

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 00888

TSILI ADLER DERTSEYLT

Celia Adler

*Permanent preservation of this book was made possible by
Gussie Scher
in memory of
father & mother, Morris & Gertie Schwartz*

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

צילי אַדלער דערציילט

צילי אַדלער פּאָנדיישאַן און בוך-קאַמיטעט

הלל ראָגאַף, ערוֹ-פּאַרוֹיצער
חיים ערענרייך, פּאַרוֹיצער
מרדכי ירדני, סעקרעטאַר

•

וויצע־פּאַרוֹיצערס
סימאָר רעכטצייט
נאַרמאַן פּורמאַן
יעקב טיקמאַן

•

אַלעקסאַנדער קאַהאַן, ערוֹ-טרעזשורער
נייטן פּאַרמאַן, טרעזשורער

•

אַדמיניסטראַטיווער קאַמיטעט

בליי, העלען
גאַלפּעדער, מעקס
גוסאַק, נחמן
הוירשפּאַנג, אַלעקס
ליפּשיץ, יוסף
סלאָבאַדניק, זעליג
סקולער, צבי
עלקין, מענדל
קופּער, דזשעק
ראַטמאַן, מענדל

אַרויסגעגעבן פּון

צילי אַדלער פּאָנדיישאַן און בוך-קאַמיטעט

ניו-יאָרק, 1959

געשריבן מיט דער הילף פון

יעקב טיקמאן

CELIA ADLER DERTZEILT

The Celia Adler Story

Copyright 1959 by

CELIA ADLER FOUNDATION

New York, N. Y.

געדרוקט ביי די ברידער שולזינגער

Printed in the U.S.A. by

SHULSINGER BROS. LINOTYPING & PUBLISHING CO.

21 East 4th Street, New York 3, N. Y.

האַרצווייטיק און דערפאלג

מאַריס שוואַרץ און איך
אין ליביניס
„דער מאַן און זיין שאַטן“
די פּיעסע מיט וועלכער מיר האָבן
אַנגעהויבן די נייע עפּאָכע
אין אורווינג פלייס טעאַטער

דער סעזאָן 1912-1913 האָט זיך אָנגעהויבן מיט גאַר אַ נייעס
אין דער אידישער טעאַטער־וועלט. אַדלער, קעסלער און טאַמאַשעפּסקי האָבן
באַשלאָסן, אַנשטאַט צו קאָנקורירן און דורס־זיין איינער דעם צווייטן, זאָלן
זיי גרינדן אַ טראַסט און זיך העלפן איינער דעם צווייטן. דער חשבון איז
געווען, אַז ווען זיי וועלן אַלע זיין צוזאַמען און נישט דאַרפן קאָנקורירן איינער
מיטן צווייטן, וועט ניט זיין נויטיק צו האָבן אַ באַזונדער טעאַטער פאַר יעדן
סטאַר.

דער ערשטער אויפטו איז געווען צו באַגרענעצן די צאָל גרויסע טעאַטערס
צו צוויי, קעסלער'ס סעקאַנד עוועניו און אַדלער־טאַמאַשעפּסקי'ס נעשאַנעל.
די סטאַרס האָבן זיך אַריינגעקליבן אין די צוויי גרויסע טעאַטערס. טהאַליאַ
טעאַטער איז געבליבן שטיין ליידיק און פּיפּלס טעאַטער איז פאַרדונגען
געוואָרן פאַר ענגלישע פאַרשטעלונגען. דאָס איז געווען פון איין זייט אַן
עקאַנאָמיע און פון דער צווייטער זייט, האָט דער נייער פּלאַן באַפרייט אַ
סטאַר פון שפּילן אין ניו יאָרק, און ער האָט געקענט אַרומפאַרן איבער דער
פּראָווינץ און מאַכן פאַרן טראַסט בעסערע געשעפטן ווי ווען ער איז גע־
שטאַנען אין אַ באַזונדער טעאַטער אין ניו יאָרק.

אַחוץ דעם האָבן די דירעקטאָרן געהאַפּט, אַז צוזאַמען וועלן זיי קענען
אויפהויבן אַ קאַפּ קעגן דער אַקטיאָרן־יוניאָן און דיקטירן איר זייערע באַדינג־
גונגען. און טאַקע איידער דער טראַסט איז אַלט געוואָרן עטלעכע חדשים
האַט אויסגעבראַכן אַ סטרייק אין זייערע ביידע טעאַטערס. דער טראַסט
האַט געלעבט איין סעזאָן און די נאַכווייעניש האָט אָנגעהאַלטן נאָך אַ
פאַרגן סעזאָן.

דעם 14טן סעפטעמבער, 1912, אין דעם סעזאן וואָס איך האָלט איצט אין באַשרייבן, האָט זיך געעפנט דער נייער טעאַטער אונטערן נאָמען „אדלער-טאָמאַשעפסקי'ס נעשאַגעל טעאַטער“. אדלער און טאָמאַשעפסקי זיינען געווען די דירעקטאָרן און מאַקס ר. ווילנער און יוסף איידלשטיין — די גענעראַל-פאַרוואַלטער. צו דער פייערלעכער דערעפּענונג איז געשטעלט געוואָרן אַ יום-טובֿ/דיקע פאַרשטעלונג. ס'זיינען געשפּילט געוואָרן איינצעלנע אַקטן פאַר יעדן סטאַר זיך אויסצווייכענען. יעקב פ. אדלער איז אויפגעטראָטן אין זיין באַרימטער ראָלע פון שיילאַק; דוד קעסלער — אַלס שלום/ה'קע שאַרלאַטאַן; טאָמאַשעפסקי האָט אויסגעקליבן פאַר זיין אויפטריט אַן אַקט פון „בלינדע ליבע“, מיט מיר אין דער הויפט פרויען-ראָלע.

בעסי טאָמאַשעפסקי האָט יענעם סעזאָן ניט געשפּילט, אזוי אַז אין מיטן דער וואָך, אין טאָמאַשעפסקי'ס דראַמאַטישן רעפּערטואַר, האָב איך געשפּילט די אַלע הויפט-ראָלן. איך האָב גאַרניט געוואוסט, אַז דאָס האָט פאַראורזאָכט אַ היפשע אומצופרידנקייט ביי אַ פאַר שוישפּילערינס פון דער טרופּע. ס'איז אַוודאי אַ גרויסע געלעגנהייט פאַר אַ יונגער שוישפּילערין צו שפּילן אַזעלכע אַנגעזעענע ראָלן, און קריגן אומגעהויערע קאָמפּלימענטן פון דער פּרעסע. וואָלט מיר אַוודאי געווען זייער גוט. איך האָב אָבער ניט פאַרשטאַנען, אַז בעסי'ס ניט זיין אין טעאַטער און מיין פאַרטעטן אירע ראָלן וועט מיר קאָסטן אזוי פיל טרערן און אַרצווייטיק... ס'קען זיין, אַז וואָלט איך ניט געווען „דער צעטראַגענער מלאַך“, וואָלט איך אפשר ניט מיט אַזאַ הנאה זיך צוגעכאַפט צו די אַלע הויפט-ראָלן.

מיר איז אויסגעקומען הערן פון אַ שוישפּילערין, וואָס האָט לאַנגע יאָרן שוין געשפּילט די צווייטע פרויען-ראָלן, זיך באַקלאָגן אומגעפער מיט די ווערטער: „אזוי פיל יאָרן ווי איך בין ביים טעאַטער, און וואָרט אויף דער געלעגנהייט צו שפּילן אַ הויפט-ראָלע, קומט אַזאַ שנעק, ניט געפאַקט און ניט געמאַזלט ביים טעאַטער, און איר גיט מען שפּילן הויפט-ראָלן“.

איך האָב פאַרשטאַנען אַזאַ געפיל פון קנאה, אפילו איר ניט-פאַרגינעריש-קייט איז ניט געווען אַזאַ וואָס זאָל מיר פאַרדריסן און ערגערן. ס'איז געווען מער אַ טענה צום אייגענעם ביטערן מזל, אַ סאַרט פאַרדרוס אויף איר ניט דערפילטער אַמביציע. דאָס איז מענטשלעך... איך האָב איר אפילו מיטגעפילט. אין דער טרופּע איז געווען נאָך אַ שוישפּילערין, וואָס האָט געברענגט פון אייפּערזוכט, למאי איך קריג בעסי טאָמאַשעפסקי'ס ראָלן. זי האָט זיך אָבער ניט באַקלאָגט, איר איז ניט אַנגעשטאַנען מיך צו אַנערקענען פאַר אַ קאָנקורענטקע. זי האָט זיך געפילט פיל העכער פון מיר, סיי אין איר פאַזיציע אין טאָמאַשעפסקי'ס טעאַטער, סיי אין דער אידישער טעאַטער-וועלט

בכלל — אין יעדן טעאטער וואו זי האָט געשפּילט האָבן אַלע פּרויען־
אַקטריסעס איר געשמייכלט און גע'חנפּ'עט. צוליב איר מאַנס פּאַרבינדונג
מיט די באַלעבאַטים פון די טעאטערס האָבן אַלע מורא געהאַט, אַז זי קען
שלעכטס טאָן די, אויף וועמען זי וואַרפט אַן אומ'חן. בעסי'ס ניט זיין אין
טעאטער האָט צערייצט אירע אַפעטיטן. האָט זי ביי זיך באַשלאָסן, אַז זי
איז די וואָס דאַרף פּאַרנעמען בעסי'ס אַרט אין טאַמאַשעפּסקי'ס טעאטער.
איז דאָס אויך פּאַרשטענדלעך. עס איז די מענטשלעכע טבע צו וועלן
שטייגן וואָס העכער, צו דערגרייכן דעם העכסטן שטאַפל אויפן לייטער פון
דערפּאָלג. ווען־זשע איז דאָס גערעדט געוואָרן? ווען מ'זוכט דאָס צו דער־
גרייכן מיט ערלעכע מיטלען, מיט טאַלאַנט, מיט פעאיקייט, מיט שווערער
אַרבעט. וויל איך דאָ ניט אורטיילן צי איר טאַלאַנט האָט זי באַרעכטיקט
צו דער הויך צו וועלכער זי האָט חשק געהאַט. אָבער איין זאַך ווייס איך,
אַז קיין מיטל איז ניט געווען צו־נידעריק און צו־אומריין פאַר איר. איר
טריפה'בע אַמביציע האָט ביי איר צוגענומען יעדן טראָפּן געפיל פון מענטש־
לעכקייט. זי איז געווען גרייט צו צעטרעטן יעדן איינעם וואָס איז איר
געשטאַנען אין וועג. זי האָט באַשלאָסן אירס צו דערגרייכן אום יעדן פּרייז.
זי האָט זיך ניט אָפּגעשטעלט פאַר קיין שום קאַמפּס־מיטל. זי האָט פּאַרמאַגט
אַ גיפטיקע צונג, אַ פּאַרדאַרבענעם מוח און אַ מורא'דיקן טאַלאַנט פאַר
שמוציקע רכילות'ן... קעגן אַזעלכע מיטלען האָבן איך זיך ניט געקענט
פּאַרמעסטן.

איך בין בכלל ניט געווען קיין קעמפּעריין הינטער די קוליסן, כאָטש
איך בין שטענדיק געווען גרייט פאַר אַן אָפּענעם קאַמף אויף דער בינע,
וואו אַלע קענען זען און משפּט'ן — אָבער אויף דעם איז זי קיין בעלן ניט
געווען. בין איך געווען הילפּלאַז קעגן איר. נאַכט־איין נאַכט־אויס, צי זי האָט
יאָ אַדער ניט געשפּילט אין דער פּיעסע, פּלעגט זי קומען אין טעאטער און
זיך באַזעצן אין אונזער געמייגשאַפטלעכער גאַרדעראַב, כאָטש זי האָט געהאַט
אַן אייגענע גאַרדעראַב פאַר זיך, אָבער אין איר באַזונדער גאַרדעראַב וועט
דאָך קיינער ניט הערן וואָס זי האָט צו דערציילן...

געפין איך פאַר נויטיק צו ציען אייער אויפּמערקזאַמקייט צו דעם,
אַז איך האָב אין טעאטער קיין באַזונדערע פּריווילעגיע ניט געהאַט. ווי אַ
שוישפּילערין פון הויפּט־ראַלן, איז מיר אפשר געקומען אַן אייגענע גאַר־
דעראַב, אָבער איך האָב עס ניט געהאַט. בין איך דערמיט ניט אויסן זיך
צו באַקלאַגן אויף מיין דאַליע, נאָר די וואָס ווייסן עפעס פון טעאטער, וועלן
דערפון גלייך קענען זען, אַז מיין פּאַזיציע אין טעאטער איז ניט געווען
קיין פּריווילעגירטע.

פלעגט זי, הייסט עס, קומען אין אונזער גארדער־ראב און געלאָזט איר גיפטיקע צונג אין גאַנג. ניט דערמאָנענדיק מיין נאָמען, האָט זי דערציילט אַלע אַקטריסעס זיצנדיק דאָרט, וועגן אַ יונגער אַקטריסע וואָס שטעלט צו שאַנד און צו שפּאַט די גאַנצע טעאַטער־פּראָפּעסיע. זי ליגט איבער אין די רעדאַקציעס טאָג און נאַכט, איז געוואָרן קוצעניו־מוצעניו מיט יעדן איינעם וואָס שרייבט וועגן טעאַטער. זי איז זייער פּרייגביק... שאַפט זי זיך איין אויף אַזאַ אופן גוטע קריטיקן — ניט אומזיסט נעמט מען זיך אָן פאַר איר אין די צייטונגען. דער סטאַר מיט וועמען זי שפּילט, גיט איר הויפּט־ראָלן אויך ניט אומזיסט...

מ'קען אין אַ בוך ניט שרייבן אַליץ וואָס זי האָט געזאָגט; עס איז גיט דרוקבאַר. איך האָב שפּעטער אויסגעפונען, אַז אירע גיפטיקע רייד האָבן זיך געענדיקט בלויז אין גארדער־ראב. פאַר דער גאַנצער טעאַטער־פּראָפּעסיע האָט זי מיין נאָמען אַזוי פאַרשמוצט, אַזוי דערנידעריקט, אַז איך האָב גאַרניט געוואוסט ווי געפאַלן איך בין.

דורך אַ צופאַל האָב איך עס אויסגעפונען. מיינע דריי אַדלער־שוועסטער — נוניע, דזשוליאַ און סטעלאַ — זיינען געקומען צו אַ פאַרשטעלונג אין וועלכער זי האָט געשפּילט. זיי האָבן זיך אַוועקגעזעצט אין דער ערשטער לאַזשע, און ווען נאָר זי איז אַרויף אויף דער בינע, האָבן זיי זיך דעמאָנ־סטראַטיוו פּאַנאַנדערגעלאַכט; נוניע, וועלכע איז געווען די אַנפירערין, נאָך שטאַרקער פון אַלע. נאָך עטלעכע געלעכטערס אַזעלכע, האָט די באַטרעפּנ־דיקע אַקטריסע געשיקט דעם בינע־פאַרוואַלטער, ער זאָל זיי זאָגן, אַז אַדער זיי זאָלן אויפהערן חוּק־מאַכן אַדער אַרויסגיין פון טעאַטער. ער האָט די אַדלער־מיידלעך גוט געקענט. דזשוליאַ האָט זיך אַנטשולדיקט פאַר אים, אַז נוניע האָט דערציילט אַ וויץ און זיי האָבן זיך ניט געקענט באַהערשן. ער האָט זיך שטאַרק געבעטן: „טוט עס ניט מער, אייער געלעכטער רעגט זי שרעקלעך אויף“.

נוניע האָט אים געענטפּערט: „איר קענט איר זאָגן, אַז זי זאָל אייננעמען אַביסל פון איר אייגענעם גיפּט, וועט זי ניט זיין אַזוי אויפּגערעגט“. ער האָט אויף זיי מאַדנע אַ קוק געטאָן און איז אַוועק.

ס'איז געווען אַ זונטיק נאַכט — איך האָב אין דער אָפּערעטע ניט געשפּילט — בין איך געקומען אין טעאַטער נעמען מיין געהאַלט. אין אָפּיס האָט מען מיר געזאָגט, אַז מיינע שוועסטער טומלען עפעס אין דער לאַזשע. בין איך אַריינגעגאַנגען צו זיי, און פונקט האָב איך זיי געטראָפּן לאַכן אויפן קול. איך האָב פאַרוואונדערט געפרעגט: „וואָס טוט איר?“

נוניע האָט מיך אַנגעקוקט און שטיל געזאָגט: „דו ווייסט כאַטש וואָס

זי צערעדט אויף דיר? מיר זיינען א זעלבסט־דערוויילטער קאמיטעט זיך אָפצורעכענען מיט איר פֿאַר דיר — זאָל זי זיך אויך אָביסעלע ערגערן.

און אָט איז זי ווידער אַרויפגעקומען אויף דער בינע. נוניע האָט זיך געגעבן אַ שטעל־אויף, אַ מאַך געטאָן מיט דער האַנט און דזשוליאַ און סטעלאַ נאָך איר — מיר זיינען אַלע אַרויס פון דער לאַזשע. מיר זיינען אַרײַן אין שטאַרק'ס קאַפּע, און ערשט דאַרט האָט זיך נוניע צעלאָזט:

„איך קען דאָך דײַך — ביזט אַ נעבעכל געווען און אַ נעבעכל וועסטו בלייבן. איך אויף דײַן אָרט וואַלט איר שוין לאַנג איר טריפה'נעם פּיסק פאַרמאַכט. — אָבער דו — דו קענסט וויינען. נו, האָבן מיר זיך היינט כאַטש אַ ביסעלע געקילט דאָס האַרץ.“

זי האָט מיר אויך געזאָגט, אַז זי קלייבט זיך צו האָבן אַ געשפרעך וועגן דעם ענין מיט אונזערע ברידער — „זאָלן זיי איר לאָזן וויסן, אַז דו האָסט ווער עס זאָל זיך אָננעמען פֿאַר דיר!“

געדענק איך ווי גערירט איך בין געוואָרן פון דעם געפּיל, אַז זיי זיינען גרייט זיך איינצושטעלן פֿאַר מיר. איך האָב זיך אָבער געשראַקן און געהאַפּט אַז נוניע וועט פֿאַרגעסן אין דעם ענין...

די סצענע מיט מיינע שוועסטער אין דער לאַזשע פון טעאַטער איז געשען מיט אַ צײַט שפּעטער. אָבער דערווייל, אין דער גאַרדעראַב, האָט די אַקטריסע מיך ניט אויפגעהערט צו מאַטערן און דערציילט אַלץ מיאוס'ע־רע מעשיות וועגן דער געוויסער יונגער אַקטריסע.

איך האָב זיך מיט גאַרניט געקענט אַפרופן, זיך געשטיקט מיט מיינע טרערן. פון צײַט צו צײַט בלוז, ווען איך האָב שוין לענגער זיך ניט געקענט באַהערשן, פלעג איך אַרויסלויפן, זיך אויסוויינען.

האָב איך איינמאָל געהערט, אויפן וועג צוריק צו דער גאַרדעראַב, ווי אונזער „דרעסערין“ — מרס. שוואַרץ האָט זי געהייסן — האָט געזאָגט צו דער אַמביציעזער אַקטריסע: „איר וועט דאָך דאָס מיידל טרייבן צו טשעכאַטקע“ (שווינדזוכט).

יענע האָט זיך גיפטיק צעלאַכט: „מאַכט זיך ניט נאַריש... טשעכאַטקע איז ניט גענוג פֿאַר איר... איך וועל זי טרייבן צו אַ יונגן טויט...“

מיינע טעג און נעכט, יענעם סעזאָן, אין גאַרדעראַב, האָבן זיך איינגע־פרעסן אין אַלע מיינע גלידער. ס'האָט קיין סך ניט געפעלט, אַז יענע אַקטריסע זאָל אויספירן וואָס זי האָט געוואַלט. כ'האַב, חלילה, ניט געטראַכט פון אַ יונגן טויט, כ'האַב אָבער יאָ געטראַכט פון פאַרלאָזן דאָס טעאַטער. די אַטאַספּערע האָט מיך ממש געשטיקט. איך האָב קיין פריינטלעך וואַרט

פון קיינעם פון מיינע קאלעגן ניט געהערט. איך האב זיך ניט געהאט פאר וועמען אויסצורעדן — פאר וועמען זיך צו באקלאַנגן.

נאָר איינמאָל, נאָך אַ פאַרשטעלונג, האָט זיך אַזוי געמאַכט, אַז איך און מאַדאַם וויינטרויב זיינען די לעצטע געבליבן אין גאַרדעראַב. ווען מיר זיינען שוין פאַרטיק געווען אַרויסצוגיין האָט זי מיך אָפּגעשטעלט, זיך גוט אַרומגעקוקט אויב עמעצער הערט ניט, און זייער האַרציק מיר געזאָגט:

„איך ווייס, צילי, אַז זי באַשמוצט דיך אַן אַ פאַרוואַס. איך ווייס ווי דו לייסט, נעבעך. איך פיל דיר מיט. מיין האַרץ טוט מיר וויי פאַר דיר. איך טאָר זיך אָבער מיט איר ניט פאַרקריגן. זי קען מיר שטערן מיין פרנסה. מיין קאַריערע. איז זיי מיר מוחל וואָס איך האַלט זיך פרעמד צו דיר. און אויב איך וועל זיך מיט דיר ניט גריסן אין גאַס, זאָלסטו מיר ניט פאַרדענקען דערפאַר.“

איך בין געשטאַנען און געקוקט אויף איר, און מיין מוח האָט ניט באַ-
נומען אין וואָס עס ליגט דער פינצטערער כוח פון דער פיפיקער אַקטריסע.
ס'האָט אויף מיר געהאַט אַ שרעקלעכע ווירקונג. אָבער, עפעס אין מיין
אונטערבאוואוסטזיין האָט מיר אונטערגעזאָגט, אַז איך טאָר דאָס טעאַטער ניט
פאַרלאָזן. איך דאַרף בלייבן אויפן שלאַכטפעלד, כאַטש איך בין אין אַ הילפּ-
לאַזער פּאַזיציע.

איך האָב יאָ געהאַט איין נצחון, אַ נצחון וואָס האָט דעם שטורעם פאַר-
וואַנדלט אין אַ געווייטער. מיין נצחון איז באַשטאַנען אין דעם:

מ'האָט געדאַרפט שפּילן ליביניס „פרעמדע קינדער“. אין יענער פּיעסע,
ווי איר געדענקט, האָט בעסי טאַמאַשעפּסקי געשפּילט די הויפט-ראַלע און
איך — איר אינגערע שוועסטער, די צווייטע פרויען-ראַלע אין דער פּיעסע.
אַזוי ווי בעסי איז דעם סעזאָן אין טעאַטער ניט געווען, האָט מען געדאַרפט
איר ראַלע פאַרטערטן. טאַמאַשעפּסקי האָט יענער אַקטריסע געגעבן די ראַלע;
איך בין געבליבן ביי מיין ראַלע. נאָך דער ערשטער פּראָבע האָט טאַמאַ-
שעפּסקי ביי איר צוגענומען די ראַלע און זי מיר געגעבן. ער האָט מיר דערביי
דערקלערט:

„כ'האָב ניט געוואָלט בייטן ביידע וויכטיקע ראַלן אין דער פּיעסע. אָבער
איך קען זיך ניט העלפּן. דו וועסט מוזן שפּילן די הויפט-ראַלע, און אויב
דיין ראַל פון דער שוועסטער וועט אויסקומען שוואַכער, וועט די פּיעסע
ניט אַזוי ליידן.“

איך האָב אַן ווערטער גענומען די ראַלע. בנוגע דיסציפּלין אויף דער
בינע האָט מען מיט טאַמאַשעפּסקי'ן ניט געקענט אַרגומענטירן. ער איז
אין דער הינזיכט געווען זייער שטרענג און געהאַט זיין וועג און זיין צוגאַנג.

אזוי, למשל, האבן אלע געוואוסט, אז ביי אים אין טעאטער מוז מען זיין פינקטלעך, מען מוז קומען אין צייט צו די פראבען. ער האט ניט געשריגן, אדער, חלילה, עמעצן אויסגעזידלט. אבער מער ווי איינמאל האב איך ביי געוואוינט אזא סצענע:

מיר זיינען אלע אויף דער בינע. די פראבע איז באשטימט אויף עלף אזויגער. עס פעלט בלויז איינער אדער איינע. ענדלעך קומט אריין דער פארשפעטיקער. עס איז בלויז פינף אדער זעקס מינוט נאך עלף. טאמא-שעפסקי זיצט ביי דעם אפענעם טעקסט פון דער פיעסע, און ווארט.

ווי נאך דער שולדיקער איז ארויף אויף דער בינע, האט טאמאשעפסקי אויף אים א קוק געטאן, פארמאכט דעם בוך, זיך אויפגעשטעלט, געזאגט: „מארגן עלף אזויגער איז פראבע“, און אן א ווארט אראפ פון דער בינע.

דערפאר האב איך געוואוסט, אז ווען ער גיט מיר די ראָלע, דארף איך זי נעמען אן טענות... האב איך פאר דעם נצחון באצאלט מיט גאר א סך טרערן און הארצווייטיק. יענע וואך אין גארדעראב, איז איר צונג געווען איין שטיק סם. זי האט זיך ממש געפרעגלט אין איר אייגענער הנאה, פון דערציילן די מיאוס'ע זאכן פון „יענער יונגער אקטריסע“.

אודאי, ווען איך טראכט איצט פון יענער צייט, וואונדער איך זיך אליין פארוואס אירע מיאוס'ע רייד האבן אויף מיר געהאט אזא ווירקונג. איך האב דאך געוואוסט, אז אין אירע גיפטיקע רכילות'ן איז ניטא קיין ווארט-ווארט, אז זי טוט דאס נאר, כדי מיך צו ערגערן.

וועט עס אפשר קלינגען ווי איך וואלט זיך ספעציעל באמיט פאר איך צו דערשיינען ווי אן אומשולדיקער נעבעכל, איך וויל דא אבער אזוי שטארק ווי מעגלעך אונטערשרייכן, אז מיט מיין גאנצער צוואנציק-יאריקייט, זייענדיק שוין עטלעכע יאר אין א פראפעסיע, וואס האט דעם שם, אז טהרת המשפחה איז ביי זיי אן אפגעפרעגטע זאך, בין איך דאך געווען אזוי נאאיוו און אומשולדיק ווי יעדע באַלעבאַטישע יונגע טאכטער אין יענע יארן... דערפאר האבן אירע רייד מיר געברענט די אויערן און געלעכערט דאס האַרץ.

איך האב שוין פריער דערמאנט, אז טאמאשעפסקי, מער ווי אלע אַנ-דערע סטארס, האט געהאט א געוויסן סענטימענטאלן צוגאנג צו אַקטיאָרישע קינדער, וואס האבן געזוכט א קאריערע אויף דער בינע. האט ער צו מיר געהאט א ספעציעלע ווארעמע באציאונג. ווען ער האט איינמאל דערזען אויף דער בינע, ביים שפילן, אז מיינע אויגן זיינען פארוויינט — די ראָלע האט עס ניט געפאדערט — האט ער מיך נאך דער פארשטעלונג אריינגערופן צו זיך אין גארדעראב, מיך געפרעגט די סיבה פון מיינע פארוויינטע אויגן.

אַנשטאַט געבן אַן ענטפער, האָבן איך אויסגעבראַכן אין אַ היסטערישן געוויין. ער האָט מיט כמעט פאַטערלעכער געטריישאַפט אַ דערשראַקענער מיך געזוכט צו באַרואיקן, נאַכאַנאַנד ווידערהאַלנדיק די זעלבע פראַגע — וואָס איז געשען?

ווען איך האָב זיך ענדלעך באַרואיקט, האָב איך אים געזאָגט:

„איר וויסט גאַרניט וואָס איך גיי דורך ביי יעדער פאַרשטעלונג אין אונזער גאַרדעראַב. די אַקטריסע מיטן גיפטיקן צינגלעלע, דערגייט מיר די יאַרן. זי קומט אַריין און באַזעצט זיך אין אונזער גאַרדעראַב און דערציילט די מיאָס'טע זאַכן אויף אַ „געוויסער יונגער אַקטריסע“. זי דערמאַנט ניט מיין נאָמען — אָבער איך און אַלע ווייסן וועגן וועמען זי רעדט. אַזעלכע געמיינע און נידעריקע מעשות דערציילט זי וועגן מיר, אַז עס פלאַמט מיר אַזש דאָס פנים... די טויטע שטילקייט דערביי, ביי אונז אין גאַרדעראַב; קיינער וואָגט ניט צו זאָגן אַ וואָרט. ווערן אירע מיאָס'ע רייד נאָך שטאַר-קער. כמעט פאַר יעדער ראַלע מיינער דאַרף איך צוויי אַדער דריי מאַל זיך איבערגרימירן, ווייל די טרערן וואָס ריגען אָן אויפהער, וואָשן אַפּ מיין גרים.

— „פאַר אַזאַ נאַר, צילי, האָב איך דיך ניט געהאַלטן, אירע רייד זאָלן אויף דיר אַזוי ווירקן. מ'לאַכט איר אין פנים אַריין.“

— „הלוואי וואָלט איך עס געקענט...“

„אויב אַזוי“ — האָט ער געזאָגט — „דאַרפסטו זיין גרייט צו ליידין“.

און איך האָב געליטן. זי האָט ניט אָפגעלאָזן דעם גאַנצן סעזאָן.

אַרום יענער צייט איז אויסגעבראַכן דער אַקטיאָרן סטרייק. דער טראַסט, וועלכן איך האָב דערמאַנט, האָט זיך גענומען דערלויבן זאַכן און האַנדלונגען, וואָס די פירער פון דער יוניאָן האָבן ניט געקענט דערלאָזן. די יוניאָן-טוער האָבן געפרוּווט אויפקלערן די דריי סטאַרס די פאַלשקייט פון זייער האַנד-לונג. אָבער זיי האָבן גאַרניט גע'פּוועל'ט, און ס'איז דערקלערט געוואָרן אַ סטרייק אין ביידע טעאַטערס.

די סטאַרס זיינען געווען איינגעשפאַרט. זיי זיינען געווען זיכער, אַז זיי קענען דעם סטרייק ברעכן. האָבן זיי פאַרמאַכט דעם נעשאַגעל טעאַטער, און די סטאַרס מיט די וויבער און קינדער, האָבן אַלע געשפילט צוזאַמען אין קעסלער'ס סעקאַנד עוועניו טעאַטער. מיין טאַטע האָט זיך דאָן דערמאַנט, אַז ער האָט נאָך אַ טאַכטער, וועלכע קען אים איצט צוניץ קומען. ער האָט אויף מיר געווירקט, אַז איך זאָל מיט זיי מיטשפילן: „זיי ווילן אונז דורס-זיין, די שאַלאַפּיעס, אַזעלכע קאַרמאַנשטשיקעס...“

כאַטש איך האָב שוין געהאַט אַ יוניאָן-ביכל, מוז איך צוגעבן, אַז איך

האַב זייער ווייניק פאַרשטאַנען וואָס אַ יוניאַן מיינט. ניט איך האָב געהאַט אַ באַגריף פון דעם גרויסן אויפטו פון דער אַרגאַניזירטער אַרבעטערשאַפט, ניט איך האָב פאַרשטאַנען די פליכטן וואָס דער איינציקער יוניאַן-מיטגליד האָט צו זיין יוניאַן. פונקט ווי איך בין געווען אין אַ זייט און האָב קיינמאַל ניט געהאַט קיין אַנונג אין טעאַטער-פּאַליטיק, אַזוי האָב איך אויך ניט געפילט מיין אַנגעהערִיקייט צו דער אידישער אַקטיאָרן-יוניאַן. און ווען מיין טאַטע האָט זיך ביי מיר געבעטן אַז איך זאָל מיט אים שפּילן, האָב איך געפילט, אַז דאָס איז כמעט מיין פליכט. ס'איז מיר אפילו ניט איינגעפאַלן, אַז איך באַגיי אַן עוולה קעגן מיינע קאַלעגן יוניאַן-לייט.

סיי די עפנטלעכע מיינונג, סיי דער אידישער עולם, און טאַקע די אויסגעהאַלטנקייט פון דער אַקטיאָרן-יוניאַן, האָבן געצוואונגען די סטאַרס זיך אונטערצוגעבן. נאָך אַ פאַר וואַכן מאַטערניש און פאַרלוסט פון אַ היפשער סומע געלט, האָבן זיי נאָכגעגעבן אַלע פאַדערונגען וואָס די יוניאַן האָט זיי געשטעלט. ערשט דאָן האָב איך אויסגעפונען, אַז מיין שפּילן מיט זיי איז ניט געווען קיין כשר'ע האַנדלונג פון אַ יוניאַן-מיטגליד. דער נאָמען דער-פאַר איז „סקעב“.

ביי אַ מיטינג פון דער יוניאַן בין איך שטאַרק געטאַדלט געוואָרן — איך בין, פאַרשטייט זיך, דערביי ניט געווען — און ס'האַט געהאַלטן דערביי, אַז מ'זאָל מיך שטרייכן. די אַקטיאָרן זיגמונד וויינטרויב און סעמיועל שנייער האָבן געהאַט אַ געשפרעך מיט מיר. זיי האָבן ביידע פאַרשטאַנען, אַז מיין נאַרישע האַנדלונג איז ניט געווען בייזוויליק קעגן דער אַקטיאָרן-יוניאַן און אויך געפילט, אַז אַ היפשער טייל פון דער שולד ליגט אין דעם משפּחה-פלאַנטער מיינעם. זיי האָבן ביידע מיט מיר געהאַט אַ האַרציקן געשפרעך, מיר געגעבן צו פאַרשטיין ווי ניט-קאַלעגיאַל איך האָב געהאַנדלט. איך האָב גלייך דערזען ווי גערעכט זיי זיינען און זיך פשוט געשעמט זיי קוקן אין די אויגן.

זיי האָבן מיר געראַטן אַז איך זאָל אַרויפקומען צום „ספעשל מיטינג“, וואו דער ענין וועט אויפגענומען ווערן, איך זאָל מאַכן אַ דערקלערונג, זיך אַנטשולדיקן, און זיי וועלן מיר העלפן. איך האָב זייער עצה אַנגענומען.

איידער מען האָט מיר געגעבן די געלעגנהייט צו ריידן, האָט זיך אויפֿ-געשטעלט אַ שוישפּילער און געמאַכט אַ פאַרשלאַג, אַז מען זאָל שטראַפּירן צילי אַדלער מיט דריי הונדערט דאָלער פאַר איר סקעבן, מען זאָל זי אויס-שטרייכן פון דער אידישער אַקטיאָרן-יוניאַן, און איר קיינמאַל מער ניט לאָזן שפּילן אידיש טעאַטער אין אַמעריקע.

סעמיועל שנייער האָט גענומען אַ וואָרט, אויסדריקנדיק, אַז אַזאַ פאַר-

שלאג מיינט כמעט ווי מען זאל עמעצן פאראורטיילן צו „דריי יאָר שיסן און פיר יאָר הענגען“.

מען האָט מיר געגעבן אַ וואָרט. איך האָב זייער אויפריכטיק דערקלערט: „גלויבט מיר, אַז איך האָב ניט געהאַט קיין שום אַנונג אַז איך טו שלעכטס דער יוניאָן מיט מיין האַנדלונג. מיין טאַטע האָט, צום ערשטן מאַל אין מיין לעבן, זיך געווענדט צו מיר אין אַ פּאַטערלעכן וועג, גערעדט צו מיר ווי אַ טאַטע צו אַ טאַכטער, און ביי מיר געבעטן איך זאל אים העלפן. איך האָב אים ניט געקענט אָפּזאָגן. איך האָב געפילט, אַז עס איז מיין פליכט אַלס טאַכטער, אים צו פּאַלגן. קיין אַנדער דערקלערונג האָב איך ניט. איך קען אייך נאָר בעטן איר זאַלט מיר מוחל זיין. איך פּאַרזיכער אייך, אַז איך האָב דערפון גאָר אַ סך געלערנט“.

איך האָב געענדיקט אונטער אַ שטורעם פון אַפּלאַדיסמענטן. איך האָב אויך באַמערקט, ווי אַ סך פון זיי האָבן-זיך געווישט די טרערן פון די אויגן. פּאַרשטייט זיך, אַז זיי האָבן מיר מוחל געווען. די ערשטע איז צו מיר צוגעקומען בינע אַבראַמאָוויטש און האָט מיר געזאָגט: „צילי טייערע, ביזט ניט נאָר אַ גוטע אַקטריסע, ביזט אויך זייער אַ קלוגע“.

נאָך יענעם סטרייק איז דאָס לעבן פון די סטאַרס דורך עפעס געשטערט געוואָרן, און אַדלער איז אין מיטן סעזאָן אַרויס פון טראַסט און אַנגעהויבן שפילן אין די וואַי טעאַטער, אויף דער פּערצנטער גאַס...

נאָך די טרויעריקע מעשיות מיינע, וויל איך אייך דערציילן אַ פּריילעכן און קאַמישן עפיזאָד, כאַטש ער פּאַרמאַגט אין זיך אַ טרויעריק קאַפיטל פון אונזער אידישער געשיכטע אין רוסלאַנד און גלייכצייטיק וואַרפט ער ניט אַזאַ שיינן ליכט אויף די פירער פון אונזער טעאַטער אין אַמעריקע.

עס איז געווען די פּעריאָדע פון דעם מענדל בייליס פּראַצעס, ווען דער משפּט איז נאָך אַנגעגאַנגען אין קיעוו. איז איינעם פון אונזערע פּאַטענטירטע שונד-שרייבער איינגעפאַלן צו מאַכן אַ פּיעסע פון דעם דאָזיקן טראַגישן בלוט-בלבול. די פּיעסע איז אויפגעכאַפט געוואָרן פון איינעם פון אונזערע סטאַרס, און ס'איז געוואָרן אַ גוואַלדיק-גרויסער קאַסע-דערפאַלג. האָבן זיך די אַנדערע סטאַרס מתקנא געווען און אויף שנעל אַלע געשטעלט מאַכעריי-קעס אויף דער טעמע, און דער טראַגיש-אומשולדיקער מענדל בייליס האָט אַראַפּגעשיינט פון די אַפּישן פון אַלע דריי הויפּט-טעאַטערס — קעסלער'ס סעקאַנד עוועניו טעאַטער, טאַמאַשעפּסקי'ס נעשאַנעל טעאַטער און אַדלער'ס די וואַי טעאַטער.

אַזוי ווי דער משפט איז נאָך געווען אין גאַנג, האָבן ניט אַלע טעאַטערס געוואוסט ווי אַזוי צו ענדיקן די פּיעסע. זיי האָבן אים, אָבער, אַלע ענדלעך באַפּרייט. דער נאַאיווער עולם איז מיט נייגעריקייט געלאָפּן אין די טעאַטערס צו זען מענדל בייליס אַ באַפּרייטן, אַזוי אַז אַנשטאַט באַשטראָפּט צו ווערן פאַר מאַכן אַ ביליקע סענסאַציע פּון אַ טראַגישן קאַפּיטל אין דער אידישער געשיכטע, זיינען אונזערע פּיפּיקע טעאַטער-מענדעזשערס באַלוינט געוואָרן מיט פּולע קאַסעס.

אָבער ניט דאָס בין איך אויסן. אין טאַמאַשעפּסקי'ס אויפּפירונג פּון „מענדל בייליס“ האָט ער, פאַרשטייט זיך, געשפּילט מענדל; איך — זיין טאַכטער. דער לעצטער אַקט האָט זיך אין אַלע טעאַטערס געשלאָסן מיט דער סצענע אין געריכט ווען ער ווערט באַפּרייט. איך, זיין טאַכטער, האָב גאַרניט געהאַט צו טאָן אין דעם לאַנגן אַקט ביזן סוף, ווען מען דערקלערט אים פּריי. איך פּאַל אים, מיין טאַטן, אויפן האַלז, און דער פאַרהאַנג פּאַלט. נאָך אַ פאַר וואָכן שפּילן די פּיעסע, איז מיר נמאס געוואָרן צו זיצן דעם גאַנצן לעצטן אַקט און הערן די באַמבאַסטישע דרשות, כדי צו זיין איינע פּון אַ סך וואָס באַפּאַלן מענדל בייליס'ן ווען ער ווערט באַפּרייט. האָב איך גע'פּוועל'ט ביי טאַמאַשעפּסקי'ן, אַז פּון צייט צו צייט זאָל איך קענען אַוועק-גיין פאַרן לעצטן אַקט.

איינמאַל, פאַרבייגייענדיק קעסלער'ס סעקאַנד עוועניו טעאַטער אויפן וועג אַהיים, האָט זיך מיר פאַרוואַלט זען קעסלער'ן אַלס מענדל בייליס, אין לעצטן אַקט. ווען איך בין אַרויף הינטער די קוליסן איז אַנגעגאַנגען די געריכט-סצענע. עס איז מיר דאָן איינגעפּאַלן אַזאַ שפּאַס: איך האָב זיך אַריינגע'גנב'עט אויף דער אָפּענער בינע, זיך אַוועקגעזעצט צווישן די סטאַ-טיסטן, וואָס האָבן אַנגעפּילט די בענק פּון געריכטס-זאַל. ביים שלום-אַקט, ווען קעסלער-בייליס ווערט באַפּרייט, בין איך פאַרלאָפּן דעם וועג פּון פעני לובריצקי'ן, וועלכע האָט געשפּילט זיין טאַכטער, און איך בין קעסלער'ן אַרויפגעפּאַלן אויפן האַלז, און ניט צוגעלאָזן פעני'ן צו אים. ער האָט אויס-געסטאַרטשעט זיינע גרויסע אויגן, האָט מיך האַרציק געקושט און דער פאַר-האַנג איז געפּאַלן. ביים נויגן זיך האָט ער מיך געהאַלטן ביי איין האַנט און פעני'ן ביי דער צווייטער און מיר האָבן האַרציק געלאַכט און הנאה געהאַט פּון מיין שפּאַס...

יענער סעזאָן האָט זיך פאַר מיר זייער לאַנג געצויגן, אָבער דער סוף איז ענדלעך געקומען. איך בין געווען גאָר אין זיבעטן הימל, ווען טאַמאַ-שעפּסקי האָט מיר פאַרגעלייגט צו פאַרן מיט אים אויף אַ טור איבער אייראָפּע. מיין מאַמע און לילי האָבן יענעם סעזאָן געשפּילט אין לאַנדאָן, אין

פאוויליאָן טעאַטער, מיט דזשאָזעף קעסלער'ן, אַזוי ווי דער טור פון טאַמאַ-
שעפּסקי'ן האָט זיך געדאַרפט אָנהויבן אין לאַנדאָן, האָב איך מיט אים
אַפגעמאַכט צו שפּילן בלויז די פּאַר וואָכן אין לאַנדאָן, אָבער איך וועל
ניט פּאַרן אויף זיין ווייטערדיקן טור קיין גאַליציע, פּוילן און רוסלאַנד.
איך האָב פשוט געוואָלט זיך אַפרוען און פאַרברענגען מיט מיין משפּחה אין
לאַנדאָן. טאַמאַשעפּסקי האָט איינגעווייליקט. איך האָב, פאַרשטייט זיך, גלייך
געלאָזט וויסן מיין מאַמען וועגן מיין קומען צו איר שפּילן מיט טאַמאַשעפּסקי'ן.
בין איך איבעראַשט געוואָרן, ווען זי האָט מיר געענטפערט, אַז עס איז שוין
פאַר איר קיין ניס ניט געווען; דזשאָזעף קעסלער, דער דאַמאַלטיקער
דירעקטאָר פון לאַנדאָנער פּאוויליאָן טעאַטער, וועלכער האָט געפירט די
פאַרהאַנדלונגען מיט טאַמאַשעפּסקי'ן, האָט איר נאָך מיט אַ טאַג-צוויי פּריער
איבערגעגעבן די גוטע ניס. האָב איך מיט גרויס פּרייד און פאַרגעניגן
געוואָרט אויף מיין באַגעגעניש מיט מיין מאַמען און לילי'ן.

ביי מיר, אָבער, גייט ניט צו אַלץ גלאַט. טאַמאַשעפּסקי איז געווען גע-
וואוינט צו פּאַרן אין לוקסוס, ביט אַנדערש ווי אין דעם ערשטן קלאַס. האָט
ער עטלעכע טעג שפעטער מיר געבראַכט די ניס, אַז ער האָט פאַר מיר
אויך באַשטעלט אַ פּרעכטיקן צימער אין דעם ערשטן קלאַס. איך האָב
אַזש אָנגעהויבן ציטערן:

„איך בעט אייך, טאַמאַשעפּסקי, איך קען דאָס ניט אָננעמען. איך בין דאָך
דעם סעזאָן אַזוי פיל באַרעדט געוואָרן, אַז דער געדאַנק וועגן פּאַרן מיט
אייך ערשטע קלאַס, וועט מיר צעשטערן דעם גאַנצן פאַרגעניגן פון דער
רייזע. טוט מיר אַ טובה און באַשטעלט פאַר מיר אַ פּלאַץ אין דעם צווייטן
קלאַס.“

ער האָט מיר מאַדנע אָנגעקוקט און געזאָגט:

„ביזט אַ נאַר, צילי. אָבער אַז דו ווילסט אַזוי, וועל איך עס טאָן.“

ווען איך טראַכט איצטער פון יענער רייזע, מוז איך ציגעבן אַז ער
איז געווען גערעכט. איך דאַרף נאָר צולייגן, אַז איך בין געווען אַ גרויסער
נאַר. מיין וועלן זיך היטן פון לייטישע מיילער האָט מיר כלל ניט געהאַלפּן.
קיינער האָט ניט געוואוסט אַז איך פאַר אויף דער שיף, ניט אין זעלבן קלאַס
ווי טאַמאַשעפּסקי. גערעדט האָט מען סיי-ווי. ווען טאַמאַשעפּסקי האָט מיר
איינמאַל פאַרגעשטעלט פּאַרן קאַפיטאַן און מיר אַרומגעפירט ווייזן דעם לוקסוס
פון דעם ערשטן קלאַס, האָט מיר פאַרדראָסן וואָס איך האָב זיך פון דעם
אַפגעזאָגט.

די עטלעכע זומער-חדשים אין לאַנדאָן זיינען פאַר מיר געווען אַ גרויסער
יום-טוב. מיינע אויפּטריטן מיט טאַמאַשעפּסקי'ן אין „בלינדע ליבע“ און

אין „פרעמדע קינדער“, ווי אויך אין „גערעכטיקייט“ זיינען געווען אַ קאַלאַ-
סאַלער דערפאַלג. איך האָב זיך אָנגעגעסן מיט כבוד איבערגענוג.

די עטלעכע וואָכן זיינען פאַרביי. טאַמאַשעפּסקי איז אַוועקגעפאַרן. ערשט
איצט האָב איך צייט געהאַט זיך אָפּצוגעבן מיט מיין משפּחה, און אויך דאָ
איז מיר באַשערט געווען אַ סך פּרייד. איך האָב צוערשט דערזען, אַז מיין
שוועסטער לילי, וועלכע איך האָב כמעט קיינמאַל ניט געזען שפּילן אַלס
דערוואַקסענע, איז באמת געוואָרן אַ פּרעכטיקע סוברעטיין און אַ זייער פּינע
שוישפּילערין.

צו דעם איז צוגעקומען נאָך אַ נייעם סעזאָן האָט אין פּאַויליאַן
טעאַטער געשפּילט אַ יונגער אַקטיאָר, וועמען מאַריס מאַשקאַוויטש האָט
געבראַכט פון לעמבערג, גאַליציע, מיט אַ סעזאָן פּריער. איך האָב ניט
געהאַט די געלעגנהייט אים צו זען שפּילן. איך האָב אָבער יאָ געזען, אַז
ער איז שטאַרק פאַרליבט אין מיין שוועסטער. מיר איז זייער געפּעלן, ווען
איך האָב געהערט ווי ער רופּט זי „מיין אוצ'ר'ל“. אַלס די גרויסע שוועסטער
האָב איך אָנגעקוואַלן פון דעם יונגן פאַרליבטן פאַרל. די גאַנצע לאַנדאַנער
אידישע טעאַטער-וועלט האָט שוין געוואוסט, אַז זיי זיינען חתן-כלה.

פאַרדריסט מיך, וואָס איך קען אייך ניט דערציילן וועגן דעם גרויסן
טאַלאַנט, וואָס איז געווען באהאַלטן אין דעם קלייניקן, דאַרינקן גאַליציאַנער
בחור'ל, מיט די בלויע אויגן און חנ'עוודיקן שמייכל. מן הסתם שטויסט
איר זיך שוין אַליין אָן, אַז דאָס איז געווען דער שפּעטער באַרימט-געוואָרענער
כאַראַקטער-קאַמיקער, מיין שוואַגער, לודוויג זאַץ.

איידער איך בין אַוועקגעפאַרן פון לאַנדאָן יענעם זומער, האָב איך
איבערגעלאָזט ענגלאַנד אַ מתנה, מיינע „טאַנסילס און עדינאַידס“. איז דערביי
דאָ אַ טשיקאַווע געשיכטע. איך לאָז עס איבער פאַר אייך צו באַשטימען
אויב דאָס גייט אַריין אין דער קאַטעגאָריע פון נאַרישקייטן.

איך האָב עטלעכע טעג שטאַרק געליטן אויף מיין האַלז און נאַז, ביז
די דאַקטוירים האָבן באַשלאָסן, אַז איך מוז אָפּערירט ווערן. איז איבעריק אייך
צו זאָגן, אַז מיין מאַמע און אירע לאַנדאַנער פּריינט האָבן געזען, אַז איך
זאָל זיין אין גוטע הענט. איך בין אָבער בטבע אַ צעפּיעשטשעטע, איבערהויפּט
קען איך ניט פאַרטראַגן קיין ווייטיק. זאָלט איר צו דעם ניט געפרואוונט ווערן,
אַזאַ אָפּעראַציע גיט אייך עטלעכע ניט קיין אָנגענעמע טעג.

געדענק איך, ווי איך בין געלעגן אין שפּיטאַל אין אַ באַקוועמען באַ-
זונדערן צימער. דאָס איז געווען שפּעט ביינאַכט, די ווייטיקן האָבן מיך
געמאַטערט, איך בין ביי זיך געווען זיכער, אַז קיין אומגליקלעכערער מענטש
איז אויף דער גאַנצער וועלט ניטאַ. די ווייטיקן האָבן מיך ניט געלאָזט

איינשלאָפן. יעדע פופצן מינוט האָבן איך געהערט דורכן פעסטער אַ זייער אַנגענעמן קלאַנג פון אַ זייער. איך האָב געפילט אַז מער קען איך ניט אויסהאַלטן. איך האָב אַריינגערופן די נויס און איר געזאָגט, אַז איך קען מיינע שמערצן ניט אריבערטראָגן, „גיב מיר עפעס, ס'זאָל מיר ווערן גרינגער.“ פונקט דאָן האָט דער זייער אויסגעשלאָגן דאָס פערטל שעה.

איך האָב מיט מיינ פינגער אַנגעוויזן אין דער ריכטונג פון פענסטער און אין אַ זייער געהיימניספולן און מיסטישן טאָן איר געזאָגט: „אויב איך וועל נאָך האָבן די ווייטיקן ווען דער זייער וועט ווידער קלינגען, וועל איך זיך אַרויסוואַרפן פון פענסטער.“ זי האָט זיך אַביסל דערשראַקן און זיך אַוועק־געזעצט צופוסנס ביי מיר אויפן בעט און מיט איר גלאַטע, צאַרטע הענט גענומען מאַסאַזשירן די פאָדעשוועס פון מיינע פיס. איך האָב דעם זייער יענע נאַכט מער ניט געהערט קלינגען; איך בין, ווייזט אויס, איינגעשלאָפן. ווען איך האָב זיך אינדערפרי אויפגעכאַפט, האָב איך מער קיין ווייטיקן ניט געהאַט. איך האָב זיך פון פענסטער שוין ניט אַרויסגעוואַרפן.

איך וויל דאָ גאָך פאַרצייענען, אַז פאַר מיינ פאַרלאָזן לאַנדאָן האָב איך געקראָגן אַ בריוו פון טאַמאַשעפסקי'ן, אין וועלכן ער האָט מיר געשריבן, אַז מיט מיר וועט זיך שטעלן אין פאַרבינדונג אַ געוויסע יונגע פרייליך, פאַני זוסמער איז איר נאָמען. זי איז אַ זייער פיינע פרימאָדאַנאַ און פאַרמאַגט אַן אויסערגעוויינלעך־פּרעכטיקע שטימע. זי וועט מיט מיר פאַרן קיין ניו יאָרק. טאַמאַשעפסקי האָט מיר אויך געשריבן, אַז ער בריינגט מיט זיך קיין אַמעריקע דעם פאַרפאַסער פון „שמע ישראל“, דעם באַרימטן רוסישן דראַ־מאַטורג, אַסיפ דימאָוו. אויך אַ יונגן שוישפילער־זינגער פון דער געוועזענער הירשביין־טרופע, לאַזאַר פריד.

ניט מיט קיין גרינגן געמיט האָב איך זיך געזעגנט מיט מיינ משפּחה אין לאַנדאָן. ס'איז מיר געווען זייער שווער זיי איבערצולאָזן און אַליין אַוועקפאַרן קיין ניו יאָרק, איך וועל דאָרטן שפילן אין דעם זעלבן טעאַטער, וואו איך האָב דעם לעצטן סעזאָן אַזוי פיל איבערגעלעבט — געהאַט אַזוי פיל ערגערניש און האַרצווייטיק. איך האָב געוואוסט, אַז די זאַגענאַנטע אַקטריסע איז שוין ניט מער אין דעם טעאַטער, אָבער ווער ווייסט וואָס מיך דערוואַרט.

קנאה און אייפערזוכט זיינען שטענדיק געווען, און ווי מיר דוכט, וועלן אייביק בלייבן וויכטיקע עלעמענטן אין טעאַטער־לעבן ביי אַלע פעלקער. מיר אידן זיינען, חלילה, ניט הינטערשטעליק, יענע אַקטריסע איז ניט די איינציקע אין אונזער אידישער טעאַטער־וועלט, וואָס איז אַזוי באַהערשט

פון קנאה און ניט־פאַרגינערישקייט. איז ווער ווייסט, וואָס דער נייער סעזאָן האָט פאַר מיר אָנגעגרייט?

שוין אויפן דריטן טאָג אויף דער שיף האָט מיר שטאַרק אויסגעפעלט מיין משפּחה, ווייל, פונקט ווי אין לאַנדאָנער שפיטאַל, האָט זיך מיר אויך דאָ אויסגעוויזן, אַז איך קען מער ניט לעבן. ווייסט איר שוין פון מיינע פריערדיקע באַשרייבונגען, ס'אַראַ כוואַטסקע פאַרערקע איך בין. יענעם מאָל האָט זיך מיר אויסגעוויזן, איז דער ים געווען ערגער ווי אַלעמאַל, אַזוי אַז צום סוף פון דריטן טאָג האָב איך שוין קוים געקענט שטיין אויף די פיס. ים־קראַנקייט אָבער לאָזט ניט אָפּ, זי פאַדערט אירס. איך האָב אָבער מער ניט וואָס צו געבן... האָב איך זיך קוים אויפגעהויבן פון מיין דעק־שטול און מיט מאַטערניש זיך צוגעשלעפט צום פאַרענטש פון שיף. איך האָב זיך אַריבערגעבויגן און געבליבן כמעט הענגען אָן כוחות. פונקט דאָן איז פאַרבייגעגאַנגען אַ גלח. דערזעענדיק מיך הענגען אויפן פאַרענטש, האָט ער מיך מיט אַ זייער וואַרעמען טאָן געפרעגט: «קען אַי העלפּ יו, מיס?» (מיט וואָס קען איך דיך העלפּן?).

ער האָט מיך אָנגענומען, מיך כמעט צוגעטראָגן צו אַ דעק־שטול, זיך אַוועקגעזעצט מיט מיר, מיך באַרואיקט אַביסל און איז אַוועק. ער איז געקומען צוריק אין עטלעכע מינוט מיט אַשיסעלע יוד און מיך, ווי אַ קליין קינד, אָנגעהאַדעוועט. עס איז אים ניט אָנגעקומען צו גרינג — איך האָב זיך ניט געלאָזן — אָבער ביסלעכווייז האָב איך דערפילט, אַז פון דער פליסיקער וואַרעמקייט ווערט מיר גרינגער.

ער האָט זייט דאָן געהאַלטן אַן אויג אויף מיר — מיך אָפּגעהיט, עטלעכע מאָל אַ טאָג מיך אויפן דעק געקאַרמעט. איז, ווי איר זעט, האָב איך זיך איבער דעם פאַרענטש ניט געוואָרפן. בין איך אוודאי האַרציק דאַנקבאַר דעם גוטן גלח. ער האָט כאַטש עטוואָס לייכטער געמאַכט יענע ריזע מיינע. איך בין בשלום געקומען קיין ניו יאָרק. אונזער טעאַטער האָט זיך געגרייט פאַר אַ נייעם סעזאָן. מען האָט אָנאַנסירט די גרויסע געסט פון אייראָפּע — צוויי פרימאָדאַנעס. די שוין דערמאָנטע פאַני זוסמער, און אויך „דער שטאַלץ פון רוסלאַנד׳ס אידישע פרימאָדאַנעס, די הני־עוודיקע, האַרציקע זינגערין אסתר נערעסלאָווסקאַיאַ. דריי אַקטיאָרן — דער איינציקער כאַראַקטער־קינסטלער און פאַטער־ראַליסט, הער בערמאַן; דער גרעסטער רעאַליסטישער שוישפילער פון רוסלאַנד, הער ליבערט און דער יונגער, שיינער ראַמאַנטישער זינגער און ליבהאַבער־שוישפילער, לאַזאַר פריד, און — אחרון, אחרון חביב — גיט אָפּ כבוד צו דעם, וואָס כבוד פאַרדינט — דער שטאַלץ פון דער רוסיש־אידישער מאַדערנער דראַמע, הער אָסיפּ דימאָוו.

אָט די אַלע שרייענדיקע רעקלאַמעס זיינען, אַזוי צו זאָגן, געשיקט געוואָרן פֿון טאַמאַשעפּסקי'ן, וועלכער איז נאָך אַלץ געווען אין אייראָפּע. לויט די ציי-טונגען, איז דער טעאַטער ניט געווען פֿאַרנומען מיט די נייע געסט. אָט ווי עס גיט עס איבער דער טעאַטער־שרייבער פֿון „פֿאַרווערטס“.

„ווער וועט וועמען אַרויסשטופן — עדלשטיין מיט אַדלער ווילנער'ן, צי ווילנער עדלשטיינען מיט אַדלער'ן — עס פֿאַנגט זיך אָן אַ נייער סעזאָן. עס קומען פֿון יוראָפּ נייע אַקטיאָרן, אַבער ניט מיט דעם איז דאָס טעאַטער פֿאַרנומען. מען איז פֿאַרנומען מיט דער אַדלער, ווילנער, עדלשטיין פֿראַגע. ווילנער וויל זיין בעל־הבית און עדלשטיין וויל זיין בעל־הבית, אויב ווילנער וועט אויספירן, וועט ער זיין באָס איבער ביידע טעאַטערס, סעקאָנד עוועניו און נעשאַנעל. אין איינעם וועט שפּילן קעסלער און אין אַנדערן — אַדלער־טאַמאַשעפּסקי. אויב עדלשטיין וועט אויספירן, וועט ער זיך אָפּטיילן פֿון ווילנער'ן, און וועט האָבן דעם געשאַנעל טעאַטער“.

„קעסלער האַלט מיט ווילנער'ן, אַדלער — מיט עדלשטיינען. אַלץ הענגט אָפּ אין טאַמאַשעפּסקי'ן. ווי ער וועט זאָגן, אַזוי וועט זיין. מען וואַרט ביז טאַמאַשעפּסקי וועט קומען פֿון יוראָפּ. דערווייל קריגט מען זיך. אַדלער האָט אָנגעקלאָגט אין קאָורט און ער פֿאַרלאַנגט, אַז דער טראָסט זאָל זיך אויפלייזן, אַז מען זאָל אים אָפּלאָזן. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אַ אידישער טעאַטער־טראָסט קען קיין דערפֿאַלג ניט זיין“.

„עדלשטיין האָט באַקומען אַ בריוו פֿון טאַמאַשעפּסקי'ן, וואָס האָט אים שטאַרק געערגערט, ער שרייבט, אַז ער קומט מיט צען פֿאַרשויין. פיר זיינען אַקטיאָרן. און ער וויל, ער זאָל אים אַרויסשיקן טויזנט דאָלער. האָט זיך עדלשטיין געבייזערט: — געווען אין יוראָפּ, געמאַכט אַ פּוראָר, און האָט ניט פֿאַרוואָס אַהיים צו קומען. ס'האָט אים ניט געהאַלפֿן — ער האָט געמוזט אַרויסשיקן די קלינגערס“.

הפנים, אַז מיין פֿאַרגעפּיל וועגן נייעם סעזאָן ביים פֿאַרלאָזן לאַנדאָן האָט מיך ניט אינגאַנצן אָפּגענאַרט. ווען דער טעאַטער האָט זיך געעפּנט, אַנהויב סעפטעמבער, האָט מען דריי וואָכן נאָכאַנאַנד געשפּילט בלויז רע־פּערטואַר. טאַמאַשעפּסקי איז געקומען בלויז אַ פֿאַר טעג איידער דאָס טע־אַטער האָט זיך געעפּנט. ער האָט פֿון אייראָפּע באַשטימט מיט וועלכע פּיעסן פֿון זיין רעפּערטואַר דאָס טעאַטער זאָל זיך אָנהויבן. די ערשטע וואָך זיינען געשפּילט געוואָרן עטלעכע פּיעסן אין וועלכע איך בין געווען אַ געשפּילטע, ווי „גערעכטיקייט“, „ישיבה בחור“ און אַנדערע.

אַבער איך בין אין די פּיעסן ניט אָנגאַסירט געוואָרן... מען האָט מיך ניט באַשטעלט צו קומען. מיינע ראָלן האָט יענע וואָך געשפּילט מערי עפֿ-

שטיין, טאַמאַשעפּסקי'ס שוועסטער. איז קיין שום צווייפל ניט, אַז מערי עפשטיין איז געווען אַ פּרעכטיקע שוישפּילערין. אַבער לויט איר פיגור האָט זי זיך זיכער גיט געפאַסט פאַר די ראַלן פון דעם רעפּערטואַר. אין טאַ-מאַשעפּסקי'ס אַפּוועזנהייט, איז דאָס אַלץ געלעגן אין די הענט פון זיין שוואַגער, דעם מאַן פון מערי עפשטיין. בין איך געווען מער פאַרוואונדערט ווי געערגערט פון גיט שפּילן מיינע ראַלן.

אויף דער צווייטער וואָך איז מיין נאַמען פּלוצלונג זייער פּראַמינענט אַנאַנסירט געוואָרן, גלייך מיט באַריס טאַמאַשעפּסקי'ן. כאַטש עס זיינען געשפּילט געוואָרן די זעלבע פּיעסן ווי אין דער ערשטער וואָך. האָב איך זיך אַלץ געוואונדערט און גיט פאַרשטאַנען... ביז ראש השנה האָט מען געשפּילט טאַמאַשעפּסקי'ס פאַרשידנאַרטיקן רעפּערטואַר, דראַמאַטישע פּיעסן, ווי אויך אַפּערעטעס, גאַלדפּאַד'נס „בן עמי“, טאַמאַשעפּסקי'ס „די אידישע נשמה“, אין וועלכע די גייע פּרימאַדאַנע, פּריילין זוסמער האָט זיך געוויזן פאַרן אַמעריקאַנער עולם. — אויך ספּעציעל אַנאַנסירט איז „מיסס סילי אַדלער“, אַלס אַלמע, מיט דער מיטוירקונג פון ה' קעסטין, מאַד. אַבראַמאָוויטש, מיס עני טאַמאַשעפּסקי, מאַד. וויינטרויב, הער גרינבערג, הער וויינטרויב, הער שאַר און הער בן-עמי“.

אויף ראש השנה איז אויפגעפירט געוואָרן ספּעציעל מיט אסתר נע-רעסלאָוסקיאַ „דאָס פאַריזער אַרבעטער-מיידל“. איך האָב אין דער אַפּע-רעטע גיט געשפּילט.

מיטאַמאַל איז מר. עפשטיין געקומען צו מיר הינטער דער בינע און האָט מיר געזאָגט, אַז איך זאָל זיין מאַרגן צו אַ לעזע-פּראַבע פון אַ גייער פּיעסע אין סעקאַנד עוועניו טעאַטער, וואו קעסלער וויל מיך האָבן. איך האָב אים פאַרוואונדערט אַנגעקוקט:

„וואָס הייסט, איך זאָל שפּילן אין סעקאַנד עוועניו טעאַטער?“

— „דו שפּילסט דאָך סיי ווי גיט אין דער גייער אַפּערעטע דאָ“.

— „אַבער שפּילן דאַרטן פּרייטיק, שבת, זונטיק און לויפן צוריק אַהער, שלעפּן שמינך, פּעקלעך פאַרשידענע — פאַר די מיטן-וואָך פאַרשטעלונגען, דאָס איז זייער אַ שווערע אַרבעט, מר. עפשטיין“.

— „איך מיין גאַרניט, אַז דו זאָלסט קומען אַהער שפּילן אין מיטן דער וואָך. איך האָב שוין צוגעגרייט ווער ס'זאָל שפּילן דיינע ראַלן און דו דאַרפסט אפילו גיט קומען נאָך דיין געהאַלט — איך וועל עס דיר צושיקן יעדן זונ-טיק אין סעקאַנד עוועניו טעאַטער“.

די געשיכטע האָט זיך מיר אַלץ גיט פאַטופּעט אין קאַפּ. איך האָב, אַבער, געמוזט גלויבן, אַז עפשטיין טוט דאָס מיט טאַמאַשעפּסקי'ס וויסן —

ווי קען דען אנדערש זיין? האָב איך געטראַכט: אפשר איז דאָס אַ נאַכוויי-
עניש פֿונם טעאַטער־טראַסט — אַזוי ווי קעסלער דאַרף אַ „לידינג לעידי“
פֿאַר זיין פּיעסע, לייט מיך טאַמאַשעפּסקי אויס צו אים.

ביי דער לעזע־פּראָבע האָט ליבין געלייענט זיין נייע פּיעסע „טאַג און
נאַכט“. איך האָב געקראָגן די הויפט פּרויען־ראַלע. האָב איך דאָס אויך
צוגעשריבן צו דער מאַדנער סיטואַציע, וואָס איך וועל פּלוצלונג שפּילן אין
קעסלער'ס סעקאַנד עוועניו טעאַטער. מן הסתם, האָב איך געטראַכט, געדענקט
מיך ליבין פֿון מיינע דערפֿאַלגן אין זיין „בלינדע ליבע“, „פּרעמדע קינדער“
און „גערעכטיקייט“. האָט ער מסתמא קעסלער'ן צוגערעדט ער זאָל מיך
קריגן פֿאַר דער נייער ראַלע.

בין איך אַוודאי געווען צופּרידן צו שפּילן אַ הויפט־ראַלע מיט דוד
קעסלער'ן. איך בין געווען נאָך מער צופּרידן וואָס איך בין געווען אינגאַנצן
פּריי אינמיטן דער וואַך, כאַטש דאָס האָט אין מיין נאַרישן קעפל אויפּגע-
וועקט אַ חשד, אַז עפעס איז דאָ ניט אינגאַנצן כשר. וואָס הייסט, נעשאַנעל
טעאַטער לאָזט מיך אַרומגיין ליידיק אַ גאַנצע וואַך?

חוץ דעם האָט מיר נאָך עפעס געמאַטערט. אַ סך פֿון מיינע ראַלן אין
טאַמאַשעפּסקי'ס רעפּערטואַר, באַשטייען פֿון גאָר יונגע מיידלעך און אפילו
מיידלעך — אָט די אַלע ראַלן שפּילט מערי עפשטיין, די אימפּאַזאַנטע
גראַנד־דאַמע פֿון אידישן טעאַטער — ווי קען דאָס טאַמאַשעפּסקי דערלאָזן?
אויך דער פּאַקט, וואָס עפשטיין האָט מיר ניט געהייסן קומען אין טעאַטער
נאָך מיין געהאַלט — ער האָט עס מיר צוגעשיקט אין סעקאַנד עוועניו
טעאַטער... דאָס אַלץ האָט זיך מיר געפּלאַנטערט אין קאַפּ און דערוועקט
אַ גיט־פּאַרשטענדלעכן פּאַרדאַכט, אַז עפעס איז דאָ ניט גלאַט.

וועלן מיר אַלע קליגער ווערן שפּעטער. דערווייל האָב איך הנאה גע-
האַט און אַנגעקוואַלן פֿון מיין שפּילן מיט קעסלער'ן.

איז, אגב, כדאי אייך דאָ איבערגעבן אַן עפיזאָד, וואָס כאַראַקטעריזירט
אויף אַ וואונדערלעכן אופן קעסלער'ס באַציאונג צו טעאַטער און שווישפּילער.
פּאַסירט האָט עס טאַקע ביי די פּראָבען פֿון ליבי'ס „טאַג און נאַכט“. דער
שווישפּילער סעמועל שנייער, וועלכער איז ליידער פֿון אונז אַוועקגעריסן גע-
וואָרן אין סאַמע מיטן פֿון זיין שטייגנדיקער קאַריערע, האָט געשפּילט אַ
וויכטיקע ראַלע אין יענער פּיעסע.

שנייער איז געווען אַ זייער טאַלאַנטירטער אַקטיאָר, מיט אַן ערנסטער
באַציאונג צום טעאַטער. ער האָט אין די קורצע עטלעכע יאָר וואָס ער האָט
געשפּילט אין ניו יאָרק, זיך געמאַכט אַ היפּשן נאַמען ביי דער פּרעסע און
אין דער טעאַטער־פּראָפּעסיע בכלל. ער האָט אַ סך יאָרן געשפּילט מיט

קעסלער'ן, וועלכער האָט פון אים שטאַרק געהאַלטן. ביי יענע פּראָבען האָט קעסלער זייער אָפט אַרויסגעוויזן אומצופרידנקייט מיטן אופן ווי שנייער האָט זיין ראָלע פּראָבירט. כמעט ביי יעדער פּראָבע האָט ער אים ביי געוויסע סצענעס אָפּגעשטעלט און געהאַט טענות. שנייער האָט אים יעדעס מאָל זייער געדולדיק אויסגעהערט און זיך געגעבן די גרעסטע מי אַרויסצובריינגען דאָס וואָס ער האָט געמיינט, אַז קעסלער וויל... וויל ווי איר ווייסט שוין, איז קעסלער'ן זייער שווער געווען דירעקט אויפקלערן אַ שוישפּילער וואָס ער וויל.

איך האָב באַמערקט ביי די פּראָבען, אַז שנייער האָט יעדן טאַג געגעבן אַן אַנדער ווערסיע פון די סצענעס מיט וועלכע קעסלער איז ניט געווען צופרידן. אָבער קעסלער איז אַלץ אַרויס מיט ביזע טענות. שנייער האָט זיך מער ניט געקענט באַהערשן, ער איז געוואָרן זייער אויפּגערעגט און אויסגעשריען:

„וואָס האָט איר זיך פאַרלייגט אויף מיר? נאָר צו מיר האָט איר טענות. וואָס איך טו געפּעלט איך ניט. מיין גאַנצע מי אייך צופרידנצושטעלן האָט מיר גאַרניט געהאַלפּן. וויפּיל איז דער שיר מיך צו מוטשען? זיי אַלע געפּעלן איך? ער, למשל, שטעלט אייך צופרידן? איר האָט דאָך צו אים קיין איין מאָל קיין טענה ניט געהאַט — אים קיין וואָרט ניט געזאָגט.“

קעסלער האָט זייער מילד געקוקט אויף שנייער'ן און אים צוריק גלייך געענטפּערט:

„און אַז איך וועל אים זאָגן, אַז איך וועל צו אים האָבן טענות, וועט מיר עפעס העלפּן? פון אייך קען איך קריגן וואָס איך וויל — פאַרשטייט איר דאָס ניט?...“

ליבינ'ס פּיעסע, „טאַג און נאַכט“, האָט געהאַט אַ גאַנץ היפּשן דערפּאָלג. איך האָב געקראָגן מיין פאַרציע לויב־געזאַנגען פון דער פּרעסע און ניט גאַר ווייניק קאָמפּלימענטן פון קעסלער'ן אַליין. איך געדענק אָבער קלאַר, אַז איך האָב זיך עפעס געפּילט ווי אויף אַ פּרעמדער חתונה. ניט דאָרט בין איך אַנגאַזשירט געווען — איך האָב עס ניט געהאַלטן פאַר מיין טעאַטער. עפעס האָב איך אָפט געהאַט דאָס געפּיל, ווי עס ווערט אויסגעדריקט אין דעם באַקאַנטן לידעלע, „ניט קיין געבעטענע אַליין געקומען“. אמת, איך בין ניט אַליין געקומען... אָבער אפשר איז דאָס נאָך ערגער — אַן אויסגע־ באַרגטע...“

בין איך דערפאַר זייער צופרידן אייך צו ווייזן דעם שאַרזש, וואָס דער באַרימטער מאָלער און קאַרטוניסט, שאול ראַסקין, האָט געמאַכט פון

מיין ראָלע אין יענער פּיעסע. אָט די קאַריקאַטורע כאַראַקטעריזירט אפּשר אַמבעסטן מייע געפילן אַרום דעם גאַנצן ענין. טאַקע, וואָס און ווער בין איך, וואָס מ'קען מיך אַרומשיקן וואוהין איינעם ווילט זיך? די גאַנצע פּאַסירונג האָט מיר אויסגעזען ווי איין גרויסע קאַריקאַטור פון זיך אין ביידע טעאַטערס.

באַלאַנגענדיק, אַזוי צו זאָגן, אין צוויי טעאַטערס, האָב איך זיך פּלוצ־ לונג דערפילט, אַז איך באַלאַנג ניט אין קיין איינעם. אָט וועט זיך באַלד ענדיקן דער גאַנג פון ליבינ'ס פּיעסע און מיין דיבסט אין סעקאַנד עוועניו טעאַטער וועט זיין געענדיקט. און פרעמד איז מיר אַלץ געוואָרן דער טעאַטער, אין וועלכן איך בין געווען אַנגאַזשירט, דער נעשאַנעל טעאַטער. יענער טעאַטער האָט שטאַרק רעקלאַמירט אויף אַ זייער סענסאַציאָנעלן אופן די קומענדיקע אויפפירונג פון אָסיפּ דימאָוו'ס „דער אייביקער וואַנ- דערער“. ווען טאַמאַשעפּסקי האָט אָנהויב סעזאָן מיט מיר גערעדט וועגן דימאָוו'ס פּיעסע, האָט ער מיך שטאַרק גערייצט מיט דער וואונדערלעכער ראָלע, וואָס איך וועל דאַרט האָבן — „סאַניטשקע“, אַ 14-יאַריק מיידעלע, וואָס איז אַזוי ווי פאַר מיר באַשאַפּן געוואָרן: „איך בין זיכער צילי, אַז דו וועסט אין דער ראָלע זיך שטאַרק אויסצייכענען“... און אָט, הער איך, אַז מען האָט שוין באַשטימט פּראַבען און מיך האָט מען פּאַרגעסן.

שווער איבערצוגעבן דעם געפיל. איך האָב זיך עפעס ווי געשעמט. איך פלעג ווי ווייט מעגלעך אויסמיידן פאַרבייצוגיין דאָס טעאַטער, אַזוי ווי איך וואָלט געווען די שולדיקע, ניט דער טעאַטער. איך האָב זיך אָבער פאַרט ניט געקענט פאַרשטעלן, אַז טאַמאַשעפסקי, וועלכער האָט פאַר מיין שפילן ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן מיר געמאַכט קאַמפּלימענטן זאָל גאָר אינגאַנצן פאַרגעסן אין מיר. האָט עס ווי אַ וואַרעם נאַכאַנאַנד געטאַטשעט. איך האָב קיין רואיקע מינוט ניט געהאַט. ס'האַט זיך איינגעשניטן אין מייע געדאַנקען. איך האָב זיך אויף אַ מינוט אפילו פון דעם ניט געקענט באַפרייען. געדענק איך, ווי גאַנץ אַפּט איז מיר געקומען אויפן זין, אַז ווי אַ מיטגליד פון דער אַקטיאָרן יוניאָן, האָב איך דאָך מן הסתם געוויסע רעכט, אַדער די יוניאָן האָט מן הסתם צו מיר געוויסע פּליכטן. זי דאַרף זיך, אַזוי צו זאָגן, אָננעמען מיין קריוודע. איך פלעג, אָבער, די געדאַנקען פאַריאָגן אַזוי שנעל ווי איך האָב גענומען טראַכטן דערפון. איך האָב געוואוסט, אַז איך וועל פאַר קיין פאַל קיינמאַל ניט וועלן אַרויפגעצוואונגען צו ווערן אויף אַ טעאַטער וואָס וויל מיך ניט. אינסטיגנטיוו האָב איך געפילט, אַז שפילן און עפעס אויפּטאַן קען איך בלויז אין אַ טעאַטער וואָס וויל מיך זייער שטאַרק האָבן. כאַטש איך האָב שוין בעסער פאַרשטאַנען דעם אויפטו פון אַ יוניאָן, און וואָס זי מיינט פאַר דעם איינצלעם שוישפילער, האָב איך אָבער ביי זיך ניט געקענט פּועל'ן, אַז איך זאָל ווען עס איז לאָזן מיין יוניאָן פאַר מיר אויסקעמפן אַן אַרט אין טעאַטער.

דער מאַמענט איז געקומען; ליבינ'ס „טאַג און נאַכט“ האָט זיך געענדיקט. איך בין געוואָרן אַ פרייער מענטש. אָבער מיין פרייהייט האָט מיך גע- מאַטערט. איך האָב זיך קיין אַרט ניט געקענט געפינען. קיינמאַל האָב איך אַזוי ניט געפילט מיין עלנדקייט, מיין זיין אַליין, אַוודאי האָב איך געהאַט חבר'טעס; כ'האָב געהאַט מיין פייגע'ן. אָבער זיי זיינען גיט געווען אַזעלכע פאַר וועמען איך קען מיין האַרץ אויפדעקן, פאַר וועמען אויפוויקלען אַט דעם טעאַטער־פּלאַנטער, אין וועלכן איך, אַלס שוישפילערין, בין אַזוי הילפ־לאַז אַריינגעשלעפט געוואָרן.

ס'האַט מיר ניט געפעלט קיין געטריישאַפט. מייע חבר'טעס און אַוודאי מיין פייגע, זיינען מיר געווען געטריי ביז גאַר. אָבער ריידן צו זיי וועגן מיין טיפער באַליידיקונג, וועגן דער דערנידערונג וואָס איך האָב געפילט אַלס שוישפילערין — דאָס האָב איך ניט געקענט, און איך צווייפל אויב זיי וואָלטן מיך פאַרשטאַנען. ווינטש איך ניט מיין ערגסטן שונא אַט די קרעמעניש, וואָס האָט זיך איינגעפרעסן אין מיין אינגעווייד.

איך האָב געהערט, אַז די פּראָבען פון „איביקן וואַנדערער“ גייען אָן.

און ווי אויף צו להכעיס האבן טאמאשעפסקי'ס רייד וועגן „סאָניטשקאָ“ שטענדיק געקלונגען אין מיינע אויערן. און טאָמער איז דאָס ווייניק געווען, האָב איך צופעליק אָנגעטראָפּן גייענדיק אויף דער צווייטער עוועניו די האַר-ציקע בינע אַבראַמאָוויטש. זי האָט זיך מיט מיר אַרומגעכאַפּט:

„צילי, וואו ביזטו? דו ביזט דאָך ביי אונז אין טעאָטער. אין „וואַנדערער“ איז דאָ אַ ראָלע, וואָס איז געשריבן ווי פאַר דיר. אוי, ווי יענע, נעבעך, מוטשעט זיך מיט דער ראָלע. זי האָט ניט די כוחות דערפאַר. זיי מוטשען זי אומזיסט. זי וויל, נעבעך, אָבער זי קען עס ניט באַווייזן...“

אַ צעבראַכענע בין איך אַוועק פון יענער באַגעגעניש מיט מרס. אַב-ראַמאָוויטש. זי האָט גאַרניט געוואוסט ווי איר גוטע מיינונג וועגן מיר אַלס שוישפילערין, האָט מיר געשניטן דאָס האַרץ. די ראָלע פון סאָניטשקאָ האָט מיך גענומען פאַרפאַלגן. ניט וויסנדיק וואָס די ראָלע איז, וואָס עס טוט זיך אין איר, האָב איך דערפילט אַ שרעקלעכן פאַרדרוס די ראָלע צו פאַרלירן. די רייד פון דער אַבראַמאָוויטש, האָבן ערשט בולט'ער אונטערגעשטראַכן טאָמאָשעפסקי'ס רייד וועגן יענער ראָלע, און נאָך מער צערייצט מיין אַפעטיט די דאָזיקע סאָניטשקאָ צו שפילן. און אַ ביטערער פאַרדרוס, כמעט אַ כעס, האָט מיך אַרומגענומען אויף עפשטיינ'ען, וואָס ער האָט אויף אַזאַ גלאַטן אופן מיך כמעט אַרויסגעשטופּט פון טעאָטער און מיך באַרויבט פון דער געלעגנהייט צו שפילן אַט די ראָלע, וועלכע אַזוי פיל מיינען, אַז דאָס איז כמעט ווי אויף מיר אָנגעמאַסטן.

אמת, זיין ווייב, מערי עפשטיין, האָט דורך מיין ניט זיין אין טעאָטער געקראָגן די מעגלעכקייט צו שפילן וויכטיקע און הויפּט-ראָלן, האָבן זיי ווי ניט געמעגט פאַסן צו איר פיגור. אָבער די פּערצן-יאָריקע סאָניטשקאָ קען דאָך אפילו עפשטיין אַליין ניט דערוואַרטן, אַז זיין ווייב זאָל שפילן. מיינט ער טאַקע באמת מיך אינגאַנצן אַרויסצושטופן פון טעאָטער? ... און טאָמאַ-שעפסקי איז מסכים? ...

זינט איך האָב אויפגעהערט שפילן אין קעסלער'ס סעקאַנד עוועניו טע-אָטער, פלעג איך צושיקן מיינע אַ חבר'טע יעדן זונטיק אין נעשאַנעל טעאָטער נאָך מיין געהאַלט. געדענק איך ווי אַנטישט איך פלעג ווערן, ווען זי פלעגט מיר אָפגעבן דעם קאַנווערט אָן אַ וואָרט פון טעאָטער. די צענערלעך אין מיין קאַנווערט זיינען מיר ניט איינגעגאַנגען, ווייל איך האָב דאָרט ניט געפונען קיין צעטעלע פון טעאָטער. איך בין אָבער ביי זיך געווען פעסט אַנטשלאָסן, אַז איך קום ניט אין טעאָטער, סיידן מען וועט מיך רופן. אָבער ווי זאָגט מען עס — ס'זעט אויס, אַז גאָט אַליין האָט דאָס ניט געקענט דערלאָזן.

יענער מאָנטיק פאַרנאַכט וועט מיר קיינמאַל ניט אַרויס פון זכרון. דאָס

איז געווען צווישן דער אַכטער און ניינטער גאַס אויף סעקאַנד עוועניו, איך בין געווען אויף מיין וועג אַהיים, ערשט פון דער באַרימטער, בכבוד'יקער קאַפּע „מאַנאַפּאַל" קומט אַרויס באַריס טאַמאַשעפּסקי אַליין, מיר האָבן זיך כמעט ווי אַנגעשלאָגן:

— צילי, וואָס איז מיט דיר? צילי, וואו שפילסטו?

— איר פרעגט עס מיך? איר האָט דאָך מיר אַנגאַזשירט, איר צאָלט דאָך מיר וויידזשעס.

— פאַרוואָס-זשע ביזטו ניט אין טעאַטער?

— דאָס פרעגט איר אויך ביי מיר?

טאַמאַשעפּסקי האָט אין מיין טאַן דערפילט, אַז דאָס איז ניט קיין גע- שפרעך פאַר דער גאַס. מיינע אויגן האָבן גלייכצייטיק געברענגט און זיינען פול געווען מיט טרערן.

קום מיט מיר אַריין אין קאַפּע, וועלן מיר קענען ריידן.

מיר האָבן זיך אַוועקגעזעצט:

— וואָס טוט זיך דאָ? זאָג מיר, צילי, וואָס איז דאָ געשען? פאַרוואָס ביזטו פלוצלונג אַוועק אין קעסלער'ס טעאַטער?

— איך בין ניט אַוועק, מיך האָט עפּשטיין געשיקט. איך האָב פאַר- שטאַנען אַז איר ווייסט דערפון.

— עפּשטיין האָט מיר געזאָגט, אַז דו ביזט אַוועק פון דעם טעאַטער.

— איר מיינט צו זאָגן, אַז אַן אייער וויסן האָט עפּשטיין מיך אויס- געבאַרגט צו קעסלער'ן?

— וואָס הייסט אויסגעבאַרגט? פאַרוואָס זאָל איך דאָס טאַן?

— עפּשטיין האָט מיר געזאָגט, אַז קעסלער דאַרף מיך פאַר אַ ראַלע, און אַזוי ווי איך שפיל סיוויי ניט אין דער סוף-וואַך אַפּערעטע, זאָל איך גיין אַהין שפילן. מ'וועט זיך באַגיין אַן מיר אין דעם מיטן-וואַך רעפּער- טואַר, און מיינע וועידזשעס וועט ער מיר שיקן אַהין אין טעאַטער. דאָס איז פאַר אייך אַלץ נייס?

ער איז געבליבן זיצן ווי געפלעפט. איך קען ניט זאָגן, אַז איך האָב באַמערקט אַ שולדיקייט אין אים. גיכער האָט זיין בליק געוויזן איבעראַשונג, אויפּרעגונג, פאַרדרוס. ער האָט ווי אויסגעשטאַמלט, מער צו זיך ווי צו מיר:

„ווען ער זאָל ניט זיין מיין שוואַגער...“

נאָך אַ לאַנגן, שווערן שטיל-שווייגן:

— קום מאַרגן, 11 אַזייגער, צו פּראָבע, ניין, ניט מאַרגן, קום מיטוואַך,

11 אַזייגער. מאַרגן קומט נאָך יענע. איך וויל ניט זי זאָל דיך זען, עס וועט איר שטאַרק וויי-טאַן... איך מוז זי צוגרייטן דערצו...

ער האָט אַוועקגעאַיילט צום טעאַטער.

דאָס איז דער צווייטער פון די געהויבענע מאַמענטן, וואָס איך האָב איבערגעלעבט אין מיין לאַנגיאַריקער קאַריערע אין אידישן טעאַטער. איך האָב איך דערציילט פון מיין ערשטער באַגעגעניש מיט שילדקרויט'ן, דעם קאַנטראַסט פון מיינע געפילן, ווען ער האָט מיך אפילו ניט געוואָלט זען ביי זיך אין הויז, און דאָן, אויף דער פּערי פון נואַרק, ווען ער האָט זיך ביי מיר געבעטן איך זאָל מיט אים שפּילן.

אַט אַזוי אומגעפער האָב איך געפילט, אַרויסגייענדיק פון קאַפּע „מאַ" נאַפּאַל". מיין יעדער טריט איז געווען אַ טאַנץ. אַן פּליגל האָב איך געפילט, אַז איך פּלי. איך האָב ממש געשוועבט אין די הימלען... פון זיך אַליין האָבן זיך פון מיין האַלז פון צייט צו צייט אַרויסגעריסן די ווערטער: „סאַ" ניטשקאַ, איכ'ל שפּילן סאַניטשקאַ!"

אַ צווייפּאַכער געדאַנק האָט זיך פאַרקליבן אין מיין מוח. דער ערשטער: וואָס איז דאָס אַזוינס סאַניטשקאַ? וועל איך אַליין אויך זיין אַזוי באַגייסטערט פאַר דער ראַלע ווי אַנדערע דענקען? דער צווייטער געדאַנק: וועט ניט זיין קיין ענדערונג ביז מיטוואַך? איך פאַרשטיי דאָך שוין, אַז טעאַטער-פּאָליטיק קען מאַכן פון טאַג נאַכט אין איין הרף-עין...

די צוויי טעג זיינען פאַר מיר געווען זייער לאַנגע. מיטוואַך, עלף אַזויגער, ווען איך בין צוגעקומען צום טעאַטער, האָב איך אינסטינקטיוו אויסגעמיטן דעם ספּעציעלן אַריינגאַנג צו דער בינע און בין אַריין דורך דער לאַבי. ווען איך האָב געעפנט די טיר צום טעאַטער און אַ קוק געטאָן אויף דער בינע, האָב איך געזען די גאַנצע טרופּע און אין אַ זייט טאַמאַשעפּסקין מיט דער יונגער אַקטריסעלע, וועלכע האָט פּראַבירט סאַניטשקע. איך האָב שנעל פאַרמאַכט די טיר און געבליבן שטיין אין דער לאַבי, ניט וויסנדיק וואָס צו טאָן. אין עטלעכע מינוט אַרום איז זי אַ וויינענדיקע אַרויסגעקומען, ווען זי האָט מיך דערזען איז זי מיר געפאַלן אויפן האַלז מיט אַ היסטערישן געוויין. איך האָב געפילט איר האַרץ; איך האָב מיט איר מיטגעוויינט. זי האָט אַרויסגעשלוכצט:

— צילי טייערע, איך האָב די ראַלע אַזוי ליב געהאַט, אַבער איך ווייס מיר פעלט נאָך זייער אַ סך אַז איך זאָל קענען די ראַל ריכטיק באַשאַפּן. איך בין זיכער, אַז דו וועסט זיין וואונדערלעך. איך ווינטשט דיר גרויס דערפאַלג. מיר האָבן זיך האַרציק צוקושט. איך האָב איר געזאָגט:

— גלויב מיר, טייערינקע, איך האָב דיר ניט געוואָלט ווייטאַן. איך בין ניט שולדיק, דו וויסט עס, טייערע...

עס האָט זיך געעפנט די טיר פון טעאָטער, און דער סטיידזש־מענעד־
זשער האָט אויסגערופן:

„צילי, מר. טאַמאַשעפּסקי וואָרט אויף דיר...“

— זאָל ער וואָרטן! איך האָב אויך געוואָרט. מ'מעג אויף מיר אויך
וואָרטן.

איך האָב זיך וואָרעם געזעגנט מיט דער יונגער אַקטריסעלע, און מיט
אַ געפיל פון גרויס נצחון בין איך לאַנגזאַם אַרויף אויף דער בינע.
טאַמאַשעפּסקי האָט מיר צוגעטראָגן די ראַלע. מיר, חלילה, ניט פאַר־
געהאַלטן פאַר לאַזן זיי וואָרטן. די פּראָבע האָט זיך אָנגעהויבן...

ווען איך האָב צום ערשטן מאל געהאַלטן אין האַנט די ראַלע פון סאַ־
ניטשקע, וואָס האָט מיך אַזוי געצויגן און גערייצט, האָב איך אינגאַנצן
פאַרגעסן אין דעם נאַרישן פּלאַנטער, די הינטער־קוליסן פּאַליטיק, וואָס האָבן
אַזויפיל לאַנגע טעג און וואַכן מיך געמאַטערט און שיר געפירט צו פאַר־
צווייפּלונג. מיין שוישפּילערישער אינסטינקט האָט פאַרטריבן פון מיינע
געדאַנקען די אַלע גערעכטע טענות און קריוודעס וואָס האָבן זיך אָנגעקליבן
אין מיין האַרץ און אין מיין מוח אַרום יענער פּאַסירונג.

איך האָב דערפילט, אַז איך שטיי איבער־אַ־ניס פאַר אַ שווערן עקזאַמען.
איך דאַרף אין דער ראַלע באַווייזן אַלץ, וואָס אַלע, אַריינגערעכנט טאַמאַ־
שעפּסקי און אפּשר אַסיפּ דימאָו אַליין, האָבן פון מיר דערוואָרט. איך האָב
געפילט, אַז איך דאַרף איבערשטייגן זייערע דערוואָרטונגען, ווייל זיי וועלן
איצט מיט מער קריטישע אויגן קוקן אויף מיר.

מיין דערפאַרונג אַלס שוישפּילערין האָט מיר אונטערגעזאָגט, אַז איך
בין דאָ ניט אין קיין צו־גינסטיקער לאַגע. אַלע שוישפּילער האָבן שוין
קנאַפע דריי וואַכן זייערע ראַלן פּראָבירט; איך ווייס אַפילו ניט דעם אינהאַלט
פון דער פּיעסע.

כדי איר זאָלט פאַרשטיין אין וואָס מיין אומגינסטיקע לאַגע איז באַ־
שטאַנען, מוז איך אייך אַרייננעמען אין דער רוטין פון פּראָבירן אַ פּיעסע.
ביי די ערשטע עטלעכע פּראָבעס, נאָך דער לייען־פּראָבע, ווען אַלע אַקטיאָרן
האַבן זיך באַקענט מיט דעם אינהאַלט, זיצן אַלע מיט די ראַלן אין די הענט,
און מען לייענט די ראַלן פון די ביכלעך. אַזעלכע זיצנדיקע פּראָבען גיין
אַן אַ דריי־פיר טעג נאָכאַנאַנד. דורך די עטלעכע טעג, פאַרשטייט זיך,
דאַרפן די שוישפּילער אין דער היים לערנען זייערע ראַלן. און עס הויבן
זיך אָן פּראָבען מיט שטעלונגען — אַריינגיין און אַרויסגיין — דאָס, וואָס
מ'רופט אין טעאָטער „ביזנעס“ אָדער „מיזאַן־סצענעס“.

ביי די ערשטע זיצנדיקע פראָבען איז די אַרבעט פון רעזשיסאָר אָפֿ־
 צוהיטן באַטאַנגגען און אויסדרוקן פון יעדן שוישפּילער'ס ראָלע. איצט
 איז דער רעזשיסאָר פאַרנומען מיטן גאַנג פון דער פּיעסע, מיט די פּאַזיציעס
 פון יעדן שוישפּילער'ס באַוועגונגען, דאָס זיצן און שטיין, דאָס איבערגיין
 די בינע, און די אַלגעמיינע קאַנצעפּציע, וואָס דער רעזשיסאָר האָט זיך
 געמאַכט וועגן דעם, ווי אַזוי די פּיעסע דאַרף אַרויסגעבראַכט ווערן. דער
 שטרענגער רעזשיסאָר פּאָדערט פון די שוישפּילער נאָך די עטלעכע זיצנדיקע
 פראָבען, וואָס ווייניקער האַלטן די ראָלן אין דער האַנט, כדי ער זאָל קענען
 קאָנטראָלירן די באַוועגונגען פון יעדן שוישפּילער.

ווען איך בין געקומען צו יענער פראָבע, האָט שוין קיינער קיין ראָלע
 אין האַנט ניט געהאַלטן. כמעט יעדער איינער האָט שוין, מיט דער הילף
 פון סופּליאַר, זיין ראָלע געקענט גענוג ניט צו דאַרפן דאָס ביכל. עס זיינען
 שוין פעסטגעשטעלט געוואָרן יעדנס פּאַזיציע, יעדנס אַרט אויף דער בינע.
 די סצענעס זיינען שוין געווען פאַרמירט. די פראָבען זיינען שוין כמעט
 געווען פאַרשטעלונגען; פאַרשטייט זיך, אַן קאָסטיומען און אַן גרייס. איך
 האָב דאָס אַלץ פאַרלוירן. האָב איך גלייך ביים אָנהויב געבעטן טאַמאַשעפֿ־
 סקי'ן, אַז ער זאָל מיך לאָזן האַלטן מיין ראָלע אין דער האַנט, לייענען
 מיינע רעפּליקן פון ביכל, ביז איך וועל זיך עטוואָס באַקענען מיטן אינהאַלט
 פון דער פּיעסע. טאַמאַשעפּסקי האָט, פאַרשטייט זיך, צוגעשטימט.

דאַרף איך אייך ניט זאָגן מיט וואָס פאַר אַ התמדה איך האָב יענע נאַכט
 זיך אַרויפגעוואָרפן אויף מיין ראָלע. ווען איך בין אויף מאַרגן געקומען צו
 פראָבע, בין איך שוין ניט געווען אַזוי צוגעבונדן צום ביכל. איך האָב אָבער
 מיינע ווערטער בלוז געזאָגט, ניט געשפּילט, כאַטש עס האָט מיך שוין
 דאָן געצויגן געוויסע סצענעס אויסצושפּילן.

עס האָבן מיך ספּעציעל אינטריגירט די סצענעס, ווען איך געזעגן זיך
 מיטן טיש און מיטן אויוון. ס'האָט זיך מיר געוואָלט דאָס אויסשפּילן. איך האָב
 אָבער געפּילט, אַז איך האָב זיי נאָך ניט גענוג פאַרדייעט. איך האָב ניט
 געוואָלט, אַז די קריטישע אויגן זאָלן זען מיין שפּילן איידער איך פּיל, אַז
 איך בין פּולשטענדיק גרייט זי צו ווייזן.

איך האָב זייער שטאַרק אָפּגעשאַצט די איינזעעניש, וואָס עס האָבן
 אַרויסגעוויזן אי טאַמאַשעפּסקי אי דימאָוו, אין דער צייט פון מיין צוגרייטן
 מיין ראָלע. זיי האָבן מיך ניט געיאָגט; זיי האָבן פון מיר ניט געפּאָדערט. נאָך
 די ערשטע פאַר פראָבען, ווען די ווערטער פון מיין ראָלע האָבן אָנגעהויבן
 אַרויסקומען מיטן אמת פון דער פּערצן־יאַריקער סאַניטשקע, האָב איך

דערפילט אין בידן אַ פולשטענדיקן צוטרוי צו מיר, עפעס אַ געפיל, אַז זיי קענען זיך אויף מיר פארלאָזן.

וויל איך דאָ אייך פאַרצייכנען אַן איינדרוק, וואָס איך האָב באַקומען גלייך ווי איך האָב בייגעוואוינט מיין ערשטע פּראָבע פון „וואַנדערער“. ניט אין מיינע פּריערדיקע סעזאָנען מיט טאַמאַשעפּסיקין און אַוודאי ניט אין די צוויי ווינקל־טעאַטערס אין שיקאַגאָ און אין פּילאַדעלפּיע, האָב איך געפילט אַזאַ אַטמאָספּערע ווי ביי יענע פּראָבע. איך בין געווען געוואוינט, אַז אַקטיאָרן ביי פּראָבען זאָל צווישן זיך פירן געשפּרעכן און זיך דערציילן מעשיות, וואָס האָבן כלל ניט קאָמפּלימענטירט, ניט די בינע פון אַ טעאַטער, ניט די שווישפּילער אַליין. ביי די איצטיקע פּראָבען האָב איך עס ניט געהערט. מיר האָט זיך געדוכט, אַז די אַנוועזנהייט פון די דריי אייראַפּע־ער — דימאָוו, בן־עמי און פּריד — האָט עפעס ניט באַמערקטעהייט ביי די פּראָבען אָנגעהויכט אַן אַטמאָספּערע פון ערנסט, פון אינטעליגענץ און קינסטלערישער פאַרטיפּונג. און איך וויל דאָ מיט פּרייד אונטערשרייכן, אַז אונזערע שווישפּילער אין יענער טרופּע — בינע אַבראַמאָוויטש, נאַטאַנ־זאָן, די וויינטרויבס, גרשון רובין און רעגינאַ צוקערבערג — האָבן עפעס ווי מיט פאַרגעניגן אויפגעכאַפט און אָנגעהאַלטן די דאָזיקע אַטמאָספּערע.

איך בין שטאַרק אימפּאַנירט געוואָרן פון דער בנעיומאָ'דיקייט פון לאַזאַר פּריד... פון זיינע שטילע, סאַמעטענע טענער, וואָס האָבן זיך, ווי מיר האָט זיך געדוכט, געצויגן ווי פון אַן אַרגעל...

בלויז זיבן פּראָבע־טעג האָב איך געהאַט אויף פאַרטיק צו מאַכן מיין שווערע, קאָמפּליצירטע, ראַלע פון דער צאַרטער, פּאַעטיש־געשטימטער, טרוי־מערישער סאַניטשקע, אַזוי, אַז אפילו ביי דער לעצטער פּראָבע האָב איך זיך צוריקגעהאַלטן און ניט פולשטענדיק אויסגעשפּילט מיינע סצענעס.

עס איז בכלל, ביי דעם ערנסטן שווישפּילער, קיינמאַל ניטאָ די זיכערקייט, אַז ער איז מיט זיין ראַלע פולשטענדיק פאַרטיק. איך האָב אַלע מיינע יאָרן ניט געהאַט קיין צוטרוי צו שווישפּילער, וואָס האָבן רואיק, מיט איבערצייגונג גערעדט פון זייער פולקאָמענקייט אין דער אַדער יענער ראַלע. דער אויפ־ריכטיקער, אמת־טאַלאַנטירטער שווישפּילער וועט דאָס קיינמאַל פון זיין מויל ניט אַרויסריידן. אפילו אין געדאַנק האָט ער ניט די זיכערקייט, אַז ער ברענגט אַרויס אין דער ראַלע אַליק, וואָס ס'איז אין איר דאָ. ס'איז, ווי מיר דוכט, כמעט ניט מעגלעך פאַר אַ שווישפּילער, אפילו ביי דער סאַמע לעצטער פּראָבע, צו דערגרייכן אַליק וואָס ער וויל פון דער ראַלע אַרויסקריגן. ערשט ביי דער פּרעמיערע, מיט דער נערוועזיטעט, וואָס באַהערשט דעם

שוישפילער, אויפטרעטנדיק פארן עולם, גיט אים צו דער ציטער דאס, וואָס ער דאַרף האָבן, כדי צו שאַפן און באַשאַפן דעם מענטשן וואָס ער שפילט. בין איך שוין ניט איינמאָל איבעראַשט געוואָרן, ווען נאָך אַ פרעמיערע האָבן פריינט מיך געלויבט פאַר דעם, וואָס איך האָב געטאָן אין געוויסע סצענעס. איך האָב אַליין קיין אַנונג ניט געהאַט, אַז איך האָב דאָס געטאָן. איך האָב דאָס זעלבע באַמערקט אויך ביי אַנדערע. אַזוי געדענק איך, למשל, די פּאָלגענדיקע סצענע נאָך דער פרעמיערע פון פּרץ הירשביינ'ס, די פּוסטע קרעטשמע" אין דעם נייעם אידישן טעאַטער, מיט זעקס יאָר שפּעטער.

אין דריטן אַקט האָט דער פּערדגנב איציק מיך, מייטע'ן, אַרויסגע'גנב'עט פון אונטער דער חופּה, און איז מיט מיר אַוועק אין וואָלד. עס קומט פאַר צווישן אונז אַ שטאַרקע, ליידנשאַפטלעכע און רייצנדיקע סצענע, ווי איך רייס-אויף מיין חופּה-קלייד און וואָרף זיך אים אין די אַרעמס, און איציק האָט זיך איינגעגראָבן מיט זיין פנים אין מיין אַפּענער ברוסט. בין איך געשטאַנען דערביי, ווען עמעצער האָט בן-עמי'ן אויסגעדריקט זיין באַוואונדערונג פאַר דער נאַטירלעכקייט פון איציק'ס פּולבלוטקייט אין יענער סצענע. בן-עמי האָט אויסגעשטעלט די אויגן: „אַט דאָס האָב איך טאַקע געטאָן?“

אַזעלכע האַנדלונגען ווערן באַגאַנגען פון שוישפילער, געפירט פון זייער קינסטלערישער אינטואיציע, פון אַריינלעבן זיך אין דער ראַלע וואָס זיי באַשאַפן. איך האָב דאָס זייער אַפט באַמערקט ביי דעם גרויסן רודאָלף שילדקרויט און ביי אַנדערע שוישפילער פון דעם סטאַזש.

עס איז כמעט ניט מעגלעך פאַר אַ שוישפילער נאַכט-איינ, נאַכט-אויס, וואָכן און חדשים נאַכאַנאַנד, איבערצולעבן די אַלע טראַגישע און דראַמאַטישע מאַמענטן, וואָס ער דאַרף אַרויסברענגען אין זיין ראַלע. דאָס קען אַ שוישפילער דערווייזן ביי די ערשטע פינף, זעקס, אכט פאַרשטעלונגען. דאָן, אויב ער באַזיצט דעם קינסטלערישן „זכרון פון געפיל“, קריצן זיך אין אים איין די געפילן פון יענע איבערלעבונגען, און מיט זיין טאַלאַנט קאַפירט ער זיך אַליין, ווי אַזוי ער האָט די סצענעס איבערגעלעבט ביי יענע ערשטע פאַרשטעלונגען. די אַנוועזנהייט, דער וואַרעמער אַפרוץ פון עולם, העלפן אים ביי יענע ערשטע פאַרשטעלונגען צו דערגרייכן די סאַמע הויך פון זיין ראַלע. וועט אַ שוישפילער דאָ און דאָרט, אין לויף פון דער פּיעסע, צוגעבן און פאַרפּולקאַמען געוויסע שטריכן. געשאַפן ווערט, אָבער, די ראַלע דורך זיין אינטואיציע ביי יענע ערשטע פאַרשטעלונגען.

איז דאָ כדאי צו באַמערקן, ווי מערקווירדיק עס איז דאָס, וואָס דער עולם ביי די פּריער-דערמאָנטע פאַרשטעלונגען פון דער „פּוסטער קרעטש-

מע" האט אזוי שטארק דערפילט די עכטקייט פון דעם ליידנשאפטלעכן בחור, אז אין טעאטער האט זיך ניט געהערט קיין אנדייטונג פון צינישער אנצור-הערעניש, וואס אזעלכע סצענעס רופן ארויס אין טעאטער. מיין איך, אז דאס איז א גרויסער קרעדיט, סיי פארן שוישפילער, סיי פארן עולם.

איך מוז נאך דא, איידער איך גיי צו צו דער פרעמיערע פון אסיפ דימאוו'ס „איביקער וואנדערער“, פארציכנען נאך עפעס: איך האב שוין אמאל זיך אפגעשטעלט אויף דער צווייענדיקער פערזענלעכקייט פון טאמא-שעפסקין אלס שוישפילער. ביי די פראבען פון „איביקער וואנדערער“ האט טאמאשעפסקי, סיי אין פראלאג, וואו ער איז דער איביקער וואנדערער, סיי שפעטער, אלס מרדכי בערמאן, אין דער פיעסע דערגרייכט די העכסטע נא-טירלעכקייט, ארויסגעבראכט די מענטשלעכסטע טענער. מיר האבן אים אלע באוואונדערט.

געדענק איך, אבער, נאכדעם, אז ביי די פארשטעלונגען האב איך מיינע אייגענע אויערן ניט געגלויבט, אז דאס הער איך אים ריידן. געדענקען אפשר א סך פון אייך דעם פראלאג פון „וואנדערער“? טאמאשעפסקי איז דער אלטער; איך בין דאס „יונגע לעבן“. שטייען מיר ביידע ווי אויף א הויכן בארג, און איך זאג מיט א זייער צארט, דין שטימעלע: „זיידעניו, פון דייע אויגן פאלן הייסע טרערן. דו וויינסט, מוטיקער און ווייט-זענדיקער אלטער“. און ער דארף מיר ענטפערן שטיל און הארציק, ווי ער האט דאס געמאכט ביי די פראבען: „מענטשן האבן דא געלעבט, א גרויסן בית-עלמין געהאט, און א הייפעלע שטיינער איז פונם לעבן געבליבן... דאס זייען זייערע גרויסע טרערן פארשטיינערט געווארן...“ איז שטעלט זיך פאר, אז אויף מיינע שטילע, צארטע רייד: „זיידעניו, פון דייע אויגן פאלן הייסע טרערן“, האט טאמאשעפסקי, אנשטאט זיין גאטירלעך ענטפער, וואס איז ממש אריין אין די הערצער, זיך פלוצלונג אויף די העכסטע טענער איז זיין בארימטן „טראַטאַ-טאַטאַ“, אויף דייטש, זיך צעלאזט אין פאלגענדיקן ענטפער: „יא, פאן מיינע אויגען פליסען טרערנע...“

איך האב אזש א ציטער געטאן. ניט ער אליין, ניט קיינער פון זיינע נאענטסטע פריינט, האבן קיינמאל ניט געקענט פארענטפערן פארוואס טא-מאשעפסקי באגייט אט די פארשוועכונגען קעגן זיין אייגענעם, נאטירלעכן, גרויסן טאלאנט.

אן אנדער פארשטעלונג געדענק איך, ארום דער דריטער וואך וואס די פיעסע איז געגאנגען. איך שטיי הינטער די קוליסן און ווארט אויף מיין אויפטריט. דימאוו שטייט לעבן מיר א צופרידענער. מיר שמועסן פון דעם דערפאלג פון דער פיעסע. עס איז דער דריטער אקט. די משפחה בערמאן מוז

אויפן באפעל פון דער מאכט אַוועק פון דער שטאַט, פון זייער איינגעפונדע-
וועטער היים. שטייט שוין דאָס מעבל אויף דער סצענע צענומען, און ביי דער
הינטערשטער וואַנט שטייען צענומען די אייזערנע בעטן.

פּלוצלונג האָט זיך פון דער בינע דערהערט אַ טראַסק, אַזוי ווי די
ווענט וואַלטן אייגעפאלן. פאַרצווייפלטע זיינען מיר ביידע צוגעלאָפּן אַרייַן-
קוקן דורך דער אָפּענער טיר, כדי צו זען וואָס פאַר אַן אומגליק דאָרט
האַט געטראָפּן. דאָס האָט טאַמאַשעפּסקי, אין איינעם פון די דאָזיקע אומ-
פאַרשטענדלעכע אַנפּאלן זיינע, אַ שליידער געטאַן די אייזערנע צענומענע בעטן.
דימאָו און איך האָבן זיך ביידע אָנגעקוקט. אונזערע ביידנס בליקן
האַבן אויסגעדריקט די פּראָגע: „אויף וואָס דאָרף ער דאָס?...“

די פּיעסע און די אויפפירונג פון „איביקן וואַנדערער“ האָבן געמאַכט
אַן אויסערגעוויינלעך שטאַרקן רושם. אונזער פּרעסע האָט זיך מיט באַגייס-
טערונג אָפּגערופּן. איז זיכער כּדאי צו זען ווי אַזוי די צוויי הויפט-צייטונגען
אין ניו יאָרק האָבן זי אויפגענומען.

שרייבט אַב. קאהאַן אין „פאַרווערטס“, דינסטיק, דעם דרייסיקסטן דע-
צעמבער, 1913: „אַ זיגער-מאַכער זיצט ביי זיין וואַרשטאַט מיט זיין שפּאַקטיוו
אויפן אויג, מיט די געצייג אין די הענט און באַקוקט און צעגלידערט די
פאַרשידענע זיגערס וואָס מען ברענגט אים. דאָס רוב זיינען דאָס אַבער,
פּראַסטע „ציבעלעס“ — גרויסע, האַמעטנע, אומגעלומפּערטע חברה. איינ-
מאַל אין אַ נאָווינע ברענגט מען אַריין אַ גוטן, איידעלן זיגערל מיט טייערע
דעליקאַטע רעדעלעך. דאָן, ווען מען דערלאַנגט דעם זיגער-מאַכער זיינע
געוויינלעכע געצייג, גיט ער אַ שאַקל מיטן קאַפּ און זאַגט: „ניין, עס איז אַ
גאַנץ אַנדער הפּף, צו אים פּאָדערט זיך גאַנץ אַנדערע געצייג“, און ער
רוקט אַרויס אַ שופּלאַדל אין וועלכן ער האַלט קלענערע, איידעלערע, דע-
ליקאַטערע צווענגעלעך, דאָלאַטקעלעך, העמערלעך.

„אין אַזאַ מין לאַגע פילט זיך דער שרייבער פון דיזן אַרטיקל נעמענ-
דיק באַשפרעכן אַסיפּ דימאָו'ס פּיעסע, „דער איביקער וואַנדערער“, וועל-
כע ווערט איצט געשפּילט אין טאַמאַשעפּסקי'ס טעאַטער. שוין לאַנג, לאַנג,
ווי מיר האָבן אין אידישן טעאַטער ניט דורכגעלעבט דאָס וואָס מיר האָבן
דורכגעלעבט ביי דער פאַרשטעלונג פון דיזן שטיק... מיט אַלע אירע פעלערן
— און פעלערן האָט זי זייער וויכטיקע — איז דינע דראַמע איינע פון די
צוויי, דריי סאַמע בעסטע זאַכן, וואָס מיר האָבן ווען עס איז געהאַט אויף
דער אידישער בינע.“

לואי מיללער, דער רעדאַקטאָר פון דער „וואַרהייט“, גיט דעם פּאָלגענדיקן

קעפל צו זיין קריטיק אויף דער פיעסע: „א בלאַנדזשענדיקער שטראַל אין אַ פינצטערער כּמאַרע — אַסיפּ דימאָוּס „אייביקער וואַנדערער“ אויף דער אידישער בינע“.

„בעסער מיט אַ קלוגן צו פאַרשפּילן, איידער מיט אַ נאַר צו געווינען; בעסער צו קענען זידלען אַ גוטע פיעסע, איידער צו דאַרפן לויבן אַ שלעכטע. אָבער אַסיפּ דימאָוּס „אייביקער וואַנדערער“ איז ניט קיין נאַר און ניט קיין שלעכטע פיעסע. ווי אַלץ וואָס איז גוט, האָט זי אויך אירע חסרונות; ווי אַלץ וואָס איז קלוג, האָט זי אירע נאַרישקייטן... די דראַמע פון דימאָוו, וואָס איז נעכטן אָונט אויפגעפירט געוואָרן אין טאַמאַשעפּסקי'ס טעאַטער, איז אַ נייער בלאַט, אויב ניט אַ נייער קאַפיטל אין דער געשיכטע פון דער צרה'דיקער, אידישער בינע אונזערער פון אַמעריקע. אַמאָל, גאַר אַמאָל, ווען די דראַמע איז געווען אין די ווינדעלעך, און קריטיק אין דאָיפערס — אין יענע גוטע צייטן פון אַמאָל, וואָלט מען דימאָוו'ס דראַמע אַרונטערגעריסן אַווי, אַז עס וואָלט אויף איר ניט פאַרבליבן קיין שטיין אויף אַ שטיין... עס איז אַ גרויס בילד פון אידישן גלות אין רוסלאַנד. טיף איז עס ווי דער גלות. שוואַרץ און קאַלט איז עס ווי דער גלות. און דאָס בעסטע פון אַלץ, אמת, איז דאָס אויך ווי דער אידישער גלות. די פּראַבלעם פון דימאָוו'ס אייביקער וואַנדערער — דאָס איז דער איד, וועלכער ווייסט ניט ביינאַכט וואו ער וועט טאָגן, און בייטאָג — וואו ער וועט נעכטיקן. דער איד ביי וועמען דאָס קינד פּרעגט, ווען וועט זיין אַ סוף פון גלות, און דער טאַטע ענטפּערט, אַז ער האָט געשטעלט זיין טאַטן די זעלבע פּראַגע, און ער קען נאַר געבן דעם זעלבן תּירוץ — אַ קרעכץ, אַ טרער, אַ קללה... דאָס איז דימאָוו'ס דראַמע“.

איך גלויב, אַז די אויבן-געבראַכטע צוויי אויסצוגן גיבן אייך אַ גענוגענ'דיקן איינדרוק פון דעם רושם וואָס די פיעסע און די אויפפירונג האָבן דאָן געמאַכט. וויל איך נאָך אויך ברענגען אַ פאַר ציטאַטן וועגן דעם וואָס מ'האָט געזאָגט וועגן מיין שפּילן.

זאָגט אַב. קאַהאַן: „אַ מערקווירדיק-לעבעדיקן טיפּ האָט געשאַפן צילי אַדלער, אַלס די פּערצן-יאָריקע מיידעלע „סאַניאַ“. אַפּט האָט זי איבערגעזאָלאָן. דאָס איז אָבער געווען די איבערזאָלצונג פון אַ קינסטלער, וואָס איבערטרייבט אַ לעבעדיקן שטריך, ניט פון איינעם וואָס שפּילט אַן איינבילדונגס-קראַפּט. אין דיזער ראָלע באַשטעטיקט זי פולשטענדיק, אַז זי איז געבוירן געוואָרן מיט דער איינבילדונגס-קראַפּט און מיט די אינסטינקטן פון אַ קינסטלערין“.

שרייבט לואי מיללער: „דער לאַרבער-קראַנץ פון אָונט צווישן די שווישפּילער געהערט, נאַטירליך, צילי אַדלער'ן און זי זאָל עס אויך קריגן. זי

האָט דאָס פאַרדינט מיט איר טאַלאַנט, מיט דער מי וואָס זי האָט זיך געגעבן אַריינצוגיין אין דער ראַלע, דורכדרינגען זיך מיט דער נשמה פון דער הייליק־נאַרישער, פאַנטאַסטיש־פּראַקטישער, קליינטישיקער סאַניטשקע. זי האָט דאָס פאַרדינט פאַר איר ליבע צו איר אַרבעט, פאַר איר אַכטונג צו איר אויפגאַבע. איר קומט די ערע פון אַוונט. נאָך צילי אַדלער קומט דער נייער אויפגייענדיקער שטערן פון דער בינע, יעקב בן־עמי, אין דער ראַלע פון משה־לע. ווען מען זאָל גלויבן אַ פאַרשפרעכן, ווען מען זאָל קענען אורטיילן נאָך אַן איינציקער ראַלע, איז אויך זיין צוקונפט אויף דער בינע אַ גרויסע, צילי אַדלער פון איין זייט, בן־עמי פון דער אַנדער זייט. אויך לאַזאַר פריד אין דער ראַלע פון סאול, זיינען די דריי יונגע שטערן פון אונזער בינע. און עס איז גוט וואָס אַ צופאַל האָט זיי צוזאַמענגעבראַכט, אין אַ שטיק, וואָס איז זעלבסט פון „אַ יונגן“.

וואָלט איך פון מיין שפּילן אייך געקענט ברענגען נאָך און נאָך קאַמ־פלימענטירנדיקע מיינונגען און לויב־געזאַנגען אין יענער ראַלע. איך מיין אָבער, אַז דאָס איז גענוג. אפשר וועלן גאָר אַנדערע מיינען — צופיל. בין איך דאָ ניט אויסן זיך צו פאַרענטפערן...

אָבער איך וויל דאָ פעסטשטעלן, אַז איך האָב „מיט אַ כיוון“ זיך ברייט אַפגעשטעלט אויף די פאַסירונגען וואָס האָבן געפירט צום „אייביקן וואַנדער־רע“; אויך אויף די פּראַבען און אויף דעם אַפרוף פון דער קריטיק — צוליב צוויי זאַכן. ראשית, האַלט איך, אַז מיין שפּילן אין „וואַנדער־רע“ איז געווען אַ וויכטיקער שטאַפל אויפן לייטער פון מיין קאַריערע, די אַנערקענונג פון די סאַמע אַנגעזעענסטע מענטשן פון דער צייטונגס־וועלט האָט מיך דערהויבן צו אַ הויכער פּאָזיציע אין דער אידישער טעאַטער־וועלט. ניט האַבנדיק דעם סטאַזש פון „סטאַר“, ניט זייענדיק קיין באַלעבאַס פון אַן אייגענעם טעאַטער, האָב איך מיט אייגענע כוחות זיך דערהויבן צו אַט־דער וויכטיקער פּאָזיציע.

צווייטנס, בין איך אויסן צו אונטערשטרייכן מיט דעם דערפאַלג מיינעם, נאָך בולט־ער די אַנטווישונג, וואָס האָט אויף מיר געוואַרט ביים שלום פון יענעם סעזאָן.

וועלן מיר אויף דער אַנטווישונג נאָך אַביסל וואַרטן. איך דאַרף דאָ נאָך באַרירן טאַמאַשעפּסקי'ס אויפפירונג פון דימאָוס'ס צווייטער פּיעסע יענעם סעזאָן, „דער געדונגענער חתן“. אויך דאַרטן האָב איך געשפּילט אַ יונג קינד, אפשר בלויז צען, עלף יאָר אַלט; איז עס באַוואוסט אין דער טעאַטער־פּראַפעסיע, אַז שוישפּילער היטן זיך פון שפּילן גאַכאַנאַנד אין צוויי ענלעכע ראַלן.

וויל איך דאָ, ווי אַ ביישפּיל, בריינגען אַ פּאַקט פּון אַ שפּעטערדיקער פּעריאָדע, די פּרץ הירשביין פּעריאָדע, נאָך זיין גרויסן דערפּאָלג פּון זיין ערשטער פּיעסע, „אַ פּאַרוואָרפּן ווינקל“, אין אוירווינג פּלעיס טעאַטער. לודוויג זאָץ האָט זיך ממש געמאַכט אומשטערבלעך אין זיין ראָלע פּון דעם זיידן, טאָדעס, אין יענער פּיעסע. די צווייטע פּיעסע גלייך נאָכדעם, איז ווידער געקומען פּרץ הירשביינ'ס „דעם שמידס טעכטער“. אויך דאָרט איז דאָ אַ ראָלע פּון אַ זיידן, און ס'איז געווען נאָטירלעך, אַז שוואַרץ זאָל וועלן זאָצ'ן אויך אין דער זיידע-ראָלע. זאָץ האָט בשום-אופן די ראָלע ניט גע-וואַלט נעמען: „נאָכאַמאָל אַ זיידע פּון זעלבן פּאַרפּאַסער, מוז זיין אַזוי ענלעך, אַז ביי מיין גאַנצער מי וועל איך זיך אַליין נאָכמאַכן“.

ער האָט די ראָלע ניט געשפּילט. ער האָט זיך צופּרידן-געשטעלט מיט אַן אומוויכטיקער נעבן-ראָלע פּונם מוכר ספרים, בלויז אין לעצטן אַקט. דאָרף קיינער ניט צווייפלען אַז זאָץ איז געווען אַ געניאַלער טאַלאַנט. דער פּאַקט איז, אַז די נעבן-ראָלע, וואָס וואַלט אפּשר געבליבן אומבאַמערקט, האָט אַרויסגעשיינט פּון דער פּיעסע ווען זאָץ האָט זי געשפּילט.

ס'איז אַבער אמת, אַז יעדער שוישפּילער, ווי גרויס ער זאָל ניט זיין, פּאַרמאָגט ער געוויסע „מענעריזמען“, אייגענאַרטיקע באַוועגונגען און באַ-נעמונגען, וואָס קעגן זיין ווילן, מוזן זיי זיך ווידערהאַלן, בפרט ווען אים קומט אויס צו שפּילן ענלעכע ראָלן. זאָץ האָט דאָס דערפּילט, און דערפּאַר האָט ער אַזוי געהאַנדלט. איך האָב זיך דערפּאַר אַביסל געשראַקן, ווען איך האָב געהערט, אַז אויך אין „געדונגענעם חתן“ וועט מיר אויסקומען צו שפּילן אַ מיידעלע.

ווען מ'האַט אַבער געלייענט די פּיעסע און איך האָב די ראָלע געהערט, האָב איך געזען אַז מ'קען אויסמיידן יעדע ענלעכקייט. אַוודאי בין איך געווען אין דער גליקלעכער לאַגע, וואָס די פּיר יאָר אונטערשייד אין עלטער ביי אַ קינד, קען גוואַלדיק ענדערן די גאַנצע באַנעמונג און אויסדרוק פּון דער ראָלע.

קען איך זיך ניט באַקלאַגן, אַז דער פּאַקט, וואָס איך האָב נאָכאַנאַנד אין פּיעסן פּון זעלבן פּאַרפּאַסער געשפּילט צוויי ראָלן פּון יונגע מיידעלעך, האָט מיר עפעס געשטערט צו מיין דערפּאָלג. וועל איך איך ווידער בריינגען אויסצוגן פּון קריטיק :

שרייבט ב. גאַרין : „צווישן די שוישפּילער מוז מען באַזונדערס דערמאַנען ציילי אַדלער, וועלכע האָט געשפּילט די קאַמפּליצירטע ראָלע פּון דעם קינד. ציילי אַדלער איז אַ גרויסע קראַפט אויף דער אידישער בינע. דאָס איז אַ שטערן וואָס איז אונט אומגעריכט, ווי פּון הימל אַראָפּגעפּאַלן, און לויכט

מיט איר אייגענעם ליכט. פיל מאָל האָבן מיר ממש פאַרגעסן, אַז מיר האָבן דאָ צוטאָן מיט אַן אַקטריסע, אַזוי נאַטירלעך שפּילט זי."

שרייבט אַב. קאַהאַן: "פון די אַקטיאָרן און אַקטריסעס וואָס האָבן גע- שפּילט אין דער שטיק האָט זיך בעסער פון אַלע אויסגעצייכנט צילי אַדלער. זי האָט אין דער שטיק אַ ראַלע אָן ווערטער — זי האָט כמעט ניט וואָס צו ריידן און וואָס צו טאָן — נאָר די בינע איז פול מיט איר. איר פאַר- שטעלונג פון אַ יונג, קליין מיידעלע, וואָס כאַפט זיך אַריין פון זאַל אין קיך, איז ווירקלעך אַן איבעראַשונג פאַר אַלע טעאַטער-באַזוכער, זי שפּילט די ראַלע נאַטירלעך, לעבעדיק און אמת קינדיש..."

איז, ווי איר זעט, האָב איך זיך ניט פאַרשעמט אויך אין דער ראַלע, און אַוודאי האָט דאָס טעאַטער, חלילה, צו מיר קיין טענות ניט געקענט האָבן.

איך קען ניט אַפּלאַזן די מאָוו'ס צוויי גרויסע דערפאַלגן פון יענעם סעזאָן. דער "איביקער וואַנדערער" און דער "געדונגענער חתן", איידער איך דער- צייל אייך פון אַ פּאַסירונג, וואָס איז פאַרגעקומען צווישן מיר און טאַמאַ- שעפּסקין. עס האָט זיך געצויגן פון "איביקן וואַנדערער" ביז שפּעט אין "געדונגענעם חתן". די מעשה הויבט זיך אָן פאַר אַ פאַרשטעלונג פון "איי- ביקן וואַנדערער".

אַ שבת, אַדער אַ זונטיק איז דאָס געווען, נאָך דער מאַטינע-פאַרשטעלונג. ווי געוויינלעך, בין איך געגאַנגען אַהיים צו מיין פּייגע'ן עסן. נאָכן מאַלצייט פלעג איך זיך אויסציען אויף מיין קושעטקע ביי מיר אין צימער און רוען אַרום אַ שעה. דעמאָלט האָב איך אויך געטאָן דאָס אייגענע — עפעס גענומען צום ליינען און האָב ביסלעכווייז אינגעדערעמלט. פּייגע האָט געדאַרפט ערגעץ אַוועקגיין. ס'איז מעגלעך, אַז זי האָט געמיינט, אַז אין דער צייט וואָס זי איז געווען פאַרנומען אין קיך, בין איך אַוועקגעגאַנגען אין טעאַטער. איך דרינג עס דערפון, וואָס זי האָט פאַרשלאָסן די טיר אויף דעם ספּעציעלן פאַרוקער-שלאָס, וואָס זי פלעגט נוצן בלויז דאָן, ווען זי האָט איבערגעלאָזט דאָס הויז אַליין.

די אויסערגעוויינלעכע שטילקייט האָט מיין דרימל פאַרוואַנדלט אין אַ געשמאַקן שלאָף. איך האָב זיך אויפגעכאַפט, און דער זייגער וואָס איז געשטאַנען נעבן מיין קושעטקע, האָט מיר אָנגעזאָגט די שרעקלעכע בשורה, אַז עס איז שוין צוואַנציק מינוט נאָך אַכט. אַ פאַרצווייפלטע בין איך אויפ- געשפרונגען. דער פאַרהאַנג אין "וואַנדערער" דאַרף זיך אויפהויבן פּינקטלעך

אכט־דרייסיק און טאָמאַשעפסקי און איך זיינען די ערשטע אויף דער בינע אין דעם פּראָלאָג. דאָרף איך הייסט עס, פון דער אַכצנטער גאַס קומען צום נעשאַנאַל טעאַטער, זיך גרימירן, זיך אַנטאָן, און אויף דעם אַלץ האָב איך קנאַפע צען מינוט.

איך לויף אין אימפעט צו דער טיר. אָבער איך קען בשום אופן ניט עפענען דעם מאַדנעם שלאָס, וואָס באַשטייט פון אַזאַ פּרענטע אייזן, וואָס פאַרנעמט די גאַנצע ברייט פון דער טיר. אין מיין אויפּרעגונג האָב איך בשום אופן דעם שלאָס ניט געקענט רירן. די מינוטן דערווייל לויפן. מיר האָבן געוואוינט אויפן דריטן גאַרן. די פענסטער אונזערע גייען אַרויס צום הינ־טערשטן הויף. קיין סך צייט צום טראַכטן האָב איך ניט געהאַט. איך האָב בלויז געפילט, אַז איך מוז אַרויס פון שטוב. בין איך דורכן פענסטער אַרויף אויפן „פּייער־עסקיפּ“ און דורך די שווינדלדיקע, שמאַלע טרעפּעלעך זיך אין איילעניש געלאָזט לויפן אַראָפּ.

האַט, חלילה, מיט מיר גאַרניט פּאַסירט ביים לויפן. אָבער, בין איך בין אַרויס אויף דער גאַס און דערגרייכט צו סעקאַנד עוועניו, זיינען שוין אַוודאי אַוועק אַרום פּופּצן מינוט. קיין טראַמוויי האָט זיך ניט געוויזן און, ווי אויף צו להכעיס, האָט זיך קיין טעקסי אויך ניט באַוויזן.

אין מיין פאַרצווייפלונג, האָב איך זיך מיט צעשפּרייטע הענט אַוועקגע־טעלט כמעט אין מיטן וועג און געהאַפּט, אַז אַן אויטאָמאָביל וועט מיך באַמערקן און זיך אָפּשטעלן. עס איז מיר געלונגען, איך האָב מיט אימפעט און פאַרצווייפלונג זיך געבעטן ביי דעם טרייבער, ער זאָל מיך צופירן צום נעשאַנאַל טעאַטער: די פאַרשטעלונג דאַרט קען זיך ניט אָנהויבן אָן מיר. איך בין די ערשטע אויף דער בינע. איך האָב זיך פאַרשפּעטיקט. איך בין צילי אַדלער...

מיין געבעט און מיין אויפּרעגונג האָבן געווירקט. דער מאַן האָט מיך אַריינגעלאָזט אין „קאַר“ און מיר האָבן זיך געלאָזט צום טעאַטער. אָפּפאַרנדיק עטלעכע גאַסן האָב איך באַמערקט ווי אונז אַנטקעגן איז פאַרבייגעפאַרן טאַ־מאַשעפּסקי'ס גרויסער לימוזין מיט זיין זון הערי אַלס טרייבער. איך האָב זיך אָנגעשטויסן, אַז דאָס פאַרט ער מיך זוכן.

ווען איך האָב אַ פאַרסאַפעטע געעפנט די טיר וואָס פירט צו דער בינע, איז אין זיין גאַנצן טראַכט געשטאַנען טאָמאַשעפּסקי, אָנגעטאָן צום פּראָלאָג, מיט דער לאַנגער ווייסער באַרד, מיטן אויסגעדרייטן הויכן וואַנדערשטעקן. ווען ער האָט מיך דערזען, האָט ער קיין וואָרט ניט אַרויסגעזאָגט, נאָר מיט די הענט און די אויגן געפרעגט:

— וואָס איז דאָס? ...

איך האָב ניט געוואָרט אויף זיינע רייד און, ניט אָפּשטעלנדיק זיך, געזאָגט:

— פרעגט מיך איצט גאַרניט...

און איך האָב זיך געלאָזט לויפן צום גאַרדעראַב. פון אַלע זייטן אויף דער בינע האָב איך געהערט די אויסרופן:

„זי איז דאָ! זי איז שוין דאָ! מ'קען אָנהויבן“...

די „דערעסקע“ איז מיר געקומען אַנטקעגן מיטן לאַנגן כאַלאַט, וואָס איך טראָג אין פּראָלאַג. מיר געהאַלפן צעלאָזן מיינע לאַנגע האַר, און שוין בין איך געווען גרייט מיט טאַמאַשעפּסקי'ן אַרױפּצוגיין אויף דער בינע. נאָכן פּראָלאַג האָב איך אויך גאַרניט געקענט זאָגן, ווייל איך האָב זיך געדאַרפט איבערטאָן און זיך גרימירן פאַר דער ראַלע פון סאַניטשקע.

ערשט נאָכן ערשטן אַקט האָב איך געהאַט די געלעגנהייט צו דערציילן טאַמאַשעפּסקי'ן וואָס ס'האַט מיט מיר פּאַסירט. איך מוז מודה זײַן, אַז מײן לויפן איבערן „פּײַער־עסקעיפּ“ האָב איך אַ היפש ביסל דראַמאַטיזירט. טאַמאַשעפּסקי האָט הפנים פאַרשטאַנען, אַז דאָ איז ניט שײך מיר אויסצורײדן. ער האָט צו מײן טעאַטער־דיסציפּלין קײנמאַל קײן טענות ניט געקענט האָבן. איך בין אין אַלץ שטענדיק געווען פּינקטלעך. אָבער פון דעם אויסדרוק פון זײנע אויגן האָב איך פאַרט באַמערקט, אַז ער האָט עטוואָס געצווייפּלט אין דעם אמת פון מײן געשיכטע.

איך האָב גיך דעם אינצידענט פאַרגעסן, און בין זיכער געווען, אַז אויך טאַמאַשעפּסקי האָט עס פאַרגעסן.

אין דעם „געדונגענעם חתן“, וואָס איז אויפגעפירט געוואָרן מיט עטלעכע וואָכן שפּעטער, הויבט זיך אויך אָן די פּיעסע מיט אַ פּראָלאַג. איך, אַלס קליין מיידעלע, ליג און שלאָף און מיר שטעלט זיך פאַר אין חלום, אַז עס קומט צו מיר דער האַלב־משוגע'נער יאַשקע־מוזיקאַנט, דער העלד פון דער פּיעסע, ווי פון דער ערד, הויבט זיך אַרױס יאַשקע (טאַמאַשעפּסקי אין דער סצענע), מיטן פּידל אין האַנט. אַ גרינער „ספּאַט“ פאַלט אויף אים, און זײער מיסטעריעז און געהײמניספּול רופט ער מיך צו זיך מיט די פּינגער, זאָגנדיק: „קום צו מיר, אַליטשקע, דו קליינע, קום מיט מיר“.

און איך, אַ שרעקנדיקע, פּרעג אים: „וואו אהין זאל איך גיין מיט דיר?“...

און טאַמאַשעפּסקי (יאַשקע) ענטפּערט מיט אייגענער פּראָזע: „קום מיט מיר אויפן פּײַער־עסקעיפּ“...

אין מיטן יענעם סעזאָן האָט די אידישע בינע פאַרלוירן איינעם פון אירע שײנענדיקסטע שטערן. דעם זעקסטן פעברואַר, 1914, איז אַוועקגעפירט

געוואָרן צו זיין אייביקער רו דער געניאלער און באמת אומשטערבלעכער זיגמונד מאָגולעסקאַ. צענדליקער יאָרן האָט מאָגולעסקאַ מיט זיין חן און קאַמיזם דערפרייט אידישע הערצער, אַרויסגערופן געלעכטער און פאַר-שאַפט גרויס הנאה הונדערטער טויזנטער אידישע טעאַטער-גייערס. זיין נאַמען איז געווען זייער אָפט דערמאָנט אין אידישע היימען. מען האָט זיך געקוויקט מיט זיינע וויצן, מען האָט נאַכגעזונגען זיינע לידלעך.

מאָגולעסקאַ'ס טאַלאַנט איז אַריבער די גרענעצן פון דער ענגער אידישער בינע. ער דאַרף זיכער פאַרנעמען אַן אַרט צווישן די גרעסטע וועלט-קינסט-לער. איך צווייפל באמת צי האָט נאָך אַ טעאַטער אין דער וועלט זיך געקענט באַרימען מיט אַזאַ קוואַלנדיקן טאַלאַנט ווי עס איז געווען זיגמונד מאָגולעסקאַ. ניט אומזיסט האָט מען ביי זיין ריזיקער לוויה, חוץ זיפצן און טרערן, אויך געהערט פון פּראַסטן פּאַלק: „ניטאָ מער מאָגולעסקאַ! עס וועט שוין אַ צווייטער קיינמאַל ניט זיין!“

אין די לעצטע מינוטן פון זיין לעבן, האָט מאָגולעסקאַ זיך געבעטן ביי זיין פריינט, דער „אַנדערטעיקער“ ז. שוואַרץ: „איך וויל, אַז אַלץ ביי מיין לוויה זאָל זיין שיינ; דו ווייסט דאָך, אַז אין לעבן האָב איך שטענדיק ליב געהאַט שיינס“.

שוואַרץ האָט מאָגולעסקאַ'ס וואונטש דערפילט. פונם שטאַנדפונקט פון אַן אַרגאַניזירטער און איינדרוקספולער פּראַצעסיע, איז דאָס געווען דאָס שענסטע און איינדרוקספולסטע וואָס אידן אויף דער „איסט סייד“ האָבן געזען. די אמת'ע אבליים האָבן זיך געפילט די וואָס האָבן מיט מאָגולעסקאַ'ן גע-גרינדעט און געשאַפן דאָס אידישע טעאַטער. ביי די זייטן פון טויטן-וואָגן זיינען געאַנגען: יעקב פּ. אַדלער, דוד קעסלער, באַריס טאַמאַשעפּסקי, יוסף איידלשטיין און לייזער צוקערמאַן.

און, מערקווירדיק, צווישן אַלע הספדים האָט קיינער מיך ניט אַזוי גערירט, ווי בלויז דאָס אויסזען פון מאָגולעסקאַ'ס יוגנט-חבר, וואָס האָט מיט אים צוזאַמען געזונגען ביים חזן גיסן בעלזער, דער אַלטער קאַמיקער לייזער צוקערמאַן. אין זיין צייט האָט צוקערמאַן געשפילט אַ גרויסע ראַלע, אַבער מיר דוכט, אַז ניט זייער אַ סך פון די איצטיקע אידן אין אַמעריקע געדענקען אים. ביי מאָגולעסקאַ'ס לוויה איז ער געווען די טראַגישסטע פיגור. און שווער איז געווען אים אַפצורייסן פון ארון... ער האָט זיך געבעטן: „לאַזט מיך, פריינט, זיין לעבן זעליק'לעך... ווי לאַנג נאָך וועל איך אים זען?... איך האָב זיך קיינמאַל ניט פאַרגעשטעלט אַז איך וועל גיין צו זיין לוויה...“

נאָך דעם גרויסן דערפאַלג פון די צוויי פערלדיקע דימאָוס פיעסן,

אין וועלכע באַריס טאַמאַשעפּסקי האָט געקראָגן אזוי פיל לויב־געזאַנגען, סיי פאַר ברענגען דימאַוו'ן, סיי פאַר ביידע געלונגענע אויפפירונגען, איז טאַמאַשעפּסקי ווידער פאַרכאַפט געוואָרן פון זיינע מאַדנע אַנפאַלן. ער האָט צום שלוס־סעזאָן אויפגעפירט אַן אומזיניקע מעלאַדראַמע, וואו די שונד האָט אַראָפגעשריגן פון דער בינע, פון אַלע אַקטיאָרן און פון דער גאַנצער אויפפירונג. שוין דער נאַמען אַליין זאָגט אייך אַלץ וואָס מען קען דערוואַרטן פון אַזאַ מאַכערייקע: „הימל, ערד און שווינדל“.

אין צענטער: באַריס טאַמאַשעפּסקי, טשאַרלס נאַטאַנסאָן; אויבן, רעכטס — לאַזאַק
פריד; אויבן, לינקס — צילי אַדלער; אונטן, רעכטס — סעם קעסטין; אונטן, לינקס —
גרשון רובין.

ברענג איך אייך מיט אַ כיוון די פּרעכטיקע קאַריקאַטור פון שאול ראַסקין, וואָס איז דערשינען אין גרויסן קונדס. דאָס רעדט פאַר זיך אַליין. איך קען שוין לענגער ניט צוריקהאַלטן די אַנטווישונג, וואָס איך האָב פריער דערמאַנט. עס איז פשוט שווער צו גלויבן, וואָס איך וועל אייך דערציילן.

איר האָט געלייענט די אויסצוגן פון די אַנגעזעענסטע טעאַטער־קריטיקער, וועגן מיין שפּילן און מיין דערפאַלג אין די אויבנדערמאַנטע צוויי פּיעסן. האָב איך געהאַט אַלע רעכט צו דערוואַרטן, אַז לאַנג, אַיידער דער סעזאָן וועט זיך ענדיקן, וועט מיר דאָס טעאַטער אַנשטעלן מיט די בעסטע קאַנדידיעס און מיט אַ סך אַ גרעסערן געהאַלט. אַנשטאַט דעם האָט מען מיר אפילו ניט פאַרגעלייגט צו בלייבן אין טעאַטער פאַרן קומענדיקן סעזאָן...

פארוואס עס איז געווען אזוי — האָב איך ניט קיין ענטפער. איך מוז אָננעמען דעם ענטפער וואָס עס האָט מיר געגעבן די גוטע, האַרציקע און לאַנג-יאַריקע שוישפילערין, בינע אַבראַמאָוויטש. דאָס איז געווען אַ זונטיק נאַכט, נאָך דער לעצטער פאַרשטעלונג פון סעזאָן. איך בין אַרויס פון טע-אַטער, באַלאַדן מיט פעקלעך און מיט אַ שווער האַרץ. איך האָב זיך געאַיילט, געאַנגען זייער האַסטיק, ווי איך וואַלט וועלן אַנטלויפן וואָס שנעלער און וואָס ווייטער פון דעם טעאַטער, וואו איך האָב געהאַט מיינע גרויסע דערפאַלגן. איך האָב אָנגעיאַגט מאַדאַם אַבראַמאָוויטש, וועלכע איז אויך געאַנגען פון אונזער טעאַטער מיט פעקלעך און אויך אָן אַן אָנגאַזשמאַ. זי האָט געוואוסט, אַז אויך איך בין ניט אָנגאַזשירט פאַרן קומענדיקן סעזאָן. און אַט וואָס זי האָט מיר געזאָגט :

— אַ מצוה אויף דיר, צילי, דאָס וועט דיר געבן אַ גוטע לעקציע. אַ יונגע אַקטריסע טאָר ניט שפילן אזוי גוט, אַז מען זאָל זי לויבן מער ווי אַלעמען, מער ווי די סטאַרס. דערפאַר ביזטו ניט אָנגאַזשירט, צילי. איך האָף אַבער, אַז וואו דו וועסט שפילן, וועסטו שטענדיק אַריינלייגן אין דיין שפילן, אַלץ וואָס דו פאַרמאַגסט. עכטער טאַלאַנט מוז סוף כל סוף זיגן... מיר האָבן זיך האַרציק צעקושט, זיך געזעגנט... און ביידע האָבן מיר אַוועקגעטראָגן אונזערע שווערע הערצער, יעדע מיט זיך.

איז, פאַרשטייט זיך, געווען אַ סך אמת אין דער אויסטייטשונג, וואָס די אַבראַמאָוויטש האָט מיר געגעבן, אַלס די סיבה וואָס איך בין ניט אָנגאַזשירט געוואָרן. איך האָב בלויז געצווייפלט אויב איר וואונטש, אַז עכטער טאַלאַנט מוז זיגן, וועט ווען עס איז מקוים ווערן. און, ווי צו שטאַרקן מיין צווייפל, זיינען אַוועק וואָכן און מאָנאַטן. טעאַטערס האָבן אָנגעשטעלט טרופעס. עס זיינען געווען אַרום זיבן, אַכט טעאַטערס אין ניו יאָרק. מיך האָט קיינער ניט געדאַרפט. און אזוי בין איך נאָך יענע גרויסע דערפאַלגן מיינע שוין דעם צווייטן סעזאָן אַרומגעגאַנגן גען ליידיק.

עס קען זיין, אַז ווען איך וואַלט געפאַלגט יענער ביי-צונגיכער אַקטריסע פון פריערדיקן סעזאָן, און כאַטש געעפנט איין טיר אין אַ רעדאַקציע, וואַלט אפשר מיין שיקזאַל יענעם סעזאָן געווען אַנדערש. איך האָב אַבער קיינמאַל ניט געזוכט קיין פראַטעקציע אין גאַנג פון מיין קאַריערע.

סלס שוישפילערין האָט פאַר מיר דאָס יאָר 1915 כמעט ניט עקזיסטירט. מיין קאַריערע איז אַזוי ווי איבערגעריסן געוואָרן. וואָלט איך אפשר אַ סך געדאַרפט זאָגן און דערציילן פון דעם וואָס עס קען פאַסירן אין אידישן טעאַטער, טו איך עס ניט צוליב צוויי זאַכן. עס האָט טאַקע גאַרניט צוגעגעבן צו מיין קאַריערע, אָבער מיר דוכט אַז ס'האַט אויך גאַרניט צוגענומען פון איר. פאַרדרוס און האַרצווייטיק איז ניט שייך צו באַשרייבן, בפרט מיט פיר און אַ האַלב צענדליק יאָר שפעטער, ווען קיינער קען דערפון גאַרניט געווינען.

וואָלט כאַטש איצט געווען אַ אידיש טעאַטער מיט אַ באַדייטונג, אַדער וואָלט אַזאַ טעאַטער געהאַלטן אין קומען, וואָלט עס ווערט געווען זיך ברייט אַפצושטעלן אויף דעם — אפשר וועלן אַנדערע, נייע, יונגע כוחות עפעס דערפון געווינען. איז בעסער דאָס אינגאַנצן צו פאַרשווייגן. מוז איך זיך באַנוגענען בלויז מיט אַן אויסצוג פון איינעם פון די טעאַטער־זייטן פון ערב יענעם סעזאָן, 1914-1915, וואָס זאָגט אַזוי :

„הפנים אַז צויבער און טאַלאַנט שפילן אַ קליינע ראַלע אין אידישער טעאַטער־פּאַליטיק. צילי אַדלער איז זיך טאַקע באַצויבערענד, זי איז טאַקע איינע פון די געציילטע, אמת־באַדייטנדע טאַלאַנטן אויף אונזער אַרעמער אידישער בינע — אין ראַלן פון יונגיקע ווייבעלעך, אין דערוואַקסענע מיין דעלעך איז זי טאַקע איינע — און אין די לעצטע, קען זיין, האָט זי איבער־הויפט צו זיך זעלטן וואו אַ גלייכן, און דאָך בלייבט זיך דערווייל צילי אַדלער אַן אַ קנעלונג. אַלע, צווישן זיי אַ היפש ביסל דרענגער, זיינען שוין צע־כאַפט, אָבער צילי אַדלער איז אויסן־געבליבן. וועט איר דאָך פרעגן, היתכן? איז דער תירוץ: פּאַליטיקע... דערוויילע בלייבט צילי אַדלער אַן אַ שטעלע, און וואָס איז זיכער נאָך אַ סך ערגער, דאָס אידישע טעאַטער בלייבט אַן צילי אַדלער. נאָר לאַמיר האַפן אַז ס'וועט צו אַזאַ אומגעלומפער־טער נאַרישקייט דאָך ניט דערגיין. דאָס אידישע פּובליקום וועט פשוט ניט וועלן באַרויבט ווערן פון דעם שפילן וואָס עס האָט געהאַט אין „סאַניטשקע“, אין דעם „אייביקן וואַנדערער“ און אין „אַליטשקע“, פון „געדונגענעם חתן“. עס איז אפשר כדאי דאָ צו פאַרצייכענען עפעס, וואָס דער פאַרפאַסער פון די צוויי דערמאָנטע פיעסן, אַסיפ דימאָוו, האָט מיר ערשט לעצטנס דערציילט טאַקע פון יענעם סעזאָן. ער איז געשטאַנען אין טעאַטער מיט אַ היפשער גרופע טעאַטראַלן, שרייבער און שוישפילער, ביי אַ פאַרשטעלונג פון זיין „געדונגענעם חתן“, און אַלע האָבן באַוואונדערט דאָס קינד „אַליטשקע“, און מען האָט גענומען ספעקולירן, ווער זיינען די טאַטע־מאַמע פון אַט דער קינדער־ראַליסטקעלע וואָס שפילט די ראַלע. ווען דימאָוו האָט זיי געזאָגט,

אַז דאָס איז אַ טאָכטער פון דיינע פיינמאַן און יעקב אַדלער, האָבן זיי געעפנט מויל און אויערן: „שוין באַלד צוואַנציק יאָר אַז זיי האָבן זיך גע'גט — איר מיינט צו זאָגן...“

דימאָוו האָט זיי אָפגעשטעלט: „צעלאָזט אייך ניט מיט אייער פאַנטאַזיע, ווייל גאָט ווייסט צו וואָס איר וועט זיך נאָך דערטראַכטן. איך זאָג אייך, דאָס איז זייער טאָכטער, זייער איינציקע טאָכטער, די איינציקע אין איר מין. דאָס איז אונזער צילי אַדלער.“

זיי האָבן מיך ניט דערקענט. האָט מיך זייער געשמייכלט, ווען איך האָב דאָס געהערט פון דעם זייער ליבן אָסיפ דימאָוו, דער באמת-האַרציקער מענטש, דער ביו גאָר איבערגעגעבענער טעאַטראַל, עכט-טאַלאַנטירטער דראַמאַטורג און רעזשיסאָר, און גוטער, גוטער פריינט פון שוישפילער וואָס זיינען אים צום האַרצן.

עס זעט אָבער אויס, אַז דער טעאַטער-שרייבער פון דעם אויבנדערמאָנטן נאַטיין האָט זיך אָפגענאַרט אין זיין האַפנונג, אַז דאָס אידישע טעאַטער וועט אַזאַ נאַרישקייט ניט באַגיין. האָט אפשר דער אידישער עולם ניט געוואָלט באַרויבט ווערן פון אַזאַ שפילן ווי סאַניטשקע און אַליטשקע. זיי האָבן עס אָבער קיינעם גיט דערציילט... די טעאַטער-מענדזשערס האָבן דערפון ניט געוואוסט אַדער ניט געוואָלט וויסן... פעלט אין מיין קאַריערע אַ יאָר.

אָבער אין מיין לעבן איז יענער יאָר ניט געווען קיין פאַרשפילטער. וועל איך אייך פון דער זעלבער טעאַטער-זייט און פון זעלבן שרייבער געבן אַן אויסצוג, וואָס וועט אייך זאָגן וואָס איך מיין. שרייבט ער דאָרט, ריידנדיק וועגן מיין מאַמע, דיינע פיינמאַן:

„ווען מען רעדט וועגן מרס. פיינמאַן, טאָר מען ניט אויסלאָזן איר באַצוי-
בערנדער און פון אַלע זייטן באַליבטער, צילי, אַ טאָכטער פון יעקב פ. אַדלער.
איצט בעט זיך אַוודאי צו ריידן וועגן איר, ווייל וויסן זאָלט איר, אַז צילי
גייט מאַרגן צו דער חופה. די חופה וועט זיין אין ניו-רעדנינג האַטעל אין
אַטלאַנטיק סיטי, און דער חתן איז, אַנו, טרעפט ווער? אַיאָ, עס וואָלט
אייך גיט איינגעפאַלן ווען איר זאָלט אפילו זיין מיט צען קעפ. ער איז קיין
אַנדערער ווי דער יוגער ליטוואַקל, וועלכן טאַמאַשעפסקי האָט פאַרציאָרן
אַראָפגעבראַכט פון רוסלאַנד, וועלכער האָט אַזוי פּרעכטיק געשפילט „שאול“
אין „אייביקן וואַנדערער“, זינגט אַזוי האַרציק-שיין אונזערע פאַלקס לידער
— איר שטויסט זיך שוין אָן, אַז דאָס איז דער ליבער און ליבעסווירדיקער
לאַזאַר פריד. איבעריק צו זאָגן, אַז אַלע טעאַטער-גייער און אַלע וואָס

האָבן ווען געווען דער יונגער צייליך אָדער געהערט דעם ליב'ן פריד'ן, ווינטשן זיי ביידן אַ האַרציקן מזל טוב״.

פיל איך, אַז סיי די פיר יאָר פון מיין פאַרהייראַטן לעבן מיט פריד'ן און גאַמער, דער טייערער און האַרציקער זון אונזערער, דר. סעלווין פריד, פאַרדינען איך זאַל עטוואָס מער דערציילן פון אונזער ראַמאַנס און חתונה האָבן.

איר זייט שוין, דוכט מיר, אַביסל באַקאַנט מיט מיר, ווייסט איר אַז איך בין ניט פון די זעלבסטשטענדיקע מענטשן, וואָס קענען לייכט באַשליסן זאכן, בפרט ווען עס האַנדלט זיך וועגן אַזאַ ערנסטן שריט ווי חתונה האָבן. מיין מאַמע אין אין יענער צייט געווען ווייט אין זיד-אַמעריקע, אַזש אין בוענאַס-אַיי-רעס, וואו זי האָט געשפילט. מיין אינגערע שוועסטער, לילי, וועלכע איז שוין געווען פאַרהייראַט צו לודוויג זאָץ, איז געווען אין אייראָפּע. טראַכט איך פון יענער צייט, און איך פּראַוווּ זיך אָפּגעבן אַ דינ-וּחשבוּן ווי אַזוי איך האָב גע-וואָגט צו מאַכן אַזאַ וויכטיקן באַשלוס כמעט אויף מיין אייגענער אַחריות. די איינציקע וואָס האָט מיר געהאַלפּן זיך פאַנאַנדערקלייבן אין דער שווערער פּראָבלעם מיינער, איז געווען מיין ליבע, געטרייע פייגע.

באַשטאַנען איז די פּראָבלעם, ניט נאָר אין מיין עלבדקייט, נאָר, זאַל מיר די טעאַטער-פּראָפּעסיע מוחל זיין, די הינטער-קוליסן אויפּפירונג פון גאָר אַ גרויסן טייל פון די מיט וועמען מיר איז אויסגעקומען צו לעבן טאַג-אַיין, טאַג-אַויס איז מיר ניט געווען צום האַרצן. פּריקער און האַמעטנע איז מיר געווען דאָס לעבן הינטער די קוליסן.

האַב איך שוין דערמאָנט פּריער, אַז די דריי אייראָפּייער האָבן אַרויס-געוויזן אינגאַנצן אַן אַנדער באַציאָנונג, אַן אַנדער אויפּפירונג. דער מילדסטער און בנעִימות/דיקסטער צווישן זיי איז געווען לאַזאַר פריד. ער איז אויך געווען דער וואָס האָט זיך אַ סך אָפּגעגעבן מיט מיר. זיין אייראָפּעאישע קאַוואַליערישקייט, דאָס גאַלאַנטע פאַרנויגן זיך, דאָס קושן די האַנט, האָבן מיך אימפּאַנירט און מיין יונג-מיידלשקייט גערייצט.

טראַץ דעם שלעכטן נאָמען וואָס ס'האַבן מיר געמאַכט די גיפטיקע רייד פון יענער זאַגענאַנטער אַקטריסע, בין איך גאָך אַלץ געבליבן דאָס טרוי-מעריש-ראַמאַנטישע מיידל. האָב איך אין מייע אָפטע שפּאַצירן מיט פריד'ן, ווען ער האָט מיך באַגלייט אַהיים פון טעאַטער צו דער אַכצנטער גאַס, זיך זייער אָפט געפילט דערהויבן. ער האָט אין אונזערע שמועסן אַ סך מאָל מיר איבערגעגעבן ווי געשמייכלט און גליקלעך ער פילט זיך וואָס איך, צילי אַדלער, בין אַזוי פּריינטלעך צו אים, בין אים מקרב. זיינע רייד, בכלל, זיינען מיר געווען זייער צום האַרצן, סיי זיין אַנגענעמע שטימע, וואָס האָט מיר

ממש געגעלט די אויערן, סיי זיינע טרוימערישע האַפּנונגען אויף אַ בעסערן אידישן טעאַטער, וואָס מוז קומען. איך האָב ביז דאָן ביי קיינעם ניט געטראָפּן אַזאַ ערנסטע באַציאונג צום טעאַטער ווי לאַזאַר פּריד האָט געהאַט.

איך וואונדער מיך אָפּט, וואָס מיר איז גאַרניט איינגעפאַלן צו זוכן פּראַקטישקייט אין מיין חתונה האָבן. מיין דערפאַרונג אויף דער בינע האָט מיך שוין געלערנט ווי נויטיק עס איז פאַר אַ שוישפילערין אויף דער אידישער בינע צו האָבן עמעצן, וואָס האָט אָנזען אין טעאַטער. פּריד האָט זיכער ניט געהאַט דעם פּאַטענציעלן כוח ווען עס איז זיך צו דערהויבן צו אַזאַ שטופּע אין אידישן טעאַטער.

אין מיין מוח האָט זיך אָנגעהויבן איינברענגען דער געדאַנק, אַז מיט אים קען איך האָבן אַ גליקלעך לעבן. עס וועט זיין שיינקייט אין אונזער צוזאַמענלעבן, בנעימות/דיקייט, איידלקייט און האַרציקע איבערגעבנקייט. איך פלעג אים אָפּט פאַרבעטן צו מיר אין הויז פאַר אַ מאַלצייט. געדענק איך, ווי מיין ליבער פייגע'ן איז געגאַנגען אין לעבן ער זאָל האָבן דעם איינדרוק, אַז איך בין חוץ אַ שוישפילערין, אויך אַן אשת-חיל. ווען ער פלעגט זיך קוויקן מיט אירע מאכלים, פלעגט זי אַזוי פאַרבייגייענדיק, אים זאָגן, אַז דאָס האָב איך אַלץ געקאָכט און געבאַקן. ווען איך פלעג איר מיט מיינע אויגן פּרעגן „סטייטשײַט?״ האָט זי אַ מאַך געטאַן מיט דער האַנט, ווי איינער רעדט: „ס'איז גוט אַזוי, איך ווייס וואָס איך טו...“

ער האָט ענדלעך געוואָגט, און אויף איינעם פון אונזערע שפּאַצירן האָט ער מיט אַ סאַרט פאַרשולדיקטן, הילפּלאַזן שמייכל, פאַרצויגן אַן ערנסטן געשפּרעך וועגן ליבע און חתונה, וועגן אַן אידילישער היים. וועל איך קיינ-מאַל ניט פאַרגעסן די אויגן זיינע בשעת ער האָט דעם געשפּרעך געפירט און געצילט צו דעם וואָס ער האָט געוואָלט זאָגן. דער צוגאַנג זיינער און דער האַרציקער אמת, וואָס האָט פון זיין יעדן וואָרט געשטראַמט, האָבן אַזוי פיל צוגעזאָגט, אַזוי פיל פאַרשפּראַכן. איך האָב באמת דערזען, אַז דאָס וואָס איך האָב אין מיינע יונג-מיידלשע חלומות זיך פאַרגעשטעלט — צו האָבן עמעצן, צו וועמען איך זאָל קענען אַרויפקוקן און באַוואונדערן — אַז ער שטעלט דאָס מיט זיך פאַר.

ס'איז מיר געווען אַזוי גוט, איך האָב געפילט אַזאַ אָנגענעמע וואַרעם-קייט צו האָבן אים לעבן זיך. איך בין ביי זיך געווען זיכער, אַז ער וועט ביי מיר אַרויסרופּן אַט די טיפע ליבעס געפילן נאָך וועלכע איך האָב אַזוי געבענקט. זיין זיסע, איידעלע פּערווענלעכקייט וועט עס ביי מיר אַרויסרופּן. זיינע אויגן האָבן זיך אָנגעגאַסן מיט הימלישן גליק, ווען איך האָב אים

מיין ענטפער געגעבן. דאָס ערשטע מאָל אפשר אין מיין לעבן, וואָס איך האָב ניט געצווייפלט אין מיין באַשלוס...

איך האָב געשריבן דער מאַמען וועגן מיין באַשלוס, חתונה צו האָבן מיטן יונגן אַקטיאָר לאַזאַר פריד און אַז מיר וואָלטן געוואָלט פראַווען די חתונה דעם זומער. ווען די מאַמע האָט באַקומען מיין בריוו, האָט זי שנעל פאַרענדיקט אירע גאַסטרעאָלן אין בוענאָס איירעס און מיר טעלעגראַפירט ווען זי וועט אַנקומען קיין ניו יאָרק. איך האָב גלייכצייטיק אויך געשריבן מיין שוועסטער ליליאַן וועגן מיינע פלענער, האַפנדיק אַז אויך זיי זאָלן קענען קומען אין צייט, אַזוי, אַז איך וועל האָבן מיינע נאַענסטע און ליבסטע צו מיין חתונה, ווען די מאַמע איז געקומען, האָט זי אונז געהאַלפן באַשליסן, וואו און ווען די חתונה זאָל זיין.

האַט שוין דער גורל אַזוי געוואָלט, אַז ליליאַן און לודוויג זאָלן ביי מיין חתונה ניט קענען זיין, פונקט ווי איך האָב ניט געקענט זיין ביי זייער חתונה. זיי האָבן חתונה געהאַט אין לאַנדאָן אין סאַמע מיטן סעזאָן, ווען מיר האָבן אַנגעהויבן דעם ״וואַנדערער״. ווען איך האָב זיי געשריבן וועגן מיין חתונה, זיינען זיי געווען אין לעמבערג, צו גאַסט ביי לודוויג'ס עלטערן, וואו עס איז געבוירן געוואָרן זייער ערשט קינד, צירעלע. מ'האַט שוין דאָן אַנגע-הויבן ריידן פון מלחמה, ער, אַ געבוירענער עסטרייכער, האָט שוין געהאַט שוועריקייטן איבער די גרענעצן. זייער רייע האָט זיך פאַרשפּעטיקט אויף גאַנצע צוויי וואָכן.

פון דער אַדלער משפּחה, זיינען געקומען צו מיין חתונה מיין טאַטע, מיין שוועסטער דזשוליאַ און מיין ברודער אייב.

האַבן מיר, הייסט עס, מיט מזל חתונה געהאַט, כאַטש דער מזל אונזערער האָט אונז ניט אַזוי גוט געדינט.

מיינע פאַרדינסטן, וואָס זיינען שטענדיק געווען אַ סך העכערע פון לאַזאַר'ס, האָבן אונז יענעם יאָר געפעלט. מיר האָבן זיך אָפגעזוכט אַ באַ-שיידענע דירה אויף בעדפאָרד עוועניו, אין וויליאַמסבורג. מיין און לאַזאַר'ס אויסשטייער צו אונזער חתונה, דאָס אויסמעבעלירן אונזער דירה, און די פּיאַנאָ, וואָס איז געווען אַ וויכטיקער באַשטאַנד אין אונזער ביידינס לעבן, האָבן כמעט אינגאַנצן אויסגעליידיקט מיין באַנק־ביכל, וואָס איך האָב געהאַט אַנגעקליבן דורך מיינע דערפאַלגרייכע יאָרן, מ'שטיינס געזאָגט. האָט אויף אונז געוואַרט ניט גאָר קיין לוקסוסדיקער ווינטער.

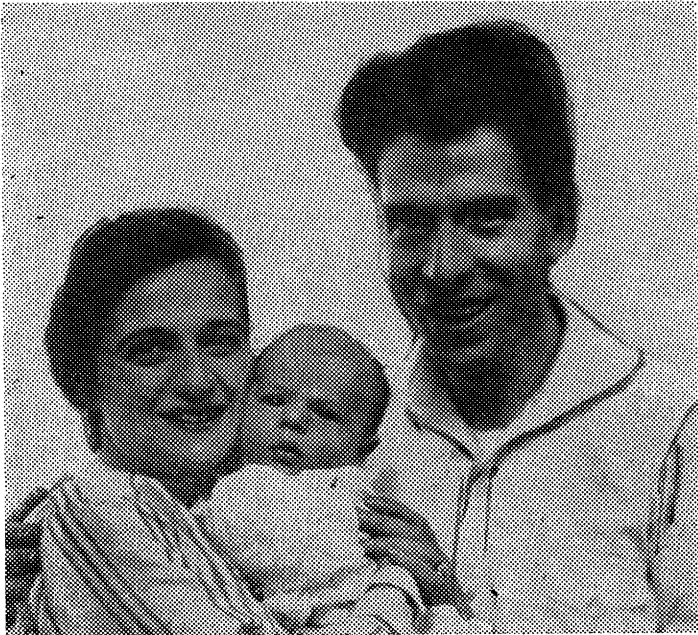
אונזער ניט גאָר גרויסע דירה'לע איז אין די ערשטע פאַר וואָכן היפּש-לעך אַנגעפּילט געוואָרן אפילו מיטן געלעכטער און ניט זעלטן מיט דעם

צילי אדלער

לאזאר פריד

מיטל אינגער זעליקל

איך מיט מיין זעליקיל

לאזאר מיט זעליקין

מיינע פארשידענע כאראקטערן אין גאנג פון מיין קאריערע

„די פארגעסענע מאמע“

„עי פלעג איז בארן“

— „ראט, מענטש און טייוול“

„אוצר“ — דוד פינסקי

„מיטן שטראם“ — שלום אש

!מפעניו“ — שלום עליכם

געוויין פון אַ קליין, זיס קינד. לילי און לודוויג און זייער צירעלע, קומענדיק קיין אמעריקע, האָבן די ערשטע עטלעכע וואָכן געדאַרפט וואוינען מיט אונז. איז, חלילה, ניט געווען צו גרויס. ביידע יונגע פּאַרלעך, דאָס קינד און מיין פייגע, וועלכע האָט געפירט די באַלעבאַטישקייט, האָבן אַביסל באַ-שווערט אונזער קליינע היים. כאַטש מיר האָבן געדאַרפט לעבן אויף גע-ציילטע גראַשנס, האָט אונז, חלילה, ניט געפעלט דאָס נויטיקסטע, בפרט, אַז אונזער לעבן איז געווען אַנגעפילט מיט פרייד און געלעכטער. מיין גאַנצן טאַלאַנט האָב איך אָפּגעגעבן מיין שפּילן זיך מיט דער גדולה/דיקער צירעלע. ווייסט דאָס אפשר ניט קיינער, אַז ווען לודוויג זאָץ איז געקומען קיין אמעריקע, איז ער געווען כמעט פּאַנאַטיש רעליגיעז. בין איך געווען דער ערשטער קרבן פון זיין פּאַנאַטיזם. מיר האָבן אין אַ פּרייטיק נאַכט באַשלאָסן צו גיין זען אַ אידישע פּאַרשטעלונג אויף דער עוועניו אין ניו יאָרק. זאָץ האָט בשום אופן ניט געוואָלט פּאַרן אום שבת. דער וועטער איז געווען אַ גאַנץ מילדער. האָבן מיר באַשלאָסן אַלע צו נעמען אַ שפּאַציר איבער דער וויליאַמסבורגער בריק, אַזש קיין ניו יאָרק און צוריק. דאָרף איך אייך אויס-זאָגן, אַז ווי אַ יונג ווייבל, בין איך געווען אין די ערשטע חדשים פון מיין שוואַנגערשאַפט. האָט דער לאַנגער שפּאַציר מיר דערווייל באַרויבט פון מיין צוקונפטיקער מאַמעשאַפט.

ווען איך בין דאָס איבערגעקומען, האָט מיין מער דערפאַרענע שוועסטער און לודוויג זאָץ אליין — פון לאַזאַר'ן איז דאָך אָפּגערעדט — מיך שטאַרק פאַרגעהאַלטן פאַרוואַס איך האָב מיין שוואַנגערשאַפט געהאַלטן בסוד. זיי וואָלטן מיך קיינמאַל ניט געלאָזט מאַכן אַזאַ שפּאַציר.

נאָך מיין חתונה, איז מיין מאַמע צוגעשטאַנען צו אַדלער'ן, אַז ער זאָל אַנגאַזשירן אין זיין פּיפּלס טעאַטער מיין מאַן, זיין איידעם, לאַזאַר פּריד. ס'איז ניט געווען שווער פאַר מיין מאַמען צו „פאַרקויפּן“ אַדלער'ן אַזאַ פיינעם שוישפּילער און זינגער, ווי לאַזאַר פּריד. קיין גרויסן געהאַלט האָט פּריד ניט געקראָגן. ווען מיין באַנק-ביכל האָט זיך געהאַט אויסגעליידיקט, האָט זיך פּריד געווענדט צום פאַרוואַלטער, יוסף איידלשטיין, נאָך אַן אַוואַנס אויף זיין געהאַלט, כדי צו האָבן מיט וואַס איבערצולעבן דעם זומער. נאָכ-דעם, ווי מען האָט יעדער וואָך אַראַפּגענומען די סומע אויפן חשבון פון זיין אַוואַנס, האָט פּריד געבראַכט אַהיים און מיר איבערגעגעבן די ריזיקע „פעידע“ פון פּערצן דאָלער אַ וואָך. האָט מיר אפשר יענער שפּאַציר אויף דער וויליאַמסבורגער בריק גאַר אַ טובה געטאַן. אפילו אין יענע יאָרן איז מיט פּערצן דאָלער אַ וואָך שווער געווען איבערצוקומען אַ קימפעט. מיין מאַמע האָט זיך אויך שטאַרק באַמיט ביי אַנשלאַ שאַר אין פּילא-
-א

דעלפיע, וואו זי האָט געשפילט, אַז ער זאָל אַנגאַזשירן איר איידעם, לודוויג זאָן. עס איז איר אַנגעקומען אַ סך שווערער, ווי צו „פאַרקויפן“ פרידן צו אַדלער'ן. זייער ווייניק מענטשן האָבן דאָ זאָצ'ן געקענט. בלויז דערפאַר, וואָס אַנשול האָט ניט געקענט אַפּוּאַגן מיין מאַמען, האָט ער פאַר 25 דאָלער אַ וואָך אַנגעשטעלט זאָצ'ן צו שפּילן וואָס עס וועט זיך מאַכן, מיט נאָך אַ באַדינג: ווען דאָס טעאַטער וועט דאַרפן, זאָל לילי זאָן אויך שפּילן, און דאָס אַלץ פאַר דעם זעלבן 25ער.

וועט מיר נאָך אויסקומען אַ סך צו דערציילן וואָס לודוויג זאָן האָט געהאַט דורכצומאַכן אויפן וועג צו זיין אַנערקענונג ביים אידישן טעאַטער אין אַמעריקע. אָבער דערווייל לאָמיר זיך אומקערן צוריק צו אונזער היים, וואָס איז פּלוצלונג געוואָרן אַזוי גערוים. עס האָט מיר שטאַרק געפּעלט די זיסע, קוויקנדיקע צירעלע און מיין שוועסטער מיטן שוואַגער. דאַרף איך אייך ניט זאָגן, אַז ס'איז אַוודאי אונז שווער געווען אוסצוקומען מיט די שפאַרע „פאַר טולער“, וואָס פריד האָט געבראַכט. אַ ביסל האָבן צוגעהאַלפן די צופּעליקע פאַרדינסטן, וואָס זיינען מיר אַריינגעפאַלן (געדענקט איר די באַרימטע מאַ-טײַנע־פאַרשטעלונג פון „בלינדע ליבע“, פאַר וועלכער איך האָב געקראָגן גאַנצע 50 דאָלער). דאָן איז אונז צוהילף געקומען די „גערי סאַסייעטי“. דאָס איז געווען אַ שטאַטישע אַרגאַניזאַציע, וואָס האָט אָפּגעהיטן, אַז מינדער־יאַריקע קינדער זאָלן ניט צופּיל אויסגענוצט ווערן. מינדעריאַריק האָט גע־מיינט אונטער זעכצן יאָר. פּלעגט דאָס שטאַרק שטערן דעם אידישן טעאַטער אין פּיעסן, אין וועלכע עס האָבן געדאַרפט שפּילן קינדער.

געדענקט איר דאָך אַוודאי, ווען די דאָזיקע אַרגאַניזאַציע האָט מיר געשטערט אין מיינע קינדער־יאָרן אַלס קינדער־ראַליסטקע, ווי מען האָט מיך געדאַרפט אויסבאַהאַלטן אין אַ שאַפּע, כדי זייער פאַרטעטער זאָל מיך ניט געפינען

אין יענעם פינאַנציעל־שווערן ווינטער אונזערן איז די „גערי סאַ-סייעטי“ אונז געקומען צו הילף. דער גרעסטער דערפאַלג אין „אדלער'ס פיפּלס טעאַטער“ אין יענעם סעזאָן איז געווען „די לעבעדיקע יתומים“. איזידאַר זאָלאַטאַרעפּסקיס אַ געוואַלדיקע מעלאַדראַמע וואָס האָט שטאַרק אַנגעריסן און איז געגאַנגען כמעט דעם גרעסטן טייל פון סעזאָן. אין דער טרופּע איז געווען דער יונגער שוישפּילער לואיס בירנבוים. ער האָט זיך אין דער פּיעסע געמאַכט אַ גוואַלדיקן נאַמען. אויך האָט זיך שטאַרק אויסגעצייכנט דער אייגנאַרטיקער, וואונדערלעכער כאַראַקטער־שוישפּילער, פּיטער גראַף. אין דער פּיעסע האָט מיין שוועסטער סטעלאַ געשפּילט איינע פון די קינדער־ראַלן. די גערי סאַסייעטי האָט בשום אופן ניט געלאָזט אַז זונטיק

בייטאָג און אין אַוונט זאָלן מינדעריאַריקע קינדער שפּילן אין טעאַטער. האָט מיין ברודער אייב זיי פּאַרגעשלאָגן, ווי אַזוי זיך צו ראַטעווען פון דער גערי סאַסייעטי אויף זונטיק: „צילי, כאַטש אַ פאַרהייראַטע פרוי, איז אין וואַקס און אויסזען קינדערישער פון סטעלאַן אַלס קינד. זאָל זי זונטיק שפּילן די ראַלע.“

איידלשטיין האָט מיך גערופן, געגעבן די ראַלע צו שפּילן יעדן זונטיק צוויי פאַרשטעלונגען. ער האָט מיר באַצאָלט גאַנצע פּופּצן דאָלער. פון דעם בין איך זייער ניט געווען צופרידן. איך האָב ביי זיך באַשלאָסן זיי לאָזן וויסן, אַז פאַר ווייניקער ווי פינף-און-צוואַנציק דאָלער וועל איך ניט שפּילן. גראַד איז יענע וואָך מיין מאַמע געווען אין ניו יאָרק אַ פאַר טעג. ווען איך האָב איר דערציילט וואָס איך וויל טאָן, האָט זי מיך שטאַרק אָפּגערעדט:

„די פאַר דאָלער פון די עטלעכע וואַכן, וועט דיר ניט פעט מאַכן די יוד — ס'לוינט זיך ניט צו פאַרקריגן.“

איך האָב זייער אָפט באַוואונדערט און בין גלייכצייטיק געווען דאַנקבאַר מיין מאַמען פאַרוואָס זי האָט קיינמאָל ניט גענוצט איר איינפלוס אויף טעאַטער-מענדעזשערס און סטאַרס, אַז זיי זאָלן מיך אַנגאַזשירן. זי האָט געהאַט אין זיך דעם שטאַלץ און דעם פעסטן באַוואוסטזיין, אַז איך, איר טאַכטער, האָב גענוג באַוויזן אויף דעם געביט פון טעאַטער, ניט צו דאַרפן קיין פּראַטעקציע. איר געזונטער שכל האָט איר דיקטירט, אַז זיך איינשמעלן פאַר אַן אַנער-קענטער שווישפּילערין מאַכט זי קלענער און באַליידיקט זי. בין איך איר ביזגאַר דאַנקבאַר, און ניט ווייניק שטאַלץ, וואָס מיין מאַמע האָט געהאַט אַזאַ געזונטן לאַגישן צוגאַנג צו דעם ענין. איך וואָלט זיך געפּילט זייער געערגערט פון דאַרפן אַנקומען צו פּראַטעקציע אין מיין קאַריערע. הפנים, אַז אויך אין דעם ענין פון שטאַלץ בין איך געווען היפּשלאַך געראַטן אין מיין מאַמען.

מייע זונטיקס אין מיין טאַטנס פּיפּלס טעאַטער האָבן מיך ווידער שטאַרק דערנענטערט מיט מיין שוועסטער נוביע. זי איז שוין אויך געווען פאַרהייראַט, מיט יוסף שיינגאַלד, שוין געווען אַ מאַמע פון 2 קינדער, פּערעלע און ליאָליטשקע. זיינען מיר אָפט פון טעאַטער אַלע פיר — שיינגאַלד, נוביע, לאַזאַר און איך — געגאַנגען עסן צוזאַמען, אַמאָל אין אַ רעסטאָראַנט, אַמאָל ביי איר אינדערהיים. זיי פלעגן אויך פון צייט צו צייט קומען צו אונז אַהיים. דערמאַנט זיך מיר זייער אַ שטיקאַווער און קאַמישער אינצידענט, כאַטש איך האָב דערביי דורכגעלעבט אַ זייער פּיינלעכן מאַמענט.

געשען איז דאָס טאַקע יענעם סעזאָן ביי אַ קאַנצערט אין „פאַרווערטס“ האָל. דער אַוונט איז געווען פאַר אַ וואוילטעטיקן צוועק, און איינער פון די

אראנזשירער האָט זיך איינגעשטעלט און מיך געבעטן צו קומען זיי העלפן צו מאַכן זייער קאַנצערט מער דערפאַלגרייך. איך זאָל הייסט עס, אויפטרעטן ביי זיי. איך האָב אים געזאָגט, אַז איך האָב עס נאָך קיינמאַל ניט געטאָן. „דערפאַר טאַקע ווילן מיר אייך — איר וועט זיין אוינזער „סטאַר-אַט-רעקשאָן“...“

אַ פעאיקער בחור איז געווען דער וואָס האָט זיך צו מיר געווענדט. ער האָט אויף שנעל אָפגעמאַלן, ווי אַזוי ער וועט פובליקירן:
„די גרויסע און באַרימטע צילי אַדלער, צום ערשטן מאַל אין איר קאַריערע, וועט אויפטרעטן ביי אוינזער קאַנצערט“.

איך האָב עפּעס ניט געהאַט דאָס האַרץ אים אָפצוזאָגן, אָבער איך האָב אים דערקלערט, אַז איך ווייס ניט וואָס צו טאָן ביי אַזאַ געלעגנהייט. איך שפיל טעאַטער, יאָ, אָבער איך האָב ניט קיין שום פּראָגראַם פאַר אַ קאַנצערט. דאָס, זאָגט ער, איז אַ קלייניקייט: „איך וועל אייך בריינגען אַ שטאַרק-דראַמאַטישע פּאַעמע פון אוינזער גרויסן אַרבעטער-דיכטער מאָריס ראָזנפעלד, „די פּאַרפירטע“. דאָס איז פאַר אייך ווי אַנגעמאַסטן. איך זאָג אייך, מיס אַדלער, איר וועט זיין אַ סענסאַציע“.

איך האָב ענדלעך צוגעשטימט. ער האָט מיר די זאַך געבראַכט און איך האָב דאָס אויף אויסנווייניק גוט איינגשטודירט. איך האָב שטאַרק רחמנות געהאַט אויף דער „פּאַרפירטער“, נעבעד, און אַריינגעלייגט מיין גאַנצן כוח, איבערצוגעבן דעם פיין און וויי פון דער פּאַרפירטער... און אַט קומט דער גליקלעכער אָוונט. איך האָב געוואוסט, אַז מיך, אַלס סטאַר-אַטראַקציע, וועט מען האַלטן צום סאַמע סוף, ווען איך בין אַרום גיין אַזייער אַריינגעקומען אין פּאַרווערטס-האַל, איז שוין דער אָוונט אַנגעגאַנגען. מען האָט גערעדט. ווען איך האָב זיך דורכגעשטופט דורכן עולם און בין צוגעקומען צום ווינקל ביי דער זייט פון בינע, וואָס האָט, אַזוי צו זאָגן, געדינט ווי אַ וואַרט-צימער פאַר די אַרטיסטן, בין איך איבעראַשט געוואָרן צו טרעפן דאָרט מיין שוועסטער נוניע און אַסיפ דימאָוו. מיר האָבן זיך, פאַרשטייט זיך, אַרומגעכאַפט. ניט זי, ניט איך, האָבן געהאַט די מינדסטע אַנונג, אַז מיר וועלן ביידע דאָרט אויפטרעטן.

דאָס איז, באמת, געווען מיין ערשטע באַגעגעניש מיט דעם סאָרט עולם און מיט די אַראַנזשירער פון אַזעלכע אָוונטן. איך בין געזעסן אַ פאַרכאַפטע פון דעם גאַנצן ענין, אפילו פון די רעדעס. מיטאַמאַל איז צוגעקומען איינער זאָגנדיק: „מיס פרענציס אַדלער, באַלד קומט איר.“ און באַלד האָב איך געהערט דעם טשערמאַן אַנאַנסירן: „איך האָב דעם

גרויסן כבוד פאַר איך פאַרצושטעלן די באַרימטע קינסטלערין און שוישפּי-
לערין, פרענציס אַדלער".

און איך הער נוניע'ס שטימע, ווי זי זאָגט: „איך וועל פאַר איך פאַר-
טראַגן איינע פון די פּערלען פון דעם גרויסן דיכטער מאַריס ראָזנפעלד,
„די פאַרפּירטע“.

ווי אַ געליימטע בין איך געבליבן זיצן. דער מוח האָט מיר אַזש
גענומען ברענען. וואָס זאָל איך איצט טאָן? דאָס איז דאָך די איינציקע זאָך
וואָס איך קען. איך האָב אָנגעהויבן קוקן און זוכן אַ זייטיקן אַרויסגאַנג —
אפשר אַנטלויפן — אָבער דערווייל הער איך ווי נוניע הויבט אָן די שורות
וואָס איך האָב מיט אַזוי פּיל מי געלערנט. מיט ביטערקייט אין אַ פאַר-
שטיקטן האַלז האָט זי אָנגעהויבן: „געדענקסטו ווי דו האָסט מיר ליבע
געשוואָרן“, און אַריבער אין געוויין: „געגרינט האָט דער עפּלבוים צווישן די
קאָרן — דער פּויגל האָט רואיק געבליקט פון די צווייגן, און אַלעס אַרום
איז געלעגן אין שווייגן“, און עכט-דראַמאַטיש, מיט אַ מורא'דיקן אויסגעשריי:
„אַ, ווער האָט עס דאַמאַלט געוואוסט דיין כּוונה?“

דער עולם זיצט אַ געפּלעפטער, דער זאָל איז ממש פאַרפּלייצט פון
שלוכצן און טרערן... און ווען זי איז צוגעקומען צו די שורות, האָט זי די
בינע פאַרפּלייצט מיט אירע טרערן: „געדענקסטו יענע נאַכט? אַ דו דאַרפסט
איר געדענקען, איך שענק עס דיר, גאָט זאָל אין הימל דיר שענקען. איך האָב
זיך ביי דיר מיט רחמנות געבעטן... און פּלוצלונג האָט זי אויסגעשטורעמט:
„אַ, רייס מיך ניט אויס, וועסט מיך שפּעטער צערעטן“, און ווידער אין טרערן:
„אַ, לאַז מיר, איך וועל מיך צווישן די מאַשינען, אַן ערלעכן מאַן, אַ געליבטן
געפּינען — אַ שאַפּ-מיידל בין איך, וואָס האָב איך צו קלייבן — בין אַרעם
געבוירן וועל איך אַרעם פאַרבלייבן“.

דער עולם האָט זיך געווייקט אין טרערן און ווען זי האָט ענדלעך גע-
ענדיקט, עכט-דראַמאַטיש, אינגאַנצן אַ דערשעפטע — „ווי קום איך אַן אויס-
וואורף אין עלנט געשלאָסן — פאַרלאַנגען מיין מייסטערס אַ זון פאַר אַ חתן?“,
האָט דער עולם אויפגעשטורעמט. זיי האָבן געקלאַפט מיט די הענט און
מיט די פּיס, איר געגעבן איר פאַרדינטע אַנערקענונג.

זי איז אַ גליקלעכע אַראַפּ פון דער בינע, מיר שנעל צוגעוואָרפן אַ זיי-
געזונט און איז אַ פּריידיקע אַוועק מיט אַסיפּ דימאָוו.

איך בין געזעסן אין געהאַקטע וואונדן, ניט געקענט באַשליסן וואָס איך
זאָל דאָ טאָן. איך האָב געפּילט אַז ווען די ברעטער אונטער מיר וואַלטן זיך
געעפּנט, וואַלט איך מיט צופּרידנקייט איינגעזונקען.

זיך איך א דערשלאגענע, א פארצווייפלטע, ווי אלע מיינע שיפן זיינען מיר אונטערגעגאנגען. אפשר וועלן אנדערע פון איך פארשטיין, אז מיין לאגע איז געווען פיל ערגער פון איינעם וועמענס שיפן זיינען אונטערגעגאנגען. דאס איינציקע וואס איך האב זיך צוגעגרייט פאר דעם היינטיקן, מיין ערשטן קאנצערט, האט מיין שוועסטער נוניע, ניט-וויסנדיק, ביי מיר אויסגעכאפט. דער וואס האט מיך איינגעלאדן צו דעם קאנצערט האט מן הסתם זיין ווארט געהאלטן, מיך פובליקירט אלס די הויפט אטראקציע פונם אָוונט, און אַט שטייט מיין גאנצע רעפוטאציע אין קאָן.

ווי א האמער, האט כסדר מיר געקלאפט אין קאפּ: וואס זאל איך טאן? זאל איך בעטן דעם טשערמאן ער זאל מיך אפלאזן, מיך ניט פארשטעלן? אים געבן עפעס א פוילן תירוץ און אזוי-ארום ארויס פון מיין שווערער לאגע? צי זאל איך ארויס פארן עולם און זיי דערציילן דעם אמת? אין ביידע פאלן האב איך געזען א רואינע פאר דעם שטיקל נאָמען וואס איך האב אזוי שווער און מיט אזוי פיל מי זיך געשאפן. ווי וועל איך מענטשן קוקן אין די אויגן — זיין אזוי הילפלאז, זיך אזוי פארלירן? איך האב געפילט, אז נאָר א נס קען מיך דאָ ראַטעווען.

אַבער אַנשטאַט דעם נס, האָב איך פּלוצלונג דערהערט דעם טשערמאַן'ס ווערטער: „צילי אַדלער“ און אַ וואַרימען אַפּלאַוז אין זאָל. איך האָב פאַר-שטאַנען, אַז דאָס האָט מען מיך פאַרגעשטעלט. אַט דאָס, הייסט עס, איז עס. איך דאַרף גיין.

ווייס איך נישט ווי אזוי איך האב זיך אויפגעהויבן און בין געגאנגען צו דער בינע, איך געדענק נאָר, אז אין מיין קאפּ האָבן זיך געפלאַנטערט געדאַנקען, אַז אזוי מן הסתם גייט אַ פאַראורטיילטער צו דער תּלּיּה. איך בין אַרויף אויף דער בינע. די האַרציקע אויפנאַמע פון עולם האָט מיך ווי עלעקטריזירט און מיך ווי אַרויסגענומען פון מיין געפּלעפּטקייט. מיין מוח האָט אַנגעהויבן אַרבעטן און זוכן אַ וועג ווי אזוי זיך צו ראַטעווען — און דער נס איז געשען.

עס קען זיין, אז איך וואָלט געדאַרפט האָבן טיף אין זיך אַ רעליגיעזן געפּיל צו קענען אויף אַ געוויסן אופן אַפּדאַנקען פאַר אַ סך גוים אַזעלכע, וואָס זיינען מיט מיר אין מיין לעבן געשען. לעבט אפשר אין מיר אַזאַ געפּיל אַן מיין וויסן, האָט זיך עס אַזוי געמאַכט אַז ערשט לעצטנס, מיט קנאַפע צוויי יאָר צוריק, האָב איך זיך אַנגעטראָפּן פּנים-אל-פּנים מיט אַ שווערער סיטואַציע, פאַר וועלכער מיין זון האָט זיך היפּשעלעך געשראַקן.

עס איז געווען נאָכן טויט פון מיין מאַן יעקב קאָן. פינף און צוואַנציק יאָר האָט געדויערט אונזער צוואַמענלעבן. ער איז געשטאַרבן אין טאָג פון

אונזער פינף און צוואַנציק יאָריקן חתונה-יובל. פינף און צוואַנציק יאָר האָט ער געטראָגן די גאַנצע אחריות פאַר מיין זיין, פאַר מיין לעבן, פאַר מיין שפּילן, פאַר מיין עקזיסטירן. איך האָב בלויז געדאַרפט אויספירן דאָס וואָס ער האָט פאַר מיר צוגעגרייט. איך האָב ניט געדאַרפט זאָרגן, ניט געדאַרפט טראַכטן, ניט געדאַרפט זוכן וואָס צו טאָן. ער האָט דאָס אַלץ באַזאָרגט, אפילו שטוב-זאַכן, וואָס ליגן געוויינלעך אין די הענט פון דער פרוי — אויך דאָס האָט ער פאַר מיר באַזאָרגט. קענט איר פאַרשטיין, אָן נאָך פינף און צוואַנציק יאָר פון אַזאַ לעבן, ווען איר בלייבט פּלוצלונג אַליין, איז ווי מ'וואַלט ביי אייך אַרויסגעריסן דאָס בענקל אונטער אייך, אָדער די וואַנט אין וועלכער איר שפּאַרט זיך אָן פּאַלט פּלוצלונג איין. איך בין געווען בוכ-שטעבלעך פאַרלוירן.

מיין זעליק'ל האָט דאָס געוואוסט און ער איז געווען שטאַרק באַזאָרגט און מורא געהאַט פאַר מיין הילפּלאַזער פאַרלוירנדיקייט. ער אָט זיך געזען מיט זיינעם אַ יוגנט-חבר אברהם בן-אבי, אַ גרויסער פּסיכיאַטראַר און דאָקטאָר-פּילאָזאָף, דער זון פון דער באַוואוסטער און באַליבטער שווישפּילערין, חבר'טע און קאַלעגין מיינע, חנה אַפעל. ער האָט אים דערציילט פון זיין דילעמאַ, אים איבערגעגעבן, ווי ווייט מעגלעך, מיינע פינף און צוואַנציק יאָר לעבן מיט מיין מאַן, ווי מורא'דיק הילפּלאַז איך פּיל זיך. און דר. בן-אבי האָט אים געזאָגט דאָס פּאַלגענדיקע:

„זאָרג זיך ניט פאַר דיין מאַמען. חוץ איר גרויסן טאַלאַנט אַלס שווי-שפּילערין האָט זי אָן איינגעבוירענע פעאיקייט צו קענען מייסטערהאַפט אַרויסקומען פון שווערע סיטואַציעס, געפינען פונקט דעם ריכטיקן וועג, ווי אַזוי זיך צו העלפּן. זי קען אפשר אַנדערע קיין עצות ניט געבן, ווייל פונקט ווי איר גרויסער טאַלאַנט, קומט אויך דאָס ביי איר אינטואַיטיוו, אפשר ניט פאַראויס באַטראַכט. זאָרג זיך ניט פאַר דיין מאַמען. פונקט ווי זי האָט דערגרייכט איר הויכע פּאַזיציע אין איר קאַריערע אין אידישן טעאַטער, מיט אייגענע כוחות, כמעט אָן עמעצנס הילף, אָדער גאָר פאַרקערט, קעגן אַלע שוועריקייטן און שטיינער וואָס מען האָט איר געלייגט אין וועג, אַזוי וועט זי אויך פון איר שווערער לעבנס-סיטואַציע געפינען איר אויסוועג. זאָרג זיך ניט פאַר דיין מאַמען.“

קומט עס מיר אויפן זינען איצט ווען איך רייך וועגן יענער שווערער סיטואַציע מיינער אויף דער ביגע אין „פאַרווערטס“-זאַל. איך האָב געזאָגט, אָן דער נס איז געשען. באַשטאַנען איז דער נס אין דעם, וואָס דער ספּאַג-טאַנער וואַרעמער אַפרוף און די אַוואַציע מיט וועלכער דער עולם האָט מיך

אויפגענומען האָבן פּלוצלונג ווי אויפגעלייזט דעם פּלאַנטער אין מיין מוח, און איך האָב מיט זיכערקייט און מיט אַ פעסטן טאָן געמאַלדן :

„מיר האָבן נאָר וואָס אַלע מיט באַגייסטערונג אויפגענומען דעם דראַ-מאַטישן אופן מיט וועלכן מיין שוועסטער, פרענציס אַדלער, האָט פאַר אייך פאַרגעטראָגן מאַריס ראָזנפעלד'ס גרויסע שילדערונג „די פאַרפירטע“. אַבער יעדע שאַפונג, ווי גרויס און קינסטלעריש זי זאָל ניט זיין קען מען אויך אויסלאַכן — עס איבערגעבן אין סאַטירע. איך דענק, אַז עס איז זייער אינטערעסאַנט און זיכער אַמוזאַנט צו הערן כמעט נאָכאַנאַנד אַזעלכע צוויי פאַרשידנאַרטיקע אויפפאַסונגען פון איינער און דער זעלבער זאָך. איז אַט האָט איר עס, מיין אופן פון „די פאַרפירטע“, פון מאַריס ראָזנפעלד.“

און זייער שטיפעריש, מיט ביטערע סאַטירע און לייכטן שפאַס, האָב איך ספּאַנטאַן פאַרן עולם פאַרגעטראָגן דאָס וואָס כ'האָב עכט־דראַמאַטיש איינגעשטודירט. אין אַ סאָרט רייצנדיקן טאָן, מיט אַן אָפּלאַכנדיקן בליק אין מיינע אויגן, און שאַקלענדיק באַוואוסטזיניק מיטן קאַפּ, האָב איך אָנגעהויבן : „געדענקסטו ווי דו האָסט מיך ליבע געשוואָרן?“

דער זאָל האָט תיכף אויסגעבראַכן אין אַ געלעכטער.

מער האָב איך ניט געדאַרפט. איך האָב דערפילט, אַז זיי האָבן אויפגעכאַפט די סאַטירע וואָס איך האָב אין דעם ערנסטן געדיכט אַריינגעלייגט : „אַ, ווער האָט עס דעמאָלסט געוואוסט דיין כוונה?“ — איז עס געזאָגט געוואָרן אַזוי, אַז דער עולם האָט האַרציק געלאַכט. און ווען ס'איז געקומען צו די שורות, וועלכע כ'האָב מיט באַדייטונג אין פאַראויס מיט באַוואוסטזיין געזאָגט, „דו געדענקסט יענע נאַכט? אַ, דו דאַרפסט עס געדענקען“... און די שורות נאַכדעם, וועלכע איך האָב מיט איבערטריבענע זשעסטן און געבעט געזאָגט : „איך האָב זיך ביי דיר מיט רחמנות געבעטן, אַ, רייס מיך ניט אויס, וועסט מיך שפעטער צעטרעטן“ — האָט דער עולם ממש געלאַכט מיט טרערן און קאַנוואולסיעס.

און ווען איך האָב געענדיקט מיט זייער אַן אָפּלאַכערישן בליק אויף אים אין זיין זייט — ווי איך וואָלט אים פון זיך געשטויסן — זייער שפיי-לעריש געזאָגט : „ווי קום איך אַן אויסוואורף, אין עלנט געשלאָסן פאַרלאַנגען מיין מייסטערס אַ זון פאַר אַ התן?“ , האָט דער עולם היסטעריש געלאַכט און מיך באַלוינט מיט אַזעלכע הילכיקע אָפּלאַדיסמענטן, וואָס האָבן געדויערט לאַנגע מינוטן. איך האָב זיך גענויגט און ווידער גענויגט פאַרן עולם — איך בין געווען געראַטעוועט. איך האָב מיין נאָמען ניט פאַרשעמט. איך האָב אַבער גלייכצייטיק ביי זיך באַשלאָסן, אַז ביז איך וועל ניט האָבן אַ רעפּערטואַר

כאַטש פון אַ האַלבן טויז נומערן, וועל איך זיך ניט לאָזן איינרעדן צו גיין צו קאָנצערטן.

דער זומער יענעם סעזאָן, ווען די מערסטע אין דער שוישפּיל-פּראָפעסיע צעפּאַרן זיך אין די בערג אָדער צום ים זיך אָפרוען, האָט זיך ביי מיר אָנגע-הויבן אַ טעאַטער-סעזאָן. פּריד האָט געליטן פון אַ טרוקענעם הוסט און דאָך טוירים האָבן אונז געראַטן ער זאָל פאַרברענגען אין די בערג, רוען, האָבן אַ סך זון, טרינקען מילך און, בכלל, זיך אָפהיטן. האָב איך דערפאַר מיט פּרייד אָנגענומען דעם פאַרשלאַג פון מיין מאַמע, וועלכע האָט בשותפות מיט מאַריס שוואַרץ אָפּגעדונגען דעם רוף-גאַרדען איבער דעם נעשאַנאַל טעאַטער און געעפנט אַ זומערדיקן טעאַטער-סעזאָן. בין איך געוואָרן די לידינג-לעידי צו מאַריס שוואַרץ.

מיר האָבן שוין דאָרט אָנגעהויבן אונזערע שטענדיקע קאַמפּן, וואָס האָבן אָנגעהאַלטן ווייט, ווייט אין די יאָרן פון זיין קונסט-טעאַטער. ס'האָט מיר אָבער געהאַלפן צו פאַרדינען גענוג אויף צו האַלטן פּריד'ן אין די בערג, ווי די דאָקטוירים האָבן אונז געראַטן, מיין מאַמע, זייענדיק אַ שותפּ'טע אין דעם רוף-גאַרדן, האָט אויך געוואַלט, אַז לודוויג זאָץ זאָל זיין אָנגאַזשירט. ער האָט זיך אויך גענויטיקט אין די פּאַר „טולער“. אָבער שוואַרץ האָט אים ניט געוואַלט; דער תּירוץ איז געווען — ער איז נאָך ניט אין דער יוגאַנץ... מיין מאַמע האָט ניט געוואַלט פירן קיין קאַמפּ; פאַרן קורצן זומער-סעזאָן האָט זיך עס ניט געלוינט. ער איז אָבער אָנגעשטעלט געוואָרן אַלס מיין מאַמעס פאַרטרעטער אין באַקס-אָפּיס. זאָץ, מיט זיין חוש פאַר הומאַר, האָט זיך תּיכף באַטיטלט אַלס דער „ביזנעס-מענוודשער“, אויס-לאַכנדיק זיין נייע פּראָפעסיע...

קען איך ניט זאָגן, אַז איך האָב געהאַט אַ סך נחת שפּילנדיק אויפן רוף-גאַרדן. סיי די היצן, סיי מיין קאַלעגע שוואַרץ האָבן מיך היפּשלעך געמאַטערט. דאָס איינציקע גוטע וואָס מיר איז פאַרבליבן פון יענעם זומער-סעזאָן איז געווען אַ ווייזט פון אַנשלאַ שאַר, צו אַ פאַרשטעלונג דאָרט. איז עס ניט אַזוי זיין אָנוועזנהייט וואָס האָט מיך געפּרייט, נאָר דאָס וואָס ער האָט מיר פאַר-געשלאָגן צו ווערן די „לידינג-לעידי“ אין זיין אַרטש סטריט טעאַטער אין פּילאַדעלפיע. ער וועט אויך אָנגאַזשירן לאַזאַר פּריד. ער האָט מיר פאַרגעלייגט זייער גוטע קאַנדיציעס; ער האָט אויך פאַר פּריד'ן פאַרגעלייגט אַ גאַנץ פּיינעם געהאַלט. כאַטש איך בין ניט געווען באַגייסטערט צו פאַרלאָזן ניו יאָרק, אָבער סיי די קאַנדיציעס און סיי דער אַנערקענטער סטאַזש פון אַרטש סטריט טעאַטער אין פּילאַדעלפיע, וועלכע האָט געהאַט אַ שם פון אַ טעאַטער-שטאַט, בכלל, האָבן מיך געמאַכט פּילן אַז זיין אַ „לידינג-לעידי“ אין אַזאַ טעאַטער

איז פאר מיר ניט נאר קיין אומ'כבוד, נאר א היפשער שטויס אין מיין קארירערע. בפרט נאך, ווען שאר האט מיר אויסגערעכנט די טרופע פון טעאטער: ראשית, מיין מאמע. דאס וועט זיין דאס ערשטע מאל, אלס דער וואקסענע אין אמעריקע, וואס איך וועל שפילן מיט מיין מאמען צוזאמען איז איין טעאטער. עס זיינען אויך אנגאזשירט לילי און לודוויג זאץ, מישא און לואי גערמאן, דוד באראץ.

נאך שפילנדיק אויפן רוף-גארדן האט זיך די מאמע ארויסגעכאפט קיין פילאדעלפיע און גענומען דארט א דירה פאר אונז אלעמען. ווען זי האט מיר געבראכט די בשורה, האב איך זיך דערפילט ווי עפעס איז מיר אראפ אן עול פון קאפ. עס האט מיך באמת געפרייט — די דערווארטונג פון א נייעם סעזאן, ווידער וויסנדיק פאראויס וואהיין איך גיי און וואס מיך דערווארט. ס'האט מיר אויך שטארק הנאה געטאן, וואס נאך א היפשע צאל יארן, וועל איך ווידער זיין צוזאמען מיט מיין קליינער אבער ליבער משפחה. האב איך נאכן שווערן ליידיקן סעזאן געהאט אויף וואס צו ווארטן, אויף וואס ארויסצוקוקן. איך האב, פארשטייט זיך, פרידן געלאזט וויסן פון אלץ. ער האט זיך גאר געפרייט וואס ער וועט זיין אוועק פון דער טומלדיקער, שווערער ניו יארק. איך האב געהאט נאך א באפרידיקונג פון דעם וואס איך וועל ווידער שפילן צוזאמען מיט די גערמאנס. זיי זיינען באמת מיר געווארן ליב און טייער זינט יענעם סעזאן אין שיקאגא און איך פלעג אפט בענקען נאך מישא גערמאנס ווארעמקייט און איידלקייט און חבר'יש-קאלעגיאלער באציאונג. בין איך בשלום איבערגעקומען דעם זומער-סעזאן אויפן רוף-גארדן און זיך אנגעהויבן זארגן וועגן איבערקלייבן זיך אין דער שטאט פון ברודער-ליבע — פילאדעלפיע.

מיין פארגעפיל בנוגע דעם סעזאן אין פילאדעלפיע האט מיך ניט אפגענארט. די טרופע איז געווען זייער א פריינטלעכע. דאס זיין צוזאמען מיט מיין קליינער, ליבער משפחה איז מיר אויך געווען זייער צום הארצן. איז דאס טאקע געווען דער ערשטער סעזאן אין מיין קארירערע, ווען איך האב זיך ניט געהאט צו באקלאגן אויף הארצווייטיק.

מיין מאמע און איך זיינען געווען די הויפט שוישפילערניס דורך דעם סעזאן, אזוי צו זאגן, די „סטארס“ פון דער טרופע. אפילו די אינטיילונג לויט די פיעסן און לויט דעם פערסאנאל, איז מיר אויך געווען זייער שטארק צום הארצן. ס'איז אזוי אויסגעקומען, אז אין די פיעסן אין וועלכע מיין מאמע

האָט געשפּילט די הויפּט־ראָלן איז דוד באַראַץ געווען איר „לידינג מען“; אין די פּיעסן אין וועלכע איך האָב געשפּילט די הויפּט־ראָלן איז מישאַ גערמאַן געווען מיין „לידינג מען“.

דאַרף איך אייך ניט זאָגן, אַז ס'איז, חלילה, קיינמאַל ניט אַריינגעקומען קיין טראַפּן קנאה צווישן מיין מאַמען און מיר. עס איז זייער אָפט אויסגעקומען מיין מאַמען צו שפּילן די צווייטע ראָל צו מיין הויפּט־ראָל. אויך דאָס האָט קיינמאַל ניט געבראַכט, חלילה, קיין שאַטן פון ניט־פאַרגינערישקייט.

איך שטרייך עס אונטער, ווייל אין טעאַטער, אין אַלגעמיין, איז דאָס ניט קיין ניס, אַז נאָענטע אייגענע, זאָלן טראַגן קנאה איינער אויפן צווייטן. דאָס אידישע טעאַטער איז אַוודאי ניט קיין אויסנאַם. איז כאַטש איך אַליין זאָג עס, וויל איך אונטערשטרייכן, אַז מיר זיינען יאָ געווען אַן אויסנאַם.

האַבן מיר יענעם סעזאָן געשפּילט אַן אַ שיר פּיעסן, סיי פון אַלטן אידישן רעפּערטואַר, סיי נייע פּיעסן, וויל איך אייך ניט באַשווערן מיט באַקלאַגן זיך אויף דער שווערער אַרבעט. אין צופּרידנקייט קען מען לייכט בייקומען שווערע אַרבעט. אונזער משפּחה־לעבן אינדערהיים וואַלט אַוודאי געווען זייער אידייליש, ווען ניט צוויי עלעמענטן וואָס האָבן פאַרטונקלט אונזער פּריוואַטן לעבן. דאָס ערשטע, לאַזאַר האָט כמעט דעם גאַנצן סעזאָן געליטן פון אַ שווער־רער הייזעריקייט. פאַר אַ שוישפּילער בכלל און בפרט פאַר אַ שוישפּילער־זינגער, איז דאָס אַ מורא'דיקער צושטאַנד. פּריד האָט דעם גאַנצן סעזאָן זייער ווייניק געשפּילט. דאָס איז אויך פאַר אַ שוישפּילער אַ ביטערע פּיל אַראַפּצושלינגען. האָט עס, פאַרשטייט זיך, געוירקט אויף אונז אַלעמען.

דער צווייטער עלעמענט איז געווען לודוויג זאַץ. ווי איר געדענקט, האָט מיין מאַמע גע'פּוועל'ט ביי אַנשל שאַר, אַז ער זאָל אַנגאַזשירן לודוויג זאַץ, איז ער, אַזוי צו זאָגן, געווען אַן איינגעבעטענער, אַן אַנגעוואַרפּענער. פאַר אַ שוישפּילער מיט אַמביציע איז דאָס אַ מורא'דיקער צושטאַנד. מ'פּילט זיך איבעריק, מ'האַט ניט דעם מוט צו פּאָדערן. האָט מען אים צוגעוואַרפּן ראָלן אַזעלכע, אין וועלכע ער האָט בשום אופן זיין אומגעהויערן טאַלאַנט ניט געקענט ווייזן. דערצו האָט זיך יעדער שוישפּילער אין דער טרופּע געפּילט העכער און וויכטיקער פון אים. אַזוי ווייט, אַז ווען נאָר זאַץ האָט אין אַ ראָלע געהאַט אַ וויץ אַדער אַ פּראַזע וואָס האָט אַרויסגערופן געלעכטער אַדער אַפּלאַדיסמענטן, האָט עס ביי דער ערשטער געלעגנהייט מעצער אויס־געכאַפּט.

זאַץ איז געווען אַ סענסיטיווער קינסטלער. זיין גרויסקייט האָט ער געקענט באַווייזן ווען ער האָט געהאַט די געלעגנהייט אויפצובויען אַ כאַראַק־טער, שאַפּן אַ טיפּ. האָט מען אים אָבער אַזעלכע ראָלן ניט געטרויט. ער

האָט קיין נייגונג ניט געהאַט צו די זאַגענאַנטע, בוף־קאַמישע ראָלן, וואו דער טאַנץ און שפרונג שפילן די הויפט־ראָלן. צוליב זיין פיגור אָבער — ער איז דאָן געווען אַ מאַגער, דאָר בחור'ל — האָט ער אויסגעקוקט זייער אינגעלש, וואָס דאָס איז צוגעפאַסט פאַר די לייכטע בוף־קאַמיקער ראָלן — און מיט דעם האָט מען אים געהאַדעוועט.

די סוברעטיין אין טעאַטער, אַ קרעפטיקע, אַן אַמביציעזע, האָט אין אַזעלכע ראָלן פשוט דאָמינירט די בינע און אים ווי אַפּגעווישט. אַזוי, למשל, פלעגט זי נאָך יעדן קופּלעט און טאַנץ אים פשוט אויפהויבן אויף די הענט און אַראָפּטראָגן פון בינע, האָט זי דערמיט ביים עולם אויסגענומען, אָבער זאַצין האָט זי דערמיט געמאַכט קליין און נישטיק, ער האָט זיך קעגן איר ניט געקענט ווערן. ער האָט זיך געפילט שרעקלעך אומגליקלעך.

איז ער איינמאַל, פאַר אַ פאַרשטעלונג, אַריינגעקומען צו מיר אין גאַר־דעראַב. איך פלעג געוויינלעך קומען אין טעאַטער פרי, איך זאָל זיך ניט דאַרפן איילן מיט מיין גרים און אַנטוועכץ. ער האָט יענעם אַוונט ניט געשפילט. איך האָב באַמערקט אַ גוואַלדיקע אומרואיקייט אין אים. ער האָט נערווען אַרומגעשפרייזט עטלעכע מינוט, ווי ער וואָלט זיך וועלן באַשליסן אויף עפעס. מיטאַמאַל איז ער צו צו דער טיר, אַראָפּגעלאָזט דעם שלאָס, צוגעקומען צו מיין טישל און זייער צעטראָגן זיך אַוועקגעזעצט. ער האָט עטלעכע מאָל געוואָלט אָנהויבן ריידן און זיך צוריקגעהאַלטן. ביז ענדלעך האָט ער ווי אַרויסגעפלאַצט:

„הער, צילי, וועסט מיר מוחל זיין, וואָס איך וועל פאַר דיר אויסגיסן מיין האַרץ. איך מוז זיך פאַר עמעצן אויסריידן. איך קען עס ניט ריידן פאַר ליליין; זי וועט זיך צו שטאַרק נעמען צום האַרצן דערפון. איך וויל איר ניט וויי טאָן. דו וועסט מיך אפשר בעסער פאַרשטיין. איך קען לענגער אַזוי ניט אָנגיין. איך האָב דעם גלויבן אין זיך פאַרלוירן. איך זע פאַר זיך ניט קיין צוקונפט ביים טעאַטער. אפשר האָב איך זיך איינגערעדט, אַז מיין באַרוף איז צו ווערן אַן אַקטיאָר. איך קען מער ניט קעמפן. איך מוז זוכן אַן אַנדער פּרנסה.“

די פאַרצווייפּלונג אין זיינע אויגן האָט מיך ממש געשראַקן. אויף זיין פנים איז געלעגן דער אויסדרוק פון דורכפאַל. פאַרלוירנקייט, האַפּנונגס־לאַזיקייט — אַ מענטש וואָס שטייט פאַר אַן אַפּגרונט. איך האָב דערפילט, אַז געוויינלעכע רייד וועלן דאָ ניט העלפן. אַחוץ דעם, האָב איך שטאַרק געגלויבט אין זיין טאַלאַנט. אין די אַלע נאַרישע ראָלן זיינע, וועלכע זיינען אים געווען דערווידער, האָב איך עטלעכע מאָל באַמערקט פונקען פון אַ גרויסן טאַלאַנט, סימנים וואָס ווייזן פאַרבאָרגענע כוחות, וואָס ליגן באַהאַלטן

אין דעם דארן, אינגעלשן לודוויג. איך האָב דערפילט, אז איך דאַרף דעם מענטשן ראַטעווען פון זיך אַליין, פון זיין אייגענער פאַרצווייפלונג, פון זיין שוואַכקייט צו קעמפן, פון זיין גרייטקייט זיך אונטערצוגעבן. איך האָב זיך האַסטיק אויסגעדרייט צו אים. איך האָב אויף אים געקוקט מיט ברייט־צעפענטע אויגן. און אַנשטאַט אים אַרויסצוווייזן מיטלייד, אַנשטאַט אויס־צודריקן אים רחמנות, האָב איך מיט אַ פאַרוואַרף און אין שטאַרקער אויפ־רעגונג, כמעט ווי אויסגעשריגן:

„ווי וואַגסטו אַזוי צו רייזן וועגן זיך?! דו וויסט אַליין ניט די כוחות וואָס זיינען באַהאַלטן אין דיר, דעם גרויסן טאַלאַנט וואָס דו פאַרמאַגסט, און שוין ביזטו גרייט אויפצוגעבן!“

איך האָב אַריינגענומען זיין פנים אין מיינע הענט: „איך זאָג דיר, לודוויג, דיין טאַלאַנט מוז זיך דורכשלאָגן זיין וועג. נאַרעלע, דיין טאַג מוז קומען; מ'וועט דיך אַנערקענען. איך גלויב אין דיר — האָב געדולד, פאַרליר ניט דיין מוט. דיין אַרט איז אין טעאַטער.“

ער האָט מיר געקוקט גלייך אין די אויגן און ביסלעכווייז האָבן זיך זיינע אויגן ווי אַנגעצונדן. אַ פרייד האָט זיך אויף זיין פנים באַוויזן: „צילי, דו האַסט מיר אַראָפּגענומען אַ שטיין פון האַרצן.“

ער האָט זיך צעקושט מיט מיר, און מיט אַ לייכטן, שפּרינגענדיקן טראַט, איז ער אַ שמיכלענדיקער אַרויס פון מיין גאַרדעראַב.

אין זיינע דערפאַלגרייכע יאָרן האָט ער מיר אָפט דערמאַנט יענעם געשפרעך אונזערן און אין זיינע מעמואַרן האָט ער מיר עפענטלעך געדאַנקט פאַר דעם מוט און כוח, וואָס איך האָב אים דאַמאָלסט געגעבן.

דערמאַנט מיך די סצענע מיט זאַצן אין אַן עפּיזאָד וואָס גרענעצט זיך מיט שונד. וואַלט עס עמעצער באַשריבן אין אַ פּיעסע אָדער אין אַ ראַמאַן, וואַלטן עס אַ סך געהאַלטן פאַר אַן איבערטריבענע מעשה. זאָגט מען טאַקע, אַז דאָס לעבן איז שונדיקער פונם גרעסטן שונד. איז אַט האָט איר אַ פאַ־סירונג, וואָס איז מיט מיר געשען יענעם סעזאָן.

דעם אַכטן מערץ פון יענעם סעזאָן האָב איך געהאַט מיין ערן־אָונט. איך האָב פאַר יענעם אָונט צוגעגרייט ז. ליבינ'ס פּיעסע, „די גאַסן פּרוי“. דאָס בילד וואָס איר זעט פאַר זיך האָט פאַרנומען דעם גרעסטן טייל פון דעם ספּעציעלן אַפּיש. אַרום אַ וואַך פאַר מיין אָונט האָב איך געקראָגן אַט דעם מאַדנעם בריוו, אין ענגליש:

„דאָס שרייבט איך אַ יוג מיידל, אַ סטודענטקע פון מעדיצינישן אוני־ווערזיטעט, וואו איך שטודיר אויף דאָקטאָר. איך האָב לעצטנס געהאַט אַ שרעקלעכע איבערלעבונג פון וועלכער איך בין מורא־דיק צעטרייסלט גע־

וואָרן און אַרײַן אין אַ טיפּער פאַרצווייפלונג. איך האָב דערפילט אַז איך וויל מער ניט לעבן און באַשלאָסן צו מאַכן אַ סוף צו זיך. בלאַנדזשענדיק איבער די גאַסן פון שטאָט, מיט די געדאַנקען אין קאָפּ, בין איך פּלוצלונג ווי מיט אַ געהיימען כוח צוגעצויגן געוואָרן פון אַ פאַר אויגן, וואָס האָבן אַראָפּגעקוקט צו מיר פון אַ טעאַטער־אַפּיש. די אויגן האָבן ווי גערעדט צו מיר, ווי מיך געוואָרנט, ווי מיך דערמוטיקט, ווי מיר געגעבן האָפּענונג. איך בין ממש פון די אויגן ווי היפּנאָטיזירט געוואָרן, ווי פון אַ פּריינט געטרייסט... די אויגן זיינען געווען אייערע.

איך האָב ביי זיך אָפּגעמאַכט, אַז איידער איך באַגיי מיין טאַט, מוז איך זיך פּריער, אויב מעגלעך, מיט אייך דורכריידן, אייך דערציילן וואָס עס האָט

מיך געטריבן צו מיין פאַרצווייפלונג. אינסטינקטיוו האָב איך דאָס געפיל, אַז אַ מענטש מיט אַזעלכע אויגן, מוז אויך האָבן טיפּע פאַרשטענדעניש און די פעאיקייט אַרײַנצודרינגען אין אַ מענטשלעכער גשמה. איז עס אפשר געוואָנט פון מיר אייך צו באַאומרואיקן, אָבער איך בעט אייך, זאָגט מיר ניט אָפּ. איך וואָרט אויף אייער ענטפּער, פּ. ב.

דאַרף איך אייך דען זאָגן, אַז כאַטש איך בין געווען היפש פאַרנומען מיט די צוגרייטונגען צו מיין אַוונט, חוץ די געוויינלעכע פליכטן וואָס איך האָב געהאַט צו דערפילן אין טעאַטער, האָט זי אויף מאַרגן געקראָגן מיין ענטפּער.

מיט אַ טאַג שפּעטער האָבן מיר זיך געטראָפּן. איך האָב פאַר זיך

געזען א פיינע, אינטעליגענטע, שיינע און אַנגענעמע פּערזענלעכקייט, אַ מיידל אין די פּריע צוואַנציקער. און אַט וואָס זי האָט מיר דערציילט:

אַרום פינף יאָר פּריער האָט זי זיך אין קאַלעדזש באַקענט מיט אַ יונגמאַן, אויך אַ סטודענט. זיי זיינען גיך באַפּריינדעט געוואָרן און ס'האָט זיך ביי זיי אַנטוויקלט אַ זייער שטאַרקע ליבע. זי האָט אין אים געזען אַלץ וואָס זי האָט אין אירע מיידלשע חלומות זיך פאַרגעשטעלט. זי איז משוגע פאַרליבט געוואָרן אין אים; זיין ליבע צו איר איז אויך געווען זייער שטאַרק. ער איז געווען אַ מעדיצינישער סטודענט, אין די לעצטע יאָרן פון „מעדיקעל-סקול“. זי האָט אויך באַשלאָסן אויפצונעמען מעדיצין, און זי איז אַריין אין דעם „פּרויען מעדיקעל-קאַלעדזש“ אין פּילאָדעלפיע. ער האָט גראַדואירט מיט צוויי יאָר צוריק און אויפגענומען געוואָרן אַלס „אינטוירן“ אין אַ שפּיטאַל אין פּיטסבורג. זיי זיינען אָפיציעל פאַרלאָבט געוואָרן איידער ער איז אַוועקגעפאַרן. זיי האָבן אָפּגעמאַכט פּראַווען זייער חתונה אין יאַנאַר פון דעם יאָר.

אויפן וועג צו דער חתונה, פאַרנדיק אין זיין אויטאָמאָביל איז געווען אַ צוזאַמענשטויס און ער איז דער/הרג'עט געוואָרן. זי האָט מיט אַלע כוחות געפרוּאוּט איבערצולעבן דעם שרעקלעכן קלאַפּ און אַנגיין ווייטער מיט איר לעבן, אָבער טאָג נאָך טאָג איז עס איר שווערער געוואָרן, ביז זי האָט דער-פּילט אַז אַן אים האָט איר לעבן קיין ווערט ניט. זי האָט ניט צוליב וואָס און צוליב וועמען צו לעבן, זי קען ניט מער, זי וויל ניט מער לעבן, זי האָט באַשלאָסן צו מאַכן אַ סוף. ער איז ביי איר געווען אַלץ; אַן אים האָט זי גאַרניט. זי האָט ניט געקענט באַהערשן איר היסטערישן אויסברוך.

איך האָב גענומען איר קאַפּ אויף מיין אַקסל, איר ניט געשטערט אין איר געוויין. איך האָב בלויז מיט מינע הענט צאַרט געגלעט אירע שיינע שוואַרצע האָר.

איר היסטערישער געוויין האָט אַנגעהאַלטן אַ היפשע וויילע. איך האָב געגלעט איר קאַפּ, און קיין וואָרט ניט גערעדט. ס'האָט זיך בלויז געהערט איר האַרצרייטנדיקער געוויין. אין מיין קאַפּ האָבן זיך געקליבן אַלערליי געדאַנקען וועגן דעם ווי אַזוי איך קען זי באַרואיקן — מיט וואָס איך קען אָפּווענדן איר פאַרצווייפלונג — וואָסערע אמת'ע האַרציקע ווערטער קענען איר באַשלוס ענדערן. איר געוויין האָט זיך אַינגעשטילט; איר שלוכצן האָט ענדלעך אויפגעהערט. איך האָב אויפגעהויבן איר קאַפּ, געהאַלטן אים אין מינע הענט, אַ וויילע איר געקוקט גלייך אין אירע אויגן און ביסלעכווייז

האָב איך אָנגעהויבן ריידן — אַרויסגעבראַכט אומגעפער די פּאַלגענדע גע-
דאַנקען:

„איך פאַרשטיי זייער גוט דיין פאַרצווייפלונג... — איך קען דיך ניט טרייסטן, אַז היינט, מאָרגן, איבער אַ יאָר, וועסטו געפינען אַן אַנדערן, אַ בעסערן... דאָס וועלן זיין פּוּסטע טרייסט ווערטער, וועלכע דו וועסט באַלד דערפילן אַז זיי זיינען ניט אמת, אַז זיי קומען ניט פון האַרצן. און דאָס וויל איך ניט. דו ביזט אַן אינטעליגענט, פאַרשטענדיק מיידל, און, אויב ס'איז אמת וואָס דו האָסט מיר אין דיין בריוו געשריבן, וויל איך גלויבן אַז דו וועסט זיך צוהערן אַזוי אויפּמערקזאַם ווי דו קענסט נאָר אין דיין צושטאַנד הערן, און מיר גלויבן, אַז דאָס זיינען ניט קיין צוגעטראַכטע רייד, נאָר ווערטער וואָס קומען פון האַרצן — וויל איך פּיל-מיט מיט דיר.

„מיט רעכט פּילסטו זיך אומגליקלעך, און פאַרצווייפלט. עס איז אַבער ניט רעכט פאַר אַ מיידל אין דיינע יאָרן, מיט דיין פעאיקייט צו טראַכטן און דענקען, זיך אונטערצוגעבן די געדאַנקען וואָס דער שוידערלעכער אומגליק האָט אין דיר פאַרזיט. הער-זשע מיך אויס, טייערינקע, איך נעם זיך זיכער ניט אונטער דיר צו פאַרענטפערן דעם גרויסן „פאַרוואָס“, וואָס האָט אַנ-געפילט דיין גאַנצן וועזן ווען דו האָסט געקראָגן די שוידערלעכע ניס. אַט דעם „פאַרוואָס“ קען דיר קיינער ניט פאַרענטפערן. און אַוודאי וועט עס ניט פאַרענטפערן דיין איבערגעאילטער שריט, דיין פאַרצווייפלטער טאַט. אמת, דו וועסט מער ניט קענען טראַכטן, דו וועסט אויפהערן זיין — איז דען דאָס דער ענטפער? זיי מיר מוחל, דאָס וועט זיין אַ האַנדלונג פון אַ פּחדן. „איך בעט ביי דיר נאָר איין זאַך, גיב מיר אַ געלעגנהייט זיך מיט דיר צו באַגעגענען כאַטש נאָך עטלעכע מאָל. איך ווייס, אַז אין דיין איצטיקן צושטאַנד איז ניט מעגלעך צו דערוואַרטן, אַז דו זאָלסט קענען אַלץ זאַכלעך הערן און באַטראַכטן. אין דעם מאָמענט איז דיין גאַנצער געדאַנקען-גאַנג געציילט אין איין ריכטונג.

„איך וויל דו זאָלסט מיר גלויבן, אַז ניט גרינג איז מיר אַנגעקומען איצט אַפּצושפּאַרן צייט זיך צו טרעפּן מיט דיר. איך האָב אַבער דיין בריוו ביט געקענט פאַרשווייגן. איז אויב מיינע אויגן פון דעם אַפּיש האָבן אויף דיר געקענט ווירקן, וויל איך דו זאָלסט מיר געבן די געלעגנהייט מיט דיר נאָך עטלעכע מאָל ריידן. דאָס מוזטו מיר צוזאַגן. פאַר דיר איז אַפּן צו יעדער צייט מיין גאַרדעראַב אין טעאַטער אַדער מיין היים. וויל איך דיין וואַרט, אַז דו וועסט קומען צו מיר כאַטש עטלעכע מאָל די וואָך. איך ווייס, אויב דו וועסט מיר געבן דיין וואַרט, וועסטו עס האַלטן.“

זי האָט מיר צוגעזאַגט, און זי איז געוואָרן אַן אַפּטע אַריינגייערין צו מיר

אין גארדעראַב, ווי אויך צו מיר אַהיים. אין פאַרלויף פון אונזערע וויי-טערדיקע געשפרעכן, האָב איך איר ניט געפרואוּט איינריידן, אַז אויף איר וואָרט אַ גליקלעך לעבן אין דער צוקונפֿט. איך האָב אָבער שטאַרק אונטער-געשטראַכן, אַז פּטר'ן אַזאַ לעבן ווי אירס, אויף אַ שוואַכער, פּחד'נישער, און אין דער זעלבער צייט, בראַוואַדאַ-מעסיקער טאַט, איז זיכער אַ זינד, סיי קעגן זיך אַליין, סיי קעגן דעם צוליב וועמען זי איז גרייט דאָס צו טאָן.

„אין דער פּראָפעסיע וועלכע דו נעמסט אויף, קענסטו אַזוי פיל גוטס טאָן“, האָב איך איר געזאָגט, „ניט צוליב דיין גענוס — אָבער דו קענסט כאַטש אַ טייל פון דיין ליבע אָפּגעבן צו ליידדיקע, וועמען דו קענסט העלפן אַלס דאָקטאָר“.

איך האָב אָנגעהויבן פילן, אַז יעדער נייער וויזט אירער ברענגט איר נענטער צו איר נאַרמאַלן צושטאַנד. איך האָב געפילט, אַז זי הויבט אָן גערן צו פאַרנעמען מיינע רייד. בכלל, האָט זיך איר נשמה אָנגעקניפט אין מיינער, און קיין אינטימען, פאַרבאַרגענעם געדאַנק אירן, האָט זי פאַר מיר ניט באַהאַלטן.

אין עטלעכע וואָכן אַרום האָט זי מיר געמאַלדן איר באַשלוס: זי האָט זיך געווענדעט צו עטלעכע מעדיצינישע אוניווערזיטעטן אין זיד-אַמעריקע. זי דענקט, אַז אַרויסרייטנדיק זיך פון דער אומגעבונג דאָ, וועט איר העלפן צו קענען פאַרזעצן איר שטודיום. מיט אַ צייט שפעטער האָט זי כמעט מיט פרייד מיר געלאָזט וויסן, אַז מען האָט זי אָנגענומען אין אַ מעדיצינישער שולע אין קאַרטעזשינאַ, קאַלאַמביאַ, אין זיד-אַמעריקע, און זי איז אַוועק-געפאַרן אַהין — מיטן פאַרשפרעכן אַז זי וועט מיר שרייבן אַזוי אַפט ווי מעגלעך. געבעטן האָט זי מיר, אַז איך זאָל כאַטש פון צייט צו צייט איר ענטפערן. האָבן מיר קאַרעספּאָנדירט דורך די אַלע יאָרן פון איר שטודיום דאָרט.

ענדלעך איז געקומען דער טאַג, ווען איך האָב גענומען שניידן וואָס איך האָב פאַרזיט. נעם איך אַרויס עטלעכע שטעלן פון אירן אַ בריוו, גע-שריבן ווען זי האָט געהאַלטן ביים גראַדואירן די „סקול אָו מעדיצין ענד סוירדזשערי“, זי האָט מיר געשריבן, אַז זי אַרבעט צוויי-און-צוואַנציק פון יעדע פיר-און-צוואַנציק שעה. זי איז צופרידן, ווייל דורך דעם פאַרגעסט זי אינגאַנצן אין זיך. זי געפינט אַ סך באַפרידיקונג אין העלפן די אַרעמע וואָס נויטיקן זיך אין די פרייע שפיטאַלן. אָבער מיין גרעסטע באַפרידיקונג אין יענעם בריוו זיינען די שטעלן, אין וועלכע זי טרייסט מיך.

עס זיינען אַדורך יאָרן פון מיין גט מיט פריד'ן, אויך אַנטווישונגען אין חברים, קאַלעגן אין מיין טעאַטער-קאַריערע, און איך האָב אין מיינעם אַ בריוו

צו איר איבערגעגעבן מיינע אַ פעסעמיסטישע שטימונג. און אַט ווי זי טרייסט מיך :

„ווערטער קענען ניט אויסדריקן דעם געפיל פון פרייד וואָס דיין בילד האָט אין מיין לעבן אַריינגעבראַכט. נעם איך דיין בילד אין האַנט און קוק לאַנג אין דיינע אויגן ביז איך הויב אָן פילן אַז דו ביזט לעבן מיר. בין איך טיף גערירט וואָס דו, צו וועמען עס ציען זיך אַזוי פיל ערלעכע געפילן פון איבערגעגעבענע פאַרערער דיינע, דו, וואָס דערוועקסט ביי אַזוי פיל מענטשן דעם ווילן, דעם חשק צו אַרבעטן, צו האַפן, צו לעבן, דו, וואָס ברענגסט אַריין אַזוי פיל פרייד אין אינוואַמע לעבנס — דו האַסט פאַרלאָרן דעם צוטרוי, דעם גלויבן אין מענטשן, אין מענטשלעכע ערלעכקייט? דו דאַרפסט זיך פילן דער גליקלעכסטער מענטש אין דער וועלט, צווישן דיינע אומצאָליקע פריינט. קענען צילי אַדלער, מיינט זי ליב האַבן, זיך מקריב זיין פאַר איר.“

וועל איך פאַרענדיקן אַט דעם דאָקומענט פון טיף מענטשלעכע געפילן מיט אירן אַ וויזיט קיין ניו יאָרק. מיין זון, זעליקל, איז דאָן אַלט געווען אַרום 13-14 יאָר. זי האָט דורך איר וויזיט דאָ, זיך פאַרבונדן מיטן סיטי האַספיטאַל אויף וועלפּעיר איילענד. זי האָט מיין זעליקן מיטגענומען אין שפיטאַל און אים געפירט איבער די פאַרשידענע לאַבאָראַטאָריעס — געוויזן אַלע אינסטרומענטן. זי האָט מיר נאָכדעם דערציילט, מיט וואָס פאַר אַן אינטערעס ער האָט אַלץ באַטראַכט און מיט מערקווירדיקער אינטעליגענץ געשטעלט פראַגן און געזוכט ענטפערס. „איך בין כמעט ווי זיכער, אַז אין דער צוקונפּט וועט ער זיך אויף אַ געוויסן אופן איבערגעבן צו דער מעדיציני-נישער פראַפעסיע“, האָט זי פאַראויסגעזאָגט. איז אַט האָט איר, אויב איר ווילט, אַ נבואה וועגן מיין זונס צוקונפּט.

אַזוי ווי אומדירעקט איז דער אינצידענט מיט דער פאַרצווייפלטער מיידל זיך פאַרלאָפן אַלס רעזולטאַט פון דעם אַפיש פון מיין ערן-אָונט פון יענעם סעזאָן אין אַרטש סטריט טעאַטער, רייצט עס מיך אייך איבערגעבן, אַז מיין אָונט איז געווען אַ גרויסער דערפאַלג, סיי מאַראַליש, סיי פינאַנציעל. די קנאַפע טויזנט דאָלער וואָס זיינען מיר פון מיין אָונט געבליבן זיינען מיר גוט צונויץ געקומען ווען פריד און איך האָבן פאַרבראַכט דעם גאַנצן זומער אין דער באַרימטער שאַסטאַק-פאַרם אין לאָוער דזשעימסבורג, ניו דזשורזי, אַ זייער פאַפולערער פלאַץ אין דער טעאַטער-וועלט.

דאַרף איך אייך נאָך דערציילן, אַז תיכף נאָך מיין ערן-אָונט, האָט אַנשל שאַר מיך און לאַזאַר'ן אַנגאַזשירט אויפן קומענדיקן סעזאָן. מחמת דעם וואָס לאַזאַר האָט אַזוי זעלטן געשפילט צוליב זיין הייזעריקייט, האָט עס מיך

געקאָסט אַ היפשע העכערונג אויף מיין געהאַלט וואָס איך וואַלט געקראָגן.
אַט ווי אַנשול שאַר האָט עס פאַר מיר אויסגעטייטשט:

„אַוודאי, צילי, קומט דיר אַ היפשע העכערונג אויף דיין געהאַלט.
האַסט זיך עס כשר פאַרדינט. אָבער דו מוזט פאַרשטיין, אַז לאַזאַר'ס געהאַלט
איז פאַרן געשעפט געווען אינגאַנצן אַ פאַרלוסט דעם סעזאָן. מיר ווייסן אויך
ניט ווען ער וועט אינגאַנצן באַפרייט ווערן פון זיין הייזעריקייט, מוז איך
סייווי אַנשטעלן אַן אַקטיאָר אויף זיין אָרט. צוליב דיר, אָבער, מוז איך דאָך
אים אָנהאַלטן אויך פאַרן קומענדיקן סעזאָן. אין דעם גייט אַריין דיין העכערונג.“

איך האָב, פאַרשטייט זיך, ניט געקענט אַרגומענטירן קעגן זיין אמת'ער
אויסטייטשונג. בין איך געווען צופרידן מיט דעם, ווייל די אויסטייטשונג
איז געבליבן אַ סוד בלויז צווישן מיר און שאַר'ן. פאַר פריד'ס געמיט-
צושטאַנד איז געווען זייער וויכטיק, וואָס ער האָט געוואוסט, אַז שאַר וויל
אים, און אַנגאַזשירט אים פאַרן קומענדיקן סעזאָן. האָב איך זיין פאַרשלאַג
אַנגענומען און אונטערגעשריבן אַ צעטל. איך בין אויך געווען צופרידן, וואָס
די מאַמע און לודוויג זיינען אויך אַנגאַזשירט געוואָרן מיט אַ העכערונג.
עס איז דערצו מיר צוגעקומען נאָך אַ פרייד, וואָס מיין שוועסטער לילי איז
אויך אַנגאַזשירט געוואָרן אויף איר אייגענעם חשבון, ניט ווי אַ צוגאַב
צו זאַצ'ן.

מיט אַמאָל איז דער אידישער טעאַטער-עולם און דאָס קליינע טעאַטער-
וועלטל אין פילאַדעלפיע איבעראַשט געוואָרן פון אַ גרויסער נייעס. איר
געדענקט דאָך מיין ערשטן סעזאָן אין פילאַדעלפיע, ווען איך בין געווען
מאָריס שוואַרצ'ס „לידינג לעידי“ אין קאָלאַמביאַ טעאַטער. דעמאָלט האָט
מאָיק טאַמאַשעפּסקי פאַרציכנט אַ ניי קאַפיטל אידיש טעאַטער אין יענער
שטאָט מיט איבערנעמען דעם אַרטש סטריט טעאַטער. דורך די עטלעכע
יאָר זינט דאָן האָט ער דעם טעאַטער פאַרלוירן. די אונטערנעמער, דזשאַש
גרובער און משה'לע לובער, האָבן דעם טעאַטער אויסגעדונגען. צו זיי איז
נאָכדעם צוגעשטאַנען אַנשול שאַר, וואָס צוליב זיינע טעאַטער ידיעות און
אויך שרייבערישע פעאַיקייטן, האָט ער איבערגענומען די פירערשאַפט פון
דער בינע.

איז איצט מאָיק טאַמאַשעפּסקי געקומען מיט נאָך אַ נייעס. ער האָט אָפּ-
געדונגען דעם שיינעם, גרויסן אַמעריקען טעאַטער, וואָס איז געווען היפשעלעך
נענטער צו דער אידישער געגנט אין פילאַדעלפיע. אַנשול שאַר, באַטיטלט
אַלס דער ביסמאַרק פון אידישן טעאַטער, האָט אויסגעפונען באַצייטנס, אַז
מאָיק טאַמאַשעפּסקי אונטערהאַנדלט מיט יעקב פּ. אַדלער פאַר זיין נייעם
טעאַטער. שאַר האָט גלייך דערפילט, אַז אַזאַ אַטראַקציע ווי אַ נייער טעאַטער

מיט יעקב פ. אדלער און סארא אדלער אלס סטארס, וועט פאר זיין ארטש סטריט טעאטער זיין א צו גרויסע קאנקורענץ. איז ער אוועק קיין ניו יארק מיטן באשלוס, אויסצוכאפן אדלער'ן פאר זיין טעאטער, כאטש ער האט שוין כמעט געהאט זיין פולע טרופע פאר דעם קומענדיקן סעזאן.

וואונדערן זיך מסתמא אסך פון אייך: פארוואס זאל אדלער פארלאזן ניו יארק און שפילן אין פילאדעלפיע, וואס כאטש א גוטע טעאטער-שטאט, איז פארט א פראווינגן-שטאט? איז אט האט איר נאך א קאפיטל געשיכטע ווי זאכן פאסירן אין אידישן טעאטער:

אין נעשאנאל טעאטער איז געשטאנען באריס טאמאשעפסקי. דוד קעסלער האט געהאט דעם סעקאנד עוועניו טעאטער. נאכן צעפאלן פון טראסט האט אדלער איבערגענומען דעם איינציק-פארבליבענעם אידישן טעאטער, דעם פיפלט טעאטער. איז ער דארט געשטאנען צוויי סעזאנען. דורך דער צייט האט מאקס געביל זיך דערווארבן א היפשע נאכפאלגערשאפט ביי אידישע טעאטער-גייער מיט זיינע אייגענע שטארקע מעלאדראמעס, און אויך מיט דער פאפולאריטעט פון זיין פרויען-סטאר, זיין פרוי דזשעני גאלדשטיין. איז פארשטענדלעך, אז זיין אמביציע האט אים גערייצט צו פארלאזן די ווינקל-טעאטערס און איבערנעמען א גרויסן, לעגיטימען טעאטער. האט ער אויסגע-דונגען דעם פיפלט טעאטער ביי אדלער-עדלשטיין.

סיי טאמאשעפסקי, סיי קעסלער האבן געוואלט אנגאזשירן אדלער'ן פאר יענעם סעזאן. אבער מיין ברודער אייב, וועלכער איז געווען מיין טאטנס געשעפט-פירער, האט ניט געוואלט דערלאזן, אז אדלער זאל זיך אונטערווארפן די קאפריזן פון יענע סטארס. ער האט דערפאר זיך געלאזט ריידן פון מאַיק טאמאשעפסקי, אז אדלער און סארא זאלן ווערן די סטארס פון זיין טעאטער.

אנשל שאר און זיינע שותפים האבן באשלאסן, אז קיין פרייז איז ניט צו הויך אפצואווישן א קאנקורענט. האבן זיי מיט דער הילף פון דעם בארימטן טעאטער-אונטערנעמער עדווין רעלקין גע'פועל'ט ביי מיין ברודער, אייב אדלער, אז ער זאל אָננעמען דעם פארשלאג פון ארטש סטריט טעאטער. אין דעם, פארשטייט זיך, האט געהאלפן דער פרייז וואס זיי האבן פארלאנגט, אזא וואס מאַיק האט ניט געקענט נאכקומען. דער פרייז איז געווען: 450 דאלער א וואך, בלויז פאר שפילן פרייטיק און שבת. פאר מיטן-וואַכטיקע בענעפיטס — עקסטרא, 100 דאלער פאר יעדער פארשטעלונג.

איז שוין דאס אליין א היפשע סומע פאר א טעאטער וואס האט שוין א פולע טרופע. קומט נאך צו צו דעם א געהאלט פאר מיין ברודער אייב, און א פאר, אן וועלכע אדלער האט זיך ניט געקענט רירן. דאס זיינען די צוויי פרעכטיקע כאראקטער-שווישפילער, גוסטאו. שאכט און איזידאר קעשיר.

ווען אַנשׁל שאָר איז פֿאַרטיק געוואָרן מיט דעם זייער גוטן געשעפט, מיט די אַדלערס, האָט ער ערשט געהאַט אַ גאַנץ שווערע אַרבעט, אַינצורידן מיין מאַמען און מיר, אַז מיר וועלן, חלילה, אויף אַ האָר ניט לידן, ניט בנוגע די אַנאַנסן, ניט בנוגע פֿאַסיגע ראַלן. האָבן מיר זיך געגרייט פֿאַר אַ נייעם סעזאָן צו שפּילן מיט יאַקאַב פֿ. אַדלער און סאַראַ אַדלער.

פֿון יענעם זומער אין שאַסטאַקס געדענק איך אַ היפשע צאַל אינטערע-סאַנטע ריזעס און די וואונדער־שיינע לאַנדשאַפטן פֿון יענער געגנט. מיט אונז זיינען דאָרט אויך געווען מיין שוועסטער פֿרענציס מיט איר מאַן יאַזעף שיינגאַלד און בעסי טאַמאַשעפּסקי. פֿאַר די סוף־וואַכן פֿלעגן אָפט אַרויסקומען צו אונז דער באַקאַנטער טעאַטער־מענדעזשער מאַקס גאַלדבערג און אונזער באַקאַנטער זשורנאַליסט און פֿאַרוואַלטונגס־רעדאַקטאָר פֿון „מאַרגען זשורנאַל“ יעקב פּישמאַן. מיר האָבן אַלע געהאַט אַ חוש פֿאַר הומאָר, פֿלעגן אונזערע ריזעס אין מאַקס גאַלדבערג'ס אויטאָמאָביל זיין אויסערגעוויינלעך אַמוזאַנט און אינטערעסאַנט. מיר פֿלעגן געוויינלעך זיצן אַ זיבן, אַכט מענטשן אין קאַר, און מ'האַט זיך געלאָזט וואויל־גיין. שיינגאַלד און גאַלדבערג האָבן געהאַט אַ סך טעאַטער אַנעקדאָטן. בעסי, נוניע און איך פֿלעגן ניט נאָר אויפכאַפֿן די טעאַטער אַנעקדאָטן, נאָר יעדע פֿון אונז פֿלעגט זיי אויף איר אופן באַפּוצן. וועט עס פֿאַר אייך זיין זייער אינטערעסאַנט צו הערן אַט דעם כאַראַקטעריסטישן עפּיזאָד, וואָס איז דערציילט געוואָרן אויף איינער פֿון יענע ריזעס פֿון שיינגאַלד'ן און באַפּוצט געוואָרן פֿון מיין שוועסטער נוניע.

דאָס איז געווען נאָך איינער פֿון יעקב גאַרדינ'ס ניט־דערפֿאַלגרייכע פּיעסן, וואָס אַדלער האָט אויפגעפירט. ער האָט צו דער פּיעסע דערלייגט היפשע עטלעכע דאָלער, האָט ער זיך ניט געאַיילט אויפצופירן אַ נייע פּיעסע וואָס גאַרדין האָט אים פֿאַרגעלייגט. ווי אַ סך פֿון אייך ווייסן, איז גאַרדין געווען אַ מטופּל מיט אַ היפשער משפּחה, און די נויט האָט אים געטריבן ער זאָל אַדלער'ן ניט צורו לאָזן. ער זאָל ביי אים קויפֿן די נייע פּיעסע. אַדלער האָט זיך לענגער ניט געקענט אַרויסדרייען און צוגעשטימט צו הערן זיין פּיעסע. ער האָט פֿאַרבעטן גאַרדינ'ען צו זיך אַהיים.

איך האָב שוין אין איינעם פֿון מיינע ערשטע קאַפיטלען דערמאַנט די פּרוי רחל, וואָס איז געווען איז דער אַדלער־משפּחה דאָס זעלבע וואָס פּייגע איז געווען אין אונזער משפּחה. רחל האָט זיך אין אַלץ געמישט און אומעטום

געזאגט איר דעה. ווען גארדין איז יענעם נאכמיטאג געקומען לייענען פאר אדלער'ן, האט זיך רחל ברייטלעך באזעצט צו הערן די פיעסע. ווען גארדין האט געענדיקט דעם ערשטן אקט, האט מען פון אדלער'ס פנים געקענט אראפלייענען אז אים איז די פיעסע ניט געפעלן. גארדין האט ווייטער געלייענט. אין מיטן צווייטן אקט איז דא א שטארקע דראמאטישע סצענע, וואס איז דווקא אדלער'ן ניט אזוי געפעלן. אבער מיטאמאל האט רחל זיך מער ניט געקענט צוריקהאלטן, און באוירקט פון דער רירנדיקער סיטואציע, האט זי זיך צעוויינט. אדלער האט זיך תיכף אויסגעדרייט צו רחל'ן, באטראכט איר אויפריכטיקן געוויין, און זיך גלייך געווענדעט צו גארדינ'ען: „די פיעסע איז מיינע, רחל איז מיין בעסטער עולם.“ ער האט די פיעסע געקויפט. אומדירעקט, הייסט עס, האט רחל גארדינ'ען א גרויסע טובה געטאן.

די פריילעכע וואקאציע האט זיך געענדיקט. מיר זיינען צוריקגעפארן קיין פילאדעלפיע. ווי שטענדיק, איז די מאמע געקומען פריער אין שטאט און האט גענומען פאר אונז אלעמען א זייער באקוועמע הויז, וואו יעדער פון אונז האט געהאט זיין אייגענע דירה'לע. פייגע האט געפירט די באלע-באטישקייט.

מיר האבן געהאט א געמיינשאפטלעכן עס-צימער. פלעגן דארט ניט נאר פארקומען אונזערע מאלצייטן, נאר גאנץ אפט פלעגט דער גרעסטער טייל פון אונזער טרופע זיך צוזאמענקומען דארט פארברענגען.

דארף איך איך ניט זאגן, אז אנשל שאר און די געשעפט-פארוואלטער פון ארטש סטריט טעאטער האבן ניט געזשאלעוועט אויף אנאנסן צו לאזן וויסן דעם עולם פון פילאדעלפיע, אז דער גרויסער יעקב פ. אדלער שפילט ביי זיי אין טעאטער. פילאדעלפיע איז ממש פארפלייצט געווארן מיט עטלע-כערליי אפישן מיט מעלדונגען וועגן דער אויסערגעוויינלעך, ריזיקער טרופע, וואס דער ארטש סטריט טעאטער האט פארן עולם צוגעגרייט: מר. און מרס. יעקב פ. אדלער, דייע פיינמאן, צילי אדלער, דוד באראץ, גוסטאו שאכט, מישא און לוי גערמאן, לאזאר פריד, מר. און מרס. באריס ראזענטאל, משה זילבערשטיין, לודוויג זאץ, לילי פיינמאן, אסתר וואקסמאן, מאקס סקורניק, איזידאר קעשיר, מאלי פיקאן, יודל בעלזער און אנשל שאר.

זיי האבן געפונען פאר נויטיק נאכאנאנד, אויף פארשידענע אופנים צו לאזן וויסן דעם עולם מיט וויפיל מי און קאסטן עס איז זיי אנגעקומען צוזאמענצושטעלן פארן פילאדעלפיע'ר עולם אזא טרופע. זיי האבן געוואוסט, אז טראץ דעם וואס זיי איז געלונגען אויסצוכאפן אדלער'ן ביי מאיק טאמא-שעפסקין, האבן זיי נאך אלץ א גרויסע קאנקורענץ — פאר זיין אמעריקען טעאטער האט מאיק געקראגן די אומשטערבלעכע בערטא קאליש.

אַנשול האָט אָפּגעהיט זיין צוזאַג צו מיין מאַמען און מיר, און אונז, ווי איר זעט, ניט געקרייודעט אין די אַנאַנסן, וואָס אַנבאַלאַנגט די ראָלן, האָט דער קלוגער אַנשול אויסגעמיטן, אַז די מאַמע זאָל שפּילן אין די פּיעסן אין וועלכע עס האָבן געשפּילט די אַדלערס. איז סייזוי אויסגעקומען, אַז די מאַמע האָט אין מיטן דער וואַך אויפגעלעבט איר גאַנצן רעפּערטואַר, וואָס אַנבאַלאַנגט מיר, האָב איך געשפּילט בלויז אין די אַדלער-פּיעסן, אין וועל-כע איך האָב געהאַט אַן אַנגעזעענע און צוגעפאַסטע ראָלע. אַזוי אַז אין דעם הינזיכט איז דורכן גאַנצן סעזאָן, חלילה, ניט געקומען צו קיין שום משפּחה-צוזאַמענשטויס.

אַבער אין איין פּאַרשטעלונג דורכן סעזאָן האָבן מיין מאַמע און מיין טאַטע יאָ צוזאַמען געשפּילט. דאָס איז געווען די סענסאַציע פון יענעם סעזאָן און האָט ווידער באַוווּזן אַנשול'ס קלוגשאַפט אין טעאַטער-ענינים. ער האָט פאַר זיין ערן-אַוונט גע'פּועל'ט ביי מיין מאַמען און ביי אַדלער'ן, אַז זיי זאָלן פאַר אים שפּילן די ערשטע פּיעסע, מיט וועלכע יעקב גאַרדין האָט אַנגעהויבן זיין בינע-קאַריערע. דאָס איז די באַרימטע פּיעסע „סיביריאַ“, וועלכע האָט אין איר צייט געמאַכט אַ גרויסן רושם, סיי ביים אידישן טעאַטער אין ניו יאָרק, סיי אין דער פרעסע און ביי דער אינטעליגענץ אין אַלגעמיין. קענט איר שוין אַליין פאַרשטיין, אַז דער טעאַטער איז ממש באַלאַגערט געוואָרן צו יענער פּאַרשטעלונג. דער עולם איז געקומען ניט נאָר זען די פּיעסע, מיט וועלכע גאַרדין האָט מיט 25 יאָר פּריער זיך באַוווּזן אין אידישן טעאַטער, נאָר איז אויך געקומען זען די פּערזענלעכע אַדלער פּאַמיליע-דראַמע, וואָס וועט זיך אָפּשפּילן אויף דער בינע. וויל איך צוליב סענטימענטאַלע זכרונות דאָ פּאַרצייכענען, אַז די ערשטע אויפפירונג פון „סיביריאַ“ איז פּאַרגעקומען אין 1891 — אַרום אַ יאָר נאָך דעם גט פון מיינע טאַטע-מאַמע. און אַט איז דער פּערסאָנאַל און די שווישפּילער ביי יענער סאַמע ערשטער פּאַרשטעלונג:

אברהם ראָזענקראַנץ — יעקב פ. אַדלער;

זיין פּרוי — פּאָלינאַ עדלשטיין;

זיין טאַכטער — סאַראַ אַדלער;

לעווין, אַ לערער — זיגמונד פּיינמאַן;

פּאַניע — דינע פּיינמאַן;

סאַמואַיל, אַ סטודענט — לעאַן בלאַנק;

סאַבאָראָוו, אַן אויספּאַרשונגס-ריכטער — דוד קעסלער;

בערל טאַראַטוטיע — צעזאַר גרינבערג;

שפּענדיג, אַ דינער — זיגמונד מאַגולעסקאַ.

די ערשטע נייע פיעסע יענעם סעזאן איז געווען ליבינס "די גרויסע פראגע". האלט איך עס פאר וויכטיק דאָ צו אונטערשטרייכן, אז אין זיין טעאטער איז אנשל שאָר געווען דער באַלעבאָס אויף דער בינע. ער איז געגאנגען קעגן דער אָנגענומענער מעטאָדע אין אידישן טעאטער, אָז דער סטאַר פון דער טרופע דאַרף זיין דער רעזשיסאָר. אפילו מיין טאַטע, דער גרויסער יעקב פ. אַדלער, האָט זיך געמוזט אונטערוואַרפן אַנשליס רעזשי. אַדלער איז שוין אין יענע יאָרן געווען צופרידן מיט וואָס ווייניקער אַרבעט און וואָס קלענערע פאַראַנטוואָרטלעכקייטן. בלויז אין פיעסן פון אדלער'ס רעפערטואַר, האָט זיך אַנשל כמעט ניט געמישט. מיט דעם פלעגט זיך אָפגעבן איזידאַר קעשיר, וועלכער האָט זייער גוט געקענט אַדלער'ס רעפערטואַר און זיינע וועגן.

איז דאָ כדאי זיך לענגער אָפצושטעלן אויף דעם וועג וואָס האָט איזידאַר קעשיר'ן געפירט צו דער אידישער בינע וואו ער האָט מיט דער צייט פאַרנומען אַ וויכטיקע פּאָזיציע און איז געוואָרן איינער פון די זיילן אין דעם וואָס איך באַצייכן אַלס די צווייטע גאַלדענע עפאַכע פון אידישן טעאטער. אָנגעהויבן האָט זיך עס אין דער צייט ווען כמעט יעדער סטאַר און אונטער-סטאַר האָבן געהאַט זייערע געשוואַרענע פאַטריאַטן וואָס האָבן זיך שטאַרק געזאָרגט און אָפּגעהיט דעם כבוד פון זייער ליבלינג. ווייל דאָס איז כמעט אַ פאַרגעסן קאַפיטל געשיכטע פון אידישן טעאטער, פון אַרום פיר צענדליק יאָר צוריק, פיל איך אָז איך דאַרף מער אויפקלערן וואָס די פאַטריאַטן האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט. אָט דער נאָמען „פאַטריאַטן“, וואָס איז געוויינלעך פאַרבונדן מיט סענסיטיווע געפילן צו זייער היימלאַנד — דריקט בלויז טייל-ווייז אויס דאָס וואָס די פאַטריאַטן ביים אידישן טעאטער האָבן געפילט צו זייערע אויסדערוויילטע. זייער איבערגעגעבנקייט און געטריישאַפט איז געווען אומבאַגרענעצט.

קיין זאָך איז ניט געווען צו-שווער פאַר אַ טעאטער-פאַטריאַט צו טאָן פאַר זיין ליבלינג — גיין אַ גאַנג, נאַכטראַגן די פעקלעך, בכלל צופרידנשטעלן יעדן קאַפּרין, און צייטנווייז ווילדע פאַרלאַנגען וואָס זייער באַליבטן סטאַר האָט נאָר געקענט איינפאַלן...

עס איז געווען פאַר זיי דאָס גרעסטע גליק, ווען זייער סטאַר האָט זיי געהייסן עפעס טאָן פאַר אים. וויי איז געווען צו דעם וואָס האָט אויסגעדריקט אומצופרידנקייט אָדער גערעדט מיט ביטול וועגן אַ סטאַר אין דער אַנ-וועזנהייט פון יענעם פאַטריאַטן. גאַנץ אָפט פלעגן פאַרקומען מלחמות, ממש פיזישע שלאַכטן, צווישן איין גרופע פאַטריאַטן מיט אַ צווייטער. דאָס פלעגט איבערהויפט פאַסירן ווען אַ סטאַר אָדער אַ סטאַריכע פלעגט אויסקומען צו

שפילן אַ ראָל פֿון אַ צווייטן סטאַר אָדער סטאַריכע. פֿלעגן די פּאַטריאַטן ניט נאָר האָבן געשלעגן צווישן זיך, נאָר די בינע פֿלעגט אָפֿט באַוואַרפֿן ווערן מיט פּוילע פֿרוכט און ווייכע טאַמעייטאַס.

געדענק איך ווי די מאַמע פֿלעגט דערציילן, ווען קעני ליפּצין איז צום ערשטן מאַל אויפגעטראָטן אין בערטאַ קאַליש'עס אַ ראָלע, אַלס עטי אין גאַרדינ'ס „קרייצער סאַנאַטאַ“. אַ פּאַרצווייפֿלטע, כּמעט היסטעריש, איז זי אַריינגעקומען אין גאַרדעראַב און זיך באַקלאַגט פֿאַר מיין מאַמען, וועלכע האָט אין דער פּיעסע מיטגעשפּילט: „דיינע, מען האָט מיך באַוואַרפֿן מיט עפל און מיט באַרן“.

האַט איר די מאַמע געטרייסט: „זיי ניט אַזוי פּאַרצווייפֿלט. מען האָט דיך באַערט מיט „פּריכטע“ (פּרוכטן).

די מאַמע האָט עס איר אומיסטן געזאַגט אין דייטשן, ס'זאָל קלינגען שענער.

די מערסטע פֿון די דאָזיקע פּאַטריאַטן זיינען געווען זייער אַרעם, ווייל זייענדיק פּאַרקאַכט אין זייער ליבלינג און אין אידישן טעאַטער, בכלל, האָבן זיי פּאַרנאַכלעסיקט זייער פּרנסה. זיינען געווען סטאַרס אַזעלכע, וואָס האָבן כאַטש אַרויסגעוויזן מיטגעפּיל און זייערע פּאַטריאַטן באַזאָרגט מיט פּרייע בילעטן אין זייער טעאַטער. אפילו פֿון צייט צו צייט זיי צוגעוואַרפֿן אַביסל קליינגעלט. אָבער ניט אַלע זיינען געווען אַזוי. זיינען פּאַראַן אַן אַ שיר עפּי־זאָדן און מעשיות וועגן די פּאַטריאַטן און זייערע סטאַרס. וועל איך אייך בלויז איבערגעבן איין עפּיזאָד אַזאַ, וואָס כאַראַקטעריזירט סיי די געפּאַלנקייט פֿון אַ צאָל פֿון יענע פּאַטריאַטן און סיי די גרינגשעצונג וואָס זיי האָבן אַרויסגערופֿן.

אייער פֿון אַדלער'ס באַוואוסטע פּאַטריאַטן וועלכער האָט זיך אויף די עלטערע יאָרן דערדינט צו ווערן אַן אונאַפּאַרמירטער היטער אין דער לאַבי פֿון אַדלער'ס טעאַטער, האָט אַמאָל צוגעזען ווי מיין ברודער אייב נעמט אַ שטיקל שאַקאַלאַד פֿון אַ היפּשן בלעכענעם שאַכטל. דער פּאַטריאַט האָט מיט זשענדעקייט געקוקט אויף אייביץ, און ענדלעך האָט ער זיך מער ניט געקענט צוריקהאַלטן און געזאָגט: „דעם גרויסן אַדלער'ס זון עסט שאַקאַלאַד און אַפּערט מיר אפילו ניט אַ קליין שטיקעלע. ווי איז מען דאָס אַזוי קאַרג? ... אייב האָט זיך אַ וויילע געשלאַגן מיט דער דעה און דאָן געזאָגט: „ביזט גערעכט, גולאַש. אָבער כדי דיר צו ווייזן אַז איך בין ניט קיין קאַרגער, נאָ דיר אַוועק דאָס גאַנצע שאַכטל“.

גולאַש האָט זיך צוגעכאַפט צו דעם שאַקאַלאַד און געגעסן איינס נאָכן אַנדערן — ביז ער האָט עס אינגאַנצן אויפגעגעסן. פיגור־זעקס טעג, האָט

מען גולאש'ן ניט געזען אין דער לאַבי. מוז איך אייך אויסזאָגן, אַז דאָס היפשע קעסטל שאַקאַלאַד איז געווען דער באַרימטער „עקס־לאַקס“...
 מען דאַרף נאָך צום קרעדיט פון יענע פאַטריאַטן צוגעבן, אַז אַ היפשע צאָל פון זיי האָבן דערגרייכט הויכע פּאַזיציעס אין אידישן טעאַטער און אויך אויף בראַדוועי און אין האַליוואוד. עס איז גענוג בלויז צו דערמאָנען דעם באַרימטן בראַדוועיער טעאַטער־אימפרעסאַריאַ, דעם גרויסן דעיוויד בע־לאַסקאַס איידעם, מאַריס געסט, וועלכער האָט אָנגעהויבן אַלס פאַטריאַט אין אידישן טעאַטער אין באַסטאָן, און אַוודאי האָט אונזער אייגענער איזידאַר קעשיר זיך ניט געהאַט וואָס צו שעמען מיט זיינע דערגרייכונגען אין אידישן טעאַטער, ער אויך האָט אָנגעהויבן אַלס פאַטריאַט. ער איז געווען איינער פון די „שטאַרקע“ אין יענער פאַטריאַטן גרופּע, אַדלער'ס אַ געשוואָרענער. ער האָט אַדלער'ן גוואַלדיק פאַרגעטערט און מיט דער צייט איז ער געוואָרן אַדלער'ס באַענסטער מענטש. קעשיר איז כמעט געוואָרן זיין לייבוועכטער. זייער אָפט ווען אין זיינע באַגעגענישן פלעגט אַדלער'ן עמעצער ניט געפעלן, אַדער אויב עמעצער האָט זיך פאַרהאַלטן חוצפּה'דיק צו אים, בפרט אַז עס איז געווען אַ גוי מיט אַן אַנדייטונג אויף אַנטיסעמיטיזם, פלעגט ער זאָגן קע־שיר'ן אַז ער זאָל אים צורעכט מאַכן...

אַזוי, למשל, איז פאַרגעקומען אַ סצענע אין סאַבוועי, ווען אַדלער איז געזעסן און געלייענט אַ אידישע צייטונג. אַנטקעגן אים איז געזעסן אַ שטאַרקער גויעץ און אַפּלאַכעריש געקוקט אויף אַדלער'ן. ער האָט זיך ענדלעך אויפגעשטעלט און האָט ציניש אַדלער'ן דערלאַנגט זיין ענגלישע צייטונג. אַדלער האָט צוזאַמענגעלייגט זיין אידישע צייטונג, גענומען ביים גוי זיין ענגלישע צייטונג און אים דערלאַנגט דערפאַר די אידישע צייטונג. דער גוי האָט זיך ברייט אַוועקגעזעצט, צעעפנט די צייטונג און מיט גרויס חוּזק אָפּגעשפּאַט פון דעם אידישן שריפט.

מיין טאַטע האָט שוין מער ניט געלייענט. ער איז געזעסן און מיט זיין בליק דורכגעדרונגען דעם גוי און זיין חוּזק, ווען דער גוי האָט זיך אויפ־געשטעלט אַרויסצוגיין, האָט זיך אַדלער אויפּגעהויבן, אַ וואונק געטאָן צו קעשיר'ן און אים געזאָגט: „קום, וועסט אים דאַרפן פאַר אַלץ באַצאָלן...“ יענער האָט זיך אסור גענאַרט. קעשיר האָט אים פאַר אַלץ באַצאָלט. די קלעפּ האָט ער זיכער לאַנג ניט פאַרגעסן.

אַדלער האָט אָבער אין קעשיר'ן, חוץ זיין שטאַרקייט, אויך דערשפּירט אַ פעאיקייט און טאַלאַנט פאַר דער בינע. ער האָט אים שטאַרק דערמוטיקט, אים פון צייט צו צייט געלאָזט שפּילן אַ ראַלע; אים צוגערעדט אַריינצוגעבן אַן אַפּליקאַציע אין דער אידישעראַקטיאָרן־יוניאָן. ער איז אפילו אַליין גע־

קומען אין דער יוניאן, ווען קעשיר האָט געמאַכט זיין פראָבע. סיי די יוניאָן, סיי דאָס אידישע טעאַטער בכלל, האָבן געהאַט אַ גרויס געווינס אין איינזאַר קעשיר.

איך קען ניט פאַרענדיקן דאָס קאַפיטל „פאַטריאַטן“ איידער איך דערצייל פון אַ זייער מאַדנער באַגעגעניש מייער אין לאַנדאָן, אַרום 1931. איידער איך בין אָפּגעפאַרן קיין איראָפּע, האָט מייער אַ גוטער פריינט פון קענעדע, זייענדיק אין ניו יאָרק, מיך געבעטן איבערצוגעבן אַ פּערזענלעכן גרוס זיינעם אַ ברודער אין לאַנדאָן. ער האָט אים הפנים געשריבן וועגן מיין אַנקומען אַהין, ווייל איך האָב פון דעם ברודער און זיין פרוי געקראָגן אַן אויסערגע- וויינלעך וואַרעמע אויפנאַמע. זיי זיינען געווען פאַרמעגלעכע מענטשן. זיי האָבן מיך איינמאַל פאַרבעטן מיט זיי צו פאַרן צו אַ גוטן פריינט זייערן, „מיר זיינען זיכער אַז איר וועט הנאה האָבן פון דער באַקאַנטשאַפט“.

בין איך באמת געווען איבעראַשט פון דעם אויסערגעוויינלעך לוקסוס- דיקן פאַלאַץ, אין וועלכן איך בין אַריינגעקומען.

מיין פריינטס ברודער האָט מיר אויפגעקלערט, אַז אין די הענט פון באַ- לעבאַס פון דעם פאַלאַץ ליגט די גאַנצע מואווי-אינדוסטריע פון ענגלאַנד. עס טוט מיר באמת לייד וואָס איך קען זיך איצט ניט דערמאַנען דעם נאַמען זיינעם. דער מואווי-אינדוסטריאַליסט האָט געהאַט זייער אַ בכבוד'יקן אויסזען, און האָט אונז זייער פריינטלעך אויפגענומען אין דעם ספּעציפישן לאַנדאַנער ענגליש. זיין ווייב — פאַרקערט — פאַרפּוצט אין אַ רייט-קאַסטיום, האָט זיך פאַר אונז זייער קאַלט אַנטשולדיקט — זי האָט אַ פריערדיקע באַשטעלונג — און איז אַוועק. ווי גאָר זיין פרוי איז אַרויס פון הויז, איז ער צו מיר און אין אַ געשמאַקן, זאַפטיקן אידיש זיך מיט מיר צערעדט. ער האָט מיר דער- ציילט, אַז מיט צענדליקער יאָרן צוריק איז ער געווען מיין טאַטנס אַ פאַט- ריאַט און האָט אַפּט סטאַטיסטירט אין זיין, אַדלער'ס גרענד טעאַטער. ער האָט מיט פרייד זיך דערמאַנט ווי אין אַ געוויסער פּיעסע איז ער געווען איינער פון אַן אַרעינטאַלישער אַרמיי אין אַ מאַסן סצענע. ער האָט געדאַרפּט שטיין אויסגעצויגן, מיטן קאַפּ אין דער הויך, און די שפיז גלייך פאַר זיך. ער איז אַבער אַזוי פאַרכאַפט געווען פון אַדלער'ס שפּילן, אַז ער האָט זיין פּאַזע אינגאַנצן פאַרגעסן. זיין קאַפּ איז ניט געווען אין דער הויך, זיין שפיז איז ניט געשטאַנען גלייך. ווען אַדלער איז אין זיין ראַלע אַלס הערשער אים פאַרבייגעגאַנגען, און דערזען אים אין זיין קרומער פּאַזע, האָט ער אים דערלאַנגט אַ פאַטש... ביז היינט איז ער גליקלעך וואָס ער האָט אַרויסגע- רופן ביי אַדלער'ן אַזאָ אויפּמערקזאַמקייט. מיט שטאַלץ האָט ער זיך באַרימט, דערציילנדיק פון דעם אינצידענט.

ווען מיר האָבן פֿאַר דער דערעפענונג פון יענעם סעזאָן אין פּילאַדעל־פּיע געמאַכט עטלעכע געאיילטע פּראָבען פון אַדלער'ס רעפּערטואַר, האָבן איך באמת באַוואונדערט דעם גוואַלדיקן צוטרוי און כמעט דר־אָרקי, וואָס אַדלער האָט אַרויסגעוויזן צו זיין אַמאָליקן פּאַטריאַט, איזידאָר קעשיר. ס'האָט לאַנג גענומען אַדלער'ן עמעצן צו אַנערקענען. אָבער האָט ער אין עמעצן דערזען פונקען פון אמת'ן טאַלאַנט איז ער געוואָרן זיין געטרייסטער פּאַר־ערער און ווי ווייט מעגלעך אים געהאַלפן און אים אַרויסגעפירט פּאַרן ברייטן עולם און אים עפענטלעך געגעבן אַנערקענונג.

האָבן אַ היפשע צאָל אַקטיאָרן אין דער פּראָפעסיע אַ סך געוואונען פון זיין אַנערקענען זיי. ס'זייגען באַוואוסט אפילו פאַלן פון שוישפּילער צו וועמען אַדלער האָט אָנגעהאַלטן זיין אַנערקענונג און געטריישאַפט. כאָטש זיי האָבן אים פּאַרשאַפט אַ סך פּאַרדרוס און ערגערניש. איינער פון זיי איז געווען גוסטאַוו שאַכט, דער זייער פיינער אַקטיאָר. ער איז בטבע געווען אַ רעוואַלוציאָנער־געשטימטער מענטש, פלעגט אָפט רעוואַלטירן קעגן אַדלער'ן, און האָט זיך ניט געהיט פון אַרויסצוזאָגן זיינע מיינונגען צו אים אין דער אַנוועזנהייט פון דער גאַנצער טרופּע. פלעגט דאָס, פּאַרשטייט זיך, אַדלער'ן שטאַרק ערגערן. יעדעס מאָל ווען ער האָט געהאַלטן אין אַנגאַזשירן שאַכט'ן, פלעגט מען אים וואַרענען: „האַסט דאָך אַזוי פיל ערגערניש פון אים, וואָס דאַרפסטו אים?“ אַדלער האָט אַלעמאַל געהאַט איין ענטפּער: „ס'איז טאַקע אמת, ער ערגערט מיך אַ סך מאָל. ער איז אָבער אַ גוטער אַקטיאָר. איך מוז אים האָבן“.

דער פּאַקט וואָס שאַכט איז געווען זיין מחותן האָט דאָ קיין ראַלע ניט געשפּילט. איר געדענקט דאָך אַוודאי, אַז גוסטאַוו שאַכט'ס טאַכטער, עמילי, איז מיין שוועגערין, די פרוי פון מיין ליבן ברודער טשאַרלי.

S פֿאַר מאָל שוין האָבן איך אין מיינע פּריערדיקע קאַפיטלען צוגעזאָגט צו דערציילן ווי שווער עס איז זאַצ'ן אַנגעקומען זיין קאַמף פּאַר אַנערקענונג. פיל איך, אַז ניט דערפּאַר וואָס ער איז געווען מיין שוואַגער, נאָר צוליב זיין אויסערגעוויינלעך גרויסן טאַלאַנט און דעם נאָמען וואָס ער האָט זיך געשאַפן אין אידישן טעאַטער אין אַמעריקע, האָט ער פּאַרדינט איך זאָל איבערגעבן געוויסע פּאַקטן פון דעם גאַנג פון זיין קאַריערע, סיי אין די גלאַנץ יאָרן פון זיינע גרויסע קינסטלערישע דערגרייכונגען, סיי אין די יאָרן, ווען ער האָט זיך איבערגעגעבן צו די נאַרישע מאַכערייקעס.

נאך גאר אלס יונגער בחור'ל האָט ער עטלעכע יאָר געשפּילט מיט פּאַרשידענע טרופּעס אין גאַליציע. סימנים פון זיין גרויסער אַמביציע האָט זאָץ שוין אַרויסגעוויזן ווען ער האָט אין לעמבערג צו זיין ערשטן ערן-אַוונט אלס שווישפּילער געוואָגט אויפצוטערען אלס „למך“ אין גאַרדינ'ס „דער ווילדער מענטש“, איינע פון די באַרימטסטע ראָלן פון יעקב פ. אַדלער. טאַקע פון לעמבערג איז זאָץ אַנגאַזשירט געוואָרן קיין לאַנדאָן פאַרן סעזאָן 1912-1913, אין פּאַויליאַן טעאַטער, וואו מאַריס מאַסקאַוויטש איז געווען דער דירעקטאָר. שוין דאָרט האָט זאָץ באַוויזן זיין ערנסטע באַציאונג צו טעאַטער בכלל און זיין דרך-אַרץ און טיפּע פּאַרטראַכטונג ביים שטודירן און אַריינדרינגען אין אַן ערנסטער כאַראַקטער-ראַלע.

מאַסקאַוויטש האָט אויפגעפירט יעקב גאַרדינ'ס „אלישע בן אבוייה“ און האָט דעם יונגן זאַצ'ן געגעבן די באַרימטע כאַראַקטער-ראַלע פון „טוביה אביוני“, ווי אַ סך פון אייך געדענקען, שפּילט ער אויף אַ פּייפעלע. זאָץ האָט זיך ניט געוואָלט פּאַרלאָזן, אַז ער זאָל האַלטן עפעס וואָס קוקט אויס ווי אַ פּייפעלע אויף דער בינע און עמעצער הינטער די קוליסן זאָל פאַר אים שפּילן. ער האָט זיך ספּעציעל געקויפט אַזאַ פּייפעלע און ביי אַ מוזיקער זיך געלערנט אויסשפּילן דעם ניגון, כאַטש ער האָט קיינמאַל קיין מוזיקאַלישן אינסטרומענט ניט געשפּילט.

האָט זאָץ יענעם סעזאָן מיט מאַסקאַוויטש'ן זיך געפּילט זייער דערהויבן. ער האָט ביים לאַנדאָנער עולם אַנגעהויבן קריגן אַנערקענונג און אַנזען. נאָך יענעם סעזאָן איז מאַסקאַוויטש אוועקגעפאַרן אַזש קיין זיד-אַמעריקע און יאָזעף קעסלער האָט איבערגענומען די דירעקציע פון פּאַויליאַן טעאַטער. זיין פּרויען-סטאַר איז געווען מיין מאַמע, דייע פיינמאַן; זיין סוברעטיין — מיין שוועסטער, לילי פיינמאַן. ער האָט אויך אַנגאַזשירט דעם יונגן לודוויג זאָץ. איז דאָס ניט געווען דאָס ערשטע מאָל וואָס לודוויג האָט זיך געטראַפּן מיט זיין צוקונפטיקער שוויגער, דייע פיינמאַן. ער האָט זיך מיט איר באַ-קענט אין לעמבערג ווען זי האָט דאָרט גאַסטראַלירט, און ער האָט צו איר אַפּעלירט, אַז זי זאָל אים העלפן אַרויסקריכן פון לעמבערג. און אויף דער מאַמעס רעקאַמענדאַציע האָט אים מאַסקאַוויטש געבראַכט קיין לאַנדאָן.

ס'איז אָבער יאָ געווען דאָס ערשטע מאָל וואָס ער האָט זיך באַקענט מיט מיין שוועסטער לילי. ס'איז ביי זיי גיך געוואָרן אַ ראַמאַן און, אויב איר געדענקט, האָב איך דערציילט וועגן מיינעם אַ וויזיט קיין לאַנדאָן, וואו איך האָב אַנגעקוואַלן ווען ער פלעגט איר רופן „מיין אוצר'ל“.

אַרום אַ יאָר נאָך זייער חתונה זיינען זאָץ און לילי געקומען קיין אַמעריקע. ווייסט איר שוין פון מיינע לעצטע עטלעכע קאַפיטלעך ווי אַזוי מען האָט זיך

געדארפט איינבעטן ביי טעאטער־מענדעזשערס אין אמעריקע זיי זאלן אנגאזן שירן לודוויג זאצ'ן, און איר געדענקט אויך זיין פארצווייפלונג וואס ער האט אויסגעדריקט אין אן אונט ביי מיר אין גארדעראב א סעזאן פריער.

דער סעזאן מיט מיין טאטן אין פילאדעלפיע האט זיך פאר זאצ'ן אויך אנגעהויבן אויף א ניט קיין אנגענעמען אופן. אלס הויפט־קאמיקער פון דער טרופע איז אנגאזשירט געווארן משה זילבערשטיין. דאס האט געמיינט, אז זאצ'ן וועט אנקומען אבי־וואסערע ראָלע־כלעד.

איז אט זיצן מיר ביי דער פארלעזונג פון דער ערשטער פיעסע, ז. ליבינ'ס „די גרויסע פראגע“. די קאמישע ראָלע — א „פעניטער“, איינער פון ליבינ'ס כאַראַקטעריסטיש ווייכע, קאמישע מענטשעלעך — איז ווי אנגעמאָסטן פאר זאצ'ן, אפילו די פיגור. ער דארף זיין א דאר, שוואך אידעלע. איך האב ביי זיך אפגעמאכט, אז איך מוז אלץ טאן, אז זאָ זאל די ראָלע קריגן. נאך דער פארלעזונג האט מען קיין ראָלן ניט פארטיילט, ווייל זיי זיינען נאך ניט געווען אויסגעשריבן. איך האב געווארט ביז די טרופע איז זיך צעאנגען און דאן געבליבן אויף דער בינע אליין מיט שאַר'ן. איך האב אים געפרעגט, ווי אזוי ער צעטיילט די ראָלן.

אַנשלאַ האט מיך דורכגענומען מיט זיין בליק, און זיינע קלוגע אויגן האָבן מיט אַ שמייכל באַוויזן, אז ער ווייסט וואוהין איך ציל: „דו ווייסט דאָך, צילי, — דער ערשטער קאמיקער אין טעאטער דאָ איז משה זילבערשטיין. אים געהערט די ראָלע“.

איך האָב אים גלייך געקוקט אין די אויגן און זייער ערנסט געזאָגט: „גלויב מיר, אַנשלאַ, אז ניט בלויז דערפאר וואָס זאָ איז מיין שוואַגער, רייד איך צו דיר איצט. איך האָב זייער אויפמערקזאָם זיך צוגעהערט צו דער ראָלע, און איך זאָג דיר: דו וועסט באַגיין אַ גרויסע זינד, סיי קעגן דער ראָלע, סיי קעגן דער פיעסע און סיי קעגן דיין טעאטער, אויב זאָ וועט ניט שפילן די ראָלע. דו ווייסט גאַרניט, אַנשלאַ, ווי אַנגעמאָסטן די ראָלע איז פאַר אים. ס'קען זיין, אז צו דיין געווינס זיינען היינט די ראָלן ניט פאַרטיקט. דו ווייסט דאָך, אז ווען די ראָלן וואַלטן שוין געווען פאַרטיילט, וואַלט איך מיט דיר ניט גערעדט איצט. בעט איך דיך, אַנשלאַ, באַרעכנ זיך איידער ס'וועט זיין שפעט.“

„חוץ דעם, שטעל זיך פאַר דעם קאַנטראַסט. לודוויג — אַ דאַר, שוואַך, קליין אידעלע, קוים וואָס ער האָט אַ כוח צו ריידן — קעגן זיין ווייב מיט אַכט קינדער וואָס לילי וועט שפילן, מיט איר איצטיקער היפש־לעך־קיילעכדיקע פיגור. איך זע דעם קאַנטראַסט אזוי דייטלעך. דאָס אליין וועט צוגעבן אַן אַ שיר קאמישע סיטואַציע“.

שאַר האָט מיך באַטראַכט מיט זײנע שאַרפע, קלוגע אויגן: „דו ווייסט, ציילי, האָסט אפּשר גאַר געדאַרפט זײן אַן אַדוואַקאַט. אָבער אפּשר ביזטו גערעכט. איך וויל דיר אָבער זאָגן, אַז בלויז דיר צוליב וועל איך עס טאָן. איך נעם אויף זיך אַ היפּשן פעקל. איך וועל האָבן אַ סך צרות פון זיל-בערשטיינ'ען, און ס'וועט מיר ניט זײן אַזוי גרינג עס צו פּועל'ן בײַ דיין טאַטן“.

„גיב מיר דיין וואָרט, אַז לודוויג קריגט די ראַלע. וועגן מיין טאַטנ'ס צושטימונג, פאַרלאָז זיך אויף מיר“.

ער האָט מיר פאַרזיכערט.

„הער-זשע אויס אַנשל, איך בין אַזוי איבערצייגט אין דער אמת'דיקייט פון מיין מיינונג, אַז איך בין גרייט איינצושטעלן דיין צוטרוי צו מיר, וואָס דאָס איז בײַ מיר אַ סך ווערט. וויל איך דיר זאָגן, אַז אויב דו וועסט ניט זײן צופרידן, אפילו באַגייסטערט, פון זאַצ'ן אין דער ראַלע, וועל איך האַלטן, אַז איך האָב פאַרלוירן בײַ דיר. איך וואָרף זיך ניט מיט מיין רעפּוטאַציע, און אַודאי ניט מיט דיין צוטרוי צו מיר...“

לודוויג האָט די ראַלע געקראָגן. אָבער ניט איך און ניט לודוויג האָבן דורך די צוויי וואָכן פּראַבע געהאַט אַ מינוט צופרידנקייט. מיין טאַטע האָט אויף אַלערליי אופנים אַרויסגעוויזן זײן אומצופרידנקייט. ער האָט זיך בשום אופן ניט געקענט פאַרשטעלן, אַז זאַץ מיט זײן אינגעלשן אויסזען זאָל קענען פאַרשטעלן דעם „פּעינטער“ אַ טאַטע פון אַכט קינדער. איז אים שוין, במילא, קיין טאָן זאַצ'ס ניט געפּעלן. דאָס האָט אויף זאַצ'ן אַזוי געוירקט, אַז ער האָט בײַ די פּראַבען באמת גאַר ניט געקענט באַווייזן — אַזוי איבערגעשראַקן איז ער געווען פאַר אַדלער'ן.

אָבער, הפנים, אַז צו צרות קומט אויך אַמאָל אַן עק. די פּראַבען האָבן זיך געענדיקט. וויל איך דאָ צו שאַר'ס שבח זאָגן, אַז כאַטש איך האָב געפילט וויפיל מיין טאַטע האָט טענות צו אים פאַר געבן זאַצ'ן די ראַלע, האָט מיר שאַר דאָס קיין איינמאָל ניט פאַרגעוואָרפן. און אַט איז געקומען דער אָונט פון דער פרעמיערע. איך האָב געפילט זאַצ'ס האַרץ און זיך פאַרגעשטעלט מיט וואָס פאַר אַ ציטערדיק געפיל ער גרימירט זיך פאַר דער ראַלע.

זאַץ, ווי אַ סך פון אייך ווייסן, איז אַ דאַנק זײן מאַלערישן טאַלאַנט, געווען אַן אויסערגעוויינלעך קינסטלערישער גרימירער. אַ סך שווישפילער האָבן מיר דערציילט, אַז שטייענדיק נאָענט צו אים, פלעגן זיי ניט קענען דערקענען אויף זײן פנים וואָס פאַר אַ שטריכן זײנען געמאַכטע און וואָסערע זײנען נאַטירלעכע. ווען ער איז פאַרטיק געוואָרן מיט זײן גרים און אַנטועכץ פאַר יענעם „פּעינטער“, האָט ער באַשלאָסן אַרײנגיין צו אַדלער'ן אין גאַרדע-

ראָב, כדי אויב אַדלער'ן וועט עס ניט געפעלן, קען ער עס נאָך איצט בייטן. דאַרפט איר אויך וויסן, אַז אַדלער אַליין האָט געהאַט אַ גרויסע רעפּוטאַציע אַלס גרימירער.

ווען זאָץ האָט אָנגעקלאַפט ביי אים אין טיר פון זיין גאַרדעראַב און איז אַריינגעקומען, האָט אַדלער מיט אומגעדולד און זייער שטרענג, קוקנדיק אין שפיגל, אַ זאָג געטאָן: „ווער זייט איר, וואָס טוט איר דאָ?“ זאָץ האָט שטאַמלענדיק געענטפערט: „איך, ע, איך בין דאָס דער „לודוויג זאָץ“.

אַדלער האָט זיך אויסגעדרייט צו אים מיט זיינע גרויסע צעעפנטע אויגן, געקוקט אויף זאָץ'ן און געזאָגט: „ניין, איר זייט ניט זאָץ, איר זייט דער פעינטער, ליבינ'ס פעינטער!“

פון יענער מינוט אָן איז אַדלער געוואָרן זאָץ'ס גרעסטער פאַרערער. ער האָט אים ניט אָפּגעלאָזט. אַזוי לאַנג ווי אַדלער איז יענעם סעזאָן געבליבן אין אַרטש סטריט טעאַטער, האָט זאָץ זיך ניט געדאַרפט זאָרגן פאַר ראָלן. אַנשלאַש שאַר'ן האָב איך שוין קיינמאָל גיט געדאַרפט „פאַרקויפּן“ זאָץ'ן. ער האָט דערזען זאָץ'ס גרויסקייט...

“ענעם סעזאָן, 1916-1917, אין אַרטש סטריט טעאַטער, האָט זיך גע- פלייסט כמעט אומבאַמערקט נאָך אַ צוקונפטיקער גרויסער סטאַר פון דער אידישער בינע, אַ יונג מיידל פון אַ יאָר זעכצן-זיבעצן, מיט אַ זייער קינדיש פיגורקעלע. זי איז געווען אָנגעשטעלט טיילווייז אַלס כאַריסטיקע, און פון צייט צו צייט געשפילט אַ קליינע ראָלע. איר מאַמע איז געווען די דרעסערקע אין טעאַטער, פלעגט זי איר טעכטערל ראָטן צו שטיין אין די קוליסן ווען נאָר זי האָט צייט און צוקוקן ווי צילי אַדלער שפילט. „קענסט פון איר אַ סך לערנען“.

פלעג איך אָפט זען ווי אירע גרויסע, שיינענדיקע אויגן קוקן מיר נאָך פון די קוליסן.

איך האָב שוין עטלעכע מאָל דערמאָנט, אַז אַנשלאַש שאַר האָט געהאַט אַן ערנסטע און שטרענגע באַציאונג צו דער בינע. פלעגט זיך אָפט מאַכן אַ פיעסע, אין וועלכער איך האָב ניט געהאַט קיין ראָל. ס'איז אָבער דאָרט געווען אַ קליינע ראָלע פון אַ יונג מיידל. פלעגט שאַר זיך ביי מיר איינבעטן, אַז איך זאָל אין דער ערשטער וואָך, ווען די פיעסע ווערט אויפגעפירט, אים צוליב טאָן און שפילן דאָס ראָלעכל. „איך בעט דיך, צילי, זאָג מיר גיט

אָפּ. איך האָב עמעצן צו שפּילן די ראַלע, איך וויל אָבער, אַז דו זאָלסט זי אַוועקשטעלן“.

שאַר, האָט, בכלל, מיך אין טעאַטער אַזוי פּיין באַהאַנדלט, אַז איך האָב אים ניט געקענט אָפּזאָגן, נאָך דער ערשטער וואָך פּלעגט שוין דאָס מיידל שפּילן די ראַלע.

זי האָט אָבער יענעם סעזאָן ניט געהאַט די געלעגנהייט צו באַווייזן סימנים פון איר שפּעטערדיקער גרויסקייט. ערשט מיט אַ יאָר צוויי שפּעטער, ווען זי האָט חתונה געהאַט, האָט איר אַמביציעזער און טעאַטראַליש-פּעאַיקער מאַן, מיט איר געמאַכט אַ רייזע קיין אייראָפּע, וואו זי איז באַרימט געוואָרן אין אַ חנעוודיקער, מוזיקאַלישער קאָמעדיע, „יאַנקעלע“. איר גרויסער דערפאַלג אין רומעניע האָט דערגרייכט די אַמעריקאַנער טעאַטער-מענע-דזשערס, און דער יונגער עדלשטיין איז געלאָפּן קיין רומעניע, צו אַנגאַזשירן יענע מיידל פון פּילאַדעלפּיע, און ער האָט געמאַכט אַ סך געלט מיט דער גרויסער מאַלי פּיקאַן.

זי האָט פאַרנומען דעם אויבן-אַן פון סטאַרס אין אידישן טעאַטער אַ היפשע צאָל יאָרן. ביז היינט צו טאָג איז די פּירמע מאַלי פּיקאַן און יעקב קאַליך אַ גרויסער שלאַגער אין אידישן טעאַטער.

וואָס ס'איז אָבער זייער טשיקאַווע, אַז נאָך יענעם דערפאַלג אירן אין רומעניע, ווען מיר איז אויסגעקומען דאָרט צו גאַסטראַלירן, האָבן אַ צאָל טעאַטראַלן, פּריינט פון אידישן טעאַטער, זיך אויסגעדריקט, לויבנדיק מיך: „אָבער זייט מוחל, מאַדאַם אַדלער, עס איז מערקווירדיק, וואָס אַ סך פון אייערע שטיפּערישע באַוועגונגען און טענער דערמאַנען זייער שטאַרק אין מאַלי פּיקאַן“.

אָפּילו אין דעם גליק פון ווערן אַ מאַמע, דאַרף אַ הויפט-שווישפּילערין פון אַ טעאַטער אינזינען האָבן, אַז זי זאָל מיט איר גליק ניט שעדיקן דאָס טעאַטער וואו זי שפּילט. האָב איך יענעם סעזאָן אין פּילאַדעלפּיע געהאַט אַט די פּראָבלעם. איז מיר אויסגעקומען די לעצטע וואָכן פון סעזאָן אויס-מאַרקירן אויף דער בינע צו שטיין אונטער אַ בענקל כדי צו פאַרשטעלן מיין ניט גאָר מיידלשע פּיגור.

געדענק איך ווי אַ סך פאַרערערינס מיינע האָבן אויסגעדריקט זייער וואונדער וואָס איך, זייער ליבלינג צילי אַדלער, היט ניט אָפּ מיין פּיגור. זיי האָבן באַדויערט וואָס איך גיב נאָך מיין אַפּעטיט, און עס, הפּנים, צופּיל.

זיי האָבן מיר גע'עצה'ט, אַז איך זאָל זיך באַזאָרגן מיט אַ בעסערן קאָרסעט. איינע, וואָס האָט געהאַט אַ געשעפט פון קאָרסעטן, האָט מיך איינגעלאָדן צו זיך אין געשעפט, זי וועט מיר שוין העלפן אין דער הינזיכט.

צו מיין גליק איז מיין שוואַנגערשאַפט געווען אין אַזאַ פאַרמע, וואָס קיינער האָט ניט פאַרדעכטיקט אַז איך בין אין „אַנדערע אומשטענדן“. ניט נאָר דער עולם, נאָר אפילו די שוישפילער מיט מיר אויף דער בינע איז ניט איינגעפאַלן אַז איך טראָג. די לעצטע פיעסע פון סעזאָן וואָס איז אויפגע- פירט געוואָרן איז געווען קאַברינ'ס באַוואוסטע דראַמע, „טיר נומער דריי“. אַ דאַנק דער פיעסע האָב איך מיין סוד געמוזט פאַרטרויען דעם שוישפילער דוד באַראַץ.

אין אַ געוויסער סצענע דאַרף ער, מיין מאַן, אין אַ זייער אויפגערגעטן צושטאַנד מיך אויפהויבן אויף זיינע הענט, לויפן מיט מיר איבער דער גאַנצער ברייט פון דער בינע כדי מיך אַרויסצוראַטעווען פון אַ פאַרפלאַנטער- טער אינטריגע. האָב איך זיך שטאַרק געשראַקן, ס'זאָל חלילה עפעס גיט פאַסירן, כאָטש ער איז געווען אַ זייער שטאַרקער און קרעפטיקער מענטש. צוליב זיכערקייט האָב איך אים דערציילט מיין צושטאַנד און אים געבעטן ער זאָל זיין פאַרזיכטיק, סיי ביים אויפהויבן, סיי ביים אַראַפלאָזן. איך געדענק אפילו ווען ער איז געלאָפן מיך טראָגנדיק אַ פאַר'חלש'טע, דער- קלערנדיק פאַרן עולם וואָס ער טוט, פלעג איך שעפטשען: „גיב אַכטונג, גיב אַכטונג!...“

מיין זון איז געבוירן געוואָרן עפעס מער ווי אַ וואָך נאָכן טעאַטער-סעזאָן, דעם פינפטן יוני, 1917, אין דעם סעינט עניס שפיטאַל אין פילאַדעלפיע. קען איך ניט זאָגן, אַז דאָס טראָגן און האָבן זיינען מיר אַנגעקומען זייער שווער. ס'זיינען אָבער אַרום דעם געווען פאַרדריסלעכע און אויך קאַמישע פאַסירונגען

דער גרעסטער פאַרדרוס מיינער איז געווען וואָס מיין טאַטע איז צום ברית פון מיין זון גיט געקומען. דער תירוץ איז געווען, למאי איך האָב אים אַ נאָמען געגעבן נאָך מיין „צווייטן טאַטן“, זיגמונד פיינמאַן, אין אידיש, אַשר-זעליק... איז כאָטש איך בין שוין געוואוינט געווען צו אַפטע גיט- פאַטערלעכע באַציאונגען פון מיין טאַטן, האָט עס מיך דאַמאַלסט שטאַרק וויי געטאַן. עפעס איז דאָ אין מוטערשאַפט, וואָס ברענגט אַרויס אויסערגע- וויינלעך סענסיטיווע און סענטימענטאַלע געפילן... דאָס איז געווען אַ צייטווייליקער פאַרדרוס וואָס איך האָב מיט דער צייט פאַרגעסן.

דערפאַר אָבער זיינע אַרום מיין ווערן אַ מאַמע פאַרגעקומען אַן אַ שיר פריילעכע און קאַמישע עפיוזאָדן. אוועק אין שפיטאַל בין איך פיר אַזייגער

פּאַרטאַג. פּאַרשטייט זיך, אַז די מערסטע אין הויז זיינען געווען אויף און האָבן מיך באַגלייט צו דער טיר. געדענק איך ווי מיין מאַמע האָט מיר נאָכגע- שרייען: „געדענק, ציליקו, פון דיר דערוואַרט איך אַ זון...“ און איך האָב צוריקגעשריען: „קענסט זיך אויף מיר פּאַרלאָזן, מאַמע, איך וועל דיר צוליב טאָן...“

ווען די ניס איז אַרויס אין די צייטונגען, האָב איך געקראָגן אַן אַ שיר בריוו און קאַרטלעך מיט „מזל-טוב׳ס“ פון פּילאָדעלפיער עולם. אַ סך האָבן געשריבן, אַז אין זייער שאַפּ האָט מען געמאַכט אַ יום-טוב, געטרונ- קען וויין און געוואונטשן „מזל-טוב צו אונזער צילי אַדלער“. עס איז וועגן דעם אויך געשריבן געוואָרן אין די צייטונגען.

אין מינע שטאַרקסטע ווייען אין שפיטאַל געדענקט זיך מיר אַ טשיי- קאַווער איינדרוק וואָס מינע געשרייען האָבן ביי מיר אַרויסגערופן. אַלע ווייסן, אַז געבורט-ווייען זיינען גאַרניט קיין קלייניקייט. איז עס מערקוויר- דיק וואָס איך וועל איך איצט דערציילן. געוויינלעך שרייט אַ קימפעטאַרין אין אירע ווייען, „אוי, וויי, מאַמע!“ דורך די ווייען ווערט דאָס וואָרט „מאַמע“ שטאַרק אויסגעצויגן. האָבן אין מינע אויערן מינע געשרייען און די טענער וואָס זיינען אַרויסגעקומען אין דעם אויסגעצויגענעם וואָרט „מאַמע“ מיך שטאַרק דערמאָנט אין באַריס טאַמאַשעפּסקי׳ס אָפטע אומנאַטירלעכע אויס- געשרייען אויף דער בינע. אין דער מינוט וואָס די ווייטיקן האָבן מיך אָפּ- געלאָזט, האָב איך דערפון שטאַרק געלאַכט.

עס איז זייער מאַדנע וואָס אויך אין דעם, אין האָבן אַ קינד, האָט מען מיר מקנא געווען. די פרוי פון אונזער קאַמיקער משה זילבערשטיין איז אין פּאַרגלייך מיט מיר געווען זייער אַ היפשע פרוי. האָט זיך אַזוי געמאַכט, אַז צוויי וואַכן נאָך מיין קימפעט איז זי געגאַנגען צו קינד, און האָט געהאַט זייער אַ שווער „האַבן“. אין אירע וויי-געשרייען האָט זי געהאַט איין טענה: „גוואַלד, ווי אַזוי האָט צילי אַדלער געקענט האָבן אַ קינד?!“

איך האָב פּאַרגעסן אייך צו דערציילן נאָך איין זאַך. ווען איך בין יענעם אינדערפרי אַוועק אין שפיטאַל, האָב איך גיט געלאָזט אויפּוועקן מיין פייגען. געטאָן האָב איך עס צוליב צוויי זאַכן: ערשטנס, האָב איך געוואוסט, אַז זי וועט וועלן מיטגיין מיט מיר אין שפיטאַל, האָב איך גיט געוואָלט אַז זי זאָל דורכמאַכן די שווערע צייט מינע. צווייטנס, געדענקט איר אפשר, אַז פייגע האָט צורעדנדיק מיך צו האָבן אַ קינד, מיר געזאָגט: „דו דאַרפסט בלויז טראָגן און האָבן דאָס קינד. דאָס איבעריקע נעם איך אויף זיך...“ אַזוי ווי דאָס טראָגן האָב איך שוין בשלום דורכגעמאַכט, האָב איך געוואָלט.

אויב מעגלעך, דאס האָבן אויך דורכמאַכן אָן איר און דערפילן, אַזוי־צו־זאָגן, מיין אָפּמאַך מיט איר.

געפֿין איך, אגב, פֿאַר נויטיק עפעס צו זאָגן וועגן דעם עצם ענין, פֿון האָבן מיין קינד, וואָס עס האָט מיך אַממערסטנס באַוואויגן צו האָבן אַ קינד.

דאָס צוזאַמענלעבן פֿון לאַזאַר'ן און מיר איז ניט געווען וואָס איך האָב דערוואַרט, אַ סך פֿון מיינע אילוזיעס וועגן לאַזאַר'ן — זיין פֿיינקייט און איידלקייט — האָבן ביסלעכווייז אָנגעהויבן אויסרינען. עס איז זייער מעגלעך, אַז אַ גרויסע שולד אין דעם האָט געהאַט זיין געזונט־צושטאַנד, וואָס איז ניט געווען צו גוט. אַ סך פֿון זיינע נערוועזע און אויפגערעגטע אויסברוכן זיינען אפשר געווען אַ רעזולטאַט פֿון יענעם צושטאַנד זיינעם. איך האָב זיך אויך געפֿילט זייער שטאַרק פֿאַרנאַכלעסיקט פֿון אים... פֿאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז געבליבן אַ סוד בלויז צווישן אונז, אין דער עפענטלעכקייט איז פֿריד כסדר געווען דער זיידענער, איידעלער מענטש. איך האָב זיך אָנגע־הויבן שרעקן, אַז אונזער צוזאַמענלעבן האַלט ביים צוזאַמענברעכן און איך האָב באַשלאָסן, אַז אפשר וועט אַ קינד דעם צושטאַנד ענדערן. געדענק איך, ווען מען האָט מיך אַרויסגעפֿירט פֿון דער „דעליווערי־רום“ (צימער אין שפיטאַל, וואו די דאָקטורים נעמען אָפּ דאָס קינד ביי דער געווינערין), און פֿריד וואָס האָט געוואַרט הינטער דער טיר איז צוגעגאַנגען צו מיר, אַ באַזאָרגטער און אַ צעטומלטער, האָב איך, נעמענדיק זיין האַנט, אים געזאָגט: „איצט, לאַזאַר, זאָג מיר צו, אַז פֿון היינט אָן וועסטו זיין גוט צו מיר...“

ווייל איך מיין באַשרייבונג פֿון יענעם סעזאָן אין פֿילאַדעלפֿיע ענדיקן מיט ציטאַטן פֿון אַ לענגערן אַרטיקל וואָס עס האָט געשריבן דער באַרימטער זשורנאַליסט און טעאַטער־קריטיקער א. פרומקין, צו דער געלעגנהייט פֿון מיין ערן־אַוונט יענעם סעזאָן.

שטעלט ער זיך אָפּ אויפֿן פּאַקט וואָס איך פּאַרלאָז פֿילאַדעלפֿיע פּאַרן קומענדיקן סעזאָן, און פּרואווט אויפֿקלערן די אורזאַכן:

„מיר האָבן שוין איינמאַל אָנגעוויזן אויף די אומשטענדן, וועלכע האָבן אויף מער ווי אַ העלפט פֿון סעזאָן כמעט אַוועקגעשטעלט ציילן אין הינד־טערגרונד פֿון דער בינע, אָדער זי געלאָזט זיצן אין דער לאַזשע און צוקוקן ווי אַנדערע שפּילן ראָלן צו וועלכע זי איז געשאַפֿן און צוגעפּאַסט. דאָס האָט אפשר בייגעטראָגן צו צייל'ס באַשלוס זיך צו געזעגענען מיט פֿילאַ־דעלפֿיע.“

„דאָס טעאַטער־לעבן איז פֿול מיט אַזעלכע אומשטענדן, מיט הינטער־קוליסן אינטריגעס. אַקטיאָרן האָבן צו דערציילן וועגן אומאַנגעמעלעכקייטן

מיט וועלכע מען מוז זיך אויף שריט און טריט באגעגענען, וועגן דער קנאה-שנאה וואָס הערשט צווישן אַקטיאָרן, וועגן די צרות וואָס עס קומט אויס צו ליידן פון פּאַטענטירטע „סטאַרס“, כיטרע מענעדזשערס און אַמאָל אויך פון אייגענע גלייכע קאַלעגן. די יונגע צילי איז אין דער הינזיכט ניט געווען קיין אויסנאַם. אין די געציילטע עטלעכע יאָר וואָס זי איז אויף דער בינע אַלס דערוואַקסענע האָט זי געהאַט איר פעקל אומאַנגענעמע דער-פאַרונגען, ביטערע שטערונגען.

„אַבער איר גורל איז אין אַ געוויסער הינזיכט געווען נאָך טרויעריקער ... איר איז אויסגעקומען אינגאַרירט צו ווערן פון דעם וואָס דאַרף לויט יעדער לאַגיק שטיין צו איר אַמנאַענטסטן. דער וואָס האָט הינטער זיך אַ טעאַטער-קאַריערע פון דרייסיק יאָר, דער וועלכער שטאַלצירט דערמיט וואָס ער האָט אַזוי פיל אַקטיאָרן אַרויסגעבראַכט, אַזוי פיל טאַלאַנטן אַנטדעקט. דווקא ער האָט זיין „אַדלער-אויג“ פאַרמאַכט פון זיין אייגן פלייש און בלוט, און זיין קינסטלערישער בליק האָט כלומר'שט ניט געזען דאָס וואָס געוויינלעכע צושויער האָבן געזען. דער תירוץ איז געווען: צילי איז פיזיש צו שוואַך, צו דעליקאַט — איר פיגור שטערט איר.

„איז עס אַוודאי אמת, אַז צילי איז ניט געבענטשט מיט קיין פיזיש-שטאַרקער פיגור. דערפאַר אַבער איז זי געבענטשט מיט טאַלאַנט אין אַ פולער מאָס.

„איז עס געוויס ניט גרינג אַנגעקומען אונזער צילי'ן זיך צו אַנטשליסן אויף דערווייל צו זאַגן גוד-באָי צו פילאַדעלפיע, צו דער שטאָט וואָס זי האָט געוויס ליב און צו דעם פובליקום וועמען זי איז אָן צווייפל דאַקבאַר פאַר דער וואַרעמער אַנערקענונג וואָס זי האָט פון אים געהאַט. לאַמיר האַפן, אַז זי וועט ווידער זיין מיט אונז.“

ציט עס מיך, ווי אַ טאַכטער פון אַ גרויסן טאַטן, צו דערציילן עפעס וואָס האָט אַ שייכות מיט פרומקינ'ס טענות צו אים.

אַרום אַ יאָר אַדער צוויי פאַר זיין טויט איז עס געווען. אין אַ בריוו צו זיין עלטערן זון, מיין ברודער אייב, האָט ער זיך אַראָפּגערעדט פון האַרצן. אויסגעדריקט זיינע געפילן צו אַלע זיינע קינדער, האָט ער וועגן מיר געשריבן:

„פון אַלע מייע קינדער פיל איך זיך שטאַרק שולדיק קעגן צילי'ן. פאַר איר האָב איך קיינמאַל גאַרניט געטאָן.“

איך דערמאָן זיך אויך אונזער אַ באַגעגעניש אַ פאַר חדשים שפעטער נאָך יענעם בריוו. ער האָט פאַרבראַכט ביים ים דורך די זומער חדשים. האָב איך גענומען מיין זעליק'לעך, ער איז דאָן געווען אַרום זיבן יאָר, און

געפארן זען מיין טאטן. ס'האט זיך מיר געוואלט אז מיין קינד זאל געדענקען זיין גרויסן זיידן. מיר האבן אים געטראפן זיצנדיק אויף דער זון, אין א „וויל-טשער“. ער איז געווען זייער קראנק. אים איז שוין אנגעקומען זייער שווער דאס ריידן. אבער פון זיינע אויסדרוקספולע אדלער-אויגן האב איך ארויסגעלייענט זיין דאנקבארקייט פאר אונזער קומען. ער האט נאכאנאנד געקוקט אויף מיר. איז אין זיינע אויגן געווען א ים מיט טרויער, געבעט און שולדיקייט. ער האט מיר מיין הארץ צעבראכן. איך האב זיך לאנג געטוליעט צו אים, און געקושט דעם קאפ וואס איז אמאל געווען אזוי אימפאזאנט...

דאָבן די ציטאַטן פון א. פרומקין אייך שוין אויסגעזאגט דעם סוד, אז פארן קומענדיקן סעזאן, 1917-1918, בין איך אנגאזשירט געווארן אין קעס-לערס סעקאנד עוועניו טעאטער אין ניו יארק. עס איז טאקע אמת, אז בכלל האבן שוישפילער די אמביציע צו שפילן אין ניו יארק, און איך בין אוודאי ניט געווען קיין אויסנאם. סיי דער אָנזען פון דער ניו יארקער אידישער פרעסע, סיי די אידישע טעאטער-וועלט אין ניו יארק האבן די צוציאונגס-קראפט פאר יעדן אמביציעזן שוישפילער.

איך וויל זיך אבער מודה זיין, אז מיר איז באמת געווען א שאד זיך צו שיידן מיט דעם וואַרעמען עולם אין פילאדעלפיע און מיט די הארציקע פריינט, וואס איך האב זיך דארט געשאפן אין די צוויי סעזאנען וואס איך האב דארט געשפילט. לאַזאַר איז אויך אנגאזשירט געווארן אין ניו יארק אלס זינגער אין טאמאשעפסקי'ס נעשאַנאַל טעאטער.

האבן מיר יענעם זומער ווידער פאַרבראַכט אין „שאַסטאַק'ס הויז“, אבער ניט אזוי זאַרגלאַז און פריילעך ווי דעם פאַריקן סעזאן. סיי מיינע פליכטן צו מיין עופ'עלע, סיי די נאָכווייענישן פון אַ קימפעטאַרין האבן מיר ניט דערלויבט צופיל צו הוליען און זיך איבערגעבן צו וואַקאַציע-פאַרגע-נינגס. מיין מאַמע איז מיט אונז געווען דאַרטן, האָט זי מיינע יונג-מאַמישע פליכטן היפשולעך פאַרגרינגערט. מיין פייגע איז געבליבן אין פילאדעלפיע מיט מיין שוועסטער לילי, איר צו העלפן מיט אירע צוויי קינדערלעך. דער זומער אויף דער פאַרם האָט לאַזאַר'ן אויך געהאַלפן בייצוקומען און כמעט אינגאַנצן פאַרלירן זיין הייזעריקייט, און זיין קול און זיין האַלז האבן אים ווידער געדינט ווי אַמאַל.

פאַרן שלום פון יענער וואַקאַציע האָט זיך מיין מאַמע אַריבערגעכאַפט קיין ניו יארק און אונז באַזאַרגט מיט אַ זייער פיינער דירה אויף דער

פינפטער עוועניו — א גאנץ באקוועמע דירה, גלייך מיטן אריינגאנג פון גאס, כדי ניט פייגע, ניט איך זאלן זיך דארפן שלעפן אויף טרעפ מיטן קינדער-וועגעלע.

ווען מיר זיינען ענדלעך געקומען אהיים נאך אונזער וואקאציע, האט שוין מיין פייגע אלץ איינגעארדנט אין אונזער דירה, און האט באמת איי-בערגענומען אירע פליכטן צו מיין קינד, ווי זי האט מיר פארשפראכן. זינט דאן האט זי מיך שוין קיינמאל ביט פארלאזן. זי האט זיך אינגאנצן איבער-געגעבן צו אונזער באלעבאטישקייט און צום קינד. איך פלעג בלויז פאר מיין אייגענעם פארגעניגן א שטאלצע זיך לאזן שפאצירן מיטן קינדער-וועגעלע איבער סעקאנד עוועניו, וואו אקטיארן און אקטריסעס האבן מיר מקנא געווען אויף דעם ליכטיקן פנים פון מיין זעליק'לען...

איך האב זיך אוודאי געגוידערט, אבער קיינער האט ביט געקענט זיין גלייך צו מיין ליבער פייגע, ווען זי פלעגט מיט א געהויבענעם קאפ פירן זעליק'לען צו מיר אין טעאטער-גארדעראב, כדי איך זאל אים אנהאדעווען, פונקט ווי זי האט מיט ארום עטלעכע און צוואנציק יאר פריער מיך געפירט אין טעאטער, אז מיין מאמע זאל מיך אנהאדעווען. זי האט זיך גארניט גע-קענט אנוועטיקן מיט די קאמפלימענטן, וואס אלע אקטיארן און אקטריסעס אין טעאטער האבן געווארפן אויף מיין קינד. זי איז ממש געווארן ברייטער ווי לענגער פון פארגעניגן.

אוודאי איז עס געווען צו גונסטן איר וואס איך האב זיך געפירט ווי אן אלטמאדישע מאמע און געהאדעוועט זעליק'לען מיט מיין אייגענער מילך. איך האב עס אבער געמוזט אויפגעבן נאך עטלעכע חדשים, ווייל איך בין געווארן שרעקלעך אפגעצערט און מיין דאקטאר האט מיך געווארנט, אז אויב איך וועל ווייטער אזוי אנגיין, ״וועט פון דיר גארנישט בלייבן. זעליק'לען וועט גארניט פארלירן ווען ער וועט ווערן געהאדעוועט אויף מאדרענע וועגן״. איך האב געמוזט אויפגעבן מיין אלט-מאדישקייט, און מיין פייגע האט זיך, נעבעך, געמוזט אפגעבן מיט די אלערליי „פארמולעס“, מיט וועלכע דער קינדער-ספעציאליסט האט אונז באזארגט. איז עס פייגע'ן גארניט אנגעקומען אזוי גרינג נאכצופאלגן און אויסצומעסטן פינקטלעך די אלע קאמבינאציעס, וואס זיינען פארמישט אין קינדער-שפיז.

מיר איז באשערט געווען תיכף נאך מיין אנקומען קיין ניו יארק צו באקומען א גאנץ היפשע צעטרייסלונג פון דעם פלוצלונגדיקן טויט פון א באליבטן פריינט מיינעם און גרויסן שוישפילער, מאריס מאריסאן. קיינער האט ניט געוואוסט וויפיל ער האט געליטן מאטעריעל אין די לעצטע יארן זיינע, ווען זיינע גאסטראלן זיינען געווארן אלץ זעלטענער און זעלטענער... עס

איז אָבער מערקווירדיק, וואָס כאַטש, בכלל, איז ער געווען אַזוי ווייט פון אידישקייט, האָט ער אין זיין צוואה געבעטן צוויי זאַכן: דאָס ערשטע, מיזאַל אים באַערדיקן אויף דער „וואַשיגטאָן סעמעטערי“ ניט ווייט פון דעם קבר פון זיגמונד מאַגולעסקאַ. זיין צווייטע שטאַרקע בקשה איז געווען, אַז זיין לוויה זאָל זיין אַן עכט-אידישע, זיינע ביידע בקשות זיינען דערפילט געוואָרן. זיין טויט האָט אויף מיר געהאַט אַ שווערע ווירקונג. פאַר זיין האַרציקער וואַרעמקייט איז ער מיר זייער ליב געוואָרן.

אין מיין אָפגעשוואַכטן צושטאַנד אַלס אַלטמאָדישע מאַמע האָב איך געהאַט דעם מזל, וואָס עטלעכע הייזער פון מיין וואוינונג איז געווען דער אָפּיס פון אַ זייער פיינעם, פעאיקן און געטרייען דאָקטאָר, דעיוויד דעיווידסאָן. חוץ דעם וואָס ער איז געווען אַ גרויסער דאָקטאָר, איז ער געוואָרן אַ זייער נאָענטער פריינט אונזערער. ס'איז אַ פריינטשאַפט וואָס האַלט נאָך אַן ביז איצט. ער האָט מיר באמת געדינט מיט אַזוי פיל געטריישאַפט, סיי מיר, סיי מיין משפּחה, אַז איך וועל מיין גאַנץ לעבן אים ניט קענען גענוג אָפּ-דאַנקען. זיין ליבע פרוי דזשעני איז מיט אונז געווען נאָענט נאָך אין אירע מיידלשע יאָרן.

איז עפעס יענער סעזאָן מיינער אין קעסלער'ס טעאַטער געווען אַ מאַדנער געמיש. געעפנט האָט ער זיך מיט אַ היפשער צאָל גאַסטראַליינדיקע סטאַרס, צווישן וועלכע ס'זיינען געווען בערטאַ קאליש, מאַריס מאַשקאוויטש און קעני ליפצין. מיט די גאַסטראַליינער איז מיר ניט פיל אויסגעקומען צו שפילן. האָט עס מיר זייער שטאַרק צוגעדינט אין מיין יונג-מאַמישקייט. עס געדענקט זיך מיר אויך ניט עפעס פון מיינע ראָלן דורך די ערשטע חדשים פון יענעם סעזאָן. ערשט אין דעצעמבער איז אויפגעפירט געוואָרן אַ נייע פיעסע, אַ קאָמעדיע פון משה ריכטער, „די צוויי חתנים“.

בריינג איך אייך דאָ אַן אויסצוג פון אַ קריטיק אין „טאַג“ וועגן יענער פיעסע, געשריבן פון דעם טעאַטער-רעצענזענט דר. וואַרטסמאַן, וועלכער איז יענעם יאָר געקומען פון קאַליפּאָרניע. שרייבט ער:

„צילי אַדלער האָט זיך ענדלעך דערוואַרט צו קריגן כאַטש אַ שטיקל לייטישע ראָלע דיון סעזאָן, און זי האָט מיך איבערצייגט, אַז די לויב-געזאַנגען וואָס איך האָב זיך אַזוי פיל אָנגעהערט וועגן איר שפילן, זיינען אמת-פאַרדינטע. זי שפילט מיט חן, טאַקט און פאַרשטענדעניש, איר איין באַוועגונג, אַ צי מיטן אַקסל אין ריכטיקן מאַמענט, דריקט אויס אַ גאַנץ שטיק איבערלעבונג. און ווען זי רעדט, הערט איר אַ מענטשן, וואָס ווייסט וואָס צו ריידן. זי איז ווירקלעך די „בעסי“, וואָס זוכט צו געווינען איר פאַטער אויף איר

זייט, צו קריגן איר געליבטן, און ניט ווי איינע, ווי עס פאסירט אָפּט אין אידישן טעאָטער, וואָס רעדט צו דער „גאַליאַרקע“.

שרייבט אַן אַנדער רעצענזענט, פון אַ פּיעסע, אַן איבערזעצונג פון ענגליש, „אויפן געזעצלעכן וועג“: „צילי אַדלער איז געלונגען צו שאַפן אַ נייעם קאָמישן פּרויען־טיפּ, וואָס איז נאָך אויף דער בינע ניט געזען געוואָרן. וועגן צילי אַדלער בכלל וועט אונז נאָך אויסקומען צו ריידן. זי פאַרדינט די העכסטע אויפּמערקזאַמקייט. ווי אַ יונגע שוישפּילערין, איז זי זיכער איינע פון די באַגאַבסטע וואָס די אידישע בינע פאַרמאַגט. אויסער איר געבוי־רענעם טאַלאַנט, צייגט זי אויך אַרויס התמדה. דאָס איז צו מערקן פון איר גלאַטן און גוט־איינגעשטודירטן שפּילן. ביי אידישע שוישפּילער איז פּליי־סיקייט אַ זייער זעלטענע מעלה“.

פון יענעם סעזאָן קען איך ניט אַנווייזן אויף קיין גרויסע דערגרייכונגען, ניט מיינע אייגענע, ניט פון אַנדערע אין דער טרופּע. ס'זיינען מיר אָבער פאַרבליבן עטלעכע עראינערונגען פון טשיקאַווע עפּיזאָדן, וועלכע זיינען דירעקט פאַרבונדן מיט כאַראַקטעריסטישע שטריכן פון קעסלער'ן. עס איז שוין אַ סך געשריבן געוואָרן ווי קעסלער האָט רעאַגירט אויף פּיעסן, וואָס זיינען אים ניט געווען צום האַרצן, איבערהויפּט אויף מאַכערייקעס, וואָס ער האָט אין טעאָטער געמוזט אויפּפירן. געדענקט זיך מיר אַ פּיעסע פון איזידאַר זאַלאַטאַרעפּסקי, וועלכער איז אַ סך יאָרן געווען פאַררעכנט פאַר אַ דערפאַלגרייכן פּיעסן־שרייבער אויף דער אידישער בינע, איבערהויפּט פאַר זיינע שטאַרקע מעלאָדראַמעס.

איז אַט שפּילן מיר די ערשטע נאַכט זיינע אַ מעלאָדראַמע, „זיסע חלומות“. דער ערשטער אַקט שליסט זיך מיט אַזאַ סצענע: איך שפּיל אַ 13־יאַריק אינגעלע, אין „ניפענטס“; גיי איך צו צו מיין טאַטן, געשפּילט פון דוד קעסלער, צו זאָגן אים „אַ גוטע נאַכט, טאַטע“. קעסלער דאַרף ענט־פערן: „שלאַף געזונט, מיין זון, און האָב דיר זיסע חלומות“. ווען קעסלער ווידערהאַלט אַ צווייטן מאָל „זיסע חלומות“, דאַרף לאַנגזאַם פאַלן דער פאַר־האַנג. האָט שוין קעסלער, ווי עס ווייזט אויס, דורכן ערשטן אַקט זיך אַנגעגעסן מיט זאַלאַטאַרעפּסקי פּראָזע, וואָס איז אים געווען זייער דערווידער, און ער האָט מיר געענטפערט אויף מיין „גוטע נאַכט, טאַטע“, „גיי שלאַפן, מיין זון, און האָב זיסע חלומות“. און פּלוצלונג האָט ער זיך אויסגעדרייט צום עולם און מיט אַ טיפּן ווייטיק אויסגעדריקט: „אַ זיסער חלום, אַ פינצטערער חלום אויף זאַלאַטאַרעפּסקי“.

דער פאַרהאַנג גייט לאַנגזאַם אַראָפּ, און איך האָב דערזען פון דער בינע ווי זאַלאַטאַרעפּסקי לויפּט אַרויס פון טעאָטער ...

אזעלכע שטימונגען האָבן ביי קעסלער'ן זיך ניט דווקא אויסגעדריקט בלויז אין די אַזוי-גערופענע שונד-פּיעסן. ער איז אָפט אויך באַהערשט געוואָרן פון אַזאַ שטימונג אפילו ביי פּיעסן פון אַנערקענטע ליטעראַטן. אַזוי, למשל, איז ער אין שלום אַש"ס באַרימטער דראַמע „אַ שנירל פּערל" אויך באַהערשט געוואָרן פון אַזאַ שטימונג. עפּעס אין דעם גאַנג פון דער פּיעסע און אין זיין ראַלע האָט אים דענערווירט. ער האָט אפשר אַליין ניט געוואוסט פאַרוואָס. ער האָט אָבער די ראַלע אָן חשק געלערנט און זייער נאַכלעסיק רעפּעטירט. ער האָט די ראַלע קיינמאַל ניט געקענט.

האַט זיך גראַד געמאַכט, אַז די צווייטע וואָך אין גאַנג פון דער פּיעסע איז קראַנק געוואָרן דער אַנערקענטער, זייער חנ'עוודיקער, געפּוצטער ליב-האַבער-זינגער סעמיועל ראָזנשטיין, וועלכער איז אַ היפשע צאַל יאַרן זייער באַליבט געווען ביים אידישן טעאַטער-עולם, איבערהויפּט אין מוזיקאַלישע פּיעסן. אין „אַ שנירל פּערל" האָט ער געשפּילט מיין חתן — ניט קיין זינגער-דיקע ראַלע. ווען ער איז פּלוצלונג קראַנק געוואָרן דורך דער פאַרשטעלונג פּרייטיק נאַכט, האָט מען גע'פּועל'ט ביי יעקב בן-עמי'ן, ער זאָל אַרייַן-שפּרינגען אין דער ראַלע, שוין ביי דער שבת מאַטינע פאַרשטעלונג.

קענט איר זיך שוין אַליין פאַרשטעלן, אַז בן-עמי האָט ניט געהאַט די מעגלעכקייט די ראַלע ווי געהעריק איינצושטודירן, אַזוי, אַז ער איז געווען אַ סך אַנגעוואָרפן אויפן סופּליאַר-קאַסטן. קעסלער האָט, אין זיין שלעכטער שטימונג, ווי זיין געוואוינהייט איז געווען אין אַזעלכע פּאַלן, געהאַלטן אין איין „נקעזן" און „הוקען" אויף בן-עמי'ן, וועלכער האָט, אַזוי צו זאַגן, געמוזט ציען זיינען ווערטער פון סופּליאַר. דאָס האָט בן-עמי'ן שטאַרק דענערווירט. איך האָב שטאַרק מיטגעפּילט מיט בן-עמי'ס פאַרלעגנהייט און געהאַט פאַר-דרוס אויף קעסלער'ן פאַר זיין אימגערעכטע באַציאונג צו בן-עמי'ן. ביי דער אַונט-פאַרשטעלונג, שבת נאַכט, האָט שוין בן-עמי מער-ווייניקער דערפּילט זיין ראַלע און פאַרלוירן זיין הילפּסלאַזיקייט. קעסלער אָבער, דאַרפנדיק אויף עפּעס אָן אופּן אויסדריקן זיין אומצופּרידנקייט, האָט ניט אויפּגעהערט דאָ-קוטשען בן-עמי'ן מיט זיין באַרימטן „נו! נו! ...".

אין לעצטן אַקט האָב איך אין מיין ראַלע אַלס רבקה'לע געהאַט אַ ליבעס-סצענע מיט מיין חתן דוד'ל (בן-עמי). ער האָט דאָרט געהאַט אַ היפשן מאַנאַלאָג, אויסדריקנדיק זיין פּראַטעסט קעגן דער רוסישער מאַכט, וועלכע איז שולדיק אין די פּאַגראַמען. ווען בן-עמי האָט מיך געהאַלטן אַרומגענומען, האָב איך פּלוצלונג דערפּילט ווי מיט עפּעס אַפּצוצאָלן קעסלער'ן פאַר זיין אומגערעכטער האַנדלונג. איך האָב זיך שטילערהייט גענומען בעטן ביי בן-עמי'ן, ער זאָל דעם מאַנאַלאָג ניט ריידין.

פאַרוואָס, צילי ?”

„דו וועסט זען, קעסלער וועט ריידן דיין פראָזע“.

און כך הווה. נאָך איידער איך האָב פאַרענדיקט מיין ענטפער צו בן־עמי'ן, האָט קעסלער נאָכגעזאָגט דעם גאַנצן מאָנאַלאָג וואָס דער סופליאַר האָט אַרויסגעלייענט פון טעקסט. ערשט ווען ער האָט געענדיקט, האָבן מיר געהערט ווי ער האָט אַ בורטשע געטאָן :

„עפעס גייע פראָזע...“

בן־עמי און איך האָבן ביידע דערפילט אַ געוויסע באַפרידיקונג, וואָס דער פּלאַן איז אינו געלונגען.

נאָך דער פאַרשטעלונג איז בן־עמי אַריין צו קעסלער'ן אין „דרעסינג־רום“ : „זייט מיר מוחל, מר. קעסלער, פאַר דעם וואָס עס איז געשען אויף דער בינע אין לעצטן אַקט. איך וויל אָבער, אַז איר זאָלט וויסן, אַז מיט אַ כיוון האָב איך דאָס געטאָן. איר האָט מיך שטאַרק געערגערט מיט אייער „נוקען“ און „הוקען“, ווען איר האָט געוואוסט אַז איך האָב די ראַלע געקראָגן בלויז מיט עטלעכע שעה פאַר דער פאַרשטעלונג. האָב איך געוואָלט ווייזן, אַז איר, וואָס האָט געמאַכט אַ היפשע צאָל פראָבען אויף אייער ראַלע, און איר דאַרפט קענען די פיעסע בעסער ווי איך — כמעט צוויי וואָכן אַז איר שפילט שוין — קענט איר אַזוי ווייניק אייער ראַלע, אַז איר האָט אויפ־געכאַפט און אָפגעזאָגט אַ פרעמדן מאָנאַלאָג“.

קעסלער האָט אויסגעשטעלט די אויגן אויף בן־עמי'ן, אָבער אַנשטאַט אויסברעכן אין כעס, ווי מען האָט געקענט דערוואַרטן, האָט קעסלער אים אָנגענומען פאַרן אַקט, אויסרופנדיק אויף זיין בעסטן אופן, מיט זיין כאַראַק־טעריסטישן אויסדרוק :

„איט'ס אַלרייט, מאַי באַי ! איט'ס אַלרייט !...“

ד י צווייטע העלפט פון יענעם סעזאָן, 1917-1918, זיינען אין קעסלער'ס סעקאָנד עוועניו טעאַטער פאַרזייט געוואָרן די ערשטע זוימען, וואָס האָבן געפירט צו אַ גייער עפאַכע אין אידישן טעאַטער. איך באַצייכן עס אַלס די „צווייטע גאַלדענע עפאַכע“. עס איז אָבער גלייכצייטיק דאָן אויך געקומען דער ערשטער שטויס צום סוף פון דוד קעסלער'ס קאַריערע, און אומדירעקט אפשר אויך צו זיין פריצייטיקן טויט...

פיל איך אַ ציטער אין האַרצן ווען איך טראַכט פון יענער צייט, און

ניט מיט קיין גרינג געמיט וועט מיר אַנקומען וועגן דעם צו ריידן. כאַטש די נייע עפאכע האָט מיר צייטנווייז פאַרשאַפט אַ סך גליק און פרייה, האָב איך אָבער געהאַט מער פאַרדרוס און האַרצווייטיק. ביז היינטיקן טאָג, ווען נאָר איך דערמאָן זיך אין אַט דעם וויכטיקסטן קאָפּיטל פון מיין קאַריערע, פיל איך אַ טיפן ווייטיק, סיי פון מיינע אייגענע צערונגענע האַפענונגען און סיי פון דעם כמעט האַפענונגסלאָזן צושטאַנד פון איצטיקן אידישן טעאַטער, צו וועלכן יענע עפאכע האָט צוגעלייגט איר חלק.

אָודאי קען איך גיט רואיק טראַכטן פון קעסלער'ס לעצטן וואַנדער-יאָר פאַר זיין פּלוצלונגדיקן טויט. און איידער איך טרעט צו צו יענעם קאָפּיטל, וויל איך אייך איבערגעבן נאָך צוויי חנ'עוודיקע קעסלער-עפיוזאָדן. זאָלן זיי דינען ווי אַ זיי-געזונט, ווי אַן אַפּשלוס פון מיינע זיסע דעראינערונגען פון די עטלעכע יאָר וואָס איך האָב געהאַט די זכיה צו שפּילן מיט דעם באַמת-געניאַלן קינסטלער, אפּשר דער גרעסטער טאַלאַנטפולער שווישפּילער וואָס אונזער אידיש טעאַטער האָט פאַרמאַגט...

מיר איז אויסגעקומען צו פאַרן אויף אַ זומער-טור מיט קעסלער'ן, איז ליביני'ס „זיין ערשטע כּלה“ און גאַרדיני'ס „גאַט, מענטש און טייוול“, וואו עס זיינען אין דער זעלבער גרויס אַנאַנסירט געוואָרן פיר „סטאַרס“ — דוד קעסלער, מאַלווינאַ לאַבעל, מאַריס שוואַרץ און צילי אַדלער. קעסלער האָט מיך זייער גערן געהאַט. ווייסט איר שוין פון פריער, אַז איך בין געווען אַ גרויסע לאַכערקע אויף דער בינע. ער איז אויך זייער אַפּט געווען אין אַ שטימונג, ווען ער האָט ליב געהאַט צו לאַכן און שפּאַס מאַכן. געדענק איך ווי כמעט פאַר יעדער פאַרשטעלונג אויף יענעם טור פלעגט ער מיך אַ פרעג טאָן:

„ווי גייט עס היינט, צילי, מיט אַדער אַן? ...“

האַב איך געזאָגט „מיט“, האָבן מיר שוין אַפּגעלאַכט אַ גאַנצע פאַר-שטעלונג. אין דער פּיעסע פון ז. ליבין, „זיין ערשטע כּלה“, האָט די לאַבעל געשפּילט די הויפּט-ראַלע. איר נאָמען איז געווען פריידל. איך בין געווען קעסלער'ס שוועסטער און מיין נאָמען — בערטאַ. דאַרף ער מיר, אין זיין ראַלע אין צווייטן אַקט, דערציילן, אַז גייענדיק אויף בראַדוועי האָט זיך אים אויסגעדוכט, אַז ער האָט דערזען פריידל'ען. זאָגט ער צו מיר (בערטאַ'ן) אַט אַזוי:

„הער נאָר, צילי, איך גיי אויף בראַדוועי און עס דוכט זיך מיר אַז איך זע בערטאַ'ן.“

הויב איך אַן זיך שטיקן מיט געלעכטער. איך דאַרף אים ענטפערן, איך קען אָבער ניט. זאָגט ער נאָכאַמאַל:

„איך רייך דאָך צו דיר, צילי: איך גיי אויף בראָדוועי און זע בערטאָן“.
 דאָ האָב איך זיך שוין מער ניט געקענט איינהאלטן, זיך פאַרשטעלט
 דאָס פנים און זיך ממש געטרייסלט פאַר געלעכטער.
 די סצענע האָט זיך געענדיקט קאַטאַסטראַפּאַל, מיט אַן אַלגעמיינעם
 געלעכטער ...

אין מילוואַקי, שפילן מיר י. גאַרדינ'ס „גאַט, מענטש און טייוול“, אין
 דאַרטיקן פּאַפּסט טעאַטער.

האָט זיך אַזוי געמאַכט, אַז גאַנץ נאַענט צום טעאַטער, האָט מען גע-
 דאַרפט פאַריכטן אַן אייזערנע בריק איבער אַ טייכל, און די „ריוועטינג“
 מאַשינען (מאַשינען צום גיטעווען) האָבן שטאַרק געקלאַפט. זיי האָבן דאָס
 געדאַרפט אַרבעטן ביינאַכט. איר האָט אַמאַל געהערט דאָס שרעקלעכע קלאַפּן
 פון אַ ריוועטינג-מאַשין? אין דער צייט פון זייער קלאַפּן האָט דער עולם כמעט
 ניט געקענט הערן וואָס מען רעדט אויף דער בינע, און עפעס ווי אויף צו
 להכעיס פלעגן די מאַשינען דווקא קלאַפּן שטאַרקער ווי נאָר קעסלער האָט
 אַנגעהויבן ריידן.

אין שלום פון צווייטן אַקט, האָט ער זיין באַרימטן מאַנאַלאָג ווען הער-
 שעלע דובראַווער בעט זיך ביי זיין ווייב פעסעניו, זי זאָל אים מוחל זיין,
 ער וויל ביי איר אַ גט. און ער ענדיקט:

„פעסעניו, זיי ניט ביז אויף מיר, איך פאַרדין ניט דיינע כשר'ע טרערן —
 איך בין אַ סך ערגער ווי דו האָסט מיך גערעכנט, איך ווייס, איך פיל ווי
 שווער דיר איז איצט...“ און ער פאַלט צו אירע פיס אין געוויין: „אוי, פע-
 סעניו, פעסעניו!“ און דער פאַרהאַנג פאַלט.

די מאַשינען האָבן ביי דער סצענע אַזוי געקלאַפט, אַז ער איז געוואָרן
 אויסער זיך. און צו ווייזן אַז דער עולם הערט סיי-ווי ניט וואָס ער זאָגט, איז
 אַנשטאַט דעם מאַנאַלאָג פון „גאַט, מענטש און טייוול“, האָט ער גענומען
 אויסשרייען דעם מאַנאַלאָג, מיט וואָס ער ענדיקט דעם צווייטן אַקט פון
 „זיין ערשטע כלה“:

„ניין, ניין, איך קען ניט גיין אין דער אַפּעראַ זינגען, מיין טאַטע און
 מיין שוועסטער האָבן מיין שטימע פאַרקויפט“ ...

איך, שפילנדיק ציפעניו אין „גאַט, מענטש און טייוול“, דערהער וואָס
 ער רעדט, קוק איך אויף אים מיט דערשראָקענע אויגן... דערזעט ער
 ווי איך קוק אויף אים, שרייט ער אויס: „וואָס קוקסטו אויף מיר מיט
 דיינע אַדלער-אויגן!“ ...

הערנדיק אַזעלכע רייד, בין איך אַראַפּגעלאַפּן פון דער בינע... אַבער

ער האָט מיר נאָכגעשריען: „דיר איז גוט וואָס דו קענסט אַרויסלויפן, איך מוז דאָך דאָ שטיין און ענדיקן...“ און ער איז צוגעפאלן צו פעסעניו'ס פיס און האָט אויסגעשריען וויינענדיק: „פעסעניו! פעסעניו!“

דער פאַרהאַנג איז געפאלן אונטער אַ שטורעם פון אַפלאַדיסמענטן. דער עולם האָט טאַקע הפנים ניט געהערט זיינע רייד, זיי האָבן נאָר געהערט ווי ער שרייט און קאַכט זיך, און מן הסתם סימפּאַטיזירט מיט אים צוליב דעם דרויסנדיקן קלאַפּן, האָבן זיי אים באַלוינט מיט אַפלאַדיסמענטן...

נאָך אינמיטן פון יענעם לעצטן סעזאָן אין קעסלער'ס טעאַטער, האָבן זיך גענומען אַרומטראָגן קלאַנגען, אַז ס'איז ניטאָ קיין שלום-בית אין סעקאַנד עוועניו טעאַטער. מאַקס ווילנער, וועלכער האָט געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע אַלס געשעפטס-פירער און טעאַטער-אונטערנעמער, איז געווען דוד קעסלער'ס אַ שטיף-זון. האָט זיך עס אָנגעהויבן ווי אַ פאַמיליע-קריג. ווילנער, אַלס יונגער געשעפטסמאַן, איז געווען פאַראַינטערעסירט אין אידישן טעאַטער אַלס גע-שעפט. ער האָט ניט געהאַט קיין שום סענטימענטן פאַרן אידישן טעאַטער, אַלס אינסטיטוציע, און אַוודאי ניט קיין שום באַציאָונג צו די גרינדער און בויער פון וועלכע קעסלער איז געווען אַזאַ וויכטיקער מיטגליד.

ווען די געשעפטן מיט קעסלער און זיין טעאַטער זיינען אין די לעצטע עטלעכע יאָר געווען זייער געשלאָגן, האָבן זיי זיך פאַרשולדיקט אין שווערע צענדליקער טויזנטער דאָלער. איז עס שוין אַ כּלל, אַז ווען פרנסה איז געשלאָגן ווערט דער שלום-בית געשטערט. איז געקומען צו האַרבע רייד און קריגערישע סצענע צווישן ווילנער'ן און קעסלער'ן, און זייער אַנטאַ-גאַניזם איז געשטיגן פון טאָג צו טאָג.

דער קלימאַקס איז געקומען ווען ווילנער האָט אין זיין קאַלטער פּראַק-טישקייט אַרויסגעזאָגט זייער קלאַר און פשוט, אַז קעסלער איז אַ שטערונג צום טעאַטער-געשעפט, אַז ער איז אויסגעשפּילט, און, בכלל, אים אַזוי דער-נידעריקט אין דער אָנוועזנהייט פון זיין משפּחה, אַז קעסלער האָט אין זיין אויפּרעגונג אים אַראַפּגעלאָזט אַ פאַטש. פאַרשטייט זיך, אַז נאָך אַזאַ סצענע, האָט מער קיין רייד ניט געקענט זיין פון ווייטערע געשעפטלעכע באַציאָונגען צווישן ווילנער'ן און קעסלער'ן.

די דריקענדיקע חובות האָבן עס געמאַכט אוממעגלעך, אַז קעסלער זאָל אַליין איבערנעמען דאָס טעאַטער. ווילנער, פאַרקערט, ווי אַ יונגער געשעפטס-מאַן, איז גרייט געווען אַרויסלאָזן קעסלער'ן פון טעאַטער און איבערנעמען אויף זיך אַלע אַחריות'ן און אַלע חובות. דער ענין איז אַרויס אין דער עפענטלעכקייט.

די טעאַטער-שרייבער האָבן עטלעכע וואָכן נאָכאַנאַנד, געהאַלטן דעם

עולם געשפּאַנט מיט נייעס פון פּאָליטישן טעאַטער-קעסל: „עס קערט זיך הימל און ערד אויף סעקאַנד עוועניו וועגן קעסלער'ס טעאַטער. עס טיילט זיך אָפּ דוד קעסלער פון זיין שותף און מענעדזשער מאַקס ר. ווילנער. זיי גט'ן זיך; קעסלער גייט אַוועק, און ווילנער בלייבט ביים טעאַטער. שוין דריי טעג ווי מר. קעסלער האַלט די פען אין האַנט אונטערצושרייבן דעם גט, און שרייבט ניט אונטער. מ'קען זיך ניט אייניקן, איבער געוויסע פונקטן וועגן וועלכע מען זאָגט ניט אויס. ווי מ'פּאַרזיכערט אונז, איז דער אָפּהאַלט צוליב דעם „סאַין אויפן טעאַטער. קעסלער וויל ניט אונטערשרייבן דעם גט, ביז מען וועט ניט אַרונטערנעמען דעם שילד פון טעאַטער, אויף וועלכן ס'איז אַנגע-שריבן „קעסלער'ס סעקאַנד עוועניו טעאַטער“. אין אַנדערע ווערטער, קעסלער וויל אַוועק פון טעאַטער צוזאַמען מיט זיין נאַמען, האַלט ער נאָך אַלץ די פען אין האַנט. דערווייל פירט מען אויף אַ נייע פּיעסע, אונטער דער דירעקציע פון מאַריס שוואַרץ. שוואַרץ און בערנאַרד בערנשטיין זיינען די הויפּט-ראַליסטן פון דעם נייעם שטיק, וועלכע הייסט „זיין איינציקער חבר“ און איז פאַרפאַסט פון אַן אַקטיאָר שלמה שטיינבערג. אַלזאָ, נייע הערשער, יונג בלוט רעגירט איצט אין דעם גרויסן קעסלער'ס טעאַטער“...

„דאָס מאַל האָט טאַקע פאַסירט עטוואָס אינטערעסאַנטעס אין דעם פּאָליטישן קעסל-גרוב פון אידישן טעאַטער. דאָס איז ניט אַ זיפּן-בלאַז, וואָס עס ווערט צעפּויקט און צעבלאַזן מיט אַ טאַראַראַם, נאָר טאַקע אַן אמת'ע באַמבע, ווי מ'רופּט עס אויפן טעאַטער-לשון. דער העלד פון דער מואווינג-פיקטשור איז דוד קעסלער. ווען קעסלער איז אַרויס פון זיין טעאַטער האָט אים לואי גאַלדבערג, טאַמאַשעפּסקי'ס מענעדזשער, אַוועקגעכאַפט צו זיך, צו טאַמאַשעפּסקי'ס נעשאַנאַל טעאַטער, מיט אַ געהאַלט, וואָס יעדער אַרעמער איד מעג זיך עס ווינטשן — פינף הונדערט דאָלער אַ וואָך. איז געקומען דער מענעדזשער פון דעם פּילאַדעלפּיע אַמעריקען טעאַטער און האָט קעסלערן אַנגעבאַטן זעקס הונדערט דאָלער אַ וואָך, ער זאָל קומען שפּילן אין פּילאַדעלפּיע. ער האָט עס אַנגענומען“.

„אין אַמעריקען טעאַטער זיינען די באַלעבאַטיים געווען מאַיק טאַמאַשעפּסקי, קלאַראַ ראַפּאַלאַ און הערשל צוקערבערג. עס איז אָבער אין פּילאַדעלפּיע דאָ נאָך אַ טעאַטער, וועלכער באַלאַנגט צו אַנשל שאַר. האָט שאַר ניט געוואַלט אזאָ קאַנקורענץ, האָט ער באַשטעלט אַ קאַנפּערענץ מיט די באַלעבאַטיים פון אַמעריקען טעאַטער און זיי געמאַכט דעם פּאַלגענדיקן פּאַרשלאַג: — „פּילאַדעלפּיע קען ניט אויסהאַלטן קיין צוויי גרויסע טעאַטערס. צאָלנדיק קעסלער'ן זעקס הונדערט דאָלער אַ וואָך, חוץ די איבעריקע מענטשן אין דער טרופּע, וועלן אייך די הוצאות אויפּעסן. אויך מיר וועלן אין דעם

שפיל דערלייגן דעם קאָפּ. דאָס איז מיין פּאַרשלאַג: מיר וועלן אייך געבן זיבן טויזנט דאָלער, איר זאָלט אינגאַנצן צומאַכן דעם אַמעריקען טעאַטער און פּאַרלאָזן פּילאַדעלפּיע“.

„נאָך אַביסל דינגעניש, האָבן זיי דעם פּאַרשלאַג אָנגענומען. זיי האָבן פּאַרלאָזן פּילאַדעלפּיע. קעסלער איז געבליבן מיט אַן אונטערגעשריבענעם קאָנטראַקט פון אַ טעאַטער וואָס איז ניטאָ מער“.

קענט איר שוין פּאַרשטיין פון די אַלע גייעסן, אַז קעסלער האָט קיין האַניק ניט געלעקט. ער האָט אין לויף פון עטלעכע יאָר, ווען ער איז געווען אַ וואַנדערער, געשפּילט אין פּאַרשידענע טעאַטערס — ביי מיין טאַטן אין גרענד טעאַטער, אין בעסי טאָמאַשעפּסקי'ס פּיפּלס טעאַטער און אויך אין באָריס טאָמאַשעפּסקי'ס נעשאַנאַל טעאַטער. ער האָט זיך אומעטום גע-פּילט אומגליקלעך. קעסלער האָט זיין האַרצווייטיק קיינעם קיינמאַל ניט דער-ציילט. איך געדענק אָבער ווען איך פּלעג אים אַמאַל זען אויף דער וועניו, האָט מיר דאָס האַרץ געריסן קוקנדיק אויף אים.

אין זיינע וואַנדערונגען אין יענע יאָרן איז אים אויסגעקומען צו שפּילן אין אַ דערפּאָלאַרייכער אָפּערעטע ביי טאָמאַשעפּסקי'ן. כדי צו קענען אַנאַנ-סירן קעסלער'ס באַמען אין דער אָפּערעטע, האָט טאָמאַשעפּסקי פּאַר אים געמאַכט אַ נאַרישן אויפּטריט אין דריטן אַקט. קעסלער איז שוין געווען אין אַ שטימונג, וואָס ער האָט זיך ניט געווערט. ער האָט די ראַלע אָנגענומען. געדענק איך ווי יחיאל גאַלשמיט האָט מיט ווייטיק אין האַרצן מיר איבער-געגעבן אַ סצענע פון אַקטיאָרן קלוב:

„איך בין געזעסן מיט קעסלער'ן, געשפּילט אַ צוויי-הענטיקן פּינאַקל. צו באַהאַלטן די ביטערקייט וואָס האָט אים געפרעסן, האָט ער זיך געוויצלט... מיטאַמאַל האָט ער אַ קוק געטאָן אויפן זייגער, זיך אויפגעשטעלט און מיט אַ שמייכל אויפן פנים, וואָס האָט מיר ממש מיין האַרץ צעבראַכן, אַ זאָג געטאָן, ווי עס גייט דאָס ווערטל ביי וואַדעווייל-אַקטיאָרן: „אי מאַסט גאָו, — מאַי עפּירענס איז טען-סעווענטיין...“ (איך מוז גיין, איך טרעט אויף זיבעצן מינוט נאָך צען).

אין דער פּראָזע זיינער, האָט ער שטאַרקער אויסגעדריקט זיין האַרץ-ווייטיק און זיין דערנידערונג, ווי מ'קען עס אַנשרייבן אין אַ גאַנצן בוך...

ווילנער האָט אין שוואַרצ'ן דערזען דעם פּאָטענציעלן כוח צו ווערן אַ סטאַר. אים האָט אימפּאָנירט שוואַרצ'ס אַמביציע, זיין יוגנטלעכער פייער, זיין שטאַרקער גלויבן אין זיך, זיין פעאיקייט אויך אַנדערע צו מאַכן גלויבן אין זיין כוח און זיי אַנצינדן מיט זיין באַגייסטערונג פּאַר

זיינע געפלאַנטע גרויסע אויפטוען. מיט איין וואָרט — ווילנער האָט אין שוואַרצ'ן דערזען דעם גרויסן געווינס פאַר זיין געשעפטלעכער צוקונפט אין אידישן טעאַטער.

ער האָט, דערפאַר, תיכף ווי נאָר ער האָט קעסלער'ן באַזייטיקט פון זיין טעאַטער, געמאַכט שוואַרצ'ן פאַר זיין רעכטער האַנט. ער האָט אים איבערגעגעבן די בינע-דירעקציע פון סעקאָנד עוועניו טעאַטער ביז ענדע סעזאָן. שוואַרץ פון זיין זייט האָט דערפילט, אַז דאָס איז די געלעגנהייט פון וועלכער ער האָט גע'חלומ'ט. ווילנער קען אים שטעלן אויף די פיס.

איז דאָך אַלעמען באַקאַנט דער אַמעריקאַנער אויסדרוק „ווען אַפּאַרטיר-ניטי נאַקס עט יור דאָר...“ שוואַרץ איז געווען גרייט ווען די וואונדערלעכע געלעגנהייט האָט זיך באַוויזן. ער האָט נאָך געהאַט דאָס גליק, וואָס אין יענער צייט האָט דאָס מזל מער ווי איינמאַל אָנגעקלאַפט אין זיין טיר, און ער האָט מיט זיין גאַנצער ענערגיע דאָס אויפגעכאַפט און אויסגענוצט. חוץ דער געלעגנהייט פון קעסלער'ס באַזייטיקט ווערן פון טעאַטער און פון ווילנער'ס צוטרוי צו אים, האָט זיך אויך באַוויזן די גע-לעגנהייט צו קריגן אין גלייכן געלט דעם פּרעכטיקן אוירווינג פּלעיס טעאַטער. דער טעאַטער איז געווען ווי געוואונטשן פאַר אַן אינטימען דראַ-מאַטישן טעאַטער. שוואַרץ האָט מיט ענערגישן פיבער דעם אייגנטימער פון טעאַטער אָנגעשטעקט מיט זיין ווייטער וויזיע, און אים איז געלונגען דאָס טעאַטער צו קריגן.

ער האָט צוגעטראָטן מיט אַן אַנטשלאַסנקייט צו באַווייזן ווי גערעכט ער איז געווען, ווען ער האָט זיין יונגן חבר, סאָל דיקשטיין, פאַראויס געזאָגט, אַז ער, שוואַרץ, וועט אַמאַל נאָך זיין גרעסער ווי אַדלער. קעסלער און טאַמאַשעפּסקי צוזאַמען.

האָב איך אייך צוגעזאָגט, ווען איך האָב גערעדט פון יענער אַמביציע שוואַרצ'ס, אַרויסצוזאָגן מיין מיינונג וועגן אים און יענע דריי. איך קען ניט קלאָר דערקלערן פאַרוואָס עס רייצט מיך אַט דעם פאַרגלייך צו מאַכן. אפּשר איז דאָס דערפאַר, וואָס אין לויף פון אַט דער פון מיר באַצייכנטער „צווייטער גאַלדענער עפּאַכע“, אין וועלכער שוואַרץ איז געווען דער וויכטיק-סטער פאַקטאָר, האָב איך אַפט אין מיינע געדאַנקען געמאַכט אַט דעם פאַרגלייך. דערצו בין איך, אין די לעצטע פאַר טעג, אויך באַווירקט פון אַן אומדערוואַרטעטער, פריידיקער איבעראַשונג. איך האָב באַקומען זייער אַ האַרציקן בריוו פון מאַריס שוואַרץ. מיט זיין אויפריכטיקער חבר'שאַפט, וואָס באַפאַלט אים זייער אַפט, קאַמפּלימענטירט ער מיך שטאַרק פאַר מיין דערציילן וועגן אונזער ערשטן סעזאָן אין פּילאַדעלפיע. ער האָט אויך

אויף אַ וואונדערלעכן אָפּנהאַרציקן אופּן אין מיר אויפגעוועקט אַ טייל פון די שוישפּילערישע חלומות אונזערע, וועלכע זיינען שפּעטער אַזוי גרויאַם צערונגען געוואָרן.

דערלויב איך זיך, און איך האָף אַז שוואַרץ וועט מיר מוחל זיין, דעם בריוו צו פאַרעפענטלעכן. איך האָב דאָס געפּיל, אַז דער בריוו וועט באַרייכערן מיין דערציילן און וועט פאַר דעם ליינער זיין פון גרויס אינטערעס. איך גיב דאָ דעם בריוו פון „א“ ביז „ת“: —

„האַליוואוד, מאי 13 — מיין מזל'דיקער טאָג.

„ליבע צילי:

„אַלפּרעד גולדין האָט מיר געשיקט דעם אַרטיקל, אין וועלכן דו שיל-דערסט אונזער צוזאַמענשפּילן אין פּילאַדעלפּיע, אין גרין סטריט. איך האָב פאַר זיך געזען אונזער יוגנט און די אַלע פיבערישע איבערלעבונגען. ס'איז מערקוירדיק ווי דו געדענקסט אַלע דעטאַלן, אַלע פאַסירונגען, וועלכע איך, אַ דאַנק מיין שווערער פאַרצווייגטער אַרבעט, האָב ניט די מעגלעכקייט צו געדענקען אַדער פאַרצייענען.

„ווי גיך די יאָרן זיינען אַוועק!

„ווי אַרעם מיר זיינען געווען, אָבער ווי גליקלעך! — יעדע מינוט אויף

דער בינע איז געווען אַ טיפע פּרייד.

„וויפּיל האָפּענונגען זיינען ביים אידישן טעאַטער אומגעבראַכט געוואָרן אַ דאַנק די וועלכע האָבן צעשטערט וואָס די בעסערע קינסטלער האָבן געזוכט צו שאַפּן.

„דו געדענקסט געוויס דעם פּאַל, ווען דו האָסט פּלוצלונג געלאָזט וויסן, אַז דו ווערסט פאַרלאָבט, פאַר'קנס'ט צו אַ געוויסן מאַנופּעקטשורער, און אַזוי ווי אַלע זיינען געווען פאַרליבט אין דיר — און איך אפשר נאָך מער ווי אַלע — איז די אייפּערזוכט געווען גוואַלדיק.

„וואו איז זי? — וואו איז דאָס פּלאַץ וואו זי געפינט זיך?

„ס'האַט גערוישט און געקאַכט, ביז מ'האַט געפונען דיין אַדרעס.

„און אַזוי ווי איך האָב געקענט גוט אימיטירן דיין טאַטן, יעקב אַדלער, האָב איך צו דיר גערעדט טעלעפּאָניש און געשריען ווי ער — „וואָס פאַר אַ טאַכטער ביזטו, וואָס דו נעמסט אַ חתן אָן מיין פרעגן? און וואָס עפעס אַ ביזנעסמאַן? מיר שטייט ניט אָן קיין מאַנופּעקטשורער — איך וויל אָן אַקטיאָר! און אויב אַ חתן, פאַרוואָס ניט דעם יונגן מאָריס שוואַרץ? איר וועט ביידע זיין אַ גוט פאַרל, ווי איך מיט סאַניע אַדלער...“

„אויב דו האָסט שוין באַקומען אַן ענגעדיזשמענט רינג, גיב אים אָפּ.

טאַמער פּאָלגסטו מיך ניט, וועל איך ניט טאַנצן אויף דיין חתונה...“ א. ד. ג.

„מערקווירדיק, אז דו אליין האָסט מיר געגלויבט, אז ס'רעדט אַדלער. שפעטער האָבן מיר אַלע אויסגעפונען, אז דו האָסט געשפּילט אַ קאָמעדיע מיט אונז אַלע.

„זיי געזונט און גרוס דיין זעליק'ן פאַר מיר.

„מיט פּריינטשאַפּט, ווי תּמיד, מאָריס שוואַרץ“.

בין איך זיך פאַר אייך מודה, אז איך האָב פאַרגאַסן אַ היפשע צאָל טרערן ביי געוויסע שטעלן אין דעם בריוו. ספּעציעל ביי די שורות: „ווי גיך די יאָרן זיינען אוועקגעפּלויגן — ווי אַרעם מיר זיינען געווען, אָבער גליקלעך — יעדע מינוט אויף דער בינע איז געווען אַ טיפע פּרייד“.

אוי, ווי טרויעריק אמת דאָס איז! וואָס איז פּון יענער פּרייד געוואָרן? און ווידער, „וויפּיל האַפּענונגען זיינען ביים אידישן טעאַטער אומגעבראַכט געוואָרן אַ דאַנק די וועלכע האָבן צעשטערט וואָס די בעסערע קינסטלער האָבן געזוכט צו שאַפּן!...“

גיב איך צו, דורך טרערן, נאָך אַ פּראָזע: — אויך אַ דאַנק די צע-

רייצטע אַמביציעס צו איבערשטייגן...

וועל איך דאָ אויך צו שוואַרצ'ס קרעדיט באַשטעטיקן, אז אזוי וואונדערלעך האָט ער דעמאָלט באַכגעמאַכט מיין טאַטן, אז איך האָב באמת געגלויבט, אז מיין טאַטע רעדט צו מיר. מיין ענטפּער, אז איך שפּיל אַ קאָמעדיע, וואָלט איך אפשר שוואַרצ'ן ניט געזאַגט; איך האָב מיין סוד אַרויסגעגעבן מיינענדיק, אז איך רייד צו מיין טאַטן. יונג-מידלשע און יונג-בחור'ישע באַרישקייטן, אָבער ווי זיס זיי זיינען...

בין איך שוואַרצ'ן האַרציק דאַנקבאַר פאַרן געשמאַקן בריוועלע זיינעם — סיי פאַר די קאָמפּלימענטן וועגן מיין דערציילן, סיי פאַר די זיסע דער-איבערונגען אָן דעם חנוועדיקן טעלעפּאָנישן געשפּרעך, ווען ער האָט אזוי וואונדערלעך אימיטירט מיין טאַטן.

און איצט וועגן פאַרגלייך.

איך האָב מיט שוואַרצ'ן געשפּילט אַ סך יאָרן. איך האָב אויך געהאַט די געלעגנהייט צו זען אַדלער'ן, קעסלער'ן און טאַמאַשעפּסקי'ן אין זייערע גרעסטע דערגרייכונגען, אין די סאַמע קרוין-יאָרן זייערע, און איך דענק, אז איך בין ניט גענאַרט אַדער אומגערעכט אין מיין השערה, אז אויך שוואַרץ האָט שוין דערגרייכט זיינע העכסטע הויכן, קען דערפאַר מיין סך-הכל זיין אַ פּאַלקאָמענער. עס איז קיין שום צווייפּל ניט, אז שוואַרצ'ס נאַמען וועט אויף אייביק בלייבן אין דער אידישער טעאַטער-געשיכטע. ער האָט פאַר-שריבן אַ קאַפּיטל פּון טעאַטער-דערגרייכונגען וואָס זיינען אומגעהויער מער ווי עס האָבן באַוויזן יענע גרויסע דריי. אַלס שווישפּילער אָבער קען זיך

שוואַרץ ניט פאַרמעסטן מיט קיינעם פון יענע דריי. איך גלויב אַז עס וואַלט געווען אַ גרויס געווינס פאַר שוואַרצ'ן און פאַר זיין נאָמען אַלס שוישפילער, ווען ער וואַלט גלייך אין אָנהויב פון זיין קאַריערע אַנערקענט דעם פאַקט.

אַמשטאַרקסטן האָבן זיך אין מוחות פון זיינע צושויער איינגעקריצט זיינע וואונדערלעכע שאַפונגען אַלס דוד שאַפיראַ פון „שווער צו זיין אַ איד“, „טוביה דער מילכיקער“, ביידע פון שלום עליכם; דער מילנער פון „אַ פאַרוואַרפן ווינקל“, ניסן אַלטער פון „שמידס טעכטער“, ביידע פון פּרץ הירשביין; דאָס שניידערל אין „קידוש השם“, פון שלום אַש, און ענלעכע ראָלן פון דעם זשאַנער. וואַלט ער ניט אַריינגעפאַלן אין די שוואַכקייטן פון יענע גרויסע דריי, אַז ער, אַלס סטאַר קען אַלץ שפּילן, וואַלטן אויך זיינע שוישפילערישע דערגרייכונגען געווען אַ סך גרעסער. יענע האָבן דאָס געקענט...

מיר וועט נאָך אויסקומען אַנצוווייזן אויף גאָך שוואַכקייטן וואָס שוואַרץ האָט פון יענע דריי גע'ירש'נט.

וועגן אַט די ביידע פאַרגלייכן מיינע — וועגן זיינע שוישפילערישע כוחות, וועגן זיינע ריזיקע דערגרייכונגען פאַר דער געשיכטע פון אידישן טעאַטער — וועל איך זיך מער אַפּשטעלן און מיין מיינונג באַקרעפטיקן, ווען איך וועל פון שטאַפּל צו שטאַפּל דורכגיין די צווייטע גאָלדענע עפאַכע פון אידישן טעאַטער.

עס איז אַודאי געווען אַ געוואַגטער שריט אין יענע יאָרן צו עפענען אַ אידיש טעאַטער אין אוירוווינג פּלעיס, אויף דער 15טער גאַס. אונזער טעאַטער איז דאָן געווען קאַנצענטרירט צווישן גרענד סטריט און דער צווייטער גאַס, אויף דער באַוערי און סעקאַנד עוועניו. די סטאַבילע טעאַטער אונטערנעמער, פאַרוואַלטער און סטאַרס האָבן דערויף געקוקט ווי אויף אַ ווילדער אַוואַנטורע.

„דער אידישער עולם וועט ניט גיין אַזוי ווייט, בפרט אַן אַ פאַטענ־טירטן סטאַר“, האָבן זיי גע'חוזק'ט פון די יונגע צוציקעס און מיט פרייד זיך שוין געגלעט די בייכלעך ביי זייער נבואה, אַז דער גאַנצער ענין וועט אין גיכן פּלאַצן ווי אַ זיפּן־בלאַז...

שוואַרץ און ווילנער, אַבער, האָבן געהאַט דעם מוט צו וואַגן, און אַזוי שנעל ווי דער „ליס“ אויף דעם אוירוווינג פּלעיס טעאַטער איז אונטערגע-שריבן געוואָרן, האָבן זיי אַנגעהויבן אויף אַ גרויסן אופן צו פּראָפּאַגאַנדירן און באַקענען דעם עולם מיט דעם נייעם אויפטו זייערן. שוואַרץ האָט זיך אַריינגעוואַרפן אין דער אַרבעט מיט זיין גאַנצן יונגן

פייער. ער האָט מיט אומדערשעפלעכער ענערגיע זיך גענומען דעם ענין אַרגאַניזירן. דעם צווייטן מאָרטש, 1918, האָט שוואַרץ אין אַן אַרטיקל אין „פאַרווערטס“, אונטערן קעפל, „קען מען אין ניו יאָרק אויסהאַלטן אַ בעסערן אידישן טעאַטער?“ איבערגעגעבן זיין אַני מאַמין, זיין פּראָגראַם פאַר אַזאַ טעאַטער.

געפֿין איך פאַר וויכטיק יענעם אַרטיקל שוואַרצ'ס איבערצוגעבן אין גרעסטן טייל, ווי ער איז געווען געדרוקט:

„שוין מער ווי 2 יאָר, אַז איך טראָג זיך אַרום מיט דעם פּלאַן צוזאַמענ-
צושטעלן אַ טרופּע, וועלכע זאָל זיך אָפּגעבן צו שפּילן גוטע, ליטעראַרישע
ווערק, וועלכע זאָלן זיין אַ כּבוֹד פאַרן אידישן טעאַטער.

„איך האָב מיט אייניקע שוישפּילער גערעדט, וועלכע זיינען געוואָרן
באַגייסטערט פאַר דער אידעע. צווישן זיי אויך אייניקע שרייבער, קריטיקער
און דראַמאַטורגן. מיר זיינען זיך צוזאַמענגעקומען, געמאַכט מיטינגען,
אויסגעאַרבעט פּלענער, צוערשט אויסצופּרובירן אין זומער, שפּילן פאַר
ביליקע פּרייזן, אַ. וו. אַזוי שנעל אָבער ווי עס איז געקומען צו דער געלט
פּראָגע, ווי אַזוי מען זאָל זיך איינטיילן מיט די מאַרקן און ווער זאָל זיין
דער רעזיסאַנץ, ווער מענעדזשער, ווער טאַן-געבער? — האָט זיך אין יעדן
אַנגעצונדן דאָס פייערל פון איפּערזוכט... און איך באַשולדיק קיינעם נישט,
ס'איז דאָך אַלעס בחברותא: — אונזער געשעפט, אונזער פאַרמעגן —
האַט דאָך יעדער איינער די זעלבע רעכט... און אַזוי איז דער פּלאַן
דורכגעפאַלן, אַ סך האָבן אונז נאָך באַטראַכט פאַר משוגעים, פּאַנטאַזיאַרן.

„ביז נאָך 2 יאָר פּאַנטאַזירן איז מיר ענדלעך געלונגען צו באַקומען
דעם שענסטן טעאַטער, דעם בעסטן פון וועלכן איך האָב ווען געטראַכט.
אַ קליין טעאַטער מיט אַ גרויסער פּראַכטפולער בינע, וואו מען וועט קענען
אויפּפירן שיינע, גוטע פּיעסן — און די הויפּט-זאַך — די שטימונג זאָל
זיין. דער טעאַטער האָט אַ היסטאָרישע באַדייטונג. דאָרטן האָבן געשפּילט
די גרעסטע קינסטלער. און דערפאַר, ווען עס איז אַרויס די נייט, אַז איך
האַב איבערגענומען דעם טעאַטער אויף 10 יאָר (מיט אַ פּריווילעגיע אויף
נאָך 11), ווער איך איצט באַטראַכט פאַר אַ משוגע'געם, פאַר אַ פּאַנטאַזיאַר,
ווייל עס הערשט די מיינונג, אַז אַזאַ טעאַטער קען ניט האָבן קיין קיום.
זיי טענה'ן אַז די וואָס שרייען גוטע פּיעסן, צאָלן ניט פאַר קיין טיקעטס,
נאָר זיי בעטן אַ פּעס.

„און די מענעדזשערס פון די איצטיקע טעאַטערס זיינען גאַרניט אַזוי
שטאַרק שולדיק, ווי מאַנכע פאַרדאַמען זיי. די גרויסע טעאַטערס שטייען איצט
מיט אַן עקספּענס (אויסגאַבע) פון פּיר-פּינף טויזנט דאָלער אַ וואָך. איין

דורכפאל רוקט צוריק אויף וואָכן לאַנג מיט אַ היפּשן דעפיציט. און דערפאַר זוכט יעדער די געוואונטשענע „באַמבע“ מיט דעם „פּאַנטש“ (קנאַק), וואו מען זאָל וויינען און לאַכן. און ווען דער מענעדזשער קען אַריינקומען אין טעאַטער און זען ווי דער עולם זיצט און וויינט ווי יום־כיפור אין שול, דאָן גיט ער זיך אַ גלעט ביים בייכל און גייט אַהיים רואיק שלאָפּן, ווייל ער ווייסט, אַז ער וועט שבת קענען צאָלן וועידזשעס (שכירות) און מאַכן פּראָפּיט.

„אַ חוץ דעם איז דאָ נאָך אַ גרויסע שטערונג פאַר גוטע פּיעסן פון ליטעראַרישער באַדייטונג. די טעאַטערס זיינען צו גרויס, זיי פאַרלירן זיך. אַ פּינטל מיטן אויג איז ווייניק. אום אַלע 2 טויזנט מענטשן זאָלן זען, מוז מען טאַקע גלאַנצן מיט די אויגן. אַ שטילער קרעכץ ווערט פאַרלוירן. דאָן זאָגט דאָס פובליקום און זאָגאַר דער קריטיקער, וועלכער ווערט מיטגעריסן מיטן עולם, אַז דער אַקטיאָר אָדער די אַקטריסע האָט ניט קיין טעמפּעראַמענט, קיין נשמה, קיין ליידנשאַפט א. א. וו. וויל מען דאָך ווייזן, אַז מען האָט טעמפּעראַמענט, עסט מען אינגאַנצן אויף די סינעריס (אַ טעאַטער־אויסדרוק פאַר שרייען און מאַכן קולות)... אין אַלע ענגלישע טעאַטערס וואו מען פירט אויף גוטע פּיעסן, זאָגאַר שיינע אָפּערעטן, פירט מען זיי אויף אין אַ טעאַטער פון טויזנט אָדער 12 הונדערט „סיטס“. דער צושויער געפינט זיך דאָן אַזוי ווי אין דער היים, וואו ער קען געמיטלעך זען און הערן אַלעס, און זאָל זיך אַריינלעבן אין דעם. און דאָס גיט דעם שוישפּילער די געלעגנהייט בעסער צו שפּילן, ווייל ער פּילט, אַז מען שענקט אים אויפּמערקזאַמקייט.

„און דערפאַר וויל איך, אַז דער גרויסער עולם זאָל האָבן אַ קליין טעאַטער, וואו די שוישפּילער זאָלן מיטן גאַנצן האַרצן זיך איבערגעבן צו דער קונסט, וואו די מענעדזשמענט, דאָס פּראַכטפולע, באַקוועמע טעאַטער און אַלעס צוזאַמען זאָל אַרבעטן פאַר איין ציל, אויפצוהויבן די אידישע בינע פון וועלכער די שרעקלעכע „פּאַנטשעס“ און די פּופּצן „קוירטן קאַלס“ (אויפהויבן דעם פּאַרהאַנג. בעת מען אַפּלאַדירט די אַקטיאָרן) זאָלן פאַרשווינדן. זאָלן זיי וויסן, אַז איצט האָבן זיי די געלעגנהייט צו האָבן דאָס נאָך וואָס זיי שטרעבן. מיין פּאַרטנער, וועלכער האָט אַריינגעלייגט אַ גרויסן קאַפיטאַל, איז איינגעגאַנגען אויף מיין באַדינג, אַז דער טעאַטער זאָל זיין אייניגע מאַסן אַנדערש ווי אַנדערע ווייל גלאַט עפענען אַ טעאַטער איז גאַר ניט אַזוי נויטיק, וואָרעם די איצטיקע מאַכן ניט אַזעלכע גלענצענדע געשעפטן (מיט דער אויסנאַם פון צוויי). אום צו מאַכן דעם טעאַטער פאַר אַ פינאַנציעלן סוקסעס (דערפּאָלג) מוז עס צוערשטן זיין אַ מאַראַלישער סוקסעס. און אויף די פּאָלגנדע פּונקטן, רעכנן איך, אַז עס זאָל זיין אַ דאַפּלטער סוקסעס :

1) דער טעאטער זאל זיין אַ סאַרט הייליקטום, וואו עס זאל שטענדיק הערשן אַ יום-טובֿ'דיקע און אַרטיסטישע שטימונג ;

2) אַ געזעלשאַפט פון יונגע קינסטלער, וועלכע זאלן ליב האָבן און שטרעבן צו ברענגען דעם אידישן טעאטער צו אַ שיינער שטופע ;

3) שפּילן גוטע דראַמען, הערליכע קאָמעדיען, געלונגענע פאַרסן און שיינע אָפּערעטן. און אויב אַ מעלאָדראַמע, מוז עס זיין מיט אינטערעס און לאַגיק ;

4) יעדע פּיעסע אויפירן אַזוי ווי זי פאַרדינט און וואו דער אויטאָר זאל אויך האָבן אַ דעה איבער זיין פּיעסע. מאַכן גענוג פּראָבען כדי די שוישפּילער זאלן האָבן צייט גענוג איינצושטודירן זייערע ראָלן. אויך וועט יעדער פּיעסע קריגן אַ גענעראַל-פּראָבע מיט קאָסטימען און סינעריס ;

5) די פּרעסע און דער טעאטער זאלן גיין האַנט אין האַנט, און אויב די פּרעסע, דאָס פּאַלק און די טעאטער-יוניאָנס, וועלן מיר געבן די נויטיקע שטיצע, בין איך זיכער, אַז דער אוירווינג פּלעיס טעאטער וועט זיין אַ שטאַלץ פאַר אונזערע אידן אין ניו יאָרק.

אַט מיט דעם „אַני מאַמין“, און מיט זיין טיפּן גלויבן אין זיינע גרויסע אַמביציעס איז שוואַרץ צוגעטראָטן צוזאַמענצושטעלן זיין טרופּע פאַר דעם אידעאַלן טעאטער, וואָס ער האָט אַזוי שייין און אַנציענדיק אויסגעמאַלן אין זיין אַרטיקל. איך האָב געהאַט דאָס מזל צו זיין די ערשטע מיט וועמען ער האָט פאַרהאַנדלט, ער האָט מיך ממש באַצויבערט מיט די שיינע פאַרבן מיט וועלכע ער האָט פאַר מיר פאַרגעשטעלט דעם אויספאַנטאזירטן טעאטער זיינעם. ער וויל מיך האָבן פאַר זיין „לידינג-לעידיי“ ; ער דאַרף מיך האָבן אים צו העלפּן. מיט מיר איז ער זיכער. די קאָמבינאַציע מאַריס שוואַרץ און צילי אַדלער, וועט זיין אַנציענדיק, סיי פאַרן עולם, סיי פאַר דער פּרעסע, סיי פאַר די יונגע בעסערע שוישפּילער, וואָס ער האָט בדעה צוצוציען צו זיין טעאטער. אים איז ניט שווער אַנגעקומען מיט מיר דורכ־צוקומען. ער האָט מיר צוגעזאָגט, אַז איך וועל אומעטום אַנאַנסירט ווערן גלייך מיט אים, אַז קיינער וועט ניט ווערן אַנאַנסירט אַזוי גרויס ווי מיר ביידע. ער האָט דאָס אַריינגעשריבן אין קאָנטראַקט און מיר האָבן עס אונטער-געשריבן. איך האָב אים אפילו נאָכגעגעבן זיין בקשה איך זאל ניט פּאָדערן קיין העכערונג אויף מיין געהאַלט, וואָס איך האָב געקראָגן יענעם סעזאָן ביי קעסלער'ן, איך מוז אים העלפּן אין זיין ערשטן סעזאָן — נאָכאַלעמען עס איז דאָך „אונזער טעאטער“ ...

אַרום אַ חודש שפּעטער איז ער געקומען צו מיר מיט אַ נייער בקשה : אַזוי ווי ער וויל צוציען די בעסטע יונגע כוחות וואָס אונזער טעאטער

פארמאגט, וויל ער אויך אנגאזשירן בערטאָ גערסטין. בערטאָ גערסטין האָט די ערשטע יאָרן פון איר טעאָטער-קאָריערע געשפילט אין די ניו יאָרקער וואָדעוויל טעאָטערס. ערשט אין די לעצטע פאָר יאָר, איז זי אַריבער אין דעם אַזוי-גערופענעם לעגיטימען טעאָטער, וואו זי האָט זיך גאָר גיך דער-וואַרבן אַ נאָמען ווי אַן ערשט-קלאַסיקע שוישפילערין. די לעצטע צוויי סעזאָנען איז זי געווען די „לידינג-לעידי“ אין טאָמאַשעפסקי'ס נעשאַנאַל טעאָטער. זי וויל אין אירוינג פלעיס טעאָטער אויך אַנאָסירט ווערן ווי אַ „לידינג-לעידי“, גלייך מיט מיר. לויט מיין קאָנטראַקט קען ער די פאָ-דערונג אירע ניט נאָכגעבן אַן מיין צושטימונג. אַוואַדי האָב איך אַ רעכט דאָס צוריקצוווייזן. איז אים אויך ניט שווער אַנגעקומען אין דעם פאַל ביי מיר צו פועל'ן מיין דערלויבעניש — „איך מוז דאָך אים העלפן“.

פונקט ווי שוואַרץ, וועלן עס די מערסטע טעאָטער-מענטשן מוזן צוגעבן, אַז אַן אַנדערע אויף מיין אָרט וואָלט אַזאַ קרבן ניט געבראַכט. איך האָב אָבער איינגעזען אַז בערטאָ איז גערעכט אין איר פאַדערונג. איך האָב אויך געפילט אַז זי וועט זיין אַ גרויס געווינס פאַר אונזער טעאָטער.

עס איז כדאי דאָ צו פאַרצייכענען אַ געשפרעך, וואָס איך האָב לעצטנס געהאַט מיט בערטאָ גערסטין פון יענער צייט טאַקע. זי דערציילט, אַז זי האָט זיך שטאַרק געקווענקלט צו פאַרלאָזן דעם סטאַבילן טאָמאַשעפסקי'ס נעשאַנאַל טעאָטער פאַר שוואַרץ'ס אויסגע'חלומ'טן אירוינג פלעיס טעאָטער: „איך האָב דעמאָלט גאַרניט פאַרשטאַנען, וואָס ער אונטערשטרייכט אַזוי וועגן שפילן בעסער טעאָטער. איך האָב ניט געוואוסט קיין חילוק: סטייטש בעסער טעאָטער? אַז מען שפילט גוט, איז בעסער טעאָטער“.

אָבער שוואַרץ מיט זיין כוח הדיבור און זיין גרויסע באַגייסטערונג האָט ניט אַפגעלאָזן, בפרט נאָך, אַז ער האָט איר אויסגערעכנט וועמען ער האָט שוין. די אַלע יונגע בעסערע שוישפילער מיט וועלכע ער וועט זיך אַרומרינגלען — יונגוואַרג מיט יונגע אַמביציעס — „מיר וועלן זיי ווייזן וואָס עס מיינט טעאָטער-שפילן!“ ער האָט זי איבערגערעדט.

מיט אַ פאַר וואַכן שפעטער האָט ער ווידער ביי מיר געבעטן הילף. ער וויל האָבן לודוויג זאַצ'ן אין זיין טרופע. נאָר איך קען זאַצ'ן באַווירקן.

זאַץ האָט יענעם סעזאָן געהאַט אַ ריזיקן דערפאַלג מיט אַדלער'ן אין זיין גרענד טעאָטער. די אידישע פרעסע האָט אים גוואַלדיק אויפגענומען. ספעציעל אין די צוויי ראָלן זיינע אין דימאָוס'ס „וועלט אין פלאַמען“ און „שקלאַפן פון פאַלק“. ער איז, פאַרשטייט זיך, אויך מיט באַגייסטערונג אויפגענומען געוואָרן פון ברייטן טעאָטער-עולם. אַדלער האָט אים געוואָלט אויך פאַרן קומענדיקן סעזאָן. זאַץ איז געווען זייער גליקלעך ביי אַדלער'ן,

און ס'איז אים גארניט איינגעפאלן צו טראכטן וועגן אוועקגיין פון אים. איך האב געפילט, אז ביים בויען אזא נייעם טעאטער, דארף זאץ אויך זיין דערביי. איך האב שטארק געגלויבט אין זיין פילויטיקן טאלאנט און געוואוסט, אז ער וועט זיך שאפן זיין פלאץ אין דעם סארט טעאטער. איך האב זאצ'ן גענומען צורייידן. ער האט אין אנהויב גארניט געוואלט הערן דערפון. ער האט זיך אפילו געשראקן פארן געדאנק אוועקצוגיין פון אדלער'ן. „צילי, איך פיל זיך אזוי פארפליכטעט צו אדלער'ן. ער האט מיר געגעבן מיין גרויסע געלעגנהייט, ווי קען איך אים אזוי אפדאנקען?“ איך בין צוגעשטאנען:

„הער, לודוויג, איך גלויב שטארק אין דעם נייעם טעאטער. מיט דיין כוח וועט דער טעאטער א סך געשטארקט ווערן. דו האסט צו מיר מער פליכטן ווי צו אדלער'ן. איך בין מער דיין משפחה, ווי אדלער איז. איך גלויב, אז איך האב דיר דאס ביי א סך געלעגנהייטן ארויסגעוויזן. פארדין איך ביי דיר, אז דו זאלסט מיין פאדערונג שטעלן העכער ווי אדלער'ס. דו מעגסט מיר גלויבן, אז איך האב דיין טובה אויך אין זינען. דו דארפט זיין צווישן די גרינדער פון אזא טעאטער.“

איך האב אויך צוגעצויגן מיין מאמע'ס הילף. איך האב איר איבער-צייגט אין דער מעגלעכקייט פון דעם דערפאלג פון אזא טעאטער:

„דאָרט וועלן מיר זיך אלע קענען אויסלעבן. מיר בויען א צוקונפט פאר אונז אליין און אויך א נייע עפאכע אין דעם אידישן טעאטער.“

מיין מאמע האט מיך פארשטאנען. זי האט מיר געהאלפן ווירקן אויף זאצ'ן. ער האט ענדלעך נאכגעגעבן. און איך האב שווארצ'ן ווידער געהאלפן. איך האב מיט צופרידנקייט שווארצ'ן געבראכט די בשורה און געפילט, אז איך האב א היפשן חלק צוגעטראגן צו די באמיאונגען צו שאפן דעם נייעם טעאטער. מיין זיכערקייט און פעסטער גלויבן אין דעם דערפאלג פון „אונזער טעאטער“ איז פיל פארשטארקט געווארן, ווען שווארץ האט מיט עטלעכע טעג שפעטער מיר געלאזט וויסן, אז ער האט אויך אג-גאזשירט יעקב בן-עמי.

פון דער צייט וואס איך האב געשפילט אין דימאָוּס „אייביקער וואגן-דערער“ איז מיר פארבליבן א גוטער טעם פון בן-עמי'ן — זיין פערזענלעכקייט, זיין טאלאנט און זיין באציאונג צו טעאטער זיינען מיר געווען צום הארצן... האט מיר באמת שטארק הנאה געטאן, ווען איך האב אויס-געפונען, אז בן-עמי וועט אויך זיין מיט אונז... אין די קורצע עטלעכע יאָר וואָס ער איז געווען אין אמעריקע, האָט ער גאָך ניט באַוויזן זיך צו

דערהויבן צו אַ וויכטיקער פּאָזיציע אין אידישן טעאַטער דאָ. ער האָט אַבער געצויגן אַ סך אויפּמערקזאַמקייט אין עטלעכע ראָלן וואָס ער האָט געשפּילט, סיי אין בעסערן רעפּערטואַר, ווי „דער וואַנדערער“ און „געדונ-גענער חתן“, פון דימאָווין, סיי אין מעלאָדראַמאַטישן רעפּערטואַר.

ער האָט, למשל, אין קאַלמאַנאוויטש'עס „די ווערט פון אַ מאַמע'ן“ געשאַפּן אַ וואונדערבאַרן כאַראַקטער, נאָטע וואַסערטרעגער. אגב, האָט ער מיט יענער ראָלע זיינער שטאַרק אויסגענומען ביי דער פּראַפּעסיע. די אַקטיאָרן האָבן אַבערקענט אַז דער „ליטעראַטוניק“ איז גאַר אַ פּיינער שוישפּילער.

ער האָט אויך אין יענע ערשטע יאָרן זיינע אין אַמעריקע געקראָגן גרויס אַנזען און אַ סך לויב אַלס רעזשיסאָר, ווען ער האָט מיט אַ גרופּע אַמאַטאָרן אויפּגעפירט אין „נעיבאַרהוד פּלעיַהאָוז“ אויף גרענד סטריט דריי אייב-אַקטערס, פון י. ל. פּרץ. דער בעסערער טעאַטער-עולם האָט אין אים געזען אַ גאָר וויכטיקן כוח פאַרן אידישן טעאַטער. איך האָב דערפאַר דערפּילט אַז זיין צושטיין צו אונזער טעאַטער איז אַ גרויסער געווינס פאַר אונז.

מיך האָט שטאַרק אימפּאַנירט שוואַרצ'ס אַמביציעזער אויפטו און זיין מוטיקער גלויבן, אַז מיר, די יונגע, האָבן דעם כוח און טאַלאַנט צו שאַפּן אַ נייעם וועג אין אידישן טעאַטער, זיך אַפּטרייסלען פון דעם שימל וואָס איז אַנגעוואַקסן אויף אונזער טעאַטער, צוליב פּערזענלעכע שטרויכלונגען, וואָס אונזערע ערשטע „גרויסע“ האָבן ניט געקענט בייקומען — צו זען אַרויס-שיילן די ריינע, שיינענדיקע ירושה זייערע פון די דערנער און ווילדע געוויקסן וועלכע האָבן זיך אַנגעזאַמלט אין לויף פון די יאָרן און פאַרטונקלט איר שייך און פאַרמינערט איר גרויסן ווערט... האָב איך זיך געפּילט געהויבן, וואָס איך בין געווען די ערשטע, וועמען שוואַרץ האָט צוגעצויגן. איך האָב מיך דערפּילט ווי אַ טייל פון דעם גרויסן געוואַגטן פאַרוזך, זיך געפּרייט מיט יעדן נייעם כוח וואָס אונזער טעאַטער האָט צוגעקראָגן...

עס איז, אגב, כדאי דאָ צו פאַרצייענען עפעס וואָס טיילט אויס בן-עמי'ן פון אונז אַלעמען. איר וויסט שוין פון מיין דערציילן וועגן די צוגרייטונגען צום אוירווינג פּלעיַס טעאַטער, אַז מיר האָבן געקוקט דערויף און געהאַפּט אַז עס ווערט געשאַפּן אַ נייער וועג, אַ שענערער צוגאַנג צו טעאַטער. בן-עמי האָט אַבער אויף אַ דירעקטן אופן געפרוואווט באַווירקן און פאַרזיכערן אַז דאָס טעאַטער וועט זיך אַנשטרענגען אויפּצופירן פּיעסן פון אַ ליטעראַרישן ווערט. אין זיינע פאַרהאַנדלונגען מיט שוואַרצ'ן, האָט ער געשטעלט אַ פּאַדערונג, אַז מינדעסטן איין מאָל אַ וואָך זאָל געשפּילט ווערן אַ ליטעראַ-רישע פּיעסע.

מ'האָט זיך שטאַרק געדונגען וועגן דעם פּונקט. שוואַרץ האָט מורא געהאַט, אַז אַזאַ צוזאַג קען באַשווערן דאָס טעאַטער. די רײד איז געווען וועגן שפּילן אַ ליטעראַרישע פּיעסע יעדן מיטוואָך. בן־עמי האָט עס טאַקע באַצײכנט אַלס „ליטעראַרישער מיטוואָך“. האָט שוואַרץ אַרגומענטירט, אַז אים קען אויסקומען פּאַרלירן געלט יענע אַוונטן; וויל ער אַז בן־עמי זאָל אויך עפעס צוטראַגן, אַראַפּלאַזן כאַטש פינף דאָלער פּון זײנע שכירות. בן־עמי האָט צוגעשטימט — אַנשטאַט פינף־אויף־זיבעציק דאָלער אַ וואָך, איז געבליבן זיבעציק.

אין סעזאָן 1917-1918, האָט מיין טאַטע אין זײן גרענד טעאַטער אַרויסגעפירט און זײער אָפט געלויבט פּאַרן עולם כּמעט אַן אומבאַקאַנטע שווישפּילערין. זי האָט זיך שטאַרק אויסגעצײכנט אין כאַראַקטער־ראָלן און אַלס מוסטער־ראַליסטיק. דאָס איז אונזער זײער טאַלאַנטפולע חנה אָפעל. שוואַרץ האָט אויך זי אַנגאַזשירט.

האַב איך באמת געהאַט גרויס פּאַרגעניגן און די בעסטע דערוואַר־טונגען ווען איך האָב ענדלעך איבערגעלייענט די נעמען פּון אונזער טרופּע פּאַרן אוירווינג פּלעיס טעאַטער. איך האָב געהאַט דאָס געפּיל, אַז שוואַרץ האָט געהאַלטן וואָרט, און זיך טאַקע אַרומגערינגלט מיט די בעסטע יונגע כּוחות וואָס דאָס אידיש טעאַטער האָט דאָן פּאַרמאַגט. אָט איז דער צעטל אין דער אָרדנונג ווי זײ זײנען געווען אַנגאַסירט:

דער פּרויען פּערסאָנאַל: צילי אַדלער, בערטאַ גערסטיק, חנה אָפעל, סאַניאַ נאַדאַלסקי, עני מעלצער, מרס. ראָזנטאַל און די יונגע קלאַראַ ראָזנ־טאַל. מענער: מאַריס שוואַרץ, לודוויג זאַץ, יעקב בן־עמי, יחיאל גאַלדשמיט, אליהו טענענהאַלץ, באַריס ראָזנטאַל און מאַקס ווילנער. מיר האָבן מיט חשק און התמדה זיך גענומען צו דער אַרבעט פּאַרן אַנהויב פּון סעזאָן.

געדענק איך די יום־טובֿ־דיקע שטימונג, די אינערלעכע פּרייד וואָס איך האָב געפּילט, גײענדיק צו דער ערשטער פּראָבע אין אוירווינג פּלעיס טעאַטער. יעדער אבר האָט אין מיר געזונגען. אין מיין מוח האָבן זיך געוועבט שײנע חלומות, זיסע האַפענונגען. מיר לאָזן זיך אויף נייע וועגן וואָס וועלן אונז פירן צו אַ זיכערן ברעג.

איך האָב די זעלבע שטימונג אַרויסגעלייענט פּון יעדן איינעם פּון דער טרופּע, ווען מיר זײנען זיך צונויפגעקומען אויף דער בינע צום ערשטן מאָל. אין יעדנס אויגן, אין די שײנענדיקע פּנימער האָט מען געקענט זען די פּריידיקע דערוואַרטונגען. אַ גרייטקייט צו אָפּגעבן כּוח און מוח צו העלפּן אַ נייעם שײנעם אַנהויב. מ'האַט ממש געקענט פּילן דעם רײץ פּון קוועלג־

דיקער יוגנט, וואָס איז אָנגעשטאַלט מיט ענערגיע, אָנגעשטעקט מיט אַמבי-
ציעס צו גיין אויף אייגענע נייע וועגן צו אַ שענערן, אַ בעסערן אידיש
טעאַטער.

שוין אין די ערשטע באַגעגענישן, אין די נייע באַקאַנטשאַפֿטן האָב
איך דערפֿילט אַ געלייטערטע אַטמאָספֿערע, אַ מין דערהויבנקייט. גאַר אַן
אַנדער צוגאַנג ווי איך בין געוואוינט געווען צו טרעפֿן ביי אָנהויב סעזאָן
פֿריער. אַן די באַנאַלע חכמות, צינישע רכילות'ן און שאַרפע וויצן, וואָס
האַבן שטענדיק געלאָזט אַ שלעכטן טעם... האָט יענער ערשטער צוזאַמענ-
קום מיך געוואַרעמט, מייע זיסע האַפֿענונגען געשטאַרקט און געמוטיקט.
געדענק איך ווי דער געוויינלעכער צוגאַנג צו דער פֿאַרלעזונג פֿון
דער ערשטער פֿיעסע, האָט עפעס ווי פֿאַרשוועכט די יום־טובֿ'דיקייט ביי מיר.
מיר האָט זיך געדוכט, אַז שוואַרץ האָט געדאַרפט פֿריער ריידן צו דער
טרופֿע. אונז, אַזוי צו זאָגן, אָנרעגן זיך צו לאָזן מיט גלויבן אויף אַ נייעם
וועג. ער האָט עס ניט געטאָן. גלייך צוגעטראָטן צו דער פֿאַרלעזונג ווי
מ'האַט עס געטאָן אין אַלע טעאַטערס ביז איצט. ס'האַט זיך ניט געמערקט
קיין נייער צוגאַנג.

די שטימונג פֿאַר אַ בעסערן אידישן טעאַטער איז געקומען צום אויס-
דרוק פֿון פֿאַרשידענערליי ווינקלען — סיי אויף די טעאַטער זייטן אין די
אידישע צייטונגען, סיי אין ספֿעציעלע אַרטיקלען פֿון אַנערקענטע ליטעראַטור,
זשורנאַליסטן און טעאַטראַלן. אַזוי איז, למשל, אין „טאַג“, דעם 18טן מאַי,
1918, דערשינען אַן אַרטיקל פֿון דראַמאַטורג אַסיפֿ דימאָוו. ציטיר איך דאָ
פֿון יענעם אַרטיקל:

„עפעס נייעס, פֿרישעס רייסט זיך אַריין אין דער אַטמאָספֿערע פֿון
אונזער טעאַטער. דאָס טעאַטער־פֿובליקום האָט זיך געענדערט צום בעסערן,
אַ סך אַלע, פעסטע טעאַטער־טראַדיציעס זיינען אומדערוואַרטעט אַפּגע-
שאַפט געוואָרן... עס האָבן אין אַ קורצער צייט אויפֿגעבליט אַ סך פֿרישע
טעאַטראַלע בלומען און פֿיל טעאַטראַלע שטערן האָבן זיך אויסגעלאָשן...
אַ סך רעפּוטאַציעס זיינען צו גרונט געגאַנגען, אַבער גיך, כמעט אומבאַ-
מערקט, האָבן זיך באַוויזן אויף זייער אַרט, נייע נעמען, נייע כוחות... עפעס
ווי מיט אומבאַרעמהאַרציקער, אַבער גערעכטער גרויזאַמקייט... דאָס אַפּגע-
לעכטע, פֿאַרעלטערטע, גייט צו גרונט, און זיין אַרט פֿאַרנעמט דאָס נייע,
דאָס יונגע... אַזוי איז עס אין לעבן, אַזוי אויך אין דער קונסט. דער עולם
איז מיטאַמאַל קאַלט געוואָרן צו זאַכן וואָס זיינען פֿריער זיי געווען צום
האַרצן... פֿיעסן וואָס וואַלטן מיט אַ צוויי־דריי יאָר צוריק אויסגענומען ביים

עולם, זיינען איצט פולשטענדיק דורכגעפאלן... און דאָס וואָס האָט, דוכט זיך, ניט געקענט האָבן קיין דערפאלג, איז דווקא יאָ געפעלן..."

ווי געזאָגט, איז דאָס אויבן-ציטירטע בלויז איינס פון אַ צאָל אַר-טיקלען פון דעם כאַראַקטער, וואָס זיינען אין יענער צייט געשריבן געוואָרן. איז עס זיכער געווען אַ גרויסע הילף פאַר אונזער נייעם אָנהויב אין אוירווינג פלעיס טעאַטער, ווערטפולע רעקלאַמע פון אַ פיינעם פאַרנעם... שוואַרץ און ווילנער האָבן געזוכט די שטימונג צו אויסנוצן און זיינען אַרויס מיט אַ "קאַמפּעין" פאַר יערלעכע "טובסקרייבערס"...

דער "פאַרווערטס" טעאַטער-רעפּאָרטער רעאַגירט אויף דעם אין אַ גרעסערן נאָטיץ דעם 24טן מאַי, 1918: "מאָריס שוואַרץ וויל אין זיין טע-אַטער ניט נאָר אַדווערטאַיזן זיך און די אַקטיאָרן נאָר אויך די טעאַטער-גייער. די וואָס וועלן קויפן יערלעכע פלעצער אין טעאַטער וועלן זייערע נעמען אויפגעשריבן ווערן אויף ספּעציעלע גרויסע טאַוולען וואָס וועלן הענגען אין דער "לאַבי" פון טעאַטער, און מ'וועט מיינען אַז דאָס זיינען נעמען פון פּיעסן אָדער פון אַקטיאָרן... שוואַרץ האָט אויך אַ פּלאַן צו גרינדן אַרום זיין טעאַטער אַ קלוב פון הונדערט סטאַטיסטן, מענער און פרויען. פון דעם קען מיט דער צייט אפילו אַרויסקומען אַ דראַמאַטישע שולע. די סטאַטיסטן וועלן ווערן ספּעציעל געשולט, צו וויסן ווי אַזוי אויף אַ בינע צו דערשיינען, אַזוי אַז די מאַסן-סצענעס זאָלן אַרויסקומען נאָטיר-לעך און מיט אַ געוויסער פאַרשטענדעניש... דער שר פאַר זייער אַרבעט וועט זיין פריי אַיינטריט אין טעאַטער ווען נאָר זיי וועט זיך וועלן... אויך זייערע נעמען וועלן זיין אויסגערעכנט אויף פּלאַקאַטן אין דער לאַבי, און אין די טעאַטער פּראָגראַמען."

ניט אַלץ איז אָבער אין טעאַטער צוגעגאַנגען אַזוי גלאַט ווי ס'האַט זיך אויסגעוויזן. סימנים פון ערשטן קריזיס האָבן זיך באַוויזן ווי נאָר מ'האַט זיך גענומען צוגרייטן די ערשטע טעאַטער-רעקלאַמען. גאָר גיך איז דער קריזיס אַרויס אין דער עפענטלעכקייט. אַזוי ווי מיין נאָמען איז אין דעם געווען פאַרמישט, פיל איך עס ווי מיין חוב דעם ענין קלאַר צו מאַכן. אַט ווי עס איז אין "פאַרווערטס" דאָן איבערגעגעבן געוואָרן:

"די צוויי וויכטיקסטע קינסטלער פון מאָריס שוואַרץ'ס אוירווינג פלעיס טעאַטער בונטעווען זיך, און האַלטן ביים אַוועקגיין פון טעאַטער. דאָס זיינען צילי אַדלער און לודוויג זאָץ. מיר וועלן אַן אַנדערש מאַל באַשפרעכן פאַר-וואָס צילי אַדלער און זאָץ בונטעווען זיך. דער בונט איז אַן אינטערעסאַנטער: דאָס איז אַן אָנגעווייטיקט קאַפיטל אין די קינסטלער-קרייזן, די סטאַר-סיסטעם... דערווייל דערציילן מיר, אַז ס'האַלט דערביי, אַז צילי אַדלער

און לודוויג זאָן זאָלן קויפן אַ פּיעסע ביי אַסיפּ דימאָו און זיך אַרויסלאָזן איבער דער וועלט..."

אין וואָס־זשע איז באַשטאַנען דער „אינטערעסאַנטער בונט?!“ ווי קומט אין אונזער טעאַטער וואָס זוכט צו שאַפן אַ „נייעם וועג“, אַ „נייעם צוגאַנג“, אַזאַ אַנצוהערעניש ווי „סטאַר סיסטעם?!“ איז אָט וואָס עס האָט דערפירט דערצו :

ווי איר געדענקט, בין איך געווען דירעקט פאַראַנטוואָרטלעך וואָס זאָן איז אַוועק פון אַדלער'ס גרענד טעאַטער כדי צו זיין מיט אונז אין אירוינג פּלעיס טעאַטער. ווען מען האָט גענומען צוגרייטן די ערשטע טעאַטער־רעקלאַמעס און זאָן האָט געזען אַז מאָריס שוואַרץ, צילי אַדלער, בערטאַ גערסטין זיינען גרעסער אַנאַנסירט, האָט ער געפאַדערט פון שוואַרצ'ן אַז ער וויל אויך זיין אַנאַנסירט גלייך מיט אונז. איך בין געווען מיט דער מיינונג אַז ער האָט רעכט דאָס צו פאַדערן. און פונקט ווי איך האָב צוגעשטימט אַז בערטאַ גערסטין זאָל זיין אַנאַנסירט גלייך מיט מיר, מעג שוואַרץ נאָכ־געבן, אַז זאָן זאָל זיין אַנאַנסירט גלייך מיט אים. שוואַרץ האָט אין אַנהויב זאָצ'ן זיין פאַדערונג אָפּגעזאָגט, האָט זאָן געוואָלט אַוועקגיין פון טעאַטער. איך האָב געפילט אַז איך האָב אַ חוב צו זאָצ'ן און איך דאַרף שטיין מיט אים אין זיין קאַמף. איך האָב דאָס געזאָגט שוואַרצ'ן. ס'האָט לאַנג ניט גענומען און שוואַרץ האָט זאָצ'ן נאָכגעגעבן.

אַלץ האָט זיך „אויסגעפרעסט"...

פאַר דער ערשטער פּיעסע צו דערפּענען דעם נייעם אירוינג פּלעיס טעאַטער, האָט שוואַרץ אויסגעקליבן ז. ליבני'ס פאַנטאַסטישע דראַמע, „דער מענטש און זיין שאַטן“.

כאַטש די פּיעסע האָט ווייט ניט געשטימט מיט די האַפּענונגען וואָס מ'האָט געלייגט אויף דעם נייעם טעאַטער, איז אָבער כדאי איבערצוגעבן די וואַרעמע באַציאונג פון דער פרעסע און דעם ערנסטן צוגאַנג פו די וויכ־טיקסטע טעאַטער־רעצענזענטן פון יענער צייט.

ווי אַן אַנהויב פון אַ נייעם פאַרווך אין אידישן טעאַטער — אַ פאַרווך וואָס האָט געענדערט זיין אויסזען פאַר אַ סך יאָרן, און געפירט צו דער „צווייטער גאָלדענער עפּאָכע“ אין אונזער טעאַטער, איז עס ביז גאָר וויכטיק, זיך ברייט אָפּצושטעלן אויף דער אויפנאַמע וואָס דער אירוינג פּלעיס טעאַטער האָט געקראָגן אין דער אידישער פרעסע.

שרייבט, למשל, דער איצטיקער רעדאקטאר פון „פאָרווערטס“, הלל ראָגאַף:

„דער אידישער טעאָטער איז הייִנאַר רייכער געוואָרן מיט נאָך אַ בינע און מיט נאָך אַ סטאַר מענדעזשער. דער יונגער קינסטלער מאָריס שוואַרץ האָט פאָרוואַנדלט דעם אַלטן דייטשן טעאָטער אויף אוירווינג פלעיס אין אַ אידיש הייז און האָט דאָרט דעם סעזאָן געעפנט מיט ז. ליבינ'ס אָן ערנסט־טער פיעסע, מיט אַ טרופע יונגע, אויסגעצייכנטע אַקטיאָרן און אַקטריסעס, מיט אַ שיינער אויסשטאַטונג און פעאיקער רעזשי. צווישן די אַלע טעאָטערס וועלכע האָבן דעם סעזאָן אָנגעפאַנגען מיט דראַמען, האָט דער אוירווינג פלעיס טעאָטער דעם בעסטן איינדרוק געמאַכט. דאָס דאָרף דעם גאַסט אין אונזער טעאָטער־וועלט צוגעבן מוט און כוחות פאַר זיין אונטערנעמונג.“

ריידנדיק וועגן דער דראַמע פילט מען, אַז הלל ראָגאַף ראַנגלט זיך מיט דער ניט צוגעראַטענער פיעסע ליבינ'ס, און מיטן ווילן ניט צו שאָדן דעם נייעם אָנהויב ...

„וואָס אָנבאַלאַנגט דעם שפּילן פון די אַקטיאָרן, מוז פריער געזאָגט ווערן אַ וואָרט וועגן דעם אַלגעמיינעם איינדרוק, וואָס דער אַנסאַמבאַל מאַכט: עס איז ווירקלעך צום ערשטן מאל וואָס מען זעט אויף דער בינע אַ טרופע פון געקליבענע קינסטלער, איינער אין איינעם, יעדער צוגעפאַסט צו זיין ראַלע, יעדער איינגעשטודירט אין זיין ראַלע. מיר האָבן שוין אויבן באַמערקט, אַז די רעזשי איז אָן אויסגעצייכנטע. מיט איינער אָדער צוויי אויסנאַמען שפּילט יעדער ניט בלויז אויפריכטיק און ערנסט, נאָר אויך אינטעליגענט.“

ראָגאַף שטעלט זיך אָפּ גאַנץ ברייט אויף די מערסטע שוישפּילער פון אַנסאַמבאַל. לייענענדיק זיינע אָפּשאַצונגען, האָט עס מיך דערמאָנט דעם ערנסט מיט וועלכן די מערסטע פון די שוישפּילער זיינען צוגעגאַנגען צו זייערע ראַלן. געדענק איך, למשל, פאַר מיין ראַלע אין לעצטן אַקט, אַלס אַל־טיטשקע, האָב איך טעג גאַנצע פאַרבראַכט אין עטלעכע מושב־זקנימ'ס, שטודירנדיק אַלערליי אַלטיטשקע ווייבער — זייערע באַוועגונגען, דעם טאָן פון זייער רייזן, און וואָס און ווי אַזוי זיי דריקן אויס זייער אָפּגעלעבטקייט, זייער „נאָך־אַלעמען“.

ווי אַ מין באַרעכטיקונג פאַר מיין איינריידן לודוויג זאַץ'ן זיך אָנצושליסן אין אונזער טעאָטער און צו באַשטעטיקן מיין גלויבן אין זיין טאַלאַנט, וויל איך דאָ ענדיקן די אויסצוגן פון הלל ראָגאַפ'ס קריטיק מיט עטלעכע שורות וועגן לודוויג זאַץ:

„דעם גרעסטן היט (דערפאַלג) מאַכט לודוויג זאַץ אין אַ קליינער ראַלע,

וועלכע איז כמעט ווי צוגעטשעפעט צו דער פיעסע. זאץ האָט, הפנים, גע- טראַכט ביי זיך — איר האָט מיך געוואָלט אַפּפּטר'ן מיט גאַרניט, מיר געבן אַ „קאַמפּלאַזש-ראַלע, וועל איך ווייזן אַז איר האָט געמאַכט אַ טעות, אַז איך וועל ציען אַזוי פיל אויפּמערקזאַמקייט ווי איר, און אפּשר מער. און ער האָט עס געטאָן... זיין גרים, זיינע באַוועגונגען, זיין אַרומשפּאַנען הין און צוריק, זיין אויסשפּראַך, זיין וואַרגן זיך מיט די ווערטער ווען ער ווערט אויפּגערעגט — זעלטן ווען מען האָט אַזעלכעס געזען אויף דער אידישער בינע. זאץ מאַרשירט גאַנץ שנעל צום סאַמע אויבאַן צווישן די כאַראַקטער-קאַמיקער אויף דער אידישער בינע“.

עס איז אין יענע יאָרן אין „טאַג“ דערשינען אַ פּסעוודאָנים „אוריאל מוזיק“, וואָס האָט געמאַכט אַ רושם מיט זיינע רעצענציעס איבערן אידישן טעאַטער. מען האָט אין דער טעאַטער-וועלט און אויך אין דער צייטונגס-וועלט לאַנג ספּעקולירט ווער עס איז דער שרייבער, וואָס באַהאַלט זיך אונטער דעם פּסעוודאָנים „אוריאל מוזיק“. איז עס פאַר אַ סך געווען אַ גרויסע איבעראַשונג, ווען נאָך אַ לאַנגער צייט איז אַרויס דער סוד, אַז „אוריאל מוזיק“ איז דער זשורנאַליסט און דערציילער, אַלטער עפּשטיין. איז אַט ווי „אוריאל מוזיק“ האָט רעאַגירט אויף דער דערעפּענונגס-פיעסע אין אירוינג פּלעיס טעאַטער, „דער מענטש און זיין שאַטן“:

„געוויס איז אַ גרויסער פאַרדרוס, וואָס אין אַ נייעם טעאַטער, וואו עס האָבן זיך פאַרזאַמלט יונגע קרעפטן, פון די סאַמע בעסטע וואָס מיר פאַר- מאַגן, זאָל מען זיך נעמען אויפּפירן שוין באַלד פון אָנפאַנג אַ נאַרישע, אומגעלומפּערטע זאַך. אַז דאָס לעצטע ווערק פון ז. ליבין איז ניט קיין געראַטנס, בין איך געווען איבערצייגט פון די טעאַטער-רעצענזיעס און קריטיקן וועלכע איך האָב געלייענט אין אונזער טעגלעכער פּרעסע. צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע קונסט-קריטיקער האָב איך, זיצנדיק אין דער היים, אויך אויסגעדריקט מיין אַנטריסטונג קעגן הער שוואַרץ פאַר וועלן אונז אָפּגאַרן מיט פאַרשידענע זיסע הבטחות. גיין זען די זאַך ווי זי ווערט אויפ- געפירט, זען וואָס די אַקטיאָרן און אַקטריסעס טוען אויף, איז אויך ניט נויטיק געווען, מחמת עס איז קלאַר אויסגעדריקט געוואָרן די מיינונג, אַז כמעט קיינער טוט ניט גענוג, אַז עס זאָל ווערט זיין וועלכע ניט איז לויב. בין איך געזעסן אין דער היים און געוואַרט ביז די דאָזיקע שרעקלעך-שלעכטע דראַמע וועט אַראַפּגענומען ווערן און אַ בעסערע וועט פאַרנעמען דעם פּלאַץ.“

„אַבער עס האָט פּאַסירט — די פיעסע „דער מענטש און זיין שאַטן“ האָט גענומען האָבן דערפּאָלג. דער עולם קומט און מען טראַכט ניט וועגן

אויפפירן אַן אַנדער זאך. מיר איז אויסגעקומען צו ריידן מיט אַ צאָל טעאַטער־באַזוכער, און זיי האָבן מיך פאַרזיכערט, אַז די זאך איז גאַרניט אַזוי שלעכט, אַז עס לאָזט זיך זען ווי מען שפּילט עס. דאָס איז מיר געוואָרן טשיקאַווע... אַזאַ מיינונגס־פאַרשידנהייט צווישן די קריטיקער פון דער פרעסע און די קריטיקער פון פובליקום איז באַלערנד און אינטערעסאַנט אין פּילע פּרטים. מילא, בין איך אַוועק זען „דער מענטש און זיין שאַטן“. איך בין אָפּגעזעסן אַ גאַנצע פאַרשטעלונג און האָב פאַר קיין פּאַל ניט געקענט זען דעם עלעמענט אין דער פּיעסע, וואָס האָט געקענט מאַכן אַזוי ביז, למשל, מיין פּריינט דר. וואָרטמאַן. „דער מענטש און זיין שאַטן“ איז ווייט ניט יענער סאָרט מעלאָדראַמע וואָס מיר זיינען געוואוינט צו זען פון דעם מיז שרייבער ווי ז. ליבין איז. אויף מיר האָט גראַד די לעצטע שאַפונג זיינע געמאַכט דעם איינדרוק ווי דער מחבר וואַלט זיך דאָ געוואַלט אויפהויבן און זיך באַפרייען פון דעם נאַרישן קוואַטש מיט וועלכן ער האָט אונז געהאַדעוועט די לעצטע יאָרן. עס איז אַ פּראוואו צו געבן עפעס ווערט־פולעס און דער שרייבער מוז און דאַרף קריגן די גויטיקע אַנערקענונג.

איך האַלט, אַז די צוויי רעצענזיעס בריינגען גענוג אַרויס די דערוואַר־טונגען וואָס זיינען געלייגט געוואָרן אויפן איררוינג פּלעיס טעאַטער און דעם גוטן ווילן דעם טעאַטער צו העלפן, אויב ער זאָל באַר גיין אויף די וועגן וואָס דער טעאַטער האָט צוגעזאַגט.

איז עס דווקא אויסגעפאַלן אויף אַן ענגלישן רעצענזענט, לואיס הירש, פון „אַמעריקען וויקלי דזשואיש ניוס“, אונטערצושטרייכן אַ וויכטיקע ניס און גאַר אַ גרויסע ענדערונג, וואָס דער איררוינג פּלעיס טעאַטער האָט געבראַכט. עס איז באמת געווען אַ רעוואָלוציע אין אידישן טעאַטער. וואָס האָט מיך שטאַרק געוואונדערט איז, וואָס אין די צוויי דערמאַנטע קרי־טיקן פון „פאַרווערטס“ און „טאָג“ איז דאָס ניט אַרויסגעבראַכט געוואָרן. גיב איך אייך אַ ווערטערלעכע איבערזעצונג פון אַן אויסצוג פון יענעם אַרטיקל:

„אין איין אידישן טעאַטער וועט אונז פּעלן דעם יאָר די לאַנג־יאַריקע בכבוד'יקע אינסטיטוציע, דעם סופּליאַרס שטימע. אַט־אָ די זינד קעגן דער טראַדיציע האָט זיך דערלויבט דער איררוינג פּלעיס טעאַטער, אונטער דער דירעקציע פון מאָריס שוואַרץ, וואָס האָט זיך געעפנט לעצטן דאַנערשטיק. איז מען דאָך אַזוי פיל יאָרן געוואוינט געווען אין אידישן טעאַטער צו הערן פריער די רויע ווערטער פון סופּליאַר און דאָן ערשט די געקאַכטע רייד פון שוישפּילער.

„שוואַרץ האָט זיך אַרומגערינגלט מיט אַ הערלעכער טרופּע, און זיי

האָבן באַוווּיזן שוין ביי דער ערשטער פּאַרשטעלונג צו קענען זייערע ראָלן. איז דאָס פּאַרן עולם געווען אַזאַ איבעראַשונג, אַז זיי זיינען פּאַרגאַפּטע גע- זעסן שטיל און אויפּמערקזאַם דורך דער גאַנצער פּאַרשטעלונג. איז עס אויך עפעס וואָס איז ניי אין אידישן טעאַטער. דאָס איז דער כּוח פּון אַ נייעם פּאַרווך. ווערט טאַקע געלייגט אַ סך האַפּענונג אויף דעם טעאַטער. און מען קען דערוואַרטן אַן ערנסטע באַציאונג סיי פּון דער פרעסע, סיי פּון עולם. אמת, אַז קיין סטאַרס זיינען דאָרט נישט, אָבער אַלע זיינען ניי- געריק, ענטוואַסטיש און אַנגעטאַפּטשעוועט מיט ריינעם, קינסטלערישן, שוין- שפּילערישן טאַלאַנט. און זיי זוכן צו שאַפּן אַ נייעם וועג אין אידישן טעאַטער."

עס איז שווער פּעסטצושטעלן צי ליבינס פּיעסע „דער מענטש און זיין שאַטן" איז באמת געווען אַ טעאַטער-דערפּאָלג. כאַטש עס איז געגאַנגען זיבן וואָכן, איז עס פּאַרט געווען אַ געמוטשעטער דערפּאָלג, וואָס איז מערסטנס געשפּייזט געוואָרן פּון דער נייגעריקייט פּון עולם צו זען דעם נייעם אוירווינג פּלעיס טעאַטער. עס איז דאָן געווען אַ גרויסער עולם אידישע טעאַטער-גייערס, וועמען עס זיינען נמאָס געוואָרן די אַלטע אויסגע- דראַשענע וועגן פּון אידישן טעאַטער, ווי עס האָט זיך טרעפּלעך אויסגע- דריקט אַסיפּ דימאָו אין זיינע באַמערקונגען וועגן אידישן טעאַטער, וואָס איך האָב שוין איבערגעגעבן. האָט דער עולם געגלויבט אין דעם נייעם פּאַרווך וואָס ווערט געמאַכט אין אוירווינג פּלעיס טעאַטער און — מאַיז געקומען.

נאָך דער פּיעסע זיינען געקומען עטלעכע פּאַרווכן גאַרניט קיין דער- פּאָלגרייכע. דער טעאַטער האָט אפילו געזוכט צו ברענגען דעם עולם מיט שאַמער'ס פּיעסע „דאָס גייסטער הויז". דאָס האָט אָבער אויך ניט געהאַלפּן. אַ היפּשער קינסטלערישער דערפּאָלג איז געווען דימאָו'ס פּיעסע „די דער- וואַכונג פּון אַ פּאָלק". קיין פּולע קעשענעס מיט געלט האָט דאָס טעאַטער אויך פּון דער פּיעסע ניט געהאַט. דער קינסטלערישער דערפּאָלג, אָבער, האָט פּיל-ווייניק פּאַרגריטיקט און געגעבן מוט דעם טעאַטער ווייטער אַנצוגיין. אַט זיינען אַ פּאַר אויסצוגן פּון הלל ראַגאַפּ'ס קריטיק אויף דער פּיעסע. נאָכדעם ווי ער בריינגט אַ גאַנצן צעטל פּון חסרונות, מאַכט ער דעם פּאָלגענ- דיקן סך-הכל: „און דאָך איז „די דערוואַכונג פּון פּאָלק" אַ ליטעראַריש- ווערק, פּול מיט דראַמאַטישע סצענעס און מיט שפּאַנעדיקע סיטואַציעס. עס איז קיין צווייפּל נישט, אַז צווישן אַלעס וואָס איז היי-יאָר אויפּגעפירט געוואָרן אויף דער אידישער בינע, איז די דראַמע די בעסטע. זי פּאַרדינט געזען צו ווערן פּון יעדן אינטעליגענטן מענטשן."

וויל איד זיך דערלויבן צו נעמען פאר זיך אליין א קאפעטשקע לויב און קאמפלימענטן פון הלל ראגאף אויף מיין שפילן אין יענער פיעסע: „איינע פון די שיינע סצענעס שטעלט פאר ווי צוויי קינדער שפילן זיך אין טאטע-מאמע פרייטיק-צו-נאכטס. אזא בילד האבן מיר שוין לאנג, לאנג אויף דער אידישער בינע ניט געזען. דימאוו האט אין איר אריינגעגאסן א פולע מאס פון זיין טאלאנט, און דערצו האט אים אפגעגליקט, וואס אין דעם טעאטער וואו די פיעסע ווערט געשפילט, איז גראד דא צילי אדלער אין דער טרופע. די סצענע איז אריינגעפאלן אין אירע הענט. עס פעלן ווערטער אויסצודריקן דעם פארגעניגן, וואס דער עולם האט די עטלעכע געציילטע מינוטן וואס צילי אדלער פירט דורך אט די מערקווירדיקע סצענקעלע. זי גרייכט א הויכן פונקט פון קונסט, זי איז וואונדערבאר.“

איז באמת א שאד וואס די פיעסע האט ניט געהאט דעם נויטיקן פינאנץ-ציעלן דערפאלג. איך האב מיין ראָלע שטארק ליב געהאט. איז אויב מען וועט עס ניט האלטן פאר באַרימעריי פון מיין זייט, וויל איך דא אויס-דריקן א פאַרשייטן געדאַנק מיינעם. געטריי דער אָפּנהאַרציקייט וואָס איך האָב צוגעזאָגט, וועל איך דאָס איינשטעלן:

די טעאטער-געשיכטע פון דער וועלט איז רייך אין פאלן ווען שוין-שפילער און שוישפילערנס זיינען געוואָרן וועלט-באַרימט פאַר שפילן אין באַשטימטע קינדער-ראָלע. אַ דאַנק אַזאַ באַשטימטער ראָלע איז זייער קאַר-יערע פאַרויכערט געוואָרן אויף זייער גאַנצן לעבן. מיר איז אויסגעקומען אין גאַנג פון מיין קאַריערע אַלס דערוואַקסענע שפילן נאָענט צו אַ צענדליק קינדער-ראָלן. די ראָלן זיינען געווען אין עלטער פון נאָענט צו 10 ביז אַרום 13-14 יאָר. אין יעדער פון די ראָלן האָבן די מערסטע פון די קריטיקער, סיי אין דער אידישער פרעסע און גאַרניט זעלטן אויך אין דער ענגלישער פרעסע, מיך גוואַלדיק געלויבט, כמעט אויסגעטיילט אַלס די גרעסטע דער-גרייכונג אין שוישפיל קונסט, כאַטש אין די מערסטע פיעסן האָבן פיגורירט מיט גרויסע וויכטיקע ראָלן כמעט די גרעסטע שוישפילער פון אונזער בינע. מיינע ריזיקע דערפאלגן האָבן מיין קאַריערע ניט באַזונדערס באַרייכערט, נאָר פאַרקערט, נאָך יעדן דערפאלג אַזאַ, האָט מיך דאָס באַטרעפנדיקע טע-אטער ניט געוואַלט מער...

די קינדער-ראָלן פון וועלכע איך רייד איצט, האָבן איך שוין געשפילט אַלס דערוואַקסענע, שוין אפילו אליין אַ מאַמע פון אַ קינד. מיין שכר פאַר די דאָזיקע אויסטערלישע דערפאלגן איז, ווי געזאָגט, געווען דער היפּוך. איז זייט מיר מוחל פאַר אויסדריקן מיין באַהאַלטענע קריוודע פון אַ סך יאָרן.

מיינע קינדער-ראָלן אלס דערוואַקסענע

(שוין אפילו אליין אַ מאַמע)

טאַמאַשעפּסקי און איך אין „אייביקן
וואַנדערער“

אליא (סילו אדלער) : אזויך וועל אויס-
וואקסען, אויסגעחן גיטמאזיע, וועל איך קע-
נען אזוי גוט שעלטען ווי דו, גוט אמת ? ...
(פערובט פון פעדעל), אוי, גוט !

אליע'טשקע אין „געדונגענעם חתן“

ראָזכען אין „שמעטערלינג שלאָכט“

אין „אַרעם, רייכע יתומה'לע“

מיין
קינדער־ראַלע
אין אַסיפּ דימאָוויס
„די דערוואַכונג פון אַ פּאַלק“.
איך שפּיל זיך מיט מיין חבר'ל
אין טאַטע־מאַמע פּרייטיק־צויגאַכט

דאָס אױרווינג פּלעיס טעאַטער האָט אויך קיין גרויס נחת ניט געהאַט מיט דוד פינסקי'ס אַ פּיעסע, „די קרומע וועגן פון ליבע“. זי איז באמת איינע פון גרויסן דראַמאַטורגס ניט-געלונגענע זאַכן. וועל איך זיך באַנגוגענען מיט אויסצוגן פון אַ קריטיק געשריבן בשותפות פון אוריאל מזיק און דעם באַרימטן מאַלער שאול ראַסקין.

זאָגט אוריאל מזיק: „קרומע וועגן“ איז זייער אַ קרומע פּיעסע, גע- שריבן אויף זייער אַ קרומען אופן, און זי האָט געמאַכט זייער אַ קרומען איינדרוק“. זאָגט שאול ראַסקין: „עס איז שווער זיך פאַרצושטעלן אַ שווי- שפּילערין, וועלכע זאל בעסער קענען אויסדריקן מיט איר שפּילן די טרוי- עריקע לאַגע אירע, ווי צילי אַדלער. שפּילן שפּילט די יונגע אַקטריסע מיט אירע אויגן. יעדער אַקטיאָר שפּילט הויפטזעכלעך מיט עפעס — איינער מיט זיין שטימע, אַ צווייטער מיט זיין פיגור, אַ דריטער מיט זיין מימיק, צילי אַדלער שפּילט הויפטזעכלעך מיט אירע אויגן. און זי האָט דאָ באַוויזן איר גאַנצע קונסט — גרויסע ליבנדיקע אויגן, גרויסע צאַרנדיקע אויגן, גרויסע שפּאַנדיקע אויגן פּול מיט אויסדרוק, פייער און ליכט, און מער פון אַליץ — אינטעליגענץ — אַ פּול גרינטלעך פאַרשטיין פון איר אויפ- גאַבע און מיטלען“.

דורך דער צייט וואָס אין די סוף-וואָכן זיינען געשפּילט געוואָרן די פּריער דערמאָנטע פּיעסן מיט און אָן דערפאַלג, זיינען אין מיטן וואָך אויפגעפירט געוואָרן אַ צאַל ליטעראַרישע פּיעסן, די מערסטע פון וועלטלעכן רעפּערטואַר. אַזוי איז געשטעלט געוואָרן שילער'ס „די ריבער“; גוצקאווי'ס „אוריאל אַקאַסטאַ“; בערנאַרד שאַאַס „מַרס. וואַרענ'ס פּראַפּעשאַן“, און אַנדערע. בן-עמי האָט שטאַרק געפּאָדערט, לויט זיין קאַנטראַקט, אַז מ'זאל שטעלן ליטעראַרישע פּיעסן פון דער אידיש-דראַמאַטישער ליטעראַטור. שוואַרץ האָט בן-עמי'ן געזאָגט, אַז ער גיט אים דאָס רעכט צו שטעלן אַ פּיעסע וואָס ער אַליין וועט אויסקלייבן: „איך וועל זיך אינגאַנצן ניט מישן...“.

בן-עמי האָט זיך גע'עצה'ט מיט יחיאל גאַלדשמיט, און ער האָט אים פאַרגעלייגט צו שפּילן הירשביינ'ס „אַ פאַרוואַרפן ווינקל“: מיר האָבן דאָס געשפּילט אין פּראַגרעסיוו דראַמאַטיק קלאַב און מיר דוכט, אַז דאָס איז זייער פּאַסיק פאַר אונזער טעאַטער דאָ“.

בן-עמי, אַ געשוואַרענער חבר און פּריינט הירשביינ'ס, האָט זיך אָנגעכאַפט און שוואַרצ'ן פאַרגעלייגט די פּיעסע, שוואַרץ האָט געצווייפּלט אין דער פּיעסע, כאַטש ער איז מיט איר ניט געווען באַקאַנט: „דאָס וואָס די עמעטשורס האָבן געשפּילט?...“

בן-עמי האָט גענומען צושטיין, אז עס זאל באַשטימט ווערן אַ דאָטום, אַ מיטוואָך, פאַרן „פאַרוואַרפענעם ווינקל“. וואָלט איך אפשר איצט געדאַרפט זיין מער באַקאַנט מיט דער פּרוידיאַנישער לערע כדי צו קענען דערקלערן פון וואַנען ס'נעמט זיך וואָס זייער אָפט קעמפן מענטשן, ניט וויסנדיק, קעגן זייער אייגענעם גרעסטן גליק. עפעס דערפון איז געשען מיט שוואַרצ'ן. ווייסן שוין איצט אַלע, אז „אַ פאַרוואַרפן ווינקל“ און „דעם שמידס טעכטער“ פון הירשביין, זיינען באַמת געווען דער כוח וואָס האָט געפירט שוואַרצ'ן צו זיין לאַנגיאַריקער קאַריערע אין מאַריס שוואַרצ'ס אידישן קונסט-טעאַטער. שוואַרץ האָט מיט אַלערליי תּירוצים פּרוּבירט אָפּצושטופּן די ערשטע אויפּפירונג פון „פאַרוואַרפן ווינקל“. אויף יעדער ווענדונג פון בן-עמי האָט ער געהאַט גענוגענדע אורזאַכן פאַרוואָס דאָס מוז אָפּגעלייגט ווערן. בן-עמי האָט אָבער ניט אָפּגעלאָזט; ער איז ניט מיד געוואָרן צו פּאָדערן. אויך האָט אים גאַלדשמיט דערמוטיקט און געטריבן שטרענג צו פּאָדערן פון שוואַרצ'ן אַ באַשטימטן דאָטום. איצט, ווען איך דערצייל פון יענער עפּאָכע, האָב איך זיך גענומען די מי און געהאַט אַ געשפרעך מיט בן-עמי'ן וועגן דעם ענין. און אַט וואָס ער האָט מיר איבערגעגעבן:

„איך בין, הפנים, געווען יונג און נאַריש. כאַטש איך האָב געהאַט אַ פאַראַנטוואַרטלעכקייט צו ווייב און קינד, האָב איך דאָך געשמעלט אַן אולטימאַטום: אויב איך קריג ניט קיין דאָטום אין צוויי וואָכן, גיי איך אַוועק פון טעאַטער.“

שוואַרץ האָט ענדלעך באַשטימט דעם דאָטום פאַר מיטוואָך, דעם 16טן אַקטאַבער: „איך וועל ניט שפּילן און זיך גאַרניט מישן — טוט וואָס איר ווילט“.

מיר האָבן אַנגעהויבן מאַכן פּראָבע, אונטער בן-עמי'ס רעזשי. ביי אַ סך געלעגנהייטן האָט סיי בן-עמי, סיי גאַלדשמיט פּרוּבירט שוואַרצ'ן איינ-ריידן, אז די ראַלע פון מילנער אין דער פּיעסע איז פאַר אים ווי אַנגעמאַסטן. שוואַרץ האָט זיך אָפּגעזאָגט און בן-עמי האָט די ראַלע געגעבן באַריס ראַזנטאַל'ן. אונזערע פּראָבען זיינען אין טעאַטער באַהאַנדלט געוואָרן ווי אַ שטיף-קינד. מיר האָבן זיי געדאַרפט אַריינכאַפּן צווישן אַנדערע פּראָבען. שוואַרץ האָט אָבער פאַרט איינמאַל אָפּגעשטאַט אַ וויזיט צו אַ פּראָבע, זיך אַוועקגעזעצט לעבן דעם סופּליאַר, דזשוליוס ערבּער, וועלכער איז געווען באַקאַנט אין דער פּראָפעסיע אַלס דער ליטעראַרישער סופּליאַר. שליסט זיך דער ערשטער אַקט מיט אַזאַ סצענע:

איך, צירל, צעקריג זיך מיט מיין געליבטן נח און בין אין זייער אַ שלעכטער שטימונג. און ווי איך שטיי אַ פאַרטראַכטע, קומט די משוגע'נע

דאָבע, וועלכע זוכט אירע געשטאַרבענע קינדער אויפן בית עולם, און איך ווער זייער דערשראָקן פון אירע רייד. קומט אַרויס מיין מאַמע, און זעענדיק אז איך בין ניט מיט אַלעמען, טאַפט זי מיך ביים קאַפּ, זאָגנדיק, "ביזט ניט געזונט, חלילה?" איך ענטפער: "איך ווייס ניט...". מיין מאַמע בלאָזט מיך אָפּ דריי מאָל און שפייט אויס: "קיין ביזו אויג זאָל ניט זיין; האָסט אַ ביסל היץ; קום אַריין אין שטוב, מען וועט דאַרפן אַן עין־הרע אָפּ־שפרעכן, אַ גוט־אויג". זיי לאָזן זיך ביידע אין שטוב אַריין, עס הערט זיך פון דערווייטנס דער "משוגע'נער דאָבע'ס" געזאַנג. און גייענדיק הויבט אַן די מאַמע: "דריי ווייבער זיינען געשטאַנען אויף אַ שטיין", א. א. וו. און דער פּאַרהאַנג פּאַלט לאַנגזאַם.

שוואַרץ גיט אַ קוק אויף ערבער'ן און טוט אַ זאַג: "דאָס איז עס? דאָס איז אַ שלוס־קוירטן?"
ערבער, האַלב אין שפּאַס, האַלב אין ערנסט, ענטפערט:
"מר. שוואַרץ, דאָס איז דאָך ליטעראַטור...".

ווען איך טראַכט איצט פון יענער צייט און פון שוואַרצ'ס באַציאונג צו הירשביינ'ס "פּאַרוואָרפן ווינקל", פיל איך אַז ביי שוואַרצ'ן איז דאָס ניט געווען קיין ביזוויליקער חזק.

שוואַרץ איז געווען אין אַ מאַדנער לאַגע. זיין שותף מאַקס ר. ווילנער, ווי איך האָב שוין דערציילט, איז געווען אַ שטרענגער געשעפטסמאַן, אַן סענטימענטן פאַר די שווישפילערישע אַמביציעס וואָס האָבן געברויזט אין שוואַרצ'ס גאַנצן וועזן. האָט שוואַרץ, דערפאַר, געמוזט זיין ציטערדיק און אַפגעהיט מיט יעדן שריט וואָס ער האָט געמאַכט. ניט קענענדיק הירשביינ'ס פיעסע, דערצו וויסנדיק, אַז אַמאַטאָרן האָבן עס געשפילט, האָט ער מורא געהאַט פאַר דער ריזיקע, איינצושטעלן אַן אויפפירונג וואָס קען זיך אַרויס־ווייזן פאַר אַ דורכפאַל. ער האָט ניט געקענט זיך דערלויבן אַוועקגעטראָגן צו ווערן מיט דער באַגייסטערונג פון בן־עמי און גאַלדשמיט.

מוז דאָ צו זיין קרעדיט צוגעגעבן ווערן, אַז ווען ער האָט זיך באַקאַנט מיט דער פיעסע, האָט ער יאָ דערפילט, אַז עס לוינט זיך צו מאַכן דעם פאַרזוך, אָבער זיין אחריות האָט אים געמאַטערט מיט צווייפּל. פאַראויס־צוזאַגן אויף אַ פיעסע, צי זי וועט זיין אַ דערפאַלג אָדער ניט, איז אַ פראַב־לעם וואָס מאַטערט יעדן טעאַטער־אונטערנעמער. איז עס באַוואוסט, אַז בראַדוויי וואַלט גרייט געווען זיך לאָזן קאַסטן שווערע הונדערטער טויזנטער דאָלאַרן צו געפינען אַזאַ מענטשן, וואָס זאָל קענען פאַראויסזאָגן, צי אַ פיעסע וועט "אַגרייטן". זייער אָפּט, ביים לייענען און שטודירן אַ פיעסע זוכן, למשל,

דער רעזשיסאר און דער טעאטער-אונטערנעמער אין דער פיעסע סצענעס אזעלכע וואָס זאָלן אַרויסרופן געלעכטער ביים עולם.

אין הירשבייניס „פאָרוואָרפן ווינקל“ זיינען קיין וויצן ניטאָ. קיינער האָט ניט געקענט פאָראויסזען אַז אין הירשבייניס דיאָלאָג — די פאָלקס-טימליכקייט, די פשוט'קייט פון די מענטשן — אַז אין דעם ליגט אַ סך הומאָר. גלייך ווי דער פאָרהאַנג גייט-אויף אין ערשטן אַקט, און דער זיידע טאָדערעס רעדט צו דער ציג, לאַכט שוין דער עולם. ביים לייענען האָט מען דאָס בשום אופן ניט געקענט פאָראויסזען.

ענלעכס האָט פאָסירט ווען בן-עמי האָט מיט עטלעכע יאָר שפעטער אין זעלבן טעאטער אויפגעפירט ליוויק'ס באַרימטע דראַמע, „שאַפּ“. וויל-נער ווי דער באלעבאָס פון טעאטער, האָט געמאַטערט בן-עמי'ן, ווען ער האָט צוגעזען איינע פון די לעצטע פראָבען: „עס זיינען ניטאָ קיין קאַמישע סצענעס, קיין געלעכטער“. בן-עמי אַליין האָט זיך אויך דערפאַר געשראַקן. און אַט קומט די פּרעמיערע פאָרשטעלונג. ווען דער פאָרהאַנג גייט אויף אויפן ערשטן אַקט, שטעלט עס פאָר אַ ניו יאָרקער „שאַפּ“ גאַנץ פרי, ווען די אַרבעטער קומען אָן. דער „שאַפּ“ איז ליידיק, און גלייך ביים אַריינגאַנג הענגט דער זייגער (טיים-קלאַק), וואו יעדער דאַרף אָפּדרוקן די צייט פון זיין קומען. איז ווי נאָר דער ערשטער אַרבעטער האָט אַריינגעשטעלט זיין קאַרטל און דער זייגער האָט אָפּגעקלונגען, האָט אויסגעבראַכן אַ געלעכטער אין טעאטער. און אַזוי איז עס געווען ביי יעדער באַוועגונג וואָס אָן אַר-בעטער מאַכט באַרמאַל אין אַ „שאַפּ“ ביים אַריינקומען, ווי אויסטאָן דאָס רעקל, אַנטאָן דעם פאַרטוך, א. א. וו. דאָס האָט אַרויסגערופן שטאַרקע געלעכטערס. איז טאַקע ביים לייענען, ווי קען דאָס איינעם איינפאַלן?

עס איז געווען שווער פאָראויסצוזאָגן, אַז אַזאַ סצענע אין „פאָרוואָרפן ווינקל“, ווי דער שלום פון ערשטן אַקט, וואָס איך האָב פריער באַשרייבן, אַז דווקא דער שטילער שלום-אַקט זאָל ביים עולם אַרויסרופן אַ גרויסע באַגייסטערונג.

האַבן טאַקע אין שוואַרצ'ן געקעמפט די צוויי געפילן, זיין מורא פאָר אַ דורכפאַל, און זיין ווילן צו זיין אַ באַטייליקטער, אויב ס'וועט זיין אַ דערפאַל. איז עס ביי אונז אַלעמען געווען שטאַרק אָנגעלייגט, ווען אַ פאָר טעג שפעטער, נאָכדעם ווי ער האָט געזען עטלעכע פראָבען, האָט ער בן-עמי'ן געלאָזט וויסן, אַז ער וועט שפילן די ראַלע פון חיים הערש דער מילנער. ער וועט זיך אַבער ניט מישן אין דער רעזשי. זיין צווייפּל אַבער האָט אים נאָך ניט אינגאַנצן אָפּגעלאָזט. ער האָט געמאַכט פראָבע

אן באגייסטערונג און גאנץ אָפּט מיט חוּק. בן-עמין איז ניט גרינג אָנגע-
 קומען צו דערגיין ביז צו דער פרעמיערע פון „פארוואָרפן ווינקל“...
 איר האָט געלייענט אין די קריטיקן איבער דער ערשטער פיעסע ליבינס,
 „דער מענטש און זיין שאַטן“, אַז מען האָט שטאַרק געלויבט די אויסשטאַ-
 טונג. שוואַרץ און ווילנער האָבן ניט געשפּאַרט און זיך געלאָזט קאַסטן אַ סך
 געלט, אַז די בינע זאָל אויסזען ווי ס'באַדאַרף צו זיין. ביים „פארוואָרפן
 ווינקל“, אָבער, האָט בן-עמי גאַרניט געקענט פּועל'ן וועגן עפעס אַן אויס-
 שטאַטונג פאַר דער פיעסע.

אין דער פיעסע זיינען דאָ דריי פאַרשידענע דעקאַראַציעס: דער בית-
 עולם און דער דרויסן פון דעם קברנ'ס הויז, די רייכערע שטוב פון חיים
 הערש דעם מילנער און די אַרעמערע דירה פון גאַטע דעם קברן. ווילנער
 האָט פון זיין סעקאַנד עוועניו טעאַטער געבראַכט עטלעכע אַלטע דעקאַראַציעס,
 און מיט דעם האָט בן-עמי געדאַרפט אויפפירן דאָס „פארוואָרפן ווינקל“.
 ער האָט אפילו ניט געקענט פּועל'ן אַז מען זאָל אָפּקאַלכן חיים הערש'ס
 דירה, עס זאָל אויסקוקן לייטישער פון גאַטע דעם קברנ'ס.

שוואַרץ האָט טאַקע גע'טענה'ט מיט בן-עמין: „איבערקאַלכן אַ דע-
 קאַראַציע דאַרף קאַסטן דרייסיק דאָלער. ס'איז ביי מיר אַ גרויסער צווייפל
 צי ביי דער פאַרשטעלונג, מיטוואַך, וועט די קאַסע אייננעמען דרייסיק
 דאָלער.“ האָט בן-עמי מיט האַרצווייטיק געזען, אַז מ'זאָל פון די אַלטע
 דעקאַראַציעס ווי ניט איז אויסלאַטען די אויסשטאַטונג. האָבן זיך טאַקע
 די לאַטעס שטאַרק אָנגעזען.

אָבער, הפנים, אַז אויב די פיעסע האָט די ראָזשינקע, כאַפּט עס דער
 עולם אויף אפילו מיט פאַרלאַטעטע דעקאַראַציעס. און פאַרקערט, גיט
 אויס אויף אַן אויסשטאַטונג שווערע טויזנטער דאָלאַרן, אָבער, אויב די
 פיעסע האָט נישט דעם נויטיקן צויבער, קענען די פרעכטיקסטע דעקאַראַ-
 ציעס עס פאַר קיין דערפאַלג ניט מאַכן. זעט אויס, אַז אַ פיעסע אָן דעקאַ-
 ראַציעס קען אויסנעמען: דעקאַראַציעס אָן אַ פיעסע — קיינמאָל ניט.

האָבן אפשר די שוועריקייטן פון דער ערשטער אויפפירונג פון „פאַר-
 וואָרפן ווינקל“ באַשווערט בן-עמי'ס געמיט. מיר, אָבער, האָבן אונזער
 באַגייסטערונג פאַר דער פיעסע און פאַר אונזערע ראָלן דערפון ניט פאַר-
 לוירן. האָט אונז טאַקע אונזער אינסטינקט ביט אָפּגענאַרט. אמת, יענעם
 מיטוואַך איז דער טעאַטער ניט געווען געפאַקט. עס זיינען געווען אפשר
 ווייניקער ווי דריי הונדערט מענטשן. אָבער די באַגייסטערונג, דער ענטו-
 זאַם, די וואַרעמקייט מיט וועלכע דער קליינער עולם האָט די פיעסע
 אויפגענומען איז שווער איבערצוגעבן. מיר האָבן אויף דער בינע ממש

דערפילט ווי אַן עלעקטרישער שטראָם ציט זיך פון עולם צו אונז אויף דער בינע מיט יעדן זאַץ; יעדע פּראָזע האָט דערגרייכט די הערצער און די געפילן פון עולם. די אַוואַציעס נאָך דער פּאַרשטעלונג זיינען געווען עפעס וואָס איך האָב אין אידישן טעאַטער פּריער ניט געזען. די פּריידיקע אויסגעשריייען, די בראַוואַ געשריייען האָבן געהילכט אין הויז ווי עס וואָלט געווען אַ געפאַקטער טעאַטער.

די מערסטע פון עולם האָבן זיך אַרומגעשטעלט נאָענט צו דער בינע. די וואָס האָבן דאָרט מער קיין פּלאַץ ניט געהאַט האָבן זיך געשטעלט אויף די בענקלעך און נאָכאַנאַנד אַפּלאַדירט. אויסגערופן נעמען פון אַקט טיאָרן און געשריען מיט באַגייסטערונג. מיר זיינען געשטאַנען אויף דער בינע, אונזערע אויגן און אויערן ניט געגלויבט. ביי אַ טייל פון אונז האָבן זיך באַוויזן טרערן אין די אויגן. דער פּאַרהאַנג איז געבליבן אָפּן אַ סך, אַ סך מינוטן. זיי האָבן זיך ניט געוואָלט שייַדן מיט אונז.

שוואַרץ האָט ניט געקענט ביישטיין דעם נסיון — און אפשר וואָלט דער עולם אונז אַנדערש ניט אָפּגעלאָזט — ער איז אַרויסגעטראָגן און גע־האַלטן אַ רעדע. געטריי צו זיין ציטערדיקייט איבער זיין אונטערנעמונג, האָט ער אַפּעלירט צום עולם אַז זיי זאָלן אונז העלפּן: „איר זעט, מיר האָבן גענומען אַ „משענס“ און אויפגעפירט אַזאַ פיינע ליטעראַרישע פּיעסע. לאָזט עס וויסן אייערע פּריינט און זעט, מיר זאָלן קענען אַנגיין מיט אונזער גוטער אַרבעט“.

„אַ פּאַרוואַרפן ווינקל“ איז נאָך צוויי מאָל געשפּילט געוואָרן אין מיטן דער וואָך. דער עולם און די באַגייסטערונג זיינען געשטיגן מיט יעדער פּאַרשטעלונג. דערצו זיינען די סוף־וואָך פּיעסן, נעבעך, געפאַלן איינע נאָך דער צווייטער. האָבן ווילבער און שוואַרץ איינגעשטעלט און די פּיעסע אַרויפגעשטעלט אויף פּרייטיק, שבת און זונטיק. צוועלף וואָכן נאָכאַנאַנד האָט „אַ פּאַרוואַרפן ווינקל“ געבראַכט די גרעסטע אייננאַמעס, וואָס דאָס אירוינג פּלעיס טעאַטער האָט יענעם סעזאָן געהאַט. אפילו ביי די קליי־גערישע סעקאַנד עוועניו סטאַרס און טעאַטער־מענעדזשערס האָט דער חוזק זייערער איבער „ליטעראַטאַציע“, ווי זיי האָבן גערופן ליטעראַרישע פּיעסן, זיי זיך נעבעך געשטעלט אין האַלז.

קינסטלערישע דערגרייכונגען, אָן אַ שיר לויב־געזאַנגען און אַ סך, אַ סך אינערלעכע באַפּריידיקונג האָבן געסטאַיעט גענוג פאַר דער גאַנצער טרופּע. עס האָט געבראַכט אַ גייע עפאַכע אין אידישן טעאַטער. דער טריי־אומף פון בעסערן אידישן טעאַטער איז באמת געווען אַ פּולקאַמענער, ווייל ער האָט געזיגט, טראַץ אַלע שטערונגען, וואָס זיינען אים געשטאַנען אין וועג.

„א פארוואָרפן ווינקל“ האָט ווי געלאַכט דער טעאָטער-פראַקטישקייט אין פנים אַרײַן: „איר האָט מיך באַהאַנדלט ווי אַ שטיף-קינד, מיך ניט צוגעלאָזן, מיך ניט צוגעזען, מיך ניט אָנגעטאָן ווי געהעריק איז — זיך געשעמט מיך פאַר מענטשן אַרויספירן — איז, אייך אויף צו-להכעיס, בין איך אַלעמען געפעלן און איצט שפיגלט מען זיך אין מיר. איז, זאָל עס אייך וואויל באַקומען, סײַ די וואָס האָבן געגלויבט אין מיר, סײַ די וואָס האָבן געקוקט אויף מיר מיט מיסטרויען“.

איז דאָך אַפגערעדט, אַז מיר אַלע האָבן זיך געפילט יום-טוב'דיק, יעדע פאַרשטעלונג איז געווען ליב און טייער. איך קען זיך עד היום ניט דער-קלערן די מאַדנע געפילן, וואָס האָבן מיך באַהערשט בײַ די פאַרשטעלונגען פון יענע יום-טוב וואָכן. בײַ יעדער פאַרשטעלונג פון „פארוואָרפן ווינקל“, ווען דער פאַרהאַנג איז געפאַלן נאָך אַן אַקט, האָט מיך באַהערשט אַ טרויעריק געפיל: „אַט, שוין אַפגעשפילט נאָך אַן אַקט, נאָך אַ שטיק יום-טוב אַוועק“.

איז דאָך איבעריק צו זאָגן, אַז די פריידיקסטע און די גליקלעכסטע אין דער טרופע זיינען געווען בן-עמי און גאַלדשמיט. זײ האָבן עפעס ווי געפילט, אַז דאָס איז געווען זייערער אַ פערזענלעכער נצחון. בן-עמי, ווי פּרץ הירשביינ'ס פערזענלעכער פריינט, האָט גאָר געשוועבט אין די הימלען. ווען בן-עמי האָט געהאַט זיך שריפטלעך אָנגעפרעגט בײַ הירשביינ'ען צי ער מעג שטעלן זײַן „פארוואָרפן ווינקל“ אין פראַפעסיאָנאַלן טעאָטער, האָט אים הירשביינ געענטפערט:

„איך גיב דיר דאָס רעכט אויף דער פיעסע, בלויז מיטן באַדינג, אַז דו נעמסט אויף זיך די פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר דער אויפפירונג“.

קענט איר זיך פאַרשטעלן מיט וואָס פאַר אַ פרייד בן-עמי האָט הירש-ביינען געשריבן וועגן דעם קאַלאַסאַלן דערפאַלג פון זײַן פיעסע.

דעם מחבר'ס טאַלאַנט און זײַן פערזענלעכקייט איז אַ טעמע וואָס איז זייער אַפט באַהאַנדלט געוואָרן און זייער אַ סך איז וועגן דעם געשריבן געוואָרן. דער סך-הכל, די אונטערשטע שורה בײַ די מערסטע וואָס האָבן וועגן דעם געשריבן איז, אַז בכלל איז עס געזונטער, סײַ פאַרן שרייבער, סײַ פאַר זײַנע לייענער, אַז זײ זאָלן זיך פערזענלעך ניט באַגעגענען. צו אַפט איז די פערזענלעכקייט פון שרייבער אַ שטאַרקער דיסאַנאַנס פון זײַן ריוויקן טאַלאַנט. דאָס קען זיך אויסדריקן אין קערפערלעכן אויסזען פון שרייבער,

אין זיין באַנעמונג, אין זיינע זיטן, אין זיין כאַראַקטער בכלל. און זייער אַפּט טרעפט, אַז דעם לייענערס אַנטוישונוג אין דעם שרייבערס פּערזענלעכקייט, נעמט ביי אים צו דעם אַפעטיט צו זיינע שאַפּונגען. איך אַליין האָב ניט זעלטן אין מיין לעבן אַזעלכע אַנטוישונוגען דורכגעלעבט.

דוכט מיר, אַז פּרץ הירשביין איז געווען פּון די ווייניק גליקלעכע אויסנאַמען, זיין פּערזענלעכקייט האָט דעם לייענער און דעם טעאַטער-צו-שויער ניט אַנטוישט. ראשית, איז הירשביין געווען אַ שטילער, באַשיידע-נער מענטש, אַן פּרעטענזיעס. ער האָט זיך אַפּט אַליין אויסגעדריקט, אַז דאָס פּאָלק איז אים גאַרניט שולדיק, וואָס אים האָט זיך פאַרוואַלט צו ווערן אַ שרייבער, אַ דיכטער. הירשביינ'ס פּערזענלעכקייט, זיין געשטאַלט האָט מיט זיך געטראָגן בנעימות'דיקייט, איידלקייט און שטילקייט.

ווערט דערציילט וועגן זייער אַ כאַראַקטעריסטישן געשפּרעך צווישן הירשביין און אַ צווייטן גרויסן אידישן דיכטער, וועמען אָט די אַלע מעלות, וואָס איך האָב פּריער אויסגערעכנט אויף הירשביינ'ס חשבון, האָבן זיך אויך צו אים זייער געפּאַסט. איך מיין דאָ אונזער גרויסן אידישן דיכטער, יהואש. איך בין זיכער, אַז די אַלע וואָס האָבן געקענט אָט די צוויי טאַ-לאַנטפולע פּערזענלעכקייטן, וועלן מיט מיר איינשטימען.

זיצן זיי ביידע אַמאָל און יהואש דערפּרעגט זיך ביי הירשביינ'ען, וואו ער וואוינט, צי האָט ער אַ באַקוועמע דירה, און הירשביין ענטפּערט: „אין מיין דירה הערשט אַזאַ שטילקייט, אַז איך הער ממש ווי אַ פּליג קלאַפּט מיט די פּליגלעך“.

און יהואש קוקט מיט צופרידנקייט אויף הירשביינ'ען און זאָגט: „די שטילקייט אין מיין דירה איז טיפּער ווי אייערע. איך קען הערן ווי מיין שכן שלאָגט זיך מיט דער דעה“.

זאָלט איר אָבער ניט מיינען, אַז הירשביין איז געווען אַ שוואַכלינג, אַ נאַכגיביקער. וואָס אַנבאַלאַנגט זיינע פּיעסן, און זיין שרייבן בכלל, איז ער געווען זייער שטרענג און אַפּגעהיט.

אגב, איז דאָ אפשר כדאי צו פאַרצייענען, אַז אויך פיזיש איז הירשביין געווען זייער שטאַרק. איך האָב אַליין געזען ווי ער האָט אַריינגענומען אַ האַלבן דאָלער צווישן זיינע פינגער און אים צוואַמענגעברויגן.

זיין פעסטער כאַראַקטער האָט זיך אויסגעדריקט אין אַ צאָל האַנדלונגען זיינע אַלס דראַמאַטורג און זשורנאַליסט. איז איבעריק צו זאָגן, אַז הירשביין קומענדיק קיין אַמעריקע איז ווייט ניט געווען קיין גביר. פּונדעסטוועגן, ווען איינע פּון די גרעסטע טעגלעכע צייטונגען אין ניו יאָרק, האָט אים פאַרגע-לייגט צו שרייבן פאַר דער צייטונג און צוגעגעבן: „אין מיין צייטונג שרייבן

אלע גרעסטע שרייבער וואָס קומען קיין אַמעריקע, האָט הירשביין זיך אָפגעזאָגט און צוגעגעבן פון זיין זייט: „איך וויל טאַקע ניט, אַז איר זאָלט עס כסדר קענען זאָגן“.

אויך אין טעאַטער האָט ער געהאַט זיין צוגאַנג. ווייסט מען, אַז פאַר אַ סך יאָרן האָבן סטאַרס אָפגעקויפט ביי דראַמאַטורגן זייערע אַ פּיעסע און עס געמאַכט פאַר זייער אייגענטום אויף זייער גאַנצן לעבן. ווען הירשביינ'ס פּיעסן זיינען אין אוירווינג פּלעיס טעאַטער, דעם סעזאָן 1918-1919, פּלוצלונג געוואָרן אַזאָ גרויסער דערפאַלג, האָט לואיס שניצער, וועלכער איז געווען דער געלט־כּוּח אין דעם „נייעם אידישן טעאַטער“ 1919-1920, פאַרבעטן הירשביינ'ען צו זיך אין אָפּיס — ער וויל מיט אים רייזן געשעפט. הירשביין איז געקומען מיט זיין פּרוי, די שפּעטער באַרימטע דיכטערין, אסתר שו-מיאַטשער.

זיצן זיי אין אָפּיס און שניצער ווענדעט זיך צו הירשביינ'ען:

„איר ווייסט, איך בין גרייט זיך לאָזן קאַסטן אַ סך געלט, טאַקע שיינע עטלעכע טויזנט דאָלער, איר זאָלט מיר פאַרקויפן אייער פּיעסע „די גרינע פעלדער“.“ איך וואָלט זייער וועלן אַז מיין פּרוי, הענריעטאַ שניצער, זאָל האָבן די איינציגע רעכט אויף דער פּיעסע. איך מיין, איך וואָלט וועלן, אַז די פּיעסע זאָל זיין אירע אויפן גאַנצן לעבן“.

הירשביין האָט קיין סך ניט געטראַכט און אַ זאָג געטאָן: „איר מעגט וועלן. קום, אסתר“, און ביידע האָבן פאַרלאָזט דעם אָפּיס.

אַט, ווי איר זעט, אָן פּרעטענזיעס, האָט הירשביין געקענט זיין שטעטל

באַשטיין.

עס איז אויך ניט קיין נייס, אַז הירשביין איז געווען אַ שטענדיקער וואַנדערער. ער איז כסדר אַרומגעפאַרן איבער דער וועלט. ווען דאָס „פאַר-וואָרפן ווינקל“ איז פּלוצלונג געוואָרן אַזאָ דערפאַלג אין אוירווינג פּלעיס טעאַטער, איז הירשביין געווען אין קענעדע. ווען בן־עמי האָט אים געמאַלדן פון דעם גרויסן דערפאַלג, האָט ער בן־עמי'ן געענטפערט, אַז ער קומט קיין גיו יאָרק. די נייס פון הירשביינ'ס קומען האָט ניט נאָר דערפרייט בן־עמי'ן — אויך אונז אַלעמען, און דעם בעסערן אידישן טעאַטער־עולם בכלל. דער „פאַרווערטס“ טעאַטער־שרייבער האָט אַלעמען אָנגעזאָגט די בשו-

רה בזה הלשון:

„הירשביין קומט נאָך אַ ביסל נחת! דער שטילער, באַשיידענער אידישער שרייבער, פּרץ הירשביין, וועגן וועלכן די טעאַטער־וועלט אין גיו יאָרק האָט לעצטנס געקראָגן אַ גוטע מיינונג, קומט קיין גיו יאָרק צו קלייבן נחת פון זיין דערפאַלג מיט זיינע אייגענע אויגן, אַגב, וועל איך אייך דאָ אויך אַנט-

פלעקן אַ סוד: הירשביינ'ען קומט אַ מזל-טוב; ער איז אין קענדע אַ חתן געוואָרן.

דאָס איז ניט געווען דאָס ערשטע מאָל, וואָס פּרץ הירשביין איז געקומען קיין אַמעריקע. ער איז מיט עטלעכע יאָר פּריער דאָ געווען, אָבער ער האָט דאָן קיין שום פאַרבינדונג ניט געמאַכט מיטן פּראָפּעסיאָנעלן אידישן טעאַ-טער. ער איז דאָן געקומען און האָט מערסטענס פאַרבאַכט אין די קרייזן פון די דראַמאַטישע פאַראיינען. ביז דאָן איז הירשביין, בכלל, געווען ווייניק באַוואוסט אין אַמעריקע. בלויז אין די דראַמאַטישע פאַראיינען, איבערהויפּט אין פּראָגרעסיוו דראַמאַטיק קלאַב, זיינען פון צייט צו צייט זיינע איין-אַקטערס און פּיעסן געשפּילט געוואָרן. איז אפשר דאָ כדאי צו פאַרצייכענען, אַז אומדירעקט האָט יענער קלוב געשפּילט אַ באַהאַלטענע ראָלע אין דער נייער עפּאָכע פון אידישן טעאַטער.

ביידע פּיעסן, סיי „אַ פאַרוואָרפן ווינקל“, סיי „דעם שמידס טעכטער“, זיינען ווי ספּעציעל געשריבן געוואָרן פאַרן פּראָגרעסיוו דראַמאַטיק קלאַב. געשען איז דאָס אויף אַ זייער מאַדנעם און טשיקאַוון אופן. ווען הירש-ביין האָט זיך באַקענט מיט דעם אויבנדערמאַנטן קלוב, ביי זיין ערשטן וויזיט קיין אַמעריקע, האָט דער קלוב אין זיין רעפּערטואַר געשפּילט עטלעכע פּיעסן פון דעם באַרימטן פּוילישן דראַמאַטורג פּשיבישעווסקי. הירשביינ'ען זיינען יענע פּיעסן ניט געווען צום האַרצן. ער האָט געהאַט די מיינונג, אַז אַ אידיש דראַמאַטישער פאַראיין דאַרף זיך ניט יאָגן צו שפּילן אַזעלכע שווער-פּראָבלעמאַטישע, פאַרפלאַגטערטע פּיעסן.

אין אַ געשפּרעך מיט יואל ענטיין, דעם אָנפירער פון יענעם קלוב, האָט ער געהאַט טענות צו אים, למאַי ער שפּילט אַזעלכע פּיעסן. ענטיין'ס ענטפּער איז געווען, אַז ס'איז דאָ אַ וויכטיקע אורזאַך, פאַרוואָס מען האָט אויסגעקליבן די פּיעסן. ס'איז דערפאַר, ווייל דאָרט זיינען דאָ ווייניק פּרויען-ראָלן. דעם קלובס שוישפּילער-פּערסאָנאַל האָט אַ זייער באַגרענעצטע צאָל פּיאיקע פּרויען-שוישפּילעריןס.

מיט עטלעכע וואָכן שפּעטער איז הירשביין געקומען מיט אַ מאַנר-סקריפּט און געזאָגט: „אַט האָט איר אַ פּיעסע, וואָס איז זייער צוגעפּאַסט פאַר אייערע פּרויען-שוישפּילעריןס“.

ער האָט געבראַכט זיין פּרעכטיקע קאַמעדיע, „דעם שמידס טעכטער“. ער האָט דאָן, נאַכאַנאַנד, אין אַ גאָר קורצער צייט אָנגעשריבן דעם ציקל פּאָלקס-פּיעסן: „דעם שמידס טעכטער“, „אַ פאַרוואָרפן ווינקל“, „די פּוסטע קרעטש-מע“, „די גרינע פעלדער“. ניט הירשביינ'ען און ניט קיין אַנדערן איז דאָן

איינגעפאלן אפילו אין געדאנק, אז דער ציקל פאלקס-פיעסן וואָס ער האָט דאָן אָנגעשריבן וועט שאַפן אַ נייע עפאָכע אין אידישן טעאַטער.

איד געדענק ניט די צייט ווען אַ פיעסע אויף דער אידישער בינע האָט אַרויסגערוּפן אַזאַ סומאַטאַכע, סיי אין דער אידישער פרעסע, סיי ביים אידישן טעאַטער-עולם. איך האָב שוין אין מיינע באַשרייבונגען אַפט געגעבן אויסצוגן פון באַגייסטערטע קריטיקן אויף בעסערע פיעסן אין די אידישע טעאַטערס. מיט וואָס עס האָבן זיך אויסגעצייכנט די קריטיקן און רעצענזיעס פון „פאַרוואַרפן ווינקל“ איבער אַלע פריערדיקע איו, וואָס כמעט אין אַלע קריטיקן האָט זיך געפילט די נייע עפאָכע, וואָס ווערט געשאַפן מיטן „פאַר-וואַרפן ווינקל“. אויף פאַרשידענע אופנים האָט אין יעדער קריטיק אַט-די מיינונג דאָמינירט דאָס גאַנצע שרייבן.

מיר דוכט אויך, אז קיינמאַל פריער האָט די פרעסע אַזוי פיל לויב געגעבן דעם ברייטן עולם וואָס האָט אַזוי וואונדערבאַר רעאַגירט און אויפ־געכאַפט דעם נייעם טאָן אין אוירווינג פלעיס טעאַטער. ווי איינע, וואָס האָט דורכגעמאַכט דעם צווייפּל און ציטער וועגן דער מעגלעכקייט, אז „דאָס פאַרוואַרפן ווינקל“ זאָל פון עולם ווי ס'באַדאַרף צו זיין אויפגענומען ווערן, האָב איך זיך שטאַרק אָנגעשטרענגט און זיך צוגעקוקט זייער אויפּמערקזאַם ווי אַזוי דער עולם כאַפט אויף די פיעסע. ווילט זיך מיר זאָגן, אז אויך אין דעם פאַל, איו עס געווען אַ נייעס אין אידישן טעאַטער. דער עולם האָט ניט געוואַרט באַווירקט צו ווערן פון דער קריטיק, נאָר פאַרקערט, אין דעם פאַל איז די קריטיק גאָר ניט ווייניק באַווירקט געוואָרן פון דער וואַרעמער און ספּאַנטאַנער באַגייסטערונג, וואָס דער עולם האָט אין גאַנג פון דער פאַר-שטעלונג אַרויסגעוויזן. איך וואָלט אַוודאי געקענט אויסטייטשן ווי אַזוי און פאַרוואָס דער עולם האָט געקראָגן זיין באַגייסטערונג פון דער פיעסע אין דעם שפּילן, וואָלט איך אָבער דערמיט צוגענומען די ראָל וואָס געהערט מיט רעכט צו די טעאַטער-קריטיקער פון די צייטונגען.

אַ סך איו וועגן דער פיעסע געשריבן געוואָרן. ווי דער אָנהויב פון אַ נייער עפאָכע, וואָלט עס זיכער ניט געווען קיין קרומע זאַך איך זאָל איבער-געבן יעדעס וואָרט וואָס איו אין דער פרעסע געשריבן געוואָרן וועגן אַ פאַרוואַרפן ווינקל“. ווייס איך אָבער, אז דאָס וואָלט פאַרנומען גאָר צופיל פּלאַץ. וועל איך זיך באַנוגענען מיט אויסצוגן, קירצערע און לענגערע, פון די וויכטיקסטע טעאַטער-קריטיקער. איך וועל אָנהויבן מיט אַב. קאַהאַן.

זיין קריטיק האָט דאָן אַרויסגערוּפן אַ היפשן שטורעם ביי אונז אין

טעאַטער.

מאַריס שוואַרץ, אַלס שוישפילער, האָט געהאַט טענות צו געוויסע באַ-

מערקונגען, וואָס אַב. קאהאַן האָט אין זיין קריטיק געמאַכט אויפן חשובן פון שוואַרצ'ן. שוואַרץ האָט זיינע טענות אויסגעדריקט עפענטלעך אין אַ בריוו צום "פאַרווערטס" און אַב. קאהאַן האָט אים אויף זיין בריוו געענטפערט. איך וועל די וויכטיקסטע שטעלן פון ביידע בריוו אייך איבערגעבן נאָכדעם ווי איר וועט לייענען די אויסצוגן פון קאהאַן'ס קריטיק.

לודוויג זאָץ האָט זיך געפילט שטאַרק געערגערט און פאַרביטערט פון דער מיינונג וואָס קאהאַן האָט וועגן אים אין דער ראַלע פון "טאָדעס" אַרויסגעזאָגט. אזוי טיף געערגערט איז ער געווען, אַז ער האָט עס אויף פאַ- פיר ניט געוואָלט און ניט געקענט אויסדריקן. ערשט מיט אַ סעזאָן שפעטער, ווען ער האָט פאַרלאָזן דעם אזוי גערופענעם בעסערן טעאַטער און געמאַכט זיין אומשטערבלעכן דערפאַלג אין דער אָפערעטע "דעם רבי'נס ניגון". האָט ער פון דער בינע זיין פאַרביטערונג קעגן קאהאַן'ען אויסגעגאַסן פאַרן עולם.

איך קען בלויז צוגעבן, ווי זיין שוועגערין, וואָס אונז איז אויסגעקומען אַ סך יאָרן וואוינען צוזאַמען, אָדער אין גאַענטער שכנות איינער צום אַנדערן, אויך ווי איינע וואָס האָט באַוואונדערט די פילזייטיקייט פון זיין טאַלאַנט, אַז יענע קריטיק קאהאַן'ס האָט געלאָזט אַ שעדלעכע דויערנדיקע ווירקונג אויף זאָץ'ן, און אפשר אים אַוועקגעפירט אויף די נאַרישע וועגן אויף וועלכע ער האָט זיין ריזיקן טאַלאַנט פאַרשווענדט. זאָץ'ס טענות און קריוודעס קעגן יענער קריטיק, וועל איך אויך ברייטער אַרומרייַדן נאָך קאהאַן'ס קריטיק.

בכלל, האַלט איך, אַז עס איז כדאי אַרויסצוברענגען אזוי ברייט ווי מעגלעך די אויסצוגן פון די פאַרשידנאַרטיקע און אָפט קעגנגעזעצטע מיינונג-גען, סיי איבער דער פיעסע, סיי איבערן שפּילן.

אַב קאהאַן'ס קריטיק איז דערשינען דעם 29טן דעצעמבער, 1918, אונטערן קעפל "אַ נייע פיעסע פון פּרץ הירשביין אין "אירוינג פלעיס טעאַטער".

"דער באַקאַנטער טאַלאַנטפולער שריפטשטעלער, פּרץ הירשביין, האָט מיט עטלעכע יאָר צוריק אויפגעשריבן אַ פיעסע אין פיר אַקטן, וועלכע ער רופט אָן "אַ פאַרוואַרפן ווינקל". ווען דער שרייבער פון דיון אַרטיקל האָט געזען די פאַרשטעלונג, האָט ער צוערשט באַקומען גאַנץ שוואַכע אייג-דרוקן פון איר. דער ערשטער אַקט און אַ טייל פון צווייטן אַקט האָבן חסרונות מער ווי מעלות און צייכענען זיך ניט אויס מיט קיין באַזונדערן קינסטלערישן ווערט. אָבער ביסלעכווייז אַנטוויקלט זיך אַ סיטואַציע, וועלכע

וואקסט אין קראפט און דערגרייכט א הויכע שטופע פון אזא אריגינעלן, אזא זאנדערבארן, דראמאטישן אינטערעס, אז עס מאכט איינפאך אן עפאכע אין דער געשיכטע פון דער אידישער בינע. עס איז א גרויסע פאסירונג אין אונזער טעאטער-לעבן. די אריגינאליטעט באשטייט אין דעם ספעציעלן טעם, וואס די איינפאכקייט פון לעבן באקומט אין דיזער פיעסע.

„שנאה — דער האס צווישן צוויי קאנקורענטן — אט דאס איז דער געפיל, וועלכער ווערט באהאנדלט אין דער נייער פיעסע. אלץ איז פראסט, אזוי אן נייעסן, אזוי אן איינפאלן, אזוי אלף-בית'דיק, און דאך וואקסט עס ביז עס ברעכט-אויס ווי א שטורעם-ווינט. אזוי ווי עס וואלטן זיך געקליבן שטיקלעך דינאמיט. דאכט זיך ניטא וואס צו זען, אבער פון דיזע גראע וואכעדיקע שטיקלעך פלאצט ארויס אן עקספלאזשאן, וועלכע רייסט אויף א וועלט. די קראפט איז א קלאסישע. זי האט אין זיך גיט קיין גלייכן אויף דער אידישער בינע; מיר האבן פיל גרעסערע פיעסן אויף אונזער בינע, אבער קיינע פון זיי האט גיט אזא קלאסישע גוואלדיקייט. די שנאה איז צוליב חיונה. א איד וואס מאכט א לעבן אלס א קברות-מאן קלייבט זיך צו בויען א מיל. דער מילנער פון שטעטל דערשרעקט זיך פאר דער קאנקורענץ, און עס פאנגט זיך אן א קאמף צווישן די צוויי פאמיליעס. דעם מילנערס זון איז איינגעליבט אין דעם קברות-מאנס טאכטער און די צוויי קאנקור-רענטן ווילן פון דעם שידוך גיט וויסן. עס איז א מין ראמעא און דזשוליעט געשיכטע. און די ליבע איז דורכגעוועבט מיט דעם קאמף צווישן די צוויי משפחות. דער שלום ווערט געשלאסן דורך דעם פלאן, אז אין דער נייער מיל זאל זיך באזעצן דאס פארפאלק נאך דער חתונה. דעם מילנערס קאנ-קורענט וועט דאן זיין זיין אייגענער זון, און אזא קאנקורענץ איז דעם מילנער ליב.

„דוכט זיך איר האט ענלעכעס געלעזן אדער געזען טויזנט מאל, און דאך גרייפט עס אייך אזוי ווי איר וואלט קיינמאל אזעלכעס גיט געזען קיינ-מאל אזעלכעס גיט געלעזן. א רייכע פרישקייט דופטעט פון דער פיעסע, קיין צוגעקלערטקייט, קיין צוגעמאכטקייט אדער נאכגעמאכטקייט — עס איז פריץ הירשביין. עס איז זיין אייגענע נשמה, זיין אייגענער וויין. עס איז פול מיט דעם גאלד פון קינסטלערישער ערלעכקייט. עס איז טייער. עס איז א פראכט, טראץ אלע שוואכקייטן און רויקייטן. בראווא! בראווא!

„מאריס שווארץ פארדינט קרעדיט, פארוואס ער האט אזא איינפאכע פיעסע אויפגעפירט. מען קען אים דעם קרעדיט געבן מיטן גאנצן הארצן. צו שטעלן אזא פיעסע דארף מען האבן מוט. אבער דאס פובליקום גיט דער נייער אויפפירונג פון דיזער פיעסע צו נייעם מוט. ווי עס שיינט פאר-

לויפיק, ווערט די איינפאכע קראפט פון דיזער שטיק גוט אָפגעשאצט פון עולם, און אויב אזוי, וועט דאָס זיין אַ קוואַל פון האַפענונג, אַז אַ גוטע, שטאַרקע דראַמע קען האָבן דערפאַלג ביי אונז. דער עיקר איז, אַז די עפעקטן זאָלן ניט זיין קיין פאַבריצירטע, ניט קיין קוגל פון מאַרך מיט שמד־שטיקענע ראַזשינקעס.

„פילע איינצלהייטן פון דער פיעסע זיינען רוי. מען וואַלט זיי באַדאַרפט אַרומפאַלירן, אויסגלעטן, אויספיינען. פּרץ הירשביין פעלט די אויסטערלישע פאַרמע פון קונסט. אויך פעלן אים קינסטלערישע אַנטוויקלונג, געפאַ־לירטקייט. ער האָט אָבער אין זיך אַ שטאַרקן קינסטלערישן עיקר, ער איז גאַאיוו ווי אַ קינד. און אין דיזער קינדערשקייט זיינער שטעקט אַ טאַלאַנט פון דעם אמת'ן סאַרט. אויף טעכניק מוז אַזאַ שריפטשטעלער אונטער־הינקען; אַפּט זיינען די איינצלהייטן שוין צו־קינדיש. דערפאַר אָבער ווען די קונסט פאַדערט ניט קיין טעכניק און אַלץ ווענדעט זיך בלויז אין דעם נאַטירלעכן געפיל און איינבילדונגס־קראַפט, דאָן איז די קינדערשקייט און גאַאיווקייט די שטאַרקע קונסט. די וויכטיקסטע סצענעס און פיגורן פון דער פיעסע זיינען ווי אויסגעהאַקט פון ריזיקע פעלזן־שטיינער. ניט אַרומ־געהובלט, ניט געפאַלירט, גרויס, אימה'דיק.

„אויפגעפירט ווערט די פיעסע אין סך־הכל גוט. אַפּט אַ ביסל ניט דערבאַקן, אָבער אין אַלגעמיין גוט.

„די ראַלע פון דער מיידל, די העלדין, דעם קברות־מאַנס טאַכטער, שפילט צילי אַדלער. זי איז אויסגעצייכנט, ווי אימער. אַפּט קומט ביי איר אַרויס דער טיפ פון אַן אַמעריקאַניש מיידל, אַנשטאַט אַ היימישער, אָבער זי איז דאָך אויסגעצייכנט. שוואַרץ אַליין שפילט דעם מילנער. דאָס איז אַ איד אַ כעסן, וועלכער שרייט אַלע וויילע, אָבער וועמענט כעס עס האָט ניט קיין גרויסע באַדייטונג, עס גייט באַלד איבער, עס פאַנגט ווידער אַן און עס האָט ווידער קיין באַדייטונג ניט. שוואַרץ האָט די ראַלע גוט באַטראַכט און ער שאַפט דעם טיפ. עס וואַלט זיך וועלן, אַז ער זאָל אַרויסצייגן מער קינסטלערישע אויסגעגאַסנקייט און וויניקער קאַפ־אַרבעט. אָבער דעם טיפ שאַפט ער פאַרט און עס קומט אַרויס אַ צימלעך שטאַרקע לעבעדיקע בילד. עס וואַלט זיך אויך ווינטשן, אַז שוואַרץ זאָל ענדלעך זיך באַפרייען פון נאַכמאַכן דזשיקאַב פ. אַדלער'ס שטימע און אַרט־ריידן אויף דער בינע. אַדלער איז אויסגעצייכנט, אָבער נאַכמאַכן איז ניט קיין קונסט, אפילו ווען מען מאַכט נאָך דעם גרעסטן.

„בן־עמי שפילט דעם העלד, דעם מילנערס זון — אַ פאַרליבטער, וינגער פּראַסטאַק, מיט הייסע בלוט. ער שפילט דיזע ראַלע גוט און ער שאַפט

אויך דעם טיפ. הגם ער קען זיך ניט באפרייען פון דעם געוויסן בן-עמי'שן טאן, וועלכן איר הערט פון אים אין אלע פיעסן. זאצ'ן איז דיזע ראַלע זייער ניט געראַטן. ער איז אַ קאַמיקער אין דעם געוויינלעכן זין און דאָ פאָדערט זיך קינסטלערישע אַרבעט פון אַ העכערן סאַרט, דאָס איז אים ניט געלונגען. איר ווייסט אייגענטלעך ניט וואָס ער וויל; און זיין שטימע קלינגט ניט מיט קיין לעבעדיקע מענטשלעכע טענער. מרס. נאָדאַלסקי, גאַלדשמיט און ראָזענטאַל, זיינען געווען אַלרייט. אין אַלגעמיין קומט אַרויס אַ לעבעדיקער שטיקל לעבן מיט לעבעדיקע מענטשן.

געדענק איך נאָך זייער קלאַר דעם פאַרדרוס און האַרצווייטיק וואָס קאַהאַנס קריטיק האָט ביי דער טרופע אַרויסגערוּפן. מאַדאַם נאָדאַלסקי, יחיאל גאַלדשמיט און באַריס ראָזנטאַל האָבן זיך געפילט ווי אויסגעפאַטשט וואָס אַב. קאַהאַן איז זיי אָפּגעקומען מיט אַ קאַלעקטיוון אויסדרוק „זיי זיינען אַלרייט“. זיי האָבן גע'טענה'ט, אַז זייער מי און פאַרטראַכטונג איבער זיי-ערע ראַלן האָבן טיילווייז געהאַלפן צום גרויסן דערפאַלג פון דער פיעסע, און האָבן פאַרדינט אַ מער אינדיווידועלע אָפּשאַצונג. האָבן זיי זיך געפילט געקרויודעט און זיך אַרומגעטראָגן מיט זייער ערגערניש. מאַריס שוואַרץ איז געווען אויסער זיך, ווען ער האָט איבערגעלייענט אַב. קאַהאַנס טענות צו אים. ער האָט אין דער ראַלע „חיים הערש“ אַריינגעלייגט אַ גרויסע מאָס פון זיין אינטואַיציע און פאַרשטעלונגס-קראַפט און געשאַפן אַ לעבעדיקן כאַראַקטער. סיי דער עולם, סיי די שוישפילער האָבן אַנערקענט זיין געלונג-גענע דערגרייכונג אין דער ראַלע. האָט עס אים מוראדיק געערגערט ווען קאַהאַן האָט אים אויסגערעדט פאַר נאַכמאַכן אַדלער'ס טענער.

האַט שוואַרץ געוואָגט, אין אַ בריוו צום „פאַרווערטס“, זיך אויס-טענה'ן מיט אַב. קאַהאַן, איך ציטיר אַ טייל פון זיין בריוו:

„איר שרייבט, אַז איך האָב געשאַפן אַ לעבעדיקן טיפ, אין דער ראַלע פון חיים הערש, און באַלד זאָגט איר איך זאָל ניט נאַכמאַכן אַדלער'ן. ממה נפשך, האָב איך געשאַפן, האָב איך דאָך גיט נאַכגעמאַכט. האָב איך נאַכגעמאַכט, האָב איך דאָך גיט געשאַפן. איך וויל אָבער צוויי פונקטן קלאַר מאַכן. דער ערשטער, אַז מר. אַדלער זאָל זיך באַרואיקן און ניט גלויבן, אַז מיין סוקסעס באַשטייט אין „טרעוולען אויף זיין טיקעט“. און צווייטנס, דאָס פובליקם וואָס קומט אין טעאַטער זאָל וויסן, אַז איך האָב אימיטירט שוישפילער צו קאַנצערטן בלויו, פאַר אַ געוויסן פּיטשור, אַן און פאַר זיך, פאַר שפּאַס, ווייל איר אַליין, מר. קאַהאַן, האָט זיך גענוג אַנגעלאַכט ווען איך האָב זיי נאַכגעמאַכט. דער געדאַנק יענעם נאַכצושפילן, איז בשום-אופן ניט מיין געדאַנק.“

אב. קאהאן האט שווארצ'ס אפענעם בריוו ניט איגנארירט. ער האט אים תיכף אויף זיין בריוו געענטפערט. וועלן מיר אויך פון קאהאן'ס בריוו טיילווייז ציטירן:

„זאל שווארץ נאָר זיין קונסט נעמען ערנסט, זאל ער אָבער זיך אַליין ניט נעמען צו־ערנסט... די באַמערקונג, אַז אַדלער דאַרף ניט מורא האָבן, און אַז ער, מר. שוואַרץ, „פאַרט ניט אויף זיין טיקעט“, מאַכט ניט קיין גוטן אַינדרוק, אַז מ'דאַרף אַדלער'ן באַרואַיקן אין זיין שרעק אַז מר. שוואַרץ פאַרניכטעט אים, אין דעם וועט קיינער מיט מר. שוואַרץ ניט זיין איינפאַרשטאַנען. אַבסאָלוט ניט. מר. שוואַרץ איז ניט דער איינציקער אַקטיאָר וואָס פאַרלירט ווירדע, געלאַסנקייט און מאַס ווען אַ קריטיקער ווייזט אָן אַ פעלער אין זיין שפּילן... ווען אַ קריטיק איז נאָר געשריבן מיט אַן אַנשטענדיקער שפּראַך, מוז דער קריטיקער זיין אַבסאָלוט פּרייַ אויסצושרייבן זיין מיינונג.“

איך האָב איבערגעגעבן אַ טייל פון די טענות פון די וואָס זיינען פון אַב קאהאן באַהאַנדלט געוואָרן אויבערפלעכלעך. און אויך דעם בריוו־ אויסטויש פון שוואַרץ און אַב. קאהאן, ווייל מיין אינסטינקט דיקטירט מיר, אַז איך בין שולדיק מיינע אייגענע זעקס צענדליק יאָר אויף דער בינע אַרויסצוברענגען די ערגערניש און האַרצווייטיק וואָס שווישפּילער לעבן איבער ווען זיי פּילן זיך געקרויודעט. איך בין אייך נאָך שולדיק מיין צוגעזאַגטע צעגלידערונג פון לודוויג זאַצ'ס טענות צו אַב. קאהאן.

שרייבט דער זייער שטרענגער ליטעראַרישער מבין און לאַנג־יאָריקער טעאַטער־קריטיקער יואל ענטין אין „דער וואַרהייט“ נאָוועמבער דעם 17טן, 1918, אונטערן קעפל „דער טריאומף פון דער ליטעראַרישער פּיעסע“:

„די ליטעראַריש אידישע פּיעסע פּיערס איצט איר גרעסטן טריאומף. אויב ביי עמעצן לעבט נאָך דער מינדסטער ספק צי די ליטעראַריש אידישע פּיעסע קען אונזער בינע באַנייען, זי פון איר שפּלות דערהויבן, טאָ זאל ער קומען אין אוירווינג פּל. טעאַטער זען „אַ פאַרוואַרפן ווינקל“. ניטאָ ביי אונז קיין פּובליקום פאַר דער ערלעך־ליטעראַריש אידישער פּיעסע, טענה'ן אונזערע קונסט־שאַכערמאַכערס. זאַלן די אַלע, וואָס האָבן וועלכע ס'איז נויגונג זיי צו פאַטאַקעווען, קומען צו „אַ פאַרוואַרפן ווינקל“. זיי וועלן זען די גליקזעליקסטע באַגייסטערונג, וואָס דער אידעאַליסטישער אויפקלערער און עסטעט קען זיך נאָר ווינטשן. זיי וועלן דערשפּירן יענע סימפּאַטיע צווישן פּובליקום און קינסטלער, צו וועלכע די נאַבעלסטע טעאַטער־קונסט האָט ווען געשטרעבט. זיי וועלן דערפּילן יענע האַרציקע מיטשפּיל

צווישן אוידיטאָריע און בינע, וואָס איז דאָס שענסטע שטרעבן, דער הערלעכסטער תיקון פון דער דראַמאטישער קונסט... די פיינע געשפּאַנט-קייט, די טיפע פרייד מיט איינצלנע סצענעס, מאַמענטן און שטריכן... די ברייטהאַרציקסטע ענטוויאַסטישע אַוואַציעס נאָך די שלום-אַקטן, לאָזן זיך שווערלעך באַשרייבן.

„ניטאָ ביי אונז קיין קרעפטן אָן איידל-ליטעראַרישע פּיעסע אויפצופירן, וויינען מאַנכע אַנטווישטע טעאַטער-באַאַבאַכטער. זאָלן זיי, און אַלע וואָס האָבן הנאה צו לייגן שטיינער אויפן האַרצן צו הירשביינ'ס קאַמעדיע קומען. זיי וועלן זען אַז אונזערע בינע-קינסטלער האָבן דעם זעלבן פּינצטערן מזל ווי זייער פּאַלק. די שונד האָט זייער טאַלאַנט אַראָפּגעדריקט, די פּאַלש-קייט האָט זייער גלאַנץ פּאַרטונקלט. די וואַכעדיקע ביליקייט האָט זייער פיינע שאַפּונגס-קראַפט פאַרטעמפּט. אָבער אין דער גוטער, ערלעכער, גע-שמאַקפּולער פּיעסע, אינם ווירקלעכן אידישן שטיק, ווערט אונזער פּאַר-כישוף'טער אַקטיאָר, צוריק אין אַ פּרינץ פון קונסט פאַרוואַנדלט, אַזוי ווי דער פאַרוואַנדלטער איד פון היינריך היינע'ס פּאַעמע „ביים אַנקומען פון שבת קודש“...“

„אַ פאַרוואַרפן ווינקל“ ווערט אַרום און אַרום געשפּילט מיט אַזאַ פּריש-קייט, הינרייסונג און גאַנצקייט, מיט אַזאַ האַרציקער שאַפּונגס-פּרייד, מיט אַזאַ פיינעם געשמאַק און איידעלן טאַקט, אַז דער מיטשפּילנדיקער צושויער ווערט איינפאַך אַנגעפּילט מיט ליבע און שטאַלץ. אַזאַ פּולשטענדיקער אַריינ-לעבן זיך, אַזאַ געזונטע ליכטע נאַטירלעכקייט, אַזאַ פּרישע קוואַליקייט, אַזאַ שפע פון פיינע שטריכן האָט מען ביי אונז זעלטן געזען. „אַ פאַרוואַרפן ווינקל“ איז איינע פון די גליקלעכסטע שאַפּונגען פון הירשביינ'ס געבענטש-טער פּעדער. אַ אידישע „ראַמעאַ און דזשוליעט“... אַן ערלעך דאַרפישע ליבעס-געשיכטע פון איינעם פון יענע פאַרוואַרפענע ווינקעלעך... מען לאַכט פון יעדער סצענע — פון יעדער באַמערקונג, פון דעם קלענסטן אויסדרוק און מינדסטער מיגע; עס איז יענער אינערלעכער פאַרבאַרגענער הומאָר, וואָס פון אויבן-אויף קען מען קוים פאַרדעכטיקן אַז ער עקזיסטירט. אַן און פאַר זיך איז ניטאָ קיין קאַמיזם, ניט אין די פאַרשווינען און ניט אין די סיטואַציעס פון דער קאַמעדיע. אין די גאַנצע פיר אַקטן זיינען קוים דאָ אַ פאַר וויצן — דער הומאָר פון „אַ פאַרוואַרפן ווינקל“ קוועלט אַרויס פון איר סביבה, און דערפון וואָס די פאַרשווינען זיינען מיט איר אַזוי דורך און דורך צוזאַמענגעוואַקסן.“

עס איז אַ וואונדערלעך אמת-פאַרדינטער, ערלעכער שיר-השירים צו

דער פרעכטיקייט פון „א פארווארפן ווינקל“... און מיר דוכט זיך, און איר קענט דערפון ארויסלייענען פארוואס די פיעסע האט און עפאכע געמאכט. דעם 17טן נאָוועמבער אין „טאָג“, אונטערן קעפל, „א שיינע פיעסע פראַכטפול געשפילט“, שרייבט דר. י. וואַרטסמאַן:

„שוין לאַנג, וואָס איך האָב אַזאַ גייסטיקן פאַרגעניגן ניט געהאַט אין אידישן טעאַטער. מיין פרייד איז אמת גרויס געווען זעענדיק ווי אַזוי ענטוואַסטיש דאָס פובליקום האָט סיי די פיעסע, סיי די שווישפילער, אויפֿ-גענומען. מאַריס שוואַרץ מעג זיך איצט אמת גראַטולירן. ער האָט גע-בראַכט פּרץ הירשבייג'ען אויף דער אידישער בינע, וועלכע איז לעצטנס, אַזוי מורא'דיק בלוט־אַרעם געווען...“

„געשפילט ווערט די פיעסע אמת גלענצענד. מאַריס שוואַרץ שפילט חיים הערש דעם מילנער, און שוין לאַנג-לאַנג וואָס ער האָט אַזוי גוט ניט געשפילט. אַלס נח שפילט בן-עמי, און זאָגן אַז ער שפילט גוט איז ווייניק געזאָגט. זייער גוט שפילט אויך די קליינע הענריעטאַ דזשייקאַבסאָן אַלס דאָס מיידעלע זייה'לע. מען קען זאָגן, אַז מיט איר איצטיקן שפילן איז זי געוואָרן אַן אַקטריסע. מאַמענטווייז האָט זי דערמאָנט אַן צילי אַדלער, ווען זי האָט געשפילט קינדער-ראָלן. פראַכטפול איז אויך געווען גאַלדשמיט אַלס נטע דער גרעבער. זיין גרים, זיין האַלטונג, זיין אַרויס-ברענגען דעם דאָזיקן סאַרט אידן קען מען זיך קוים בעסער פאַרשטעלן.“

„צילי אַדלער אַלס צירל האָט פשוט קאַנצערט אָפּגעגעבן, שוין איר ערשטער מאָל באַווייזן זיך ביי דער טיר, איר שטעל, אירע אויגן דעמאָלט — איז ניט צום באַשרייבן. דאָס מוז מען זען אום צו קענען עס ריכטיק אַפּשאַצן.“

„קאַנצערט האָט אויך געגעבן לודוויג זאַץ, אַלס דער אַלטער טאַדעס. זאַץ האָט ביז איצט געהערט לויב־געזאַנגען וועגן זיך. פיל אַבער האָבן מורא געהאַט אַז ער איז אַן איינזיטיקער אַקטיאָר. מיט זיין שפילן די ראָלע פון טאַדעס האָט ער אַלע ספּקות אין אַ זייט פאַרוקוט.. ער איז אַ קינסטלער פון ערשטן ראַנג. צוליב זיין שפילן אַליין איז ווערט צו זען די פיעסע.“

... עס האָבן אויך געשריבן זייער אינטערעסאַנטע רעצענזיעס דער טעאַטער-קריטיקער און היסטאָריקער ב. גאַרין, אין „מאַרגען זשורנאַל“, און דער לאַנגיאָריקער טעאַטער־רעצענזענט ישראל דער יענקי, אין „אידישן טאָגע-בלאַט“. צו מיין גרויסן פאַרדרוס קען מען די צייטונגען אין ערגעץ ניט געפינען, ניט אין די ביבליאָטעקן, ניט אין איוואַ-אַרכיוו און ניט אין דער ביבליאָטעק פון אידישן טעאַלאָגישן סעמינאַר. עס איז שווער צו פאַרשטיין,

פארוואס פון די צוויי וויכטיקע אידישע צייטונגען, וואס האבן געלעבט צענדליקער יארן, זאל פון יענער פעריאדע קיין געדעכעניש ניט בלייבן. מיינ גאנצע מי צו געפינען ערגעץ קאפיעס פון יענע יארן איז געווען אומזיסט. איז מיר אבער אין מיינ זוכעניש אָנגעקומען אַ קריטיק אין „קונדס“, וואָס איך האָלט פאַר חנ'עוודיק גענוג צו ברענגען עטלעכע ציטאַטן. גע'חמת'מ'עט האָט זיך איינער אונטערן פּסעוודאָנים „פּיף-פּאָף“:

„קורץ גערעדט, איז פרץ הירשביינ'ס „אין אַ פאַרוואָרפן ווינקל“ ווי אַ וועקזייגער פאַר אייער בלוט — אַ יאַשאַ חפץ פאַר אייער מרה שחורה, אַ שיר-השירים פאַר אייער האַרץ, אַ וויינגאַרטן אין דעם מדבר, אַ ווייסער שפיטאַל פאַר דעם פאַר'ראַקאָו'טן, פאַר'געבעל'טן, פאַר'שטיינבערג'טן און זאָ ווייטערדיקן אידישן טעאַטער.

„הירשביינ'ס „אַ פאַרוואָרפן ווינקל“, וואָס האָט זיך פון אַ פּראָסטן מיט'ן וואָך נאַכט אַרויפגעאַרבעט אויף אַ פּרייטיק, שבת און זונטיק מאַטינע און אָונטן, האָט צוריקגעשליידערט די נידערטרעכטיקע פאַרלוימדונגען פון די אידישע טעאַטער-מענדזשערס, אַז דאָס אידישע טעאַטער-פּובליקום האָט ליב צו קייען אַלטע מאַטראַצן.“

איך וואָלט זיכער געקענט אויספילן נאָך אַ צוויי-דריי קאַפיטלען מיט אויסצוגן פון רעצענזיעס וואָס זיינען געשריבן געוואָרן וועגן „אַ פאַרוואָרפן ווינקל“. איך וויל זיך מודה זיין אַז איך האָב געהאַט אַ היפּשן קאַמף מיט זיך אליין, בייצוקומען מיינ נויגונג דאָס צו טאָן. אַזוי ווי איך האָלט איצט ביים אָנהויב, ביים ערשטן שטאַפל פון דער צווייטער גאַלדענער עפּאָכע אין אידישן טעאַטער, טרייבט עס מיך איבערצוגעבן אַלץ, וואָס איז אַזוי פיל פאַרשינדאַרטיק געזאַגט געוואָרן וועגן דער פּיעסע און דער טרופּע.

מיינ טעאַטער-אינסטינקט אָבער האָט מיר אונטערגעזאַגט, אַז כאַטש פאַר מיר האָט געהאַט גרויס אינטערעס יעדעס וואָרט, וואָס איז פון יענעם אָנהויב געשריבן געוואָרן, קען עס אָבער פאַר די מערסטע לייענער ווערן לאַנג-ווייליק. וועל איך זיך באַנוגענען דערמיט וואָס איך וועל דערמאַנען די נעמען פון אַ צאָל שרייבער. אַ טייל פון זיי האָבן אפשר דאָס ערשטע און איינציקע מאָל געשריבן וועגן אידיש טעאַטער. אַזוי, למשל, בין איך זיכער אַז זייער ווייניק פון אייך האָבן געלייענט אַן אַפּשאַצונג פון ב. באַרוכאָוו וועגן טעאַטער, אָדער פון לואיס ליפּסקי, חוץ אַ גאַנצער ריי פון אַלערליי פּסעוודאַנימען און ראשי-תיבות.

עס איז אויך היפּש געשריבן געוואָרן אין דער ענגלישער פרעסע, און אויף גאַר אַן ערנסטן פאַרנעם. איך וועל דאָ זיך באַנוגענען מיט דער-

מאַנען עטלעכע שרייבער. פון די נעמען וועט איר פאַרשטיין דעם ערנסטן צוגאַנג פון דער בראַדוועיער טעאַטער-וועלט צו אונזער נייעם פאַרזוך. ס'האַבן געשריבן לודוויג לואיסאַן, דזשאַרזש דזשין נייטהען, סעמיועל ספי-וואַק, צו דערמאַנען בלויז עטלעכע נעמען. אויף מיין גוטן מזל האָבן די דערמאַנטע ענגלישע שרייבער זיך גאַר אַ סך אָפגעשטעלט אויף מיר און מיין שפּילן. גאַנץ אָפט קומט מיר אויפן געדאַנק אַ צווייפל, אויב דאָס איז געווען גוטער מזל. פונקט ווי ס'איז ניט געווען געזונט צופיל לויב פון אידישע רעצענזענטן פאַר אַ יונגער אַקטריסע אין דעם אַלטן אידישן טעאַטער, איז עס אפשר אויך ניט געווען צו-גוט פאַר מיר אין נייעם טע-אַטער די אויסערגעוויינלעכע לויב-געזאַנגען אין דער ענגלישער פרעסע... איך האָף אַז מיר איז געלונגען אייך איבערצוגעבן כּאָטש אַ טייל פון דער אויפּרעגונג וואָס אונזער שיינער אָנהויב אין אוירווינג פּלעיס טעאַטער האָט אַרויסגערוּפן ביים בעסערן אידישן טעאַטער-עולם. לויט יעדער לאַגיק, וואַלט אַ טעאַטער וואָס האָט אַרויסגערוּפן אַזוי פיל אַנזען, אַזוי פיל לויב, אַנערקענונג פאַר יעדן איינעם, וואַלט לויט יעדער מענטשלעכער לאַגיק, אין דעם טעאַטער, און איבערהויפּט אויף דער בינע, געדאַרפט הערשן אַן אמת'ער שלום-בית, אַ גליקלעכע צופרידנקייט פון אַלעמען מיט אַלעמען.

צו מיין גרויסן ווייטיק און טיפּסטער אַנטווישונג, איז עס ניט געווען אַזוי. הפּנים, אַז די שוואַכקייטן און די שטרויכלונגען וואָס האָבן פאַרפּירט די גרויסע פון ערשטן דור, אַז טייל פון דעם איז אויך אַריבער צו אונז. די אַטמאָספּערע אין טעאַטער, ספּעציעל אויף דער בינע, איז פון פאַר-שטעלונג צו פאַרשטעלונג אַלץ שווערער געוואָרן אַריבערצוטראַגן. עס איז געוואָרן אַ מין געיעג פון איבערשטייגן, פון יאָגן זיך נאָך געלעכטער, פון רייסן זיך נאָך אַפּלאַדיסמענטן. אמת, ס'האַט דאָ געפּעלט דער אַלטער סטאַר-באַלעבאַס, וועלכער האָט עס געטאַן מיט כוח, דער רעזולטאַט איז אַבער געווען כּמעט דער זעלבער. אַן אַ פאַרוואָס איז מען זיך כּמעט שונאים געוואָרן.

וועל איך זיך בפּירוש ניט אַפּטיילן פון די, וואָס האָבן געזינדיקט. איך ווייס נאָר, אַז מיינע זינד זיינען זיכער ניט געווען ערגער ווי די זינד פון אַנדערע. מיין האַרצווייטיק אַבער איז געווען אומגעווענער טיפּער ווי פון די אַנדערע. ביי מיר איז צערונען געוואָרן אַן אילוזיע וואָס האָט מיך געשפּייזט די לאַנגע וואַכן און חדשים פון דער צוגרייטונג צו אונזער נייעם וועג אין טעאַטער. איך האָב געהאַפּט און געגלייבט אַז דאָס טעאַטער וועט ווערן אונזער/היים; אַז צוזאַמען וועט די טרופּע יאָרן און יאָרן בויען און שאַפן... ס'וועט ניט זיין קיין סטאַר-באַלעבאַס וואָס האָט בלויז

זיך אין זינען... ס'וועט זיין אלע פאר איינעם און איינער פאר אלע... דער איינער איז דער טעאטער... איז די אנטוישונג פאר מיר געווען זייער א ביטערע.

דערמאנט זיך מיר, ווי נאך אן אויפגערעגטער סצענע צווישן שווארצ'ן און מיר, בין איך א וויינענדיקע ארויסגעלאפן פון טעאטער. און איך וויל דא בפירוש אונטערשטרייכן, אז דאן, צום סוף פון 1918, ווען איך בין שוין געווען אין מייע שפעטערע צוואנציקער יארן, איז מיין אנטוישונג און ערגערניש ניט געווען קיין רעזולטאט פון נאאיווער אומדערפארבקיט. איך האב מיט מיין גאנצן באוואוסטזיין זיך דערפילט אן אפגענארטע, איינע ביי וועמען מ'האט אירע שענסטע חלומות און האפענונגען אויסגעלאכט. האב איך גארניט געוואוסט אז מיין ארויסלויפן א וויינענדיקע פון טעאטער וועט עמעצן בריינגען הארצווייטיק און אים בארױבן פון זיין פרנסה. איך האב עס אויסגעפונען אט איצט, מיט עטלעכע חדשים צוריק, א קורצע צייט נאכדעם ווי "מיין דערציילן" האט זיך אנגעעהויבן דרוקן אין "פאר-ווערטס".

איך האב באקומען א בריוו. איינער שטעלט זיך פאר מיר פאר און פרובירט מיך דערמאנען, אז ער איז דעם ערשטן סעזאן אין אוירווינג פלעיס טעאטער געווען אנגעשטעלט ווי א געהילף אין דער פארוואלטונג פון טעאטער. הערמאן, האט מען אים גערופן. אין דעם בריוו רעדט ער וועגן יענער וויינענדיקער סצענע. ער איז געווארן אויסער זיך זעענדיק מיך א וויינענדיקע. ער האט, בכלל, זיך שטארק געערגערט, וואס איך ווער בא-האנדלט ניט ווי עס באדארף צו זיין. כאטש ער האט קיינמאל ניט געוואגט מיט מיר צו ריידן, האט ער באשלאסן עפעס צו טאן. האט ער געשריבן א בריוו צום טעאטער-שרייבער פון "פארווערטס" און אים איבערגעגעבן געוויסע איינצלהייטן וועגן דעם ווי איך, צילי אדלער, ווער אין טעאטער געקריוודעט. דער טעאטער-שרייבער האט זיך דורכגערעדט מיט שווארצ'ן און אים געוויזן דעם בריוו.

אויסגעלאזט האט זיך אפשר א טובה פאר אים — ער, הערמאן (חיים) אקסעלבאנק, האט זיך פארנומען אויף אנדערע וועגן. ער האט פארפאסט א היסטארישע מאווי, "פון צאר ביז לענין", פון וועלכער ל. קרישטאל האט געשריבן א זייער גינסטיקע קריטיק אין "פארווערטס" אין צייט ווען דאס איז ארויס.

פארשטייט זיך, אז די באציאונגען צווישן שווארצ'ן און מיר זיינען דערפון ניט בעסער געווארן. אגב, איז געקומען א סך אן ערנסטערער ענין, וואס האט אפשר צוגעגאסן, ווי מען זאגט, אויל צום פייער,

ארום יענער צייט האָבן זיך אָנגעהויבן פאַרהאַנדלונגען וועגן עפענען אַ נייעם, בעסערן טעאַטער, מיט לואי שניצער אַלס דער געלט-כוח. נאָך אַ צייט פון שטילע פאַרהאַנדלונגען צווישן שניצער, בן-עמי, גאַלדשמיט און מיר איז די נייע אַרויס אין דער עפנטלעכקייט. איך וועל מער דערציילן פון דעם אין מיינע שפעטערדיקע קאַפיטלען.

איז זיך גרינג פאַרצושטעלן אַז די קאַנקורענץ פון אַ נייעם, בעסערן טעאַטער האָט מער פון אַלעמען געערגערט שוואַרצ'ן. אפשר האָט אים אויך געערגערט וואָס אין נייעם טעאַטער זיינען שוין פאַררעכנט צוויי פון זיינע פרויען-שוישפילער, חנה אָפּעל און איך, צוויי פון זיינע מענער שוישפילער, בן-עמי און גאַלדשמיט. דירעקט האָט שוואַרץ מיט אונז קיינמאַל דעם ענין ניט פאַרהאַנדלט. אָבער ביי די פאַרשטעלונגען פון „אַ פאַרוואַרפן ווינקל“ האָט דער ענין גענומען שפילן אַ גרויסע ראָלע. די אומשולדיקע, פּאָלקסטימלעכע הירשביינ'ס פּראָזע איז אין די מיילער פון די שוישפילער גשפיצט געוואָרן צו דער גרינדונג פון נייעם טעאַטער.

ווייסט איר, אַז אין דער פּיעסע גייט אָן אַ פאַרצווייפלטער קריג פון די צוויי משפּחות — אויף איין זייט, דער מילנער חיים הערש (מאַריס שוואַרץ), אויף דער צווייטער זייט דער אַלטער טאָדערעס (לודוויג זאַץ), נאָטע קברן (יחיאל גאַלדשמיט) און איך צירל, נאָטע'ס טאַכטער. איז דאָ צייטיק צו פאַרצייכענען, אַז דעמאָלט איז שוין אויך אַרויס די נייע, אַז פאַרן קומענדיקן סעזאָן איז לודוויג זאַץ אויסגעכאַפט געוואָרן פון עדלשטיינען אַלס סטאַר פאַר זיין סעקאַנד עוועניו טעאַטער, מיט אַ געהאַלט כמעט דריי מאָל אַזוי פיל ווי דער וואָס ער האָט געקראָגן אין אוירווינג פּלעיס טעאַטער. אַזוי, אַז אין דעם באַהאַלטענעם קריג, האָט שוואַרץ אויך געהאַט זיין חשבון מיט זאַץ'ן.

אין דער פּיעסע אַנדלט זיך וועגן בויען אַ נייע מיל אין שכנות צו חיים הערש'ס מיל. האָט, פאַרשטייט זיך, דער עולם ניט געוואוסט און ניט פאַרשטאַנען, אַז די קריגערישע צדדים אויף דער בינע שיסן אויס זייערע פּערזענלעכע פּיילן דורך הירשביינ'ס אומשולדיקן דיאַלאָג. אַזוי, למשל, אין דריטן אַקט, פּראַוווט מען מאַכן אַ שלום איידער עס הויבט זיך אָן דער גרויסער קריג. זאָגט חיים הערש'ס צד:

„אַז זיי וועלן באַדאַרפן, וועלן זיי שוין צו אונז קומען“...

איז דאָס געזאָגט געוואָרן מיט אַן אַנצוהערעניש אַז דער נייער טעאַטער וועט צעפאַלן ווערן, וועלן די אַקטיאָרן זיך קומען בעטן ביי שוואַרצ'ן... האָט עס גאַלדשמיט אויפגעכאַפט, און אין זיין נאָטע קברנ'ס ענטפּער:

„וועסטו שוין ווארטן ביז איך וועל קומען צו דיר“, האָט עס געמיינט אַ דירעקטער ענטפער צו שוואַרצ'ן... .

ווען חיים הערש זאָגט ביי דער טיר פארן אוועקגיין מיט אַ וואַרנדיקן טאָן: „זאָלן זיי בויען“, איז אין דער פּיעסע דערויף קיין ענטפער נישטאָ. אָבער גאָלדשמיט האָט געפילט אין שוואַרצ'ס טאָן, אַז דאָס גייט אויפן חשבון פון דעם נייעם טעאַטער, האָט ער אים נישט געוואָלט שולדיק בלייבן קיין ענטפער, און ער האָט צוריקגעשריען: „מען וועט שוין בויען“. און שוואַרץ האָט ווידערהאַלט: „זאָל מען בויען“... .

דאָס האָט זיך איבערגע'חור'ט אַ סך מאל, מיט אַלץ שטאַרקערע באַטאָן־נונגען. בלויז מיר האָבן געוואוסט וואוהין עס צילט. דער עולם האָט עס אָנגענומען פאַר אַ טייל פון קריג צווישן חיים הערש און נאָטע.

אין פערטן אַקט האָט חיים הערש טענות צו זיין זון נח (בן־עמי), פאַרוואָס ער ליבט זיך אין צירל'ען, נאָטע קברנ'ס טאַכטער. אַרויסגעקומען זיינען אָבער טענות צווישן שוואַרצ'ן און בן־עמי'ן, שרייט, למשל, שוואַרץ: „זאָג מיר, ווער איז זי, דיינע?“ איז אין דעם געלעגן די טענה, למאי בן־עמי האָט פאַרן נייעם טעאַטער צוגעצויגן צילי אַדלער (צירל).

און מיטאַמאָל צעשרייט ער זיך: „איך וויל דיך מער נישט האָבן פאַר מיין קינד“... . און דער זון ענטפערט: „אפשר וועסטו זיך אָן מיר מאַכן בעסער“... . זיינען דאָס אויך געווען טענות צווישן שוואַרץ און בן־עמי.

אין פערטן אַקט קומט דער אַלטער טאַדרעס (לודוויג זאָץ) מיט עקשנות שלום צו מאַכן. ווען דער אַלטער דרייט זיך אויס מיטן פנים צום פענסטער, זאָג חיים הערש צו זיין ווייב: „וואָס וויל נאָך דאָס מיידל האָבן פון מיין קאַפּ? ... מינענדיק מיד, צירל.“

אויף דערויף ענטפערט טאַדרעס: דאָס מיידל איז טייערער פון דיר מיט דיין מיל אינאיינעם.“

דאָן אָבער האָט שוין זאָץ אין דעם ענטפער אַריינגעלייגט אַ טיפערן מיין מיט באַוועגונגען און מימיק, וואָס מיר אויף דער בינע האָבן קלאָר פאַרשטאַנען, אַז זאָץ זאָגט אים: „צילי אַדלער איז ביי מיר טייערער פון דיר מיט דיין גאַנצן טעאַטער אינאיינעם“... .

די שטימונג פון יענעם ווערטלען זיך, דורך דער פּראָזע פון הירשביינ'ס העלדן, צווישן שוואַרצ'ן און אונז איז געוואָרן נאָך מער אָנגעצויגן.

אַרום יענער צייט האָב איך זיך געגרייט צו מיין ערן־אָונט, אַ פונקט וואָס איך האָב געהאַט אין מיין קאַנטראַקט. האָט שוואַרץ זיין גאַנץ ביטער האַרץ אויסגעלאָזט צו מיר. דאָרף איך אייך נישט זאָגן, אַז די באַציאונגען

צווישן שוואַרצ'ן און מיר זיינען, מילד גערעדט, ניט געווען קיין פריינטלעכע, אַזוי אַז איך האָב אפילו אים ניט פאַרגעלייגט ער זאָל אַנטייל נעמען אין מיין פאַרשטעלונג.

איך האָב אויף מיין אייגענער אחריות אויסגעקליבן אַ פיעסע. דאָס איז געווען אַ פּרעכטיקע קאָמעדיע פון דעם גרויסן דייטשן דראַמאַטורג הערמאַן זודערמאַן, וועלכער איז אַ דאַנק דער געניאַלער רוסישער שוישפּיל-לערין קאַמיסאַרזשעווסקאַיאַ געוואָרן וועלט באַרימט.

איך מוז דאָ דערמאָנען איינעם פון מייע דריי דזשעקס, וועלכער האָט פאַר מיר די פיעסע געקראָגן אין אַ גאַנץ פיינער אידישער איבערזעצונג. אומדירעקט וועט דער באַטרעפּנדיקער דזשעק זיין פאַרמישט אין אַ שטיקל פלאַנטער, צווישן שוואַרצ'ן און מיר, נאָך מיין ערן-אַונט. מוז איך איך מער באַקענען מיט דעם דזשעק. ניט קיין שוישפּילער אָדער שרייבער, ניט קיין רייכער מעצענאַט — אַ איד אַ פשוט'ער מיט אַ היפשער מאָס אינטעליגענץ. מיט זיין גאַנצן באַוואוסטזיין, מיט אַלע זיינע חושים, האָט ער ליב געהאַט דאָס בעסערע אידישע טעאַטער. ער איז אַ היפשע צאָל יאָרן געווען אַ מיטגליד אין דעם פּראָגרעסיוו דראַמאַטיק קלאָב, וואָס האָט געשפּייזט און גענערט זיין איבערגעגעבנקייט צום בעסערן טעאַטער. ער איז געווען נאָענט באַפריינדעט מיט יחיאל גאַלדשמיט, עליע טענענהאַלץ און יעקב בן-עמי. דורך זיי האָב איך זיך מיט אים באַקענט.

ווען ער האָט געהערט, אַז איך זוך אַ פיעסע פאַר מיין ערן אָונט, האָט ער מיר געבראַכט די „שמעטערלינג שלאַכט“, פון זודערמאַן, איך זאָל עס איבערלייענען. די פיעסע איז מיר שטאַרק געפּעלן, און אַוודאי האָט מיך גערייצט צו שפּילן די ראָלע אין וועלכער קאַמיסאַרזשעווסקאַיאַ האָט זיך אַזוי שטאַרק אויסגעצייכנט.

דער אמת'ער נאָמען פון דעם דזשעק איז געווען יעקב טיקמאַן. זינט אונזער ערשטער באַקאַנטשאַפט אין 1918 האָט אונזער פריינטשאַפט דורך אַלע פּערציק יאָר ניט אויפגעהערט און איז קיינמאַל ניט פאַרטונקלט געוואָרן. אַט די פריינטשאַפט פאַרדינט אפשר מיר זאָלן פּראַווען אַ פּערציק-יאָריקן יובל. איך ווייס ניט וויפיל פריינט עס קענען זיך באַרימען מיט אַזאַ לאַנגיאַריקייט. אגב, איז דאָ כדאי צו פאַרצייכענען, אַז ער איז דער איינציק לעבנגעבליבענער פון יענע דריי דזשעקס, און זיכער פאַרדינט זיין פריינטשאַפט צו מיר איך זאָל אים ווינטשן נאָך אַ סך יאָרן, סיי פאַר אים און זיין משפּחה און ניט ווייניקער פאַר אונזער פריינטשאַפט. עס איז שווער צו גלויבן די אַלע טשיקאַווע, אומדערקלערלעכע צופאַלן צווישן טיקמאַנ'ען און מיר. אויך אין די איצטיקע זכרונות מייע איז ער גאָר אַ

וויכטיקער שותף. און אויב „מיין דערציילן“ פארמאגט א געשיכטלעכן און ליטערארישן ווערט, קומט טיקמאנ'ען א גרויסער חלק פון דעם שבה. וועט מיר נאך אויסקומען א היפשע פאר מאל צו דערמאנען זיין נאמען.

אין וואס איז באשטאנען שווארצ'ס אויסלאזן זיין ביטער הארץ צו מיר? עס האט זיך געפירט אין יענע יארן, אז ווען א מיטגליד פון א טרופע האט געהאט אן ערן-אונט, האט מען מיט וואכן פריער ביים טעאטער אוועקגעשטעלט א גרויסע „סאין“ מעלדנדיק דעם דאטום און די פיעסע פון באטרעפנדיקן אונט. די גרויס פון דער ספעציעלער „סאין“ האט זיך גע-ווענדט אן דעם סטאזש וואס דער באטרעפנדיקער שוישפילער האט גע-האט אין טעאטער. עס פלעגט אויך שיינע עטלעכע וואכן, סיי אין די צייטונג-אנאנסן, סיי אין די וועכנטלעכע אפישן, זיין א ספעציעלער צוגאב וועגן דער פארשטעלונג. אין יענע יארן, ווען אידיש טעאטער איז געווען א וויכטיקער באשטאנדטייל אין לעבן פון אידישן ניו יארק, פלעגן אט די ספעציעלע אנאנסן און מעלדונגען א סך העלפן, אז דער ערן-אונט זאל ווערן א פינאנציעלער דערפאלג, בפרט פאר הויפט שוישפילער פון א טעאטער. פון דער „סאין“ אין דער „לאבי“ און די אלע פריווילעגיעס האט מען, אויף איין וועג אדער אויף אן אנדער וועג, מיך בארובט. האב איך, פארשטייט זיך, דערפון געהאט גרויס עגמת-נפש און שטארק געציטערט, אז מיין אונט וועט ליידן דערפון.

איך בין קיינמאל ניט געווען פון די שוישפילערינס וואס האבן געהאט פארבינדונגען מיט ארגאניזאציעס און יחידים, וואס פלעגן צולייגן א האנט צו א שוישפילערס ערן-אונט. איך האב זיך אינגאנצן פארלאזט. אז די מעלדונגען אין די צייטונגען און אויף די אפישן וועלן בריינגען דעם עולם צו דער קאסע. צו מיין פריידיקער איבעראשונג איז דער טעאטער געווען איבערגעפאקט.

איז עס ניט געווען אינגאנצן קיין נס. איך האב שוין אין מיינע בא-שרייבונגען דערמאנט אז איך בין אייביק דאנקבאר דער אידישער פרעסע. זי האט מיך שטענדיק זיער פיין באהאנדלט. פאר יענעם אונט מייעם זיינען עטלעכע מאל, כמעט אין יעדער צייטונג, אונטער אלערליי נעמען און פסעוודאנאמען, דערשינען היפשע נאטיצן אין לינגערע ארטיקלען וועגן מיין קומענדיקן ערן-אונט. זוכנדיק אין די אידישע צייטונגען פון יענער צייט, האב איך זיך באמת געוואונדערט, מיט וויפיל הארציקייט און ליבע די אידישע צייטונגען האבן אין פאראויס וועגן מיין אונט געשריבן, און ביז היינט קען איך ניט פארשטיין ווי אזוי, טראץ די שטערונגען פון דער טעאטער-פארוואלטונג, האט מיין אונט דאך געקראגן אזוי פיל „פובליסיטי“.

ניט געקוקט אויף די באשולדיקונגען פון „יענער פופיקער אַקטריסע“, מוז איך נאָך אַלץ אונטערשרייכן, אַז די לענגערע אַרטיקלען זיינען גע- שריבן געוואָרן פון בעמען וואָס זיינען מיר נאָך ביז איצט אומבאַקאַנט. שרייבט, למשל, איינער אונטערן צונאַמען מ. גרים, עטלעכע טעג פאַר מיין אַוונט, און כאַטש ער באַשולדיקט מיך אין זאַכן מיט וועלכע איך בין כלל ניט איינשטימיק, האַלט איך אַז עס איז כדאי צוליב זיין חנ'עוודיקייט אי- בערצוגעבן עטלעכע ציטאַטן:

„אַ קליינע, כמעט מיניאַטורנע מיידלשע פיגור, בויגיק און רירעוודיק, מיט שלאַנקע הענט, אַ שלאַנקן האַלז, אַ קליין קעפל, מיט גרויסע אויגן און אַ באַדייטנדיקע נאָז, צילי אַדלער“ (איו, הייסט עס, מיין באַדייטנדיקע נאָז אויך אַ מעלה). זי איז נאָך אַלץ זייער גוט אין די ראַלן פון קליינע מייד- דעלעך. טוט זי אַן דאָס קורצע קליידל, און לאַזט אַראַפּהענגען אומבאַהאַלפן די הענט, שטערט איר אפילו ניט איר גרינטלעכע שטימע צו מאַכן דעם איינדרוק פון דעם קליינעם מיידעלע. אָבער אין דערוואַקסענע ראַלן ווערט דאָס קליידל לענגער, די אַרבל פאַרדעקן די הענט ביזן פויסט, דער קאַפּ הויבט זיך אויף, די פיגור ווערט שלאַנקער, און דאָס קליינע מיידל ווערט פאַרוואַנדלט אין אַ דערוואַקסענער באַוואוסטזיניקער פרוי... סיי ביי דער קליינער מיידל, סיי ביי דער מיניאַטורנער זעלבסטבאַוואוסטזיניקער פרוי, זעען זיך אַלץ אַרויס די אויגן, גרויסע קלוגע אויגן, וואָס פאַרנעפלען זיך קיינמאַל ניט, און בלייבן אַלעמאַל קלוג... דאַכט זיך אָפטמאַל, אַז אין דער קלוגשאַפט און קלאַרקייט פון אַט די אויגן ליגט אויך דער גרעסטער חסרון פון צילי אַדלער... צילי אַדלער ווייסט... זי ווייסט אַז זי איז קלוג, זי ווייסט אַז זי איז טאַלאַנטפול, זי ווייסט אַז זי קען, זי ווייסט אַז אויף איר קוקן אויגן און באַוואונדערן זי...“ (אוי ווי גוט מיר וואַלט געווען, ווען איך זאָל באַזיצן אַט דאָס אַלץ וואָס ער שרייבט מיר צו. איך וואַלט עס אפילו פאַר קיין חסרון ניט געהאַלטן).

„צייטנווייז דוכט זיך אַז זי ווערט אַליין נתפעל פון זיך, פאַרליבט זיך אין זיך אַליין, און קען זיך ניט אייגעהאַלטן פון זאָגן צו זיך: צילי, ווי קלוג און טאַלאַנטפול דו ביזט... זי וועט דאָך מוחל זיין די ליבע צילי, וואָס עס ווערט גערעדט וועגן איר הויפט חסרון דווקא צו איר ערן-אַוונט — אַזוי קען מען ריידן נאָר וועגן שוישפילער צו וועלכע מען איז ניט גלייכ- גילטיק... און ניט גלייכגילטיק איז דאָס ווייניקסטע וואָס עס קען זיך דערלויבן צו זאָגן איינער אין דער עפנטלעכקייט.“ (האַב איך ניט דאָס האַרץ זיך צו קריגן מיט איינעם וואָס גיט צו, אַז ער איז פאַרליבט אין

מיר. אָבער, טייערער מ. גרים, איר זייט אומגערעכט אין מיין פאַרליבטקייט
אין זיך אליין).

ווי געזאָגט, איז געשריבן געוואָרן אַ סך פאַר מיין אָונט און גאָך מיין
אָונט, וועלן מיר זיך גאָך צו דעם אומקערן. איך וויל אייך אָבער איצט
געבן מיינע אייגענע איינדרוקן פון יענעם אָונט מיינעם, וועלכער איז מחמת
אַ סך טעמים געווען אָנגעפיקעוועט מיט דראַמע, מיט אויפריכטיקער גע-
טריישאַפט און מיט פאַלשן טעאַטער-שפּילן. און אזוי ווי דער אומבאַקאַנטער
מ. גרים האָט מיך געשטעמפלט אַלס קלוגע, וועל איך זיך האַלטן ביי דעם
וואָס מען שרייבט-צו קלוגע מענטשן, און דערציילן אַלץ אין דער אַרדענונג
פון זייער וויכטיקייט. צו ערשט די דראַמע:

ניט גאָר די בינע, גאָר דאָס גאַנצע פּובליקום איז באַהערשט געוואָרן
פון אַ געשפּאַנטער דראַמע וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין די לאַזשעס אויף
ביידע זייטן פון דער אוידיטאָריע. אין דער לאַזשע אויף דער רעכטער
זייט פון דער בינע איז געזעסן מיין טאַטע מיט מיין שוועסטער דזשוליאַ.
דאָרף איך אייך ניט זאָגן, אַז ווי גאָר מיין טאַטנס גראַציעזער זילבער-
ווייסער קאַפּ האָט זיך באַוווּזן, האָט ער געצויגן אַלעמענס אויפּמערקזאַמקייט,
בפרט ביי אַ אידישן טעאַטער-עולם. דאָס מאָל אָבער, איז די גאַנצע אויפּ-
מערקזאַמקייט פון עולם ניט געפאַלן בלויז אויף אים, ווייל אין דער לאַזשע
פון דער לינקער זייט פון דער בינע איז געזעסן מיין מאַמע מיט מיין
שוועסטער לילי, און דורך דער גאַנצער פאַרשטעלונג, סיי ווען די בינע
איז געווען אָפּן און דאָס שפּילן איז אָנגעגאַנגען און אַוודאי ביי די אַנטראַקטן,
האָט אַן עלעקטרישער שטראָם זיך געצויגן פון עולם צו דער רעכטער
און לינקער לאַזשע.

דער טעאַטער-עולם אין יענע יאָרן האָט ניט גאָר געקענט און ליב
געהאַט זיינע גרויסע שוישפּילער, זיי האָבן אויך מער-ווייניקער געוואוסט די
פאַרשידענע משפּחה-פּלאַנטערס אין וועלכע זייערע ליבלינג-שוישפּילער זיי-
נען געווען פאַרוויקלט. דער משפּחה-פּלאַנטער פון מיינע טאַטע-מאַמע, יעקב
פ. אַדלער און דיינע פיינמאַן, איז געלעגן טיף אין די הערצער פון טעאַטער-
עולם פון יענער צייט. ניט מיין טאַטע, אַוודאי ניט מיין מאַמע, האָבן מיט
וועלכע ניט איז מינעס אַדער בליקען עטוואָס געוויזן סימנים פון בייזע
געפּילן, חלילה, פון איינעם צום צווייטן. דער עולם אָבער, האָט מיט דריי-
גענדיקע, זוכנדיקע בליקן געפרוואווט געפינען סימנים פון זייער משפּחה-
פּלאַנטער.

האָט צווישן עולם געהערשט אַ מאַדנע גליקזעליקייט, דרך-אַרצ'דיקער
מיטגעפּיל און דערהויבונג, אַ צופּרידנקייט צו האָבן די זכיה בייצוואוינען

אַט די שטילע דראַמע, וואָס האָט אָנגעפילט דאָס טעאַטער, און זיך געצויגן פון ביידע לאַזשעס צו דער בינע, און פון עולם צו אַלע דריי.

דאָס האָט זיך ווידערהאַלט נאָך יעדן שלוס־אַקט, ווען מיין טאַטע און מיין מאַמע האָבן פון זייערע לאַזשעס מיר צוגעטיילט זייערע האַרציקע אַפלאַדיסמענטן און מיט זייערע אויגן מיר געשיקט זייער ליבע — אויס־געדריקט זייער צופרידנקייט מיט זייער טאַכטער.

דער סוף פון אַט דער שטילער דראַמע אין טעאַטער איז געקומען נאָכן שלוס פון דריטן אַקט, ווען די בינע איז געבליבן אָפן און מען איז צוגעטראַטן צו דער צערעמאָניע פון באַגריסונגען און אויסטיילן מתנות צו דער בענעפיציאַנטין. די בינע איז גאָר גיך ממש פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ בלומען גאַרטן, און אויף עליע טענענהאַלץ אין געפאַלן דער גורל מיט דער צערעמאָניע אָנצופירן.

אויך אין דער צערעמאָניע פון צוטיילן כבוד דעם בעל־שמחה פון אַוונט האָט זיך פאַרמירט אַ נייער וועג, אַ נייער צוגאַנג. די בינע איז פאַר־וואַנדלט געוואָרן אין אַ רעדנער־פלאַטפאָרמע, וואו קאַלעגן שווישפילער האָבן אויסגעדריקט זייערע געפילן צום בענעפיציאַנט. עליע טענענהאַלץ האָט באמת מיט גרויס טאַלאַנט און אינטעליגענץ דורכגעפירט דעם טייל פון דער צערעמאָניע.

רייצט עס מיך אָבער צו זאַגן, אַז ביי נאַרמאַלע אומשטענדן וואַלט מן הסתם שוואַרץ אַלס דירעקטאָר פון דער טרופע אָנגעפירט מיט דער צע־רעמאָניע. אָבער אונטער די אומשטענדן וואָס האָבן עקזיסטירט, זיינען מיר ניט געווען זיכער אויב שוואַרץ וועט זיך אפילו באַווייזן אויף דער בינע צו מיין אַוונט. איך ווייס, אַז איך האָב עס ניט דערוואַרט. אָבער שוואַרץ האָט אַ געזונטן חוש פאַר די זאַכן, און ווען ער האָט דערפילט די דראַ־מאַטישע שפּאַנונג וואָס האָט געהערשט צווישן עולם אין טעאַטער, אַ דאַנק דער אָנוועזנהייט פון מינע טאַטע־מאַמע, האָט ער זיך אויסגעפּוצט אין שענסטן און בעסטן — באַשטעלט אַ פרעכטיקן בלומען־קוישל — און זיך באַוויזן הינטער די קוליסן ביים אָנהויב פון דער צערעמאָניע.

איז טענענהאַלץ געשטעלט געוואָרן אין אַ פאַרלענגהייט. ער האָט גע־וואוסט די באַציאונגען צווישן שוואַרצ'ן און מיר; ער האָט אָבער געפילט אַז שוואַרץ דאַרף פאַרגעשטעלט ווערן, ער האָט געזוכט אַ פּאַסיקע געלעגנהייט.

זיינען אַ סך האַרציקע, וואַרעמע רייד געזאַגט געוואָרן צו מיר און וועגן מיר פון אַ צאַל מיטגלידער פון דער טרופע. אַ גאָר איבעראַשנדיקן אַיינדרוק האָט איבערגעלאָזט מיין שוואַגער לודוויג זאַץ, סיי מיט זיינע אינטימע

הארציקע פֿאַר ווערטער, סיי מיט דער אַריגינעלער מתנה, וואָס ער האָט מיר צוגעטיילט. אין דעם פֿאַרפֿאַקטן קעסטלע וואָס ער האָט געהאַלטן, האָט ער קינצלעך פֿאַרשטעלט די צוויי, דריי אויסגעשניטענע לעכעלעך פֿון קעסטל און אין אַ מאַמענט, ווען ער האָט גערעדט פֿון זיין פֿאַסיקער מתנה צו מיר, האָט ער דעמאָנסטראַטיוו דאָס קעסטל צעפֿנט און אין טעאַטער־זאַל זיינען אַרויסגעפֿלויגן צוויי קלאָר־ווייסע טויבן. די אויסרופן פֿון וואונדער און פֿאַרגאַפֿטייט האָבן אויסגעדריקט די פֿריידיקע איבעראַשונג פֿון עולם. עס איז געווען אַ זייער הערלעך, רירנדיקע סצענע...

טענענהאַלצ'ס טעאַטער־אינסטיטוט האָט אים דיקטירט פֿאַרצושטעלן מיין טאַטע־מאַמע צום סאַמע סוף פֿון דער צערעמאָניע ווי אַ קלימאַקס. שוואַרצ'ן האָט ער פֿאַרגעשטעלט פֿאַר זיי, וויל איך פֿאַרצייכענען אַ געפֿיל וואָס האָט מיך באַהערשט דערזענדיק שוואַרצ'ן אַ פֿאַרפּוצטן מיטן קוישל בלומען אין האַנט, וויסנדיק אַז סיי ער און סיי איך וועלן געצוואונגען זיין צו שפּילן פֿאַלש טעאַטער פֿאַרן עולם... אַט איז געקומען די סצענע פֿאַר פֿאַלש טעאַטער שפּילן, שוואַרץ האָט מיט דער שענסטער בלומען־שפּראַך מיר צוגעטיילט אַ סך קאַלעגיאַלע קאַמפּלימענטן, און איך האָב זיי אויפֿ־גענומען מיט אַ געמאַכטן גליקלעך־שמיכלענדיקן אויסדרוק איך האָב מיטן זעלבן שמיכל פֿון אים גענומען די בלומען און אַ ״טשעק״, וואָס ער האָט מיר דערלאַנגט ווי אַ מתנה פֿון דער טעאַטער־פֿאַרוואַלטונג.

דערווייל, נאָך שוואַרצ'ס רעדע, האָט טענענהאַלץ אין עטלעכע פֿאַסיקע, זייער האַרציקע רייד, מיט אַ סך פּיעטעט, פֿאַרגעשטעלט מייע טאַטע־מאַמע און זיי פֿאַרבעטן אויף דער בינע. ס'איז מיין שפּראַך ניט רייך גענוג, און איך ווייס ניט אויב עס זיינען דאָ אַזעלכע ווערטער אין דער וועלט, וואָס קענען אַפּמאַלן די סצענע אויף דער בינע ווען מייע טאַטע־מאַמע האָבן מיך אַרומגערינגלט מיט אמת טאַטע־מאַמישע ליבע, און אַוודאי ניט איבערגעבן די צוריקגעהאַלטענע, האַרציקע אַפרופן פֿון עולם און בפרט דעם ציטער פֿון מיין האַרץ ווען, אפשר צום ערשטן מאַל אין מיין לעבן אַלס דערוואַקסענע, האָבן מייע אמת'ע טאַטע־מאַמע צוזאַמען, גלייכצייטיק מיך אַרומגענומען און געקושט. אויב איר פֿאַרשטייט צווישן־שורות שפּראַך, וועט איר אפשר דאָ אין די צווישן שורות געפינען מער ווי אין די שורות... מיין טאַטע האָט, פֿאַרשטייט זיך, אויף זיין טעאַטראַלישן, אַדלערישן אופן אויסגעדריקט זיין צופּרידנקייט און זיין באַוואונדערונג מיט מייע דערגרייכונגען. ער האָט אפילו אַנגעדייטעט, אַז איך אַליין, אַן זיין הילף, האָב דערגרייכט די הויכע פֿאַזיציע וואָס איך פֿאַרנעם אין טעאַטער. אַבער אויף מיין מאַמען איז אויסגעפֿאַלן צו זיין די, וועמענס ווערטער האָבן

סיי אונז אויף דער בינע, סיי דעם גאַנצן עולם פאַר אַ מאַמענט פאַרכאַפט דעם אַטעם. בלויז ניין ווערטער האָט זי געזאָגט, אָבער מיט די קורצע רייד האָט זי אָנגערירט דאָס סאַמע טיפסטע וואָס קען זיך באַהאַלטן אין אַ מענטשלעכער נשמה. און אמת'דיק זיינען די רייד געווען. און דאָס איז דאָך שוין אַ כּלל, ווערטער וואָס קומען פון האַרצן גייען צום האַרצן. געזאָגט האָט זי: „מיר, קינד מיינס, גייען אַראָפּ, אָבער דו גייסט אַרויף...“ עס איז געווען אַ וואונדערלעכער שליס-אַקט פאַר דער צערעמאָניע.

עס איז וועגן יענעם אָונט מיינעם אַ סך געשריבן געוואָרן, סיי פון דער פּיעסע און שפּילן און סיי פון דער דראַמע אין טעאַטער, וועל איך זיך נאָך אפשר שפּעטער צו דעם אומקערן. אָבער אַן אַנדייטונג פון דעם שוין דערמאָנטן מ. גריס, אין זיין אַפּשאַצונג וועגן מיין אָונט, האָט ער געמאַכט אַ זייטיקע באַמערקונג, אויף וועלכער איך האָב אַ סך צו זאָגן. ער האָט געזאָגט: „אָט איז נאָך אַ שטיק, און אַ גלענצענד שטיק, וואָס האָט געקענט גיין אין אידישן טעאַטער. אָבער צי וועט די ערשטע אויפֿ-פּירונג פון איר ניט בלייבן די לעצטע, וועגן דעם ווייסט נאָר דער דירעקטאָר פון אוירווינג פּלעיס טעאַטער“.

איר וועט אַוודאי ניט געפּינען אין די רעקאָרדס פון אידישן טעאַטער, אַז די פאַרשטעלונג איז מיט מיר ווען-עס-איז נאָכאַמאָל געשפּילט געוואָרן. דיקטירט מיר מיין געפּיל פאַרן אמת און גערעכטיקייט אַוועקצונעמען די שולד פאַר דעם פון דעם דירעקטאָר פון אוירווינג פּלעיס טעאַטער, מאַריס שוואַרץ. ער האָט יאָ, גלייך אויף דער צווייטער וואָך, געוואַלט די פּיעסע נאָכאַמאָל שפּילן. בלויז אַ פאַר טעג נאָך מיין פאַרשטעלונג, ביי אַ פּראָבע אויף דער בינע, האָט שוואַרץ אויסגערעכנט דעם רעפּערטואַר, וואָס וועט געשפּילט ווערן די צווייטע וואָך, און פאַר דאָנערשטיק פון יענער וואָך האָט ער באַשטימט, אַלס בענעפיט פאַר די פּאָליטישע פאַרשיקטע, צו שטעלן „די שמעטערליג שלאַכט“. מיט רעכט אָדער אומרעכט, האָט עס מיר פאַרדראָסן פאַרוואָס שוואַרץ האָט מיך ניט געפּרעגט איידער ער האָט צו-געזאָגט די פּיעסע צו שטעלן. איך האָב זיך אָפּגעזאָגט צו שפּילן די פּיעסע. שוואַרץ האָט פּרובירט מיך איבערריידן, אָבער ניט מיט האַרציקע קאָל-לעגיאַלע רייד. וואַלט ער חבּריש מיט מיר גערעדט און אַרויסגעוויזן עפּעס אַ חרטה אויף זיין האַנדלונג, וואַלט איך מן הסתם נאָכגעגעבן. האָט אָבער שוואַרץ דאָס ניט געטאָן. ער האָט בלויז געזוכט אויף אַלערליי אופּנים מיך אויסקליגערן. האָט דאָס מיך נאָכמער געמאַכט איינגעשפּאַרט.

עס פאַרדריסט מיך באמת איצט, ווען איך טראַכט דערפון, פאַרוואָס איך האָב זיך אַליין באַרויבט פון האָבן אין מיין רעפּערטואַר אַזאַ פּרעכטיקע

קאמעדיע ווי „שמעטערלינג שלאכט“ און אזא אויסגעצייכנטע ראָלע, וואָס דאָרט איז דאָ פאַר מיר. מיין טראַציקייט צו שוואַרצ'ן האָט מיך פאַרפירט ניט צו טראַכטן פון אַט דער זייט פון דער סיטואַציע. אַזוי אַרום איז מקוים געוואָרן מ. גרימ'ס נבואה, אַז די ערשטע פאַרשטעלונג פון „שמעטערלינג שלאכט“ וועט אויך זיין די לעצטע.

אַבער ניט שוואַרץ, דער דירעקטאָר פון אוירווינג פלעיס טעאָטער, איז אין דעם שולדיק. די שולד איז מיין אייגענע... איך האָף, אַז דער אומבאַ-קאַנטער מ. גרים, אַדער דער וואָס איז באַהאַלטן אונטער דעם נאָמען, וועט קריגן זיין באַפרידיקונג וויסנדיק ווער עס איז שולדיק.

איך האָף, אַז ס'איז מיר געלונגען אייך איבערצוגעבן די שטימונג אין טעאָטער ביי מיין ערן-אָוונט. אַבער חוץ מיר, האָבן אויך אַנדערע פּראָפּע-סיאָנעלע שרייבער איבערגעגעבן זייער איינדרוק פון דער דראַמע און די שטימונג וואָס האָט באַהערשט דעם עולם אין טעאָטער. די אַנוועזנהייט פון מיין טאָטע-מאַמע רייצט מיך אייך איבערצוגעבן עטלעכע ציטאַטן אַרום דעם ענין. עס פאַרדריסט מיך זייער שטאַרק וואָס מיר קומט אויס אייך איבערצוגעבן אַ וואונדערלעכן ציטאַט פון אַן אַפּשאַצונג פון יענעם אָוונט און איך קען ניט אָנגעבן, מחמת דער אַלטקייט און צעפּאַלנקייט פון דעם אויסשניט, ניט דעם נאָמען פון שרייבער און אפילו ניט דעם נאָמען פון דער צייטונג. איך בין אַבער זיכער, אַז איר וועט מיט מיר איינשטימען, אַז דער ציטאַט איז ווערט פאַרצייכנט צו ווערן.

ציטיר איך: „די אמת'ע דראַמע, וואָס האָט אַרויסגערופן טרערן און פרייד, האָפּענונג און אַלערליי געדאַנקען וועגן מענטשן און זאַכן איז פאַר-געקומען נאָכן דריטן אַקט ביים פייערן דער בענעפיציאַנטינס, צילי אַדלער'ס, יום-טוב. דאָס איז, ליידער, אַ פּערזענלעכע דראַמע, וועלכע וואָרט אויף דעם קינסטלער, וואָס זאָל מאַכן פון דעם אַ ווערק. איך קען מיך אַבער ניט באַ-פרייען פון דעם איינדרוק.

„איז לאַזשע, נאָענט צו דער בינע, זיצן די מחותנים, צווישן זיי לייכט אַרויס אַ מאַיעסטעטישע געשטאַלט מיט אַ הערלעכן ווייסן קאַפּ, זיין אויס-דרוקספולער פנים שיינט ווי די זון, און די גרויסע קינסטלער-אויגן קוקן צו דער בינע. און די בליקן זיינע זאַגן, מיין בלוט, מיין פלייש, מיין גייסט — אַ פאַרזעצונג פון מיין שאַפונג, פון מיין לעבן... און זיין בליק גלעט און לאַשטשעט זיין קינד. און זיין קינד, די יונגע געטיין, די קעניגין פון אָוונט, זי שיקט יונגע, וואַרעמע, דאַנקבאַרע בליקן צום פאַטער, און יעדער קוק איז ווי אַ זונענשטראַל, און אירע ליפּן מורמלען, דוכט זיך, שטילערהייט

— אַ דאַנק דיר, פּאָטער, אַ דאַנק דיר, דו הייליקער קוואַל פון מיין לעבן, פון מיין גייסט.

„אין ווייטסטן ווינקל פון אַ צווייטער לאַזשע זיצט אַ מיטליאַריקע פרוי, יום-טוב'דיק אָנגעטאָן. דאָס איז די גרויסע מאַמע, פון דער גרויסער טאָכטער. זי קוקט ווייניק צו דער בינע, און די טאָכטער קוקט ווייניק צו איר. זיי דאַרפן שוין ביידע זיך ניט דערקלערן. זיי זיינען ביידע זיכער אין זייער ליבע איינס צום אַנדערן. דאָס בלוט, וואָס איז איבערגעגאַנגען דורך דער מילך פון מאַמע צו טאָכטער מאַכט זיי אויף אייביק איינס. די פרוי קוקט צו דעם פּאָטער, און אירע אויגן זיינען פול מיט נצחון. זי האָט מיט אים אַלטע חשבונות, און וואָס גרעסער דער טאַלאַנט פון דער טאָכטער, אַלץ גרעסער איר פרייד. און, גאָט, וויפיל טאַלאַנט די טאָכטער האָט היינט נאָכט אַרויסגעוויזן. די איז שוישפילערין, און די איז שוישפילערין — די איז פרוי, און די איז פרוי — די וועט פאַרזעצן איר לעבן, איר עקזיסטענץ. דער מאַמעס האַרץ איז פול מיט גליקזעליקייט.“

שרייבט אונטערן פאַרשטעלטן נאָמען „לומינוס“, ווידער עמעצער וואָס איך האָב קיין באַגריף ניט ווער ס'איז אונטער דעם צונאָמען באַהאַלטן. איך וויל אייך דאָ בלויז ציטירן וואָס ער זאָגט וועגן דעם ענין:

„רירנד זיינען געווען די סצענעס ווען דער פּאָטער פון צילי אַדלער, יעקב פ. אַדלער, און איר מוטער, מאַדאַם דאַינע פיינמאַן, זיינען אַרויף אויף דער בינע. דאָס בילד פון די עלטערן, דאָס פרייען זיך מיט זייער געראַטן קינד, איז געווען אמת פאַטעטיש, האַרציק. די קווינטעסענץ פון דעם בילד איז געווען דער מאַמעס ווערטער: „מיר, קינד מיינס, גייען אַראָפּ, אָבער דו גייסט אַרויף...“ איז עס אַ טרייסט און אַ גחת, ניט בלויז פאַר די עלטערן, אַז דאָס גייען אַרויף איז אַן אמת שטייגן, אַ שטייגן צו דער אַזוי צוציענדיקער צוקונפט פון אַ גרויסער קינסטלערישער קאַריערע.“

געפין איך אַן אויסשניט אין ענגליש וואָס איך קען ווידער ניט פעסט-טעלע פון וועמען און פון וואָנען עס קומט, אונטערן קעפל, איבערזעצט אין אידיש ליענט זיך עס אַזוי: „אַ וויכטיקער עטאַפּ אין צילי אַדלער'ס קאַריערע.“

„די וואָס האָבן בייגעוואוינט די ערן-פאַרשטעלונג לכבוד צילי אַדלער אין אוירווינג פלעיס טעאָטער לעצטע וואָך, זיינען געווען עדות צו אַן אויסערגעוויינלעכן מאַמענט ווען מענטשן וויינען פאַר פרייד. געוויינט אין דעם פאַל האָבן ניט בלויז די שוישפילער אויף דער בינע, ווען צילי אַדלער'ס מוטער, אַליין אַ באַרימטע שוישפילערין, איז אַרויף אויף דער בינע, אויף דער איינלאַנדונג פון דעם צערעמאָניע-מייסטער מר. טענענהאַלץ און האָט

גערעדט צום עולם וועגן איר גליק און פרייד וואָס זי קען ביי וואוינען די געלעגנהייט. האָט דער גאַנצער עולם וואָס האָט אָנגעפאַקט דעם טעאַטער, פון די לאַזשעס ביז דער העכסטער גאַליאַרקע, זיך מיט איר מיטגעפרייט. אָבער ווען דער מאַמען האָבן גענומען שטיקן טרערן אין איר האַל, און צילי האָט שנעל איר קאַפּ איינגעגראָבן אויף דער מאַמעס אַקסל, טרייסלענדיק זיך פון טרערן. האָבן זיך דערהערט אָן אַ שיעור שלוכצן פון פאַרשידענע זייטן פון גרויסן עולם...”

עס איז אויך אַ סך געשריבן געוואָרן סיי פון דער פּיעסע, סיי פון דעם שפּילן, און מערקווירדיק, איך בין שטענדיק שטאַרק אימפּאַנירט און איך באַוואונדער די פאַרשידנאַרטיקע און קעגנזעצטע מיינונגען פון פאַרשידענע שרייבער וועגן איינער און דערזעלבער פּיעסע, וועגן איינער אין דערזעלבער שוישפּילעריין. האָב איך אין פּריערדיקן קאַפּיטל דערמאָנט די רעצענזיע פון אונזער וועטעראַן יואל ענטיין, ציטיר איך זיין מיינונג וועגן דער פּיעסע:

„די שמעטערלינג שלאַכט“, איז ניט נאָר איינע פון די בעסטע פּיעסן פון הערמאַן זודערמאַן. זי איז אויך איינע פון די לעבעדיקסטע אין שפּיל-באַרסטע אויף יעדער בינע“.

און אַט שרייבט איינער וועמענס נאָמען און נאָמען פון דער צייטונג איך קען ניט געפינען. איך ציטיר:

„ביי אונז אידן, אַז ס'איז נאָר אַ גוי'אישער נאָמען, הייסט עס שוין ליטעראַטור. און אַזוי האָט צילי אַדלער אויסגעקליבן פאַר איר ערן-אָוונט הערמאַן זודערמאַן'ס אַ פּיעסע, וועלכע אַפּעלירט אָבער ניט צו אונז אידן אין אַמעריקע“...

קען איך ביט פאַרשטיין, ווי אַזוי וועגן דער זעלבער פּיעסע קענען געזאָגט ווערן אַזעלכע קעגנזעצטע מיינונגען. איך בין פון די וואָס האָבן שטענדיק געהאַט דרך-אַרץ פאַר שרייבער און געהאַט צוטרוי צו זייער אויטאָריטעט. האָב איך אַט די שרייענדיקע פאַרשידנאַרטיקייט קיינמאַל ניט געקענט פאַרשטיין...

שרייבט ענטיין וועגן מיין שפּילן די ראַל פון ראָזקען: „צילי אַדלער איז אַ מייסטערין אויף אַזעלכע יוגנטלעכע ראַלן. איר שפּילן דאָס יונגע מיידעלע אין דימאָוס „געדונגענעם חתן“, לאַזט זיך ביז היינט ניט פאַר-געסן. אָבער אין דאָס סאַמע פּיינסטע און טראַגישסטע אין ראָזקענ'ס כאַ-ראַקטער איז זי געבליבן אַ היפש ביסל הינטערשטעליק“.

„שרייבט דער רעצענזאַנט אין „טאַג“: „צילי אַדלער, די בענעפיציאַנ-טין, האָט אין דער ראָזקען אַריינגעלייגט אַלץ וואָס זי פאַרמאָגט. אַזוי פּיל

האַט זי אַריינגעגעבן פון זיך אין דעם מיידל, אַז מינוטנווייז האָט אייך אָנגעכאַפט אַ שרעק. זי האָט ניט בלויז אינטערפרעטירט, זי האָט געשאַפן באַשאַפן אַ טיפּ. ראָזקען, ווי צילי אַדלער האָט זי פאַרגעשטעלט, איז אַזוי רייצנדיק אין איר נאַאיוויטעט, אַזוי נאַאיוו אין איר קלוגשאַפט. צו זאָגן אַז זי שפּילט נאַטירלעך, איז באַנאַליטעט. זי איז ראָזקען — דער אמת'ער טיפּ פון דעם „באַק־פּיש“ — דאָס מיידל וואָס איז נאָך ניט פרוי, אָבער שוין ניט מער קיין קינד“...

זיינען אַזעלכע פאַרשידנאַרטיקע מיינונגען בנוגע דאָס שפּילן פון אַ ראַלע אפּשר פאַרשטענדלעך, אָבער זיכער אַ גרויסער פּראַגע־צייכן פאַר דעם שווישפּילער...

זאָל מיר דאָ דערלויבט זיין איצט, ווען איך האַלט ביים בין־השמשות פון מיין טעאַטער־קאַריערע, אויסצודריקן די קריוודע פאַר זיך און מיינע קאַלעגן שווישפּילער, פאַר אַן עוולה וואָס אַ צאָל טעאַטער קריטיקער באַ־גייען אָפּט מחמת גלייכגילטיקייט צום שווישפּילער און, צייטנווייז, צוליב זעלבסט באַפּרידיקונג.

אונזער אידיש טעאַטער איז קיינמאָל ניט געקומען צו דער מדרגה, אַז די פאַרשטעלונג צו וועלכער די קריטיק ווערט איינגעלאָדן, זאָל זיין אַזאַ אין וועלכער אַלע שווישפּילער האָבן געהאַט די געלעגנהייט זיך אין זייערע ראַלן צו פאַרפּאָלקאַמען. ביי די אומות העולם פּרואוויט מען אויס אַ פאַר־שטעלונג וואָכן אין פאַראויס איידער מען דערלויבט די קריטיקער צו קומען זי זען. ביי אונז איז, ליידער, ניט אַזוי. אמת, אַז אין די יאָרן פון דער עפּאָכע פון וועלכער איך דערצייל איצט, האָט שוואַרץ און אַנדערע דירעקטאָרן פון בעסערן טעאַטער ניט פאַרבעטן די קריטיק ביז דער דריטער אָדער פינפטער פאַרשטעלונג. ס'איז אָבער ווייט ניט געווען גענוג, אַז אַ שווישפּילער זאָל באמת קענען זיין ראַל דערגרונטעווען. בפרט, ווען עס האָט געטראַפן אין אונזער אידישן טעאַטער, אַז אַ פּיעסע איז אומדערוואַרט געווען אַ דורכפאַל און מ'האַט אויף שנעל געמוזט איינשטודירן אַ נייע פּיעסע.

די מערסטע טעאַטער־קריטיקער זיינען געווען נאָענט באַקאַנט מיט די אומשטענדן אין טעאַטער. וואָלטן זיי באַדאַרפט, לויט מיין השערה, זיך היטן מיט זייער אורטייל. שוין אָפּגערעדט פון אַן ערן־פאַרשטעלונג, וואָס זי איז מערסטנס אַ צוגאַב־שטודיום פאַר די אַקטיאָרן, און האָט זעלטן די געלעגנהייט צו ווערן פולשטענדיק פאַרטיק. איך ווייס פון זייער אַ סך פון מיינע קאַלעגן שווישפּילער, וועלכע האָבן געהאַט אַ סך עגמת־נפש פון רעצענזיעס פון אָנגענומענע און לאַנגיאַריקע טעאַטער־שרייבער, וועלכע

האָבן זיך, בכלל, ניט גערעכנט מיט אומשטענדן, וואָס זיינען זיי געווען זייער גוט באַקאַנט.

איך האָלט עס פאַר וויכטיק אונטערצושטרייכן, אַז אַט די טענה מיינע איז געריכטעט דווקא צו אונזערע ערלעכסטע, אויפריכטיקסטע און באמת פאַרשטענדיקסטע טעאַטער־קריטיקער, פאַר וועלכע איך, און די מערסטע קאַלעגן מיינע, האָבן שטענדיק געהאַט דעם גרעסטן דרך־אָרץ. זיי האָבן זיך געמעגט רעכענען מיט דער אָפט ניט גינסטיקע לאַגע, אונטער וועלכער עס פלעגט אויסקומען אפילו אין ערנסטע טעאַטערס צוצוגרייטן אַ פיעסע.

אַרום יענער צייט האָבן זיך שוין אָנגעהויבן ווייזן סימנים, אַז די פאַרשטעלונגען פון „אַ פאַרוואַרפן ווינקל“ הויבן אָן שוואַכער באַזוכט צו ווערן, און דאָס טעאַטער האָט זיך געדאַרפט גרייטן פאַר אַ נייער אויפפיר־רונג. איז עס דעמאָלט ביי שוואַרצ'ן און ביי דער טעאַטער־פאַרוואַלטונג קיין פּראַבלעם ניט געווען. דער אומפאַרגלייכלעכער, ספּאַנטאַנער דערפאַלג פון הירשביינ'ס „אַ פאַרוואַרפן ווינקל“, האָט אונטערגעזאָגט סיי שוואַרצ'ן, סיי דער פאַרוואַלטונג וואו צו זוכן זייער קומענדיקן דערפאַלג.

מען האָט זיך געווענדעט צו הירשביינ'ען, און אין די ערשטע וואָכן פון יאַנואַר, 1919, האָט מען אין אירוווינג פלעיס טעאַטער מיט גרויס דער־וואַרטונג און אַ סך צופרידנקייט און הנאה, געהערט די פאַרלעזונג פון פרץ הירשביינ'ס צווייטער דערפאַלגרייכער פיעסע פון יענעם סעזאָן, „דעם שמידס טעכטער“.

ד איז אַוודאי ניט קיין נייע אַנטדעקונג, אַז פונקט ווי מזל שפילט אַ ראַל אין מענטשלעכן לעבן האָבן זאָכן אויך זייער מזל. און אַוודאי איז עס דער פאַל מיט פיעסן. „דעם שמידס טעכטער“ איז געווען אַ סך מזל־דיקער ווי „אַ פאַרוואַרפן ווינקל“, כאַטש ביידע האָבן געהאַט דעם זעלבן דערפאַלג. פאַקטיש זיינען ביידע פיעסן „געלאָפן“ כמעט די זעלבע צאַל וואָכן. דער מזל פון „דעם שמידס טעכטער“ איז באַשטאַנען אין דעם וואָס מ'איז גאַר מיט אָן אַנדער ערנסט צוגעטראָטן צו איר.

ווי איר געדענקט, איז די פיעסע „אַ פאַרוואַרפן ווינקל“ אין אונזער טעאַטער אַריינגעקומען ווי הינטערוויילעכס, עפעס ווי זי וואַלט אַריינגע־שמוגלט געוואָרן. דערפאַר האָבן די פון אונז, וואָס האָבן געהאַט אַזוי פיל נשמה־ציטער ביז דאָס „פאַרוואַרפן ווינקל“ האָט גובר געווען אַלע צווייפלען און אַלע שטיף־קינדערישע באַהאַנדלונגען, מיט גרויס הנאה אויפגענומען

דעם ערנסטן און דרך-ארצ'דיקן צוגאנג, מיט וועלכן מען האָט זיך גענומען צו די פראַבען פון „דעם שמידס טעכטער“.

ווי איר געדענקט, האָט די פאָרוואַלטונג פון טעאַטער מורא געהאַט איינשטעלן אויסצוגעבן דרייסיק דאָלער אויף איבערפאַרבן אַן אַלטע דעקאָראַציע פאַרן „פאָרוואַרפן ווינקל“. פאַר „דעם שמידס טעכטער“ אַבער, האָט זיך די פאָרוואַלטונג שטאַרק אָפגעגעבן און ניט געשפּאַרט קיין געלט אַז די צוויי דעקאָראַציעס, סיי די קוזניע, סיי דעם שמידס שטוב, זאָלן מיט אַלע פינקטלעכקייטן אויפגעבויט ווערן. ספעציעל זיינען אַ סך זאָרג און הוצאות אַריינגעלייגט געוואָרן אין דער דעקאָראַציע פון דער קוזניע.

און איך וויל דאָ פעסטשטעלן, אַז שוואַרץ האָט אַריינגעלייגט אַ סך זאָרג, און זיך אַ סך פאַרטראַכט אויף דער אויפפירונג פון „דעם שמידס טעכטער“. איך גיץ ניט מיט אַ כיוון דעם טערמין רעזשי, וויל אַט דער וויכטיקער טייל פון טעאַטער-קונסט האָט נאָך יענעם סעזאָן אין אוירווינג פלעיס טעאַטער שטאַרק געפעלט. האָט מיך ניט שאַקירט אַן אַרטיקל פון דעם מיר אומבאַקאַנטן מ. גרים, דעם 29טן מערץ 1919, אונטערן קעפל: „רעזשי — אַ זאָך וואָס איז אין אונזער טעאַטער ניטאַ“. איך ציטיר בלויז דעם ערשטן פאַראַגראַף:

„עס האָט מיך אַ באַקאַנטער געפרעגט: וואָס איז דאָס מיט דער אידישער טעאַטער-קריטיק וואָס זי פאַרנעמט זיך בלויז מיט דעם אינהאַלט פון שטיק און דעם שפּילן פון די אַקטיאָרן און זי שטעלט זיך קיינמאַל ניט אָפּ אויף דער רעזשי?“ מיינ ענטפער אויף דעם איז: זאָכן וואָס זיינען ניטאַ קען מען ניט קריטיקירן“.

אַבער ווידער קומט אַריין דאָס גוטע וואָרט „מזל“. יעדע ראַלע איז געלעגן אין די הענט פון שוישפּילער וואָס — ווער מיט מער, ווער מיט ווייניקער טאַלאַנט — האָבן אַבער אַלע געהאַט דעם אמת'ן חוש פאַר בעסער טעאַטער און די פייאַקייט און די אינטעליגענץ זיך אַריינטראַכטן אין זייערע ראַלן און אַרויסנעמען אַלץ, וואָס דער מחבר האָט אין זיין פּראָזע באַהאַלטן. און וויל יעדער פון די שוישפּילער האָט געפּילט און דערקענט דעם שטייגער לעבן איז דאָס בילד, טראַץ רעזשי-לאַזיקייט, אַרויסגעקומען גאַנץ און אין נוסח פון הירשביינס געשאַפּענער אַטמאָספּערע.

אַט, למשל, זיינען אין דער פּיעסע אַריין צוויי לידלעך, איינע פון מאַריס שוואַרץ וואָס איז געוואָרן כמעט וועלט-באַרימט, דאָס זייער חנ'נעוודיקע בחור'יש לידל, „מיידל, מיידל, מיידל“, און דאָס צווייטע, אַ האַלב פּאַלקס-לידל, וואָס איך האָב אין דער פּיעסע געזונגען, „ווען אַ מיידל שפּילט אַ ליבע“... זיינען דאָס, חלילה, ניט געווען קיין אַפיציעלע געזאַנגס-לידלעך,

וואָס ווערן אַריינגעשטעלט אין פּיעסן, ווערן אַקאַמפּאַנירט פּון אַרקעסטער און שטעלן, אַזוי צו זאַגן, אַפּ דעם גאַנג פּון דער פּיעסע, כדי דער זינגער אַדער די זינגערין זאָל זיך קענען אויספּיינען מיט דער שטימע. גאַנץ אַפּט פּאַסט זיך דאָס לידל גאַרניט אַריין אינם אינהאַלט פּון דער פּיעסע. ניט שוואַרץ, ניט איך זיינען באַגלייט געוואָרן מיט מוזיק פּון אַרקעסטער. מיר האָבן עס אַריינגעוועבט אין אונזערע ראָלן און עס איז אַרויסגעקומען ווי אַ נאַטירלעכער אויסדרוק פּון דער האַנדלונג.

שוואַרץ האָט זיין לידל געזונגען ביי זיין אַרבעט אין קוזניע, און האָט דערמיט בולטער געמאַכט זיין יונג-בחור'יש פּאַרליבטקייט. איך האָב מיין לידל געזונגען ביים אויסנייען, און אויסגענוצט די טענער בעסער צו כאַראַקטעריזירן מיין יונג-מיידלשע פּאַרטראַכטקייט. איך בין זיכער, אַז ס'איז קיינעם ניט איינגעפּאַלן, אַז דאָס זיינען זאַכן וואָס זיינען אין דער פּיעסע און אין די ראָלן ניטאָ. ביידע האָבן מיר אויסגענוצט די לידלעך אויף אַזאַ אופן, אַז שוואַרץ'ס ניסן-אַלטער און מיין זעלדע זיינען דערפּון רייכער געוואָרן אַלס כאַראַקטערס אין הירשביינ'ס פּיעסע.

עס איז אין „דעם שמידס טעכטער“ געווען נאָך אַן אַקטיאָרישער צוגאַב. דאָס איז שוין אַבער געווען מיט גאַר אַן אַנדער מאַטיוו. איך האָב שוין אין אַ פּריערדיקן קאַפיטל ביי אַ געלעגנהייט דערמאַנט, אַז לודוויג זאַץ האָט ניט געוואָלט שפּילן אין „דעם שמידס טעכטער“ די ראָלע פּון זיידן וואָס שוואַרץ האָט אים צוגעטיילט. ניט, חלילה, דערפּאַר, וואָס זאַץ האָט אין דער ראָלע ניט געזען פּאַר זיך קיין מעגלעכקייט צו שאַפּן. אַבער אַזוי ווי ער האָט אין „פּאַרוואַרפּן ווינקל“ געשפּילט אַ זיידן, האָט ער מורא געהאַט אַז גלייך אין דער צווייטער הירשביין פּיעסע, מיט כּמעט דער זעלבער אומגעבונג, ווידער צו שפּילן אַ זיידן, זאָל ער ניט דאַרפּן זיך ווידערהאַלן. ער האָט, דערפּאַר, פּאַרגעלייגט מאַריס שוואַרץ'ן, אַז ער וועט שפּילן די קליינע ראָלע אין דריטן אַקט, דעם מוכר-ספּרימ'ניק.

שוואַרץ האָט פּאַרשטאַנען די אורזאַך פּון זאַצ'ס מורא און אַנגענומען זיין פּאַרשלאַג. ער איז געווען זיכער, אַז די פּיעסע וועט דערפּון געווינען. דער זיידע קען זייער גוט געשפּילט ווערן פּון יחיאל גאַלדשמיט, און די קליינע ראָלע פּון מוכר-ספּרימ'ניק וועט קריגן מער אַנזען דורך זאַצ'ן, און אַזוי איז עס טאַקע געווען. ווי געזאַגט, פּאַרנעמט די ראָל פּון מוכר-ספּרימ'ניק זייער אַ קליינעם אַרט אין דער פּיעסע. זאַץ האָט אַבער די ראָל אַזוי פּאַרגעשטעלט, אַז דער כאַראַקטער איז געוואָרן כּמעט דער הויכפּונקט פּון אַקט. סיי זיין גרים, סיי זיין אַנטוועכץ זיינען געווען אַזוי, אַז שוין מיט זיין אַריינקומען איז די בינע מיט אים פול געוואָרן.

ער האָט אָבער צו דעם צוגעגעבן אַ שוישפילערישן איינפאל. ער האָט דעם מוכר־ספרימ'ניק געגעבן אַן אויסשפראַך ווי איינער וואָס ליידט פון אַ שפראַך־פעלער. דער פעלער איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס דורך זיינע שלעכטע מאַנדלען אין האַלו און אַ נאַז־פעלער, קען ער קיין „מם“ ניט אַרויסריידן און פון דעם „מם“ ווערט ביי אים אַ „בית“. אַזוי ווי אין זיין ראַלע קומט אים אויס זייער אָפט זאָגן די ווערטער: מיידל, שמיד, מאַרגן, מחזורים, מוכר־ספריים, און ענלעכע ווערטער, איז דערפון אַרויסגעקומען: ביידל, שביד, באַרגל א. א. וו. האָט עס געפירט צו אַן אַ שיר קאַמישע סצענעס און סיטואַציעס. דער קאַמיזם איז נאָך שטאַרקער געוואָרן, ווייל זאָך האָט ניט געפראווט אַט דעם חסרון זיינעם אונטערשטרייכן, ווי עס איז די טבע פון קאַמיקער. ער האָט עס אָפגעזאָגט אַן ספעציעלער באַטאַנונג. דאָס קאַמישע איז אַרויסגעקומען פון דעם וואָס מען האָט אים ניט פאַר־שטאַנען, און מ'האַט אים געמוזט איבערפרעגן.

אַזוי, למשל, אַריינקומענדיק, זאָגט ער: „כ'האָב אייך געבראַכט אייער ביידל“... דער טאַטע האָט אים ניט פאַרשטאַנען און געמוזט איבערפרעגן, און ניט איינמאַל נאָר עטלעכע מאַל, ביז דער אידל ווערט שטאַרק אין כעס, וואָס מען פאַרשטייט אים ניט. ער זאָגט עס דאָך אַזוי קלאַר: „כ'האָב אייך געבראַכט אייער ביידל, ביידל“ — האָט דאָס, פאַרשטייט זיך, אַרויסגערופן אַן אַ שיר געלעכטערס פון עולם.

קלינגט עס אפשר ווי אַן אומערלעכע באַציאונג צום פאַרפאַסערס כאַ־ראַקטער. פּרץ הירשביין, אַליין אַ טעאַטראַל, אַ דראַמאַטורג, האָט ביים ערשטן מאַל זען זאַצ'ן אין דער ראַלע, אויסגעדריקט זיין אומצופרידנקייט, און ער האָט מיט זאַצ'ן און שוואַרצ'ן זיך דורכגערעדט, און זיי האָבן באַ־שלאָסן אַז זאַץ זאָל ביי דער קומענדיקער פאַרשטעלונג שפילן די ראַלע אַן אַט דעם קונצעלע. זאַץ האָט אים צופרידגעשטעלט און געטאַן וואָס ער האָט אים געבעטן. אָבער תיכף נאָך דער פאַרשטעלונג, איז הירשביין אַרויפגעלאָפן אויף דער בינע און זיך געבעטן ביי זאַצ'ן, אַז ער זאָל שפילן ווי ער האָט געשפילט, ווייל דער אַקט האָט פאַרלוירן אַ סך פון זיין חן. הירשביינ'ס טעאַטראַלער חוש האָט אים דיקטירט, אַז זאַצ'ס אַזוי־גערופן קונצעלע גיט צו זייער אַ סך צום כאַראַקטער פון מוכר־ספרימ'ניק, און ברענגט אַריין אַ סך שיינעם הומאָר אין די סצענעס פון דריטן אַקט.

נאָך די ערשטע עטלעכע פאַרשטעלונגען איז די פּיעסע באמת אַוועק ווי אַ מזמור. מיר האָבן זיך אַלע איינגעשפילט אין די ראַלע, אויסגעפילט אַלע ניואַנסן, און דער עולם האָט ליב־באַקומען די פּרעכטיק־שיינע, שטילע קאַמעדיע, אַן די פאַטענטירטע קאַמיקער, קאַמישע פאַרלעך, בופ־קאַמיקער

און סוברעטינס, אן די אלע פאטענטירטע מיטלען. די קאמעדיע איז געווארן א ריזיקער דערפאלג. דער עולם האט באמת אויפגענומען יעדע קאמישע סיטואציע. דער נאטירלעכער פאלקס-הומאר האט דערגרייכט דעם עולם, און דער טעאטער האט ממש געקראכט פון געלעכטער.

אבער אויך דא, אין "דעם שמידס טעכטער", אפשר נאך מער ווי אין "פארווארפן ווינקל", האבן מיר נאך א צוויי-דריי וואכן שפילן זיך אוועק-געלאזן אין א געיעג צו איבערשטייגן איינער דעם צווייטן.

בכלל, טראגט אין זיך קאמעדיע דעם רייז, אז שוישפילער זאלן ארויס-קומען מיט אלץ נייע און נייערע קאמישע אויסדרוקן, האנדלונגען און סיי-טואציעס. ערשט דאן זעט זיך אן די אפועזנהייט פון א שטרענגן רעזשי-סאר. טרעפט אפט אין בעסערע ענגלישע טעאטערס, אז נאך א צאל וואכן שפילן רופט דער רעזשיסאר פלוצלונג צוזאמען די שוישפילער צו פראבע. עס זיינען לויז געווארן געוויסע שטעלן אין דער פיעסע; עס זיינען אויס-געוועפט געווארן געוויסע וויכטיקע מאמענטן; עס זיינען פארגרעכט גע-ווארן א טייל פון די צארטע, אידעלע ניואנסן. דער רעזשיסאר נעמט ווידער אריין די אויפפירונג אין זיינע הענט און צווינגט די שוישפילער צו בריינגען זייערע ראָלן צו דער גאנצקייט, מיט וועלכער די פארשטעלונג האט זיך אנגעהויבן.

ביי אונז האט מען גאר דערפון ניט געטראכט. האט מאמענטווייז דעם אדער יענעם פארדראסן א געוויסע איבערטריבענע סצענע פון איינעם אדער מער שוישפילער, האט מען אויסגעדריקט א באהאלטענעם פאראיבל. געטאן האט מען אבער גארניט וועגן דעם.

זעט זיך אפשר דא שטארק אן דער גרויסער חסרון, וואס האט קיינמאל ניט אויפגעהערט אין אונזער טעאטער, פון פאראייניקן דעם אזוי-גערון-פענעם הויפט-שוישפילער מיטן רעזשיסאר אין איין פערזאן. דער רעזשיסאר אין דעם פאל ווערט פארשוואונדן אזוי שנעל ווי די פיעסע הויבט אן גע-שפילט ווערן. דער שוישפילער פון דער פאראייניקונג ווערט פארנומען מיט זיין שוישפילערישקייט, פארגעסט אינגאנצן זיין ראָלע אלס רעזשיסאר און זינדיקט גלייך מיט אלעמען, און אמאל אפשר נאך מער פון אלעמען, די גאנצקייט פון דער פיעסע צו צעשרויפן און צעשטערן...

בלויז דער איינגעווארצלטער דרך-ארץ צום מחבר און צום עולם, וואס די מערסטע פון אונז האבן פארמאגט, האט אונז ניט דערלאזן צו פאר-וואנדלען אונזערע גרויסע אויפטאונגען אין א חזק.

איך האב פריער באמערקט, אז אין א קאמעדיע דערלויבן זיך אפט שוישפילער, אפילו די ערנסטע, צו מאכן שפאס און אפשילן שטיקלעך.

דערמאָנט עס מיך אין אַ שפיצל וואָס דער באַמט גרויסער און טאַלאַנטפולער מוני וויזנפריינד, שפעטער וועלט־באַרימט אַלס פּאָול מוני, האָט אָפּגעטאָן ביי אַ פּאַרשטעלונג פון „שמידס טעכטער“ דעם קומענדיקן סעזאָן אין אוירווינג פּלעיס טעאַטער.

איך האָב שוין דערציילט, אַז אַ צאָל פון די שוישפּילער וואָס זיינען געווען מיט שוואַרצ'ן אין זיין ערשטן סעזאָן, זיינען פון אים אַוועק און האָבן געהאַלפן גרינדן דעם נייעם טעאַטער אין מעדיסאָן סקווער גאַרדען, וואָס האָט דעם שוואַנג צום בעסערן און ערנסטן אידישן טעאַטער שטאַרק דערהויבן. צווישן די אַוועקגעאַנגענע איז אויך געווען יחיאל גאַלדשמיט. ווען שוואַרץ האָט דעם קומענדיקן סעזאָן געדאַרפט שפּילן „דעם שמידס טעכטער“, האָט ער די ראַלע פון זיין וואָס יחיאל גאַלדשמיט האָט געשאַפן, געגעבן דעם דאַן נייעם יונגן שוישפּילער מוני וויזנפריינד.

עס האָט זיך אזוי געמאַכט, אַז אין אַ מיטן־וואַך אַונט, ווען מען האָט אין אוירווינג פּלעיס טעאַטער געשפּילט „דעם שמידס טעכטער“, האָט גאַלדשמיט גראַד ניט געשפּילט אין גאַרדען טעאַטער. וויזנפריינד און גאַלדשמיט זיינען געווען חברים און פריינט, ביידע האָבן שטאַרק געהאַלטן איינער פון צווייטן. טרעפנדיק זיך אין דער באַרימטער טעאַטער־קאַפּע „ראַיאַל“, איז מונין איינגעפאַלן אָפּצוטאָן אַ שפיצל דער טרופּע פון זיין טעאַטער. ער האָט פּאַרגעלייגט גאַלדשמיט'ן ער זאָל בשתיקה פון אַלעמען היינט נאַכט שפּילן דעם זיין אין „דעם שמידס טעכטער“, אין אוירווינג פּלעיס טעאַטער. גאַלדשמיט האָט זיך קיינמאַל ניט אָפּגעזאָגט פון אַ שפּאַס אָדער אַ שפיצל. זיי זיינען ביידע אַוועק צום טעאַטער און מוני האָט, אזוי צו זאָגן, אַריינגעשמוגלט גאַלדשמיט'ן צו זיך אין גאַרדעראַב.

ווען דער זיידע מאַכט זיין אויפּטריט אין ערשטן אַקט, געפינען זיך אויף דער בינע ניסן־אַלטער (מאַריס שוואַרץ) און זעלדע, מיין ראַלע, וואָס איז יענעם סעזאָן געשפּילט געוואָרן פון דער זייער באַגאַבטער און חנ'עוודיקער חנה האַלענדער. דער זיידע קומט אַרויף זינגענדיק אַ אידישע תפילה — „אודה לאל לבב חוקר, ברן יחד כוכבי בוקר...“ ווען שוואַרץ האָט דערהערט די טענער פון אונטער דער בינע, האָט ער פּאַנאַנדער געעפנט זיינע גרויסע אויגן מיט וואונדער; ס'האָט אים ניט געקלונגען ווי מוני'ס טענער. אַבער אפילו ווען דער זיידע האָט זיך שוין אין טיר באַוויזן, איז אים נאָך אַלץ ניט איינגעפאַלן, אַז אונטער דעם גרים און קליידער איז ניט מוני. ערשט ווען דער זיידע האָט אויף שוואַרצ'ס פּרעגנדיקן „גוט מאַרגן, זיידע“ געענטפערט מיט באַדייטונג: „ווייסט דעם טייטש דערפון, האַ, ניסעלע?“, האָט שוואַרץ אַנשטאַט צו ענטפערן אים אויף זיין פּראַגע —

פארטייטשן די ווערטער פון זיין זינגענדיקער תפילה — מיט וואונדער אויס-
גערופן: „זע נאָר, זע, דער אַלטער זידע איז דאָ...“ גאַלדשמיט'ס שמייכל
און מוני'ס געלעכטער הינטער די קוליסן האָבן אים אַלץ פאַרענטפערט.

איז דאָ, אגב, כדאי צו פאַרצייענען, אַז טראָץ דעם אָנגעגעבענעם
ווערטלען זיך פון שוואַרצ'ן און גאַלדשמיט'ן, דורך דער פראָזע פון הירש-
ביינ'ס העלדן אין „אַ פאַרוואַרפן ווינקל“, וועלכע איך האָב איבערגעגעבן
אין אַ פריערדיקן קאַפיטל, איז די פריינטשאַפט צווישן זיי ניט געשטערט
געוואָרן. האָבן זיך אַלע באמת געפרייט און געהאַט אַ סך שפּאַס, אַ דאַנק
מוני'ס און גאַלדשמיט'ס איינפאַל.

דערלאָזט מיר ניט דאָס האַרץ, אַז איך זאָל דורכלאָזן דעם גרויסן מוני
ווייזנפריינד און ניט אַפּשטעלן זיך לענגער אויף דעם וועלט-באַרימטן
שוישפילער, וועלכער האָט אין די קנאַפע צען יאָר וואָס ער האָט געשפילט
אויף דער אידישער בינע פאַרצייכנט אַ גרויסן צעטל פון קינסטלערישע
דערגרייכונגען און שאַפונגען. איך האָב אין מיין דערציילן עטלעכע מאָל זיך
אויסגעדריקט, אַז ביים ערנסטן און עכט-טאַלאַנטירטן שוישפילער, איז קיינ-
מאָל ניטאָ די זיכערקייט, אַז ער האָט אין זיין ראָל דערגרייכט פאַלקאַמענקייט.
מוני ווייזנפריינד איז געווען פון די דאָזיקע שוישפילער. ער האָט אייביק
געצווייפלט אין זיין גרויסן טאַלאַנט און שטענדיק געזוכט אַלץ מער און
מער פאַרטיפונג אין זיינע ראָלן.

ווייס איך, למשל, אַז נאָך דער פרעמיערע פון „שווער צו זיין אַ איד“,
וואו ער איז אין זיין ראָלע אַלס איוואַנאָוו כמעט איבערנאַכט געשטעמפלט
געוואָרן אַלס איינער פון די סאַמע גרויסע טאַלאַנטן אויף אונזער בינע,
איז ער געווען דערשלאָגן און פאַרצווייפלט, ער איז זיכער געווען, אַז ער
איז אין דער ראָל דורכגעפאַלן. אַז די קריטיק וועט אים אויף שטיקער
צערייסן, ער האָט געהאַט אַ געוויסע באַרעכטיקונג פאַר זיין געפיל פון
צווייפל. מוני האָט ביז דאָן קיין יונגע ראָל קיינמאָל ניט געשפילט.

ער האָט אָנגעהויבן שפילן ווען ער איז נאָך געווען אַ אינגל. זיין טאַטע-
מאַמע, פיליפ און סאלטשע ווייזנפריינד האָבן אין שיקאַגאָ געהאַט זייער
אייגענע מואווינג פיקטשור הויז, וואו זיי פלעגן אויך שפילן סקעטשעס. מוני
האָט שוין אין יענע יאָרן געשפילט בלויז טאַטעס און זיידעס, כסדר מיט
אַ באַרד, שטענדיק אויסגעבעט זיין שלאַנק אינגעלשן קערפער כדי אויס-
צוקוקן מער באַיאַרנט. אַזוי האָט זיך ביי אים פון זיין פריער יוגנט געשאַפן
דער איינדרוק, דער גלויבן, אַז זיין זשאַנער אַלס אַקטיאָר איז נאָר טאַטעס
און זיידעס, כאַראַקטערס פון עלטערע מענטשן. ער האָט גאָר מורא גע-
האַט צו טראַכטן ווען עס איז צו שפילן אַ יונגע ראָלע.

ער איז דערפאר געווען זייער אומגליקלעך ווען שוואַרץ האָט אין „שווער צו זיין אַ איד“ אים צוגעטיילט די ראָל פון יונגן קריסטלעכן סטור-דענט „איוואַנאָוו“.

איז עס אַ באַוואוסטער פאַקט, אַז די ראָל זיינע איז געווען דער גרויסער שטויס וואָס האָט אים ענדלעך דערפירט צו וועלט־באַרימטקייט. איז עס כדאי צו פאַרצייכענען, אַז מיט אַלע זיינע כוחות האָט מוני געקעמפט און זיך געווערט קעגן אַט דער ראָל. ער איז געווען איבערצייגט, אַז ער וועט האָבן דעם גרעסטן דורכפאַל. ס'האָט אים געשראַקן דער געדאַנק זיך צו ווייזן אין ניו יאָרק, כמעט צום ערשטן מאַל אין אַ גרעסערער ראָל, מיט אַ ריינעם, ניט באַוואַקסענען פנים.

דער פיינער זשורנאַליסט, איינער פון די וועטעראַנען פון „פאַרווערטס“־שרייבער־שטאַב, מ. אַשעראָוויטש, האָט זיך אַ היפשע צאַל יאָרן אָפגעגעבן מיט טעאַטער, אפילו געשאפן עטלעכע פיעסן פאַרן טעאַטער. ער איז פון די געציילטע ליטעראַטן וואָס האָבן אַ באַציאונג צו שוישפילער, און ער פאַרטיפט זיך זייער אָפט אין דעם שוישפילערס נשמה. אין זיין בוך „דוד קעסלער און מוני ווייזנפריינד — צוויי דורות אידיש טעאַטער“ ווייזט אַשעראָוויטש אַרויס אַ גוואַלדיקע פאַרשטענדעניש פאַר אַקטיאַרישע אי־בערלעבונגען און יסורים, וואָס עס קומט אויס אַ שוישפילער דורכצומאַכן אין גאַנג פון זיין קאַריערע, בפרט איינער וואָס האָט אַן ערנסטע באַציאונג צו זיין באַרוף.

שרייבנדיק וועגן מוני'ס שטייגונג און וואַקסן אין זיין קאַריערע אין ניו יאָרק, ווייזט ער אַן און שטעלט זיך גאַנץ ברייט אָפ אויף מוני'ס גרויסע דערפאַלגן ביי שוואַרצ'ן אין טעאַטער, איבערהויפט ווען ער האָט אָנגעהויבן שפילן אָנגעזעענע ראָלן. ווייזט אונז אַשעראָוויטש, ציטירנדיק די וויכטיק־סטע טעאַטער־קריטיקער פון יענער צייט, מיט וואָס פאַר אַ באַוואונדערונג און טיפער אָפשאַצונג זיי האָבן אויפגענומען יעדן נייעם אויפטריט פון דעם יונגן, וואַקסנדיקן גרויסן קינסטלער. אַשעראָוויטש געפינט פאַר נויטיק, נאָך אַ סעזאָן פון גרויסע דערפאַלגן מוני'ס צו מאַכן די פאַלגנדיקע באַמערקונג: „ער האָט זיך אַלץ געטוליעט צום אידישן קונסט טעאַטער וואו ער איז לכל הדעות געווען דער ריכטיקער שוישפילער אויף דער ריכטיקער בינע. האָט זיך אַבער גראַד געמאַכט אַזוי, אַז דווקא נאָך דעם גרויסן דערפאַלג אין „שווער צו זיין אַ איד“, דווקא נאָך דעם, ווי אַלע קריטיקער האָבן וועגן דעם מיט אַזוי פיל באַגייסטערונג געשריבן, איז ער אין אידישן קונסט טעאַטער ניט אָנגאַזשירט געוואָרן. איז דאָס געווען דער רעזולטאַט פון פראַפעסיאָנעלער אייפערזוכט, ווי עס טרעפט געוויינלעך אין טעאַטער־

קרייזן, ווען א יונגער שוישפילער הויבט אן ציען צופיל אויפמערקזאמ-
קייט" ... (אוי ווי איך ווייס דעם טעם דערפון!...)

וויל איך דאָ עפענטלעך אויסדריקן פריינט אָשער־אָוויטש'ן מיין טיפסטן
דאָנק און אָנערקענונג פאַר אונטערשטרייכן און אַרויסבריינגען די אומבאַ-
האַלפנקייט, אין וועלכער דער יונגער שוישפילער געפינט זיך אָפט אין
גאַנג פון זיין קאַריערע. עס וועט קיינעם ניט איינפאַלן, אַז הויכע דערגריי-
כונגען צו וועלכע אַ שוישפילער דערגייט דורך שווערער אָנגעשטרענגטער
אַרבעט, דורך גרויסן טאַלאַנט און קינסטלערישער אינטואַיציע, אַז דאָס
קען און ווערט אָפט אַ שטער אין זיין קאַריערע. ... האָט עס אמת מוני'ן
ניט געשטערט צו דערגרייכן זיין הויכע פּאַזיציע, צו ווערן וועלט־באַרימט.
עס האָט אים אָבער יאָ געשטערט זיך צו ווידמען און זיך אויסלעבן אין
זיין ערשטער ליבע — אידיש טעאַטער. אַנדערע האָבן ניט דאָס גליק צו
קריגן די געלעגנהייט וואָס ער האָט געהאַט, און אפשר אויך ניט דעם
געניאַלן טאַלאַנט, און זיי ווערן פאַרלוירן, אָדער זיי ליידן אַ גאַנץ לעבן.

פאַרזעצנדיק דעם גאַנג פון מוני וויזנפריינד'ס קאַריערע, דערציילט
אָשער־אָוויטש ווי אַזוי מוני האָט אין סעקאַנד עוועניו טעאַטער דעם סעזאָן
נאָך „שווער צו זיין אַ איד“ זיך געמוטשעט אַלס אַן אָפּערעטן־אַקטיאָר.
איז אַזוי אַוועק אַ יאַר פון עגמת־נפש, און ווען דער נייער סעזאָן האָט זיך
אָנגעהויבן איז שוין מוני וויזנפריינד ווידער געווען צוריק אין אידישן
קונסט טעאַטער. אין יענעם סעזאָן האָט מוני געשאַפן צוויי ראָלן, וואָס
וועלן קיינמאַל ניט פאַרגעסן ווערן. דאָס זיינען געווען די ראָלן פון דעם
באַדינער „אַסיפּ“, אַ טיף רוסישער פּאַלקס־כאַראַקטער אין גאַגאַל'ס רעוויזאָר,
און דעם שניידער־געזעל „קאַפל“ אין שלום עליכ'ס „דאָס גרויסע געווינס“,
און ווידער האָט די קריטיק מיט באַגייסטערונג און גרויס לויב געשריבן
וועגן די צוויי מאָנומענטאַלע ראָלן זיינע.

זייער ווייניק אידישע שוישפילער זיינען אַזוי אַלזייטיק און איינשטימיק
געלויבט געוואָרן פאַר זייערע שאַפונגען. און אָשער־אָוויטש באַמערקט: „נאָכן
גרויסן דערפאַלג אין גאַגאַל'ס „רעוויזאָר“ און אין שלום עליכ'ס „דאָס
גרויסע געווינס“ איז מוני וויזנפריינד ווידער ניט אָנגאַזשירט געוואָרן אין
אידישן קונסט־טעאַטער“ ...

„פאַר די מענטשן, וועמען דער אידישער קונסט־טעאַטער איז געווען
נאָענט, איז דאָס געווען אַ גרויסע אַנטווישונג. מען האָט זיך איינפאַך ניט
געקענט אויסמאַלן דעם אידישן קונסט טעאַטער אַן מוני וויזנפריינד.
„דר. מוקדוני האָט דאָן געשריבן: „ווי וועט אויסזען שוואַרצ'ס טעאַטער

אָן מוני וויזנפריינד? וויזנפריינד איז געווען דער ריינער קינסטלערישער געוויסן פון דעם דאָזיקן טעאַטער".

דעם סעזאָן שפעטער איז שוין מוני וויזנפריינד ווידער געווען ביי שוואַרצ'ן.

"אָט אַזוי האָט זיך עס אַלץ געדרייט — אַ סעזאָן אין קונסט־טעאַטער, און דערנאָך אין גלות; אַ סעזאָן אין גלות און דערנאָך ווידער צוריק אין קונסט־טעאַטער".

דעם סך־הכל ציט אַשער־אָוויטש אונטער אויפן פּאָלגנדיקן אופן:
 "מאַריס שוואַרץ קען זיך ניט האַלטן ביי דער טראַדיציע, אַז אַ קונסט־טעאַטער דאַרף איינברענגען די אַקטיאָרן אין זיך און וואַקסן צוזאַמען מיט זיי".
 פירט אַזוי אַשער־אָוויטש דורך מוני'ן אין זיין קאַריערע דורך די קנאַפע צען יאָר אויף דער אידישער בינע אין ניו יאָרק, ביז ער דערפירט אים אין זיינע "גלות'ן" אַזש צו געבעל'ס טעאַטער, און אַרויסבריינגענדיק זיינע ווייטיקן און אַנטוישונגען, דערפירט ער מוני'ן צו זיין ערשטן אויפטריט אויף בראַדוועי אין "ווי אַמעריקענס" (מיר אַמעריקאַנער), און דאַן קיין האַליוואוד. און ער שליסט זיין שטודיום וועגן מוני וויזנפריינד אונטער־שטרייכנדיק: "עס זיינען געווען די צען יאָר אין ניו יאָרק, וואָס האָבן אַזוי בולט מוני'ס עכטן טאַלאַנט אויסגעפורעמט. ס'זיינען געווען די צען יאָר אין ניו יאָרק וואָס האָבן אים געפירט צו באַרימטקייט און גרויסע מעגלעכקייטן".

ערשט איצט, ריינדנדיק וועגן מוני וויזנפריינד (פּאָול מוני), קומט מיר אויפן געדאַנק, אַז אין מיין קאַריערע אויף דער אידישער בינע האָב איך קיינמאָל ניט געהאַט די געלעגנהייט צו שפּילן מיט דעם געניאַלן שווישפּילער. כאַטש מיר האָבן אַ סך סעזאָנען געשפּילט ביי שוואַרצ'ן, האָט דער גורל אַזוי געוואַלט, אַז יענע סעזאָנען ווען מוני איז געווען ביי שוואַרצ'ן אין טעאַטער, איז שוואַרץ מיט מיר ניט געווען שוה בשוה, און פאַרקערט, ערשט מיט 27 יאָר שפעטער, פון דער פּעריאָדע פון וועלכער איך דערצייל דאָ, האָב איך געהאַט דאָס פאַרגעניגן צו שפּילן צוזאַמען מיט אים, שוין דאַן זייער באַרימטן פּאָול מוני. דאָס איז אָבער ניט געווען אין אידיש, דאָס איז געווען אין דעם באַרימטן ספּעקטאַקל פון בען העכט "אַ פּלעג איז באַרן" (אַ פּאַן איז געבוירן געוואָרן) אויף בראַדוועי.

פיל איך ביז היינט צו טאָג זיך זייער געשמייכלט, וואָס ווען מען האָט פּאָול מוני'ן פאַרגעלייגט אַ צעטל פון כּמעט צוויי צענדליק אַנגעזעענע שווישפּילערינס, צווישן וועלכע עס זיינען געווען די סאַמע גרעסטע אַמערי־קאַנער אַקטריסעס, באַרימטקייטן פון בראַדוועי און האַליוואוד, האָט מוני גאַנץ קאַלטבלוטיק איבערקוקנדיק דאָס צעטל געזאָגט: "דאָ פּעלט פּונקט

דער נאָמען פון דער שוישפילערין, וועלכע איז ווי פאַר דער ראַלע געבוירן, קריגט מיר צילי אַדלער.“
וועגן יענעם ספעקטאַקל און מוניס און מיין שפילן וועט מיר נאָך אויסקומען שפעטער צו דערציילן.

אײַך בין זיכער, אַז איר האָט מיר שוין מוחל געווען, וואָס איך האָב איבערגעריסן מיין דערציילן און געווידמעט אַ קאַפּיטל צו איינעם פון די שטראַלן וואָס האָבן עטלעכע קורצע סעזאָנען באַשיינט און געוואַרעמט אונזער בעסערן טעאַטער. איך האָב עס געטאָן מיט פאַרגעניגן, און איך בין זיכער אַז אויך איר האָט דערפון הנאה געהאַט. קען איך זיך איצט אומקערן צו יענעם ערשטן סעזאָן אין אוירווינג פּלעיס טעאַטער, אין פעברואַר 1919, ווען עס איז צום ערשטן מאַל אויף דער פּראָפּעסיאָנעלער אידישער בינע גע- שטעלט געוואָרן פּרץ הירשביינ'ס פּרעכטיקע קאַמעדיע „דעם שמידס טעכטער“.

איך האַלט עס פאַר אַ גרויסן זכות וואָס אויף מיין מזל איז אויסגעפאַלן צו שפּילן די הויפט פּרויען-ראַלן אין אַלע הירשביינ'ס פּיעסן, וואָס זיינען אויף אונזער בינע געשטעלט געוואָרן. יעדע פון די פיר ראַלן האָט מיר פאַרשאַפט אַ סך איבערלעכן גליק, טיפע פּרייד, גייסטיקן גענוס, און אַן אַ שיר שוישפילערישע באַפּרידיקונג. איך וויל האַפּן, אַז איך האָב די פיר ראַלן געגעבן אַזוי פיל פון זיך, וויפיל איך האָב פון זיי אַרויסגעקראָגן.

מיר דוכט, אַז קיין דראַמאַטורג האָט אויף אַזאַ עכט-אידישן אופן ניט אַרויסגעבראַכט דעם אידיש-מיידלשן פּלירט, מיידלשע ליבע, מיידל-בחור'שע שטיפערייען ווי דאָס האָט געטאָן פּרץ הירשביין אין אַט דעם ציקל פּאַלקס-פּיעסן זיינע. ביז היינט, ווען מיר קומט אויס אַריינצוקוקן און לייענען די פּראָזע פון מיינע ראַלן אין „דעם שמידס טעכטער“, „גרינע פעלדער“, „אַ פאַרוואָרפן ווינקל“ און „די פּוסטע קרעטשמע“ — קען איך זיך ניט אַפּ-וואונדערן ווי פאַרטעפלעך און מיט וואָס פאַר אַ לייכטיקייט ער האָט איי-בערגעגעבן דעם אויפשפּראַץ פון מיידלשער רייפּיקייט, און דאָך אַזוי עכט-אידישלעך, אַן אַ טראַפּן פון די אַנגענומענע וועלטלעכע יוגנ-מיידלשע ליבעס-אויסגוסן. שוין אין די נעמען אַליין — זעלדע, צינע, צירל און מייטע — פיל איך אַזוי פיל אידישן חן.

אין „דעם שמידס טעכטער“ קומט פאַר אַ צווייענדיקע ליבעס-קאַנקור-רענץ וואָס ווערט פאַרוואַנדלט אין אַ פּרעכטיק קאַמישן פּלאַנטער. אויף

איין זייט איך, זעלדע, און מיין צווילינג־שוועסטער לאה־דאָבע. אויף דער צווייטער זייט די צוויי שמיד־געזעלן, ניסן־אַלטער און ברוך־משה. איז ראשית דאָ דער פלאַטער, ווער פון דעם צווילינג איז די עלטערע. כאַטש אַ צווילינג, זיינען זיי אינגאַנצן פאַרשידן איינע פון דער אַנדערער. זעלדע איז אַ קליינע, אַ זשוואַווע, אַ דורכגעטריבענע, און אַ גרויסע שטיפערקע. זי איז דערצו אויך צוגעפאַסט צו פירן די גרענדע, אַלע זאָלן זיך דרייען אַרום איר. לאה־דאָבע, פאַרקערט, איז אַ סך אַ גרעסערע אין וואַקס, אַ סאָלידע, ניט קיין איבערגעשפיצטע, אַפט אַ פאַרכמורעטע, און לאָזט זיך מערסטנס פירן פון זעלדע'ן.

נעמט לאה־דאָבע אויס ביי ביידע בחורים מיט דעם וואָס זי איז אַ געראַטענע באַלעבאַסטע, אַ גוטע קעכין. ציט זיי, אָבער, ביידן זעלדע'ס שטיי־פערשיקייט און מיידלשער חנ'עוודיקער רייץ. פילט זיך אַפטע זעלדע זייער תקיף ביי זיך און האָט די זיכערקייט אַז זי קען אויסקלייבן וועמען זי וויל, אַז ביידע ליבן זיך אין איר. איר געטריישאַפט אָבער צו איר צווילינג־שוועסטער דערוועקט אין איר אַ מיטגעפיל, אַ רחמנות.

ווען איר, זעלדע'ן, ווייזט זיך אויס אַז זי האָט שוין ביי זיך באַשלאָסן וועמען זי וויל, איז זי גרייט צו העלפן איר שוועסטער צו קריגן דעם צווייטן. גיט זי איר שוועסטער אַ „ליבעס־פראַשעק“, וואָס זי האָט בסוד־סודות געקראָגן פון אַן אַלטער גויע. זי רעדט איין דער שוועסטער, זי זאָל דאָס אַריינטאָן אין אַ טעלער יויך פון דעם צווייטן בחור. ווען ער וועט אויפּעסן די יויך וועט ער זיכער ווערן פאַרליבט אין איר. אָבער אין דער מינוט ווען די שוועסטער, אַ צע'חוש'טע, אַ צעטראַגענע, אַ ציטערדיקע, טראַגט דעם טעלער מיטן פאַרמישטן פראַשעק צום בחור, שעפטשענדיק אַ שטילע תפילה אַז דער פראַשעק זאָל זיך צונעמען, פונקט דאָן לויפט זעלדע מ'כלו־מר'שט אומגעריכט פאַרביי און שלאַגט איר דעם טעלער אַרויס פון האַנט. דער טעלער פאַלט אַראָפּ מיט אַ טראַסק, די יויך מיטן אויסגעמישטן פראַשעק ווערט צעשפרייט איבערן חדר און דערמיט אויך די שטילע האַפּענונג פון דער פאַרצווייפלטער לאה־דאָבע...

די געשפרעכן, די טענות, די רייד צווישן די צוויי שוועסטער זיינען אַזוי עכט־פאַלקסטימלעך אידיש, אַז דער עולם ווערט ממש פאַרכאַפט. זאָגט מיר אונטער מיין לאַנג־יאַריקע טעאַטער־דערפאַרונג, אַז איך זאָל צופרידן־שטעלן די פון אייך וואָס זיינען ניט באַקאַנט מיט „דעם שמידס טעכטער“ און אייך דערציילן אַז סוף־כל־סוף ווערן ביידע שוועסטער און ביידע בחורים חתן־כלה.

איך האָבן אין „מיין דערציילן“ שוין עטלעכע מאָל פאַרצייכנט, אַז

א דאנק דעם ציקל פאלקס-פיעסן פון פּרץ הירשביין האָט זיך אָנגעהויבן וואָס איך באַצייכן אַלס די צווייטע גאַלדענע עפּאָכע פון אידישן טעאַטער. דאַרף איך אייך שוין ניט דערציילן אַז די גאַנצע אידישע פרעסע אָן אויס-נאַם האָט מיט אַ סך וואַרעמקייט און באַגייסטערונג די פּיעסע אויפגענומען. איז אַזוי ווי מיך מאַטערט דער אייביקער צווייפל, צי אונזער אידישער טעאַטער וועט זיך ווען-עס-איז נאָכאַמאָל דערהויבן צו דער הויך פון יענער פּעריאָדע. וויל איך פאַר דעם געשיכטלעכן ווערט פון „מיין דערציילן“ געבן עטלעכע אויסצוגן פון די רעצענזיעס איבער „דעם שמידס טעכטער“. עפּעס האָב איך דעם געפיל ווי איינער וואָס באַוואונדערט אַ בילד פון אַ פאַרעלטערטן אַנטיק, וואָס איז דורך בייזע כוחות פאַרניכטעט געוואָרן און ס'איז שווער זיך מיט דעם צו שייַדן.

אונזער שטרענגער ליטעראַטור און טעאַטער־קריטיקער יואל ענטין האָט געשריבן אין דער „וואַרהייט“ פון 26טן פעברואַר, 1919:

„עס איז אַן אַמת־דאַרפישע אידיליע, „דעם שמידס טעכטער“. דעם שמידס אַלטער פּאָטער גייט אַרום און זינגט דאָס ערשטע געזאַנג פון פּרץ־מאַרגן דאַוונען. דעם זייַדנס מזמור איז ווי אַ סימבאָלישער לייט־מאָטיוו פאַר דער טויאיקער פּרישקייט פון דער פּיעסע, פאַר דער יוגנטלעכער ליבעס־קאַמעדיע, וואָס שפּילט זיך אין איר אָפּ... די אידילישע, פּרעכטיקע האַנד־לונג דרייט זיך דורך פאַרשידענע ליבעס־טעות'ן, האַרציקע, שוועסטערשע ברוגז/לעך און איבערבעטענישן און פאַרווירטקייטן פון צוויי נאַאיווע בחור־רים. עס איז אַ ריינער און אַריגינעלער הומאָר, אַזאַ וואָס קען נאָר איינפאַלן אַזאַ צאַרטן אידישן זיטן־מאַלער, אַזאַ פּאַעטיש־דאַרפישן צייכענער פון אינ־טימע אידישע פּריידן און לייַדן, ווי פּרץ הירשביין... ערשט אין סוף פּיעסע, ווען אויף דער סצענע באַווייזט זיך אַ פלינק רירעוודיק מוכר־ספּרימ'ל וואָס איז אויך אַ שדכנ'דל, און די פאַר'עקשנ'טע קינדער דערהערן אַ פאַר האַרציקע ווערטער וועגן יום־כיפור, ווערט דאָס קניפל פאַנאַנדערגעפלאַנטערט... און אַזוי איז דער ליבעס־פלאַנטער איינגעהילט אין אַ פּרום־אידישלעכער שטי־מונג, אַזוי ווי אַ פּאָטערלעכער טלית. מיט דעם געזאַנג פון די שטערן הויבט ער זיך אָן, און מיט אַ סצענע וואו אַלע לייַגן זיך אויס אויף דר'ערד צו באַקוקן דעם פּאַקטערעגערס ספרים און אתרוגים, ענדיקט ער זיך — אַ שלום־פאַרהאַנג וואָס נאָר איין פּרץ הירשביין האָט געקענט צוטראַכטן.“

הלל ראַגאַף שרייבט אין „פאַרווערטס“ דעם פינפטן מערץ, 1919:

„אין דעם אוירוינג פּלעיס טעאַטער ווערט איצט אויפגעפירט אַ צווייטער פּערל פון פּרץ הירשבייַנס דראַמאַטישן אוצר — „דעם שמידס טעכטער“, אַ דראַמע וואָס פאַרדינט די זעלבע באַגייסטערטע אַפּשאַצונג פון אידישן עולם,

ווי „א פארווארפן ווינקל“. דער גרויסער דערפאלג פון „א פארווארפן ווינקל“ איז געווען די פריילעכסטע דערשיינונג אין דער טעאטער-וועלט דיון יאָר. זיינען די גרויסע מאַסן טעאטער-גייער ווירקלעך דערוואַקסן צו אַזאַ פּאַעטיש-צאַרטן, ליטעראַריש-איידעלן שוישפּיל? ...

„די פּראָבע ווערט איצטער געמאַכט... דערפּאָלג פאַר דיזער דראַמע וועט זיין דער גרעסטער זיג פאַר דער שענערער, בעסערער דראַמע אויף דער אידישער בינע.

„פּרץ הירשביין האָט פאַר זיינע העלדן אין דיזער פּיעסע אויסגעקליבן פיר ריינע אידישע הערצער. די ליבע זייערע איז אַ ריינע, אַ שיינע. דער קאַמף זייערער האָט אין זיך ניט קיין סימן פון גרויזאַמקייט, פון גיפּט. יעדער וואָלט בעסער געוואָלט פון שלאַכטפעלד אַנטלויפן, אַפּלאָזן דעם פּלאַץ פאַרן קעגנער — אַ פּיעסע אין וועלכער אַלע פּערוואַנען האָבן די פּולסטע סימפּאַטיע, די פּולסטע ליבע פון די צושייער. אַ פּיעסע וואו אַלעס איז שייק, וואו אַלעס איז רייך, וואו אַלעס באַדט זיך אין פּאַעזיע.

„און די אַקטיאָרן און אַקטריסעס האָבן געכאַפט דעם אמת'ן גייסט פון דער פּיעסע און זיי שפּילן זייערע ראָלן מערקווירדיק-קינסטלעריש. צילי אַדלער אין דער ראָלע פון זעלדע און מאַריס שוואַרץ אין דער ראָלע פון ניסן-אַלטער האָבן זיך אַליין איבערגעטראָפּן. זיצנדיק אין טעאטער און קוקנדיק אויף זייער שפּילן, ווילט זיך מיר ניט אַנדערש ווי גלויבן, דאָס פּרץ הירשביין האָט דיזע ראָלן געשאַפן ספּעציעל פאַר זיי; אַז איידער ער האָט די צוויי כאַראַקטערן אַפּגעמאַלט, האָט ער אויסגעפּאַרשט די פעאיקייטן פון די צוויי שוישפּילער.“

הירשביין

אין זעלבן נוסח, מיט אַ סך שבחים פאַר דער פּיעסע, פאַר די שוישפּי-לער און פאַרן עולם, האָבן געשריבן די וויכטיקסטע שרייבער פון די 4 טעגלעכע צייטונגען, אויך אין וועכנטלעכע, חודש'לעכע, און אפילו פּערי-אַדישע זשורנאַלן. בין איך זיך מודה, אַז ווען איך האָב געענדיקט ליינען אַלץ וואָס איז געשריבן געוואָרן, האָט זיך פאַרקליבן אַ שטייפער קנויל ביי מיר אין האַלז. אַזוינס פילט אפּשר אַן אַבל ביים אויפדעקן אַ מצבה אויף דעם קבר פון דעם ליבסטן, וואָס די ערד האָט ביי אים צוגענומען.

נאָך די אַלע אַרויסגעזאָגטע האַפּענונגען, וואונטשן און דערוואַרטונגען וואָס כמעט יעדער איינער פון די שרייבער האָט אין זיין רעצענזיע אַדער קריטיק אויסגעדריקט אויף זיין אופן, אַזוי פיל און נאָכמער, האָב איך, ווי איינע פון די וואָס האָבן צוגעטראָגן זייער מי און ענערגיע צו יענעם גלאַר-רייכן אַנהויב, אויך געהאַפּט און געגלויבט און גע'חלומ'ט פון דעם שיינעם

געוועב וואָס האָט אויף אַ ציכטיקער קאַנווע געדאַרפט און געקענט אויסגע-
וועבט ווערן. בין איך איצט, ביים גריבלען זיך אין די אַלע שיינע, האַרציקע
און באַגייסטערטע אויסגוסן פון יענער פעריאָדע, ווידער פאַרכאַפט געוואָרן
און מיט אימפעט פאַרטראַגן געוואָרן אין יענער שיינער צייט אַרײַן. און
איבער אַ נײַס האָב איך דערפילט דעם טיפן ווייטיק וואָס פון די אַלע
שיינע חלומות איז געוואָרן אַזאַ מוטנער טײַך. נעם איך זיך ניט אונטער
צו געפינען די שוועל וואו די שולד פאַר דעם אַלץ דאַרף אַוועקגעלייגט
ווערן. איך קען אָבער ניט אינגאַנצן פאַרשווייגן און פאַרבייגיין דעם טיפן
ווייטיק און פאַרדרוס אָן וועלכן ניט איז אויסדרוק.

איז נעמט עס ניט פאַר אומגוט וואָס איך נעם אייך אַרײַן ווי שותפים
צו אַט דער צעווייטיקטער שטימונג מיינער. איר קענט, אַז איר ווילט, דאָס
צושרייבן צו קאַפּריזנער אַקטיאָרישער שוואַכקײַט. איר קענט אָבער אויך
אין דעם דערפילן די טיפע פאַרצווייפלונג וואָס פייניקט און מאַטערט די
געצײלטע וואָס זײַנען נאָך פאַרבליבן, פון די וואָס האָבן געפרוואוט העלפן
שאַפן די צווייטע גאַלדענע עפאַכע אין אידישן טעאַטער.

אַט דער אויסגוס מיינער האָט זיך בײַ מיר אַרויסגעריסן, ווײַל „דעם
שמידס טעכטער“ האָט, ווי געשלאָסן דעם סעזאָן פון יענעם ערשטן אָנהויב
אין אירױונג פּלעיס טעאַטער. דורכבלעטערנדיק די צײַטונגען פון יענער
צײַט האָב איך ווידער איבערגעלעבט יענעם סוף סעזאָן. עס איז אַנגענומען
בײַ רעליגיעז-געשטימטע אידן, אַז אין געוויסע טרויעריקע געדענק-טעג איז
אַ מצוה זיך וואָס מער צו פייניקן. עפעס פון דעם פיל איך אין מיין איצטיקער
שטימונג, טראַכטנדיק פון דעם שיינעם אַמאָל און קוקנדיק אויף דעם מיאוס'ן
איצטער וויל איך זיך נאָך אַביסל פייניקן.

איך דערמאָן זיך ווי די מערסטע פון יענע קאַלעגן שוישפילער מײַנע
האַבן אין יענעם סעזאָן זײַער קינסטלערישן הונגער אויסגעדריקט דורך
די פיינע ליטעראַרישע פּיעסן וואָס יעדער פון זײ האָט אויסגעקליבן פאַר
זײַן יום-טוב פאַרשטעלונג. בערטאַ גערסטין האָט צו איר אַוונט געשטעלט
איבסענ'ס „העדאָ גאַבלער“, חנה אַפעל האָט זיך געוווּזן אין בערנאַרד שאַס
„מרס. וואַרענס פּראָפעשאַן“, לודוויג זאַץ האָט פאַר זיך אויסגעקליבן די
טראַגישע ראַלע פון יודקע אין דוד פּינסק'ס קאַמעדיע „דער אוצר“, יעקב
בן-עמי האָט צו זײַן אַוונט געבראַכט אַ נייע פּיעסע „שמשון און דלילה“ פון
אַ גאַנץ אומבאַקאַנטן דראַמאַטורג סווען לאַנגע, מאַריס שוואַרץ האָט פאַר
זײַן ערשטן אַוונט געשטעלט אַרטור שניצלער'ס „פּראָפעסאָר בערנאַרד“ און
פאַר אַ צווייטן אַוונט סוף-סעזאָן, אַסקאַר וואַילד'ס „דער אידעאַלער מאַן“.
דוכט מיר אַז אַט די זעקס פּיעסן וואָס איך האָב דערמאַנט, און צורע-

כענענדיק מיין „שמעטערלינג שלאכט“, אָט די 7 פּיעסן אַליין קענען געבן קינסטלערישע באַפּרידיקונג, סיי פּאַר די שווישפּילער, סיי פּאַרן עולם — גענוג פּאַר אַ גאַנצן סעזאָן. איך וועל ניט איבערטרייבן ווען איך וועל זאָגן, אַז די מערסטע שווישפּילער אויף דער אַמעריקאַנער בינע לעבן זיך אויס זייערע שווישפּילערישע יאָרן אין ניט מער פּון זיבן ראָלן אַזעלכע.

אַ סך אַנערקענונג און לויב האָבן געקראָגן די שווישפּילער וואָס האָבן אַנטייל גענומען אין די אַלע אויסגערעכנטע אַוונטן. און אַוודאי זיינען די בענעפיציאַנטן באַלוינט געוואָרן מיט אַ סך פּאַרדינטע קאַמפּלימענטן. צוויי פּון די פּיעסן זיינען אַ דאַנק די אַוונטן דערגאַנגען אַזש ביז בראַדוועי.

געדענקען נאָך מן הסתם אַ סך פּון אייך, אַז מיט דער פּיעסע „שמשון און דלילה“ האָט דער דאַן באַרימטער אַמעריקאַנער טעאַטער-אימפּרעסאַריאַ אַרטור האַפּקינס געבראַכט יעקב בן-עמי'ן פּאַר אַ צאָל דערפּאַלגרייכע יאָרן אויף בראַדוועי. אַזוי האָט אויך די באַרימטע אַמעריקאַנער אינסטיטוציע „טעאַטער גילד“ פּינסקי'ס קאַמעדיע „דער אוצר, אונטערן נאָמען „דהי טרעזשור“, אַריינגענומען אין זייער רעפּערטואַר. ביי דער ערשטער אויפפיר-רונג האָבן זיי מיר גערופן פּאַר דער ראָלע פּון טילי, וואָס איך האָב גע-שפּילט צו זאַצ'ס אַוונט. וועט מיר נאָך אפשר אויסקומען שפּעטער צו דערציילן וועגן מיין ערשטן אויפּטריט אויף בראַדוועי.

דערמאַנט זיך מיר אויך אַ פּאַר טשיקאַווע עפיזאָדן פּון יענע אַוונטן. איר מוזט אַליין פּאַרשטיין, אַז ביים בעסטן ווילן און ערנסטער באַציאָנונג קען מען ניט פּולשטענדיק און ווי עס באַדאַרף צו זיין איינשטודירן אַ פּיעסע צו אַזאַ אַוונט. געוויינלעך קומט אויס אַזוי, אַז אין דער טעאַטער-רוטינן זיינען אַזעלכע אַוונטן אַ צוגאַב צו די געוויינלעכע פּראָבען וואָס אַ טעאַטער האָט. זעלטן ווען אַ פּיעסע איז באַמת פּאַרטיק צו אַזאַ אַוונט.

געדענק איך, למשל, ביי דער פּאַרשטעלונג פּון „העדאָ גאַבלער“, זיינען מיר אַלע אויף דער בינע, און דער סופּליאַר רעדט פּון קאַסטן בערטאַ'ס אַ פּראַזע. עס טרעפט זייער אָפט, אַז אין לויף פּון די פּראָבען ווערן געוויסע פּראַזן, לויט דער קאַנצעפּציע פּון דעם רעזשיסאָר מיט דער צושטימונג פּונם שווישפּילער אויסגעשניטן. יענע פּראַזע האָט געהאַט דעם גורל. דער סופּליאַר, אָבער, האָט דורך די געאייילטע פּראָבען די פּראַזע פּון זיין טעקסט ניט אַרויסגענומען אַדער אויסגעמעקט. ער חזר'ט איבער די פּראַזע פּאַר בערטאַ'ן — זי זאָגט אים שטיל, „איך זאָג עס ניט“. געדענקט איר, אַז איך האָב שוין פּאַר אייך דעם סופּליאַר ערבּער פּאַרגעשטעלט, ווי אַן אינטעלי-גענטן מענטשן און אַ קענער פּון ליטעראַטור. נעמט ער אונז זאָגן מוסר פּון

קאסטן: „קינדער, וואָס האָט איר צום אַרעמען איבסען? פאַרוואָס לאָזט איר אים ניט לייגן רואיק אין קבר?“

צווישן די שוישפילער, וואָס האָבן אַנטייל גענומען אין דער פיעסע, איז אויך געווען באַריס ראָזנטאַל, וועלכער האָט זיין ראָלע, דורך אַ צופאַל, ערשט געקראָגן אַ טאַג-צוויי פאַר דער פאַרשטעלונג. ווען ער האָט דער-הערט דעם סופליאַרס טענות, איז אים געקומען אויפן געדאַנק אַז אפשר איז דאָס זיינע ווערטער און אַז דעם סופליאַרס טענות זיינען אויף זיין חשבון, האָט ער מיט פיינער באַטאָנונג די פאַר ווערטער אַרויסגעזאָגט. פאַרשטייט זיך, אַז מיר אויף דער בינע האָבן זיך געשטיקט פון געלעכטער. אַזוי שנעל ווי דער פאַרהאַנג איז געפאַלן, לויפט ראָזנטאַל האַסטיק צו זיך אין גאַרדעראַב און קומט צוריק צו אונז אַ פאַרסאַפּעטער מיט דער ראָלע אין האַנט, און אַן אויפגערעגטער אונז אַלעמען געוויזן, אַז אין זיין ראָלע זיינען די ווערטער ניטאָ...

ווייס איך ניט צי האָט ווער פון אייך אַמאָל געהערט אַ מעשה'לע וואָס ווערט דערציילט וועגן דעם באַרימטן קלאַסישן פראַנצויזישן קאָמיקער קאַקלען. אין אַ קאָמישער ראָלע זיינער, איז אַ גרויסער טייל פון זיין קאָמיום פאַרגעקומען אין אַ סצענע וואו ער שלאָפט אויף דער בינע. און קאַקלען פלעגט אַזוי שלאָפן, אַז דער עולם האָט געקייכט פון געלעכטער. האָט זיך אַבער אַמאָל געמאַכט ווען דער באַרימטער קאָמיקער איז ביי דער סצענע באמת איינגעשלאָפן, און דער גאַנצער קאָמיום פון אַקט איז פאַרשוואַנדן. דאָס מעשה'לע ווערט מערסטנס דערציילט פון די וואָס ווילן באַווייזן, אַז רעאַליזם אויף דער בינע איז ניט אַלעמאָל גוט. אין פינסקי'ס קאָמעדיע, „דער אוצר“, האָט אויך פאַסירט אַן ענלעכע זאַך. ניט מער וואָס יענער פאַל האָט שיר צעשטערט דעם גאַנצן גאַנג פון דער פיעסע.

לדוויג זאַץ, אַלס דער פאַרקריפּלער, האַלב-אידיאַטישער, טראַגישער יודקע, דאַרף, לויטן גאַנג פון דער פיעסע, זיך לייגן שלאָפן אויפן אויוון. פאַר וואָסערע פּופּצן, צוואַנציק מינוט הערט מען פון אים ניט. דערנאָך דאַרף ער פון חלום זיך אויפכאַפן מיט אַ שרעקלעכן אויסגעשריי. אין אַוונט ווען מען האָט די פיעסע געשפּילט, איז זאַץ געווען שטאַרק אויס-געמאַטערט און איז ליגנדיק אויפן אויוון טאַקע באמת איינגעשלאָפן. אַן זיין אויסגעשריי קען די פיעסע ווייטער ניט גיין, און זאַץ שלאָפט. מיר ווערן אַלע פאַרצווייפלט — וואָס טוט מען? יעדער איינער האָט געטראַכט פאַר זיך, און אַלע זיינען, הפנים, געקומען צום זעלבן געדאַנק. מיט אַמאָל האָט זיך פון אַלע העלזער אַרויסגעריסן אַ שטאַרקער געשריי, „יודקע“.

זאָץ האָט זיך אַ צאַפּל געטאָן. ער האָט זיך באמת דערשראַקן — פון שלאָף, ניט פון חלום — און ער האָט גענומען שרייען ווי ער האָט באַדאַרפט. דאָס דערמאָנט מיר שוין אויך ווי ביי דעם אַנטראַקט, ווען מ'האָט זאָצ'ן צוגעטיילט מתנות און כבוד, האָט מען מיר אויך אַרויסגערופן צו זאָגן עטלעכע ווערטער. ניט זייענדיק קיין רעדנערקע, האָב איך דאָך אַרויסגערופן מיט מיינע פאָר ווערטער אַ סך אַפּלאַדיסמענטן און אַ סך געלעכטער. געזאָגט האָב איך: „איך ווייס ניט מיט וואָס זאָץ האָט זיך אַזוי איבערצונעמען. איך האָב זיך מער מיט וואָס איבערצונעמען — זאָץ איז מײַן שוואַגער...“ עס דערמאָנט זיך מיר אויך שוואַרצ'ס צווייטער אָונט. „דער אידע-אַלער מאַן“, פון אַסקאַר וואַילד. צווישן די העלדן אין דער פּיעסע זיינען דאָ ענגלישע טיטולירטע לאַרדן און לעידיס. איך האָב אויך געשפּילט אַזאַ לעידי. געדענק איך, ווי די „דרעסערקע“ האָט אויף מיר אַזוי מאַדנע גע-קוקט ווען זי האָט געזען ווי איך בין שוין גרייט אַרויפצוגיין אויף דער בינע. איך האָב געטראָגן אַ קלייד, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט געשמאַקפולן סטיל, אָבער איינפאַך, אַן קליפּערלעך. דווקא אין דער איינפאַכקייט איז געלעגן אַ סך אַריסטאָקראַטישקייט. זי האָט זיך ענדלעך איינגעשטעלט און מיר געזאָגט:

„צילי, איר גייט שפּילן לעידי טשילטערן אין אַזאַ קלייד. אין דעם קלייד זעט איר ניט אויס ווי אַ לעידי“...

בערטאַ גערסטין הערנדיק דאָס האָט אַ שמייכל געטאָן, און קלאַפּנדיק דער דרעסערקע אין פּלייצע האָט זי געזאָגט:

„מרס. לאַטיינער, ס'איז שווער צו גלויבן, אָבער דאָס קלייד קאַסט אין פּיינסטן קליידער־געשעפט הונדערט און פּופּציק דאָלער. לעידיס טראָגן נאָר אַזעלכע קליידער — אַן פּליטערלעך...“

מיר האָבן, הייסט עס, פאַרענדיקט דעם ערשטן סעזאָן פון שוואַרצ'ס אוירווינג פּלעיס טעאַטער. פּיל איך ווידער אַ פאַרדרוס ווען איך פאַרגלייך אונזערע סעזאָנען דאָן מיט דעם וואָס ס'טוט זיך איצט אין אונזער טעאַטער. ביין חדשים האָט יענער סעזאָן געדויערט, און אַזוי אויך אַ סך יאָרן נאָכ-דעם. היינט איז עס אַ נס אַז אַ טעאַטער האַלט אויס קוים פיר חדשים. נאָך די ביין חדשים אין ניו יאָרק, האָט זיך ערשט אַנגעהויבן אַ פּראָווינג־טור אויף ווינציקסטנס זעקס אַדער אַכט וואַכן.

נאָך דעם ריזיקן דערפאַלג וואָס דאָס אוירווינג פּלעיס טעאַטער, די

טרופע, און איבערהויפט די צוויי הירשביין פיעסן האָבן געמאַכט, די אוי-
סערגעוויינלעכע אויפנאַמע פון באַגייסטערונג וואָס די גאַנצע אידישע פרעסע
האַט, סיי וועגן די פיעסן און סיי וועגן דער טרופע אויסגעדריקט, איז מען
אַרויסגעפאַרן אויפן פּראָווינג'טור מיט זיכערקייט, אַז דאָס וועט זיין אַ
טריאומף-טור. אַרויסגעפאַרן איז כמעט די גאַנצע טרופע, בלויז צוויי פון די
וויכטיקע שוישפילער זיינען ניט מיטגעפאַרן. יעקב בן-עמי און בערטאַ
גערסטין זיינען געבליבן פאַר אַ זומער-סעזאָן אין אוירווינג פלעיס טעאַטער.
וועל איך זיך ניט אַריינלאָזן אין דער פּאָליטיק, וואָס האָט געפירט
דערצו אַז אַזעלכע צוויי וויכטיקע שוישפילער זאָלן אויסן בלייבן. איך דער-
מאַן עס בלויז ווי אַ געשיכטלעכן פּאַקט.

דער טור האָט זיך אין אַלע הינזיכטן אויסגעצייכנט מיט אַ ריזיקן
דערפאַלג, פינאַנציעל און מאַראַליש. מיר אַלע האָבן געהאַט כבוד אויפן
פּוּד, און די טעאַטער-פאַרוואַלטונג האָט אָנגעפילט די קעשענעס. אָבער
אַנגעהויבן האָט זיך דער טור מיט אַן אומדערוואַרטעטער שלעכטער געשע-
עניש, וואָס האָט אונז אַלעמען געערגערט און מיר ספּעציעל פאַרשאַפט אַ
סך שרעק און האַרצווייטיק.

געקומען איז די געשעעניש ווי אַ נאַכווייעניש פון דער ניט לאַנג פאַר-
ענדיקטער ערשטער וועלט-מלחמה. אונזער ערשטער אַרויספאַר איז געווען
קיין קענעדע, די דעמאָלט צוויי פרעכטיקע טעאַטער-שטעט, מאַנטרעאַל
און טאַראַנטאַ. אין אַמעריקע און קענעדע איז נאָך דאָן זייער שטרענג
אָפּגעהיט געוואָרן אַ פאַרבליבענער געזעץ פון די מלחמה-יאָרן, אונטערן
נאָמען „די ענעמי עיליען עקט“. אַזוי ווי לודוויג זאָץ איז געווען אַן עסט-
רייכער — ער האָט נאָך ניט באַוויזן צו ווערן אַ פּולשטענדיקער אַמעריקאַנער
בירגער — האָבן די גרענעץ-באַאַמטע פון קענעדע אים ניט געוואַלט אַריי-
לאָזן. כדי איר זאָלט בעסער באַגרייפן וואָס אַט דער שריט האָט געמיינט
פאַר אונז אַלעמען, וויל איך איך דאָ איבערגעבן אַ בריוול וואָס מאַריס שוואַרץ
האַט פון יענעם אינצידענט געשריבן צום דאַמאָלטיקן רעדאַקטאָר פון
דער „פאַרווערטס“ טעאַטער-אַפטיילונג, דער זשורנאַליסט און דערציילער
בערל באַטוויניק. ער האָט עס פאַרעפנטלעכט אויף דער טעאַטער-זייט פון
„פאַרווערטס“.

איך בין זיכער, אַז דער זייער חנ'עוודיקער און הומאַריסטישער טאָן פון
בריוול, וועט אייך אַלעמען אַמוזירן. אַט איז דאָס בריוול :

„אונזער ערשטע שטאַט וואו מיר האָבן געדאַרפט איבעראַשן דעם עולם,
איז געווען מאַנטרעאַל, קענעדע. און דאָ פאַנגען זיך אַן די ערשטע צרות.
לודוויג זאָץ איז, בעבעך, געשטראַפט געוואָרן צו זיין אַ גאַליציאַנער. האָט

ער אונז פאַרשאַפט אַ היפש ביסל טראַבל. נאָך אין ניו יאָרק האָב איך אים געזאָגט, אַז מען וועט אים ניט אַרײַנלאָזן אין קענעדע, ווייל ער איז אַן „ענעמי עיליען“. גיט ער זיך אַ דריי אויפן קנאַפּל און זאָגט זיך, מעשה זאָץ: מיך וועט מען שוין יאָ אַרײַנלאָזן. איך בין געווען ביי אַ לאַיער, און ער האָט געזען מײַנע ערשטע סיטיזען פעיפּערס און ס'איז אַל-רײט.

„אַל-ראַיט איז אַל-ראַיט, פאַרן מיר. אַנגעקומען זײַנען מיר אין ראָזעס-פּאַינט, קענעדע גרענעץ, אַרום 7 אין דער פּרי. זאָץ, וועלכער איז געווען מיט אונז אין וואַגאַן — איז זיך געשלאָפּן אויבן, איבער מיר, גאַנץ געשמאַק, און גע'חלומ'ט פון דעם סוקסעס וואָס ער וועט מאַכן אויף דער פּראָווינץ. מיטאַמאַל קנאַק — מען קלאַפט אין טיר... און דער קאַנק איז געווען שוין אײַנמאַל אַ „קנאַק“: „געט אָפּ דער! ווהער איז דײַ אָסטריען?“ — הער איך אַ קול. און נאָך אײדער וואָס ווען, זאָץ שטייט שוין אין די פּאַדזשאַמעס, און ציטערט ווי אַ בלאַט. „קאַם ענד דרעס יורסעלף — האַרי אָפּ!“ שרייט אַ חברה'מאַן מיט לאַנגע וואַנצעס.

„פאַרשטייט איר שוין, מן הסתם, אַז אַנקוקנדיק זאָצ'ס בלייבן פּנים, האָב איך אים אַליין ניט געקענט לאָזן גיין. האָב איך זיך גיך אַנגעטאַן, און אויסגעשריען מעשה העלד: זאָץ, איך בין מיט דיר!“

„מיר זײַנען אַרונטער פון דער טרעין, די איבעריקע שוישפילער זײַנען אוועקגעפאַרן מיט צעבראַכענע הערצער קיין קענעדע, און מיר זײַנען דאָ פאַרבליבן. ס'האַט ביט געהאַלפּן מײַנע טענות, אַז מיר האָבן מיט דער מלחמה ניט וואָס צו טאָן, אַז זאָץ האָט גאָר בטבע מורא פאַר אַ מלחמה, אַז אין „אַ פאַרוואַרפן ווינקל“ שפילט ער די ראַלע פון דעם אידישן ווילסאַן, וועלכער מאַכט שלום צווישן די צוויי מילנערס. — אַ נעכטיקן טאַג, רעדט צו דער וואַנט. — איר מוזט גיין נעמען פיקטשורס — גיט אַ געשריי אַ קענעדער באַאַמטער — 10 אַזײַגער וועל איך דאָ זיין צוריק, און ברענגט מיר די פיקטשורס — און בורטשענדיק איז ער אַוועק.

„מיר זײַנען געבליבן שטיין אַזוי ווי געשאַכטענע הענער. „יאָ, ברודער זאָץ“, זאָג איך, „קום, מיר וועלן דערווייל באַקוקן דאָס שטעטל“, — און מיר האָבן זיך געלאָזט אין שטעטל אַרײַן, וואָס איז צען טריט פון סטעיַשאַן. מיטאַמאַל קומט אונז אַנטקעגן אַ גרויסער שוואַרצער הונט, טאַקע אַן אמת'ער קלב, שטעלט זיך אַוועק, אַקוראַט אַנטקעגן אונז, סטאַרטשעט אײַס די אײַגן און קוקט. ווילן מיר גיין ווייטער, פאַרגײט ער אונז דעם וועג. זיין לאַנגע צונג הענגט אים אַרויס פון מויל, קוקט אַלץ אויף זאָצ'ן, ווי אײַנער זאָגט: „ביזט טאַקע אַ גאַליציאַנער?“

„וואָס זאָל איך אײך זאָגן, מיר האָבן פון דעם הונט שוין ניט געקענט פּטור

ווערן. וואו מיר האָבן זיך אַ ריר געטאָן, אהאָ, ער איז דאָ. מיר זיינען אַריינגעגאַנגען צום פּאַטאַגראַפער, אַ לאַנגער, דאַרער איירישמאַן, וועלכער האָט אונז פּאַטאַגראַפירט. איך האָב זיך ניט געדאַרפט פּאַטאַגראַפירן, נאָר אויס סימפּאַטיע צו זאַצ'ן האָב איך עס געטאָן. ער האָט ביי אונז צוגענומען די צוויי דאָלער מיט אַ ברוגז'ער מינע, און האָט אונז געהייסן קומען אַ פּערטל צו צען נאָך די בילדער. אין דרויסן האָט שוין געוואַרט אויף אונז דער הונט מיט וועלכן מיר זיינען איצט שוין היימיש געוואָרן, און מיר האָבן זיך געלאָזט איבערן שטעטל זוכן אַ רעסטאָראַן. דער הונט איז געלאָפן אַפּריער און אַ גליקלעכער געדרייט מיטן עק. מיר האָבן עפעס איבערגע-
כאַפט. דעם הונט אויך מכּבר געווען מיט אַ העם-סענדוויטש.

„מיר האָבן אָפּגענומען די בילדער, און זיינען געגאַנגען באַגעגענען דעם אינספּעקטאָר מיט די לאַנגע וואַנצעס. דער אינספּעקטאָר האָט אונז אַוועקגעפירט צום אַמעריקאַנער אימיגרעישאַן אָפּיס, וועלכע האָט, נאָך טויזנט און איין פּראָגן, זאַצ'ן אַרויסגעגעבן אַ פּאַספּאָרט. מיר האָבן גענומען אַן אויטאָמאָביל און גליקלעכע זיך געלאָזט קיין מאַנטרעאַל.

ווען מיר זיינען אָנגעקומען קיין לאַקאַל, אויף דער אַנדערער זייט גרע-
ניץ פון קענעדע, זיינען ערשט געקומען די געדיכטע צרות. אַן אינספּעק-
טאָר האָט איבערגעקוקט זאַצ'ס פּאַספּאָרט, גיט זיך אַ שמיכל, און זאָגט זיך גאַנץ קאַלט: „ס'איז אַל-ראַיט, דער פּאַספּאָרט זאָגט אַז דו קענסט פּאַרלאָזן אַמעריקע, אָבער מיר קענען דיך ניט אַריינלאָזן אפילו פאַר קיין מיליאָן, ביזט אונזערער אַ שונאָ!“

„גוואַלד, וואָס טוט מען?!“ — שרייט זאַץ. ווי אַזוי וועלן מיר היינט שפּילן, און ווי וועל איך דאָ בלייבן? זע וויפּיל גלחים ס'דרייען זיך דאָ אַרום — מ'קען מיך נאָך אָפּשמד'ן.“

„און דאָ איז שוין פיר אַזייגער. דריי שטונדן דאַרף נעמען דאָס פּאַרן קיין מאַנטרעאַל. איך טעלעפּאָניר קיין אַטאַוואַ — צום מיניסטער אַוו דזשאַסטיס — און זיין ענטפּער איז געווען ער זאָל פּאַרן אַהין פון וואַנען ער איז געקומען. הכלל, מיר האָבן זיך ביידע געזענגט, און פּאַרמאַטערטע, הונגעריקע, דערשלאָגענע האָט זיך יעדער גענומען זיין וועג. איך — קיין מאַנטרעאַל, און זאַץ — קיין קליוולאַנד, וואו ער זאָל אויף אונז וואַרטן ביז פּרייטיק.“

„מיט מזל בין איך אָנגעקומען קיין מאַנטרעאַל אַרום אַכט אַזייגער. איך גיי אַריין אין דער לאַבי פון טעאַטער, אַ לעבעדיקער מענטש ניטאַ. עפעס אַ מיידעלע שטייט ביים באַקס-אָפּיס און קויפט זיך אַ טיקעטל. וואו זיינען די פּאַרערער פון קונסט? שריי איך צום מענעדזשער — וואו זיינען

די וואָס האָבן געשריבן אזוי פיל הונדערטער בריוו מיר זאָלן זיי ניט פאַרגעסן, מיר זאָלן זיי קומען ווייזן ליטעראַטור?

„ניטאָ“, — ענטפערט דער מענעדזשער — „זיי זיינען אין די מאַווינג פיקטשורס“.

„מילא, ווי אזוי מיר איז געווען אויפן האַרצן, קענט איר אייך פאַר־שטעלן. געשפילט האָבן מיר דעם אויפדערנאַכט פאַר אַ האַלב הויז. ראָזנ־טאַל האָט געשפילט זאַצ'ס ראַלע, און דאָס פובליקום האָט געמיינט אז דאָס איז זאַץ. נאָר איינער, וועלכער האָט זאַצ'ן געזען אין ניו יאָרק, האָט גע־פרעגט ביי אַן אַווער, צי דאָס איז טאַקע זאַץ אָדער זאַצ'ס אַ ברודער, ווייל ער איז עפעס לענגער, זאַץ איז קלענער. די פאַרשטעלונג האָט אָבער גע־מאַכט אַ מאַראַלישן סוקסעס.“

„וואָס זאָל מען טאָן אז דער עולם קומט ניט? באַנוגנט מען זיך מיט אַ מאַראַלישן דערפאַלג. צו דער צווייטער נאַכט אָבער זיינען שוין מענטשן צוריקגעגאַנגען. זיי האָבן קיין טיקעטס ניט געקענט קריגן. מיר האָבן גע־שפילט „דעם שמידס טעכטער“, און מיין סטעיִדזש־מענעדזשער, וועלכער איז אזוי גרויס ווי זאַץ און דאַר ווי ער, און וועלכער האָט געקענט זיין ראַלע אויסנווייניק, האָט געשפילט זאַצ'ס ראַלע און אים אזוי קונסטפול קאַפּירט, אז מיר אַליין האָבן געמיינט אז דאָס איז זאַץ. ווען איך האָב נאָכן שפּילן דערציילט פאַרן עולם וואָס ס'איז געשען און אז דאָס איז ניט זאַץ, האָט איינער אין דער ערשטער ריי געזאָגט צו זיין ווייב — „אַ חכם, ער וויל מיך נעמען אויף זיכער, גלייך ווי איך קען ניט זאַצ'ן“...“

וועט עס מן הסתם זיין אַ גרויסע איבעראַשונג גיט נאָר פאַר די מער־סטע לייענער, נאָר אַפילו פאַר א סך פון דער טעאַטער און שרייבער־וועלט, וואָס איך וועל דאָ איצט דערציילן. מיין צווילינג־שוועסטער אין „דעם שמידס טעכטער“, די ראַלע וואָס בערטאַ גערסטין האָט געשפילט אין אוירווינג פלעיס טעאַטער, האָט אויף יענעם פראַווינץ־טור געשפילט — טרעפט ווער? ... איך ווייס איר וועט ניט טרעפן. ס'וועט אייך גאַרניט איינפאַלן. צום ערשטן, צום איינציקן מאָל אין איר לעבן האָט זי געשפילט טעאַטער — מאַדאַם מאַריס שוואַרץ — אַנאַ שוואַרץ. מיט איר פיגור און אויסזען האָט זי זיך וואונדערלעך געפאַסט פאַר דער ראַלע. מיט איר אינטעליגענץ, און קענענדיק די פיעסע דורך־און־דורך, האָט זי די ראַלע זייער פיין אַרויסגעבראַכט. זי האָט אָבער ניט געהאַט קיין אַמביציע צו שפּילן טעאַטער.

מער האָט זי ניט געוואָלט ...

יענע געשעעניש מיט זאצ'ן ביי דער קענעדער גרענעץ, און דער שוואַ-
כער באַזוך פון דער ערשטער נאכט אין מאַנטרעאַל, האָבן געפירט צו אַן
אויסערגעוויינלעכן אינצידענט וואָס איז כדאי צו דערציילן, איך וואָלט עס
באַטיטלט: „אַ בייזער וויץ, אַ שפיצל און אַן איבערשפיצל“.

אַנגעהויבן האָט זיך עס פאַר דער ערשטער פאַרשטעלונג אין מאַנט-
רעאַל. שוואַרץ האָט אין זיין בריוו דערמאָנט ווי דערשלאָגן מיר האָבן זיך
אַלע געפילט וואָס מ'האַט זאצ'ן ניט אַריינגעלאָזט אין קענעדע. דאַרף איך
אייך ניט זאָגן, אַז איך האָב עס געפילט מער ווי אַלע און זיך שטאַרק
געשראַקן איבער דעם וואָס עס קען מיט זאצ'ן געשען.

די באַציאונגען צווישן שוואַרץ און מיר פון נאָך מיין ערן-אַוונט וואָס
איך האָב באַשריבן, זיינען אַ סך ערגער געוואָרן. מיר זיינען געווען טויט ברוגז,
ניט גערעדט איינער צום צווייטן, ווען שוואַרץ איז ענדלעך אַליין, אַן זאצ'ן,
אַריינגעקומען אין זיין גאַרדעראַב, האָב איך ממש געברענט פון נייגעריקייט
צו וויסן וואָס דאָרט איז געשען און וואו עס איז זאָץ. איך האָב אָבער ביי
זיך ניט געקענט פּוּעל'ן אַליין דאָס ביי אים צו פרעגן. האָב איך געזען
אַז אַנדערע זאָלן אים פרעגן.

שוואַרץ'ס גאַרדעראַב איז געווען ניט ווייט פון מיינעם. שוואַרץ האָט
אַוודאי פאַרשטאַנען, אַז איך בין נייגעריק צו וויסן און אַז איך וועל זיך
שטאַרק צוהערן, האָט ער מיט אַ כיוון גערעדט מיט עטלעכע טענער העכער
ווי געוויינלעך, מיר צוליב הייסט עס... אָבער דערציילט האָט ער אַזעל-
כע שרעקלעכע זאַכן כדי מיך צו מאַטערן.

זיין פאַנטאַזיע האָט זיך צעשפילט און ער האָט ביז די קלענסטע דע-
טאַלן אָפגעמאַלט אַ בילד פון שוידער און ברוטאַליטעט — די קלעפ
וואָס ער האָט אין זיין דערציילן זאצ'ן צוגעטיילט, די אינקוויזיציע וואָס
זאָץ האָט דורכגעמאַכט, ביז מען האָט ענדלעך אַ פאַרבלוטיקטן, אַ צע'הר-
ג'עטן זאצ'ן אַריינגעוואָרפן אין תפיסה, ווי אין אַ קבר, „און דאָרטן האָב
איך אים איבערגעלאָזט... איין גאַט ווייסט וואָס זיין סוף וועט זיין“.

דעם אוימשה'דיקן שוואַרצן הונט האָט שוואַרץ פאַרוואַנדלט אין אַ מורא'ן
דיקן שפיר-הונט, וואָס האָט אויך געהאַט אַ חלק אין זאצ'ס פאַרבלוטיקטן
צושטאַנד. מיין שכל הישר האָט מיר אונטערגעזאָגט, אַז דאָס קען ניט זיין
אמת. האָט אָבער שוואַרץ מיט אַזאַ רעאַליזם די געשעענישן אויסגעמאַלט:
„אוי, האָט מען אים געשלאָגן! אוי, האָט מען אים געפאַסטט! און דער
הונט, אַט אַזאַ גרויסער, צעוילדעוועטער כלב, איז אויף אים אַלע וויילע
אַרופגעשפרונגען, און זאצ'ס געשרייען! דאָס האַרץ מיינס האָט ער צעריסן.“

איך האָב אָבער אים גאַרניט געקענט העלפן... הילפלאַז בין איך געווען קעגן די מערדערלעכע באַאַמטע."

איך בין געזעסן ממש ווי אויף הייסע קוילן. מיין שכל האָט געקעמפט קעגן שוואַרצ'ס שוישפילערישער פאַנטאַזיע, און ווער ווייסט צי איך וואָלט עס אויסגעהאַלטן, ווען ניט זאַצ'ס זייער קלוגע און באַרעכנטע האַנדלונג. ווי איך בין געזעסן אין דער גרעסטער פאַרצווייפּלונג ביי זיך אין גאַרדעראַב, האָט מען מיר אַריינגעטראָגן פון זאַצ'ן אַ טעלעגראַמע: "דאַנט וואַרי, פיל פיין, סי יו אין קליוולענד".

איך האָב, פאַרשטייט זיך, פון דער טעלעגראַמע קיינעם ניט דערציילט אויסער גאַלדשמיט'ן און טענענהאַלצ'ן. מיר האָבן נאָך דער פאַרשטעלונג אָפּגעהאַלטן אַ "קריגס-ראַט". מיר האָבן באַשלאָסן זיך אָפּצורעכענען מיט שוואַרצן פאַר זיין כוונה מיך צו מאַטערן. נאָענט צו צוויי אַזייגער ביינאַכט האָבן מיר אָפּגערופן שוואַרצ'ס האַטעל-צימער. גערעדט האָט טענענהאַלץ מיט אַ פאַרשטעלט קול, גאַלדשמיט און איך האָבן זיך אונטערגעהערט. געענטפערט האָט שוואַרצ'ס ברודער מאַרטין, וועלכער איז געווען זיין גע-שעפט-פאַרוואַלטער. דער טעלעפּאָנירער איז באַשטאַנען דערויף, אַז ער מוז ריידן מיט מאַריס שוואַרצ'ן גופא. עס האַנדלט זיך וועגן אַ וויכטיקן געשעפט-פאַרשלאָג.

"איר קענט עס מיר זאָגן", האָט מאַרטין געענטפערט, "מאַריס שוואַרץ שלאָפט. ער האָט געהאַט זייער אַ שווערן טאַג".

מיר זיינען אָבער באַשטאַנען אַז מיר מוזן ריידן מיט שוואַרצ'ן; עס האָט צו טאָן מיט מאַרגנדיקער פאַרשטעלונג. מאַריס שוואַרץ איז צוגע-קומען צום טעלעפּאָן, מיט אַ פאַרשלאָפּענעם "העלאָ".

"זייט מוחל, מר. שוואַרץ, וואָס מיר האָבן אייך אויפגעוועקט".

"נאַר מיד? דעם גאַנצן האַטעל האָט איר אויפגעוועקט?"

"איך רייד אין נאָמען פון אַ קאָמיטעט. מיר האָבן אונטער זיך די גרעסטע אַרגאַניזאַציעס אין מאַנטרעאַל. דער קאָמיטעט איז היינט נאַכט געווען ביי אייך אין טעאַטער. ס'האַט אונז וויי געטאָן דאָס האַרץ וואָס דער טעאַטער איז געווען אַזוי לידיקלעך".

שוואַרץ ענטפערט: "אייער מאַנטרעאַל מעג זיך שעמען. איך ברענג אַזאַ טרופע, אַזאַ ליטעראַטור. וואו איז געווען דאָס אידישע מאַנטרעאַל?"

"אַט וועגן דעם האַנדלט זיך עס, מר. שוואַרץ. דער קאָמיטעט האָט באַשלאָסן מיר זאָלן אייך העלפן. מיר שעמען זיך טאַקע. מיר זיינען אַזוי באַגייסטערט געווען פאַר דער פאַרשטעלונג, אַז מיר ווילן ביי אייך אָפּ-קויפן שיינע עטלעכע הונדערט בילעטן פאַר דער מאַרגנדיקער פאַרשטעלונג.

מיר וועלן שוין זען אז איר זאלט צו מאַנטרעאַל ניט דאַרפן האָבן קיין טענות. מיר ווילן זיך טרעפן מיט אייך מאָרגן, ניין אין דער פּריי."

"וואָס רעדט איר, ר' איד? איך דאַרף זיך דאָך אויסשלאָפן. עס איז דאָך איצטער באַלד דריי. ווען וועל איך שלאָפן?"

"מיר מוזן דאָס אַראַנזשירן פּרי צו קענען באַצייטנס לאָזן וויסן אונזערע אַלע מעמבערס."

בקיבור, מ'האָט אָפּגעמאַכט זיך צו טרעפן 9 אַזייגער אין פּראָנט פון טעאַטער. צופרידענע, מיט געקילטע הערצער, זיינען מיר געגאַנגען שלאָפן. דאַרף איך אייך ניט דערציילן אז פונקט 9 אַזייגער האָט שוואַרץ גע-וואָרט ביים טעאַטער. ווען מיר זיינען עלף אַזייגער געזעסן אין "קאָפּע-שאַפּ" פון האַטעל און געגעסן פּרישטיק, האָט שוואַרץ, אַ מידער, מיט רויטע, ניט-דערשלאָפענע אויגן, זיך אַריינגעשאַרט און אַ ביזער זיך אַוועקגעזעצט לעבן אַ טישל. גאַלדשמיט און טענענהאַלץ האָבן מיט אַ שאַקל מיט די קעפּ אים באַגריסט, און אינסטינקטיוו האָבן מיר עפעס דערפילט, אַז קוקנדיק אויף אונזערע צופרידענע פּנימ'ער, האָט ער זיך ווי עפעס אַנגעשטויסן אַז מיר זיינען פאַרמישט אין דעם ביינאַכטיקן טעלעפּאָן און אין זיין לאַנגן אומזיסטן וואָרטן ביים טעאַטער.

מיר האָבן אַנגעהאַלטן אונזער געשפרעך און זיך געהיט ניט צו קוקן מער אין שוואַרצ'ס זייט. אָבער פאַר-גנב'עטערהייט האָט גאַלדשמיט פון צייט צו צייט געוואָרפן בליקן צו שוואַרצ'ן, און עס האָט פּאַסירט — זייערע בליקן האָבן זיך איינמאַל באַגעגנט. גאַלדשמיט איז זיכער געווען אַז שוואַרץ האָט זיך אַנגעשטויסן...

ווייסט איר שוין, אַז צו דער צווייטער פּאַרשטעלונג איז דער טעאַטער געווען איבערגעפּאַקט. די שטורעמדיקע אַוואַציעס האָבן אַלעמען געמאַכט פאַרגעסן דעם שלעכטן טעם פון דער ערשטער פּאַרשטעלונג און אויך דעם אינצידענט מיט זאַצ'ן ביי דער גרענעץ. מ'האָט געמיטלעך פאַרבראַכט אין אַ קאַפּע ביז שפעט אין דער נאַכט.

צוויי אַזייגער האָט זיך צעקלונגען דער טעלעפּאָן אין האַטעל-צימער פון גאַלדשמיט און טענענהאַלץ. גאַלדשמיט איז שוין געלעגן אין בעט, טענענהאַלץ איז נאָך געזעסן און געשריבן אַ בריוו. ווען ער האָט געענטפּערט דעם טעלעפּאָן, האָט אים עמעץ געזאָגט: "טעיק יור מעדיסין". טענענהאַלץ פּרעגט איבער: "וואָס דיך יו סעי'?" — דער ענטפּער איז געווען: "טעיק יור מעדיסין".

טענענהאַלץ האָט אים געפרוּאוּט דערקלערן, אַז דאָס איז עפעס אַ טעות. דער ענטפּער איז אַלץ געווען דער זעלבער — "טעיק יור מעדיסין".

גאַלדשמיט האָט אַרויסגעבורטשעט פון שלאָף: „ווער איז דאָרטן?“ טענענ- האַלץ האָט אויפגעהאַנגען און דערציילט אים וואָס ס'איז געשען. טענענ- האַלץ האָט געענדיקט זיין שרייבן און זיך געלייגט שלאָפן.

פונקט דריי אַזיגער האָט זיך דער טעלעפאָן ווידער צעקלונגען. דאָס מאַל האָט גאַלדשמיט געענטפערט. ווען ער האָט געהערט דעם „טעיק יור מעדיסין“, האָט ער זיך צעקאַכט. געדענקט איר אפשר, אַז גאַלדשמיט איז אויפגעוואָקסן אויף די גאַסן פון האַרלעם. ער האָט געקענט נעמען און געבן קלעפּ, ער האָט ניט מורא געהאַט פאַר אַ געשלעג. ער האָט זייער האַרט און ערנסט אַריינגעשריגן אין טעלעפאָן: „יו בעטער סטאַפּ, אַר אײל קאַם דאָן ענד ברעיק יור באַזו פאַר יו!!“... פון זיין געשריי האָט זיך טענענ- האַלץ אויפגעכאַפט — ערשט גאַלדשמיט איז גרייט זיך אַנטאָן און אַרונטערגיין אויספירן זיין סטראַשוואַק. טענענהאַלץ האָט אים באַראַיקט. „פאַרשטייט ניט אַז דאָס איז שוואַרצ'ס איבערשפיצל אויף אונזער שפיצל? לייג זיך שלאָפן און לאָז עס צו מיר“.

ווען דער טעלעפאָן האָט ווידער געקלונגען פיר אַזיגער, האָט טע- נענהאַלץ געענטפערט, און אויף דער מעכאַנישער פראַזע „טעיק יור מע- דיסין“, האָט ער אים זייער העפלעך געענטפערט „טהענק יו“.

דאָס מאַל, ווען מיר זיינען נאָך עלף אַזיגער אַריינגעקומען אין „קאַפע- שאַפּ“ עסן פרישטיק, איז שוין שוואַרץ געזעסן אַ צופרידענער ביי אַ טישל מיטן סופליאַר ערבער און זייער פאַרשנדיק געקוקט אויף אונז. גאַלדשמיט און טענענהאַלץ האָב אים געגעבן אַ זייער וואַרעמען „גוט מאַרגן“, ווי גאָר- ניט וואַלט געשען, און מיט לייכטע טריט צוגעגאַנגען צו אַ טישל און פריילעכע באַשטעלט אונזערע פרי-מאַרגנדיקע מאַכלים. פאַר'גנב'טע האָבן מיר געזען ווי שוואַרץ קאַכט זיך פאַר ערבער'ן, וואַרפנדיק אויף אונז בליקן וואָס האָבן אויסגעדריקט צווייפל אויב זיין איבערשפיצל איז אים געלונגען. ערשט ווען מיר האָבן רואיק אָפגעגעסן, איז טענענהאַלץ צוגעגאַנגען צו שוואַרצ'ן און אים געגעבן די האַנט און מיט אַ שמיכל געזאַגט: „איצט זיינען מיר קוויט“.

שוואַרצ'ס פנים האָט זיך אַזש צעלויכטן און ער האָט זיך אָנגערופן:

„האַ — יעדע שעה גערופן, האַ?! ס'איז מיר גאָרניט אַזוי לייכט אַנ- געקומען מיטן קלוירק. איך קען דאָך גאַלדשמיט'ן, כ'האַב מורא געהאַט, אַז ער קען נאָך אַרונטערקומען און מאַכן אַ גאַנצן סקאַנדאַל. איך האָב אַזוי ערנסט ווי מעגלעך דעם קלוירק דערקלערט, אַז אין אייער צימער שטייט איין מיין סטאַר-שווישפילער און זינגער — אַז ער האָט אַ טבע צו

שיכור'ן און דאָס שטערט אים צום זינגען. ער איז איצט טויט שיכור, און איך וועל ניט קענען געבן מיין פאַרשטעלונג מאַרגן — דאָס קען מיך אומגליקלעך מאַכן. דער איינציקער מיטל איז, ער זאל נעמען זיין מעדיצין יעדע שעה. „בלויז דו קענסט מיך ראַטעווען. יעדע שעה מוזטו אים רופן. אַלץ וואָס דו זאָלסט אים זאָגן איז „טעיק יור מעדיסין“. ער וועט זיך קאַכן. ער וועט זיך זידלען, ער וועט אפשר קומען און זיך וועלן שלאָגן, דו זאָלסט אָבער טאָן דיינס... פאַרבעס, ס'האַט מיך געקאַסט אַ צענערל די מעשה... וועמענס שפּיצל איז געווען בעסער און ווער וועמען עס קומט אַרויס, דאָס וועלן מיר איבערלאָזן פאַר אייך צו אורטיילן.

עס זעט אויס, אַז די נייע ווינטן וואָס האָבן אָנגעהויבן בלאָזן אין אידישן טעאַטער, ווי דימאָוו האָט אַנטפלעקט אין זיין אַרטיקל, וואָס איך האָב צי-טירט אין אַ פּריערדיקן קאַפיטל, זיינען ניט געווען אינגאַנצן אויסגעטראַכט פון זיין פּאַנטאַזיע. עפעס האָט זיך יאָ אַ ריר געטאָן, סיי אין דער אידישער טעאַטער-וועלט, סיי אין דער אידישער צייטונגס-וועלט און אין אַ געוויסער מאָס אויך צווישן אַ טייל פון אונזער טעאַטער-עולם.

אָודאי האָט שוואַרץ מיט זיין ערשטן סעזאָן אין אירוווינג פּלעיַס טעאַטער צוגעטראָגן גאָר אַ היפּשן חלק צום צעבלאָזן אָט די „נייע ווינטן“. פּרץ הירשביינ'ס צוויי צאַרטע, שטילע און פּשוט'ע פּאַלקס-פּיעסן, האָבן מיט זייער ריזיקן דערפּאָלג און מיט דער באַגייסטערונג און ענטוויאַזם וואָס זיי האָבן ביים ברייטן עולם אַרויסגערוּפּן, די דאָזיקע „נייע ווינטן“ געגעבן פּרישע כּוחות. האָבן זיך שוין אין מיטן סעזאָן יענעם אָנגעהויבן וועבן פּלענער פאַר דעם „נייעם אידישן טעאַטער“, וואָס האָט שפּעטער זיין קורץ לעבן אויסגעשפּילט אין אַלטן מעדיסאָן סקווער גאַרדען. אַזוי ווי מיר, איז אויך אין דעם פּאַל באַשערט געווען צו זיין פון די ערשטע וואָס זיינען צוגעצויגן געוואָרן צו יענעם צווייטן פּאַרזוך, וועל איך דאָ איבערגעבן, מיט אַלע פּרטים, ווי אַזוי דער נייער טעאַטער איז געבוירן געוואָרן.

מוז איך זיך דאָ פאַר אייך מודה זיין, אַז מיט ניט ווייניק פּאַרדרוס און האַרצווייטיק האָבן מיר זיך גענומען צום נייעם אויפטו. אפילו איצט, ווען איך דאַרף דאָס אייך דערציילן, לעב איך ווידער איבער די ביטערקייט וואָס איך האָב דאָן געפּילט, ווען עס זיינען צערונען געוואָרן מיינע שיינע חלומות און זיסע האַפּענונגען, אַז שוואַרץ מיט זיין אירוווינג פּלעיַס טעאַטער

וועט ווערן די פערמאנענטע היים פאר אלע בעסערע און ערנסטע יונגע כוחות אין אידישן טעאטער.

כמעט תיכף ווי זיין טעאטער איז געעפנט געווארן, האב איך ביסלעך-ווייז גענומען פילן, אז מיט גאר קליינע אויסנאמען וועט דער שווארץ טעאטער זיין א פארזעצונג פון דעם אלטן טעאטער מיט אלע זיינע איבלען, אפילו מיט דער שוידערלעכער „סטאר-סיסטעם“. פארוואס פאר בעסער טעאטער, פאר פיעסן פון ליטערארישן ווערט, האבן דאך יענע אויך גע-מאכט. אבער פאר דעם רואיקן געמיט-צושטאנד, פאר דער פאלקאמענער קינסטלערישער באפרידיקונג און דערגרייכונג פון אונז, שוישפילער, איז דער שווארץ טעאטער ניט געווען א סך אנדערש פון אדלער'ס גרענד טע-אטער, קעסלער'ס סעקאנד עוועניו טעאטער אדער טאמאשעפסקי'ס נע-שאנאל טעאטער. פונקט ווי אין יענע טעאטערס, איז זייער אפט א יונגער שוישפילער פאר זיין ערלעכער, קינסטלערישער דערגרייכונג, באלוינט געווארן מיט פארדרוס און הארצווייטיק.

דער ערשטער פון אונזער טרופע אין שווארץ טעאטער, וואס האט זיין אנטוישונג ארויסגעזאגט אין דער הויך, איז געווען דער סענסיטיווער יעקב בן-עמי. עס האט לאנג ניט גענומען און יחיאל גאלדשמיט און איך האבן עס אויך דערפילט מיט אלע אונזערע חושים — דאס איז ניט געווען וואס מיר האבן זיך פארגעשטעלט. דאס איז ניט וואס שווארץ האט אזוי שיין אויסגעמאלט אין יענעם ארטיקל מיט זיינע אני מאמינ'ס, וואס איך האב אייך געבראכט אין א פריערדיקן קאפיטל. בלויז איינס זיינען מיר שווארצ'ן שולדיק געבליבן — אים קומט דער פארדינסט, וואס ער האט באוויזן, אז עס איז דא א אידישער טעאטער-עולם, וואס קען פארדייען בעסער טע-אטער און איז גרייט דערפאר צו באצאלן.

ער האט באמת געקענט ווערן דער „כהן גדול“ פון אט דער נייער הייליקער קונסט, די טעאטער-קונסט. האט ער אבער פון די גרויסע דריי גע'ירש'נט א סך פון זייערע שוואכקייטן און דורך דעם פארשוועכט די כוונה. דערפאר האבן די פון אונז, וואס האבן אין זיך דערפילט די ניי-גונג צו אזא סארט טעאטער שוין ניט געקענט רוען. עס האט אונז געצויגן און מיר זיינען געווען גרייט זיך איבערצוגעבן צו אזעלכע מעגלעכקייטן. מוז איך דא ווידער אויסטיילן יעקב בן-עמי'ן פאר דעם וואס ער האט אונז געפירט צו אזא נייער ערנסטער מעגלעכקייט, כאטש געקומען איז עס צו אים אומדירעקט, אפשר אפילו אומגעריכט.

אין די יארן צווישן 1910 און ארום 1914-15 איז אין ניו יארק געווען א גרויס גערעטעניש אויף דראמאטישע פאראיינען מיט און אן אידעא-

ליסטישע שטרעבונגען. דער פארלויפער פון זיי אלע איז געווען דער שוין־
דערמאנטער „פראגרעסיוו דראמאטיק קלאב“, וואס איז אויפגעקומען נאך
אין 1902, אונטער דער פירערשאפט פון יואל ענטין. יענער קלוב האט אויף
זיין פאן פראקלאמירט זיין אידעאל: „צו פארבעסערן, פארשענערן און
דערהויבן דעם קולטורעלן מצב פון דער אידישער בינע“.

א סך אינטעליגענטע כוחות האט יענער קלוב צוגעצויגן, און זיי האבן
זיך זייער ערנסט אפגעגעבן מיט זייער אידעאל. יארן און יארן האט
יענער קלוב זיינע אינטעליגענטע און טיילווייז טאלאנטירטע דעקלאמאטארס
און פארלייענערס געשיקט צו קאנצערטן פון אלערליי ארגאניזאציעס, סאָ-
סייעטיס און לאַנדסמאנשאַפטן, וואָס האָבן זיך צו זיי געווענדט. אַנשטאַט
נאַרישע, פּוסטע, ביליקע און שרייענדיקע לידלעך, האָט דער עולם אויף
יענע קאנצערטן געקענט הערן ליטעראַרישע פּערל פון שלום עליכם, פּרץ,
פינסקי, אַש און רייזען.

אַב, האָט יענער קלוב מיט דער צייט געבראַכט צו דער אידישער בינע
אַ צאַל גאַר פיינע און טאלאנטירטע שוישפילער, צווישן זיי: גרשון רובין,
יחיאל גאַלדשמיט, יודל דובינסקי, אליהו טענענהאַלץ, לואיס ווייסבערג
און אַנדערע. פון יענעם קלוב זיינען אויך מיט אַ גאַר היפּשן דערפאַלג
דערגאַנגען צו בראַדוועי און האַליוואַד: קלאַראַ לענגסנער, טענענהאַלץ און
מלכה קאַרנשטיין.

אונטערן נאָמען „ליטעראַרישער דראַמאַטיק קלוב“ האָט עטלעכע
יאר עקזיסטירט און געשפילט אַן אַמאַטאָרן־גרופּע. די 2 הויפּט־שוישפילער
דאַרט זיינען געווען יחיאל גאַלדשמיט און הענריעטאַ שאַפּיראַ. צווישן די
מיטגלידער אין יענעם קלוב איז אויך געווען אַ יונגערמאַן לואיס שניצער.
ער האָט ניט געהאַט קיין שוישפילערישע אַספּיראַציעס. ער איז געווען אַן
אַמביציעזער און דערפאַלגרייכער געשעפטסמאַן. כאָטש באַגרענעצט אין
אינטעליגענץ און אין וויסן, האָט ער געהאַט אַ נאַטירלעכן פאַרלאַנג פאַר
בעסערן און שענערן טעאַטער און אַן איינגעבוירענעם דרײַ־אַרץ פאַר
אינטעליגענץ און געלערנטקייט. ווי אַ יונגער בחור איז ער געווען שטאַרק
פאַרקאַכט אין דער שיינער און שיינענדיקער הענריעטאַ שאַפּיראַ. אַ דאַנק
זיינע פּינאַציעלע מעגלעכקייטן, וועלכע האָבן איבערגעשטיגן אַלע אַנדערע
יונגעלייט פון קלוב, איז אים מיט דער צייט געלונגען, אַז הענריעטאַ
שאַפּיראַ זאָל ווערן מרס. שניצער.

איז עס פאַרשטענדלעך, אַז ער האָט זיך שטאַרק באַמיט צו פאַרווירקן
לעכן איר אַמביציע, צו ווערן אַ סטאַר־שוישפילערין אין אידישן טעאַטער.
אירע צוויי גרעסטע מעלות זיינע געווען: איר שיינער פנים און רייצנ־

דיקע פיגור. איז דאָס אַליין, הפנים, ניט געווען גענוג צו דערגרייכן אַ הייכע פּאָזיציע אין עקזיסטירנדיקן אידישן טעאַטער, כאַטש שניצער האָט ניט געשפּאַרט קיין מי און געלט.

טאַקע ער האָט עס פינאַנסירט יעקב בן-עמי'ס אויפּפירונג פון די דריי י. ל. פּרין איינאַקטערס, „די שוועסטער“, „אין קעלער-שטוב“ און „נאָך קבורה“, אין נעיבאַרהוד פּלעי-האזו אויף גרענד סטריט, וואָס איך האָב שוין דערמאָנט. הענריעטאַ שניצער האָט, פאַרשטייט זיך, געשפּילט די הויפּט-ראָלן אין די דריי איינאַקטערס.

אין יענער צייט האָט לואי מילער, דער געוועזענער רעדאַקטאָר פון דער „וואַרהייט“, אָנגעהויבן אַרויסגעבן אַ נייע אידישע טעגלעכע מאָרגן-צייטונג, „דער פירער“, וואָס האָט, נעבעך, געהאַט קיצור ימים. מילער האָט אין זיין צייטונג אָפּגעגעבן גאָר אַ סך פּלאַץ יענער אויפּפירונג און שטאַרק געלויבט הענריעטאַ שניצער, זי באַצייכנט ווי אַן ערשטקלאַסיקע שווישפּיל-לערין. דאָס האָט, פאַרשטייט זיך, זייער צערייצט איר אָפעטיט און אַמביציע. דאָס האָט אויך איר מאַן לואיס שניצער געגעבן דעם ערשטן שטויס צו נעמען טראַכטן ערנסט וועגן שאַפּן אַן אייגענעם טעאַטער.

מאַריס שוואַרצ'ס דערפּאָלאַגרייכער אָנהויב אין אוירווינג פּלעיס טע-אַטער האָט אין שניצער'ס מוח רייף געמאַכט דעם געדאַנק צו אינוועסטירן אין אַ נייעם פּאַרוזך פּאַר אַ בעסער טעאַטער, וואו זיין פּרוי זאָל האָבן די געלעגנהייט צו פּאַרווירקלעכן איר חלום, מאַכן אַ קפיצת הדרך (אַ שפּרונג) צום סאַמע אויבן-אָן אין אידישן טעאַטער. ער האָט אַט דעם פּלאַן זיינעם פּאַרגעלייגט יעקב בן-עמי'ן, מיטן הויפּט-טראַפּ, פאַרשטייט זיך, אויפן בעסערן טעאַטער. בן-עמי, נאָך אַן ערנסטער פּאַרטראַכטונג, האָט זיך אָנ-געכאַפט אין אַט דער מעגלעכקייט. ער האָט צוגעצויגן גרשון רובין, יחיאל גאַלדשמיט און מיד, אַז מיר זאָלן צוזאַמען באַטראַכטן און אויסאַרבעטן דעם פּלאַן און אין יעדן פּרט באַוואַרענען, אַז דער טעאַטער זאָל באמת ווערן דער בעסטערער טעאַטער, וועגן וועלכן מיר אַלע האָבן גע'חלומ'ט, די געגאַרטע פּערמאַנענטע היים פּאַר אַלע בעסערע כוחות אין אידישן טאַטער.

לואיס שניצער האָט גאָר גיך באַוויזן, אַז ער מיינט עס ערנסט צו טראַגן די פינאַנציעלע אַחריות פּאַר אַזאַ טעאַטער. ער האָט אונז איבעראַשט מיט דער בשורה, אַז אים איז געלונגען צו קריגן דעם גאַרדען-טעאַטער, אַ טייל פון דעם אַלטן מעדיסאָן סקווער גאַרדען, צווישן דער 26טער און 27טער גאַס, אויף מעדיסאָן עוועניו. דער טעאַטער איז געווען אין ווינקל פון מעדיסאָן עוועניו און 27טער גאַס. דאָס איז געווען אַ פּרעכטיק-שיין אינטיים

טעאטער, מיט אַ מער ווי געוויינלעך גרויסער און רחבות'דיקער בינע, וואָס איז ווי געוואונטשן פאַר אַ טעאטער מיט קינסטלערישע אַמביציעס.

גרשוין רובין האָט זיך אפילו אַ ביסל געשראָקן, אַז פאַרן אידישן טעאטער-עולם איז דאָס צו ווייט.. מיר האָבן ביי אים די מורא גיך צוגענומען, ווייל סיי מעדיסאָן סקווער און סיי דער מעדיסאָן סקווער גאַרדען זיינען, ווי מען רופט עס אין ענגליש, „לענד-מאַרקס“ אין ניו יאָרק.

אגב, איז דער טעאטער ניט געווען אינגאַנצן אומבאַקאַנט און ניי פאַרן אידישן טעאטער-עולם. אין דעם טעאטער איז אין 1916, אויף דער איניצי-אַטיוו פון אונזער גרויסן דערציילער, נאָוועליסט און דראַמאַטורג דוד פינסקי, אויפגעפירט געוואָרן זיין פיעסע „גאברי און די פרויען“. לואיס שניצער האָט דאָן פינאַנציעל געהאַלפן יענע אונטערנעמונג. אין יענער אויפפירונג האָבן צום גרעסטן טייל געשפילט אַמאַטאָרן — די שוין דער-מאַנטע הענריעטאַ שניצער, מלכה קאַרנשטיין, קלאַראַ לענגסנער, לואיס ווייסבערג און הענרי שאַכט, אַ אינגערער ברודער פון אינווער באַרימטן כאַראַקטער-שווישפילער גוסטאַוו שאַכט.

די פאַרשטעלונג האָט אין דער אידישער און אַמעריקאַנער פרעסע אַרויסגערופן גרויס אַנזען.

דוד פינסקי האָט דאָן צוגעצויגן אַלס רעזשיסאָר פאַר זיין פיעסע אַ יונגן דייטש-אידישן סטודענט יהושע גאַרדאָן, אַ תלמיד פון דעם באַרימטן דייטש-אידישן רעזשיסאָר מאַקס ריינהאַרדט.

אין אַמעריקע האָט דעמאַלט אַנגעהויבן איר בינע-קאַריערע אין ענגליש העדוויג רייכער, אַ טאַכטער פון דעם באַרימטן דייטש-אידישן גרויסן שווי-שפילער און רעזשיסאָר עמאַנועל רייכער. זי איז געווען נאָענט באַקאַנט אי מיט דוד פינסקי'ן, אי מיט דעם יונגן יהושע גאַרדאָן, האָט זי אויך געהאַלפן אין דעם קינסטלערישן טייל פון יענער אויפפירונג.

די זייער געלונגענע רעזשי, דער געשלעכט-פלאַנטער אין דער פיעסע און דער ערנסטער צוגאַנג צו יענער אויפפירונג האָבן געקראָגן אַ סך לויב. די פיעסע איז געשפילט געוואָרן אין יענעם טעאטער אַרום צוואַנציק מאַל, אַזוי אַז דער גאַרדען-טעאטער איז דורך דעם באַקאַנט געוואָרן צום אידישן טעאטער-עולם. אגב, איז דאָ כדאי צו פאַרצייענען, אַז יהושע גאַרדאָן האָט זיך שפעטער אַנגעשלאָסן אַז „אידישן לעגיאָן“, איז נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה פאַרבליבן אין ארץ ישראל, וואו ער איז, ליידער, מיט עטלעכע יאָר שפעטער געשטראָבן.

מיט שניצער'ס מעלדונג, אַז ער האָט געדונגען דעם גאַרדען טעאטער

אלס היים פאר אונזער „נייעם טעאטער“ האָבן מיר זיך ערנסט גענומען צו דער אַרבעט, צו די צוגרייטונגען צו ברענגען אונזער חלום צום לעבן...

די אינטימע גרופע — יעקב בן־עמי, גרשון רובין, יחיאל גאָלדשמיט און איך — האָט אין אַ צאָל באַראַטונגען ביי מיר אין שטוב אַרומגע־רעדט און אויסגעאַרבעט אַלע פרטים בנוגע דער קינסטלערישער פירונג פון טע־אַטער. מיר האָבן גרינטלעך דורכגעטראַכט און באַשטימט אַ סך דעטאַלן, וואָס לויט אונזער לאַנג־אַריקע דערפאַרונג דאַרפן זיי זיין אַ ברכה סיי פאַרן געזונטן גאַנג פון אַזאַ טעאַטער, סיי פאַר דער צופרידנקייט און קינסטלע־רישער אַנטוויקלונג פון די איינצלנע שוישפילער. געפין איך פאַר נויטיק דאָ איבערצוגעבן אַ צאָל פון די תנאים, סטאַטוטן וואָס מיר האָבן דאָן פאַר אונזער טעאַטער פעסטגעשטעלט, ראשית:

1. ניטאָ קיין „סטאַרס“. יעדער שוישפילער האָט די געלעגנהייט צו וועלכער זיין טאַלאַנט באַרעכטיקט אים.

2. די ראָלן אין אַ פיעסע ווערן פון רעזשיסאָר פאַרטיילט לויט דער צוגעפאַסטקייט און פעאיקייט פון שוישפילער.

3. קיינער טאָר זיך ניט אָפּזאָגן פון אַ ראָל וואָס אים איז צוגעטיילט געוואָרן. ער האָט, אָבער, אויך דאָס רעכט צו שטודירן וועלכע ראָל אים געפעלט און דאַרף קריגן די געלעגנהייט צו ווייזן ביי איינער אָדער מער פראַבען, וואָס ער קען אין דער ראָלע אויפּזאָגן. דער רעזשיסאָר באַשטימט ווער עס איז בעסער. ער קען אויך באַשטימען, אַז די באַטרעפנדיקע ראָל זאָל אין דער ריי געשפילט ווערן פון צוויי אָדער מער שוישפילער.

4. דער רעזשיסאָר טאָר ניט זיין קיין שוישפילער אין דער פיעסע וואָס ער רעזשיסירט.

5. דער הויפט־שוישפילער פון איין פיעסע קען ביי אַ צווייטער פיעסע שפילן בלויז אַ נעבן־ראָל.

6. יעדער מיטגליד פון דער טרופע, וואָס האָט ניט קיין ראָל אין אַ פיעסע, מוז, אויב מ'דאַרף, אַנטייל נעמען אין די מאַסן סצענען, אויב ס'זיינען דאָ אַזעלכע.

7. אין די צייטונג־אַנאַנסן און אויף די אַפישן זאָלן די נעמען פון די שוישפילער גיין לויטן אַלף־בית, און אַלע אין זעלבן גרויס.

8. פאַר דער אַלזייטיקער גאַנצקייט פון דער קינסטלערישער און קול־טורעלער הויך פון טעאַטער זאָל באַשטימט ווערן אַ „ליטעראַריש־קינסט־לערישער בייראַט“, וואָס זאָל באַשטיין פון צוויי ליטעראַטן, צוויי מאַלער און צוויי שוישפילער. דער רעזשיסאָר זאָל זיך מיט דעם קאַמיטעט באַראַטן וועגן פיעסן און וועגן קינסטלערישע ענינים אין די אויפפירונגען.

נאך א גאר וויכטיקער פונקט איז פון אונג לאנג און אלווייטיק באטראכט און דיסקוטירט געווארן. דאס איז געווען דער געדאנק איינצושטעלן אן איינהייטלעכן שפראך-דיאלעקט. עס זאל פון אונזער בינע ניט געהערט ווערן אלערליי אידישע דיאלעקטן. עס זאל ניט טרעפן אז אין איין משפחה אויף דער בינע, זאל דער טאטע, למשל, ריידן א פוילישן דיאלעקט און זיין זון אדער טאכטער, וואס איז אויסגעוואקסן ביי אים אין שטוב, זאל ריידן א ליטווישן, גאליציאנער אדער וואלינער אידיש.

איז עס גאר ניט אזוי לייכט ווי עס זעט אויס אויבן-אויף. א סך עלע-מענטן זיינען דערמיט פארבונדן. בינע-שפראך דארף האבן מעלאדישן קלאנג. מילד-זויכן און ווארעמען אויסדרוק, פאעטישע שיינקייט. ניט יעדער דיאלעקט פארמאגט אט די מעלה. ליטוויש, למשל, פארמאגט א סארט הארטקייט. קלינגט עס ווי קאלט און שטרענג. אנדערע דיאלעקטן האבן זייערע חסרונות.

חויז דעם איז אויך געשטאנען די פראגע צו וועלכן דיאלעקט וועט זיין לייכטער די שוישפילער צו באקערן. געדענקט זיך מיר דער זייער מאדנער און טשיקאווער פאקט, וואס דער גרעסטער קעמפער קעגן ליטווישן דיאלעקט איז געווען אונזער גרשון רובין, וואס איז אין דער פראפעסיע געווען פאר-רעכנט פארן ערשטן ליטוואק אויף דער אמעריקאנער בינע. חויז זיין פרינ-ציפיעלער קעגנערשאפט, האט ער זיך אויף זיין אופן שטארק געבעטן: „גזלנים, מערדער, דאס איז דאך א רציחה פון אייך... שוין אזוי פיל יארן וואס איך מוטצע זיך מיין ליטוויס צו פארגעסן... איז נא דיר גאר...“

נאך א לאנגן ישוב-הדעת איז אנגענומען געווארן דער וואלינער דיאלעקט וואס זאל, אבער, פארויכטיק מאדיפיצירט ווערן און פארבעסערן א צאל ווערטער און אויסדרוקן וואס צעמישן אפט דעם געדאנק, וועלכן זיי דארפן אויסדריקן.

עס ליגט מיר נאך איצט אין טעם די פרייד, די הנאה, די טיפע צו-פרידנקייט, וואס מיר האבן אלע געפילט ביים אפגעבן זיך מיט דער אויסארבעטונג פון די אלע כללים. אונזערע האפענונגען און דערווארטונגען האבן אין גאנג פון אט די ערנסטע צוגרייטונגען, זיך דערהויבן צו דער העכסטער הויך.

איך לעב איצט ווידער איבער די אומבאשרייבלעכע פרייד און בא-גייסטערונג וואס מיר האבן אלע דערפילט ווען ס'איז געלונגען צו צוציען אלס רעזשיסאר פון אונזער טעאטער דעם וועלט-בארימטן דייטש-אידישן רעזשיסאר און שוישפילער עמאנועל רייכער. ער איז געווען פאררעכנט אלס דער פאטער פון נאטוראליסטישן טעאטער אין דייטשלאנד. ער האט, בכלל, פארנומען א גאר הויכע פאזיציע אויף דער דייטשער בינע אין די יארן

ווען דאָס דייטשע טעאָטער איז געווען פאַררעכנט אַלס דאָס סאַמע העכסטע אין דער וועלט. זיינען מיר אַלע ממש געווען אין זיבעטן הימל פון דעם געפיל, אַז צום ערשטן מאַל אין דער געשיכטע פון אידישן טעאָטער וועט אַן אַנערקענטער רעזשיסאָר פון גרויסער רעפּוטאַציע אונז רעזשיסירן, אונז ווייזן, אונז לערנען.

חוץ זיינע גרויסע קינסטלערישע דערגרייכונגען איז עמאַנועל רייכער געווען ביז גאָר אַ פּיינע, גרויסע פּערזענלעכקייט מיט אַ וואַרעמער, האַרציק־פּריינטלעכער באַציאונג צו אונז, שוישפּילער. זיינע אינטימע געשפּרעכן וועגן טעאָטער און טעאָטער־קונסט זיינען געווען אַזוי חבּר'יש, אַן אַ סימן פון גדלות, פון אַן אויבן־אַראָפּ בליק. זיי זיינען באמת געווען פון האַרץ צו האַרץ. ער האָט מיט פּרייד אויפגענומען אונזער פאַרשלאַג צו האָבן ביי דער קינסטלערישער פּירונג פון טעאָטער דעם ליטעראַריש־קינסטלע־רישן בייראַט.

זיינען באַשטימט געוואָרן צוויי ליטעראַטן, יואל ענטין און איך קען זיך בשום־אופן ניט דערמאַנען דעם צווייטן; די צוויי מאַלער, לעוויט און וואַלקאוויטש; די צוויי שוישפּילער, גרשון רובין און יעקב בן־עמי. אַלס סעקרעטאַר, פּיעסן־לייענער און סופּליאַר ביי פּראָבן, וואָס זאָל גלייכזייטיק אָפּהיטן די איינהייטלעכקייט פון שפּראַך־דיאַלעקט, האָט אונז שניצער רע־קאַמענדירט זיין און אונזער אַלעמענס פּריינט, יעקב טיקמאַן. אגב, איז דאָ כדאי צו פאַרזייכענען, אַז טיקמאַן איז אומאַפיציעל געווען דער דירעקטער פאַר־טרעטער פון שניצער'ן אין דער טעאָטער פּירונג. דאַן האָט גאַך שניצער געהאַט צו אים אַ סך צוטרוי.

טרעפט עס זייער אָפט, אַז דער ערנסט, דער אימפעט און די ערלעכע אַנטוויקלונג פון אַן אידעע פאַרכאַפט און איבערוועלטיקט די וואָס האָבן עס אָנגעהויבן. דאָס האָט דאַן פאַסירט מיט שניצער'ן. ער איז אַזוי באַהערשט געוואָרן פון דעם ערנסטן פאַרנעם און קינסטלערישער אַטמאָספּערע, אַז ער האָט כמעט פאַרגעסן דעם פּערזענלעכן אינטערעס וואָס אים האָט אַריגינעל באַוואויגן צו פּלאַנירן דעם טעאָטער.

זיינען דאָס פאַר אונז אַלעמען באמת געווען די האַניק־חדשים פון אונזער נייעם אָנהויב. וויל איך דאָ מיט אַ געפיל פון גרויס צופּרידנקייט און טיפּער פּיעטעט אויסרעכענען די נעמען פון די שוישפּילער וואָס זיינען מיט פּרייד צוגעשטאַנען צו אונזער טרופּע. די פּרויען: בינע אַבראַמאָוויטש, צילי אַדלער, אידאַ פּעלדמאַן, הענריעטאַ שניצער. די מענער: יעקב בן־עמי, יחיאל גאַלדשמיט, לאַזאַר פּריד, גרשון רובין, עמאַנועל רייכער, יוסף שיינ־גאַלד, לואיס ווייסבערג, היימאַן מיזעל, איזידאַר עלגאַרד, אַדאַלף עבראַמס,

סעם אדלער. עס זיינען שפעטער אין סעזאן אויך צוגעקומען מישא און לוי גערמאן.

סיי דער ליטערארישער בייראט, סיי מיר אלע שוישפילער, האבן לאנג דיסקוטירט וואס עס זאל זיין דער נאמען פונם טעאטער. און כאטש לויט אלע צוגרייטונגען איז ביי יעדן אין געדאנק געלעגן דער נאמען „דאס אידישע קונסט־טעאטער“, האט אבער די באשיידנקייט סיי פון בן־עמי, סיי פון דער פירנדיקער גרופע שוישפילער ניט דערלאזט זיך אליין צו קרוינען אלס די כהנים פון קונסט. אמת, דאס איז דער צוועק, אבער עס איז נאך צו־פרי, צו חוצפה'דיק פאר אונז יונגע זיך אליין צו רופן קונסט־טעאטער. עמאָ נועל רייכער אבער האט עס יא געפאדערט. נאך לאנגן ישוב־הדעת איז מען געקומען צו אַ קאָמפּראָמיס. כדי צוליב צו טאָן עמאָנועל רייכער'ן איז אין ענגליש געבליבן דער נאָמען „דהי דזשואיש אַרט טהיעיטער“, אָבער אין אידיש, „דאָס נייע אידישע טעאָטער“.

אפילו אין דער געשעפט־פארוואלטונג האט דאס טעאטער געהאט אַ נייעם צוגאנג, עס איז צוגעצויגן געווארן אלס געשעפטס־פארוואלטער פון טעאטער אַ העכסט אינטעליגענטער יונגערמאן מיט אַ סך אידיש און ענגליש וויסן — שלמה גראסמאן.

דאָרף איך אייך ניט זאָגן, אַז דער ערנסטער פאַרנעם פון דעם נייעם אידישן טעאָטער האָט געקראָגן זייער אַ וואַרעמען אַפּרוּף אין דער אידישער פרעסע. ב. באַטוויניק האָט געשריבן אין „פאַרווערטס“ אַזוי פרי ווי אַפּריל דעם 4טן, 1919, אונטער אַ קעפל, „וואָס ווילן די גרינדער פון נייעם אידישן טעאָטער“: „דער דערפאַלג פון שוואַרץ טעאָטער מיט די אמת־ליטעראַרישע פאַרשטעלונגען האָט באַוויזן, אַז מיר האָבן אין ניו יאָרק היפשע טויזנטער מענטשן וואָס זיינען וויליג צו צאָלן געלט און זען און הנאה האָבן פון הויך־ליטעראַרישע דראַמען. און דאָס האָט צערייצט דעם קינסטלערישן אַפעטיט פון אַלע בינע־מענטשן, וואָס שטרעבן צו אַ קונסט־טעאָטער, אין ליטעראַר־רישן זין פון וואַרט, און וויבאַלד איין טעאָטער קען האָבן דערפאַלג, קען דאָס האָבן אַ צווייטער אויך — דערפאַלג מיט ליטעראַטור — און ס'האָט זיך געגרינדעט אַ געזעלשאַפט, וואָס האָט געדונגען דעם גאַרדען טעאָטער אויף 27טער גאַס, אַ נאָמען געגעבן דעם טעאָטער „דאָס נייע טעאָטער“, און ווילן גיין נאָך ווייטער ווי שוואַרץ מיט זיין אוירווינג פלעיס טעאָטער. אַ טייל פון די אַקטיאָרן וואָס זיינען טעטיק אין דעם נייעם טעאָטער זיינען טאַקע פון שוואַרץ'ס אוירווינג פלעיס טעאָטער.

„אויף נעקסטן סעזאן רייסן זיי זיך אָפּ פון שוואַרץ'ן צו גיין העכער און העכער אין ליטעראַטור. וואָס, אייגנטלעך, קען זיין העכער? די דראַמען

פון איבסען, בערנארד שאא, אסקאר וואילד, לעאניד אנדרעיעוו, און פון דעם אידישן פרץ הירשביין זיינען פארלויפיק דאָס לעצטע וואָרט אויף דער בינע ביי אַלע פעלקער. איז דער תירוץ: ניט אין דער דראַמע אַליין ווילן זיי גיין ווייטער, נאָר אין דעם אופן ווי אזוי די דראַמע זאָל געשטעלט ווערן. עס האָט זיך צוזאַמענגענומען פאַר דעם נייעם טעאַטער אַ וואונדערלעכע טרופע.

„עס איז ווירקלעך דאָ אַ סך, אַ סך זאַכן וואָס מוזן אויסגעבעסערט ווערן אין דעם אופן ווי אזוי אַ דראַמע ווערט צוגעגרייט פאַרן פובליקום. דער פאַקט איז, דאָס די אַלע אַקטיאָרן פון דער טרופע זיינען צופרידן צו פאַרדיגען ווייניקער ווי אין אַנדערע טעאַטערס, אַבי זייערע חלומות און פלענער וועגן אַ ריין-קינסטלערישן טעאַטער, סיי אין די דראַמען, סיי אין דעם שפּילן און סיי אין אַלע פרטים פון די אויפפירונגען אין אַזאַ טעאַטער זאָלן פאַרווירקן לעכט ווערן. איין פונקט, און דאָס איז דער וויכטיקסטער אין דער נייער טעאַטער-געזעלשאַפט איז, אַז קיין סטאַר אָדער סטאַריכע זאָל ניט זיין. אַלע זיינען גלייך, און אַלע מוזן פאַלגן דעם רעזשיסאָר. יעדער אַקטיאָר איז אַ סטאַר און ניט קיין סטאַר. ווען אַן אַקטיאָר אָדער אַן אַקטריסע צייכנט זיך אויס אין אַ פאַרשטעלונג, דאָן איז ער אָדער זי דער סטאַר. מאָרגן צייכנט זיך אַן אַנדערער אויס, איז דער אַנדערער אַ סטאַר. ס'הייסט, אַז די סטאַר-סיסטעם ווערט איבערגעלאָזן צו די קריטיקער.“

מיינונגען אַזעלכע זיינען אַרויסגעזאָגט געוואָרן וועגן אונזער נייעם טעאַטער פון אַ צאָל טעאַטער-שרייבער. זיינען מיר געווען צופרידן, וואָס ניט מיר אַליין האָבן דערפילט, אַז שוואַרצ'ס טעאַטער איז ניט דאָס וואָס מיר האָבן געוואָלט עס זאָל זיין, און אַז אונזער נייער פאַרוזך איז אַ באַ-רעכטיקטער און אפשר אַ געווינס פאַר דער נייער עפאַכע וואָס דאָס אידישע טעאַטער האָט געזוכט צו שאַפן.

אַט וואָס ס'האַט געשריבן וועגן דעם נייעם טעאַטער יואל ענטין אין סעפטעמבער-נומער „צוקונפט“, 1919: „מיר האָבן דאָס נייע טעאַטער וואָס האָט זיך אַוועקגעשטעלט גאָר הויכע, די סאַמע העכסטע צילן (איך האָב מורא אַז זיי זיינען שוין צו-הויך). דאָס נייע טעאַטער פון מעדיסאָן סקווער גאַרדען, האָט די בעסטע טרופע, וואָס מען קען ביי אונז צונויפּשטעלן. אַלע אַקטיאָרן זיינען דאָרט אַנטשלאָסן ערנסט זיך צו זייער זאַך צו פאַרהאַלטן. זיי האָבן זיך פאַרשוואָרן צו געבן בוכשטעבלעך די ליטעראַרישע פּיעסן וואָס זיינען פאַראַן אויף אידיש אָדער אויף ענגליש. די נשמה פון דעם נייעם טעאַטער איז דער הער בן-עמי... אַבער אַמוויכטיקסטן, האָט דאָס נייע

טעאטער אַ רעזשיסאָר. דאָס איז דער הער עמנואל רייכער, איינער פון די אויפבויער פון דער באַרימטער בערלינער נייער בינע, וואָס האָט אַרויס-געבראַכט די הויפטמאַנ'ס און די זודערמאַנ'ס, און בכלל, אַן אָנגעזעענער רעזשיסאָר.

עס איז איינשטימיק באַשלאָסן געוואָרן סיי פונם ליטעראַרישן בייראַט, סיי פון די פירנדיקע שווישפילער, אַז די דערעפענונגס-פיעסע פון אונזער טעאטער מוז זיין פון אונזער אייגענער אידישער, דראַמאַטישער ליטעראַ-טור... און עס איז אויסגעקליבן געוואָרן „די פוסטע קרעטשמע“, פון פרץ הירשביין, אַ שטאַרק דראַמאַטישע פּאָלקס-פיעסע מיט עטוואָס אַ מיס-טישן הינטערגרונט. עס איז אויך גלייכצייטיק באַשטימט געוואָרן, אַז די צווייטע פיעסע זאָל זיין פון דעם וועלטלעכן רעפערטואַר, גערהאַרד הויפט-מאַנ'ס „איינזאַמע מענטשן“. מיר האָבן דאָן אויך באַשטימט, אַז ביידע פיעסן זאָלן גלייכצייטיק שטודירט ווערן. „די פוסטע קרעטשמע“ זאָל גיין אין די סוף-וואַכן, „איינזאַמע מענטשן“ — פאַר דער מיטן וואַך.

דאָס איז אויך געווען אין אַ גרויסער מאָס אַ נייע אין דער דערעפענונג פון אַ נייעם טעאטער. אַט דער באַשלוס האָט שוין געפירט צו נאָך אַ גרעסערער נייע אין דעם געוויינלעכן גאַנג פון אידיש טעאטער: פולע צוויי מאָנאַטן פאַר דער דערעפענונג פונם טעאטער איז די טרופע צוגעטראָטן צו טעגלעכע פּראָבען פאַר ביידע פיעסן, כדי לייכטער צו מאַכן די פּראָבע-רוטיין פאַר די שווישפילער אין די זומערדיקע היצן אין ניו יאָרק איז גע-דונגען געוואָרן אַ ספעציעלער זאָל ביים ים אין קאָני איילענד.

געדענקט זיך מיר אַ זייער טשיקאָווער עפיזאָד ביי יענע פּראָבען אין קאָני איילענד. פון אַלע יאָרן מיינע, געדענק איך, אַז איך האָב געהאַט שטאַרק הנאה צו באַטראַכטן דעם דרויסן אין דער צייט פון אַ שטורעם. די דונערן און בליצן האָבן מיך גוואַלדיק אימפּאַנירט, און איך פלעג אַ פאַרגאַפטע שטיין ביים פענסטער און אָנקוועלן פון יעדן בליץ און דונער. ליגט מיר אין זכרון עד-היום, ווען אַלס ניין אָדער צען-יאָריקע מיידעלע, אויף אונזער פאַרם אין ראָוענהייט, ניו דזשירזי, אין דער צייט פון אַזאַ שטורעם, שטיי-ענדיק ביים פענסטער, האָט זיך אין מיר געקלאַמערט אַ דערשראָקענע, אַ ציטערנדיקע מיין קליין שוועסטערל לילי, און ביי יעדן בליץ און קנאַל פון דונער, פלעגט זי מיט אימפעט שעפטשען, באַהאַלטנדיק איר קעפעלע אין מיין קליידל: „שנעל, צילי, זאָג די ברכה, שנעל זאָג די ברכה“, און איך אַ קוועלנדיקע פלעג יעדן בליץ און יעדן דונער שענקען די ברכה „עושה מעשה בראשית און „שכוחו וגבורתו מלא עולם“.

איז דאָן אין קאָני איילענד ביי איינער פון די פּראָבען פאַרגעקומען אַ

שרעקלעכער שטורעם. ווייסט איר דאך אַלע, אַז אין קאַני איילענד ביים ים איז דער שטורעם אַ סך שרעקלעכער ווי אין שטאַט. אַ שוואַרצער חושך האָט באַדעקט דעם ים און דעם הימל, די דונערן און בליצן האָבן ממש געשפּאַלטן די הימלען, און ניט ווילנדיק זיינען אַלע שטיל געבליבן אויף זייערע ערטער. צוויי אויסנאַמען זיינען אין דער טרופּע געווען אין יענעם מאָמענט: איך, שטייענדיק אַ פאַרגאַפּטע ביים גרויסן פענסטער, קוקנדיק מיט באַוואַונדערונג אויף דער שטורעמדיקער נאַטור און מעכאַניש שפּע־טשענדיק די ברכות נאָך יעדן בליץ און דונער און די גרויסע אַסאַבע חנה אַפעל. זי האָט זיך פאַרקליבן אין אַ ווינקעלע, פאַרשטעלט זיך מיט אַ בענקל און ביי יעדן בליץ און דונער מיט צונויפגעלייגטע הענט געשעפּ־טשעט: „מיט חסד און מיט רחמים, גאָטעניו, מיט חסד און רחמים, גאָטעניו.“ ווען דער שטורעם איז אַריבער און די אַפעל איז ווי עפעס אַ פאַר־שעמטע אַרויס פון איר באַהעלטעניש, האָט זי מיך באַפּאַלן מיט טענות, למאי איך, אַזאַ פּיצל קעגן איר, שטיי אַן מורא ביים פענסטער. האָבן אַלע אויפגענומען אירע טענות מיט אַ געלעכטער וואָס האָט אין זיך אויך אויס־געדריקט אַ מיטגעפּיל צו דער גרויסער חנה אַפעל.. אונזער רעזיסאַר עמאַנועל רייכער האָט פאַר איר מיט אַ שמייכל אויסגעטייטשט דעם גרויסן וואונדער: „די געהיימניס איסט גאַנץ דערקלערליך. די קליינע צילי — זי איסט זאָ פול מיט עלעקטריציטעט.“

די אַפעל איז געבליבן שטיין מיט אירע קלוגע אויגן, באַטראַכט איר איגענע גרויס און מיט איר אויסערגעוויינלעכן חוש פאַר הומאָר, ווי פאַר־שעמט, אַרויסגעזאַגט: „אויב אַזוי בין איך, הפּנים, פּול אָו געז!“

געדענקט זיך מיר, אַגב, פון יענע פּראַבען נאָך אַן איניציאָדענט אין וועלכן איך בין געווען פאַרמישט. אויף דער ראַלע פון איציק אין „די פּוסטע קרעטשמע“ האָבן פּראַבירט דריי שוישפּילער — יעקב בן־עמי, יחיאל גאַלדשמיט און יוסף שיינגאַלד. וויל איך אייך דערמאַנען, אויב איר געדענקט גיט, אַז אין דריטן אַקט קומט פאַר אַ שטאַרקע, ליידנשאַפטלעכע ליבעס־סצענע צווישן דעם העלד איציק און דער כּלה מייטע, וואָס איך האָב פּראַבירט. נאָך עטלעכע פּראַבען צווישן אונז, האָט באַדאַרפּט באַשטימט ווערן ווער עס זאָל בלייבן ביי דער ראַלע פון איציק, רייכער, דער רעזשיסאָר, האָט שוין זיין מיינונג געהאַט פעסטגעשטעלט, כאַטש ער האָט עס נאָך גיט אַרויסגעזאַגט. מיר אַלע אַבער, האָבן גוטמוטיק געשפּאַסט וועגן די דריי איציקס, און יעדער האָט אויף זיין אופן אַרויסגעזאַגט אַ מיינונג.

ערשט די אַלטע אַבראַמאָוויטש טוט פּלוצלונג אַ זאַג: הערט, חברה, מיר דוכט אַז די איינציקע וואָס דאַרף עס באַשליסן איז צילי. זי איז אויס־

געשטאנען די ליבעס-סצענעס פון אלע דריי איציקס, זאל זי זאגן וועלכער איציק געפעלט איר בעסער."

אלע האבן פאטאקעוועט: "וואָס זאָגסטו, צילי?"

איך האָב אויפגענומען דעם שפאָס פון אלעמען און אויף מיין אופן אַרויסגעזאָגט מיין מיינונג: "איך ווייס ניט ווער ס'שפילט בעסער, איך בין פאַרנומען מיט מיין אייגענער ראַלע; איך ווייס אָבער ווער ס'האַלט און קושט בעסער. דאָס אָבער וויל איך אייך ניט אויסזאָגן."

ס'ליגט מיר נאָך אין טעם די וואַרעמע האַרציקייט און די כמעט פול-שטענדיקע צופרידנקייט וואָס מיר אלע שוישפילער האָבן געפילט יענע וואָכן ביי די פראָבען אין קוני איילענד. עס האָט אונז אימפּאָנירט די זיכערקייט און באַוואוסטזיניקע אויטאָריטעט וואָס עס האָט זיך געפילט אין רייכער'ס רעזשי. ער האָט אַזוי וואונדערלעך געקענט פאַר אַ שוישפילער אויפקלערן וואָס ער וויל פון דער ראַלע.

איך געדענק נישט קיין איין מאָל ווען רייכער זאל ווייזן אַ שוישפילער ווי אַזוי צו ריידן אָדער שפילן אין זיין ראַלע. ער פלעגט בלויז אין אַ שטילן געשפרעך מיטן באַטרעפנדיקן שוישפילער אויסטייטשן פאַר אים די ראַלע און וואָס ער דענקט די אָדער יענע סצענע דאַרף אַרויסברענגען. מיט זיין גאַנצער באַרעכטיקטער אויטאָריטעט האָט ער אפילו אין דעם שטילן געשפרעך נישט געזאָגט דעם אַקטיאָר וואָס צו טאָן. ער האָט אים נאָר פאַרגעלייגט אויף וועלכן אופן צו פרובירן אַרויסברענגען דאָס וואָס ער האָט געוואָלט.

די אויפגאַבע פון רעזשי בכלל איז זיך צו באַמיען אַז דער שוישפילער זאל פאַרשטיין וואָס דער רעזשיסאָר וויל. וועט עס דער שוישפילער פאַרשטיין, דאַרף ער האָבן גענוג טאַלאַנט און קינסטלערישע אינטואיציע אויף זיין אופן און מיט זיינע מיטלען דאָס אַרויסברענגען. בלויז דאָן קען עס אַרויס-קומען נאַטירלעך. טאַלאַנט און אינטואיציע זיינען דעם שוישפילערס פאַר-מעגן. קיין רעזשיסאָר קען עס דעם שוישפילער ניט געבן.

די איבערגעבנקייט פון די שוישפילער, זייער אויפריכטיקע, ערלעכע באַציאונג האָט זיך אַרויסגעזען ביי יעדער געלעגנהייט. אָט דאָרט, ביי די פראָבען אין קאָני איילענד, האָט מען געקענט דערפילן און פאַרשטיין די נשמה פון דעם ערלעכען און ערנסטן קינסטלער-שוישפילער. אפילו די, וועלכע האָבן פאַרלוירן אין זייער פאַרזוך צו שפילן די ראַלע פון איציק, די הויפט מענער-ראַלע אין "די פוסטע קרעטשמע", וואָס איז פראָבירט געוואָרן פון דריי שוישפילער, האָבן נישט אַרויסגעוויזן קיין סימן פון קנאה.

פון ניט־פּאַריגינערישקייט צו דעם וואָס האָט די ראַלע געוואונען. דאָס איז געווען דער גייסט וואָס האָט געהערשט און באַהערשט יעדן איינעם אין אונזער טרופּע.

זייער אָפּט, סיי אין יענע וואַכן, סיי איצט, ווען איך טראַכט פון יענער צייט, טויכט אויף אין מיין געדאַנק אַ פּאַרדרוס, הילמאי ביי יענע פּראַבען זיינען ביט אַנוועזנד געווען אַלע די וואָס האָבן זיך גענומען דאָס רעכט צו זיין רעזשיסאָרן אין אונזער אידישן טעאַטער, ווי אויך די וואָס זייער דאָליע איז געווען צו שרייבן וועגן טעאַטער. זיי וואַלטן דאָן ערשט געקענט פּאַרשטיין די אמת'ע נשמה פונם שוישפּילער און די באַציאונג צו זיין באַרוף. איך קלער דערפון נישט אַנדערש ווי פון די זיסטע האַניק־וואַכן אין מיין גאַנצער קאַריערע אַלס שוישפּילערין אויף דער אידישער בינע. ליידער, זיינען דאָס געווען קורצע וואַכן, ווייל עפעס פון שפּעטערדיקן סם האָט זיך שוין דאָן אַנגעהויבן אַריינגיסן אין אונזער זיסן האַניק.

ווייל איך זיך נאָך אַפּהאַלטן צו דערציילן וועגן אַט דעם סם וואָס איך האָב דערמאָנט. איך וויל נאָך זיך אַנהאַלטן אין דער חיי־שעה, לענגער אַביסל אויסציען די צייט ווען מיר האָבן אַלע ווי געשוועבט אין די וואַלקנס און געלעבט מיט דער האַפענונג, אַז אונזער גרויסער חלום האַלט ביים פּאַר־ווירקלעכט ווערן. איך געדענק נאָך די פּרייד און די טיפע באַפּרידיקונג וואָס יעדער איינער פון אונז האָט געפילט ווען איינער פון די קאַלעגן האָט אַרויסגעוויזן ביי די פּראַבען קינסטלערישע דערגרייכונג און געקראָגן הויכע קאָמפּלימענטן פון אונזער רעזשיסאָר, עמאַנועל רייכער. מיר האָבן זיך אַלע אמת־האַרציק געפּרייט מיט דער פּרייד פון דעם באַטרעפּנדיקן קאַלעגע אונזערן. און — איך וויל דאָס אונטערשטרייכן, אַן אַ סימן, אַן אַ שאַטן פון קנאה אָדער ניט־פּאַריגינערישקייט.

געדענק איך, למשל, ווי צופּרידן מיר זיינען געווען ווען עמאַנועל רייכער האָט געזונגען שבתים צו אונזער בינע אַבראַמאָוויטש און גרשון רובין און ספּעציעל צוליב זיי געוואַלט אַריינברענגען אין אונזער רעפּערטואַר יענעם סעזאָן גערהאַרדט האָפטמאַנ'ס אַ צווייטע פּיעסע, „דער ביכער פּעליק“ — בלויז דערפאַר ווייל אין יענער פּיעסע זיינען דאָ אויסגעצייכנטע ראַלן פאַר די צוויי שוישפּילער.

דערמאָן איך זיך מיט וויפּיל פּאַרגעניגן און אמת'ער פּיעטעט איך האָב זיך אַפּגעגעבן מיט אויספּוצן מיין פּריוואַטן גאַרדעראַב וואָס איז מיר צוגעטיילט געוואָרן אין אונזער גאַרדן טעאַטער — דער גאַרדעראַב, וועלכן איך האָב געהאַפּט און געגלויבט אַז מיר וועט אויסקומען צו האַלטן פאַר

מיין צווייטער היים אויף לאַנגע, לאַנגע יאָרן, אפשר ביוזן סוף פון מיין שוישפילערישער קאַריערע.

ס'איז ביי מיר קיין שום צווייפל ניטאָ, אָז יענער טעאַטער אונזערער וואָלט לאַנג געלעבט און געדייעט און וואָלט דערגאַנגען צו גאָר הויכע קינסטלערישע דערגרייכונגען און אפשר געפירט די געשיכטע פון אונזער אידישן טעאַטער אין אַמעריקע אויף גאָר, גאָר אַנדערע וועגן. אָבער די טראַפנס פון סם האָבן ביסלעכווייז גענומען ווירקן. איך קען זיך ניט דער־מאַנען קיין טיפערע טראַגעדיע אין מיין קאַריערע, וואָס זאָל זיך גלייכן מיט דעם וואָס איך האָב איבערגעלעבט, און לעב איצט איבער, ווען איך דערצייל אייך פון אַט דעם קאַפיטל פון אונזער "נייעם טעאַטער".

איך האָב פריער דערציילט אַז לואי שניצער איז אַזוי באַהערשט געוואָרן פון דעם ערנסטן צוגאַנג און ערלעכן פאַרנעם אונזערן, אַז ער האָט ווי פאַרגעסן אַז די הויפט טרייב־קראַפט וואָס האָט אים געשטויסן צו ווערן אַ מעצענאַט פאַרן בעסערן אידישן טעאַטער, איז געווען זיין פרויס אַמביציע. און כאַטש ער איז געווען בטבע אַ שטאַרקער עקשן, איז אָבער, הפנים, געווען אַ באַהאַלטענער כוח אין זיין לעבן וואָס האָט געבראַכן זיין עקשנות און די ערלעכקייט מיט וועלכער ער איז פון אונז באַהערשט געוואָרן. וועל איך דאָ בולט'ער אַרויסברענגען אַט די טראַגעדיע, וואָס האָט פאַרשאַפט אַזוי פיל פאַרדרוס, האַרצווייטיק און אַנטווישונג כמעט דער גאַנצער טרופע אונזערער.

כדי ס'זאָל זיך ניט דערוועקן ביי עמעצן אַ חשד, אַז אונזער טרופע, אָדער די פירנדיקע שוישפילער, האָבן דורך קנאה אָדער ניט־פאַרגינערישקייט, מיט אומרעכט זיך באַצויגן צו דער אַמביציע פון אַ יונגער שוישפילערין, וויל איך דאָ ווי פאַרלויפן דעם וועג און אייך ברענגען עטלעכע שורות פון אַן אַרטיקל, געשריבן אין "פאַרווערטס" פון אַב. קאהאַן מיט פינף חדשים שפעטער, דעם 24טן דעצעמבער, 1919.

... דאָס אַלעס איז ניט זייער אַנגענעם צו זאָגן ווען עס האַנדלט זיך וועגן אַ טעאַטער וועלכן מען וויל פון גאַנצן האַרצן שטיצן. אָבער ווי אַזוי קען מען דעם טעאַטער העלפן, ווען מען וועט פאַרבאַרגן דעם עיקר? די הויפט־ראַלע שפילט מאַדאַם שניצער. זי האָט אַ שיינע פרויען־פיגור, און דאָס איז אין דיזער פּיעסע זייער וויכטיק. קערפערלעך, אַלזאָ, האָט זי דער ראַלע געפאַסט, אָבער אַלס שוישפילערין... זי איז די באַלעבאַסטע פונם טעאַטער, און מען מוז איר געבן אַ קאַמפּלימענט פאַרוואָס איר טעאַטער זוכט צו שטעלן גוטע פּיעסן. אָבער צי דען גלויבט זי ווירקלעך, אַז אירע קרעפטן זיינען גרויס גענוג פאַר הויפט־דראַמאַטישע ראַלן? ... אַ געראַטענע

פיגור הייסט נאָך ניט אַ געראַטענע שוישפילערין פאַר וויכטיקע ראָלן. אויב מען דאַרף איר דאַנקבאַר זיין פאַרוואָס איר טעאַטער זוכט צו שפילן גוטע פיעסן, הייסט עס אָבער נאָך ניט אַז מען דאַרף באַצאָלן דערפאַר אַזאַ גרויסן פרייז צו זען אַ שוישפילערין אין ראָלן פאַר וועלכע זי איז אַבסאָלוט צורשוואַך...“

ניט אַזוי שאַרף און דירעקט האָבן אַנדערע געשריבן וועגן דער באַלע-באַסטע פונם טעאַטער. איך מוז אָבער זאָגן, אַז דאָס איז בלויז געווען אַ טייל פון דעם וואָס האָט געפירט צו דער טראַגעדיע, צו דעם חורבן פון אונזער שיינעם חלום. דער דיסאַנאַנס, דער דיסציפלין-ברוך, דאָס מיאוס-מאַכן אָט דעם שיינעם פנים פון אונזער טעאַטער האָט אַ סך מער שאַדן געטאַן...“

אַנגעהויבן האָט זיך עס אַזוי: ביים פאַרטיילן די ראָלן פון די ערשטע צוויי פיעסן, „די פוסטע קרעטשמע“ און „איינזאַמע מענטשן“, איז דער באַלעבאַסטע פון טעאַטער צוגעטיילט געוואָרן די זייער וויכטיקע ראָלע פון „אַנאַ מאַהר“ אין „איינזאַמע מענטשן“. דאָס האָט איר אָבער ניט צופרידן-געשמעלט. אַזוי ווי „די פוסטע קרעטשמע“ איז באַשטימט געוואָרן פאַר דער דערפּענונגס-פיעסע, שבת און זונטיק, האָט זי געפאַדערט אויך די הויפט-ראָלע אין דער פיעסע, די ראָלע פון מייטע, וואָס איז מיר צוגעטיילט געוואָרן.

האַבן מיר דאָך געהאַט אַ פעסטגעשטעלטן פונקט, אַז יעדער מיטגליד אין דער טרופע האָט דאָס רעכט צו פאַדערן און באַווייזן וואָס ער קען אויפמאַכן אין אַ ראָלע וועלכע ער וויל, און אים דאַרף געגעבן ווערן דאָס רעכט די ראָלע צו פראַבירן. זי האָט אָבער ניט געוואָלט גיין אויף אַ פאַרמעסט מיט מיר אויף דער ראָלע פון מייטע. זי האָט געפאַדערט אַז די ראָלע זאָל איר און בלויז איר צוגעטיילט ווערן. דאָס האָבן ניט געקענט און ניט געוואָלט דערלאָזן ניט רייכער, ניט בן-עמי און ניט דער גאַנצער ליטעראַריש-קינסטלערישער ביראַט.

דאָס איז געווען דער ערשטער שטער אין דעם שלום-בית צווישן דעם מעצענאַט און דער קינסטלערישער פירונג פון טעאַטער. בלויז אין עטלעכע טעג, איז די פריינטשאַפט וואָס שניצער האָט געפילט צו בן-עמי, גאַלד-שמיט'ן און טיקמאַנ'ען פאַרוואַנדלט געוואָרן כמעט אין אַ שנאה. האָט ער זייער לייכט געקענט באַזייטיקן פון טעאַטער זיין פערזענלעכן פריינט, זיין פאַרטרעטער טיקמאַנ'ען. ער האָט אָבער ניט געקענט באַזייטיקן יעקב בן-עמי און עמאַנועל רייכער'ן, כאַטש ער וואָלט עס געוואָלט.

איז אָבער דאָס אַלץ געווען, אַזוי צו זאָגן, הינטער-קוליסן פּאָליטיק, פון וועלכער זייער ווייניק פון דער טרופע האָבן געוואוסט. ענדע אויגוסט האָבן מיר זיך אַרויסגעקליבן פון קאַני איילענד און אָנגעהויבן פּראָבירן אויף דער בינע פון אונזער טעאַטער. און דאָ האָט זיך אָנגעהויבן פילן דער גיפּט, וואָס האָט שטילערהייט געטריפט און ביסלעכ-ווייז פאַר'סמ'ט די גוטע שטימונג, די קאָלעגיאַלע געפילן און די קינסט-לערישע גאַנצקייט פון דער טרופע.

אין וואָס איז באַשטאַנען דער סם וואָס האָט אַזוי אומ'ברחמנות'דיק חרוב געמאַכט דעם שענסטן און ערלעכסטן פאַרווך אונזערן צו שאַפן אַ באמת-בעסערן טעאַטער, אַ קינסטלערישע היים פאַר אַלע בעסערע כוחות וואָס זיינען דאָן געווען אין אידישן טעאַטער ?

דער מייסטער-רעזשיסאָר עמאַנועל רייכער האָט געלייגט זייער אַ סך האַפענונג אויף די מאַסן-סצענעס פון דער „פּוסטער קרעטשמע“. איבערהויפּט אויף דער חתונה-סצענע פון צווייטן אַקט. עס איז אים אַוודאי געווען זייער צום האַרצן דער פּונקט אין אונזער שוישפּילערישער פּראָגראַם, אַז יעדער מיטגליד פון אונזער טרופע וואָס האָט ניט קיין ראָל אין אַ געוויסער פּיעסע דאַרף אַנטייל-נעמען אין די מאַסן-סצענעס, אויב אַזעלכע זיינען דאָ. ער האָט אונז עטלעכע מאָל שטאַרק געלויבט פאַר דעם פּונקט ווען ער האָט זיך באַקענט מיט אונזער פּראָגראַם.

ווי פעאיק עס זאָל ניט זיין דער רעזשיסאָר און ווי איבערגעגעבן ס'זאָלן ניט זיין די סטאַטיסטי-גרופן וואָס ווערן גענוצט אין מאַסן-סצענעס, מוז מען האָבן עטלעכע פאַראַנטוואָרטלעכע, דערפאַרענע שוישפּילער די מאַסן צו פירן. ווי געזאָגט, איז רייכער געווען פאַררעכנט אַלס דער פּאַטער פון רעאַליסטישן טעאַטער. איז אַזא סצענע ווי אַ אידישע חתונה אין אַ קליין שטעטל אָדער אַ דאַרף, געוואָלדיקער מאַטעריאַל פאַר אַ רעזשיסאָר. האָט ער אויסגעאַרבעט זיין רעזשי-פּלאַן פאַר יענעם אַקט, איינטיילנדיק די מאַסן אין גרופן, און יעדע גרופע געשטעלט אונזער דער פירערשאַפט פון אַ שוישפּילער וואָס האָט אין דער פּיעסע ניט געשפּילט.

אָבער ווען ער האָט זיין פּלאַן גענומען צו פאַרווירקלעכן, האָט ער זיך אָנגעשטויסן אין אַ זייער אומאַנגענעמער סיטואַציע. ער האָט צוזאַמענגערופן אויף דער בינע אַלע שוישפּילער פון דער טרופע, סיי די וואָס האָבן געהאַט ראָלן אין דער פּיעסע, סיי די וואָס האָבן קיין ראָלן ניט געהאַט. ווען ער האָט אויפגעקלערט זיין רעזשי-פּלאַן פאַר דעם צווייטן אַקט און באַשטימט

די פירער פון די פאַרשידענע מאַסן־גרופּן, האָט די מרס. שניצער דעמאָנ־
סטראַטיוו זיך אָפּגעזאָגט אַנטייל צו נעמען.

וואָלט איר אַפּוועזנהייט באמת ניט געמאַכט קיין גרויסן אונטערשיד.
אַבער אויף איר קוקנדיק, מיט רעכט אַדער אומרעכט, האָבן אויך אַנדערע
זיך אָפּגעזאָגט, מיט דער טענה, אַז אַזאָ פּונקט האָט אַ זין בלויז ווען אַלע
זיינען גלייך, אָן אויסנאַם. האָט אַבער דער דיסציפּלין־ברוך געהאַט אַ דער־
דריקנדיקע ווירקונג אויף דער טרופּע. דאָס האָט אין אַ גרויסער מאָס
צעריסן דעם חברים־גייסט פון דער טרופּע און אָפּגעשוואַכט די אויטאָריטעט
פון רעזשיסאָר.

איז די טרופּע אינערלעך צעטיילט געוואָרן: אויף איין זייט האָבן די
איבערגעגעבענע צום געדאַנק פון בעסערן טעאַטער מיט עקשנות זיך גע־
האַלטן ביי די פּרינציפּן וואָס דער טעאַטער האָט זיך אַוועקגעשטעלט; פון
דער צווייטער זייט, האָבן די וואָס האָבן געמיינט אַז עס וועט זיי בעסער
זיין זיך צו חנפֿנען צום באַלעבאַס, איבערהויפּט צו דער באַלעבאַסטע,
באַרעכטיקט אירע פּאַלשע אַמביציעס, ניט פּילנדיק, אַז דערמיט גראָבן זיי
אונטער די סאַמע עקזיסטענץ פון דעם טעאַטער.

איך בין ניט אינגאַנצן זיכער אויב מיר איז געלונגען קלאָר אַרויסצו־
ברענגען דעם אומפאַרמיידלעכן סוף וואָס יענער דיסציפּלין־ברוך האָט פאַרן
טעאַטער געבראַכט. אפשר איז עס אַזוי טיף פאַרבונדן מיט דער קאָמפּלי־
צערטער נשמה פון ערלעכן שוישפּילער, אַז ס'איז שווער דאָס צו פאַרטייטשן
און עס קלאָר מאַכן.

קען זיין, אַז מיין פאַרביטערונג ווי אַ רעזולטאַט פון אַזעלכע צוויי
אַנטווישונגען, איין סעזאָן נאָכן אַנדערן — די צערונגענע חלומות מיינע פון
שוואַרצ'ס אוירווינג פּלעיס טעאַטער און תּיכף דערנאָך די נאָך שטאַרקערע
דערשיטערונג, דאָס פּילן זיך איבעראַנייט אָפּגענאַרט, די פאַרצווייפלונג און
מורא אַז עס ווערט פאַרלוירן אפשר דער לעצטער פאַרזוך פאַר אונז. אונזער
צעטרייסלטער גלויבן וועט ביי אונז צונעמען יעדן ביסל כּוח נאָכאַמאָל אַזאַ
פאַרזוך צו מאַכן. אָט די פאַרביטערונג מיינע, וואָס איך לעב איצטער איבער
ביים דערציילן, ברענגט מיך אפשר צו אַ לאַגע אַז איך קען ניט אַביעקטיוו
צעגלידערן די געשעענישן וואָס האָבן געפּירט צו מיין „צווייטן חורבן“.

ווייל איך עס לאָזן פאַר די, אויב אַזעלכע וועלן זיך געפּינען, וואָס
וועלן אַמאָל שרייבן די געשיכטע פון אידישן טעאַטער. זאָלן זיי ציען אַ
סך־הכל, זאָלן זיי משפּט'ן...

דאָרף איך איך ניט זאָגן, אַז יענער דיסציפּלין־ברוך האָט פאַר רייכער'ן
אַ סך שווערער געמאַכט צוצוגרייטן די מאַסן־סצענעס פון דער „פּוסטער
קרעטשמע“. אַ גליק איז געווען, וואָס מיר האָבן געגרינדעט אַ דראַמאַטישע

סטודיאָ אַרום טעאַטער, טאַקע אונטער דער גאַר פיינער דירעקציע פון עמאַנועל רייכער. האָט אים צוגעשפילט דאָס מזל, וואָס אַ טאַלאַנטירטע גרופע יונגוואָרג האָט זיך אָפּגערופּן.

איך וויל דאָ מיט פאַרגעניגן פאַרצייכענען, אָז פון יענער סטודיאָ האָט די אידישע בינע צוגעקראָגן אַ היפּשן געווינס.

צווישן די מיידלעך האָט זיך ספּעציעל אויסגעצייכנט איינע אַ זייער חנ'עוודיקע, מיט לעבעדיקע בלישטשענדיקע אויגן, אַ מיניאַטורנע שלאַנקע פיגורקעלע, וואָס האָט מיט איר פרייד און געלעכטער ממש די בינע באַלעבט. אַ רירעוודיקע אַזאַ. האָב איך פאַר איר קיין אַנדער נאָמען ניט געהאַט ווי : "קוועזילבער".

איר ליבע, איר געזונטער חוש פאַר טעאַטער האָט, ווי עס זעט אויס, אין איר געטליעט פון קינדוויי אָן. האָט זי טאַקע גאַר גיך פאַר זיך געשאַפּן אַן אָנגעזעענעם אַרט אין בעסערן אידישן טעאַטער. אויך אונזער פרעסע האָט איר געשענקט וואַרעמע אויפּמערקזאַמקייט, איר אָפט צוגעטיילט פאַר-דינטע קאַמפּלימענטן פאַר אירע פיינע טעאַטער-דערגרייכונגען. איז פון יענער יונגישטשקער "יונה בלעי", אַרויסגעקומען די גאַר פיינע שוישפילערין העלען בלעי.

איר קענט שוין פאַרשטיין, אָז די פרייד, דעם נחת וואָס מיר האָבן זיך פאַרגעשטעלט צו האָבן ביי דער דערעפענונג פון אונזער נייעם טעאַטער איז צונישט געוואָרן...

האָבן מיר נאָך געצערטלט אַ באַהאַלטענע האַפענונג, אָז אפשר וועט די דערעפענונג, די אַנטפלעקונג פון אונזער טעאַטער פאַר דער עפענט-לעכקייט, די קינסטלערישע אויפּפירונג, די פרעכטיקע רעזשי, די שוישפּי-לערישע דערגרייכונגען, אפשר וועט דאָס אַלעס דעם טעאַטער געבן דעם נויטיקן שוואונג, די דערהויבונג און עס וועט באַזיגן די פינצטערע כוחות וואָס האָבן אונז די פאַרביטערונג געבראַכט. טראָץ זייערע קלייגלעכע אַמ-ביציעס וועט דאָס טעאַטער זיך דורכשלאָגן זיין וועג און מיט דער צייט זיין בכוח אַט די בייזע כוחות צו באַזייטיקן.

איז אָבער די באַהאַלטענע האַפענונג ניט מקוים געוואָרן. וויל איך זיך ניט אונטערנעמען צו משפּט'ן, צי ס'זיינען גערעכט געווען די קריטיקער וואָס האָבן כמעט איינשטימיק אונזערע ערשטע צוויי אויפּפירונגען, "די פּוסטע קרעטשמע" און "איינזאַמע מענטשן" אויפּגענומען מיט ווייניק באַגייסטע-רונג, כאַטש מיט גוטן ווילן און מיט דער גרעסטער אויפּריכטיקייט האָבן זיי אפשר געשטעלט צו שטרענגע פּאָדערונגען און אַזוי צעגלידערט די אויפּפירונג, די רעזשי און דאָס שפּילן, אָז דער סך-הכל, די אונטערשטע שורה איז געווען זייער ניט גינסטיק.

וויל איך דאָ ציטירן פון אַן אַרטיקל פון אַ זייער אָנגעזעענעם, ערנסטן זשורנאליסט אונזערן, דר. ה. זאָלאַטאַראָוו. איך טו עס דערפאַר, ווייל אין זיין לאַנגן אַרטיקל האָט ער אויך טענות צו די קריטיקער אונזערע פאַר זייער שטרענגן צוגאַנג:

„אַ גרופע טאַלאַנטפולע, יונגע, אַמביציעזע אידישע שוישפילער, אָן גליענדיקע שטערן, ניט אין דער האַפענונג צו מאַכן שטיקער גאַלד, נאָר מיט דעם שטרעבן אויפצופירן ליטעראַרישע דראַמען און אויך קינסטלעריש זיי אויפפירן אונטער געניטער רעזשי... די נייע קינסטלערישע געזעלשאַפט איז אויפגעטראָטן פאַרן גרעסטן פובליקום און דער אידישער אינטעליגענץ אין פּרין הירשביינ'ס „פּוסטע קרעטשמע“.

„מיר זיינען אויף יענער פאַרשטעלונג געווען. האָבן אַלע אירע גוטע זייטן און אַלע אירע פעלערן געזען. מיר האָבן זיך ניט אַפגענאַרט, ניט אין די דערוואַרטונגען פריער און ניט אין דעם וואָס מיר האָבן געזען אין טעאַטער. וואַלט דאָך גוט געווען. לייזן מיר אָבער אַלע פון אַ גרויס אומ-גליק. אונזערע קריטיקער גייען צו צו דער אידישער ליטעראַטור, צו דער אידישער קונסט און דראַמע, אפילו צו דער נייעסטער דערשיינונג פון אַ קינסטלערישן טעאַטער, מיט אַזאַ מאַסשאַב און מאַס פון פּאָדערונגען, ווי עס פּאַסט זיך צוצוגיין צו די גרעסטע פון דער וועלט. אָדער זיי לויבן אָן אַ מאַס, אָדער זיי פאַרדאַמען אָן אַ מאַס. און אַנשטאַט צו טאָן דאָס ביסעלע גוטס וואָס די קריטיק דאַרף טאָן — אינטערפּרעטירן און דערמוטיקן דאָס גוטע, דאָס העלפן אַנטוויקלען — אַנטמוטיקן זיי עס און שיטן אָפּט אַרויף אַ לאַפעטע ערד אויף דעם יונגן בוימעלע. מיר האָבן יאָרן לאַנג געלייענט טעאַטער-קריטיק פון די גרעסטע אייראָפּעאישע טעאַטער-קריטיקער אין פאַרשידענע שפּראַכן, און מיר געדענקען ניט אַז עס זאָל אפילו דער גרויסער אייראָפּעאישער בינע געשטעלט ווערן אַזוי פיל פּאָדערונגען פון פּולקאַמענ-קייט אויף איינמאַל. אום גאַטעס ווילן, ווי קען מען דאָס פּאָדערן פּולקאַמענ-קייט אין דעם קינסטלערישן שפּילן? אַ קאַלעגע האָט אָנגערופן דאָס נייע אידישע טעאַטער „דאָס טעאַטער פון רחמנות“. מיר זיינען זיך מודה, פאַר אונז קלינגט דער נאָמען אַ ביסל באַמבאַסטיש. פיל רואיקער האָט אים כאַראַקטעריזירט דער רעזשיסאָר עמאַנועל רייכער אַליין פון דער בינע: ער ווייסט, האָט ער געזאָגט, אַז טעכניש איז די אויפפירונג נאָך ניט פּאַלקאַם... אָבער אינגאַנצן גענומען, האָט ער באַטאַנט, האָבן מיר אייך געגעבן דאָס בעסטע וואָס מיר האָבן.

„און אַזוי איז עס. דאָס נייע אידישע טעאַטער איז אין קינסטלערישן זין „דאָס בעסטע וואָס מיר האָבן“. און די אויפגאַבע אפילו פון דעם ער-

לעכן רעצענוענט און קריטיקער, דארף זיין, אַנצואווייזן אויף די פעלערן וואָס קענען אויסגעבעסערט ווערן, און פאַרשטענדלעך מאַכן פאַר דעם עולם דאָס גאַנצע, כדי ער זאָל בעסער קענען אָפּשאַצן דאָס קינסטלערישע. דערמיט מאַכט ער אַן ערנסטן און ערלעכן פאַרווך צו דערהויבן די אידישע בינע און דאָס אידישע טעאַטער.”

אַיך האָב מיט אַ כיוון ציטירט דר. זאָלאַטאַראָוו'ס טענות צו די טעאַטער-קריטיקער ווייל דאָס גיט מיר די געלעגנהייט אַרויסצוזאָגן מיינע אייגענע טענות אַרום דעם ענין, כדי כאַטש אַ ביסל אַיך צו באַקענען מיט דעם ווי עס פילט דער בעסערער און ערנסטער שוישפילער ביי אַ פרעמיער פאַרשטעלונג, ווען די קריטיק זיצט אין טעאַטער.

ווייל איך דאָ, ראשית, פאַרצייענען אַן אַנגענומענע מיינונג פון שוישפילער און טעאַטראַלן איבער דער גאַרער וועלט, אַז דער ערגסטער עולם, פאַר וועמען זיך צו ווייזן, איז דער וואָס באַשטייט פון קריטיקער, שרייבער און הויך-אינטעליגענץ בכלל. זיי זיינען אַ קאַלטער עולם. דער געוויינלעכער אויסדרוק פון שוישפילער ביי אַזאַ פאַרשטעלונג איז: „עס וויעט אַ קעלט פון טעאַטער”. מיר, אויף דער בינע, פילן ניט קיין שום אויסדרוק פון וואַרעמ-קייט, פון באַגייסטערונג — עלעמענטן וואָס אַן זיי קען דער שוישפילער ממש ניט אַטעמען, קען ניט געבן פולן אויסדרוק צו זיין טאַלאַנט, זיין קינסטלערישער אינטואַיציע.

עס איז פאַרשטענדלעך, אַז די וואָס קומען אין טעאַטער מיט דער ספעציעלער פליכט צו דאַרפן שרייבן אַ קריטיק, אַז זיי זאָלן זיך היטן עפענטלעך צו ווייזן זייערע געפילן און איינדרוקן, כדי צו באַהאַלטן זייער מיינונג פאַרן עולם און פאַר זייערע קאַלעגן קריטיקער. ס'איז אַבער שווער צו פאַרשטיין פאַרוואָס שרייבער בכלל און אַזוי-גערופענע הויך-אינטעליגענץ זיינען אַזוי קאַרג אין אויסדריקן זייער צופרידנקייט ביי אַ פאַרשטעלונג. כדי איר זאָלט זיך פאַרשאַפן וואונדערן פונדאָנען מיר ווייסן דאָס, וועל איך אויסזאָגן אַ סוד, עפעס וואָס ניט קיין סך פון עולם ווייסן.

ביי יעדער פרעמיער פאַרשטעלונג, אין דער מורא-דיקער נערוועזיטעט וואָס הערשט סיי אויף דער בינע, סיי אין די הערצער פון די שוישפילער, קוקן מיר אַלע אין די צווישן-אַקטן, דורך אַלערליי עפענונגען און אין אַרום דעם פאַרהאַנג, און שטודירן די פנימ'ער, סיי פון די קריטיקער, סיי פון די מערסטע פראַמינענטע און אַנגעזעענע פערזענלעכקייטן פון דער

ליטעראַריש-קולטורעלער וועלט וואָס זיצן אין טעאַטער, און זיי — אַזוי ווי זיי וואָלטן געוואוסט פון אונזערע באַהאַלטענע בליקן... מיר האָבן כמעט קיינמאָל בשום-אופן ניט געקענט פון זייערע פּנימ'ער אַראַפּלייענען אַ מינע, אַן אויסדרוק, וואָס זאָל אונז געבן די מינדעסטע אַנצוהערעניש וואָס זייער מיינונג איז פון דער פּאַרשטעלונג. איז עס טאַקע מוראַדיק שווער פאַר אונז, ביי אַזאַ פּאַרשטעלונג, צו געבן אַלץ וואָס מיר פאַרמאָגן...

לאַמיר אייך שוין אויסזאָגן גאָך אַ סוד. מיר דוכט, אַז דאָס ווייסט כמעט קיינער ניט אויסער אונז, שוישפילער, און גאַענטע מענטשן. די העכסטע שטופע פון נערוועזיטעט ביי אונז פלעגט זיין, ווען מ'האַט אונז אַנגעזאַגט אַז אַב. קאַהאַן זיצט אין טעאַטער. כמעט יעדער איינער אין אונזער טעאַטער-וועלט האָט זיך מער געשראַקן פאַר זיין מיינונג. צוליב זיין פּאַזיציע אַלס רעדאַקטאָר פון דער אַממעריסטן-געלייענטער אידישער צייטונג אין דער וועלט, איז זיין איינפלוס געווען אומגעהויער גרויס. די ליינער פון „פאַר-ווערטס“ האָבן שטאַרק רעספּעקטירט זיין מיינונג און זיינען באַווירקט געוואָרן פון זיין אַפּשאַצונג. איך וויל אייך דאָ ברענגען צוויי ביישפּילן, וואָס באַשטעטיקן דאָס וואָס איך האָב געזאַגט.

געדענקען עס מן הסתם אַ סך פון אייך, אַז אַרום 1907-1908 איז יעקב גאַרדין געווען אויף דער העכסטער שטופע פון זיין פּאַפּולאַריטעט ביים טעאַטער-עולם און ביי די ליינער פון אידישע צייטונגען בכלל. האָט אַב. קאַהאַן אַרום יענער צייט געשריבן אַ גאַנצע סעריע אַרטיקלען אין „פאַר-ווערטס“ מיט אַפּשאַצונגען וועגן יעקב גאַרדינ'ס טאַלאַנט אַלס דראַמאַטורג, צעגלידערט אַ סך פון זיינע דערפאַלגרייכע פּיעסן און אונטערגעצויגן ניט קיין גינסטיקן, ניט קיין שמייכלענדיקן סך-הכל פון גאַרדינ'ען אַלס דראַמאַטורג. און, מערקווירדיק, נאָך יענע אַרטיקלען פון אַב. קאַהאַן האָבן אַ סך פון מיינע פּריינט און באַקאַנטע, וועלכע האָבן פּונקט ווי איך געהאַט אַ גאָר הויכע מיינונג וועגן גאַרדינ'ען אַלס דראַמאַטורג, מיטאַמאָל צו מיין גרעסטער איבעראַשונג פאַרלאָרן זייער באַגייסטערונג פאַר אים. זיי האָבן גערעדט כמעט מיט ביטול וועגן זיינע פּיעסן.

קאַהאַנ'ס מיינונג איז פאַר אַ גרויסע צאָל פון זיינע ליינער געווען וואָגיק, כמעט הייליק. די גרויסע מערהייט „פאַרווערטס“ ליינער זיינען געווען די אַרבעטער-מאַסן. זיי האָבן געהאַט גרויס דרד-אַרץ פאַר קאַהאַנ'ס ערלעכקייט, פאַר זיין גרייטיקייט זיך אַנצונעמען פאַר דעם געקריוודעטן — עפעס פון דעם וואָס איך האָב געפילט, ווען קאַהאַן האָט, ניט קענענדיק מיך אפילו, זיך אַנגענומען מיין קריוודע אין פּיפּלס טעאַטער, ווי איך באַ-שרייב אין אָנהויב פון „מיין דערציילן“.

מיט יענער סעריע אַרטיקלען, וואו אַב. קאהאַן האָט אַרויסגעזאָגט זיין ניט־גינסטיקע מיינונג וועגן יעקב גאַרדינ'ס שאַפן, האָט ער דעם דראַמאַ־טורגס פּאָפּולאַריטעט היפש פאַרקלענערט.

מיין צווייטער ביישפּיל האָט צו טאָן מיט מיין שוואַגער, לודוויג זאָץ. האָב איך שוין אַ פּאַר מאָל אייך צוגעזאָגט אין „מיין דערציילן“, אַז איך וועל זיך אָפּשטעלן מער אויף אַב קאהאַן'ס מיינונג וועגן לודוויג זאָץ און ווי אַזוי מיין שוואַגער האָט אויף דעם רעאַגירט. ווי איר געדענקט, האָט אַב. קאהאַן אין זיין קריטיק פון „אַ פאַרוואַרפן ווינקל“ אַרויסגעזאָגט ניט קיין צו־גיטע מיינונג וועגן זאָץ'ן אין דער ראַלע פון „טאָדדעס“, כאַטש זאָץ האָט אין דער ראַלע אַרויסגערוּפּן אַ סך באַגייסטערונג, און די מערסטע רעצענזענטן און קריטיקער האָבן אים שטאַרק געלויבט.

די ראַלע פון טאָדדעס איז בפּירוּש ניט קיין קאָמיקער־ראַלע. זאָץ האָט אפּילו אַרויסגעוויזן אַ היפשע מאַס טראַגזום אין יענער ראַלע. קאהאַן זאָגט: „זאָץ'ן איז דיזע ראַלע זייער ניט געראַטן. ער איז אַ קאָמיקער אין דעם געוויינלעכען זין, און דאָ פּאָדערט זיך קינסטלערישע אַרבעט פון אַ העכערן סאַרט. דאָס איז אים ניט געלונגען...“ די מיינונג קאהאַן'ס האָט זאָץ'ן זייער וויי־געטאָן. אין יענער צייט איז זאָץ ניט געווען פון די שווישפּילער, וואָס טראַגן זיך אַרום מיט דער זיכערקייט, אַז זיי זיינען גאָטס־געבענטשטע טאַלאַנטן. אָבער אויף אַזאַ קלאַפּ פון אַב. קאהאַן'ען האָט ער זיך ניט געריכט. ער האָט אָבער ניט געוואָגט צו האָבן עפענטלעכע טענות צו אַב. קאהאַן... דעם קומענדיקן סעזאָן איז ער אַנגאַזשירט געוואָרן פון עדלשטיינ'ען אַלס „סטאַר“ פאַר זיין סעקאַנד עוועניו טעאַטער. ער איז דאָרט אויפגע־טראַטן אין גרשוּן באַדער'ס „דעם רבי'נס ניגון“. אין דער ראַלע פון יונגן רבי'לע האָט ער געהאַט אַזאַ ריזיקן דערפּאָלג, וואָס איז כמעט שווער צו געפינען אַ פאַרגלייך אין דער געשיכטע פון אידישן טעאַטער. ווען קאהאַן האָט געשריבן וועגן אים אין יענער ראַלע, האָט ער אויסגעדריקט אַ מיינונג אַז זאָץ איז ניט קיין קאָמיקער. נאָך קאהאַן'ס יענער קריטיק האָט זייער אַפט פּאַסירט, אַז ווען דער עולם פון טעאַטער האָט געקייכט פון געלעכטער, פון זאָץ'ס שפּילן דעם רבי'לע, האָבן זיך געהערט אויסרוּפּן: „לאַכט ניט, ער איז ניט קיין קאָמיקער...“

מיט קוראַזש פון זיין אַ סטאַר, און האָבנדיק אַזאַ ריזיקן דערפּאָלג אין אַ גרויסן טעאַטער אויף סעקאַנד עוועניו, האָט זאָץ, טיילווייז גערייצט פון זיינע געשוואוירענע פאַרערער, פון דער בינע זיך אויס'געטענה'ט מיט קאהאַן'ען גאַרניט אויף אַ קאָמפּלימענטירנדיקן אופן. דאָס איז אויפגעכאַפט געוואָרן פון אַ צאָל טעאַטער־שרייבער. דער „פאַרווערטס“ איז ממש פאַר־

פלייצט געוואָרן מיט אַן אַ שיר בריוו פון די לייענער וועגן דעם ענין. צי איז זאָץ אַ קאַמיקער, צי ניט. אין די בריוו זיינען די מיינונגען געווען היפּשלעך צעטיילט. די גרעסטע מערהייט אָבער האָט אָנגענומען קאַהאַנס מיינונג, אַז זאָץ איז ניט קיין קאַמיקער.

גייט עס מיר ניט אַזוי שטאַרק אין די מיינונגען וואָס זיינען אַרויסגעזאָגט געוואָרן. עס וואַרעמט מיך אָבער דאָס האַרץ ווען איך דערמאָן זיך מיט בענקעניש אין דעם גרויסן אינטערעס, וואָס דער אידישער טעאַטער-עולם האָט אַרויסגעוויזן דעם טעאַטער און די שוישפּילער. דאָס ווייזט, אַז דאָן איז דאָס אידישע טעאַטער געווען אַ טייל פון זייער לעבן. בענקט זיך שטאַרק נאָך יענער צייט. אַט דער אינצידיענט אונטערשטרייכט ווידער קאַהאַנס גרויסן איינפלוס אויף זיינע לייענער און אויף די טעאַטער-גייערס.

דערפאַר איז אונזער נערוועזיטעט געווען אַזוי גרויס ווען קאַהאַן איז געווען אין טעאַטער. קאַהאַן האָט געהאַט אַ געוואוינהייט קיינמאַל ניט צו פאַרלאָזן זיין פּלאַץ ביי די אַנטראַקטן אין טעאַטער. איז חוץ דעם וואָס מיר פּלעגן פון אונזערע באַהאַלטענע פענסטערלעך קוקן און שטודירן קאַהאַנס פנים, פּלעגן מיר אויך אַרויסשיקן ספּעציעלע שלוחים, זיי זאָלן שפּיאַנירן, אפשר וועט זיי געלינגען אויפּפאַפּן אַ וואָרט, אַן אויסדרוק, וואָס וועט אונז געבן אַן אַנצוהערעניש, וואָס זיין מיינונג איז וועגן דער פאַרשטעלונג. ס'איז אונז אָבער קיינמאַל ניט געלונגען.

האַב איך אין אַ פּריערדיקן קאַפיטל זיך אויסגעדריקט, אַז קאַהאַנס אַרויסגעזאָגטע מיינונג וועגן לודוויג זאָצ'ן אין דער ראַלע פון „טאַדדעס“ האָט אין אַ גרויסער מאָס געהאַט צו טאָן מיט דעם, וואָס זאָץ איז אַוועק אויף נאַרישע וועגן אין זיין קאַריערע אַלס שוישפּילער. אין מיינע אָפּטע גע- שפּרעכן מיט לודוויג'ן אין סעזאָן פון „פאַרוואָרפּן ווינקל“ האָט ער מיט ערגערניש און טיפּן פאַרדרוס גערעדט וועגן קאַהאַנס מיינונג וועגן אים, אויסדריקנדיק דעם געדאַנק, אַז עס לוינט זיך ביט פאַר אַ שוישפּילער אויף דער אידישער בינע זיך ערנסט צו פאַרטיפּן און פאַרטראַכטן ווי אַזוי קינסטלעריש אַ ראַלע צו שאַפּן: — „עס ווערט ניט אָפּגעשאַצט“.

איך האָב. פאַרשטייט זיך, געפרוּאוּט אים באַווייזן, אַז ער איז אומגע- רעכט. אַ קריטיקער האָט דאָס רעכט איבערצוגעבן דעם איינדרוק וואָס אַ פּיעסע אָדער אַ שוישפּילער האָט אויף אים געמאַכט, אויב ער איז נאָר אויפּריכטיק אין זיין מיינונג. ווי געזאָגט, האָט זיין גרויסער דערפאַלג אויף סעקאַנד עוועניו אים היפּשלעך צעטומלט און אים פאַרפירט אויף נאַרישע, און פאַר אים און פאַרן טעאַטער בכלל, שעדלעכע וועגן.

ד'פנים, אז ניט אין קיין מזל/דיקער שעה איז „דאָס נייע אידישע טעאַטער“ אונזערס געבוירן געוואָרן. אפילו איך אליין, וואָס האָב אַזוי פיל האַרץ און נשמה אין דעם אַריינגעלייגט, אפילו ביי מיר אליין האָט דאָס טעאַטער ניט דעם געהעריקן מזל זיינעם.

ווען איך האָב געטראַכט פון דערציילן אייך וועגן דעם ערשטן און איינציקן סעזאָן וואָס דאָס טעאַטער האָט פאַר מיר עקזיסטירט, בין איך זיכער געווען, אז דאָס וועט פאַרנעמען ניט ווייניקער פּלאַץ ווי דער ערשטער סעזאָן אין שוואַרצ'ס אוירווינג פּלעיס טעאַטער. אָבער איצט, ווען איך דאַרף מיינע געדאַנקען ברענגען צום אויסדרוק, ווילט זיך מיר וואָס שנעלער דאָס איבערקומען, ווערט מיר איבערדריסיק דאָס טראַכטן דערפון, ווער איך באַהערשט פון אַ געפיל וואָס ווייניקער זיך צו גריבלען אין יענע געשע-ענישן...

פרוביר איך פאַר זיך אליין צו פאַרטייטשן אָט דעם מאַדנעם געפיל מיינעם, ווערט פאַר מיר קלאַר פאַרוואָס אָט דער געפיל האָט מיך באַהערשט. עס קען קיין שום צווייפל ניט זיין, אַז מיר, די גרופע שוישפילער, וואָס האָבן אויפגענומען לואי שניצער'ס גרייטקייט צו העלפן שאַפן אַ נייעם, אמת-בעסערן אידישן טעאַטער, האָבן אין דעם אַריינגעלייגט די בעסטע כוחות, די שענסטע טרוימען, די ריינסטע כוונות, וואָס מיר האָבן פאַרמאָגט, אָבער, הפנים, די פערזענלעכע אַמביציעס וואָס האָבן שניצער'ן געבראַכט צו יענעם פאַרווך זיינעם, האָבן באַזיגט און צונישט געמאַכט אַלע אונזערע אַנשטרענגונגען. איז מקוים געוואָרן דער אַלטער, באַקאַנטער אויסדרוק, „דער באַרג האָט אַ מויו געבוירן“.

איז, כאָטש וועגן די ערשטע צוויי פיעסן, „די פוסטע קרעטשמע“ און „איינזאַמע מענטשן“, איז זייער אַ סך געשריבן געוואָרן אין דער אידישער און ענגלישער פּרעסע און, אין סך-הכל, איז אַרויסגעזאָגט געוואָרן אַ סך לויב, אַ סך שבחים... אויף מיין חשבון איז פאַרשריבן געוואָרן אַ היפש ביסל גוטע, אויפריכטיקע און קאַמפּלימענטירנדיקע מיינונגען — גייט עס מיר אָבער אַלץ ניט איין, ווייל ווי אַ גאַנצעס איז די אויפנאַמע פון דער קריטיק געווען שטאַרק אומגינסטיק. עס האָבן געשריבן די וויכטיקסטע טעאַטער-שרייבער פון יענער צייט: יואל ענטין, הלל ראַגאַף, ב. גאַרין, ישראל דער יענקי, אוריאל מזיק, זישע לאַנדוי, מ. גרים, און אַ גאַנץ צעטל שרייבער אונטער אַלערליי ראשי-תיבות.

איך פיל זיך שולדיק, וואָס אַזוי פיל ערנסטע אַנשטרענגונגען פון אַזוי פיל אויפריכטיקע שרייבער ווערן פון מיר אַזוי ברוטאַל איגנאָרירט. אָבער סיי מין טעאַטער-אינסטיטוט, סיי מין געפיל פאַר יושר זאָגן מיר אונטער, אַז

צו ציטירן פון די אלע קריטיקער, וועל איך בלויז פארנעמען א סך פלאץ. די אונטערשטע שורה וועט בלייבן ניט מער ווי דאָס, וואָס דר. זאָלאַטאַראָוו האָט אַרויסגעזאָגט אין זיין אַרטיקל, פון וועלכן איך האָב פריער ציטירט. אָבער אַזוי ווי איך דערצייל וועגן זיך אַליין, וועל איך זיך דערלויבן צו באַרימען מיט ציטירן בלויז אַ פּאַר מיינונגען, וואָס זיינען וועגן מיר געשריבן געוואָרן.

שרייבט הלל ראָגאַף וועגן „אינזאַמע מענטשן“ אין „פּאַרווערטס“ : „צילי אַדלער דערהויבט זיך מיט איר שפּילן צו אַ הויכן גראַד פון ריינער קונסט. די ראַלע איז אַ גרויסע און אַ שווערע, דאָך פילט זיך ניט קיין איינציקע פּגימה אין די אלע פינף אַקטן. מיר געדענקען ניט אַ פּאַל, ווען אַט די זעלענע קינסטלערין האָט דעם עולם אַזוי באַצויבערט ווי אין דער ראַל. איר געשטאַלט, אין אַלגעמיין, און דער אויסדרוק פון איר געזיכט אין די קריטישע מאַמענטן, שוועבן פאַרן צושויערס אויגן לאַנג, לאַנג נאָכדעם ווי ער פּאַרלאָזט דאָס טעאַטער“.

וועגן דער זעלבער ראַלע, נעם איך אַרויס אַט דעם קורצן אויסדרוק פון דער רעצענזיע אין „טאַג“ :

„מענטשן ווערן צעבראַכן פון די ליידן פון דער צוויי-און-צוואַנציק יאָ-ריקער פּרוי קייטי — לאַנג לעבן זאָל די רירנדיקע, מענטשלעכע, נאַטיר-לעכע צילי אַדלער...“

און אַט איז נאָך איין אויסדרוק פון אַ רעצענזענט פון דער זעלבער פּיעסע :

„בלויז פאַר איין צילי אַדלער זיינען דאָ ניט געלעגן קיין שטרויכלונגען אין וועג. אָבער וואו, גוטע מענטשן, איז דען דאָ אַ שטרויכלונג פאַר אַן אַקטריסע, וואָס איז צו עטלעכע און צוואַנציק יאָר געוואָרן אונזער סאַראַ בערנאַרד און קאַמיסאַרזשעווסקאַיאַ אינאיינעם?“ (איך בין אַזש רויט געוואָרן דאָס לייצענדיק).

איז נאָך דאָ כּדאי צו פּאַרצייענען, אַז דורך יענעם סעזאָן איז אין טעאַטער געשפּילט געוואָרן דוד פּינסק'ס „שטומער משיח“, מיט עמאַנועל רייכער אין דער הויפּט-ראַלע; שלום אַש'ס „מיטן שטראַם“; דימאָו'ס „בראַנקס עקספרעס“; „שמשון און דלילה“ פון סווען לאַנגע. אַ צאָל פון די פּיעסן האָבן געהאַט אַ דורכשניטלעכן דערפאַלג. קיין איינע פון זיי האָט ניט געוואָלדיק אויסגענומען.

צווישן די געשפּילטע פּיעסן יענעם סעזאָן אין גאַרדען טעאַטער איז אויך געווען איבסענ'ס וועלט-באַרימטע פּיעסע „נאַראַ“. דאָס איז געשפּילט געוואָרן צום ערשטן מאַל דינסטיק דעם 3טן פעברואַר, 1920, צו מיין ערן-

אָוונט. די גאַנצע שטימונג אין טעאַטער און אויך מיין פּערזענלעכע שטימונג זיינען אַוודאי ניט געווען קיין יום-טובֿ'דיקע. לגבי מיינע געפילן (גרייטנדיק זיך צו יענעם יום-טובֿ מיינעם) זיינען מיינע פּאַרדרוסן און ערגערנישן אין אוירווינג פּלעיס טעאַטער ביי מיין „שמעטערליג שלאַכט“ יום-טובֿ געווען אַ צוקער-לעקעכל. דאָרט, אויב איר געדענקט, בין איך דעם אָוונט פון דער פּאַרשטעלונג באַלוינט געוואָרן סיי מיט האַרציקער וואַרעמקייט פון מיינע קאַלעגן שוישפּילער, סיי מיט דער יום-טובֿ'דיקער שטימונג, וואָס האָט געהערשט אין טעאַטער אַ דאַנק דער אָנוועזנהייט פון מיינע טאַטע-מאַמע, יעקב פ. אַדלער און דיינע פיינמאַן. (דעם יאָר איז מיין מאַמע געווען פּאַרנומען אין דעם טעאַטער וואו זי האָט געשפּילט, און מיין טאַטע האָט אין אַ האַרציקער טעלעגראַמע מיר געלאָזט וויסן, אַז ער קען מיט מיר זיין „נאָר אין גייסט“).

קען איך זיך ניט באַקלאַגן, אַז דער עולם האָט זיך ניט אָפּגערופן צו מיין אָוונט. דאָס טעאַטער איז געווען געפּאַקט. דער עולם האָט מיך וואַרעם אויפגענומען. אַ טייל פון די קאַלעגן מיינע האָבן זיך מיט מיר געפּרייט. אַרום און אַרום אָבער, איז מיר דער יום-טובֿ געווען איבערדריסיק, ווען ניט די עטלעכע הונדערט דאָלער, אין וועלכע איך האָב זיך גענויטיקט, וואַלט איך מיט פּאַרגעניגן די באַלעבאַטיים פון טעאַטער מוחל געווען דעם אָוונט.

איך וואַלט אפּשר אינגאַנצן ניט דערמאָנט דעם ענין. האָט מיר אָבער אימפּאַנירט, וואָס ווי אַ צושויער יענעם אָוונט, אַן מיין וויסן, איז אין טעאַטער געזעסן דער באַרימטער ציוניסטישער פירער לואיס ליפּסקי, און צו מיין גרעסטער איבעראַשונג האָט ער געשריבן אין „מאָרגען-זשורנאַל“ דעם 9טן פעברואַר אַ זייער וואַרעמע רעצענזיע וועגן יענעם אָוונט מיינעם. וויל איך זיך ניט אונטערנעמען צו זאָגן, אַז דאָס איז דאָס איינציקע מאָל וואָס לואיס ליפּסקי האָט געשריבן וועגן טעאַטער. אָבער עס פרייט מיך וואָס איך האָב געהאַט די זכּיה צו זיין אַ טעמע פאַר איינע פון די געציילטע טעאַטער-קריטיקן וואָס ער האָט אין זיין לעבן געשריבן.

איך קען ניט ציטירן דעם לאַנגן אַרטיקל. וואו ער צייגט אַ סך פּאַר-שטענדעניש פאַר טעאַטער און אַ פיינע באַציאונג צום שוישפּילער. איך וועל אייך איבערגעבן בלויז עטלעכע שטעלן:

„צילי אַדלער. די יונגע, באַגאַבטע אידישע אַקטריסע, האָט געשפּילט „נאָראַ“ דעם לעצטן דינסטיק אָוונט אין נייעם אידישן טעאַטער און האָט דורך דעם זיך פרובירט פאַרמעסטן מיט די אַנדערע אַקטריסעס פון ערשטן קלאַס אין אַ ראַלע וועלכע שטעלט גרויסע פּאָדערונגען צו די כּוחות פון

א שוישפילערין. אַ הויז אָנגעפילט מיט פריינט — אמת'ע פערזענלעכע פריינט — האָט באַגריסט די ליבנסווירדיקע אַרטיסטין און האָט אַרויסגעוויזן ניט נאָר אַ טיפן אינטערעס אין איר שפּילן „נאַראַ“ נאָר אויך אַן אמת'ע פּער-זענלעכע ליבע צו איר. מען קען זאָגן גלייך פון אָנהויב, אַז צילי אַדלער האָט זיך ספּראַוועט אין דער ראַלע מיט קרעדיט. זי האָט אַרויסגעצייגט אומגעוויינלעכע אינטעליגענץ, האָט געמאַכט אַ טיפן אינדרוק מיט איר אויפריכטיקער אינטואַציע און פיל פאַרשטענדעניש פאַר דער שווערער ראַלע. עס וואָלט געווען נאַריש צו מאַכן פאַרגלייכן. מאַדאַם קאַמיסאַרוזשעווסקאַיאַ'ס „נאַראַ“ איז געווען אַן אויסגערעכנטע שטיק פאַרשטעלונג, אין וועלכער ס'האַבן געפּעלט פייער און וואַרעמקייט, אָבער עס האָט געהאַט אירע איי-גענע שיינקייטן. נאַזימאַוואַ איז ערטערווייז געווען פיל בעסער, אַבוואַל, אין די ערנסטע מאַמענטן האָט איר געפּעלט אויפריכטיקייט. מרס. פּיסק'ס „נאַראַ“ איז געווען אַ שטיק רייפּע פאַרשטעלונג וואָס איז באַגריפן געוואָרן אין אַ גאַנץ אַנדער גייסט. די אויסשטייענדיקע מעלות פון צילי אַדלער'ס „נאַראַ“ גלייך ביי איר ערשטער פאַרשטעלונג, איז איר מיידלשקייט און איר פּולשטענדיקייט, און אַלס אַזעלכע איז עס געווען אַ זייער אינטערעסאַנטע שטיק קונסט... זי פאַרדינט די לויב פון אַלע ליבהאַבער פון גוטן שפּילן. מיר האָט שטאַרק הנאה געטאַן, ווען ער איז אַריינגעקומען צו מיר אין גאַרדעראַב נאָך דער פאַרשטעלונג און צווישן אַנדערעס מיר געזאָגט: „צילי אַדלער, איך וואָלט זייער געוואָלט אייך זען אין דער ראַלע נאָכדעם ווי איר וועט עס שפּילן כאַטש נאָך אַ צען מאָל“.

דערמאַנט מיך מיין שפּילן „נאַראַ“ אין אַ זייער טשיקאַוון עפיזאָד ביי אַ פאַרשטעלונג פון דער פּיעסע אין בראַזיל אויף מיינעם אַ שפּעטער-דיקן טור דאָרט. נאָך דער פאַרשטעלונג זיינען אַ גרופּע פּרויען אַריינגעקומען צו מיר אין דער גאַרדעראַב. זיי האָבן זיך פאַרגעשטעלט אַלס פאַרטרעטער פון אַ פּרויען אַרגאַניזאַציע און געהאַט צו מיר אַ טענה: למאי איך טרעט אויף אין אַ ראַלע וואָס ווייזט אַז אַ פּרוי לאַזט איבער מאַן און קינדער און גייט אַוועק. „איר טאַרט ניט ווייזן אַזאַ שלעכטן ביישפּיל צו אונזערע פּרויען“.

איך בין, פאַרשטייט זיך, געבליבן ווי געפּלעפט פון דער מאַדנער טענה. און כדי זיך צו ראַטעווען פון זייער צאַרן, האָב איך ספּאַנטאַן גע-ענטפּערט: „נאַראַ קומט מאַרגן אין דער פּרי צוריק — זי האָט בלוין געוואָלט אַנלערנען דעם מאַן אירן און אים איבערשרעקן. אָבער איר מעגט זיין גאַנץ רואיק, נאַראַ וועט מאַרגן צוריקקומען“.

זיי זיינען צופרידענע אַרויס פון מיין „דרעסינג רום“.

געשלאסן האָט זיך דער סעזאָן מיט הירשביינ'ס „גרינע פעלדער“, וואָס בן-עמי האָט דעם פריערדיקן יאָר אין זיין זומער-סעזאָן אין אוירווינג פלעיס טעאָטער אויפגעפירט. אזוי ווי די ראָלע פון „צינע“ אין דער פיעסע איז מיין באַליבסטע ראָלע, ציט עס מיך זיך מער אָפּשטעלן אויף דעם. אגב, איז דאָך דאָס געווען דער אָפיציעלער סוף פון יענעם צערונגענעם חלום אונזערן.

וויל איך אויך אין דעם פּאַל אייך ניט מאַטערן מיט ציטאַטן פון דעם שלל רעצענזיעס וואָס איז וועגן דער פיעסע געשריבן געוואָרן. איך וויל אָבער פאַרצייכענען צוויי מאַמענטן אַרום יענער אויפפירונג — איינער, וואָס האָט בכלל ניט צוטאָן מיט פרעסע-קריטיק, וואָס האָט אָבער פאַר אונז, שוישפילער, געהאַט אַ געוואַלדיקע באַפרידיקונג.

סיי אין אוירווינג פלעיס טעאָטער אין פריערדיקן סעזאָן, סיי אין אונזער נייעם טעאָטער, איז קיינער פון די אַנערקענטע סטאַרס אונזערע ניט גע-קומען זען אונזער אַ פאַרשטעלונג. דער פּאַקט וואָס מיין טאַטע איז געקומען צו מיין אַוונט אין אוירווינג פלעיס טעאָטער — איז עס געווען בלויז אויס אַנערקענונג צו מיר אַלס זיין טאַכטער. איז עס דערפאַר פאַר אונז, שוין שפילער, געווען אַן אַנגענעמע איבעראַשונג ווען צו איינער פון די פאַר-שטעלונגען פון „גרינע פעלדער“ איז געקומען דוד קעסלער. ער איז, בכלל, אין זיין גאַנצן באַנעם געווען אזוי פיל איבערגעגעבן צום טעאָטער, אַז ער האָט הנאה געהאַט פון נייע אויפטוען און נייע פאַרוואַכן.

ווען ניט דער משפּחה-פּלאַנטער צווישן אים און ווילנערין, וואָלט קעסלער מן הסתם אָפּגעריסן צייט און אַרויסגעוויזן אינטערעס צו קומען זען דעם אָנהויב פון בעסערן טעאָטער אין אוירווינג פלעיס. ביי דער פאַר-שטעלונג „גרינע פעלדער“ האָט ער ניט נאָר אַרויסגעוויזן זיין הנאה זיצן-דיק אין טעאָטער מיט אַפּלאַדירן, ער איז אויך געקומען הינטער דער בינע און פּערזענלעך אונז אויסגעדריקט זיין אַנערקענונג און לויב. איך, ספּעציעל, האָב דערפון געהאַט אַ סך פרייד און פאַרגעניגן, עפעס וואָס איך האָב יענעם סעזאָן זייער ווייניק געהאַט.

דער צווייטער מאַמענט ביי דער פאַרשטעלונג פון „גרינע פעלדער“ וואָס איז שוין געווען אַ געמיש פון פרייד און ערגערניש, איז געווען אַב. קאַהאַנ'ס קריטיק וועגן דער פיעסע און וועגן שפילן.

ס'דוכט מיר, אַז עס קענען גאָר קיין צוויי מיינונגען ניט זיין וועגן דעם, אַז „גרינע פעלדער“ איז די שענסטע אידיליע פון אידישן לעבן וואָס איז ווען עס איז געוויזן געוואָרן אויף דער אידישער בינע, און אפשר בכלל אין דער אידישער ליטעראַטור. און עס קען, לויט מיין מיינונג, אויך קיין

ברך הורשביץ מיט די באיאקטערן פון זיין גרויסע פילדער.

מיינע הירשביין-ראָלן

צינע
אין „גרינע פעלדער“

בן־עמי און איך
אין „פוסטע קרעטשמע“

צירל
אין „א פארוואַרפן ווינקל“

צווייפל ניט זיין אז אין דער ראַלע פון „לוי-יצחק“ האָט יעקב בן-עמי אַרויסגעבראַכט אויף אַ וואונדערלעכן אופן דעם אַרעמען, אָבער גייסטרייכן ישיבה-בכור.

אין זיין קריטיק האָט קאהאַן, למשל, אַזעלכע אויסדרוקן: „די פּיעסע איז זייער אַ שיינע, זייער אַן אינטערעסאַנטע, זייער אַן איינדרוקספולע. איר מענט אָפּגיין אין די ענגלישע טעאַטערע מאַנאַטן-לאַנג, וועט איר פון זייערע פּיעסן ניט באַקומען אַזאַ איידל און אַזאַ איידל-מאַכנדיקן גענוס, ווי דער וואָס איר באַקומט אין דיזער פּיעסע. אַזוי ווי אַ פּרעכטיקע געביידע דרינגט אייער נשמה דורך מיט אַ געפיל, וועלכער איז ענלעך צו דעם מוזיק-געפיל, צו דער דערהויבנקייט וואָס אין אייער נשמה ווערט געשאַפּן ווען איר לעזט פּאַעזיע — אַט אַזאַ שטימונג ווערט אין אייך געבוירן און וואַקסט ווען איר קוקט אויף די „גרינע פעלדער“. אַט פּונקט אַזוי פיל איך וועגן די „גרינע פעלדער“, שרייבנדיק דיזן אַרטיקל אַ טאַג נאַכדעם ווי איך האָב די פּאַר-שטעלונג בייגעוואוינט.“

קען דען זיין אַ בעסערע מיינונג פון אַזאַ וויכטיקן זשורנאַליסט און פּערזענלעכקייט ווי אַב. קאהאַן? דאָס איז פאַר אַ טעאַטער זייער אַ גרויסער געווינס. זאָגט ער אָבער אין סאַמע אָנהויב אַזאַ מיינונג:

„אַ געביידע פון וועלכער די אַרכיטעקטור איז אַ שיינע, אַן אינטערע-סאַנטע, אַן אַריגינעלע, אָבער וואָס אין אירע איינצלהייטן זיינען פאַראַן אַ סך פעלערן. דער אַלגעמיינער פּלאַן זאָגט עדות וועגן אַ גייסטרייכן קינסט-לער; פון ווייטן מאַכט דער בנין אויף אייך אַ שטאַרקן איינדרוק — אָבער דאָ איז אַ פּענסטער קרום, דאָ איז אַ טיר ניט ווי עס פּאַסט, דאָרטן זיינען ציגל געלייגט אומגעלומפּערטערהייט... אַט אַזאַ בילד האָט זיך מיר געפּלאַנג-טערט אין קאַפּ ווען איך בין אַרויס פון דעם נייעם טעאַטער וואו איך האָב געזען פּרָץ הירשביינ'ס „גרינע פעלדער“...“

האָט עס אונז באַמת געוואָרפּן אין היץ און אין קעלט לייענענדיק קאהאַנ'ס מיינונג וועגן דער פּיעסע. אַט האָבן מיר געשוועבט אין די הימ-לען פון זיין גוטער מיינונג; אַט זיינען מיר אַראָפּ אין גיהנום ווען ער רעדט וועגן די פעלערן. זיין מיינונג וועגן דעם שפּילן איז אויך אַזוי — אַרויף און אַראָפּ. גיט ער, למשל, אין אָנהויב דעם פּאַלגנדיקן סך-הכל: „יעדער און יעדע האָט געהאַט וואָס צו שפּילן; יעדער און יעדע האָט צוזאַמען געוירקט מיט די איבעריקע אַזוי אַז דער סך-הכל איז געווען ווי אַן אַר-קעסטער אין וועלכן די אינסטרומענטן גיסן זיך צוזאַמען אין איין האַרמאָניע.“ איז דאָך ווידער גוט. נעמט ער אָבער נאַכדעם צעגלידערן יעדן איינעם באַזונדער און ווידער איז דאָ מער חסרונות ווי מעלות. הויבט ער אַן, למשל,

מיט מיר און זאגט: „צילי אדלער האָט די ראָלע אַרויסגעבראַכט אויסגע־
צייכנט, אָבער...“ דאָ קומט אַזוי פיל חסרונות מיינע, אַז ס'קען שוין ניט
זיין „אויסגעצייכנט“... ס'קען שוין אפילו ניט זיין ניש'קשה... .

זאָגט ער וועגן בן־עמי'ן: „ווען בן־עמי באַווייזט זיך אויף דער בינע
אין „גרינע פעלדער“, האָט אַזוי ווי אַן אַטעם געטאָן מיט גייסטיקייט, גראַד
דאָס וואָס עס פאָדערט זיך דאָ... דיזע גייסטיקייט האָט זיך אין אים
געפילט אין די גאַנצע דריי אַקטן“. און ווידער קומט אַן „אָבער“ וואָס
מאַכט אַלץ צונישט.

איך האָב זיך דערלויבט אַרויסצוברענגען אַט דעם ביישפיל פון אָב.
קאַהאַנ'ס קריטיק וועגן „גרינע פעלדער“ וואָס באַשטעטיקט אין אַ געוויסער
מאָס דר. זאָלאַטאַראַוו'ס טענות צו די קריטיקער.

אויב איר געדענקט, האָב איך אין איינעם פון מיינע פריערדיקע קאָפיט־
לען אַרויסגעבראַכט דעם געדאַנק, אַז טראָץ דער הינטער־קוליסן פּאָליטיק
און די ניט־באַרעכטיקטע אַמביציעס פון דער באַלעבאַסטע פון טעאַטער,
האַבן מיר, ווי איך האָב זיך דאָרט אויסגעדריקט, „געצערטלט אַ באַהאַלטענעם
געדאַנק, אַז אפשר וועלן אונזערע אויפפירונגען, דער רעפערטואַר, די רעזשי,
די שווישפילערישע דערגרייכונגען, אַזוי אויפגענומען ווערן פון דער קריטיק
און פונם עולם, אַז אונזער נייער טעאַטער וועט בייקומען די בייזע כוחות
וואָס זוכן אים צו צעשטערן“.

איז ניט באַשערט געווען אַז יענער טרוים אונזערער זאָל פאַרווירק־
לעכט ווערן...

דער דערפאָלג פון „גרינע פעלדער“ האָט, טראָץ דעם אַלעם, די פינאַנ־
ציעלע מערכה פון טעאַטער היפשלעך פאַרבעסערט, אָבער ווען מען האָט זיך
גענומען גרייטן פאַר אַ לענגערן פּראָווינג־טור, וואָס איז אין יענע יאָרן
געווען דער נאַטירלעכער גאַנג פון אידישן טעאַטער, האָב איך מחמת צוויי
סיבות פון טור זיך אָפּגעזאָגט. איין סיבה: דאָס טעאַטער איז מיר מורא־דיק
נמאס געוואָרן... ס'איז מיר דערווידער געוואָרן די אַטמאָספּערע פון טעאַטער.
די אומריינע לופט האָט מיך ממש געשטיקט. איך האָב וואָס שנעלער געוואָלט
אָפּטרייסלען זיך פון נייעם טעאַטער אונזערן.

ניט ווילנדיק, מוז איך מאַכן אַ פאַרגלייך צווישן מיינע צוויי אַנטוי־
שונגען. איך בין פון שוואַרצ'ן קיינמאָל ניט אַוועק מיט אַ געפיל פון שנאה.
איך האָב קיינמאָל פון שוואַרצ'ן צו מיר ניט געפילט קיין פיינטשאַפט.
שוואַרצ'ס שוואַכקייטן, שוואַרצ'ס זוכן צו שטייגן העכער פון אַלעמען, זיינען
געווען אין די ראַמען פון באַרעכטיקטער מענטשלעכער שוואַכקייט. —
שטרויכלונגען וואָס ניט אַלע קענען בייקומען. דאָ, אָבער, אין דעם טעאַטער

האַב איך דערפילט אַ שנאה פון די באַלעבאַטיים צו מיר, און איך מוז מודה זיין, איך צו זיי האָב אויך געפילט אַ באַשטימטע פיינטשאַפט. דער באַלעבאַסטעס ניט-גערעכטע אַמביציעס האָבן לכל הדעות ניט געהאַט קיין גרונט, קיין באַרעכטיקונג און וועלכע ניט איז מעגלעכקייט זיי אַמאָל צו רעאַליזירן.

איך האָב זיך שוין פאַקטיש מיט דעם נייעם טעאַטער געזעגנט. איך בין שוין מיט מער אַדער ווייניקער פאַרגעניגן געווען אַנגאַזשירט אַלס סטאַר-שוישפילערין אין אַנשלאַ שאַר'ס אַרטש סטריט טעאַטער אין פּילאַדעלפּיע. איך האָב שוין, הייסט עס, אין די צוויי סעזאָנען פון אוירווינג פּלעיַס און גאַרדען טעאַטער געהאַט גענוג אַנטווישונג, זיך אַנגעשעפּט מיט גענוג ביי-טערקייט, אויב איך האָב ביי זיך גע'פּוועל'ט אומצוקערן זיך צום אַלטן טעאַטער, שפּילן די ראַל פון דער אַנערקענטער "לידינג לעידי", כדי צו קענען זיך כאַטש גייסטיק אַפּרוען פון דעם האַרצווייטיק און פאַרדרוס וואָס די נייע פאַרוזכן האָבן מיר געבראַכט.

דאָס צווייטע וואָס האָט מיך ווי געצוואונגען זיך אַפּצוואַנגן פון דעם טור, און פון אַ ראַלע וואָס איך האָב אַזוי ליב געהאַט און אַזוי געוואָלט זיך אין איר באַווייזן אויסער ניו יאָרק, איז געווען אַ רייך-פּערזענלעכע סיבה. עס קען זיין, אָו כאַטש דירעקט האָט עס קיין שום שייכות ניט געהאַט אין וועלכן ניט איז אופן מיט דעם טרויעריקן קאַפיטל פון גייעם אידישן טעאַטער, האָט אָבער די ביטערקייט וואָס איך פיל ווען איך דערמאָן זיך אין יענעם סעזאָן, אַן אומדירעקטע שייכות מיט מיין פּערזענלעכער טראַגעדיע, וואָס איך האָב גראַד יענעם סעזאָן דורכגעמאַכט און איבערגעלעבט.

ווען איך האָב דערציילט וועגן דעם געבורט פון מיין קינד, האָב איך געגעבן אַן אַנצוהערעניש וועגן ניט קיין פּולקאַמענעם שלום-בית צווישן מיין מאַן, לאַזאַר פּריד, און מיר. די עטלעכע יאָר פון דאָן ביז דעם סעזאָן, וואָס איך האָלט וועגן אים איצטער אין דערציילן, איז דער שלום-בית אַ סך ערגער געוואָרן.

נעם איך זיך ניט אונטער צו משפּט'ן ווער פון אונז איז געווען מער שולדיק. איך ווייס נאָר, אָו לאַזאַר'ס בנעימות'דיקער און זיידענער אייגנדרוק, וואָס די גאַנצע פּראַפעסיע האָט באַוואונדערט, האָט מיך אַפּגעהאַלטן עטלעכע יאָר פון מאַכן דעם ענדגילטיקן שריט. הפּנים, אָו ס'זיינען דאָ מענטשן אַעזלעכע, וואָס גיבן אַזוי פיל פיינקייט און קאָוילערישקייט דער דרויסנדיקער וועלט, אַז ס'בלייבט ווייניק דערפון פאַר די נאַענסטע און ליבסטע...

איך האָב געפילט, אָו די צעריסנקייט צווישן אונז ווירקט שלעכט אויפן געזונט פון אונז ביידן, און נאָך מער האָב איך מורא געהאַט, אָו אונזער וואַקסנדיקער זון וועט אָנהויבן פּילן אונזער צעריסנקייט; אָו אַ היים אָן

ליבע, אן חבר'שקייט, אן א ווארעמער אטמאספערע קען האבן א שעדלעכע ווירקונג אויף אונזער קינד. כאטש מיך האט געשראקן דער געדאנק, אז איך וועל אמאל דארפן מיין קינד ענטפערן אויף פראגן, האב איך באשלאסן צו נעמען דעם שריט און מאכן א סוף.

דארף איך אייך ניט זאגן, אז ניט מיט קיין לייכטן געמיט נעמט מען אויף זיך די אחריות פון מאכן אזא ענדגילטיקן באשלוס. א שיידונג, בכלל, איז זייער א פינילעכער פראצעס דורכצומאכן ביי אלע מענטשן. די אנגענומענע מיינונג ביי דער וועלט איז, אז ביי שוישפילער איז דאס א לייכטער ענין און ס'זיינען טאקע דא פאלן אין דער שוישפילערשער וועלט וואס קענען ארויסגעשטעלט ווערן פאר א ביישפיל צו בארעכטיקן דעם אויסדרוק וואס געוויסע מענטשן זאגן: שוישפילער בייטן מאן אדער ווייב, ווי מענטשן בייטן וועש אויפן לייב, איז, ווי געזאגט, זיינען דא אזעלכע פאלן אין דער פראפעסיע.

ס'איז אבער אויך אמת, אז אזעלכע פאלן טרעפן אויך ביי מענטשן אויסער דער פראפעסיע. איך פארקערט, בין איבערצייגט, אז אין דער שוישפילער-רישער וועלט איז דער ענין פארבונדן מיט מער אומאנגענעמלעכקייטן ווי אין געוויינלעכן לעבן, איבערהויפט אין דער אידישער טעאטער וועלט, וואו דער פעלד איז אזוי ענג און באגרענעצט.

פון זיך און מיין משפחה קען איך אייך ברענגען גענויע ביישפילן. מיין מאמע האט בלויז חדשים נאכן גט געדארפט זיין אין איין טעאטער צוזאמען מיט מיין טאטן. דאס זעלבע איז אויך געווען מיט מיר. בעת מיין שיידונג און נאך מיין שיידונג איז מיר אלץ אויסגעקומען צו שפילן אין איין טעאטער מיט מיין מאן לאזאר פריד.

איר פארשטייט דאך אליין אז איך האב גארניט געקענט טראכטן, זיי-ענדיק אנגעשטעלט אין א טעאטער, ניט צו דערלאזן אז פריד זאל אין זעלבן טעאטער אנגאזשירט ווערן. איך האב אפילו ביט געקענט, וויסנדיק אין פאראויס אז פריד איז אנגאזשירט געווארן אין א געוויסן טעאטער, אויס-מיידן צו שפילן אין יענעם טעאטער, ווי דאס איז טאקע געשען אין דעם איינציקן בעסערן טעאטער אין וועלכן מיר אלע האבן חשק געהאט צו שפילן, איך מיין שווארצ'ס טעאטער. א צאל סעזאנען איז מיר אויסגעקומען, אנגענעם אדער ניט, צו שפילן מיט פרידן.

יענער שלוס-סעזאן אבער פון וועלכן איך דערצייל איצט איז מיין שיידונג געווען נאך א סיבה פארוואס איך האב ניט אנגענומען ארויסצופארן אויפן פראווינץ-טור מיט „גרינע פעלדער“ אין וועלכע פריד האט געשפילט.

מינע באגרענעצטע פארדינסטן אָבער אין די לעצטע צוויי סעזאָנען (אין אירוונינג פלעיס און גארדן טעאַטערס) האָבן מיר ניט דערלויבט צו בלייבן ניט באַשעפטיקט.

האָב איך אָנגענומען אַ פאַרשלאַג פאַר אַ זומער-סעזאָן אין ברוקלין ליריק טעאַטער אין אַ ביליקער מעלאָדראַמע מיט זעלבסט-געקרוינטע סטאַרס — אַ שרעקלעכער בייט פאַר אַ טור מיט „גרינע פעלדער“. מיין מאַגערע פינאַנציעלע לאַגע האָט מיך אָבער ניט געלאָזט זיין קיין איבערקלייבער. איך האָב צייטווייליק, מיט מיין קינד און פייגע'ן געמאַכט מיין היים ביי מיין גוטער האַרציקער חבר'טע פון מינע שול-יאָרן, די געוועזענע דאָראַ האַר-וויץ, וואָס איך האָב אַ סך מאָל דערמאָנט אין דעם ערשטן טייל פון מיין בוך. דעם גרעסטן טייל פון מיין באַלעבאַטישקייט האָב איך איבערגעלאָזט דאָרט וואו ס'איז געווען אונזער היים פאַר די עטלעכע יאָר וואָס פריד און איך האָבן געוואוינט צוזאַמען אין ניו יאָרק. איך האָב געוואָלט אַז ער זאָל האָבן אַ היים ווען ער וועט צוריקקומען פון טור. איך האָב סוף זומער זיך באַזאָרגט מיט אַ היים אין פילאָדעלפיע און טאַקע דאָרט אָנגעגעבן אויף אַ גט.

ווייל איך דאָ איצט שליסן דאָס קאַפיטל, לאַזאַר פריד אין מיין לעבן, מיט אַ בריוול וואָס איך האָב געקראָגן פון אים אַזש אין אַפּריל, 1943, אַ קנאַפער יאָר פאַר זיין טויט. ער איז דאָן געווען אין אַ סאַנאַטאָריום אין דואַרטי, קאַליפּאָרניע, ניט ווייט פון לאָס אַנדזשעלעס. דער בריוו איז אַן ענטפער אויף מינעם אַ בריוו, וואָס איך האָב אים געשריבן נאָך אונזער זונס גראַדואירן פון מעדיצינישן פאַקולטעט אין ניו יאָרק אוניווערזיטעט. דער בריוו רעדט פאַר זיך אַליין:

„אַפּריל 6, ל. א.

„ליבע צילי!

„איך האָב נאָר-וואָס דערהאַלטן דיין האַרציקן בריוול. זאָל דיך גאָט בענטשן פאַר דינע טרייסט ווערטער און פאַר דער גוטער בשורה. „און ווי שיין און בילדלעך דו האָסט באַשריבן די צערעמאָניע פון אונזער קינדס גראַדואירן.

„איך האָב מיר אַזוי פאַרגעשטעלט אין מיין פאַנטאַזיע. איך זע אַזוי קלאָר וואָס דו האָסט דורכגעלעבט און דורכגעטראַכט אין דעם מאַמענט פון דער צערעמאָניע... אַט אפילו איצט שרייבנדיק צו דיר, גיסן טרערן פון מינע אויגן, פון פרייד און פאַרדרוס. פרייד וואָס עס איז ענדלעך געשען, און אונזער ליכטיק קינד שטייט אויף זיינע אייגענע פיס, מיט אַן אינטעליגענטע פּראָפעסיע, און וועט ניט דאַרפן וואַרטן ביז עמעצער וועט

אים אנגאזשירן און טאָן אַ טובה אין ניט באַצאלן פאַר דער שווערער אַרבעט. אַליין און פריי און אינדעפענדענט, זאָל אים באַר גאַט געבן כוח און געזונט, און איבערהויפט די מלחמה זאָל זיך שנעל ענדיקן.

„און פאַרדרוס, וואָס מיינע אויגן און איך אַליין האָבן עס ניט געקענט זען. כּאָטש איך ווייס אַז דו האָסט מיך גוט פאַרטראַטן. איך ווייס, אַז איך ביידע האָט געטראַכט פון מיר אין דעם מאַמענט. און פאַרדרוס, וואָס איך בין ניט אימשטאַנד צו שיקן אים די מתנה וואָס איך האָב געוואָלט אים שיקן. „דיר קומט דאָך, אייגנטלעך, אַ צווייענדיקער דאַנק. דו ביזט געווען וואָס האָט מיר אַנגעזאָגט די בשורה ווען עס איז אַנגעקומען די טעלעגראַמע, אַז מען נעמט אים אַריין אין N. Y. U. (ניו יאָרק אוניווערזיטעט) און איצט פאַר דעם ליבן בריוול, און אַ דריטער און הויפט-דאַנק קומט דיר — איך קלייב זיך שוין לאַנג דיר עס זאָגן אַדער שרייבן — פאַר דיין גוטער אַרבעט אין העלפן דערציען אַזאָ ליכטיקן מענטשן ווי אונזער קינד, וואָס מענטשן, נאָענטע און ווייטע, קענען זיך ניט אַפלויבן פון אים.

„זאָל עס דיר אויך גיין אַקעגן דאָס איבעריקע וויפיל עס איז דיר באַשערט

צו זיין מיט אונז אין גליק און איבערהויפט אין געזונט.

„וועסט זען דעם בחור, נעם אים אַרום און דריק אים צום האַרצן אַזוי

ווי איך וואָלט עס געטאָן.

„מיט דאַנק דיר נאָך אַמאָל פאַר דיין ליבן בריוו, און אויב דו פוילסט

זיך ניט אַמאָל, שרייב נאָך.

„גריס מר. קאָן.

דיין לאַזאַר.

הפנים, אַז ער האָט זיך ניט געריכט אַז דער סוף פאַר אים וועט קומען אַזוי שנעל... איך האָב נאָך באַוויזן צו שיקן אונזער זון צו אים אין דואַרטי, קאַליפּאָרניע, זיך צו זען מיט אים. קורץ נאָך דעם איז דער סוף געקומען. איך וויל ניט אַריינלאָזן זיך אין איבערגעבן די פאַרשידענע געפילן און די אַן אַ שיר סענטמענטן, וואָס זיינען אין מיר אויפגעשוואומען איצט לייצענדיק און איבערשרייבנדיק אַט דעם בריוו זיינעם. עס וואָלט זיך אפשר געגרענעצט מיט דעם וואָס מענטשן רופן מעלאַדראַמאַטישקייט. וועל איך עס בעסער לאָזן פאַר זיך. איך מוז זיך אַבער אַפּשטעלן אויף דער שורה, וואו פריד זוכט מיר צו דאַנקען פאַר דער בשורה, וואָס איך האָב אים אַנגעזאָגט: „ווען עס איז אַנגעקומען די טעלעגראַמע, אַז מען נעמט אונזער זון אַריין אין ניו יאָרק אוניווערזיטעט.“ איך טו עס צוליב דעם, וואָס דערמיט איז פאַרבונדן אַ מאַדנע סצענע פון פרייד און גליק... גלייכצייטיק פיל איך, אַז איך מוז דאָ פאַרצייכענען מיין דאַנק צו דריי וויכטיקע פערזענלעכקייטן

פון דער אידיש-אַמעריקאַנער פּאָליטישער וועלט, וועלכע האָבן אַ סך גע-
האַלפן אַז יענע טעלעגראַמע פון ניו יאָרקער אוניווערזיטעט זאָל קענען
געשיקט ווערן.

ס'איז ניט אַזוי גרינג געווען יענע יאָרן פאַר אַ אידישן בחור אָנגע-
נומען צו ווערן אין מעדיצינישן פּאַקולטעט פון יענעם אוניווערזיטעט.
פונקט ווי אין שלום עליכ'ס „שווער צו זיין אַ איד“, זיינען הויכע צייכנס
און אפילו אַ גאָלדענער מעדאַל ניט געווען גענוג גאַראַנטיע פאַר אַ אידן
אָנגענומען צו ווערן אין אַזאַ וויכטיקער לערן-אינסטיטוציע. מ'האַט געמוזט
זוכן הילף, ווי מ'רופט עס אין ענגליש, „ציען דראָטן“. איך בין אַרומגעלאָפן
זוכן הילף און געקלאָפט אין אָן אַ שיר טירן. מ'האַט מיך געראָטן זיך צו
ווענדן צו דר. ש. מאַרגאַשעס און זיין ליבער פרוי, וועלכע האָבן, ווי מ'זאָגט,
צוטריט צו פּערזענלעכקייטן, וועמענס וואָרט איז וואָגיק אין יענעם אוני-
ווערזיטעט. זיי האָבן מיר פריינטלעך אויפגענומען, מיר פאַרויכערט צו טאָן
וואָס זיי קענען. זיי האָבן מיר אָבער אויך געראָטן זיך צו ווענדן צו אונזער
ב. וולאַדעק, וואָס איז דאָן געווען דער פּרעזידענט פון ניו יאָרק סיטי
קאָנסיל. זיינס אַ בריוו אויף דער אָפיציעלער „סטיישאַנערי“ קען האָבן אַ
גרויסע ווירקונג.

קען איך ביז היינט ניט פאַרגעסן מיט וואָס פאַר אַ וואַרעמקייט וולאַדעק
האַט מיך אויפגענומען, אויסגעהערט מיין בקשה און געזאָגט: „אַ בריוו אליין
איז ניט גענוג. איך וועל פּערזענלעך זיך זען מיטן „דיען“ פון אוניווער-
זיטעט“. בין איך ממש געפּלעפט געוואָרן פון אַזאַ האַרציקער באַציואונג.
איך האָב באַוואונדערט אונזער גרויסן ב. וולאַדעק, וואָס פאַרנומען און
פאַרטראָגן אין אַזאַ פאַרצווייגטער טעטיקייט וואָס ער האָט געפירט. איינגע-
שפּאַנט אין אַזוי פּיל געזעלשאַפטלעכע פליכטן, נעמט ער זיך די צייט מיר
און מיין זון העלפן — ניט ווי איך האָב אים געבעטן, בלויז מיט זיינעם
אַ בריוו, נאָר אליין פאַרגעשלאָגן צו געבן זיין מי און צייט פאַר פּערזענ-
לעכן קאָנטאַקט מיטן „דיען“. איז ער אַוודאי ניט שולדיק געווען וואָס זיין אַנ-
שטרענגונג האָט ניט דערגרייכט דעם ציל...

האַט מען מיר אין יענע קרייזן גע'עצה'ט איך זאָל פּרוואַוון מיין מזל
און זיך זען מיט אונזער גרויסן פּאָלקס-מענטש, וואָס האָט מיט זיינע אייגענע
כוחות דערגרייכט אַזעלכע הויכע הויכן אין אונזער אַרבעטער-באַוועגונג אין
אין דעם אַמעריקאַנעם פּאָליטישן לעבן בכלל — דער אויסערגעוויינלעך
דערפאַלגרייכער און דאָן פשוט'ער דוד דובינסקי, דער פּרעזידענט פון דער
אינטערנעשאַנאַל — איך זאָל זיך באַמיען צו פּועל'ן ביי אים, אַז ער זאָל
זיך פאַראינטערעסירן. ער קען אפשר העלפן.

איך האָב זיך באַמיט, איך האָב גע'פועל'ט. דער אפשר איז געווען איבעריק — ער האָט געקענט און ער האָט געהאַלפּן. וועל איך אים אייביק בלייבן דאַנקבאַר פאַר זיין מענטשלעכער פריינטשאַפט וואָס ער האָט מיר אַרויסגעוויזן, פאַר שענקען מיר זיין צייט, זיין מי, און אַוודאי פאַר דער דערגרייכונג.

מייכן טינט און בערג גאַנצע פון פאַפיר זיינען אויסגענוצט געוואָרן צו באַשרייבן און אַרויסברענגען אַ מאַמעס האַרץ אַ מאַמעס פרייד און אַ מאַמעס געפילן און זאָרג פאַר איר קינדס גליק. קען איך צו דעם זייער ווייניק צוגעבן. עס האָט זיך אָבער טיף איינגעקריצט אין מיין זכרון יענער מאַמענט, ווען די לאַנג־דערוואַרטעטע, מיט אַ סך מי אויסגעבעטענע טע־לעגראַמע פון ניו יאָרק אוניווערזיטעט איז ענדלעך געקומען.

געווען בין איך דאָן אַליין אין שטוב. לעב איך איצט פון דאָסניי איבער אַט די אומבאַשרייבלעכע פרייד וואָס מען קען גאָר מיט ווערטער ניט אַרויס־ברענגען, ווען פון געלן פאַפירל האָבן אַרויסגעבלישטשעט די עטלעכע ווערטער: „יו העוו בין עקסעפטעד“, א. א. וו.

וואָלט איך זייער וועלן איר זאָלט מיט מיר איצט דערפילן מיין לאַגע דאָן. אַ מאַמעס איבערפולט האַרץ, וואָס האָט ניט אין דעם מאַמענט פאַר וועמען אויסצוגיסן אירע געפילן. איך בין אַליין אין שטוב, פון מיין האַלז האָבן זיך געריסן קולות ענדלעך צו תפילות, וואָס רייסן זיך פון מענטשלעכע הערצער, ווען זיי דערפילן אַז זיי האָבן פאַרוואָס צו דאַנקען דער געהיימער אומפאַרשטענדלעכער מאַכט וואָס פירט מיט זייער לעבן. איך האָב, אַליין עס ניט פילנדיק, געטאַנצט און געשפרונגען, היסטעריש געלאַכט, און טרערן פון פרייד זיינען גערונען פון מיינע אויגן. אַלערליי פראַזעס פון גאַט־בעטן און גאַט־דאַנקען האָבן אין מיינע אויערן געקלונגען.

אַן אויסגעמאָטרטע פון דעם אויסברוך, האָב איך זיך געכאַפט צום טעלעפאָן, גערופן פריד'ס האַטעל. איך האָב געפילט אַז אים קומט צוערשט די בשורה. איז ער אָבער אין האַטעל ניט געווען. האָב איך גערופן קאַפע ראַיאַל — ניטאָ. וואוּ באַך קען איך אים זוכן? ... אין אַקטיאָרן קלוב — פריד איז דאָרט אויך ניט געווען. איך האָב אומעטום געלאָזט מיין בקשה: ער זאָל מיך רופן.

האָב איך גענומען זוכן מיין מאַן, דזשעק קאָן. אים אָבער האָב איך אויך ניט געקענט קריגן.

מיין זון זעליק'ל איז ערגעץ אוועק פארברענגען מיט חברים, כ'האב
ניט געוואוסט וואו איך זאל אים זוכן.

די מאדערנע טעאטער-קונסט זאגט אונז, אז מענטשן ריידן ניט צו זיך
אליין. בין איך, הפנים, געווארן אויס מאדערנע אקטריסע... מיין איבערפולט
מאמעס הארץ האט געזוכט אן אויסגוס... איך בין זיך מודה, אז איך האב
גערעדט צו זיך אליין אין גאנץ הויכע טענער... דאס אלץ האט, הפנים,
מיך ניט באפרידיקט... איך בין ארויס אין קארידאר, געקלונגען דאס
גלעקל צום „עלעוועיטאר“. ווען דער שווארצער האט געעפנט די טיר, און
זיינע מילדע, פריינטלעכע און שמייכלענדיקע אויגן האבן מיך אנגעקוקט,
האב איך, אן אפשטעל, פאר אים אויסגעגאסן די פרייד, וואס האט מיין הארץ
אנגעפילט. ער האט אויך קינדער — ער האפט אויך אמאל איבערצולעבן
אזא נחת און פרייד; ער האט מיך פארשטאנען, ער האט מיר געוואונטשן
גליק...

עטוואס א בארואיקטע בין איך צוריק אריין אין שטוב. דער טעלעפאן
האט געקלונגען — פריד האט גערופן. אין א קול געשטיקט פון טרערן האט
ער מיר געדאנקט, וואס איך האב אים ניט פארגעסן אין אט דעם פריידיקן
מאמענט מיינעם. זיינען פארשוואונדן אלע טענות און קריוודעס, אלע
בייזע געפילן. עס האבן צוזאמען געשלאגן צוויי הערצער, הערצער פון טאטע-
מאמע, וואס פרייען זיך מיט דער האפענונג פון זייער קינדס גליקלעכער
צוקונפט.

ס'האט לאנג ניט גענומען און מיין דזשעק איז א פארסאפעטער געקומען
צו לויפן. מיין איבערפולט הארץ האט געהאט פאר וועמען זיך אויסצוגיין.

ערשט שפעט נאך האלבער נאכט איז מיין זון געקומען אהיים. דערזען
אז אין שלאף-צימער איז ליכטיק, איז ער אריינגעקומען. ניט דזשעק, ניט
איך האבן אים עפעס געזאגט פון דעם וואס איז פארגעקומען. מיין שוישפיר-
לערישער אינסטינקט האט מיך גערייצט צוצוגרייטן א סצענע פון א מאמעס
אייגענער פאנטאזיע. זעליק'ל האט אונז דערציילט, ווי ער האט דעם טאג
פארבראכט, און כאטש אין דעם דערציילן האט זיך געדארפט הערן אינגלשע
פרייד פון א פריילעך פארבראכטן טאג, האט זיך אין זיינע רייד געפילט
א זארג, אן אומעט, וואס האט כסדר אנגעפילט זיין יונגן מוח, וועגן דער
אומזיכערקייט פון ווערן אנגענומען אין א מעדיצינישן פאקולטעט.

נאר פלוצלונג זיינען זיינע אויגן געפאלן אויף מיין צופוסנדיג וואו,
צוגעשפילעט צום צודעק, האט ער דערזען די טעלעגראמע. מיין טעאטער-
אינסטינקט האט מיך ניט אפגענארט. דער שפיל פון מיין מאמישער פאנ-
טאזיע האט געהאט דעם קלימאקס וואס איך האב זיך פארגעשטעלט. איך

בין זיכער, אז זיין אויסגעשריי און כמעט היסטערישער אויסבורך האָבן איבער-געשראָקן אַ סך פון די שכנים אין יענער שטילער נאַכטיקער שעה... וועט איר זיך אפשר וואונדערן, פאַרוואָס איך האָב זיך אזוי פיל אָפּ-געשטעלט אויף יענער טעלעגראַמע, וואָס איז כמעט אַ געוויינלעכע פאַסירונג אין אַ סך אַמעריקאַנער הייזער. די אורזאַך דערפון איז, ניט נאָר דאָס, וואָס ווי געוויינלעך ביי מענטשן, איז די אייגענע היים ניט גלייך ווי אַלע היימען — דאָס אייגענע קינד ניט גלייך ווי אַלע קינדער. עס איז אויך דערפאַר, וואָס מיר איז אזוי שווער אָנגעקומען דורכצוטראָגן מיין זונס שטודירן און זיין דערגרייכונג. וועט עס מן הסתם פאַר אַ סך פון אייך קלינגען אומגלויב-לעך, אַז איך, צילי אַדלער, אַ שוישפילערין מיט רעפוטאַציע, בין געווען פינאַנציעל אזוי געשלאַגן, אַז דאָס דורכטראָגן אייך-איינציק קינד צו דער מדרגה פון ווערן אַ דאָקטאָר זאָל פאַלן אזוי שווער. אָבער אזוי איז עס געווען. אומשטענדן האָבן זיך אזוי צונויפגעלייגט, אַז פונקט אין די יאָרן ווען דאָס שטודירן פאַדערט די גרויסע הוצאות, פונקט דאָן, זיינען מיינע פאַרדינסטן געווען זייער דערשלאַגן.

עס זיינען געווען די קריזיס יאָרן אין אַמעריקע, און יאָרן אַזעלכע רופן זיך שלעכט אָפּ אויף טעאַטער. אונזער אידישער טעאַטער איז, מילד גערעדט, געווען אויף גרויסע צרות. פריד האָט בכלל ווייניק פאַרדינט; ער האָט מיט גאַרניט געקענט העלפן. כאָטש איך האָב פון אים קיינמאָל ניט פאַרלאָנגט. דזשעק קאָן, האָט דאָן אויך קנאַפּ פאַרדינט, כאָטש ער האָט אויף אַלערליי אופנים זיך אָנגעשטרענגט צו טראָגן די פינאַנציעלע אחריות, סיי פון אונזער לעבן, סיי פון מיין זונס שטודירן.

עס איז, בכלל, געווען אַ זייער וואונדערלעכע באַציאונג פון מיין צווייטן מאָן מיט מיין זון. זעליק פלעגט זיך מיט אים מער עצה'נען ווי מיט מיר. און גאַנץ אָפט פלעגט קאָן אין שפּאַס זאָגן זעליק'ן: „דענקסטו ניט, אַז מיר דאַרפן דער „שטיף-מאַמען“ אויך אַריינעמען אין אונזערע באַשלוסן? ...“ קאָנ'ס זאָרג איז געווען אַ צווייענדיקע. ער האָט בשום אופן ניט דערלאָזט, אַז מיין סטאַזש, מיין רעפוטאַציע אַלס שוישפילערין, זאָל פאַרמינערט ווערן דורכדעם וואָס איך וועל זיך אַרונטערלאָזן צוליב פאַרדינסטן. ער האָט אויך געהאַט די זאָרג, אַז זעליק זאָל, ווי אַנדערע סטודענטן, ניט דאַרפן אַרבעטן דורך די נעכט, כדי צו פאַרדינען אויף די הוצאות פון זיין שטודירן. קרובים און נאָענטע, וויסנדיק אונזערע פינאַנציעלע שוועריקייטן, האָבן אונז זייער אָפט געשטראָפּט פאַרוואָס מיר נעמען אויף זיך אַזאַ שווערן יאָר. איך האָב זיך שטענדיק געווערט קעגן אַט די עצות מיט דער טענה: „אויב

איך בין געבענטשט מיט איין־איינציקן זון, וועלכער וויל שטודירן, בין איך גרייט אויף אלץ אים צו העלפן.

זעליק אליין האָט אָפּט מיט דזשעקין גערעדט וועגן דעם, אים געזאָגט וויפיל ער ליידט זעענדיק ווי שווער עס קומט אונז אָן. ער איז גרייט דאָס אויפצוגעבן. דזשעק'ס ענטפער איז שטענדיק געווען: „דו האָב נאָר אינזיגען דיין שטודירן, דאָס איבעריקע לאָז צו מיר, צו אונז“.

געדענקט זיך מיר צייטן, ווען מיר פלעגן זיצן אין אונזער קליינער דירה דורך די קריטישע וואַכן פאַר אַ סטודענט, ווען ער גרייט זיך צו אַ וויכטיקן עקזאַמען. מיר פלעגן זיצן און זיך היטן צו ריידן אַ וואָרט אין דער הויך, כדי ניט צו שטערן זעליק'ן אין זיין לערנען. מיר פלעגן גאַנץ אָפּט אַראָפּגיין אין גאַס, אפילו אין שניי און רעגן, שפאַצירן, כדי זעליק'ן לאָזן אליין. (מיר האָבן זיך ניט פאַרגונען אויסצוגעבן געלט אויף אַ מואווי...)

גלויבט מיר אַז איך דערצייל עס אייך ניט כדי אַרויסצורופן סענטי־מענטן... איך בין בלויז אויסן צו באַווייזן, אַז אפילו אַזאַ שוישפילעריקן ווי איך, האָט זייער זעלטן געקענט פירן אַ לעבן פון לוקסוס און גאַרניט זעלטן געלעבט אין נויט. און אזוי ווי עס האָט זיך געמאַכט, אַז מיינע צייטן פון נויט זיינען געווען דאָן, ווען מיינ זון האָט געדאַרפט מיינ הילף, איז עס מיר דערפאַר געווען אזוי אָנגעלייגט ווען מיר איז געלונגען דורכצוטראָגן פון דעם מאַמענט פון דער טעלעגראַמע און די יאָרן פון זיין מעדיצין־שטודיום ביז צו זיין גראַדואירן אַלס דאָקטאָר, וואָס איך האָב באַשריבן אין מיינ בריוו צו פריד'ן און זיין ענטפער וואָס איר האָט געלייענט אין אָנהויב פון דעם קאַפיטל.

וויל איך צוגעבן נאָך צוויי מאַמענטן אַרום דעם ענין. דער ערשטער מאַמענט, ווען זעליק איז אויף יענער טעלעגראַמע געקומען צו זיין אינ־טערוויי מיטן „דיען“ פון אוניווערזיטעט. דער „דיען“, קוריער מעק'איווען, אַ יונגער איירישמען, האָט אין פאַרלויף פון אינטערוויי אים געפרעגט, ווער עס זיינען זיינע עלטערן. ווען ער האָט אָנגערופן זיין מאַמעס נאָמען, האָט דער „דיען“ זיך אַ ווילע אָפגעשטעלט און איבערגעזאָגט:

„אָדלער? — האַסטו עפעס אַ שייכות מיט דעם גרויסן דזשייקאַב פּ.“

אָדלער?

זעליק האָט אַ פאַרוואַנדערטער אים אָנגעקוקט און געענטפערט: „יאַ“,

ער איז געווען מיינ זיידע...“

אויף זעליק'ס פאַרוואַנדערונג, האָט אים דער „דיען“ דערציילט. אַז ער געדענקט נאָך, ווען ער האָט באַוואַנדערט דזשייקאַב פּ. אָדלער'ן אין

„שיילאָק“ אויף בראָדוועי און אז ער האָט פיל פון אים געלעזן: „ער איז געווען אַ גרויסער קינסטלער“.

ער האָט זיך אויך געוואונדערט, פאַרוואָס זעליק האָט ניט אויפגענומען אַ קאַריערע אויף דער בינע. זעליק האָט אים געזאָגט, אז זיין מאַמע איז באַשטאַנען אויף דעם, אז ער זאָל, ראשית, דורכמאַכן אַ קאַלעדזש שטודיום, און דאַן קען ער באַשליסן זיין אייגענע צוקונפט. ביז איך האָב געענדיקט קאַלעדזש, האָב איך שוין געהאַט פעסט באַשלאָסן אויפצונעמען מעדיצין.“

דער צווייטער מאַמענט האָט ווידער צו טאָן מיט דעם נאַרישן האַרץ פון אַ מאַמע. מיט ניט ווייניק מי איז זעליקן און מיר אַנגעקומען ער זאָל אויפגענומען ווערן אַלס „אינטוירן“ אין „בית ישראל“ שפיטאַל. געדענק איך, ווי איך פלעג אומיסטן אָפט אַריינקומען אין שפיטאַל — זיצן אין איינעם פון די קאַרידאָרן, און געקליבן נחת, ווען דער „לאַוד-ספיקער“ האָט נאַכאַנאַנד ווידערהאַלט: „קאַלינג דר. סעלווין פריד! — קאַלינג דר. סעלווין פריד“.

אײַך האָב אין לעצטן קאַפיטל אַביסל נאַכגעגעבן מיין נאַריש מאַמיש האַרץ אויפן חשבון פון אייער געדולד. וועט איר מיר מן הסתם דערפאַר מוחל זיין. קען איך איצט ווידער אַנגיין מיט דערציילן דעם ווייטערדיקן גאַנג פון מיין קאַריערע.

איר ווייסט שוין אז פאַר דעם סעזאָן 1920-1921 בין איך אַנגאַזשירט געוואָרן אין אַנשל שאַר'ס אַרטש סטריט טעאַטער. וואָלט מן הסתם פאַר מיר געווען שווער אַריבערצוטראָגן יענעם סעזאָן, צוריק אין דעם אַלטן טעאַטער, נאָך צוויי סעזאָנען פון נייע פאַרוזכן און שיינע חלומות. האָט מיר אָבער דאָס מאָל אויף אַ צווייענדיקן אופן צוגעשפילט. די שטאַט פילאַ-דעלפיע האָט אין מיר שטענדיק דערוועקט געוויסע אַנגענעמע סענטימענטן. דער פילאַדעלפיער עולם האָט מיך זייער וואַרעם אויפגענומען און דערצו איז אין דער טרופע אין יענעם טעאַטער אויך געווען מיין מאַמע, דיינע פיינמאַן.

צווייטנס, האָב איך נאָך איידער איך האָב זיך ריכטיק עטאַבלירט אויף יענעם סעזאָן אין פילאַדעלפיע, געקראָגן אַן אַנגענעמע איבעראַשונג. איך האָב באַקומען אַ בריוו פון דעם קינסטלערישן ראַט פון „טעאַטער גילד“, זיי שרייבן מיר, אז זיי גרייטן זיך צו עפענען זייער היי-יאַריקן סעזאָן מיט אַן אויפפירונג פון דוד פינסקי'ס „דער אוצר“ (דעי טרעזשור). ווילן זיי איך

זאל שפילן די הויפט פרויען-ראַלע, „טילי“. זיי וואַלטן וועלן זיך מיט מיר דורכריידן. אין מיין דעמאָלטיקער שטימונג, נאָך מינע צוויי גרויסע אַנ-טוישונגען אין אוירווינג פּלעיס און אין גאַרדען טעאַטערס, האָט מיך אַט דאָס ברייזל אַרויסגענומען פון דער אַפּאַטיע וואָס האָט מיך באַפּאַלן. איך האָב שוין אין ערשטן טייל פון מיין דערציילן פרובירט צו דער-קלערן פּאַרוואָס מיר איז ניט איינגעפּאַלן אין מינע יונגע יאָרן צו זוכן אַ קאַריערע אויף דער ענגלישער בינע. איצט בין איך ווידער געשטאַנען ביי אַ מאַמענט ווען איך האָב ביי זיך אין האַרצן געזוכט אַן ענטפּער צי וואַלט איך געווען צופּרידן צו ווידמען די רעשט פון מיין לעבן, פון מיין טעאַטער-לעבן, צו דער ענגלישער בינע. קען איך באַשטימט, מיט זיכערקייט ניט זאָגן, אַז איך וואַלט זיך אַפּגעזאָגט פון אַ קאַריערע אויף דער ענגלישער בינע. איך קען אָבער אָפּהאַרציק און געוויסנהאַפּט זאָגן, אַז אין יענעם מאַמענט האָט מיך ניט געצויגן און איך האָב ניט געפּילט אין זיך די גרויסע אַמביציע צו ווערן אַן ענגלישע שוישפּילערין.

אודאי איז מעגלעך, אַז וואַלט איך דאָן געקענט האָבן די נביאִישע קראַפט צו זען פּאַראַויס וואָס פון אידישן טעאַטער וועט ווערן, וואַלט איך אפשר אַנדערש געקוקט אויף אַזאַ געלעגנהייט. ניט האָבנדיק אָבער אַזאַ ווייטן בליק, האָב איך דאָן, ווי שטענדיק, געהאַט דאָס געפּיל, אַז מיין אויסלעבן זיך אין מיין שוישפּילערישער קאַריערע איז ענג פּאַרבונדן מיט דער אידי-שער בינע.

וויל איך, חלילה, קיינעם ניט אָפּנאַרן. איך האָב זיך קיינמאָל ניט אַפּגעזאָגט, און וואַלט זיך קיינמאָל ניט אַפּגעזאָגט, פון ראַלן אויף דער ענגלישער בינע. אַזוי איז די מענטשלעכע נאַטור, דער שוישפּילערישער דראַנג, די פּינאַנציעלע באַפּרידיקונג. איך האָב אָבער קיינמאָל אין זיך ניט געפּילט דעם ציטער, דעם גרויסן ווילן אויסצושפּילן מיין קאַריערע אויף דער ענגלישער בינע. פּאַרקערט, איך האָב שטענדיק מורא געהאַט פּאַרן געדאַנק זיך צו דאַרפן ענדגילטיק שיידן מיט דער אידישער בינע, טראָץ מינע אַנטווישונגען, מיין האַרצווייטיק, מיין פּאַרביטערונג, וואָס מיין קאַריערע אויף דער אידישער בינע האָט מיר אין אַזאַ גרויסער מאָס צוגעטיילט. איך האָב דערפּאַר מיט אַ היפשער מאָס רואיקייט געמאַכט אַ באַשטעלונג צו קומען זיך זען און פּאַרהאַנדלען מיט דעם „טעאַטער גילד“.

איך האָב געקראָגן אַ זייער וואַרעמע אויפּנאַמע. אַ באַציאונג פון ניי-געריקייט אַז איך זאל זייער פּאַרלאַנג אָננעמען און, בכלל, אַן אָנגענעמע קינסטלערישע אַטמאָספּערע. אַ גאַר אָנגענעמע איבעראַשונג איז פּאַר מיר געווען ווען איך האָב אויסגעפונען, אַז עמאַנועל רייכער וועט די פּיעסע

רעזשיסירן. די פאליסי פון דעם טעאטער גילד איז דאן געווען צו שטעלן א באשטימטע צאל פיעסן יעדן סעזאן, צוטיילנדיק א באשטימטע צאל וואכן פאר יעדער אויפפירונג. דעם „אוצר“ איז צוגעטיילט געווארן צווישן פינף און זעקס וואכן. איז מיר דער פארשלאג געווען זייער צום הארצן — סיי די ראָלע, וואָס איך האָב, אגב, אַמאָל געשפּילט אויף דער אידישער בינע, סיי די אַנגענעמע באַציאונג און אויך די פינאַנציעלע באַדינגונגען. איך האָב זיי געזאָגט, אַז איך מוז זיך פּריער דורכריידן מיטן פּאַרוואַלטער פון אַרטש סטריט טעאטער, צו פּוּעל'ן ביי אים ער זאָל מיך באַפּרייען אויף די באַשטימטע פינף-זעקס וואָכן.

וועל איך זיך נאָך אומקערן צו דערציילן פון די געפילן וואָס האָבן מיך באַהערשט ביי מיין ערשטן אויפטרעטן אויף בראָדוועי, דעם איינדרוק וואָס די אויפפירונג און מיין שפּילן האָבן געמאַכט אויף דער פּרעסע, אויף די וויכטיקסטע שוישפּילער פון דער טרופּע און אויף די פּירנדיקע כוחות פון טעאטער גילד, אויף דעם ענגלישן טעאטער-עולם און בכלל אין דער בראָדוועיער טעאטער-פּראָפּעסיע.

איך מוז דאָ ווידער מיט דאַנקבאַרקייט דערמאָנען אַנשלאָס שאַר'ס ביז גאַר פינע באַציאונג צו מיר בכלל, ווען מיר איז אויסגעקומען אין מיין קאַריערע אים צו האָבן פאַר מיין באַלעבאָס און זיין איינזעעניש מיר אַנט-קעגנצוקומען און מיר געבן די געלעגנהייט צו שפּילן אין אַזאַ טעאטער ווי „דהי גילד“, אויף בראָדוועי. ווען איך האָב אים מיט אַלע איינצלהייטן איבערגעגעבן וועגן מיינע פאַרהאַנדלונגען מיט זיי, האָט ער אָן אַ סך טראַכטן מיר תּיכּף געהייסן זיי לאָזן וויסן, אַז איך נעם אָן זייער פאַרשלאָג. ער האָט מיך נאָר געבעטן איך זאָל ביי זיי פּוּעל'ן אַז זיי זאָלן מיך פּריילאָזן פאַר דער דערעפּענונגס-פּיעסע אין פּילאַדעלפּיע, וואָס קומט פאַר עטלעכע וואָכן איידער עס הויבן זיך אָן די פּראָבען פאַרן „אוצר“.

און ווידער האָט שאַר באַוויזן זיין דערפאַרונג אין טעאטער-פּאַך. ער האָט געוואַלט אַז דער פּילאַדעלפּיער עולם זאָל וויסן און גלויבן, אַז איך וועל צוריקקומען אין זיין טעאטער נאָך דער באַשטימטער צייט. ער האָט מיך געבעטן תּיכּף צו פאַרעפּנטלעכען אַ בריוו אין דער טעגלעכער פּילאַדעלפּיער „אידישער וועלט“ און זיי דערציילן וועגן דעם ענין ווי ער איז. פאַרשטייט זיך, אַז איך האָב אים געפּאָלגט און שוין אין אָנהויב סעפּטעמבער איז דאָס פּאָלגענדיקע בריוועלע מיינס דערשינען אין דער „אידישער וועלט“:

„אַ בריוועלע פון צילי אַדלער“.

„זייער גערטער רעדאַקטאָר פון „אידישע וועלט“:

„דערלויבט מיר דורך אייער ווערטער צייטונג אויסדריקן מיין וואַרעמען

דאנק צו מיינע מענעדזשערס פון אַרטש סטריט טעאַטער פאַר געבן מיר זייער פריינטלעכע דערלויבעניש צו שפילן אייניקע וואָכן אַלס גאַסט מיט דעם „טעאַטער גילד“ אין ניו יאָרק, אויף דער ענגלישער בינע. איך וועל אויפטרעטן אין געריק טעאַטער אין ניו יאָרק אונטער דער רעזשי פון עמאַנועל רייכער אין דער הויפט פרויען־ראַלע פון דוד פינסקי'ס „דער אוצר“, אין ענגליש. איך וואַלט זיך קיינמאַל ניט דערלויבט אַוועקצוגיין פון אַ טעאַטער, אין וועלכן איך בין אָנגעשטעלט, אפילו בלויז אויף קורצע עטלעכע וואָכן. נאָר אַזוי ווי איך בין צופעליק פריי פון דער אָפערעטע, וואָס וועט אויפגעפירט ווערן אַלס די צווייטע פיעסע אין אַרטש סטריט טעאַטער, האָט די פריינטלעכע פאַרוואַלטונג פון טעאַטער מיר דערלויבט צו גיין שפילן אַ ראַלע, וואָס איך האָב זייער ליב, פאַר אַ צייט פון פיר וואָכן. בלויז דאָן האָב איך אָנגענומען די איינלאָדונג פון דער טעאַטער גילד.

„איך וועל באַשטימט קומען קיין פילאַדעלפיע נאָך יענע פאַרשטעלונגען. מיין ערשטער אויפטריט אין פילאַדעלפיע ביי מיין צוריקקומען אין אַרטש סטריט טעאַטער וועט, ווי עס זעט אויס, זיין אין פרץ הירשביינ'ס באַרימ־טער פיעסע „די פוסטע קרעטשמע“.

„מיט גרויס אַכטונג,

צילי אַדלער“

שאַר איז געווען גערעכט. דער פילאַדעלפיע טעאַטער־עולם האָט אויף פאַרשידענע אופנים אויסגעדריקט זיין צוטרוי צום אמת פון מיין ברייול. אויך האָט מיר שאַר פאַרזיכערט, אַז די אייננאַמעס ביי דער דערעפענונגס־פיעסע, אין וועלכער איך בין אויפגעטראָטן, זיינען געווען איבער זיין דערוואַרטונג, און די אויפנאַמע ביי יעדן אויפטריט מיינעם אויף דער בינע זיינען געווען אויסערגעוויינלעך שטורמיש און וואַרעם. איך האָב אויך באַקומען אַ היפשע צאָל ברייועלעך פון פילאַדעלפיער טעאַטער־גייער, ווינטשנדיק מיר דערפאַלג אויף בראַדוועי. אַנדערע זיינען געקומען הינטער דער בינע צו טאַן דאָס זעלבע — אַבער אַלע האָבן מיר געוואונטשן איך זאָל צוריקקומען בשלום.

די פרעמיערע פון דוד פינסקי'ס „דער אוצר“ אונטערן ענגלישן נאָמען „דהי טרעזשור“, איז פון טעאַטער גילד אָנאַנסירט געוואָרן פאַרן 3טן אַקטאָבער, 1920. דער אַרטש סטריט טעאַטער אין פילאַדעלפיע האָט זיך געעפנט דעם 24טן אויגוסט מיט די „צוויי שוועסטער“, שאַר'ס אַ באַ־ארבעטונג פון ל. פריימאַנ'ס אַ מעלאָדראַמע, ספעציעל צוגעפאַסט פאַר די

„פיר ליכטיקע שטערן“, ווי דאָס טעאַטער האָט אונז אַנאַנסירט — לעאָן בלאַנק, צילי אַדלער, סעם קעסטין, דאָראַ ווייסמאַן.

דאָרף איך ניט זאָגן, אַז כּדי צו האָבן אַ פּרעמיערע דעם 3טן אַקטאַבער, האָט דער גילד טעאַטער אָנגעהויבן די פּראָבען אָנהויב סעפטעמבער. ס'איז דאָ כּדאי צו פּאַרצייכענען וואָס מיר איז אויסגעקומען איינצושטודירן און שפּילן אין די צוויי וואָכן פּון יענעם אָנהויב סעזאָן אין אַרטש סטריט טעאַטער. איך האָב שוין אַ סך מאָל אונטערשטראַכן, אַז אַנשלאַך שאָר האָט זיך צו מיר שטענדיק באַצויגן זייער פּריינטלעך און באמת־האַרציק. זיין טעאַטער־דערפּאַרונג, אַבער, האָט אים דיקטירט, אַז ער מוז אויסנוצן צילי אַדלער, אויפן בעסטן אופן פאַר זיין טעאַטער אין די פּאַר וואָכן. די רעקלאַמע אין די פּילאַדעלפיער צייטונגען בנוגע מיין אויפטריט אויף דער ענגלישער בינע אין אַזאַ טעאַטער־אינסטיטוציע ווי די טעאַטער גילד האָט שאָרן גערייצט צו שלאָגן אַזוי פּיל קאַפיטאַל ווי מעגלעך פּון צילי אַדלער.

האַב איך שוין דעם צווייטן סעפטעמבער, אַ וואָך נאָך דער דערפּענונג, געדאַרפט שפּילן איבסעניס „נאָראַ“. איז עס אמת, אַז איך האָב די ראַלע געשפּילט דעם פּריערדיקן סעזאָן אין גאַרדען טעאַטער, אַבער פאַר מייע געשפּילער איז די פּיעסע געווען אינגאַנצן ניי, איז אויף מייע פּלייצעס געלעגן די אחריות אַז פּון די עטלעכע פּראָבען זאָל אַרויסקומען אַ גיש'קשה־דיקע פּאַרשטעלונג. איז דאָס אַליין אַ שווערע דערגרייכונג אין פּאַרלויף פּון עטלעכע טעג. איך וואָלט דאָס אַבער ניט דערמאַנט ווען דאָס וואָלט געווען אַלץ וואָס איך האָב אין דער קנאַפּער וואָך געדאַרפט דערגרייכן. איז אַבער פאַר דעם 3טן און 4טן סעפטעמבער, די צוויי טעג גלייך נאָך „נאָראַ“, מיט גרויס רעקלאַמען פאַר סעם קעסטין און מיר אַנאַנסירט געוואָרן גאַלד־פּאַדניס „צוויי קוני לעמלס“, אַ פּיעסע אין וועלכער איך האָב ביז דאָן קיינמאַל ניט געשפּילט.

ווייס איך ניט צי איר קענט זיך פּאַרשטעלן וואָס פאַר אַ קאַטאַרושנע אַרבעט דאָס איז געווען פאַר מיר. איך דאָרף דאָך אייך ניט זאָגן, אַז אין מיין גאַנצער קאַריערע האָב איך זיך קיינמאַל ביט דערלויבט אַרויפצווייגן אויף דער בינע אין וועלכער־ניט־איז ראַלע און זיך דאַרפן פּאַרלאָזן אויפן סופּליאַר, אַוודאי האָט שאָר'ס טעאַטער דערפּאַרונג זיך זייער גוט באַצאָלט פאַרן טעאַטער. די דריי פּאַרשטעלונגען האָבן געבראַכט ריזיקע איינגאַמען. פאַר מיר, אַבער, איז דאָס געווען אַ מורא'דיקע אַנשטרענגונג. שאָר האָט מיר אַבער פּאַרגיטיקט דערמיט, וואָס אַזוי שנעל ווי די פּראָבען האָבן זיך אָנגעהויבן אין גילד טעאַטער, האָט ער מיך אינגאַנצן באַפּרייט פּון די מיטנוואַכעדיקע פּאַרשטעלונגען. איך פּלעג בלויז צוריקקומען קיין פּילאַדעל־

פיע פרייטיק פאַרנאַכט צו שפילן מיין ראָלע אין דער סוף־וואָך פיעסע
 „די צוויי שוועסטער“. צוויי וואָכן פאַר דער פרעמיערע האָט מיך שאָר
 באַפרייט אויך פון די סוף־וואָך פאַרשטעלונגען.

וועגן די פראַבען פון „אוצר“ אין טעאַטער גילד האָב איך באַר גוטס
 צו זאָגן. ס'איז מיר אַוודאי געווען צום האַרצן ווידער צו אַרבעטן אונטער
 רייכער'ס רעזשי. איך בין אויך געווען שטאַרק אימפּאַנירט פון דער אויסער־
 געוויינלעך וואַרעמער באַציאונג סיי פון דער פאַרוואַלטונג פון טעאַטער,
 סיי פון די שוישפילער, צווישן וועלכע עס זיינען געווען אַזעלכע באַרימטע
 גילד־שוישפילער מיט גרויסע רעפּוטאַציעס ווי דאדלי דיגס און העלען וועסט־
 לי. זיי האָבן געשפילט מינע טאַטע־מאַמע, אַ אידישן קברות־מאַן מיט זיין
 ווייב, פשוט'ע קליין־שטעטלדיקע פרומע אידן, ראָלן, וואָס איז פאַר זיי
 געווען שווער צו צעקייען.

פלעגן זיי מיך אָפט באַלאַגערן און פאַרוואַרפן מיט אָן אַ שיר קשיות
 וואָס האָבן זיי געמאַטערט אין זייערע ראָלן. דאָס איז געווען דאָס ערשטע
 מאָל, און אויף ווי ווייט איך ווייס ביז איצט, דאָס איינציקע מאָל, וואָס
 דער טעאַטער־גילד האָט אין זיין רעפּערטואַר אַריינגענומען אַ אידישע פיעסע.
 פינסקי'ס „אוצר“, אַלס ליטעראַריש ווערק, האָט זיך זיכער אַריינגעפאַסט
 אין דער גילדס סטאַנדאַרד פון דראַמאַטישער ליטעראַטור. די קאָמישע
 סיטואַציעס אין דער פיעסע האָבן טיילווייז אָן אַוניווערסאַלן פאַרנעם. די
 גייציקייט ביי מענטשן נאָך געלט, זיך יאָגן מיט אימפעט צו זוכן באַהאַלטענע
 אוצרות איז אָן „אַלועלטלעכע“ שוואַכקייט, איז אָבער די סביבה אין וועלכער
 די סיטואַציע ווערט אַרויסגעבראַכט אַזוי ווינקלדיק אידיש, איינגעוויקלט
 אין אַזאַ פרעמדער אַלטמאָדישער אידישקייט, אַז דער ברייטער אַמעריקאַ־
 נער עולם האָט עס ניט געקענט פאַרדייען.

די אויפפירונג און דאָס שפילן זיינען בכלל געלויבט געוואָרן פון דער
 קריטיק, דאָ און דאָרט זיינען אַרויסגעזאָגט געוואָרן טענות צו געוויסע
 שוישפילער, אַז זיי האָבן ניט געפונען די אידישע אַטמאָספּערע אין זייערע
 ראָלן. וויל איך ניט פאַרנעמען צופיל פלאַץ אייך איבערצוגעבן די שבחים
 וואָס זיינען מיר צוגעטיילט געוואָרן פאַר מיין ראָלע פון „טילי“. וועל איך
 ברענגען בלויז צוויי ציטאַטן. שרייבט, למשל, דער באַרימטער בוירנס מענטל:
 „צילי אַדלער מיט איר פרעכטיקן חוש פאַר קאָמיוזם, איר רייכן טאַלאַנט
 און וואונדערלעכע אינטואַיציע און שוישפילערישן ענטוויאַזם ברענגט אַריין
 זייער אַ סך קאָליר און לעבן אין דער גילדס אויפפירונג — „דער אוצר“...
 דער הויך־פּונקט פון אַונט איז געווען דאָס שפילן פון צילי אַדלער, די ערשטע
 דאַמע פון דער אידישער בינע. אונזער ענגלישער טעאַטער איז ניט שטענדיק

בכוח צו ווייזן אזא שפילן. עס איז אנגענעם צו זיצן און הנאה האבן פון איר וואונדערבארן שפילן".

ראבערט גארלאנד אין „וואַרלד טעלעגראַם“:

„צילי אַדלער'ס קונסט קען בעסער אָפּגעשאַצט ווערן אין ענגליש ווי אין אידיש. עס איז אַ מער דיסציפּלינירטע קונסט. זי קען גיט אַנדערש ווי נאָר געבן דורכאויס אַ קינסטלערישע פּאַרשטעלונג“.

עס זיינען, אַ חוץ רעצענזיעס און קריטיקן אויך געווען אַז אַ שיר אַרטיקלען אין וועלכע מ'האַט מיך באַשריבן פון סאַמע אָנהויב פון מיין טעאַטער-קאַריערע ביז מיין קומען אויף דער ענגלישער בינע.

מיט דעם האָט זיך אָפּגעגעבן מיין פּערזענלעכע פּובליסיטי-אַגענטין, בעלאַ ספּיוואַק, וועלכע איז מיט יאָרן שפּעטער שטאַרק באַרימט געוואָרן אַלס איינע פון די דערפּאָלגרייכע דראַמאַטורגיס פון דעם פּאַרל „בעלאַ און סעמיועל ספּיוואַק“. בכלל, איז די אינסטיטוציע פון פּערזענלעכע פּובליסיטי-אַגענטן אויף דער אַמעריקאַנער בינע כמעט אַ מוז פּאַר אַן אָנגעזעענעם שוישפּילער. די מערסטע פון זיי זיינען געבענטשט מיט אַ ספּעציעלן חוש פאַר סענסאַציאָנעלע ניס וועגן די וועמען זיי דינען כדי צו האַלטן זיי נאַכאַנאַנד פאַר די אויגן און אויערן פון דער בראַדוועיער טעאַטער-וועלט.

געדענק איך, למשל, ווי שטאַרק באַזאָרגט איך בין געווען, ווען אַ פריינט מיינער האָט מיר געבראַכט די אומאַנגענעמע ניס, אַז אַ מיטגליד פון מיין פּאַרפּלאַנטערטן משפּחה-לעבן גרייט זיך מיר צו מאַכן אַן עפּנטלעכן סקאַנדאַל אין טעאַטער, ביי אַ פּאַרשטעלונג פון „דהי טרעזשור“. איר קענט זיך פּאַרשטעלן די מורא וואָס האָט מיך אַרומגעכאַפט, ווען איך האָב זיך פאַרגעשטעלט וואָס אַזאַ סקאַנדאַל וועט מיינען פאַר מיר. איך האָב אַ ציטער-דיקע זיך פּאַרטרויט פאַר בעלאַ ספּיוואַק. איר פנים האָט אַזש אויפגע-לויכטן, אירע אויגן האָבן זיך ממש אָנגעצונדן, און ווי זי וואָלט שוין באַשיינפּערלעך געזען פאַר אירע אויגן דעם סקאַנדאַל אין טעאַטער, האָט זי אויסגערופּן:

„אַ, הלוואי, גאַטעניו, זאַל ער קיין חרטה ניט האָבן! דו ווייסט דען, צילי, וואָס איך קען מאַכן פון אַזאַ סקאַנדאַל? דאָס וועט דאָך זיין ערשטע-זייט-נייעס מיט גרויסע אותיות אין אַלע צייטונגען. אַזאַ רעקלאַמע האָט דאָך אַ גוואַלדיקע ווערט פאַר דיר און פאַר דיין קאַריערע...“

איך האָב געקוקט אויף איר מיט דערשראָקענע אויגן און זיך גע-וואונדערט וואָס אַזוינס עס ליגט באַהאַלטן אין די מוחות פון די פּובליסיטי-אַגענטן, וואָס זיי קענען אַזוי לייכט מאַכן גרויסע רעקלאַמען פון אינטימן

און פערזענלעכע האַרצווייטיק, איך האָב דאָן ערשט ריכטיק פאַרשטאַנען די קללה פון דעם וואָס מ'רופט „געלער זשורנאַליזם“.

בין איך גליקלעך וואָס איר האַפּענונג איז ניט מקוים געוואָרן. ניט איינמאַל האָט זי שפּעטער אין אונזערע געשפּרעכען מיך באַדויערט :

„צילי, דו האַסט ניט קיין מזל. דיין קאַריערע וואַלט אָן אַ שיר גע-
וואונען, ווען יענער סקאַנדאַל וואַלט פאַרגעקומען“.

מילא, בין איך איר פון גאַנצן האַרצן מוחל די געווינסן וואָס איך וואַלט געהאַט.

אויב איר וועט מיר מוחל זיין מיין אומבאַשיידנקייט, וועל איך איך זאָגן, מיט מיין פולן באַוואוסטזיין און מיט אַ ריינעם געוויסן, אַז איך האָב מיין נאַמען און מיין פּראָפעסיע, חלילה, ניט פאַרשעמט מיט מיין ערשטן אויפטרעטן אויף דער ענגלישער בינע. ניט נאָר האָבן דאָס באַשמעטיקט די שבחים פון די וויכטיקסטע טעאַטער־קריטיקער אין דער פרעסע, די אַמע-
ריקאַנער טעאַטער־פּראָפעסיע, בכלל, האָט מיך אויפגענומען מיט גרויס באַ-
גייסטערונג.

געדענק איך נאָך ווי דער גרויסער דעיוויד בעלאַסקאָ, דאָן איינער פון די וויכטיקסטע און אַנגעזעענסטע טעאַטער־פּערזענלעכקייטן אין דער בראַד-
וועיער טעאַטער־וועלט, האָט נאָך אַ פאַרשטעלונג אין מיין גאַרדעראַב גע-
שווערעמט מיט באַגייסטערונג פאַר מיין שפּילן און קושנדיק מיך, עטלעכע מאָל מיך געבעטן אים צו קומען זען ביי דער ערשטער געלעגנהייט. איך וועל אויך ניט פאַרגעסן די אויסערגעוויינלעכע פרייד און אמת'ע האַרצי-
קייט וואָס מיין באַליבטע בערטאַ קאַליש האָט אין דעם זעלבן גאַרדעראַב אויסגעדריקט צו מיר פאַר מיין שפּילן יענע ראַלע. זי האָט מיט זיכערקייט פאַראויסגעזאָגט, אַז מיין צוקונפט וועט שוין בלייבן אויף בראַדוועי.
נאָך וויכטיקע טעאַטער־פּערזענלעכקייטן פון דער בראַדוועיער טעאַטער־
וועלט האָבן מיך געבעטן זיי קומען זען. קען איך ביז היינט קלאָר ניט פאַרטייטשן פאַרוואָס איך האָב כמעט ווי איגנאַרירט די אַלע וואונדערלעכע פאַרשפּרעכונגען און איינלאַדונגען. אפשר איז עס אַן איינגעבוירענער שטאַלץ מיינער, מן הסתם איינע פון מיינע שוואַכקייטן, וואָס איך האָב שטענדיק דאָס געפיל, אַז די וואָס דאַרפן מיך באמת, ווייסן וואו מיך צו געפינען. איך דענק, אַז וואַלט די ראַלע פון „טילי“ ניט געווען דורכאויס כאַ-
ראַקטעריסטיש־אידיש און וואַלט עס ניט געווען אין זשאַנר פון קאַמיוזם, וואַלטן זיך אפשר געפונען בראַדוועיער טעאַטער־מענדעזשערס וואָס וואַלטן מיך געוואַלט און מיך געזוכט.

די דירעקציע פון דער טעאַטער גילד האָט מיך שטאַרק געוואַלט פאַר

זייער קומענדיקער אויפפירונג פון בערנארד שאַא'ס „הארטברעיק האַוז“. קען איך זיך אויך ניט דערקלערן פאַרוואָס מיין לאַיאַליטעט צו אַנשלאַ שאַר האָט מיך ניט דערלאָזט אַנצונעמען דעם פאַרשלאַג פון דער טעאַטער גילד. איך בין צוריקגעקומען קיין פּילאַדעלפּיע, געהאַלטן מיין וואָרט וואָס איך האָב עפּנטלעך געגעבן צום פּילאַדעלפּיער טעאַטער-עולם אין דער „אידישער וועלט“.

הפּנים, אַז אַנשלאַ שאַר איז זיכער געווען, אַז איך וועל האַלטן וואָרט און קומען צוריק צו אים אין טעאַטער, אַזוי שנעל ווי די „אוצר“-פאַר-שטעלונגען וועלן זיך ענדיקן. ער האָט די לעצטע פאַר וואָכן געשפּייזט דעם פּילאַדעלפּיער טעאַטער-עולם מיט מיין דערפאַלג אויף בראַדוועי און מיט די גרויסע שבחים וואָס זיינען מיר דאָרט צוגעטיילט געוואָרן. האָט עס ווידער באַוווּזן ווי גוט ער האָט פאַרשטאַנען דעם טעאַטער-עולם. ווען ער האָט אַנאַנסירט מיין ערשטן אויפטריוט אין אַרטש סטריט טעאַטער, האָט זיך דער פּילאַדעלפּיער עולם אַ לאַז געטאָן צו דער קאַסע. די פּיעסע מיט וועלכער איך האָב ווידער אַנגעהויבן אין פּילאַדעלפּיע איז געווען איזידאַר זאַלאַטאַרעפּסקי'ס „דאָס אַרעמע רייכע יתומה'לע“, אַ גוואַל-דאָונע מעלאָדראַמע מיט אַ שטאַרק דראַמאַטישער קינדער-ראַלע פאַר מיר. זאָלן מיר די טעאַטער-צושויער וואָס האָבן מיך אין דער ראַל געזען, מוחל זיין פאַר די טייכן טרערן, וואָס איך האָב ביי זיי אַרויסגערופן מיט מיין שפּילן. ס'איז אָבער אמת, אַז די פּיעסע „דאָס אַרעמע רייכע יתומה'לע“ האָט מיר שפּעטער אין מיינע וואַנדער-יאָרן זייער גוט געדינט. זי איז געוואָרן אַ זיכערער שלאַגער וואו און ווען איך האָב זיך אין דער ראַלע געוווּזן. איך האָב געקראָגן אַן אַ שיר לויב-געזאַנגען פון אַלערליי קריטיקער איבער גאָר דער וועלט. איך האָב מיט דער פּיעסע געמאַכט אַ סך געלט. פּיל איך ווי אויסצודריקן מיין דאַנקבאַרקייט צו איזידאַר זאַלאַטאַרעפּסקי, פאַר שאַפּן די ראַלע אין דער דאָזיקער מעלאָדראַמע.

אָבער דאָן, אין פּילאַדעלפּיע, נאָך מיינע פאַרשטעלונגען אין דער אויס-געצייכנטער ראַלע פון טיילי אין פּינסקי'ס „אוצר“, זיינען מיר אין אַ גרויסער מאַס געווען דערווידער סיי די פּראָזע, סיי די סיטואַציעס פון יענער פּיעסע. דוכט מיר, אַז איך וועל אַמבעסטן אַרויסברענגען דאָס וואָס איך וויל איצטער אויסדריקן, דורך די רייד וואָס עס האָט מיר צוגעטיילט אַ טעאַטער-רעצענזענט אין אַ זיד-אַמעריקאַנער אידישער צייטונג. ליידער קען איך דעם נאָמען ניט געפינען אויף דעם אויסשניט. ציטיר איך פון זיין רעצענזיע נאָך אַ פאַרשטעלונג אין איינער פון די מעלאָדראַמעס פון

דעם סאַרט ווי „דאָס אַרעמע רייכע יתומה'לע“, וואָס מיר איז אויסגעקומען צו שפּילן אויף איינעם פון מיינע טורס אין זיד־אַמעריקע מיט יאָרן שפּעטער :

„אַז צילי אַדלער איז אַ קינסטלערין פון הויכער באַגאַבונג און איז פעאיק צו צינדן און באַגייסטערן איר אוידיטאָריע, איז קיין פּראַגע ניט ביי קיינעם. זי איז געקומען צו אונז מיט דעם אַרעאַל פון אירע קינסטלערישע דער־גרייכונגען אין דעם ניו יאָרקער קונסט־טעאַטער וואו זי איז געווען די הויפט פּרויען־פיגור. אָבער ערשט דאָ ביי אונז, דוכט מיר, האָט זי דורכגעמאַכט דעם גרויסן קינסטלערישן נסיון, און איז אַרויס פון אים די זעלבע צילי אַדלער, די גרויסע קינסטלערין. נעמט עס ניט אָן אַלס פּאַראַדאָקס. פאַר צילי אַדלער, דעם מענטש מיטן פיינעם נערוון־געוועב, איז זיכער לייכטער געווען אויפצונעמען דעם נאַטירלעכן ציטער און די נאַטירלעך־געצייכנטע פּרויען פון פּרץ הירשביין, שלום עליכם, שלום אַש, וואָס זי פלעגט אַרויס־פירן אויף דער בינע פון קונסט־טעאַטער, איידער אַריינצובלאָזן לעבן, און מ'מוז זאָגן עכט לעבן, קינסטלעריש געשאַפן אין די אומנאַטירלעכע, אומעכטיקע אין פשוט לעבנסלאָזע פאַרשויען פון אַמעריקאַנער טאַנדעטנע שונד־שרייבער.“

עס איז כּדאי צו פאַרצייכענען אַ זייער כאַראַקטעריסטישן עפיזאָד וואָס האָט פּאַסירט ביי אַ פּאַרשטעלונג פון דער „אַרעמע רייכע יתומה'לע“, מיט עטלעכע יאָר שפּעטער אין ברוקלינער ליריק טעאַטער. ווי איך האָב זיך אויס־געדריקט פּריער, האָב איך מיט דער ראַלע מיינער שטענדיק אַרויסגערופן אָן אַ שיר טרערן ביי אַלערליי צושויער פאַר וועלכע מיר איז די פּיעסע אויסגעקומען צו שפּילן. דער עפיזאָד וואָס איך גיי אייך איצט דערציילן, איז געשען שוין דאָן, ווען איך האָב פּאַרמאַגט אַ זייער שיינע, פּרעכטיקע היים, אין מיין אייגענער הויז אין דער דאָן זייער געהויבענער סי־געייט, אויפן סאַמע שפיץ פון קאָני איילענד. אין דעם עפיזאָד נעמט אַנטייל דער באַרימטער פּיעסן־שרייבער וויליאַם סיגעל, וועמעס מעלאָדראַמעס האָבן פיל יאָרן געבראַכט גרויסע אוידיטאָריעס און אַ סך געלט אין די אידישע טעאַטערס.

וועל איך זיך דערלויבן ביי דער געלעגנהייט אויסצודריקן מיין צושטימונג צו דער פּאַרשייטער מיינונג, וואָס די דראַמאַטורגן סיגעל, פּריימאַן און אַנדערע האָבן וועגן זייער בייטראַג צום אידישן טעאַטער. זיי האָבן אַ טיפע איבערצייגונג, אַז אויף זייערע פלייצעס און מיט זייערע פעדערס האָבן זיי יאָרן און יאָרן אויפגעהאַלטן און אויסגעהאַלטן דאָס אידישע טעאַטער. דוכט מיר, אַז וואָס ס'איז שייך צו די מערסטע אידישע טעאַטערס. זיינע זיי באַרעכטיקט צו זייער מיינונג.

דאָס האָט אָבער נישט צו טאָן מיט אונזער ענין. עס איז נישט מער וואָס דערמאָנענדיק ווילי סיגעל, האָט מיין נישט־שרייבערישע דערפאַרונג מיך פאַרפירט אַרויסצוזאָגן אָט די מיינונג.

האַט, אַלזאָ, ווילי סיגעל בייגעוואוינט מיינע אַ פאַרשטעלונג פון „די אַרעמע רייכע יתומה'לע“ אין ליריק טעאַטער. געשען איז עס נאָכן שטאַרקן שלום פון צווייטן אַקט: — איך, דאָס אַרעמע יתומה'לע, נעבעך, שטיי־אין ביי אַ רייכן טאַטן, וואָס האָט חתונה געהאַט פאַר אַ צווייטער ווייב... זי האָט אויך אַ טעכטערל אין מיינע יאָרן, וואָס טראַגט צו כסדר אַלערליי רכילות'ן וועגן מיר צו איר מאַמען און מיין טאַטן. אַ דאַנק די רכילות'ן, גיי איך דורך מורא'דיקע לייזן און יסורים. מיינע צרות דערגרייכן די העכסטע שטופע צום שלום פון צווייטן אַקט, ווען איך, דאָס יתומה'לע, נעבעך, קען עס מער נישט אויסהאַלטן און אין אַ מורא'דיקן אויסברוך פון היסטעריע און קינדערשן פראַטעסט לויף איך צו צו מיין טאַטן, קלאַפּ מיט מיינע קליינע שוואַכע פויסטן אין זיין שטאַרקער ברוסט, שרייענדיק מיט באַנומענע קולות: „נעם מיך צו פון דאַנען! נעם מיך צו פון דאַנען!“ און פאַל אין זיינע הענט אין חלשות.

רייצט עס מיך אייך צו דערציילן, אַז ווען לעאָן בלאַנק האָט מיט מיר די סצענע געשפּילט צום ערשטן מאַל, האָט ער האַלטנדיק מיך אין זיינע הענט, חוץ די באַרואיקונגס־ווערטער וואָס זאָלאַטאַרעפּסקי האָט אים געגעבן אין דער סצענע, קושנדיק מיך, אַ פאַרגאַטער געזאַגט: „צילי, דו ווייסט גאַרניט ווי נאַטירלעך דו ביזט אין דער סצענע.“

איך דאַרף אייך נישט זאָגן, אַז דורך מיין היסטערישן אויסברוך איז דער טעאַטער־עולם ממש פאַרגאַנגען אין געוויין און שלוכצן.

אין מיין גאַרדערעאַב נאָך דעם אַקט האָט שוין אויף מיר געוואָרט ווילי סיגעל, און מיט זיין שפרודלדיקן הומאַר האָט ער מיר געזאַגט:

„צילי, זיצנדיק אין טעאַטער, און זעענדיק ווי דער עולם איז אַזוי אַנגעפּילט מיט רחמנות צו דיר, און פאַרגיסט אַזוי פּיל טרערן אויף דער אַרעמע צילי אַדלער, האָב איך זיך איינגעהאַלטן מיט אַלע כוחות נישט אויסצושרייען: מיין ליבער עולם, איר דאַרפט נישט פאַרגיסן אַזוי פּיל טרערן... עס איז איר גאַרניט אַזוי שלעכט... זי האָט אַ שיינע, רייכע, אייגענע הויז אין סי־געייט ביים סאַמע ים... האָט נישט קיין רחמנות אויף איר, זי איז אַ לענדלעדיג!...“

ווי אַן אַפרו נאָך דער שטאַרקער מעלאַדראַמאַטישער ראַל מיינער אין זאָלאַטאַרעפּסקי'ס „אַרעמע רייכע יתומה'לע“, בין איך ווידער אַריין אין צוויי עכט־ליטעראַרישע פּיעסן, אין וועלכע איך האָב אויפגעלעבט צוויי

באליבטע ראָלן מיינע. אַנשׂל שאָר האָט אַרײַנגעלייגט זײער אַ סך מי און אַרױסגעװיזן אַ סך רעזישׂ-פאַרשטענדעניש ברענגענדיק פאַרן פּילאַדעלפּיער עולם אַ פּרעכטיקע אױפפירונג פון הירשביינ'ס „די פּוסטע קרעטשמע“. סײ ער, סײ די גאַנצע טרופּע האָבן פון דער פּילאַדעלפּיער קריטיק גע- קראָגן אַ סך אַנערקענונג. עס איז אױך אין אַ גרױסער מאָס געװען אַ פּי- נאַנציעלער דערפאַלג. און װידער האָט ליטעראַטור געהאַט איר נצחון אין פּילאַדעלפּיע.

קען איך ניט דורכלאָזן אַ זײער קאַמישן אינצידענט װאָס האָט פּאַסירט בײ דער ערשטער פאַרשטעלונג פון דער „פּוסטע קרעטשמע“ אין אַרטש טעריט טעאַטער.

בײ דער חתונה־צערעמאָניע אין צװײטן אַקט בין איך, מײטע די כּלה, פאַרפּוצט אין אַ דאַרפישער חופּה־קלייד. כּדי דאָס קליידל זאָל אױסקוקן ברייטער, האָט מיך די דרעסערקע אָנגעטאָן עטלעכע אונטערקליידלעך. האָט זי, הפּנים, פאַרגעסן װי געהעריק צו פאַרפעסטיקן אײנע פון די אונטער- קליידלעך. טרעפט איר דאָך שױן װאָס עס האָט פּאַסירט. טאַנצנדיק מיט די חבּר'טעס האָט זיך דאָס פאַרנאַכלעסקטע אונטערקליידל ביסלעכווייז אַלץ גערוקט אַראָפּ און אַראָפּ, ביז איך האָב דערפילט אַז עס פּלאַנטערט זיך מיר אונטער די פּיס. נאָך אײדער עמעצער אױף דער בינע האָט די קאַטאַסטראַפּע באַמערקט, האָבן זיך כּװאַליעס פון געלעכטער דערהערט פּונם עולם. מאַדאָם װאַקסמאַן, װעלכע האָט געשפּילט אַלס מײן מאַמע, איז געװען די ערשטע אױף דער בינע דאָס צו באַמערקן. איך האָב געפילט אַז עפעס מוז איך דאָ טאָן, כּדי די קאַטאַסטראַפּע צו פאַרווישן. און אַנשטאַט צו באַזײטיקן דאָס אונטערקליידל אױף אַ באַהאַלטענעם אױפן, האָב איך דעמאָנט- סטראַטיוו אין טאַנץ אַרױסגעשפּאַנט פון קליידל. די מאַדאָם װאַקסמאַן האָט זײער געלונגען דאָס אױסגענוצט און געהאַלפן דעם אינצידענט צו פאַרוואַנדל- לען אין אַ טײל פון טאַנץ. זי האָט מיט בײדע הענט בולט פאַרן עולם אױפּגעהויבן דאָס שײנע אונטערקליידל, טאַנצנדיק אַרױסגערוקט אַ בענקל אין פּאָדערגרונט פון דער בינע און אַ גליקלעכע זײער צערעמאָניאַל דאָס אױסגעשפּרייט אױפן בענקל. דער עולם האָט אין אַ פּרײלעכער שטימונג אױפ- גענומען די סצענע װי אַ נאַטירלעכער טײל פון דער פּיעסע.

פאַרשטייט זיך, אַז אױף מאָרגן האָט סײ די דרעסערקע, סײ איך שױן באַװאַרנט אַז דאָס אונטערקליידל זאָל ניט פּאַלן. אָבער גרױבער, אײנער פון די מענעדזשערס, איז אַרױפּגעלאָפּן אױף דער בינע מיט אַ גװאַלדיקער טענה: „סטייטש, װאז איז אַהינגעקומען די שײנע סצענע מיטן אונטערקליידל ?

פארוואס האָט איר עס אויסגעלאָזן? עס איז דאָך געווען אַ וואונדערבארע סצענע.

ביי די ווייטערדיקע פאַרשטעלונגען איז דאָס אונטערקלייד פונקט אין צייט אַראָפּגעפאלן...

ציטערט מיר אביסל מיין האַנט, ווען איך נעם דאָ אויסרעכענען די טרופע: לעצן בלאַנק, צילי אַדלער, סעם קעסטין און דאָראַ ווייסמאַן... צו-זאַמען מיט דיינע פיינמאַן, מאָריס ווייסמאַן, מאָריס גאַלדבערג, אסתר וואַקסמאַן, מאַדאַם מאָריס ווייסמאַן, סאַלטשע ווייזנפריינט, יעקב מעסטל, דעיוו גראַס, סאַניאַ גורסקאַיאַ, אַנשלאַ שאַר און דעיוו פאַפּער. ווי געזאַגט, ציטערט די האַנט און עס דריקט דאָס האַרץ וואָס פון אַלע איז, אונז צו לאַנגע יאָר, געבליבן בלויז דאָראַ ווייסמאַן, סאַניאַ גורסקאַיאַ, דעיוו פאַפּער און איך. אין יענער צייט, צו זיין פינקטלעך, דעם 17טן יאַנואַר, האָב איך צו מיין ערן-אָוונט געשטעלט הויפטמאַנס „אינזאַמע מענטשן“, מוז איך דאָ ווידער קאַמפלימענטירן אַנשלאַ שאַר'ן פאַר די אַלע באַמייאונגען זיינע, העלפּן-דיק מיר אין דער אויפפירונג פון דער פּיעסע.

ווילט זיך מיר פאַרצייכענען דעם מאַדנעם קוריאַז, די פאַריקע צוויי סעזאָנען, סיי אין אוירווינג פּלעיַס טעאַטער, סיי אין גאַרדען טעאַטער, ביי-דע אַנערקענט אַלס די ערשטע שוואַלכן פון דעם בעסערן און נייעם וועג אין אידישן טעאַטער, צו וועלכע איך האָב צוגעטראָגן אַ סך מי און אַנ-שטרענגונג, האָב איך ביי מיינע ערן-אָוונטן געהאַט אויסצושטיין אַזוי פיל ערגערנישן, און דווקא אין אַרטש סטריט טעאַטער, אַנערקענט אַלס פאַר-שטייער פונם אַזוי-גערופענעם „אַלטן אידישן טעאַטער“, דווקא דאָרט איז מיר באַשערט געווען פון מיין ערן-אָוונט צו האָבן בלויז פרייד און פאַר-געניגן.

אַנשטאַט אַליין עס צו דערציילן וויל איך דאָ ציטירן אַ טייל פון דעם, וואָס עס האָט געשריבן אונזער ליבער א. פּרומקין: „אויסער דעם גרויסן דערפאַלג, וואָס צילי אַדלער, צוזאַמען מיט די אַנדערע שוישפילער האָבן געהאַט לעצטע וואָך אין דער „פּוסטער קרעטשמע“, איז זי אויך לעצטן מאַנטיק ביינאַכט אויפגעטראָטן אין דער הויפט-ראַלע פון הויפטמאַנס „אינזאַמע מענטשן“, אין וועלכער זי איז געווען אומאיבערטערטלעך. די פּיעסע איז געשפּילט געוואָרן צו איר ערן-אָוונט, און עס וועט ניט זיין איבערטריבן צו זאָגן, אַז אַרטש סטריט טעאַטער האָט ניט זייער אַפט געזען אַזאַ אויסערגעוויינלעך גרויסן עולם, וואָס האָט אַנגעפּילט ניט נאָר יעדן זיך-פּלאַץ ביז אַרויף אויבן, אויף דעם לעצטן באַלקאָן, נאָר גאָר, גאָר אַ סך זיינען געשטאַנען אין געדיכטע רייען אין הינטערגרונד.

„נאך דער פארשטעלונג האָט אַ גרופע באַענטע פריינט און פארערער פון צילי אַדלער אויף גיך אַראַנזשירט אַ קליינעם באַנקעט. צווישן די פאַר- זאַמלטע ביים לאַנגן, לאַנגן טיש איז געזעסן אויבן אַן מאַדאַם דיינע פיינמאַן, דער בענעפיציאַנטינס מוטער, מיט אויגן וואָס האָבן געשיינט פון נחת און פרייד. די גאַנצע פני פון דער פילאַדעלפיער ליטעראַריש-קינסטלע- רישער וועלט זיינען געקומען אָפגעבן כבוד און אַנערקענונג צו דער גרויסער קינסטלעריין. מיט קורצע רעדעס, פול מיט אויסדרוקן פון לויב און אַנער- קענונג, זיינען אויפגעטראָטן יעקב מעסטל, אַלס פאַרטערטער פון דער טעאַטער-משפּחה, און ל. קרישטאַל, אַלס פאַרטערטער פון דער צייטונגס- וועלט“.

איך קען ניט מיט זיכערקייט זאָגן וועלכן טאַג, און אפילו ניט וועלכן חודש אין פּרילינג, 1921, האָט שוואַרץ זיך ווידער דערמאַנט אין מיר. עס האָט אָבער געמוזט זיין היפשע עטלעכע וואָכן איידער מיין סעזאָן אין פילאַדעלפיער אַרטש סטריט טעאַטער האָט זיך געענדיקט. ווי גייט דער אויסדרוק, אין אַ שיינעם טאַג, האָט מיר מאַריס שוואַרץ אָנגעקלונגען אַז ער איז אין פילאַדעלפיע און וויל מיך זען; ער וואָלט וועלן מיך אַנגאַזשירן פאַר דעם קומענדיקן סעזאָן אין אידישן קונסט-טעאַטער.

קען איך, ליידער, ניט זאָגן, אַז די ניס האָט מיך שטאַרק אויפגעמונ- טערט, אַז איך האָב זיך געפילט דערהויבן. מיין קלאַרער קאַפּ האָט ניט דערלאָזן איך זאָל זיך ווידער איבערגעבן צו נייע חלומות, פריידיקע האַ- פענונגען, ליכטיקע טרוימען וועגן אַ צוקונפט פאַר מיר אין שוואַרצ'ס קונסט-טעאַטער. איך וויל ניט לייקענען, אַז מיך האָט געצויגן צו ווידער לעבן און שאַפן אין דער בעסערער פיעסע, אין בעסערן טעאַטער. אָבער אַט דער געפיל מיינער האָט פאַר אַ מינוט ניט אויסגעמעקט פון מיין זכרון די ביטערע דערפאַרונגען, וואָס שוואַרץ האָט מיר צוגעטיילט אין אוירווינג פלעיס טעאַטער.

איך בין געגאַנגען צו דער באַגעגעניש מיט שוואַרצ'ן מיט זיכערע, פעסטע טריט, ניט, חלילה, געטראָגן פון פאַנטאַסטישע פליגלען. מיר האָבן ווידער, ווי מיט אַ יאָר צענ-עלף צוריק, געגעסן לאַנטש אין פילאַדעלפיע. דער איינציקער חילוק פון דעם לאַנטש מיט די לאַנטשעס פון אַמאַל איז געווען דאַס, וואָס מיר ביידע זיינען געווען מיט עלף יאָר עלטער און שוין בעסער געקענט איינער דעם צווייטן... אַנשטאַט צו קוקן מיט אויגן פאַר-

ליבטע, און פירן אַ געשפרעך אין סטיל פון יונג-מיידלשן און יונג-בחור'שן ראָמאַנס. האָבן מיר זיך ביידע באַטראַכט מיט קליגערע אויגן, און אונזער געשפרעך איז געווען אַ סאָרט געראַנגל פון וועלן געשעפטלעך אויסקליי- גערן איינער דעם צווייטן. עס האָט געקעמפט, פון איין זייט, אַ שטאַרקער ווילן, אַ בענקעניש צום בעסערן טעאַטער; פון דער צווייטער זייט, דער געשעפטסמאַן, וואָס אַ חוץ סטאַר-שווישפילער, איז ער אויך געבענטשט מיט אַ פליגלידיקער שפראַך און אַ פאַרשטענדעניש ווי אַזוי צו רייזן מיין שטאַרקן חשק, מיין גרויסע בענקעניש. מוז איך צוגעבן, אַז אויב מען דאַרף באַשטימען אַ זיגער אין יענעם געשפרעך, איז עס געווען שוואַרץ. איך קען, אָבער, מיט קלאַרקייט זאָגן, אַז איך האָב פאַרלוירן באַוואוסטניק.

עס איז עפעס געוואָרן כמעט אַ פעסטגעשטעלטער געזעץ, אַז דער בע- סערער טעאַטער קען די שווישפילער ניט צאָלן אַזעלכע שכירות ווי די אַזוי- גערופענע שונד-טעאַטערס, אַזוי אַז איך בין גרייט געווען אַראַפצולאָזן פון די שכירות וואָס איך האָב געקראָגן ביי אַנשל שאַר. פון די אַנדערע שייך- געמאַלענע טעאַטראַלע חלומות מיט וועלכע שוואַרץ האָט מיך געפראוואוט באַגייסטערן וועגן דער נייער היים פון זיין אידישן קונסט-טעאַטער אין דעם גאַרדן טעאַטער וואָס ער האָט איבערגענומען, בין איך ניט נתפעל געוואָרן. ווי זאָגט מען עס אין ענגליש: „אי טוק איט וויטה עי גרעין אַוו סאָלט“.

שוואַרץ האָט אויך אין יענעם געשפרעך אונזערן מיך שטאַרק צוגע- רעדט איך זאָל אָננעמען זיין פאַרשלאַג מיט אים צו פאַרן אויף זיין לענ- גערן פראָווינץ טור. ער פאַרט אַרויס מיט שלום עליכ'מ'ס „שווער צו זיין אַ איד“, און אַזוי ווי ער האָט בערטאַ גערסטין ניט אַנגאַזשירט פאַרן קומענדיקן סעזאָן, וואָלט ער בעסער געוואָלט אַז איך, זיין לידינג-לעיד די פאַרן נייעם סעזאָן, זאָל קריגן די פובליסיטי וואָס איז פאַרבונדן מיט דעם פראָווינץ-טור פון זיין קונסט-טעאַטער: „אמת, די ראַלע איז ניט אַזוי אַי- אַי-אַי, אָבער איך בין זיכער אַז דו וועסט זיך אָנזען אין דער ראַלע“.

איך האָב זיך, הייסט עס, געלאָזט איבערריידן, אָבער אויך אין דעם פאַל איז עס ניט געווען אינגאַנצן שוואַרצ'ס כוח וואָס האָט מיך באַווירקט, נאָר די פינאַנציעלע געווינסן וואָס דאָס האָט פאַר מיר געמיינט. פילאָדעלפיע ווי אַ פראָווינץ-שטאַט האָט ניט קיין זומער-טור. אָנצונעמען שוואַרצ'ס פאַרשלאַג האָט פאַר מיר געמיינט צו פאַרדינען אַרום טויזנט דאָלער — אַזוי, אַז אַרום און אַרום בין איך פון יענעם ראַנדעוואו מיט שוואַרצ'ן אַוועק כמעט אַ צופרידענע...

מיך האָט געפרייט די דערוואַרטונג פון אַ סעזאָן פון בעסערן אידישן

טעאטער — די געלעגנהייט זיך צו פארטיפן אין ראָלן פון קינסטלעריש-פארטראַכטע געשטאַלטן. און צו דעם — דער פראַווינץ-טור, וואָס וועט מיר געבן די געלעגנהייט מיט אַ לייכטערן געמיט אַרויסצופאַרן מיט מיין קינד און מיין פייגע'ן אויף אַ באַקוועמער זומער-וואַקאַציע. אָבער הפנים אַז דאָס ווערטל „פון צוזאַגן ביז געבן איז אַ גרויסער מהלך“, איז אַן אמת'דיק ווערטל, און אַוודאי איז די טעאָטער-פראַפעסיע ניט קיין אויסנאַם.

אַרום צוויי אָדער דריי וואָכן פאַרן אַרויספאַרן אויפן טור האָט שוואַרץ מיט מיר זיך ווידער געטראָפן אין פילאַדעלפיע. ס'האָט זיך, חלילה, גאַרניט געענדערט בנוגע מיין זיין מיט אים קומענדיקן סעזאָן, וואָס עס האָט זיך יאָ געענדערט איז דער ענין טור. עס הייסט, ניט דער טור האָט זיך גע-ענדערט, נאָר מיין פאַרן אויפן טור. גראַד דאָן האָט מוני וויזנפרייד (פּאָול מוני), וואָס האָט געהאַט אַזאַ ריזיקן דערפאַלג אין „שווער צו זיין אַ איד“, חתונה געהאַט מיט עמאַ פינקל'ס אינגערער טאָכטער, בעלאַ, אַ זייער פיינע, יונגע אַקטריסע. האָט מוני אַנדערש ניט געוואַלט פאַרן אויפן טור מיט שוואַרצ'ן, סיידן בעלאַ וועט אַנטייל נעמען אין דעם טור. קיין אַנדער פרויען-ראַלע אין „שווער צו זיין אַ איד“ איז ניטאָ. אַזוי ווי די ראַלע איז ניט אַזוי אַי-אַי-איי, מוז ער נעמען בעלאַ'ן פאַר דער ראַלע — אַזוי האָט מיר שוואַרץ פאַרזיכערט.

איז ווער קען האָבן טענות וואָס אַ יונג-פאַרהייראַט פאַרפאַלק וויל זיך ניט שיידן אין זייערע האַניק-חדשים? ס'האָט מיר נאָר אַביסל שאַקירט די לייכטקייט מיט וועלכער שוואַרץ האָט דעם „יאָ“ און „ניין“ באַהאַנדלט, זיך אפילו ניט פאַרטראַכט, אַז זייענדיק זיכער מיט זיין טור, האָב איך פאַר-לוירן אַנדערע געלעגנהייטן. זיין איינציקער אויסדרוק אויף מיך צו באַרואיקן איז געווען: „נאָך אַלעמען, צילי, איז דאָס דאָך ניט פאַר דיר קיין ראַלע. די ראַלע איז צו קליין פאַר דיר...“

ער האָט ניט געוואוסט, אַז אַט די דאָזיקע צוויי פראַזן וועלן אים אַנטקעגנאָמען דורכן סעזאָן, ווייל ווען אים איז אויסגעקומען שפעטער אין סעזאָן צו שפילן „שווער צו זיין אַ איד“ און ער האָט, ווי אַ פאַרשטענד-לעכע זאָר, מיר געגעבן די ראַלע, האָב איך זי צוריקגעוויזן, איך האָב בלוין ווידערהאַלט זיינע ווערטער: „האַסט דאָך אַליין געזאָגט, אַז די ראַלע איז ניט פאַר מיר — די ראַלע איז צו קליין פאַר מיר...“

איך האָב באַשלאָסן מיין קליינע היים אין פילאַדעלפיע ניט צו צע-ברעכן, איך בין אַליין אַוועקגעפאַרן קיין ניו יאָרק און בין איינגעשטאַנען ביי לילי און לודוויג זאָץ, מיין שוועסטער און שוואַגער, אין זייער שיינער און באַקוועמער היים אויף דער 110טער גאַס, אַנטקעגן סענטראַל פאַרק.

די אורזאך פאר ניט צעברעכן מיין היים אין פילאדעלפיע איז געווען א פילפאכיקע. ראשית, האט מיין היים געדארפט בלייבן אין פילאדעלפיע צוליב לעגאלע סיבות ארום מיין גט מיט לאזאר פריד. דאס איז געווען די הויפט-אורזאך. צווייטנס, האט מיין אונטערבאוואוסטזיין עפעס ווי מיר אונטער-געזאגט, אז איך וועל מן הסתם זיך ביי שווארצן ניט האלטן מער ווי איין סעזאן אויף אמאל. דריטנס, האב איך ניט געוואלט מיין קינד זאל ליידן פון דער אקטיארישער דאליע — וואנדערן, אזוי ווי מיין מאמע איז אויפן קומענדיקן סעזאן געווען אנגאזשירט אין פילאדעלפיע, איז זי מיט פייגען און מיין קינד געבליבן אין יענער היים מיינער.

רייצט מיך מיין מאמישע שוואכקייט אייך צו דערציילן א חכמה'לע פון מיין זעליק'ל, וואס איז דאן אלט געווען ארום פינף יאר. איך פארלאז זיך אויף דעם, אז יעדער ווייסט, אז אלץ וואס זייער קינד זאגט איז א חכמה. געדענק איך ווי, שפילנדיק זיך מיט זיינע חברימ'לעך, האט ער זיך בארימט, אז אים היטן אפ דריי פרויען: „מיין מאמע, מיין באבע און מיין פייגע. מיין באבע איז די פיקסעדין — אז מיין שפילצייג ווערט קאליע, איז זי שטענדיק גרייט דאס צו פיקסן. מיין פייגע איז די קאכער-קע' — זי קאכט שטענדיק מאכלים וואס איך האב ליב. מיין מאמע איז די ליינערקע' — זי ליינעט מיר שטענדיק די שענסט מעשיות, אמאל ליינעט זי עס אפילו אן א ביכל. אבער אלע דריי ארבעטן פאר מיר...“ האט אים געבען, יענעם סעזאן אפט אויסגעפעלט די דריטע, די ליינערקע...

די ערשטע פיעסע יענעם סעזאן אין שווארצ'ס קונסט-טעאטער איז געווען „דער דיבוק“ פון ש. אן-סקי, א פיעסע וועלכע האט געשאפן עפאכע אין אידישן טעאטער איבער גאר דער וועלט. דוכט מיר, אז קיין פיעסע איז ניט געשפילט געווארן אזוי פיל, מ'קען זאגן, אז כמעט אין יעדן ווינקעלע, וואו נאר אידן געפינען זיך. איך גלויב, אז עס איז ניטא נאך א פיעסע אין דער אידישער דראמאטישער ליטעראטור, וואס איז גשפילט געווארן אין אזוי פיל שפראכן ווי „דער דיבוק“.

די וויכטיקסטע און אנגעזעענסטע אויפפירונגען פון דער פיעסע זיינען געווען אין ערשטער ריי, די פרעכטיקע „הבימה“ אויפפירונג, אונטער דעם יונגן, מייסטערהאפטן רעזשיסאר י. ב. וואכטאנגאווי. און כמעט אין דער זעלבער ריי איז פאררעכנט געווארן דוד הערמאנ'ס פיין-פארטראכטע רעזשי מיט דער ווילנער טרופע. דוד הערמאנ'ס אויפפירונג דעם 19טן דעצעמבער, 1920, אין ווארשע, אין עליזעאום טעאטער, איז געווען די ערשטע פארשטע-לונג פון דעם „דיבוק“. דער עולם און דער גרויסער אינטערעס וואס ער

האַט אַרויסגעוויזן אין דער פּיעסע, האָבן כּמעט געצוואונגען אַ סך טעאַטערס די פּיעסע אויפצופירן.

זאַל עס מיר שוואַרץ ניט האַלטן פאַר קיין זינד, ווען איך וועל דאָ פאַרצייכענען, אַז אויך ער האָט זיך גענומען צום „דיבוק“ אַ דאַנק דער גוואַלדיקער פּאָפּולאַריטעט וואָס די פּיעסע האָט אומעטום געהאַט — כאַטש מען האָט אין אונזער אַמעריקאַנער טעאַטער-וועלט געהאַט גערעדט פון „דיבוק“ שוין אַ היפשע צייט, אָבער ווייטער פון ריידן איז עס ניט געגאַנגען. דער צוטרוי, אַז די פּיעסע האָט די ווערט געשטעלט צו ווערן, אַז זי האָט מעגלעכקייטן פאַר אַ דערפאַלג ביים אידישן טעאַטער-עולם — דאָס איז ערשט געקומען ווען די פּיעסע האָט געמאַכט אַזאַ סענסאַציאָנאַלן דערפאַלג אין אויסלאַנד ביי דער ווילנער טרופע און אַנדערע טעאַטער-געזעלשאַפטן.

איך האָב שוין דערמאָנט, אַז שוואַרץ האָט פאַר יענעם סעזאָן איבער-גענומען דעם גאַרדען טעאַטער אין דער 27טער גאַס. דאָס טעאַטער האָט זיך גענויטיקט אין אַ היפּשן רעמאָנט, אויך איז די בינע געווען פאַרנומען מיט בויען די דעקאָראַציעס פאַרן „דיבוק“, אַזוי אַז אָנגעהויבן די פּראָבען האָבן מיר אין זאַל פון „מאַנהעטן לאַיסעאום“ אויף דער פּערטער גאַס. געדענק איך ווי וואונדערלעך מאַריס שוואַרץ האָט פאַר דער טרופע פאַרגעלעזן דעם „דיבוק“. מען האָט געקענט זען, אַז ער האָט אַוועקגעגעבן אַ סך צייט אויף צו שטודירן די פּיעסע.

איך געדענק זייער קלאַר דעם איינדרוק וואָס איך האָב געהאַט ביי מיין ערשטער ווידער-באַגעגעניש מיט שוואַרצ'ן ביי דער אַרבעט נאָך אַ משך פון צוויי יאָר גאַנצע. עס האָט זיך געפילט אַ שטאַרקע זיכערקייט אין דעם צוגאַנג צו זיין אַרבעט. גלייכצייטיק האָט שטאַרקער אַרויסגעסטאַר-טשעט די אויטאָריטעט מיט וועלכער ער האָט זיך באַצויגן צו דער טרופע. נאָך זיין פּרעכטיקער פאַרלעזונג האָב איך מיט נייערריקייט געוואַרט אויף אַ לענגערע אויפקלערונג, אויב איר ווילט, אַ לעקציע, וועגן דעם וואָס די פּיעסע „דער דיבוק“ שטעלט מיט זיך פאַר, וועגן דעם מיסטיציזם וואָס ליגט אין דער פּיעסע באַהאַלטן, וועגן די פאַרשידענע אָנצוהערענישן, וואָס גע-פינען זיך כּמעט אין יעדער ראַלע. שוואַרץ האָט זיכער אַט די אַלע זאַכן דורכגעשטודירט, דורכגעטראַכט. ער האָט דאָס אַלץ אַריינגעוועבט אין אַ באַשטימטן רעזשי-פּלאַן, און אַט-אַט וועט ער די לעקציע האַלטן, כדי יעדער אַקטיאָר זאַל פילן וואָס די רעזשי דערוואַרט ער זאַל אַרויסברענגען. איך האָב געפילט, הערנדיק זיין פאַרלעזונג, אַז דאָס איז זייער גויטיק פאַר מיין

ראַלע, פאַר די ראַלן פון די אַנדערע. די לעקציע איז ניט געקומען. אפשר ביי די פּראָבען, האָב איך געטראַכט.

ווען ס'האָבן זיך אָנגעהויבן די פּראָבען פון „דיבוק“ האָבן די מערסטע פון אונז געבלאָנדזשעט. איך אין מיין ראַלע, האָב זייער שטאַרק געבלאָנדזשעט. די ראַלע פון „לאה“ איז אויסערגעוויינלעך קאָמפּליצירט: אַ יונג מיידל, וואָס איז באַהערשט פון ליבע צו אַ בחור וועלכן זי קען כמעט ניט, אָבער וועלכער איז איר באַשערטער פון דער השגחה. זי האָט ניט קיין איין ליבעס־סצענע, כמעט קיין איין וואָרט ניט, אויף אויסצודריקן איר טיפע ליבע צו אים. בלויז אין איין סצענע אין שול זעט מען לאה'ן און חנני'ען צוזאַמען אויף דער בינע. זיי ריידן כמעט קיין וואָרט ניט צווישן זיך. זי דאַרף בלויז מיט אירע אויגן, מיט באַהאַלטענע בליקן פון דער באַבען און די אַנדערע וואָס געפינען זיך אין שול, אַרויסצייגן אַז איר נשמה איז באַהעפט אין דער נשמה פון איר באַשערטן חנן. דאָס אַרויסצוברענגען פאַדערט אייגענע פאַר־טיפּונג און אַ קלאַרע ריכט־ליניע וואָס די רעזשי דאַרף אָנצייגן און אויפקלערן.

אַ געבוירענע אין אַמעריקע, האָב איך זעלטן געהערט, און אַוואַדי קיינמאָל ניט געזען אַ מענטשן אין וועלכן ס'איז אַריין אַ דיבוק. אין לאה'ן גייט אַריין דער דיבוק פון איר פּריציטיק־פאַרשטאַרבענעם באַשערטן חנן. ער דאַרף פון איר אַרויסריידן. איך האָב ממש ניט געוואוסט מיט וואָס מעסט עס. האָט מיר דערפאַר אפשר מער ווי אַלעמען געפעלט די דערוואַרטעטע לעקציע פון רעזשיסאַר. איך האָב געפרוואווט זוכן אַן ענטפער אין דער ראַלע, אין דער פּיעסע, אין די פינטעלעך וואָס דער מחבר האָט אין זיין פּיעסע אַזוי אָפט אָנגעצייכנט.

איך האָב גערעדט מיט אַ צאָל מענטשן, זוכנדיק די אויפקלערונג וואָס מיר האָט געפעלט. מיין שוואַגער, לודוויג זאַץ, איז דערצויגן געוואָרן און זיינע יונגע יאָרן פאַרבאַכט אין גאַליציע. דאָרט גייען אַרום אַ סך מעשיות און לעגענדעס וועגן דיבוקים. ריידנדיק מיט מיר, האָט ער מיר דערציילט עטלעכע מעשיות. ער האָט מיר אויך איבערגעגעבן אַ סצענע וואָס ער האָט אַליין בייגעוואוינט פון אַ יונגן בחור, וואָס איז געלעגן אין פאַליש פון אַ שול, זיך געוואָרפן אין אַלערליי קאַנוואַלסיעס און פון אים האָט אַרויסגע־שריגן עפעס ווי אַ פרעמדער קול. מ'האַט געזאָגט, אַז אין אים איז אַריין אַ דיבוק.

פון די אַלע רייד און געשפרעכן האָב איך, אין מיין בלאָנדזשעניש, די ראַלע אויסגעפורעמט. איך געדענק ווי פיזיש שווער מיר איז אָנגע־קומען אַרויסצוברענגען מיין געשאַפענע פאַנטאַזיע פון דעם קול ווען דער

דיבוק דאַרף פון מיר אַרויסריידן. איך געדענק אפילו, אַז פון דער פיזישער אַנשטרענגונג האָב איך איינמאַל אַוועקגע'חלש'ט, און מ'האַט מיך פון דער בינע אַרפּגעטראָגן. איך בין ניט געווען זיכער מיט דער ריכטיקייט פון מיין אויפפאַסונג אין די סצענעס ווען דער דיבוק רעדט פון מיר אַרויס. ווען איך האָב געזען שפעטער דעם "דיבוק" ביי דער "הבימה", מיט דער וואונדערלעך-טאַלאַנטירטער, און מיט אַזוי פיל מעלות געבענטשטער חנה ראָווינאַ, אין דער ראַלע פון לאה און געהערט אירע טענער פון דיבוק, האָב איך געהאַט שטאַרקע טענות צו זיך... איך האָב איר אפילו שטאַרק מקנא געווען פאַר אַ טייל פון אירע באַוועגונגען אין דער ראַלע בשעת זי ראַנגלט זיך מיטן דיבוק. אין דער סצענע לאה'ס, ווען דער מיראַפּאַלער צדיק זוכט פון איר אַרויסצוטרייבן דעם דיבוק, און דער דיבוק, אין גרויסע יסורים, שרייט פון איר אַרויס: "זי איז מיין באַשערטע, איך וועל פון איר ניט אַרויסגיין..." האָט לאה (ראָווינאַ) זאָגנדיק די ווערטער, מיט אירע הענט זיך אַליין אַרומגענומען... איינגעקלאַמערט אירע אַרעמס אַרום איר האַלז. איך בין שטאַרק אימפּאַנירט געוואָרן פון דער סצענע אירער. קענענדיק די ראַלע, האָב איך דערפילט, ווי פאַרטעפלעך דאָס דריקט אויס די גע-פילן וואָס לאה לעבט דאָן דורך. מען האָט מיר דערציילט, מיט וויפיל וויזיע און פאַרשטענדעניש דער יונגער רעזשיסאָר וואַכטאַנגאַוו האָט אויף דער און ענלעכע סצענעס געאַרבעט.

די אויפפירונג פון "דיבוק" איז שוואַרצ'ן זייער שווער אַנגעקומען. אַמשווערסטן זיינען אים אַנגעקומען די צוויי ראַלן: חנן און דער משולח. עס האָט אים געפּעלט אַן אַקטיאָר וואָס זאָל זיין פיזיש צוגעפאַסט צו דער ריין-נשמה'דיקער ראַל פון חנן — דער בחור וואָס לעבט בלויז אין גייסט, וואָס איז פאַרטויפט אין קבלה, וואָס פאַסט משבת לשבת, וואָס, ווי ער אַליין דריקט זיך אויס: "מיר איז שווערער שבת צו עסן, ווי אַ גאַנצע וואָך צו פאַסטן" — אַ מענטש אַ שאַטן...

ווייסן אַלע אַז "דער דיבוק" האָט אַ סך מאַסן-סצענעס. האָט זיך שוואַרצ'ן פאַרבונדן מיטן "קונסט-רינג", אַן אַמאַטאָרן-גרופע מיט אַמביציעס אויף איי-גענע נייע פאַרזוכן אויפן געביט פון אידיש טעאַטער. אַ טייל פון דער גרופע זיינען אין לויף פון יאָרן אַרויף אויף דער פּראַפעסיאָנעלער אידישער בינע. עטלעכע פון זיי האָבן מיט אַ היפשער מאָס דערפאַלג זיך איינגעבירגערט אין אידישן טעאַטער, צווישן זיי, יהודה בלייך, צבי סקולער, משה שטראַס-בערג, יעקב בערגריין, באָריס וויינער, דער מאַלער דזשעק סאַבעל, שערמאַן און אַנדערע.

צווישן די מיטגלידער פון קונסט-רינג איז געווען אַ יונגער מאַלער,

אברהם גאלדבערג, וועלכער איז סיי מיט זיין פיגור, סיי מיט זיין בלאַסן אויסגעצויגענעם פנים, שוואַרצע האָר און שיינענדיקע אויסדרוקספולע אויגן, געווען ווי געוואונטשן פאַר דער ראַלע פון חנוּ. האָט שוואַרץ אַ היפשע פאַר וואָכן מיט אים די ראַלע פראַבירט, ער האָט אים אָבער ניט צופרידן-געשטעלט.

די ראַלע פון מיראַפּאַלער צדיק וועלכע שוואַרץ האָט געשפּילט, הויבט זיך אָן אין דריטן אַקט. חנוּ שטאַרבט אין ערשטן אַקט. האָט שוואַרץ צו אַלעמענס איבעראַשונג באַשלאָסן אַליין צו שפּילן אויך די ראַלע פון חנוּ. גאָך שווערער איז שוואַרץ'ן אָנגעקומען די ראַלע פון משולח. דער משולח איז כמעט אַ סימבאָלישע געשטאַלט אין דעם „דיבוק“. ער פאַר-טרעט, אַזוי צו זאָגן, דעם יושר אין דער פּיעסע. ער מאַנט גערעכטיקייט פאַר די געקרויודעטע; ער זוכט גלייך צו מאַכן די קרומקייטן וואָס ווערן אין דער פּיעסע באַגאַנגען. קען איך זיך ניט צוריקהאַלטן פון פאַרצייכענען דאָ דעם פענאַמענאַלן דערפאַלג וואָס נח נאַכבוש האָט אין דער ראַלע געהאַט אין דער אויפפירונג פון דער ווילנער טרופּע. עס איז ניט איבערטריבן צו זאָגן, אַז ער איז מיט דער ראַלע געוואָרן וועלט-באַרימט, וואו נאָר אידיש טעאַטער איז געשפּילט געוואָרן. דער אַקטיאָר וואָס האָט ביי שוואַרץ'ן פראַבירט די ראַלע פון משולח, האָט בשום אופן שוואַרץ'ן ניט צופרידן-געשטעלט. ער האָט ענדלעך פאַר דער ראַלע באַשטימט דעם באַקאַנטן שוישפּילער פון אייראָפּע, מיט אַ הויכן סטאַזש אין אייראָפּעאישן אידישן טעאַטער, דזשוליוס אַדלער.

איז כדאי דאָ צו ברענגען אַן אומגליקלעכן טעות, וואָס איז באַרימט געוואָרן אין דער גאַנצער אַמעריקאַנער-אידישער טעאַטער-פראַפּעסיע. דער אַקטיאָר וואָס האָט שוואַרץ'ן גיט צופרידגעשטעלט אין דער ראַלע פון משולח, האָט ענדלעך דערלעבט זי צו שפּילן שפּעטער אויף אונזער פראַווינג-טור. צום שלום פון צווייטן אַקט, ווען פון דער כלה, מיין ראַלע לאה, הויבן אָן אַרויסצושרייען די מאַדנע טענער פון דעם אַזוי-גערופּענעם דיבוק, ענדיקט דער משולח דעם אַקט מיט פּאַלגנדיקער פראַזע, וועלכע ווערט אַרויסגערעדט קלאַר, דייטלעך, כמעט געציילט יעדעס וואָרט: „אין דער כלה איז אַריין אַ דיבוק!...“

איידער מיר זיינען געפאַרן אויפן טור, האָט שוואַרץ אַרויסגעשיקט דעם באַטרעפּנדיקן אַקטיאָר אין פאַראויס כדי צו געפינען די נויטיקע צאָל מענטשן פאַר די מאַסן-סצענעס פון „דיבוק“ און מיט זיי די סצענעס איינ-שטודירן; מ'קען דאָך גיט מיטפירן צענדליקער סטאַטיסטן. פירן מענטשן אויף אַ טור איז זייער אַ טייערער ביסן. אין שיקאַגאָ זיינען די גרעסטע טייל

פון די סטאטיסטן געווען גויים, וואָס אַן אַגענטור האָט צוגעשטעלט. די שלוס־סצענע, ווען אין דער כלה גייט אַריין דער דיבוק, קומט פאַר ביי דער חופּה, וואו אַלע סטאטיסטן שטייען מיט ליכטלעך אין די הענט. און ווען דער משולח זאָגט אַרויס זיינע אויסגעצויגענע שלוס־ווערטער, דאַרפן זיי אַלע מיט די ליכטלעך אין די הענט אויסדריקן שרעק, אַרויסלאָזן אַן אויסרוף — „אָ-ה־ה־!...“ און ווייל די בינע איז זייער טונקל, די חופּה קומט פאַר אויף דער גאַס, מאַכט עס אַן איינדרוקספולן עפעקט, ווען צו־זאַמען מיט זייער אויסגעצויגענעם „אָה“ טוען זיך אַלע שיינענדיקע ליכט־לעך אַ באַוועג אין אַ געוויסער ריכטונג.

וויסנדיק אַז זיי פאַרשטייען ניט קיין אידיש, און זיי וועלן ניט וויסן ווען זיי דאַרפן מאַכן זייער סצענע, האָט ער מיט זיי אָפּגעמאַכט אַז זיי זאָלן כסדר קוקן אויף אים און ער וועט זיי געבן דעם צייכן, ווען זיי זאָלן אַרויסזאָגן דעם „אָה“ און באַוועגן מיט די ליכטלעך. איז אים, הפנים, שטאַרק געלעגן אין זינען, אַז דער עפעקט פון די ליכטלעך זאָל ווי געהעריק דורכ־געפירט ווערן. און אַט ווי אַזוי עס איז ביי אים אַרויסגעקומען אַט די דייטלעך, אויסגעצויגענע קלאַרע פּראַזע: אין דער כלה איז אַריין אַ ליכטל...“ איז שווער מיר איבערצוגעבן ווי מיר אַלע האָבן געפילט ווען דער פאַרהאַנג איז מיט די אומגליקלעכע ווערטער געפאַלן. געוויינלעך, אין אַזעלכע פּאַלן דערוועקט זיך ביי שוישפילער אַ סאַרט מיטגעפיל צו דעם וואָס האָט דאָס אומגליק צו מאַכן אויף דער בינע אַזאַ סאַרט שרעקלעכן טעות. האָט עס אונז טיילווייז געפרייט, ווען ער האָט בשום אופן ניט געוואָלט גלויבן אַז ער האָט דעם טעות געמאַכט.

דאָס מעשה'לע אָבער איז געוואָרן אַ שם־דבר אין אונזער טעאַטער־פּראַפעסיע...

עטלעכע וואָכן האָבן מיר אין מאַנהעטן לאַיסעאום געמאַכט די פּראַבען פון „דיבוק“ ביז מיר זיינען אַריבער אין טעאַטער — אָבער אַלץ ניט אויף דער בינע. אויף דער באַלקאָני אין טעאַטער, הינטער די רייען, איז געווען אַ היפש גראַמער פּלאַץ — האָבן מיר דאָרט פאַרגעזעצט אונזערע פּראַבען. די בינע איז נאָך אַלץ געווען פאַרנומען מיטן געבוי פון די דעקאָראַציעס. ערשט דעם סאַמע לעצטן טאָג פאַר דער פּרעמיערע האָבן מיר גע־מאַכט די ערשטע און לעצטע פּראַבע אויף דער בינע. אומגעפער אַרום אַכט אַזייגער אין אַוונט האָבן מיר די פּראַבען אַנגעהויבן. זיינען, פאַרשטייט זיך, אַ סך סצענעס איבערגע'חזר'ט געוואָרן. אויך זיינען פאַרגעקומען לאַנגע אַפּהאַלטונגען פעסטצושטעלן און אַרויסברענגען פּינקטלעך די פאַרשידענע

ליכט-עפעקטן. די נייע דעקאראציעס זיינען אויך דאן צום ערשטן מאל אויפ-געשטעלט געווארן צום געברויך פון די שוישפילער. און זייער אפט אין אזעלכע פאלן איז בוטיק דא און דארט עפעס צו ענדערן, עפעס צוצופאסן. דאס אויך האט פארנומען א סך צייט. „דער דיבוק“ פארמאגט פיר אקטן, יעדער פון די ערשטע דריי האט אנדערע דעקאראציעס. וועט איר ערשט איצט פארשטיין ווען איך וועל איך זאגן, אז זעקס אזויגער אין דער פרי זיינען מיר קוים פארטיק געווארן מיט די ערשטע דריי אקטן.

נעם איך זיך ניט אונטער אייך איבערצוגעבן ווי מיר אלע האבן געפילט דורכמאכנדיק אזא שווערע וואך-נאכט, פונקט ערב דער פרעמיע-ערע, ווען אין דעם זעלבן אונט דארפן מיר זיין גרייט, פול מיט ענערגיע, אפצושפילן צום ערשטן מאל אזא שווערע פיעסע ווי „דער דיבוק“. אפילו שווארץ וואס איז אין דער פראפעסיע בארימט מיט זיין אויסערגעוויינלעכן כוח און אויסדויער, אפילו ער איז געווען דערשעפט און אויסגעמאטערט. איז געבליבן מיט אלעמענס צושטימונג, אז די עטלעכע שעה רו האבן מער ווערט ווי פארברענגען אין פראבען פון לעצטן אקט. האבן מיר זיך פארלאזט, ווי זאגט מען עס, אויף גאטס באראט און אויף אונזער לאנג-יאריקער דערפארונג, אז מיר וועלן ווי ניט איז דורכקומען בשלום אן דער פראבע פון לעצטן אקט.

הפנים, דערפאר וואס אן—סקי'ס „דיבוק“ האט חדשים נאכאנאנד פאר-נומען דעם אויבן-אן אין טעאטער-באשרייבונגען אין דער אידישער פרעסע פון גאר דער וועלט, און ניט ווייניק אויך אין פרעמד-שפראכיקע צייטונג-גען, האט עס אונז אלעמען אנגעפילט מיט א סך נערוועזיטעט און ציטערן-דיקער דערווארטונג צו אונזער ערשטער פארשטעלונג פון דער פיעסע. שוין אין די גארדערעאבן, גרימירנדיק זיך און בכלל גרייטנדיק זיך פאר יענער פארשטעלונג, איז יעדער פון אונז געווען מוראדיק אָנגעשטעקט מיט נער-וועזער שפאָנונג. רעכענען שוישפילער און סטאטיסטן, זיינען געווען צווישן פופציק און זעכציק מענטשן אויף דער בינע. מ'האט ממש געקענט די אלגעמיינע נערוועזיטעט שניידן מיט אַ מעסער.

די ערשטע פארשטעלונג איז געגעבן געווארן ניט, אזוי צו זאגן, פארן ברייטן עולם. אין יענע יארן האט אין דער אידישער ניו יארק עקזיסטירט אן ארגאניזאציע מיט דעם זייער טשיקאוו נאָמען „די שנאָרער“, דאָס איז געווען אַ גרופע פון אינטעליגענטע יונגע מענער און פרויען וואָס זיינען געווען שטארק פאראינטערעסירט אין אידישער קולטור, ליטעראטור און בעסערן אידישן טעאטער. זיי האָבן, בכלל, געוועקט די אידישע ניו יארק צו אלערליי קולטורעלע געשעענישן און זיך, אַזו צו זאָגן, געמישט און

געהאלפן אַרויסרופן אין דער עפנטלעכקייט ענינים וואָס האָבן געהאַט אַ שייכות מיט אידישער קולטור און ליטעראַטור.

דער פאַרזיצער, אָדער פרעזידענט, ווי דער אַמט ווערט געוויינלעך באַטיטלט אין אידישע אַרגאַניזאַציעס, האָט זיך גערופן „דער קעניג פון די שנאַרערס“, געבאַרגט פון זאַנגווייל'ס אַ טיטל פון זיינעם אַ באַרימטן בוך. פון דער שנאַרער-אַרגאַניזאַציע האָט זיך אונז אַפגעשטעלט דער באַ-קאַנטער שלום-עליכם-פאַרלייענער און אַרטיסט, אַל. העריס. און ווער גע-דענקט ניט דעם באַרימטן „מייער“ פון די „שנאַרערס“? גיט קיין אַרטיסט, גיט קיין קינסטלער, אָבער יעדער איינער וואָס האָט ווען-עס-איז געהאַט אַ שייכות מיט אידישער ליטעראַטור און אידישער קולטור, האָט אָפט געמוזט ענטפערן אויף „טענות און מיינונגען“ פון מייער'ן פון די „שנאַ-רערס“. ביי דער ערשטער אויפפירונג פון „אַ פאַרוואַרפן ווינקל“, מיט אַרום דריי יאָר פריער, זיינען די שנאַרערס און זייערע אָנהענגער געווען די גרויסע מערהייט פון די פאַר הונדערט מענטשן וואָס האָבן מיט אַזאַ גוואַלדיקער באַגייסטערונג אויפגענומען יענע פאַרשטעלונג. כדי אָנצו-שטעקן דעם טעאַטער-עולם מיט זייער באַגייסטערונג, האָבן זיי פאַרפאַסט און פאַפולער געמאַכט אַזאַ לידל: „אין אידישן טעאַטער איז געוועזן טונקל, איז געקומען הירשביין מיט אַ פאַרוואַרפן ווינקל“. און דאָס זיינען געווען די שנאַרער, וועלכע האָבן ביי שוואַרצ'ן אַפגעקויפט די ערשטע פאַרשטעלונג פון „דיבוק“. איז עס געווען ניט נאָר אַ טובה און דערמוטיקונג פאַר שוואַרצ'ן אין דער פינאַנציעלער זייט פון טעאַטער, עס איז אויך געווען אַ גרויסע טובה פאַר אונז, שווישפילער, צו האָבן אַזאַ פיינעם עולם פאַר וועמען אויס-צופראוון אונזערע זוכענישן, אונזערע בלאַנדזשענישן, און פאַרדעקן אונזער דערשעפטקייט פון דער פריערדיקער וואַך-גאַכט.

ציט מיך דאָ אַרויסצוזאָגן מיין באַוואַנדערונג פאַר אַנ—סקי'ס וואונ-דערלעכער פאַרשטענדעניש, ווי אַזוי מיסטיש צו באַווירקן אַ טעאַטער-עולם. אין זיינע באַמערקונגען אין דעם געדרוקטן טעקסט פון „דיבוק“ פאַדערט ער, אַז איידער דער פאַרהאַנג הויבט זיך אויף ביי אַ פולקאַמענער פינצטערניש זאָל זיך הערן פון דער ווייטן אַ שטילער מיסטישער געזאַנג. קען איך ניט פאַרגעסן דעם ציטער וואָס איך האָב דערפילט ווען ס'האַט זיך אין דער פינצטערניש דערהערט דאָס געזאַנג: „מחמת וואָס, מחמת וואָס — איז די נשמה פון העכסטער הויך, אַראַפּ אין טיפסטן גרונד? ... דאָס פאַלן טראַגט דאָס אויפקומען אין זיך ...“ און איך האָב קיין שום צווייפל גיט געהאַט, אַז דער עולם אין טעאַטער איז שטאַרק באַווירקט

געוואָרן פון די ווערטער און דעם ניגון, און דאָס האָט געשאַפן די פּאַסיקע אַטמאָספּערע אויפצונעמען די צאַרט-מיסטישע פּאַרשטעלונג פון „דיבוק“. טרעפט זיך מן הסתם ביי אַ סך מענטשן וואָס דער זכרון פון געוויסע איינדרוקן בלייבט איינגעקריצט אין זייער געדעכעניש לאַנגע, לאַנגע יאָרן. מיין איינדרוק פון דעם אָנהויב פון „דער דיבוק“ פּיעסע איז נאָך ביו היינט אין מיין זכרון, סיי דאָס געזאַנג פון „מחמת וואָס“, איידער דער פּאַרהאַנג הויבט זיך אויף, און דער גמראַ-ניגון פון די „בטלנים“. תּיכּף ווען דער פּאַהאַנג גייט אויף.

אַ סך פון מייע פּריינט האָבן מיר אָפּט דערציילט, אַז ביים אויפגאַנג פון פּאַרהאַנג נאָך די מיסטישע טענער פון דעם „מחמת וואָס“, האָט די טונקעלע באַלייכטונג פון בלויו טיילן פון דער שול אַרויסגערוּפּן אַ געפּיל פון קדושה ביים עולם אין טעאַטער. די ערשטע סצענע, דער געשפּרעך פון די דריי בטלנים, האָט געהאַלפּן פּאַרשטאַרקן אַט דעם געפּיל. געפּין איך פאַר נויטיק דאָ צו פּאַרצייענען, אַז צוויי פון די דריי בטלנים, זיינען ניט געווען אין יענער צייט קיין פּראָפּעסיאָנעלע שווישפּילער.

איך האָב שוין דערמאַנט, אַז די אַמאַטאָרן-גרופּע, דער קונסט-רינג, האָט שוואַרצ'ן צוגעשטעלט אַלע אַנטיילנעמער אין די מאַסן-סצענעס פון „דיבוק“. אַ צאָל פון זיי האָבן אויך געשפּילט קלענערע ראָלן. בלויו דעם ערשטן בטלן האָט געשפּילט אַ פּראָפּעסיאָנעלער, אליהו טענענהאַלץ.

דער דריטער בטלן איז געשפּילט געוואָרן פון אַ מיטגליד פון קונסט-רינג, וואָס האָט זינט דאָן זיך געשאַפן און פּאַרנעמט אַן אַנגעזעענעם אָרט אין בעסערן אידישן טעאַטער. געדענק איך זייער קלאַר, ווי שטייענדיק הינטער דער בינע, האָב איך דערהערט אין געשפּרעך פון די בטלנים איינעמס אַ זייער קורצן אויסדרוק, בלויו צוויי ווערטער: „ס'אַראַ האַרצוויי-טיק...“ דער אמת פּונם טאַן אין מיר אַריין אין די אויערן און טיף אין האַרצן: „אוי, ווער איז עס?“ אַזאַ אויפּריכטיקער האַרציקער טאַן... איך האָב אויסגעפונען. מיר זיינען געוואָרן נאָענטע פּריינט, און עד היום האַלט איך זייער אַ סך פון דעם טלאַנטירטן, פּרעכטיקן כאַראַקטער-שווי-שפּילער און רעזשיסאָר, פיינעם איידעלן מענטש, האַרציקן פּריינט, יהודה בלייך.

איך האָב, ווי איר זעט, דורכגעלאָזן דעם וואָס האָט געשפּילט דעם צווייטן בטלן. אין יענער צייט פון 1921, ווען „דער דיבוק“ איז אויפגע-פירט געוואָרן, איז דער וואָס האָט געשפּילט דעם צווייטן בטלן, געווען זייער ווייניק באַקאַנט צום עולם. ער איז דאָן געווען נאָך גאַר אַ יונגער מענטש, וואָס האָט געשריבן אייגנאַרטיקע לידער און אויפגעטראָטן

פאַר אַרגאַניזאַציעס, ביי זייערע אונטערנעמונגען, דער שפּעטער באַרימט-געוואָרענער דיכטער, דער ערשט-ניט-לאַנג פאַרשטראַבענער א. לוצקי... די סצענע פון די בטלנים איז פון זיי דרכגעפירט געוואָרן זייער פּיין און האָט געלאָזט אַ טיפּן איינדרוק. די קונסט-רינגלער האָבן פאַרמאָגט היפשע אינטעליגענץ, געווען באַקאַנט מיט דער אידישער ליטעראַטור, געקענט די פּיעסע „דער דיבוק“ און מיט אַ סך ליבע דורכגעפירט די אַלע מאַסן-סצענעס און די קלענערע ראָלן וואָס אַ טייל פון זיי האָבן געהאַט.

דער חתן, מיט וועמען מ'דאַרף מיך פירן צו דער חופּה אין „דיבוק“, איז אויך געווען אַ יונגער בחור פון קונסט-רינג. איך זאָג „מ'דאַרף מיך פירן צו דער חופּה“ ווייל עס קומט ניט צו דעם. פונקט דאָן ווען מען פירט אים צו צו מיר צום באַדעקן, טו איך אַ שפּרנג אויף, רייס אַרויס דאָס טיכל פון זיינע הענט און שטויס אים אָפּ שרייענדיק: „ניט דו ביזט מיין חתן!...“ געדענק איך ווי זיצנדיק אויפן שטול ביי דער סצענע, ווען דער שיינער בחור וואָס האָט געשפּילט דעם חתן גייט צו צו מיר מיטן טיכל, האָב איך שטיל געזאָגט צו בינע אַבראַמאָוויטש, וועלכע איז גע-שטאַנען ביי מיין זייט: „ס'אַראַ זיסער בחור, אַ שאַד וואָס איך דאַרף אים אַזוי שלעכט באַהאַנדלען...“

דאָס איז געווען זיין ערשטע ראָלע אויף דער בינע. אָבער זינט דאָן האָט ער זיך געשאַפן אַ גאַנץ אַנגעזעענעם אַרט אין בעסערן אידישן טעאַטער. ער האָט זיך אויך געשאַפן אַ גרויסן נאַמען אויף דער ראַדיאָ-סטאַנציע „דאָבלי-איי-ווי-די“. דאָס איז מיין ליבער חבר און פריינט, וואָס איצט קענען אים אַלע, דער באַמת-טאַלאַנטפולער, צבי סקולער, דער „גראַם-מייסטער“.

איז עס טשיקאָווע צו דערציילן, אַז ערשט מיט אַ פאַר וואַכן פריער, רעדנדיק מיט צבי סקולער פון דער „דיבוק“-צייט, האָט ער מיר פאַר-טרויט אַ סוד: ער האָט דאָן געהערט מיין באַמערקונג צו בינע אַבראַמאָוויטש וועגן אים, עס איז אים, זאָגט ער, פאַרבליבן אין זכרון ביזן הייטיקן טאָג.

איך האָב דאָ פריער אויסגערעכנט אַ צאָל פון די יונגע בחורים פון קונסט-רינג, וואָס האָבן זיך מיט דער צייט געשאַפן אַ נאַמען אויף דער פּראַפעסיאָנעלער אידישער בינע. וויל איך ניט קרייודען די יונגע מיידלעך פון קונסט-רינג, וועלכע האָבן דאָן אין „דיבוק“ אַנטייל גענומען. אויך צווישן זיי האָבן עטלעכע שפּעטער אויף איין וועג אָדער אַן אַנדערן זיך געשאַפן אַ נאַמען, צווישן זיי, קלאַראַ לענגסטער, מלכה קאַרנשטיין, בראַנטשע בערנשטיין, מרים גאַלדבערג, וועלכע האָבן אין די שפּעטערדיקע

יאָרן זיך צייטנווייז אויסגעלעבט אויף דער אידישער און ענגלישער בינע. צווישן זיי איז אויך געווען די איצט גאָר פיינע דערציילערין, שרה האַמער-זשאַקלין. קענט איר שוין אַליין זען, אַז יענע בחורים און מיידלעך פון קונסט-רינג האָבן פאַרמאָגט אינטעליגענץ און פיינעם טאַלאַנט.

צווישן זיי איז אויך געווען חנה ספּעקטאָר, וועלכע איז שפּעטער באַ-רימט געוואָרן אַלס איינע פון די ערשטע און בעסטע פרויען-פּערזענלעכ-קייטן אויף דער אידישער ראַדיאָ. אין אירע טעטיקייטן אויף דאָבליו-אי-ווי-די, האָט זי ניט נאָר זיך געשאַפן אַ גרויסן נאָמען, זי האָט אויך אינספּירירט און געוועקט אַ סך פרויען זיך ווידמען צו געזעלשאַפטלעכע אַרבעט, און אַרום איר איז געשאַפן געוואָרן אַ היפשע פרויען-אַרגאַניזאַציע, וואָס האָט שפּעטער דורך דעם הסתדרות-קאַמפּעין געטאָן זייער אַ סך צו ראַטעווען אידישע יתומים פון דער חרוב-געוואָרענער אייראָפּע.

זיי אַלע האָבן זיך, אַזוי צו זאָגן, צוגעקלעפט צו מיר, און די מערסטע פרייע צייט זייערע ביי אַ פאַרשטעלונג פלעגן זיי פאַרברענגען אין מיין גאַרדעראַבע. מיט אַ טייל פון זיי בין איך געוואָרן נאָענטע פריינט און אַן אַפטע אַריינגייערין אין זייערע היימען. איבערהויפּט, חנה ספּעקטאָר, וואָס איז שפּעטער געוואָרן די פרוי פון אַסקאַר גאַרין, וועלכער האָט פאַרנומען אַ וויכטיקע פּאָזיציע אין דער אידישער ראַדיאָ-וועלט, זייער היים איז באמת מיט דער צייט געוואָרן אַן אַרט וואו די אַנגעזעענסטע פּערזענלעכקייטן פון דער ליטעראַריש קינסטלערישער וועלט פלעגן זיך דאָרט צוזאַמענ-טרעפן.

פיל איך אַ טיפן ווייטיק דערמאָנענדיק זיי און די היים זייערע, וואָס איז ווי אַפּגעווישט געוואָרן ניט איבערלאַזנדיק קיינעם וואָס זאָל פאַרזעצן אַט די וואַרעמע הכנסת-אורחים מידה. אַסקאַר גאַרין און חנה ספּעקטאָר זיינען פריצייטיק אַוועק פן דער וועלט. ווערט מיין ווייטיק נאָך טיפּער ווען איך דערמאָן זיך, אַז דריי פון די פיר זיינען שוין פון אונז אַוועק. אויך מלכה קאַרנשטיין און בראַנטשע בערנשטיין זיינען שוין ניטאָ. מיר זיינען געווען אַזעלכע נאָענטע פריינט, און איך טראַכט איצט, אַז איך בין זיי שולדיק דאַנקבאַרקייט... זיי האָבן מיר פאַרויסט אַ סך שווערע, ביטערע טעג און נעכט, וואָס מיר איז אויסגעקומען דורכצולעבן יענעם סעזאָן סיי אין מיין טעאַטער-לעבן, סיי אין מיין פּערזענלעכן לעבן. מיט זייער פריילעכקייט, מיט זייער געטריישאַפט און ליבע צו זייער אַרבעט און צו מיר, האָבן זיי מיר אַ סך פאַרגרינגערט מיין לאַסט.

קומען מיר איצט ניט-ווילנדיק אַרויף אויף מיין זכרון די טענות און די קשיות וואָס איך, אין מיין ראַלע אַלס לאה אין „דיבוק“, פּרעג מיין

באבען: „זאג מיר, באַבעניו, אַ מענטש ווערט דאָך געבוירן אויף אַ גרויסן, לאַנגן לעבן. און אז ער שטאַרבט פאַר דער צייט, וואו קומט אַהין זיין ניט־דערלעבטער לעבן, זיין פרייד און זיין לייד, — זיינע געדאַנקען וואָס ער האָט קיין צייט ניט געהאַט צו טראַכטן, זיינע מעשים וואָס ער האָט קיין צייט ניט געהאַט צו טאָן? ... וואו קומען אַהין די קינדער, וועלכע ער האָט קיין צייט ניט געהאַט צו האָבן — וואו קומט דאָס אַלץ אַהין?“

טראַכט איך איצט און קלער פונקט ווי לאה אין „דיבוק“: טאַקע, וואָס ווערט פון די ניט־אויסגעלעבטע לעבנס? האָבן די מענטשן דאָך אזוי פיל ליבע און געטריישאַפט מיר צוגעטיילט, צייטנווייז מיט זייער פרייד און לוסטיקייט מיך דערהויבן, און איך בין דאָך ניט געווען די איינציקע אין זייער קרייז. די שיינע וואַרעמע היים פון חנה ספעקטאָר און אַסקאָר גאַרין האָט מיך אזוי פיל מאָל אין שווערע מאַמענטן אין גאַנג פון מיין לעבן מיט וואַרעם־קייט אויפגענומען, מיך געטרייסט און געצערטלט, איז טאַקע פאַרוואָס איז אַט די וואַרעמע און מיט אַ סך אינהאַלט אָנגעפילטע היים אזוי גרויזאַם אָפגעווישט געוואָרן, קיין שריד ופליט ניט געבליבן? אויך אַ היים האָט אַ נשמה, וואו טאַקע איז די נשמה אַהינגעקומען?

זייט מיר מוחל פאַר מיינע טרויעריקע און אפשר נאַרישע זכרונות און טראַכטענישן. איך האָב געפילט אַרויסצודערציילן די בענקעניש מיינע. זיי פעלן מיר — די ליבע חבר'טעס מיינע.

עס איז דאָ אַן אָנגענומענע מיינונג, אַז געוויסע געשעענישן און פאַר־סירונגען קענען אַ סך בעסער און קלאָרער אויפגעקלערט און אָפגעשאַצט ווערן, וואָס ווייטער מען גייט אַוועק פון זיי. איז עס, הפנים, אַ גערעכטע מיינונג. אַט טראַכט איך איצט, אַז אין דער צייט ווען מיר זיינען געווען פאַרכאַפט פון „דיבוק“ און פאַרנומען יעדער מיט זיין באַזונדער ראָל, אַ סך פון די ראָלן זייער שווערע, האָבן מיר די ווערט פון דער פיעסע „דער דיבוק“, אַנ—ס'קייט מייסטערהאַפטע טעאַטער שטיק ניט ווי געהעריק אָפגעשאַצט. מיר האָבן אויך ניט באַגריפן פאַרוואָס דאָס שטיק האָט אזוי פיל אודיטאָריעס צופרידנגעשטעלט, ביי זיי אַרויסגערופן באַגייסטערונג, זיי־ענדיק פאַרנומען יעדער מיט זיך, האָבן מיר דאָס גאַנצע פאַרזען, איצט, נאָך אזוי פיל יאָרן שפעטער, ווען איך טראַכט פון מיין ראָלע, פון די פאַר־שוניגען אין דער פיעסע, מיט וועלכע איך קום אין באַרירונג; ווען איך קוק אַריין, מיש די בלעטער פון „דיבוק“ און שטעל זיך אָפ אויף געוויסע סצענעס, דוכט מיר, אַז מ'דאַרף גאַרניט זיין קיין גוואַלדיקער טעאַטראַל אַדער אַ טיפער פאַרשטייער פון ליטעראַטור צו קענען אָנטאַפן און דערפילן

דעם כוח, וואָס דאָס שטיק פאַרמאַגט און די גוואַלדיקע ווירקונג, וואָס דאָס מוז האָבן אויף מענטשן בכלל, און אויף אידן בפרט.

„דער דיבוק“ האָט אַלע עלעמענטן צו נעמען אַן עולם אפילו אויב ער ווערט אויפגעפירט אויבערפלעכלעך, אַן טיפער פאַרשטענדעניש, עס איז פאַר מיר איצט אַ סך קלאַרער פאַרוואָס די פיעסע האָט אַזוי געקענט באַ- גייסטערן און אַרויסרופן אַזוי פיל פאַרטיפונג, ביי דעם יונגן וואַכטאַנגאָוו, אַ ניט-איד, אַ נאַענטער מיטאַרבעטער אין דעם מאַסקווער רוסישן קונסט- טעאַטער, אַ תלמיד פון דעם גרויסן סטאַניסלאָווסקי. ער האָט אַזוי דורכ- געדרינגען און דערגרונטעוועט די מיסטישע טיפיקייטן פון „דיבוק“, אַז ער האָט געקענט מיט אַ גרופע אינטעליגענטע, אַמביציעזע, אידעאָליסטישע יונגע ליבהאַבער שאַפן אַזאַ פּרעכטיקע פאַרשטעלונג. אַוודאי איז אמת, אַז אין אַ סך פון די יונגע ליבהאַבער זיינען געלעגן גרויסע טאַלאַנטן, וואָס וואַכטאַנגאָוו האָט אין זיי אויפגעלעבט און אַנטפלעקט. דאָס האָט אויך אין אַ גרויסער מאַס דערגרייכט דוד הערמאַן מיט דער ווילנער טרופע, כמעט אונטער די זעלבע אומשטענדן.

ווייסן דאָך, מן הסתם, אַ סך פון אייך, אַז דער הויפט נאָמען פון דער פיעסע ביי אַנ-סקי'ן איז געווען „צווישן צוויי וועלטן“. „דער דיבוק“ איז געווען אַ צוגאַב נאָמען, זיינען די צוויי וועלטן ביי אַנ-סקי'ן די וועלט און יענע וועלט. עס קען אָבער אויך זיין „אַרעם און רייך“, „צופרידענע און געקריוועטע“.

בעמט, למשל, אַזאַ מעשה'לע, אַ משל וואָס אַנ-סקי דערציילט דורכן מויל פון משולח, ער דערציילט עס דעם גביר, דעם שיינעם באַלעבאַס, רב סענדער בריניצער. עס איז אַ פאַרשטעלטע מעשה'לע, אָבער יעדער איינער פון עולם, דער פּראָסטער שבפּראָסטע, האָט געהאַט די צופרידנ- קייט, אַז ער פאַרשטייט דעם משל, און וואָס דער משולח וויל מיט דעם אַרויסברענגען. אַט איז דאָס מעשה'לע:

„עס איז געקומען צום רבי'ן אַ חסיד, אַ גביר, נאָר אַ גרויסער קמצן. האָט דער רבי אים אַנגענומען פאַרן האַנט, צוגעפירט צום פענסטער און געזאָגט: — קוק... האָט דער גביר אַרויסגעקוקט אויפן גאַס. פּרעגט אים דער רבי: — וואָס זעסטו? ענטפערט ער: — איך זע מענטשן... נעמט אים ווידער דער רבי פאַר האַנט און פירט אים צום שפיגל און זאָגט: — קוק, וואָס זעסטו איצט? ענטפערט ער: — איצט זע איך זיך... זאָגט אים דער רבי: — פאַרשטייסטו מיך, אין פענסטער איז גלאַז און אין שפיגל איז גלאַז, נאָר די גלאַז פון שפיגל איז אַביסל באַזילבערט, און ווי-

באלד נאָר באַזילבערט, הערט מען אויף צו זען מענטשן און מ'הויבט אָן זען נאָר זיך...".

האַט יעדער פון עולם פון אַט דעם משל צוליב אַ סך סיבות שטאַרק הנאה געהאַט: ערשטנס, וואָס ער פאַרשטייט די טיפקייט פון משל, וואָס איז געצילט אַ שטאַך צו טאָן דעם גביר; צווייטנס, וואָס דער גביר קריגט דעם שטאַך; דריטנס, האָבן אַ סך דערפילט דעם אמת'ן מיין וואָס דער משולח האָט באַצוועקט, אַז ער, דער גביר, האָט צוליב זיין רייכקייט, דאָס „באַזילבערטקייט“, פאַרזען דעם אַרעמען בחור חנוּ, זיין טאַכטערס זיווג.

ווי איך האָב שוין פריער אָנגעדייטעט, איז דער משולח אַ מין סימ-באַלישע פיגור — דער יושר אין דער פיעסע. ער קומט שטענדיק פונקט אין צייט צו דערפילן זיין שליחות. דערמאָנט עס מיר, ווען איך האָב ציטירט פון מיין ראָלע, לאה, ווי זי פאַרוואַרפט איר באַבען מיט אַלערליי קשיות, וועגן מענטשן וואָס שטאַרבן פאַר דער צייט. לאה ציט אירע טענות ווייטער — זי גיט אַרויס אירע פאַרבאָרגענע טיפע געפילן וועגן דעם יונג-פאַרשטאַרבענעם, איר זיווג, איר באַשערטן. זי זאָגט: „האַט געלעבט אַ בחור, געווען איז ביי אים אַ הויכע נשמה און טיפע געדאַנקען. אַ לאַנגער לעבן איז געווען פאַר אים, און מיטאַמאָל, אין איין רגע, האָט זיך איבער-געריסן זיין לעבן. עס זיינען געקומען פרעמדע מענטשן און אים מקבר געווען אין פרעמדע ערד...“ און זי שרייט אויס מיט פאַרצווייפלונג: „וואוֹזשע איז אַהינגעקומען זיין איבעריקער לעבן, זיינע רייד וואָס זיינען אַנטשוויגן געוואָרן, זיינע תפילות וואָס זיינען איבערגעריסן געוואָרן? באַבע, אַ ליכט אַז זי ווערט פאַרלאָשן צינדט מען זי ווידער אָן און זי ברענט ווייטער, ביז זי ברענט אויס ביזן סוף, ווי אַזוי־זשע קען פאַרלאָשן ווערן אויף אייביק אַ ניט־אויסגעברענטע ליכט פון לעבן, ווי קען דאָס זיין?!...“

מענטשן אין טעאַטער מוזן פאַרכאַפט ווערן פון אומפאַרשטענדלעכע קשיות אַזעלכע וואָס זיינען דאָך פאַרשטענדלעך פאַר כמעט יעדן פון זיי. ביי געוויסע פאַסירונגען אין זייער לעבן האָבן זיי אפשר אויך געטראַכט אַזוי. די באַבע קען לאַה'ס קשיות ניט פאַרענטפערן. זי זאָגט איר: „מען טאָר ניט, טאַכטער, טראַכטן פון אַזעלכע זאַכן, דער אויבערשטער ווייסט וואָס ער טוט. מיר זיינען בלינדע, מיר ווייסן גאַרניט.“

אַבער אין יענער מינוט קומט דער משולח, אַזוי געהיימניספול און שטיל, אַרויף אויף דער בינע, און מיטאַמאָל, ווי באַווירקט פון זיין אָנ-וועזנהייט, הויבט זיך לאה אָן אַליין פאַרענטפערן אירע שווערע קשיות. זי זאָגט פלוצלונג מיט זיכערקייט: „ניין, באַבעניו, אַ מענטשנס לעבן גייט ניט פאַרלאָרן. אַז עמעצער שטאַרבט פאַר דער צייט, קערט זיך זיין נשמה

אום צוריק אויף דער וועלט כדי אויסצולעבן די איבעריקע יאָרן... צו פֿאַרענדיקן די ניט־געטאַנענע מעשים — דורכפילן די ניט־איבערגעלעבטע פֿריידן אין לעבן...“

און ווען דער משולח, שטייענדיק כמעט איבער איר, זאָגט אַרויס די ווערטער: „עס זיינען דאָ פֿאַרוואַגלטע נשמות וואָס געפינען קיין רוי ניט, און זיי דרינגען אַריין אין אַ פֿרעמדן לעבעדיקן גוף ווי אַ דיבוק און דורך דעם דערגרייכן זיי זייער אויסלייטערונג...“ מיט אַט די ווערטער זיינע, האָט ער צוגעגרייט לאהין אויפצונעמען דעם „דיבוק“, חננ'ס נשמה, וואָס גייט שפּעטער אין איר אַריין. אַט די אַלע מיסטישע פֿאַרשטעלטע טענות זיינען אָבער צוגענגלעך און פֿאַרשטענדלעך פֿאַר יעדן צושויער.

איך וויל זיך מיט אייך טיילן מיט אַ מאַדנעם געדאַנק, פון וועלכן איך בין באַהערשט געוואָרן גריבלענדיק זיך אין אַנ־סקי'ס פּיעסע „דער דיבוק“. פֿאַרוואָס זאָל דאָס ביסעלע גליק וואָס איז אַ מענטשן באַשערט, קומען אַזוי שפּעט? עס וואַלט דאָך פֿאַר אַנ־סקי'ן געווען אַזאַ גרויסע פֿרייד און אפשר פֿאַרלענגערט זיין לעבן, ווען ער וואַלט בייגעוואוינט דעם פענאַמע־נאַלן דערפֿאַלג פון זיין ליבלינגס־ווערק „דער דיבוק“. איז אָבער די ערשטע אויפפירונג פון זיין פּיעסע געקומען ערשט צו די שלושים נאָך זיין טויט. איז דאָס ניט עפּעס ווי אַ חוֹז־שפּיל פון שיקזאַל? ...

קריגט פֿאַר מיר גאָר אַ נייע באַדייטונג די דין־תורה, וואָס אַנ־סקי ברענגט אַרויס אַזוי קרעפטיק אין לעצטן אַקט פון „דיבוק“, אַ דין־תורה צווישן אַ טויטן און אַ לעבעדיקן, צווישן דעם לאַנג־פֿאַרשטאַרבנעם חננ'ס פֿאַטער, ניסן בן רבקה, און זיין אַלטן חבר, לאה'ס פֿאַטער, סענדער בן העניע: — ס'רופט אַרויס צו אַ דין־תורה ניסן בן רבקה, זיין אַלטן חבר סענדער בן העניע. איז דאָס, פֿאַרשטייט זיך, שווער איינצורעדן אַן עולם, אַז אַזאַ זאַך איז מעגלעך. טוט עס אַנ־סקי דורכן רב פון שטעטל: דריי מאָל אין איין נאַכט איז צו אים געקומען צו חלום ניסן בן רבקה און האָט געפֿאַדערט די דין־תורה. ווערט דער משפט צוגעגרייט: עס זעצן זיך אַוועק דריי דיינים, עס ווערט אַריינגעבראַכט אַן עדה אידן, עס שטייט אַ דער־שראַקענער דער כלה'ס פֿאַטער, סענדער, און אין אַ ווינקל, אונטער אַ ווייסן ליילעך, דערוואַרט מען, אַז דאָרט געפינט זיך די נשמה פון דעם מת טהור, ניסן בן רבקה.

די מערקווירדיקע שטילקייט אין טעאַטער האָט עדות געזאָגט, אַז דער עולם זיצט אין דער גרעסטער שפּאַנונג צוזעענדיק אַזאַ אויסערגעוויינלעכע און האַרבע דין־תורה, צווישן אַ לעבעדיקן און אַ טויטן.

וויל איך דאָ דערמאָנען די צוויי קונסט־רינגלער, וואָס האָבן געשפּילט די צוויי דיינים ביי דער דין־תּורה. דער ערשטער, משה שטראַסבערג, האָט זיך פאַר לאַנגע יאָרן געשאפן אַן אַנגעזעענעם אַרט אין קונסט־טעאַטער אַלס פּינער פאַראַקטער־שווישפּילער און בינע־טעכניקער. לעצטנס שפּילט ער אויך אויף דער ענגלישער בינע. דער צווייטער, יעקב בערגרין, האָט אַ צאָל יאָרן געשפּילט אויף דער אידישער בינע. ער האָט פאַרנומען אַן אַנ־געזעענעם אַרט אין רודאָלף שילדקרויט'ס „אונזער טעאַטער“ אין די בראַנקס. מיט מיין איבערגעבן מער־ווייניקער דעם אינהאַלט אין די שטאַרק־דראַמאַטישע סצענעס פון „דיבוק“, וועט עס פאַר קיינעם קיין נייעס ניט זיין, אַז די פּיעסע איז געווען אַ ריזיקער קאַסע־דערפאַלג. זי איז געגאַנגען נאַכאַנאַנד אַרום 12 וואָכן אָדער מער און גאַנץ אָפט, אין שפּעטערדיקע וואָכן און חדשים, ווען דער טעאַטער איז געווען אין אַ פאַרלעגנהייט, ווען אַ פּיעסע איז דורכגעפאַלן, האָט מען אויף שנעל צוריק אויפגעשטעלט דעם „דיבוק“.

איז אַוודאי אַ סך געשריבן געוואָרן וועגן אונזער „דיבוק“. האָב איך אָבער דאָס געפּיל, אַז סיי אונזער אויפפירונג, סיי דאָס וואָס איז געשריבן געוואָרן, האָט ניט קיין ספּעציפּישעס וואָס זאָל פאַרכאַפן דעם אינטערעס פון לייענער, וואָס זאָל צוגעבן עפּעס נייעס.

איך וויל דאָ אָבער אויף מיין אייגענער אחריות צושרייבן אַ גאַר היפּשן חלק אין דעם דערפאַלג פון „דיבוק“ צו איינעם, וואָס האָט אויף זיין אופן דערגרייכט אַ זייער הויכע מדריגה אין דעם טייל פון קונסט־טעאַטער, מיט וועלכן ער האָט זיך אָפּגעגעבן. ער האָט דאָן, אַן צווייפּל, אַרויסגעוויזן אין אַ גרויסער מאָס דעם רייכן מוזיקאַלישן טאַלאַנט, וואָס ער פאַרמאַגט. זיינע חתונה־ניגונים און בכלל די מוזיק וועלכע האָט דעם „דיבוק“, אַזוי צו זאָגן, באַפּוצט און באַשיינט, זיינען געווען דורכגעדרונגען מיט אידישן חן. מיט אידישער האַרציקייט און פאַרטיפּונג — דער באַמת־שיינענדיקער שטערן אין יענע יאָרן, יוסף טשערניאַפּסקי...

איך קען זיך ניט צוריקהאַלטן און, געטריי צו מיין דערציילן דאָ, פאַר־צייכענען, אַז ניט לאַנג נאָך דער דערעפּענונג פון מיין צווייטן סעזאָן מיט שוואַרצן, איז שוין ווידער צווישן אונז דורכגעלאָפן „אַ שוואַרצע קאַץ“. איך האָב אַ סך מאָל געטראַכט וועגן דער מאַדנעקייט, וואָס איך האָב אָפט באַמערקט אין שוואַרצ'ס האַנדלונג אין זיין טעאַטער יענעם סעזאָן. דווקא דאָן, ווען זיין קונסט־טעאַטער האָט געהאַט אַ גרויסן פינאַנציעלן דערפאַלג, דווקא ביי אַזעלכע געלעגנהייטן, פלעגט ער שטענדיק אַרומגיין אַ צערייצטער, אַן אומפריינטלעכער. און, פאַרקערט, ווען די פינאַנצן זיינען ניט געווען אַזוי

פויגלדיק, איז ער צו אונז כמעט שטענדיק געווען זייער פריינטלעך און אפילו צוגעלאָזן. וואונדערט עס מיך ביז היינט. אפשר זיינען דאָ אַזעלכע פּסיכאָלאָגן וואָס קענען דאָס אויסטייטשן...

נאָך מער האָט מיך געוואונדערט, און ס'איז פאַר מיר ביז היינט גע- בליבן אַ רעטעניש, זיין מאָדנע באַציאונג סיי צו בערטאָ גערסטין, סיי צו מיר. טראַכט איך איצט פון דעם, קומט מיר אויפן זינען נאָך אַן אומפאַרשטענד- לעכקייט. כאַטש בערטאָ גערסטין האָט ביי שוואַרצן געשפּילט אַמווייניקסטנס אַ צען סעזאָנען אַדער מער — איך אויך אַרום אַ פּיר אַדער פינף סעזאָנען — איז אָבער מיט דער אויסנאַם פון דעם דערעפענונג-סעזאָן אין אוי- ר- ווינג פּלעיס טעאַטער, אין דעם סעזאָן פון זיין צווייטער דערעפענונג פון זיין ספּעציעל-געבויטער נייעם היים אויף סעקאָנד עוועניו און צוועלפטער גאַס, זיינען בערטאָ און איך מער קיינמאַל ניט געווען צוזאַמען ביי שוואַרצ'ן אין קונסט-טעאַטער.

ווייס איך, אַז די סעזאָנען ווען איך בין געווען מיט אים אַן בערטאָ'ן, האָט ער וועגן איר גערעדט מיט דער גרעסטער באַוואונדערונג, זי שטאַרק געלויבט אַלס שוישפּילערין און אפילו זיך פאַרגעוואַרפן למאי ער האָט זי ניט אין טעאַטער. איך בין דאָן אַלס שוישפּילערין ביי אים געווען ניי- דעריקער ווי גראָו. פאַרקערט, ווייס איך אויך, אַז אין די סעזאָנען ווען בערטאָ איז ביי אים געווען אַן מיר, האָט ער די זעלבע געדאַנקען אַרויס- געזאָגט וועגן מיר אַלס שוישפּילערין און בערטאָ איז דאָן געווען די גראָו. איז דאָס אויך אַן ענין פאַר פּסיכאָלאָגן אויסצוטייטשן.

ד י צווייטע פּיעסע יענעם סעזאָן איז געווען „לאַנדסלייט“, פון בערקאָ- וויטש. איז אַרום דעם דאָ צו דערציילן עפעס וואָס איז ניט צו פּיל באַקאַנט. „לאַנדסלייט“ האָט בערקאָוויטש לכתחילה אַנגעשריבן ווי אַן איינאַקטער. אַלס אַזעלכער איז ער אויפגעפירט געוואָרן אין אירוווינג פּלעיס טעאַטער צו אַ ספּעציעלן אַוונט. דער איינאַקטער האָט דאָן שטאַרק אויסגענומען, און בערקאָוויטש האָט פון דעם איינאַקטער געמאַכט אַ דריי-אַקטיקע קאָ- מעדיע, איז שווער צו זאָגן פאַרוואָס אַלס פּיעסע האָט עס ניט אויסגענומען. ס'קען זיין, אַז די האַנדלונג וואָס האָט זיך אַנגעזען אין אַן איינאַקטער, איז ביט געווען גענוג צו האַלטן אַן עולם געשפּאַנט גאַנצע דריי אַקטן.

מיר איז מיין ראַלע אין „לאַנדסלייט“ געווען זייער ליב צום האַרצן. עס איז געווען עפעס אַ טשיקאָווער כאַראַקטער פון אַן אַמעריקאַניזירטער

פוסטער מיידל, און מיר איז געלונגען צו שאַפן אַ קאַמישן טיפּ, וואָס איז אינגאַנצן געווען ווייט אַוועק פון דעם זשאַנער ראָלן, וואָס מיר איז ביז דאָן אויסגעקומען צו שפּילן. איך געדענק מיט וואָס פאַר אַ פאַרגעניגן איך האָב זיך אַרויפגעוואָרפן אויף דער לייכטזיניקער, לוסטיקער ראָלע, איבער-הויפט, נאָך מײן שווערער, טראַגישער לאַה אין ״דיבוק״. קען זײן אַז אָט דער פאַרגעניגן מײנער האָט מיך דערפירט און געהאַלפן שאַפן אָט יענעם שאַרזש אין דער ראָלע פון ״רייטשל״.

איז, ווי איך האָב שוין אויבן געגעבן אַנצוהערן, האָט די פּיעסע ביים עולם ניט אויסגענומען. בלויז אַ פאַר וואַכן האָט זי זיך געהאַלטן. איז דאָ כּדאי איבערצוגעבן ווי עס האָט רעאַגירט די פּרעסע אויף דער פּאַסירונג. אונטערן נאָמען ״אַ פּיעסע אַרויף אַ פּיעסע אַראָפּ״, איז דעם 9טן דע-צעמבער אין איינער פון אונזערע צײטונגען אַרויסגעזאַגט געוואָרן דאָס פּאַלגענדיקע:

״איינע פון די נייע, דווקא אַ שיינע, סימפּאַטישע פּיעסע, איז אַרונטער-גענומען געוואָרן אין קונסט־טעאַטער. דאָס איז בערקאָוויטש׳ס ״לאַנדסלייט״. הפנים, צילי אַדלער, גאַלדשמיט און סאַניאַ גורסקאַיאַ האָבן ניט קיין גרויסע מזלות. אין ״לאַנדסלייט״ האָט גאַלדשמיט געקראָגן די גרעסטע ראָלע. צילי אַדלער האָט דאָרטן געהאַט אַ געלעכטערל פון אַן אַמעריקאַנער פּינטעפּליושקע, און סאַניאַ גורסקאַיאַ האָט צום ערשטן מאַל אין אַמעריקע געקראָגן אַ פּאַסנ-דיקע ראָלע. וואָס טוט גאָט? גייט ניט די פּיעסע. ״לאַנדסלייט״ איז געלויבט געוואָרן פון דער קריטיק אַלס איידעלע, פּיינע אידישע קאַמעדיע. ס׳איז אָבער שנעל אַרונטער און די בעסטע טעאַטער־גײער באַדויערן דעם פּאַקט, וואָס אַזאַ פּיינע זאַך האָט זיך ניט געהאַלטן אויף דער בינע. דער טעאַטער-עולם נעמט ניט קיין שטילע פּיעסן. מ׳דאַרף אים מיט עפּעס איבעראַשן. מען מוז אים געבן אַזאַ זאַך פאַר וועלכער עס זאָל אויף אים ציטערן די הויט ווען ער זיצט אין טעאַטער״.

וויל איך זיך נאָך באַרימען מיט דעם, וואָס עס האָט וועגן מיר געשריבן אין דער ראָלע פון רייטשל אין ״לאַנדסלייט״ דער באַוואוסטער זשורנאַליסט, איצטיקער רעדאַקטאָר פון ״טאַג״, סאַלאַמאָן דינגאַל:

״צילי אַדלער האָט געהאַט אַ קליינע ראָלע צו שפּילן, אָבער זי האָט זי געשפּילט פּיין און אַרויסגעבראַכט די פאַרשייטע, פאַרפּירערישע, טענעמענט-הויז מיידל, מיט טאַלאַנט. אין אַזאַ ראָלע איז אַלעמאַל דאָ די געפאַר פון שאַרזש און איבערטרייבונג. צילי אַדלער איז דערמיט ניט געשטרויכלט געוואָרן״.

איז אפשר דאָ כדאי אָנצומערקן ווי אזוי דער גאַנג פון די יאָרן און אויך די אזוי-גערופענע נייע וועגן אין אידישן טעאַטער האָבן געענדערט זיינע פירונגען. אין אמאָליקן טעאַטער, ווען אַ נייע פיעסע האָט ניט אויס-גענומען — זי האָט זיך געהאַלטן אַ סך ווייניקער ווי מ'האַט געהאַפט — האָט מען, כדי זיך צו ראַטעווען, אויפן סוף-וואָך געשטעלט עטלעכע דער-פאָלגרייכע פיעסן פון אַלטן רעפערטואַר.

די פּראָגע איז בלויז געווען ווער עס איז דער סטאַר פון טעאַטער: איז עס געווען אַדלער, האָט מען אויף שנעל געשטעלט דעם „אידישן קעניג ליר“, „דער מטורף“, „דער ווילדער מענטש“, „די אמת'ע קראַפט“, „אלישע בן אבויה“ און אַנדערע פיעסן פון דעם סאַרט. איז קעסלער געווען דער סטאַר, זיינען די פיעסן געווען „גאַט, מענטש און טייוול“, „שלומ'קע שאַרלאַטאַן“, „די וואַרהייט“, „קרייצער סאַנאַטאַ“ און אַנדערע. וואו טאַמאַשעפּסקי איז געווען דער סטאַר — „דער ישיבה-בחור“, „דער גרינער בחור“, „דוד'ס פידעלע“, „דער פאַרלירענער גן-עדן“, „דבורה'לע די מיוחסת“ און אַנדערע. פאַר לאַנגע יאָרן זיינען אַט די פיעסן זייער אַפט געווען אַ רעטונגס-מיטל און מ'איז זיכער געווען מיט גוטע אייננאַמעס פאַר די עטלעכע פאַרשטעלונג-גען אין סוף-וואָך ביז מ'וועט צוגרייטן אַ נייע פיעסע.

פאַרטראַכט מען זיך אַביסל וועגן אַזעלכע זאַכן, מוז מען קומען צו עטלעכע שלוסן. ראשית, סיי די געשאַפענע ראָלן, סיי די פיעסן זיינען געבליבן אויף לאַנגע יאָרן אַ באַגאַזש, וועלכער האָט געבראַכט גוטע נוצן. שנית, די שווישפילער פון יעדן טעאַטער האָבן געהאַט די געלעגנהייט זיך צו ווייזן אין די פּיין-געשאַפענע כאַראַקטערן אין יענע פיעסן. אזוי זיינען די מערסטע שווישפילער אין יענע יאָרן געווען געשפילטע אין די דאָזיקע פיעסן, האָט מען ניט געדאַרפט קיין סך פּראָבען. די אַלטע סטאַר-שווישפילער האָבן געהאַט די זיכערקייט און פעסטן גלויבן, אַז צווישן ברייטן טעאַטער-עולם זיינען שטענדיק דאָ היפשע צאָלן וואָס זיינען גרייט צו קומען זען פיעסן פון אַלטן רעפערטואַר און שווישפילער וואָס האָבן זיך באַרימט געמאַכט אין זייערע ראָלן.

שוואַרץ האָט אין זיין טעאַטער ביי אַזעלכע פּאַלן כמעט קיינמאַל ניט אויסגענוצט קיין געשפילטע פיעסן פון זיין רעפערטואַר אויף אַ סוף-וואָך. אין יענעם פּאַל, ווען „לאַנסדלייט“ האָט געהאַט אַזאַ קיצור ימים, האָט ער אויסגענוצט דעם לעצטן גרויסן דערפּאָלג זיינעם, די פיעסע וואָס האָט אַ סך אידישע טעאַטערס איבער גאַר דער וועלט צייטנווייז געהאַלפן. „דער דיבוק“. האָט די פיעסע אויך אין דעם פּאַל דערפילט די דערוואַרטונגען וואָס מ'האַט אויף איר אַרויפגעלייגט. מ'האַט דערווייל מיט גרויס אימפעט

געארבעט און פראַברט אַ פיעסע וואָס האָט יענעם סעזאָן געהאַט כמעט אַ געצוואונגענעם דערפאלג. איך מיינ דאָ די באַרימטע פיעסע פון אונזער איצט אַנערקענטסטן און גרעסטן דיכטער ה. לייװיק'ס „שמאַטעס“, אַ פיעסע וואָס באַהאַנדלט אַ ווינקל פון אַן אַמעריקאַנער פראָדוקציע, „רעגס“. די באַשעפטיקטע אין „שמאַטעס“, די כאַראַקטערן וואָס לייװיק האָט געמאַלן, האָט מען אויך געקעט קלאַסיפֿיצירן אַלס „שמאַטעס“.

ווען איך האָב פריער גענוצט דעם אויסדרוק „אַ געצוואונגענער דער-פאלג“, וויל איך דאָ אונטערשטרייכן וואָס איז דאָן כמעט פון אַלעמען אַנער-קענט געוואָרן, אַז דער פאַרהעלטנמעסיק היפשער דערפאלג פון יענער פיעסע, דאָרף צוגעשריבן ווערן צו דער איינגעשפאַרטקייט פון אַב. קאַהאַן אין זיין איבערצייגונג און טיפן גלויבן, אַז לייװיק'ס „שמאַטעס“ איז אַ קונסט-ווערק און אַלס אַזעלכע פאַרדינט עס ווי געהעריק אַפגעשאַצט צו ווערן. זיינען די שפאַלטן פון „פאַרווערטס“ געווען אַפן פאַר לייװיק'ס „שמאַ-טעס“. די פיעסע איז אין פאַרזעצונגען געדרוקט געוואָרן און זייער אַפט זיינען נאַכאַמאַל און ווידעראַמאַל דערשינען אַרטיקלען מיט גינסטיקע מיי-נונגען וועגן „שמאַטעס“. אַוודאי האָט לייװיק'ס „שמאַטעס“ כשר פאַרדינט דעם דערפאלג.

איז דאָס ווידער אַ באַרעכטיקונג אויף מיינ אַרויסגעזאָגטער מיינונג אין פריערדיקע קאַפיטלען וועגן קאַהאַנ'ס גרויסע ווירקונג אויפן אידישן לייענער בכלל, און אויפן טעאַטער-עולם בפרט.

איך האָף, אַז אַ סך טעאַטער-גייער פון יענעם סעזאָן געפינען זיך צווישן די לייענער פון „מיינ דערציילן“. געדענקען זיי אַלע דעם פענאַמע-נאַלן דערפאלג וואָס עס האָט אין יענער פיעסע געהאַט איינער פון אונזערע זייער אינטעליגענטע שוישפילער, וואָס האָט אויך געהאַט אַנזען אין דער שרייבערשער וועלט, ער איז איצטער איינער פונם „פאַרווערטס“ שרייבער-שטאַב, מאַרק שווייד, זיין ר' עליע אין „שמאַטעס“ האָט דעמאַלט ביי אַלעמען שטאַרק אויסגענומען.

שוואַרץ האָט יענעם סעזאָן אין זיין קונסט-טעאַטער זיך פאַרמאַסטן אויף נאָך אַ טייל פון טעאַטער-קונסט. מיט דער הילף פון זיין עכט-טאַלאַנט-טירטן מוזיקער יוסף טשערניאַפסקי אין טעקסטן וואָס, ווי מיר דוכט זיך, עס האָט געשריבן אונזער גרויסער הומאַריסט, דער פּרעכטיקער שייך-שרייבער, פּאַעט, דערציילער, דראַמאַטורג און וואָס נאָך, משה נאָדיר, האָט שוואַרץ דורכגעפירט צוויי קליין-קונסט אַוונטן, אונטערן נאָמען „דער קרומער שפיגל“. איז דאָס, פאַרשטייט זיך, געווען אַ ברייט פעלד. דאָס אידישע לעבן — די אַמעריקאַנער אידישע גאַס, דאָס פּאָליטישע לעבן אין אַמע-

ריקע, אונזער אייגענע באהעמע, די שרייבער-וועלט, די טעאטער-וועלט, געזעלשאפטלעכע מענטשן בכלל, זיי זיינען וואונדערלעכע טעמען פאר א "קרו-מען שפיגל".

משה נאדיר איז זיכער געווען דער פאסיקער מענטש אויף דעם געביט. ס'זיינען ביי אים ארויסגעקומען עטלעכע „זייער חנוּוודיקע שטיפערייען“. אזוי, למשל, וויסן דאך א סך אז אונזער בארימטער „ראמאנטישער שווי-שפילער“, סעמיועל גאלדנבורג, האט ליב געהאט צו שפילן אויף דער פיאנא. זייענדיק געבענטשט מיט מוזיקאלישע נייגונגען, האט ער ביי יעדער גע-לעגנהייט וואס ער האט געהאט, געשפילט פיאנא אויף דער בינע. איז אין דעם „קרומען שפיגל“ געווען א סצענע אויף א בית-עולם, וואו דער וואס האט פארגעשטעלט גאלדעבורג'ן איז געקומען אויף קבר-אבות. און אין סאמע מיטן בית-עולם, צווישן די קברים איז געשטאנען א פיאנא און גאל-דענבורג האט אויף איר אויסגעשפילט זיינע געפילן. האב איך שוין א סך מאל דעמאנט שווארצ'ס בריה'שקייט צו אימיטירן די גרויסע דריי, איז דארט געווען א סצענע, א פאראדיע אויף די לעצטע אקטן פון אלע מעלאדראמעס — „מייסטערווערקע“ אויף דער אידישער שונד-בינע. די הויפט-ראלע האט געשפילט מאַריס שוואַרץ, פאַרשטעלנדיק דעם העלד פון דער פיעסע וועמעס נאָמען איז געווען „תמוז-שעפסקי“... אַזעלכע און ענלעכע שאַרזשן און סאַטירעס האָבן אויסגעפילט די פּראָגראַם. איז אָבער דער אידישער עולם געבליבן קאַלט דערצו; עס האָט זיי ניט גענומען. האָט זיך דער פּאַרווך געענדיקט מיט אַ פּאַר אָוונטן.

איך געפין אלעמאל א צוטשעפעניש ווי אזוי אייך צו דערציילן וועגן מיין ערן-אונט יעדן סעזאן. דאס מאל האב איך אויך א צוטשעפעניש. מיט א סעזאן פריער האט שוואַרץ אין זיין אוירוונג פלעיס טעאטער פארן עולם ארויסגעפירט א דייטשע שוישפילערין, א קריסטין, מיטן נאָמען מאַדאַם דזשעני וואַליערי. זי האָט, אָן צווייפל, פאַרמאַגט אַ סך טאַלאַנט, און איך שטעל זיך פאַר, אַז שפּילנדיק אין דייטש, אין איר שפּראַך, וואָלט זי איר טאַלאַנט פולשטענדיק געקענט אַרויסווייזן. ווען זי איז אָבער ביי שוואַרצ'ן אויפגעטראָטן אין אידיש — אַ לשון וואָס איז איר געווען אינגאַנצן פרעמד — האָט עס איר זייער פיל געשטערט. אַ חוץ דעם, איז די אידישע שפּראַך פון איר מויל, נעבעך, אַרויסגעקומען זייער צעקאַליעטשעט. איז עס באמת געווען אומגערעכט צו איר אַלס שוישפילערין.

אמת, אַז איר טאַלאַנט איז געווען אין אַזאַ גרויסער מאָס, אַז זי האָט, טראַץ די שפּראַך-שטערונגען, ביים אידישן עולם און ביי דער אידישער פרעסע שטאַרק אויסגענומען. איר גרעסטן דערפאַלג האָט זי געמאַכט אין

אַ פיעסע וואָס זי האָט אַוודאי אַ סך יאָרן געשפילט אויף דער דייטשער בינע. געהייסן האָט די פיעסע „די טענצערין“, געשריבן פון ה. לענגיעל. די הויפט־ראַלע אין דער פיעסע האָט אַלערליי פאַרשידנאַרטיקע איבער־לעבונגען, וואָס רייצן אַ שוישפילערין אין דער ראַלע זיך צו באַווייזן.

ליגט עס שוין אין דער נאַטור פון שוישפילער צו וועלן זיך פאַר־מעסטן אין גרויסע באַרימטע ראַלן. קען איד דאָ זאָגן מיט מיין פולן ערנסט, אַז מיך האָט קיינמאַל ניט גערייצט דער פאַרמעסט. ניט ווען מיר איז אויסגעקומען צו שפילן ראַלן אין וועלכע עס האָבן זיך באַרימט געמאַכט אונזערע אייגענע גרויסע: בערטאַ קאַליש, קעני ליפצין, סאַראַ אַדלער, בעסי טאַמאַשעפסקי, און אַוודאי ניט שפילנדיק ראַלן, אין וועלכע די גרעס־טע וועלט־באַרימטקייטן זיינען אויפגעטראָטן.

מיך האָט שטענדיק גערייצט בלויז די ראַלע, די איבערלעבונגען, די געפילן, די אַלערליי איבערגאַנגען וואָס זיינען אין דער ראַלע פאַרקערפערט, און ווי אַזוי איד קען מיט מיינע כוחות די ראַלע אויספילן און באַזיגן.

וויל איד שוין דאָ זיך אויך נעמען דאָס רעכט אַרויסצוזאָגן מיין מיינונג, אַז איד האַלט עס פאַר אַ הילפסלאַזיקייט מצד אַ קריטיקער, וואָס באַזירט זיין קריטיק אויף שוישפילער אין מאַכן פאַרגלייכונגען. דאָס איז קיינמאַל ניט קיין גערעכטער צוגאַנג צו אַ שוישפילער. יעדער איינער האָט זיין אייגנאַרטיקייט, זיינע מיטלען, זיינע וועגן, ווי אַזוי אויסצודריקן און איבער־געבן געפילן. כמעט זעלטן וועט איר זען צוויי לעבעדיקע מענטשן אין איין און דער זעלבער סיטואַציע, אַז זיי זאָלן אויסדריקן זייערע געפילן אויפן זעלבן אופן. און אַוודאי איז עס דער כלל ביי שוישפילער, וועלכע פאַלגן נאָך זייער אייגענע אינטואַציע. בלויז שוישפילער, וואָס ווילן עמעצן נאָכ־מאַכן, פרוּבירן איבערצוגעבן זייערע געפילן ווי „יענער“ וואַלט עס געטאָן.

מיין אויפנעמען די ראַלע פון דער טענצערין איז אויך, חלילה, ניט געווען צוליב אַ פאַרמעסט מיט דזשעני וואַליער. דעם סעזאָן ווען זי האָט געשפילט אין אוירווינג פלעיס טעאַטער, בין איד געווען אין פילאַדעלפיע, אַזוי אַז מיר איז ניט אויסגעקומען זי צו זען שפילן. ערשט מיט יאָרן שפעטער, ווען זי האָט געשפילט אויף דער „עוועניו“, האָב איד זי געזען אין ל. פריימאַנס פיעסע „שטאַקער פון ליבע“. דאָס איז בלויז איין טייל פון מיין „צוטשעפעניש“, ווי איד רוף עס, וועגן מיין ערן־אָונט יענעם סעזאָן. דער צווייטער טייל איז דאָס, וואָס אין דער „טענצערין“ איז געווען דער איינציקער ערן־אָונט מיינער, אין וועלכן שוואַרץ האָט געשפילט מיט מיר. טאַקע ער האָט מיר די פיעסע רעקאַמענדירט און געגעבן...

די „שוואַרצע קאַץ“ איז שוין אַרום יענער צייט אויסגעבלייבט געוואָרן.

קען איך, הפנים, נייט בייקומען מיין באַרימערשן געפיל, וואָס איז אין אַ גרעסערער אָדער קלענערער מאָס אַ טייל פון יעדער מענטשלעכער נאַטור. וויל איך אייך דאָ ברענגען אַ פאַר קורצע ציטאַטן, וואָס אַב. קאַהאַן האָט געשריבן וועגן יענעם אָונט מיינעם, אונטערן קעפל „דער טאַלאַנט פון צילי אַדלער“: „...זי האָט אין דער ראַלע געוווּזן אַ סך איינבילדונגס קראַפט און אַ קינסטלערישן געפיל און פאַרשטאַנד, וואָס האָט באַשטעטיקט דעם נאַמען וועלכן זי האָט זיך דערוואַרבן אויף דער אידישער בינע אַלס איינע פון אונזערע וויכטיקסטע קינסטלערינס. ... איך האָב איר נאָכגעפאַלגט אין דער דאָזיקער נייער ראַלע אירער מיט דער טיפּסטער אויפּמערקזאַמ- קייט. זי אָט פּולשטענדיק אויסגעהאַלטן דעם עקזאַמען אין דער דאָזיקער ראַלע אויך. ... עס קען קיין פּראַגע ניט זיין, אַז זי איז אַ געבוירענע קינסט- לערין מיט אַן אמת'ן טאַלאַנט און אויך מיט שכל דערצו. ... איר שפּילן אין „דער טענצעריין“ האָט איר נאַמען אַלס קינסטלעריין נאָך פעסטער געמאַכט.“

אַיך האָב שוין דערמאַנט, אַז יענעם סעזאָן איז ביי אונז אין טעאַטער געווען אַ פּעריאָד פון „אַ פּיעסע אַרויף און אַ פּיעסע אַראָפּ“. דערמאַן איך זיך, אַז צווישן יענע פּיעסן איז געווען „דער טויער מענטש“, פון שלום אַש; „פּרינץ לולו“, פון לעאַן קאַברין; „דער געדאַנק“, פון אַנדערעיוו. זיי האָבן קיין לאַנגן קיום ניט געהאַט.

איך געדענק אויך, אַז צום ערשטן מאַל אין מיין קאַריערע האָב איך יענעם סעזאָן, מיט שוואַרצ'ן אַלס „אוריאל אַקאַסטאַ“, געשפּילט די באַרימטע ראַל יודית. אַ ספּעציעלן פאַרגעניגן האָב איך יענעם סעזאָן געהאַט ווען איך בין ווידער אויפגעטראָטן אין איינער פון מיינע ליבלינג-ראַלן פון הירשביין רעפּערטואַר, אַלס זעלדע אין „דעם שמידס טעכטער“. נאָך די עטלעכע אַרויף-אַראָפּ פּיעסן, האָבן מיר זיך ענדלעך ווידער דערשלאָגן צו אַן אומדערוואַרטן דערפאַלג. דאָס איז געווען אַ פּיעסע פון דעם זייער קרעפטיקן, אייגנאַרטיק-טאַלאַנטירטן דערציילער, יונה ראָזנפעלד, אונטערן נאַמען „קאַנקורענטן“. אין אַריגינאַל האָט ער עס געשריבן ווי אַ דערציילונג. יונה ראָזנפעלד איז נאָך דאָן געווען אַ פנים חדשות אין אונזער ליטע-ראַטור אין רוסלאַנד. ביי אונז אין אַמעריקע האָט דער „פּאַרווערטס“ אָט די דערציילונג אויפגעכאַפט. אַב. קאַהאַן האָט פאַר די לייצענער פון „פּאַר-ווערטס“ מיט אַ באַגייסטערטער פאַררעדע די דערציילונג אָפּגעדרוקט און געשריבן וועגן איר אַ לענגערע ליטעראַרישע אָפּשאַצונג. וואו ער האָט

אויסגעדריקט די העכסטע באוואונדערונג און אַנערקענונג פאַרן גרויסן טאַ-
לאַנט פון שרייבער. קומענדיק קיין אַמעריקע האָט יונה ראָזנפעלד פון זיין
דערציילונג געמאַכט אַ דראַמע אין דריי אַקטן, און שוואַרץ האָט זי אויפגע-
פירט. איז קיין שום צווייפל ניט, אַז „קאַנקורענטן“ אַלס דראַמע האָט פאַר-
מאַנט וואונדערלעך-געמאַלענע כאַראַקטערן. עס ווערט דאָרט אַנטפלעקט
אַ ווינקל פון לעבן און ס'ווערן אַרויסגעבראַכט מענטשלעכע שוואַכקייטן
פון אַן אויסערגעוויינלעכן און אייגנאַרטיקן סאָרט.

מיר דוכט, אַז אַ גרויסן חלק אין דעם דערפאַלג פון „קאַנקורענטן“
דאַרף אויך צוגעשריבן ווערן צו אַב. קאהאַנס באַגייסטערטער קריטיק. און
ווי קאהאַן וואַלט עס געפילט, האָט ער אין זיין קריטיק, צווישן אַנדערעס,
געזאָגט: „מיט אַ קורצער צייט צוריק האָב איך געהאַט דעם פאַרגעניגן
צו באַגריסן לייוויק'ן מיט זיין מערקווירדיקער לעבנס-דראַמע „שמאַטעס“;
היינט פאַרשאַפט עס מיר אַן ענלעכן פאַרגעניגן צו באַגריסן ראָזנפעלד'ן
מיט זיין לעבנס-דראַמע „די קאַנקורענטן“.

ס'פאַרשטייט זיך אַז צו אַט דער שטאַרקער דראַמע און קאהאַנס לויב
איז אויך צוגעקומען דאָס פּרעכטיקע שפּילן פון די שוישפּילער. מאַריס
שוואַרץ, חנה אַפעל, יחיאל גאַלדשמיט — און לאַמיר שוין זיך אויך אַרייַן-
רעכענען — האָבן אויף אַ זייער געלונגענעם אופן אַרויסגעבראַכט די טיף-
פּסיכאָלאָגישע כאַראַקטערן פון דער פּיעסע. אַ גרויסע סענסאַציע איז „די
קאַנקורענטן“ איז געווען דאָס שפּילן פון אַן אַכט-יאָריק אינגעלע. די ראַלע
איז ווייט ניט קיין געוויינלעכע קינדער-ראַלע, און מאַטעלע בראַנט האָט די
ראַלע זייער געלונגען דורכגעפירט. זיין שפּילן דאַן האָט אין דער אידישער
טעאַטער-וועלט געמאַכט כמעט אַזאַ רושם ווי דער קליינער דזשעקי קוגען
האַט אַמאָל געמאַכט אין אַ מאַווי מיט טשאַרלי טשאַפּלין.

אויף פּסח פון יענעם סעזאָן האָט שוואַרץ זיך געראַנגלט מיט דער
אויפפירונג פון אַ דראַמע פון אַ צווייטן יונגן דראַמאַטורג, פישל בימקאָ,
אונטערן נאָמען „דעמבעס“, איך זאָג „געראַנגלט“, ווייל שוואַרץ האָט זיך
דאָרט אָנגעטראָפּן אויף צוויי שוועריקייטן. די ערשטע שוועריקייט איז
געווען זיין אייגענע. דאָס הייסט, ער האָט זיך געראַנגלט מיט זיך אַליין.
דאָרטן זיינען דאָ צוויי שטאַרקע מענער-ראַלן, דער פּאַטער און דער זון.
איז שוואַרצ'ן געווען שווער צו באַשליסן וועלכע ראַלע ער זאָל שפּילן.

אין צווייטן געראַנגל בין איך שוין אויך געווען פאַרמישט. די הויפט
פרויען-ראַלע אין דער פּיעסע איז אַ יונגע דינסט-מיידל, מיט וועלכער דער
פּאַטער האָט חתונה נאָכדעם ווי ער בלייבט אַן אלמן. אַבער זיין דער-
וואַקסענער זון פאַרליבט זיך אין דער יונגער מיידל און ער איז גרייט זי

צוצונעמען ביים טאָטן. שוואַרץ האָט ביי זיך באַשלאָסן, אַז איך, מיט מיין איידעלער פיגור, קען ניט אַרויסברענגען דעם פּרוּען־רייך, פאַר וועלכע טאַטע און זון זאָלן זיך יאָגן. ער האָט פאַר דער ראַלע ספּעציעל אַנגאַזשירט אַ באַרימטע, זייער טאַלאַנטירטע סוברעיטן, וועלכע האָט געהאַט מער מיט עטלעכע פּונט אויף איר קערפּער.

קען איך ניט זאָגן מיט אַ ריינעם געוויסן, אַז דאָס האָט מיך ניט גע־ערגערט. איך האָב זיך אָבער געטרייסט מיט דעם, וואָס איך וועל קענען דעם גאַנצן פּסח פאַרברענגען מיט מיין קינד אין מיין היים אין פּילאָדעלפּיע. איר געדענקט דאָך, אַז איך האָב מיין היים אין פּילאָדעלפּיע יענעם סעזאָן ניט אויפגעגעבן.

פּרייטיק אַוונט איז געווען די פּרעמיערע פּון „דעמבעס“. בין איך טאַקע יענעם פּרייטיק אין דער פּרי אַוועקגעפאַרן קיין פּילאָדעלפּיע. האָט אָבער מיין פּרייד לאַנג ניט געדויערט. איך האָב קוים צייט געהאַט זיך אַביסל אַנְ'חיות'ן מיט מיין קינד ווי איך האָב זונטיק פּרי געקראָגן אַ טעלעגראַמע, אַז איך מוז מאַנטיק עלף אַזייער אין דער פּרי זיין ביי פּראָבע. איך בין ממש צעמישט געוואָרן, וואָס הייסט דאָס? „דעמבעס“ דאַרף דאָך גיין גאַנץ פּסח. ווען כ'בין מאַנטיק געקומען צו פּראָבע, האָב איך אויסגעפונען, אַז די פּיעסע מוז אַראָפּ און שוין פאַר קומענדיקן פּרייטיק, די צווייטע טעג פּסח, דאַרף אַרויף „דער אוצַר“, פּון דוד פּינסקי.

ווען איך בין אַרויף אויף דער בינע, איז גראַד דער ערשטער מיט וועמען איך האָב זיך אַנגעטראַפּן געווען שוואַרץ. האָב איך, הפּנים, ניט געקענט ביישטיין דעם נסיון און עפּעס ווי אַליין פּון זיך האָט זיך פּון מיין צונג אַראָפּגעליטשט אַט אַזאָ שטעכיקע פּראַגע: „וואָס־זשע, דער סוברעיטנס עטלעכע פּונט מער האָבן גאַרניט געהאַלפּן?“

שוואַרץ האָט מיט אַ באַהאַלטענעם פאַרשולדיקטן שמייכל, אַן ווערטער, מיט זיין כאַראַקטעריסטישן חנ'דל, די ליפּן פאַרצויגן, די צונג פאַרשטעקט אין דער לינקער באַק, אַ מאַך געטאַן אומבאַהאַלפּן מיט די הענט.

עס ווייזט אָבער אויס, אַז דאָס „גיפּטל“ אין מיר האָט זיך נאָך ניט צופּרידנעגטעלט. ס'האַט לאַנג ניט גענומען און ס'האַט זיך געמאַכט אַ צווייטע געלעגנהייט פאַר מיר מיין פאַרדרוס ווידער מיט עפּעס אויסצושיסן. דער „אוצר“ איז ניט קיין לייכטע פּיעסע איינצושטודירן. און כאַטש די מערסטע פּון אונז, שווישפּילצער, זיינען אין דער פּיעסע געווען געשפּילטע פּון ערשטן סעזאָן אין אוירווינג פּלעיס טעאַטער, זיינען אָבער דאַרט דאָ אַ סך מאַסן־סצענען. האָבן זיך געפאַדערט כּסדרדיקע פּראָבען אין די עטלעכע טעג ביז פּרייטיק, מיר האָבן געמוזט פּראָבירן גאַנצע טעג. מ'האַט בלויז

געמאַכט אָן איבעררייס צו כאַפֿן אַ בייס, וואָס מ'האַט אַריינגעבראַכט. זיצן מיר ביי אַזאַ איבעררייס און שמועסן וועגן דעם באַנקעט וואָס מאַקס געבעל'ס טרופע גרייט צו פאַר אים. זיצט זיך שוואַרץ מיט אַ פלעשל מילך אין איין האַנט און מיט אַ סענדוויטש אין דער צווייטער האַנט, און ער טוט זיך אַזוי אַ זאַג: „געבעל האָט מזל — אים מאַכט מען אַ באַנקעט, וואָדען, מיר וועט מען מאַכן אַ באַנקעט?...“

איך בין געזעסן מיט דער פלייצע צו אים. און ווי נאָר ער האָט אַרויס־געזאַגט זיינע לעצטע ווערטער, האָב איך ספּאַנטאָן זיך האַסטיק אויסגעדרייט צו אים, און מיט מיין גאַנצן פייערדיקן טעמפּעראַמענט, שאַקלענדיק מיטן פינגער גלייך אים אין פנים, מיט לאַכנדיקע אויגן אויסגעשריגן: „וואַרט, וואַרט, שוואַרץ, איך וועל דיר מאַכן אַ באַנקעט!“

שוואַרץ האָט טרינקענדיק פון פלעשל זיך אַזוי פאַרכלינעט, אַז ער האָט זיך אָפּגעגאַסן, און אַלעמען באַשפּריצט, ניט קענענדיק זיך איינהאַלטן פון געלעכטער. די גאַנצע טרופע האָט ממש היסטעריש געלאַכט.

דאַרף איך אייך ניט זאָגן, אַז שוואַרץ האָט מיך פאַרן קומענדיקן סעזאָן ניט פאַרגעלייגט קיין אַנגאַזשמאַ, און — למאַי זאָל איך לייקענען, ניט איך האָב עס דערוואַרט, ניט איך האָב זיך געפונען געערגערט.

פילאָדעלפיע האָט מיך געוואַלט. אַנשל שאַר האָט מיך געמאַכט אַן אַנציענדיקן פאַרשלאַג. איך האָב סיי ווי געוואַלט זיין אין פילאָדעלפיע צוליב מיין גט.

איך בין אַ צופרידענע געקומען אין מיין היים אין פילאָדעלפיע. פאַר־שטייט זיך, אַז עס האָבן אויף מיר געוואַרט אַ פאַר ניט אַנגענעמע בעגעגע־נישן אין די פאַרהערן פון מיין גט. מיין לאַיער איז געווען דער באַרימטער מאַריס ספּיזער, וועלכער איז אין פילאָדעלפיע געווען פאַררעכנט פאַר איינעם פון די גאָר גרויסע אַדוואַקאַטן. ער איז געווען אַ פּערזענלעכקייט אין דעם אידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן. ער האָט געזען, אַז איך זאָל וואָס ווייניקער האָבן אַזעלכע אומאַנגענעמע באַגעגענישן. האָב איך טאַקע דורך דער צייט פון יענעם סעזאָן געקראָגן מיין גט.

וואָס אַנבאַלאַנגט מיין טעאַטער־קאַריערע, איז פילאָדעלפיע פאַר מיר כמעט שטענדיק געווען ווי אַן אַפּרו־אַרט. ניט, חלילה, קיין אַפרו פון אַרבעט. אין אַ פּראַווינץ־שטאַט — כאַטש פילאָדעלפיע איז אַ גרויסע שטאַט, איז זי בנוגע טעאַטער דאָך אַ פּראַווינץ־שטאַט — דאַרף מען אַפּטער בייטן פּיעסן,

אזוי אז די ארבעט איז גארניט קיין לייכטע. דער אפרו איז מער געווען א גייסטיקער — איך האב זיך אפגערוט פון ערגערניש, פון הארצווייטיק, פון אנטווישונגען.

די פארוואלטונג פון טעאטער האט מיך שטענדיק זייער פיין באהאנדלט. בכלל, איז די אטמאספערע ארום מיר געווען זייער אנגענעם. אוודאי האט דער פילאדעלפיער עולם מיך ארומגערינגלט מיט הארציקייט און מיט א ווארעמער באציאונג. און כאטש מיר פלעגט אפט אויסקומען אויפצוטערען אין פיעסן וואס ווערן באצייכנט אלס שונד, האב איך זייער אפט געהאט מיין שוישפילערישע באפרידיקונג אפילו אין אזעלכע ראָלן ווי האט זיך אויסגעדיקט דער פיינער זשורנאליסט, מ. מלמד, אין דער פילאדעלפיער „אידישע וועלט“: „עס איז ניט נאָר דאָס, וואָס צוליב צילי אדלער ווערן פון צייט צו צייט אין אַרטש סטריט טעאטער אויפגעפירט בעסערע פיעסן, נאָר וויכטיק איז, הויפטזעכלעך, איר אייגענע פערזאָן צווישן די היגע שוישפילער. זי איז געבענטשט ניט נאָר מיט אַ גרויסן טאלאַנט, מיט אַ באַזונדערן חן, זי האָט אויך די מעלה, וואָס זי מאַכט זיך באַליבט ביי אירע קאָלעגן“.

אַ פנים חדשות פאַר מיר אויפן פעלד פון טעאטער-מוזיק האָט דאָן אויפגעשפראַצט, אַ נייער טאַלאַנט אַלס דיריגענט און קאָמפּאָזיטאָר. ער איז זינט דאָן אַרויף צו דער העכסטער הויך אויף דעם געביט, און איז ביז היינט איינער פון די געציילטע ערנסטע קאָמפּאָזיטאָרן אין אונזער טעאטער-וועלט. דאָס איז אונזער שלום סעקונדאַ.

וויל איך דאָ אויסרעכענען בלויז עטלעכע פון דעם לאַנגן צעטל פיעסן, וואָס מיר איז אויסגעקומען צו שפילן יענעם סעזאָן: „אין אַ וועלט פון זינד“, פון זאַלאַטאַרעפּסקי; „ניט געבוירענע קינדער“, פון אַסיפּ דימאָוו; „די גאַסן-פּרוי“, „מיידלעך אָן אַ היים“, טאַלסטאַי'ס „רעזורעקשאָן“, און פינף סקיי'ס „אוצר“.

ווי איר זעט, האָט עס אונז געוואָרפן אַרויף און אַראָפּ.

וויל איך זיך ניט אָפשטעלן אויף איינצלהייטן אין דעם צעטל פון די אויסגערכענטע פיעסן. איך מוז אָבער אויסטיילן איין אויפפירונג פון יענעם סעזאָן, ווייל דאָס איז געווען סיי פאַר שלום סעקונדאַ און סיי פאַר מיר אַ טשיקאָוער אויפטו. עס איז אויפגעפירט געוואָרן וויליאַם סיגעל'ס און שלום סעקונדאַ'ס אָפּערעטע „די אַמעריקאַנער רבי'צין“. איז אין דעם אליין, פאַרשטייט זיך, קיין טשיקאָועס ניטאָ. אָבער אַן אָפּערעטע, געבויט אויף צילי אדלער אַלס סוברעיטן, מיט געזאַנג, אַ סך געזאַנג, און טענץ, דאָס איז געווען דאָס טשיקאָועקייט.

שלום סעקונדא האט זיך געדארפט בריה'ן צו שרייבן אזא מוזיק, וואס איך מיט מיין „ריזיקער שטימע“ זאל קענען זינגען, טאקע ווי א „רעגעלע זינגערקע“, מיט דער באגלייטונג פון אַרקעסטער. איך האָב אויך באַוויון די קונסט פון טאַנצן, זינגענדיק אַ טערצעט מיטן קאַמיקער־פאַרל מעלצער און יעטאָ צווערלינג. ביז היינט, ווען דער מחבר ווילי סיגעל טרעפט זיך מיט מיר, ווערט ער ניט מיד נאָך אַמאָל און ווידער אַמאָל מיך צו דערמאָנען אין מיין גרויסן סוקסעס אין זיין „אַמעריקאַנער רבי'צין“.

וויל איך דאָ אויסטיילן בלויו איין סצענע, וואָס וועט אייך אפשר געבן דעם באַגריף ווי אזוי דאָס איז מעגלעך געוואָרן, אַז איך, צילי אַדלער, זאָל פאַרוואַנדלט ווערן אין דער הויפּט־ראַלע פון אַן אָפּערעטע, כמעט אין אַ פּריי־מאַדאַנע.

איך בין אַן אַמעריקאַנער מיידל ביי אַ רייכן טאַטן, וואָס פאַרגינט זיך אַ לוסט־רייזע אין זיין היים־שטעטל אין פּוילן. ער נעמט מיך מיט. פאַרווילט זיך ווילי סיגעל'ן, אַז איך, דאָס אַמעריקאַנער מיידל, זאָל זיך דאָרט פאַרליבן דווקא אין אַ זייער פרומען פּוילישן ישיבה־בחור, וואָס באַ־קומט סמיכה אויף רבנות. איך לאָז דעם טאַטן אַליין פאַרן אַהיים, צוריק קיין אַמעריקע, הייסט עס, און איך האָב חתונה און ווער אַ רבי'צין אין פּוילישן שטעטל. מיט אַ צייט שפעטער קומען מיר קיין אַמעריקע.

איז אַט בין איך ביי מיר אין דער היים, אין אַ פּרייטיק־צור־נאַכטס, און בענטש ליכט. פאַרשטייט זיך, אַז אויף אַ בינע, אין אַן אָפּערעטע, בענטשט מען ליכט אין דער באַגלייטונג פון אַרקעסטער. אָבער פּלוצלונג דערהערט זיך אין אָפּענעם פענסטער דאָס שפּילן פון דזשעז־מוזיק. און אומבאַמערקטערהייט, ווי פון זיך אַליין, הויבן ביי מיר די אַקסלען זיך אַן צו באַוועגן. און מיט די הענט איבער מיינע פאַרמאַכטע אויגן ביים ליכט־בענטשן, באַוועגט זיך מיין גאַנצער קערפּער צום ריטם פון יענער דזשעז מוזיק. טו איך דאָס, פאַרשטייט זיך, מיט אַ מאַס, מיט באַטירלעכקייט. און דאָס האָט אַרויסגערופן ביים עולם געוואַלדיקע באַגייסטערונג און געלעכטער. דאָס איז באמת געווען דער שלאַגער פון סעזאָן.

וויל איך אייך ניט איבערגעבן דעם לויב און די אַנערקענונג, וואָס איך האָב פאַר דער ראַלע געקראָגן סיי פון דער שווישפּילערישער פּראָפּעסיע און סיי פון צווייטונגס־מענטשן.

יענעם סעזאָן בין איך צום ערשטן מאל אַנערקענט געוואָרן אַלס אַ סטאַר־אַטראַקציע פאַר פּראָווינץ־טורס. געדענקען מן הסתם אַ סך פון אייך דעם נאָמען עדווין א. רעלקין, וועלכער איז, אייגנטלעך, דער דערפּינדער

און אַרגאַניזאַטאָר פון רעגלמעסיקע פּראָווינג־טורס. אָן אים האָט קיין אידישער סטאַר ניט געקענט פאַרן אויף דער פּראָווינג.

יענעם סעזאָן האָט רעלקין מיך אויך אַריינגענומען אין זיין צעטל פון סטאַרס, וועמענס געהאַלט באַשטייט פון אַ היפּשן פּראָצענט פון דער פולער אייננאַמע. אויף פּסח יענעם סעזאָן האָט ער מיך געשיקט קיין באַסטאָן. בין איך דאָרט אויפגעטראָטן אין מיין דערפאַלג פון יענעם סעזאָן, אין דער „אַמעריקאַנער רבי'צין“.

כדי איר זאָלט באַגרייפן דעם גרויסן דערפאַלג מיינעם אין באַסטאָן, וועל איך אייך אויסזאָגן, אַז פאַר דעם יום־טובּ פּסח האָב איך אויף מיין חלק פאַרדינט איבער צוועלף הונדערט דאָלער. דער מענעדזשער פון דעם אידישן טעאַטער אין באַסטאָן איז געווען דער איצטיקער באַקאַנטער טעאַטער־מענעדזשער אַסקאַר גרין.

ווען איך בין געקומען קיין באַסטאָן, האָט ער געפרוּווט מיר איינריידן, אַז איך זאָל מיט אים אָפּמאַכן פאַר אַ באַשטימטן געהאַלט: „וואָס טויג דיר, צילי, צו טומלען זיך אין חשבונען פּראָצענטן? איך בין גרייט דיר צו באַצאָלן 500 דאָלער פאַר דער פּסח־וואָך“.

מיך האָט אָבער גערייצט דער געדאַנק צו זיין אַ „רעגעלע“ סטאַר. איך האָב אים געענטפערט, אַז איך בין גרייט צו ריזיקירן אויף פּראָצענטן. זייער אָפּט זינט דאָן, ביי אונזערע באַגעגענישן, דערמאַנט ער דעם פאַל און לויבט מיך פאַר מיין געוואַגטקייט: „צילי איז אַ גוד ספּאַרט!“

האַלט איך עס פאַר אַ מזל־דיקן צופאַל, וואָס פּונקט איצט, דערציילנדיק פון מיין דערפאַרונג אין באַסטאָן, האָב איך געקראָגן אַ פּערזענלעך בריוועלע פון אַ איד אין באַסטאָן. חוץ אַ סך חן, פאַרמאַגט דאָס בריוועלע אַ געוויסע פּיעטעט, וואָס דערמאַנט יענע גליקלעכע צייט, ווען אידיש טעאַטער איז ביי אַ סך אידן געווען אַ טייל פון זייער לעבן. וועל איך ברענגען עטלעכע ציטאַטן פון דעם בריוועלע:

„איינ זאָך וויל איך אייך אויסזאָגן אַ סוד, אַז איך דערלעב שוין ביז פּרייטיק, און איך דערזע אייער אַרטיקל אין „פּאַרווערטס“ אַזוי ווערט מיר ליכטיק אין מיינע אויגן. עס כאַפּט מיך אַרום אַ פּרייד, לעזנדיק אייער אמת'ע געשיכטע, וואָס איר מאַלט אויס אַזוי לעבעדיק, אַקוראַט ווי עס וואָלט געכטן פּאַסירט, און איך אַלטער איד וואָלט געווען דערביי. און דאָ וויל איך אייך אויסזאָגן נאָך אַ סוד. איך בין שוין אַ מאָן פון 82 יאָר. אין מיינע יאָרן האָב איך שוין געזען אַ סך אידיש טעאַטער. און ווייסט איר, ווען איך האָב זיך פאַרליבט אין

איך צו ערשטן מאל? דאָס איז געווען, ווען איר האָט געשילדערט „ציניע“ אין „די גרינע פעלדער“. איך קען ניט פאַרגעסן אייער שע- מעווידקייט אין צווייטן אַקט, ווי איר קוקט אַריין אין פענסטער, ווען דער רבי לערנט. איך וועל די צוויי שיינע אויגן קיינמאל ניט פאַרגעסן.

„איך בין זיכער, אַז איר געדענקט מיך ניט. אָבער אַט ווי איר זענט מיר באַקאַנט געוואָרן. מען האָט מיר צו אייך געבראַכט, אַז איך זאָל סופּלירן ביי אַייער אַ פאַרשטעלונג אין באַסטאָן. געדענק איך, ווי איר זענט אַרויסגעקומען אין אַ מינק קאַוט און גלייך צוגעגאַנגען צו מיר, און איר האָט געזאָגט:

„זאָגט מיר איך בעט אייך, איר קענט לייענען אידיש?“

„יאָ“ — האָב איך געזאָגט — „איך קען לייענען אידיש“.

„האַט איר געהייסן מיר געבן די פּיעסע. איר האָט געוואָלט הערן ווי איך לייען זי. אַלזאָ, איך האָב יענע נאַכט סופּלירט די פּיעסע. איר האָט מיר באַצאַלט, און מיר נאָך געגעבן אַ דאָלער אַ טיפּ, וואָס איך האָלט אים ביון היינטיקן טאָג. איך בעט ביי גאָט, אַז ער זאָל מיר נאָך געבן אַ פאַר געזונטע יאָר, אַז איך זאָל נאָך הערן פון מיין טייערסטער צילי אַדלער. איך גריס אייך פון מיין טיפּסטן האַרצן. פון מיר,

נייטען גאַלדמאַן“

איז מיין נאַריש האַרץ אַזאַ, אַז מער ווי איין טרער האָב איך אָפּגעווישט פון מיינע אויגן, לייענענדיק דאָס זיסע בריוועלע פון דעם 82-יאָריקן אַלטיטשקן, אַ האַרציקן דאַנק מיין ליבער נייטען גאַלדמאַן...

אַרום יענער צייט האָט מיר מיין מאַמע געשריבן פון לאַנדאָן, וואו זי האָט געשפּילט מיט יאָזעף קעסלער אין זיין פּאָויליאָן טעאַטער, אַז ער וואָלט וועלן, אַז איך זאָל קומען גאַסטראַלירן קיין לאַנדאָן. זי דענקט אויך, אַז ס'איז צייט פאַר מיר צו מאַכן אַ טור אין איראָפּע בכלל. אפשר וועט זי אויך פאַרן מיט מיר. מיין איצטיקער זעלבסטשטענדיקער דערפאַלג אין באַסטאָן האָט געווירקט, אַז איך זאָל דעם פאַרשלאָג אָננעמען.

רײסט איר פון מיין דערציילן ביז איצט, אז דאָס איז שוין געווען מיין דריטער וויזיט אין אייראָפּע. וועל איך זיך קיין סך ניט אָפּשטעלן אויף דעם אָנהויב פון יענעם טור מיינעם. איך האָב געשפּילט אַ פינף, זעקס וואָכן אין לאַנדאָנער פּאַויליאָן טעאַטער, וואָס איז מיר שוין געווען גוט באַקאַנט פון מיינע פּריערדיקע צוויי טורס. אויך איז דער לאַנדאָנער טעאַטער-עולם מיר ניט פּרעמד געווען. זיי האָבן מיך אויפגענומען מיט וואַרעמקייט, ווי זייערע אָן אייגענע, זייער „דיינע/ס“ טאַכטער. אויך די לאַנדאָנער פּרעסע האָט סיי מיין אַלטן רעפּערטואַר, סיי די נייע פּאַר הירשביין פּיעסן אויפגע-נומען און אָפּגעשאַצט אויף אַן אופן וואָס האָט מיר פּאַרשאַפט אַ סך פּרייד און באַפּרידיקונג. איך וועל בעסער אויספירלעכער דערציילן וועגן מיינע גאַסטראָלן אין רומעניע.

צוזאַמען מיט מיר זיינען פון לאַנדאָן אַרויסגעפאַרן מיין מאַמע, יחיאל גאַלדשמיט, וועלכער איז צוגעקומען, און איזינדאָר בוזעט. מיר האָבן מיט אַ כיוון פּאַרלאַזט לאַנדאָן אַ פּאַר וואָכן איידער אונזער טור האָט זיך געדאַרפט אָנהויבן אין רומעניע כדי צו קענען פּאַרברענגען אַ קורצע צייט אין בערלין.

אגב, זיינען אין רומעניע צו אונזער טרופע צוגעשאַטען עטלעכע דאָרטיקע שוישפּילער, צווישן זיי אַ גאַנץ יונגער טאַלאַנטירטער בחור, דער שפּעטער אין אַמעריקע באַוואוסטער חיים טויבער.

דייטשלאַנד האָט נאָך דאָן היפּשלעך געליטן פון די נאַכווייאנישן פון דער ערשטער וועלט-מלחמה, איבערהויפּט אויפן עקאָנאָמישן געביט. דער דייטשער מאַרק איז דאָן געווען זייער געפּאַלן. בין איך זיכער אז איר האָט שוין געהערט אַן אַ שיר מעשיות, אַנעקדאָטן און וויצן אַרום דעם ענין, וויל איך איך דערציילן נאָך איינעם ביי וועלכן איך אַליין בין געווען אַן עדות, בעסער געזאָגט, מיין מאַמע און איך.

אין בערלין האָט זיך דאָן געפונען אַ גרופע אַקטיאָרן, וואָס זיינען, נעבעך, געווען אויף צרות. ווען זיי האָבן אויסגעפונען אַז מיין מאַמע און איך זיינען אין בערלין, האָבן זיי אונז געבעטן, אַז מיר זאָלן מיט זיי שפּילן עטלעכע פּאַרשטעלונגען. דאָס וועט זיי פּאַרזיכערן מיט אַ ביסל געלט אויף זייער אויסקומעניש. מיר האָבן זיי ניט געקענט אַפּזאָגן.

איך האָב איבערגעלאָזט די אַלע אַראַנזשירונגען צו מיין מאַמען. געדענק איך ווי צום שלום פון די פּאַרשטעלונגען, ווען מיר האָבן זיך, אַזוי צו זאָגן, פּאַרנומען פון טעאַטער, האָבן איך באַמערקט אַן אַ שיר באַגאַוש. איך האָב געוואוסט, אַז אונזער ביידנס גאַרדעראַב פון יענע פּאַר-שטעלונגען איז אַריין אין איין קליינעם טשעמאָדאַנטשיק. קומענדיק אַהיים,

פרעג איך מיין מאמען וואָס טוט זיך אין די אַלע טשעמאָדאַנעס. אַנשטאַט אַן ענטפער האָט זי געעפנט די טשעמאָדאַנעס. מיר האָט אַזש דער אַטעם פאַרכאַפט. אַלע זיינען זיי געווען אַנגעפאַקעוועט מיט באַנקאַטן:

„וואָס איז דאָס, מאַמע, איז דאָס „סטעידזש־געלט“?

„ניין טאָכטער, דאָס זיינען דייטשע מאַרקן — דאָס באַטרעפט מער ווי צוועלף מיליאָן.“

„אַזוי פיל האָבן מיר פאַרדינט“?

„יאַ טאָכטער, מיר מוזן דאָס אָבער אַלץ שוין מאַרגן פרי אויסגעבן, אַ ניט קען עס פאַלן אויף העלפט.“

„וואָס־זשע וועלן מיר קויפן“?

„זיי ניט אַזוי פאַרזאָרגט טאָכטער. ווען מיר וועלן צולייגן אַ פאַר אַמע־ריקאַנער סענט, וועט עס אפשר קלעקן אויף צו קויפן אַ פאַר זאָקן...“

און כדי איר זאָלט ניט מיינען, אַז דאָס איז איבערגעטריבן, וועל איך אייך דערציילן, אַז אין איינעם פון די שענסטע קליידער־געשעפטן אין בערלין האָב איך אין אַ פענסטער דערזען אַ מאַנטל וואָס איז מיר זייער געפעלן. דער פרייז האָט זיך געלייענט: צוויי הונדערט מיליאָן מאַרק. פאַר אַ טשיקאַוועסט בין איך אַריינגעגאַנגען פּרעגן וויפיל אַמעריקאַנער דאָלער דאַרף איך באַצאָלן פאַר דעם מאַנטל, איך האָב מיינע אויערן ניט געגלויבט ווען זי האָט מיר געזאָגט, אַז אויב איך קויף עס איצט, שוין, קען איך עס קריגן פאַר 35 אַמעריקאַנער דאָלער. האָב איך געהאַט דאָס פאַרגעניגן פאַר די עטלעכע דאָלער צו ווערן אַ פילפאַכיקע מיליאָנע־ערשע.

אונזער טור דאָן האָט אונז פאַרשאַפט אַ סך פרייד און אַ סך צרות. איז לאַמיר פריער אָפּפּטר'ן די צרות.

אונזער ערשטער אויפּטריט אין רומעניע איז געווען אין דעם זייער באַקאַנטן און ביים אידישן טעאַטער־עולם באַליבטן שטעטעלע בעלז. ווילט זיך מיר גלויבן, אַז בלויז אַ דאַנק דער גאָד־מלחמה צייט, האָבן זיך אין רומעניע געפונען אַזעלכע ניט־ערלעכע טעאַטער־אימפרעסאַריאַס, ווי דער מיט וועמען אונז איז אויסגעקומען צו זיין אין בעלז פאַרבונדן. מיר האָבן, פאַרשטייט זיך, געשפּילט אויף פּראָצענטן, דאָס טעאַטער איז נאַכט־אייך, נאַכט־אויס געווען איבערגעפאַקט. ווען דער „אימפרעסאַריאַ“ פלעגט אונז אָבער נאָך דער פאַרשטעלונג אַרויפּטראַגן אונזערע פּראָצענטן, איז עס לויט אַלע חשבונות געווען אַ זייער נישטיקע סומע. ווען מיר האָבן געהאַט טענות צו אים, האָט ער אונז באַווזן דעם חשבון וואָס איז געווען אַ קאַפּיע פון דעם וואָס די שטאַט־פאַרוואַלטונג האָט געדאַרפט קריגן צוליב די שטייערן. ערשט שפעטער האָט מען אונז אויפגעקלערט, אַז דער חשבון וואָס

מ'גייט דער שטאָט איז אין די מערסטע פאלן דורך כאבאר, א געפעלשטער. עס איז אַ פערטל פון דער אמת'ער הכנסה. דאָס איז געווען באַקאנט צו די שוישפילער דאָרט. מיר, אָבער, האָבן דערפון קיין אַנונג ניט געהאַט. און דער אימפרעסאָריאָ האָט ביי זיך גע'פועל'ט אַז אונז מעג מען אָפנאַרן.

דאָס איז נאָך ווייט ניט געווען די ערגסטע צרה. כאבאר איז דאָן געווען זייער שטאַרק אין רומעניע. אַזוי, למשל, האָט די שטאַט-רעגירונג אין בעלז געפאָדערט ביי אַלע אויסלענדער זייערע פאַספּאַרטן. מיין פאַספּאַרט. אַלס די הויפט פון דער טרופע, האָט מען פאַרהאַלטן, און אין אַ פאַר טעג שפעטער האָט מען מיר געלאָזט וויסן, אַז איך מוז פאַרלאָזן בעלז, איך טאָר דאָ ניט זיין. מיין פאַספּאַרט אָבער קענען זיי מיר ניט אָפגעבן. זייער „פּאַרוואָס“ איז ביז היינט פאַר מיר געבליבן אומפאַרשטענדלעך. אונטער דעם איז געלעגן בלויו איין זאָך — „כאַבאַר“. דאָס אָבער פּאָדערן זיי ניט. זיי גיבן אייך בלויו אַנצוהערעניש, אַז איר דאַרפט עס זיי פאַרלייגן.

ביז אָבער איך האָב אויסגעפונען אַז ס'האַנדלט זיך אין „לאַפקע-געלט“, האָב איך איבערגעלעבט עטלעכע שוידערלעכע וואַכן. איך האָב זיך דערפילט מורא'דיק הילפלאָז. איך, די פרייע אַמעריקאַנערין, האָב זיך פּלוצלונג געפונען אין אַ קלעם פון פּאָליצייאישע אינטריגעס, אַזש אַ פּאַניק איז מיך באַפּאַלן. אין מיין פּאַנטאַזיע זיינען אויפגעשוואומען אַלערליי מעשיות וועגן פּאָליצייאישע פּאַראַפּלוגנען. אַ גליקלעכע בין איך געווען ווען איך האָב ענדלעך אויסגעפונען, אַז עטלעכע צענדליק דאָלער וועלן מיך פון אַט דעם קלעם באַפרייען, און איך וועל האָבן צוריק מיין אַמעריקאַנער פאַספּאַרט.

ביז דאָן, אָבער, אין מיין פאַרצווייפלונג האָב איך זיך געגעבן אַ נדר, אַז אויב איך וועל אַמאָל צוריק קומען קיין אַמעריקע אַ לעבעדיקע, וועל איך דעם ערשטן „טעלעפּאָן סלופּ“ אַרומכאַפּן און קושן. איז לאַמיר אייך דאָ אויסזאָגן דעם סוד, אַז איך האָב מיין נדר דערפילט...

איידער איך פאַרענדיק מיינע צרות, מוז איך אייך נאָך אויף אַ וויילע פאַרהאַלטן, כדי צו באַקענען מיט מיין האַטעל אין בעלז. געהייסן האָט עס „האַטעל פּאַריז“, אַנדערש ניט. איך צווייפל אָבער שטאַרק אויב דאָס סאַמע צוריקגעשטאַנען, פאַרוואָרפן ווינקל ערגעץ אין דער וועלט, קען זיך פאַר-גלייכן אין אומבאַקוועמלעכקייט און אומריינקייט מיט דעם וואָס מיר האָבן געפונען אין יענעם זאָגענאַנטן האַטעל. נאָך איצט, ווען איך טראַכט דערפון, כאַפט מיך אַזש אַן אַ שוידער און אַ שרעקלעכער רחמנות אויף דער צילי אדלער פון יענע עטלעכע וואַכן.

דאָס זיינען זאַכן וואָס עס איז פשוט ניט אַנגענעם צו דערציילן. אגב,

וויל איך ביי אייך ניט צונעמען דעם נחת וואָס איר האָט, ווען איר הערט דאָס באַרימטע געשמאַקע לידל „מיין שטעטעלע בעלז“.

אַבער אויך צו צרות קומט אַ סוף. זיינען מיר ענדלעך אַרויס פון בעלז און געקומען אין דער פּרעכטיקער, עכט־איראָפּעאישער, שיינער שטאָט בוקאַרעסט.

געדענק איך אַ סצענע אויף דער באַן, פּאַרנדיק פון בעלז קיין בוקאַ־רעסט. איך וועל זיך ניט אונטערנעמען אייך אָפּצומאַלן די „לוקסוסדיקע“ וואַגאַנען. יענע סצענע איז פּאַרגעקומען צווישן דעם קאַנדוקטאָר און אונ־זער נייעם מענעדזשער, עטינגער האָט ער געהייסן.

ס'איז געווען זייער אַ הייסער וויכוח אין רומעניש וואָס מיר האָבן כלל ניט פּאַרשטאַנען, וואָס האָט אָבער געקלונגען זייער קריגעריש. ערשט שפּעטער האָט דער מענעדזשער אונז אויפגעקלערט אין וואָס ס'האָט זיך געהאַנדלט. דער קאַנדוקטאָר האָט צו אים געהאַט טענות און געזידלט למאי ער האָט געקויפט די באַן־בילעטן אין דער סטאַנציע־קאַסע. מיט אַזוי פיל מענטשן, וואָלט ער, דער קאַנדוקטאָר, אונז געלאָזט פּאַרן פּאַר אַ סך ווייניקער געלט, וואָס וואָלט געבליבן ביי אים אין קעשענע.

„איך קען דאָך פון מיין קלאַגעדיקן געהאַלט ניט האָבן גענוג אויף צו לעבן“, האָט דער קאַנדוקטאָר זיך באַקלאַגט. „איר האָט אין זינען נאָר אייערע באַקוועמעלעכקייטן. פּאַרוואָס באַרעכנט איר ניט אונזער לאַגע...“ איך האָב אים באמת מיטגעפילט און אויף אים רחמנות געהאַט.

פון אונזערע דערפאַלגרייכע גאַסטראָלן די עטלעכע וואַכן, איז די

גרעסטע טייל פון דער הכנסה געבליבן ביים אימפּרעסאַריאַ אין קעשענע.

דער נייער אימפּרעסאַריאַ, עטינגער, האָט אויף גאָר אַ ברייטן אופן רעקלאַמירט מיינע גאַסטראָלן אין בוקאַרעסט. אַזוי, למשל, זיינען מיין ער־שטער און צווייטער נאָמען, וואָס באַשטייען פון ניין אותיות, אויף פּלאַ־קאַטן געווען מיט אַזעלכע ריזיקע בוכשטאַבן, וואָס האָבן פּאַרנומען אַ גאַנץ גרויסע וואַנט. די שטאָט איז ממש פּאַרפלייצט געוואָרן מיט אַט די פּלאַ־קאַטן, אָן איבערטרײַבונג, יעדער בוכשטאַב איז באַלד געווען אַזוי גרויס ווי איך. מוז איך דאָ אויפריכטיק זאָגן, אַז די רעקלאַמע האָט מיך שטאַרק אימפּאַנירט.

מיך האָבן אויך גערייצט צוויי אַרטיקלען אין אַ רומענישער טעאַטראַלער טאַג־צײַטונג, „ראַמפּאַ“, וועגן מיר און מיין קאַריערע, געשריבן פון זייערן

א מיטארבעטער, א. שיינפעלד. מ'האט מיר די ארטיקלען פארטייטשט און ס'איז מיר געפעלן דער צוגאנג און דער אופן פון זיין שרייבן.

מיט א פאר טעג שפעטער האט זיך צו מיר אין האטעל געמאלדן א יונגעראמאן, וואס האט זיך פאר מיר פארגעשטעלט אלס דער שרייבער פון די רומענישע ארטיקלען אין „ראמפא“. איך בין ממש איבעראשט געווארן פון זיין פרעכטיקן, געשמאקן אידישן לשון. מיר האבן זיך באקענט. איך האב אויסגעפונען, אז ער איז שוין א צאל יארן געווען פארבונדן מיט אידיש טעאטער אין רומעניע. ער איז געווען דער געשעפטס-פירער פון די גאסט-ראלן פון מאלי פיקאן און יעקב קאליך און אויך פון דער ווילנער טרופע. ער האט זיך, בכלל, ארויסגעוויזן פאר א פיינעם הארציקן מענטשן, ער האט ביי מיר ארויסגערופן א סך צוטרוי. איך האב אים פארגעלייגט און ער האט מיט פארגעניגן אנגענומען צו ווערן מיין געשעפטס-פארטרעטער אין מיניע גאסטראלן אין רומעניע אויף אפצוהיטן מיניע אינטערעסן. ער האט אויף א זייער פאכמענישן און ערלעכן אופן דערפילט זיין אויפגאבע. ער איז פאר מיר געווען ממש אן אוצר. איך האב אים טאקע אזוי גערופן די רעשט פון מיין טור אין רומעניע.

אין בוקארעסט האבן זיך דאן פארענדיקט די לעצטע גאסטראלן פון דער ווילנער טרופע. האב איך, פארשטייט זיך געזען ביי זיי א פאר פאר-שטעלונגען, וועלכע האבן מיך היפשלעך אימפאנירט. איך בין אנגענעם איבעראשט געווארן פון א צאל יונגע, טאלאנטירטע שוישפילער. ביי איינער פון יענע פארשטעלונגען, מיר דוכט זיך אנדרעייעוויס' טעג פון אונזער לעבן, האט ארויסגעשיינט א חנו'עוודיקער טאלאנט, דער יונגער יוסף בולאוו. ער האט זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון. קומענדיק צוריק קיין אמעריקע און ווערנדיק ווידער אנגאזשירט ביי שווארצ'ן אין זיין נייער טעאטער-היים אויף צווייטער עוועניו און צוועלפטער גאס, וואס ער האט געעפנט מיט זיין בארימטער מאדערניזירטער אויפפירונג פון גאלדפאדניס „לא תחמוד“, האב איך פאר שווארצ'ן שטארק געלויבט בולאוו'ן, אים צוגערעדט צו ברענגען אים קיין אמעריקע און אים אנגאזשירן פאר דער ראַלע פון פּרץ. שווארץ האט מיך געפאלגט. איך געדענק, אָבער, אז פאר א וויילע האב איך געהאט ארום דעם אביסל ערגערניש. בולאוו האט ביי די פראָבען פון דער פּיעסע ניט ארויסגעוויזן קיין סימנים פון זיין טאלאנט. דאָס איז א צוגאנג זיינער — צו זיין איינגעהאלטן אין לויף פון די פראָבען. שווארץ איז אָבער געוואָרן פאַרצווייפלט און געהאַט טענות למאי איך האָב אים צוגערעדט צו נעמען בולאוו'ן. פאַרשטייט זיך, אַז שפּעטער ביי די פאַרשטע-

לונגען האָט בולאַז געוויזן וואָס ער קען, און שוואַרץ האָט צו מיר מער קיין טענות ניט געהאַט.

איך האָב דאָן אין רומעניע זיך באַקאַנט מיט נאָך אַ יוגן שוישפילער, אַ ליבהאַבער-זינגער. זיין שלאַנקע פיגור און זייער איינדרוקספולער פנים, האָבן מיך אימפּאַנירט. האָט מיר הנאה געטאָן ווען ער האָט מיר געזאָגט, אַז ער איז אזוי גוט ווי אויפן וועג קיין אַמעריקע. איך האָב געהאַט דאָס געפיל אַז ער וועט זיין אַ געווינס פאַר אונזער טעאַטער. פרייט עס מיר וואָס מיין געפיל האָט מיך ניט אָפּגענאַרט. ביז היינט פאַרנעמט ער אַן אַנגעזעענעם אָרט אויף אונזער בינע, דער זייער פיינער שוישפילער מוני סערעבראַוו.

מיינע פאַרשטעלונגען אין בוקאַרעסט האָבן געמאַכט אַ רושם. איז אזוי ווי איך האָב אייך פריער דערציילט וועגן מיינע צרות, וועט איר מיר דערלויבן צו טיילן מיט אייך מיין נחת און פרייד דאָרט.

פונקט ווי איר, האָב איך אויך געלייענט אַ סך מאָל וועגן גרויסע, באַליבטע פּערזענלעכקייטן אויף אַלערליי געביטן, וועמען עס איז, אין פאַר-שידענע טיילן אין איראָפּע, צוגעטיילט געוואָרן דער אויסערגעוויינלעכער כבוד, וואָס מענטשן האָבן זיך ביי געלעגנהייטן איינגעשפּאַנט אין קאַרעטן און געפירט זייערע באַליבטע איבער די גאַסן. איז מיר געווען באַשערט דאָס איבערצילעבן אין בוקאַרעסט. נאָך דער פּרעמיערע, אַרויסגייענדיק פון טעאַטער, זיינען צו מיר צוגעקומען אַ גרופּע יונגע בחורים, מיך געגעבן אַ כאַפּ אויף די הענט און אַריינגעזעצט אין אַ קאַרעטע. איך בין אויף אַ וויילע געוואָרן דערשראָקן. אָבער מיין „אוצר“, שיינפעלד, האָט מיך באַרואיקט, זיך אַריינגעזעצט מיט מיר אין קאַרעטע און מיר אויפגעקלערט, אַז דאָס זיינען סטודענטן, וואָס ווילן אויף זייער אופן אויסדריקן זייער באַגייסטערונג פאַר מיין שפּילן. כ'האַב ערשט דאָן באַמערקט אַז די קאַר-רעטע האָט ניט קיין פּערד, נאָר די סטודענטן האָבן זיך איינגעשפּאַנט און מיך געשלעפט דעם גאַנצן וועג פון טעאַטער צו מיין האַטעל, אַ היפשע שטרעקע איבער די הויפט גאַסן פון בוקאַרעסט — געשלעפט און נאַכאַנאַנד געשריגן: „סע טראיאַסקע צילי אַדלער“. מיר האָט עס געקלונגען אַז זיי שרייען: „צעטראַסקעט צילי אַדלער“. האָב איך צו שיינפעלד'ן פּראַטעס-טירט: „וואָס הייסט דאָס? עס געפעלט מיר ניט!“ ער האָט געשמייכלט און מיר פאַרטייטשט, אַז אין רומעניש מיינט עס, „זאָל לעבן צילי אַדלער!“ איינער פון די באַרימטע טעאַטער-קריטיקער, פון דער גרעסטער רומע-נישער צייטונג, האָט געזען מיין פּרעמיערע. פירט זיך אין רומעניע, אַז אַ רעצענזיע דערשיינט ערשט דעם דריטן טאָג נאָך דער פאַרשטעלונג. דעם

טאָג נאָך מיין פרעמיערע האָט דער קריטיקער, זיין נאָמען וויקטאָר עפטימא. געשריבן אַ קריטיק פון אַ פרעמיערע אין דעם נאַציאָנאַל טעאַטער. ער האָט נאָך דער קריטיק צוגעגעבן די פּאָלגענדיקע באַמערקונג:

„איך קען מיך ניט צוריקהאַלטן, כאָטש ערשט מאָרגן וועל איך שרייבן מיין קריטיק וועגן דער אַמעריקאַנער אידישער שוישפּילערין צילי אַדלער. איך וויל דאָ אַבער שוין איצט זאָגן, אַז צילי אַדלער איז אַ וואונדער־אַרטיסטין, איר שפּילן, איר מימיק, איר גריס, איר יעדע באַוועגונג דריקט אויס און פאַרקערפּערט גרויסע אמת'ע קונסט. איר טאַלאַנט האָט ניט קיין גרענעץ. אַ דאַנק פאַר דעם גרויסן פאַרגעניגן, וואָס זי האָט מיר פאַרשאַפּט.“

שיינפעלד האָט אויסגעדריקט אַ סך איבעראַשונג און פּרייד וועגן דער באַמערקונג:

„איר זעט די פאַר שורות? דאָס האָט מער די ווערט ווי גאַנצע זייטן רעקלאַמע. קיין שום אַרטיסט פון דעם גרעסטן רומענישן טעאַטער האָט נאָך ניט זוכה געווען, אַז וויקטאָר עפטימא זאָל אַזוי שרייבן וועגן אים.“

אַלע רומענישע צייטונגען האָבן זיך אַפּגערופּן זייער ענטוויאַסטיש אויף מיין שפּילן און געראַטן זייערע לייענער צו גיין זען צילי אַדלער. דאָס האָט אין טעאַטער געבראַכט אַ גרויסע צאָל קריסטן. עס זיינען אָפּט ביי די פאַרשטעלונגען געווען מיניסטאַרן, דעפּוטאַטן, מלוכה־באַאַמטע, אויך די גרעסטע שוישפּילער פון דער רומענישע בינע.

איך האָב דאָן פּלוצלונג באַקומען אַן איינלאַדונג פון דעם דירעקטאָר פון דעם גרויסן טעאַטער, רעזשינאַ מאַריאַ, טאַני בולאַנדרא, אין וועלכן ער בעט מיך צי קען איך זעקס אַזייגער פאַרנאַכט צוקומען אין זיין טעאַטער. ער האָט מיט מיר צו ריידן וועגן אַ זייער אַ וויכטיקן ענין, כ'האַב די איינ־לאַדונג אָנגענומען און אין דער באַגלייטונג פון שיינפעלד'ן בין איך גע־קומען צו דעם רומענישן דירעקטאָר. איך האָב געטראָפּן אַ זייער אַריס־טאַקראַטישן און עלעגאַנטן מענטש. ער האָט אונז זייער פּריינטלעך אויפּגע־נומען און נאָך אַ היפשע צאָל קאַמפּלימענטן, האָט ער מיר געמאַכט אַ זייער אַנציענדיקן פאַרשלאַג. ער וואָלט וועלן איך זאָל אין זיינער אַן אויפּפירונג פון איבסענ'ס באַרימטער פּיעסע „נאַראַ“, שפּילן די הויפּט־ראַלע מיט זיין טרופּע, פאַרשטייט זיך, איך זאָל שפּילן מיין ראַל אין אידיש און די טרופּע אין רומעניש. עס וועט זיין אַ סענסאַציע פאַר דעם רומענישן טעאַטער, און אַ גרויסער כבוד פאַר זיין טעאַטער.

עס האָט מיך דערמאַנט אין מיין טאַטנס שיילאַק אויף דער ענגלישער בינע, האָט עס מיך אַוודאי שטאַרק געצויגן נאַכצופּאַלן מיין גרויסן טאַטנס אויפּטו. איך האָב זיך אַבער געמוזט אַפּזאָגן, איך האָב שוין געהאַט

א קאנטראַקט אויפצוטערעטן אין פאַריז און אין בעלגיע. ער האָט דאָס זייער באַדויערט, און מיט דער האָפענונג, אַז ער וועט מיר נאָך איבערריידן האָט ער מיך אָפגעפירט צו מיין האַטעל, נאָכאַנאַנד מיך רייצנדיק מיט זיין פאַרשלאַג, אפשר, אפשר, קען איך געפינען אַ מעגלעכקייט מיין מאַרשרוט צו ענדערן. איך האָב אין אַ פאַר טעג אַרום אים געגעבן מיין אַנטשיידענעם ענטפער, אַז איך מוז זיך אָפּזאָגן פון דעם גרויסן כבוד פאַר מיר.

איז ווי איר זעט, האָבן מיינע גאַסטראָלן אין בוקאַרעסט מיר אָפגעצאָלט מיט גענוג נחת און פרייד פאַר מיינע צרות אין בעלז. אַ דאַנק שיינפעלד'ס פאַרכמאַנישן קאָנטראָל זיינען די פאַרדינסטן אונזערע אין אַ גרויסער מאָס געשטיגן. ניט ווייניקער דערפאַלגרייך זיינען געווען מיינע גאַסטראָלן אויך אין גאַלאַץ.

געדענק איך ניט צי איך האָב אייך שוין דערציילט, אַז איך בין, בכלל, אַ שוואַכע שלאַפערקע. איך שטעל מיך פאַר, אַז דאָס האָט ווייניק צו טאָן מיט מיין פיזישן צושטאַנד, עס איז מער אַן איינרעדעניש. מיר ווייזט זיך אויס, אַז דער מינדסטער שוואַך וועט מיך פון מיין שלאַף אויפֿ-וועקן. איך האָב זיך אויך איינגערעדט, אַז דער קלענסטער שיין וועט מיין שלאַף שטערן. איך בין, הפנים, ניט דער איינציקער פאַרשוין אַזאַ אויף אונזער וועלטל, און עס זיינען דאָ ספעציעל-געמאַכטע טונקעלע שילדן פאַר די אויגן און פאַר די אויערן. און ווען עס פעלן טונקעלע „שעידס“ אויף די פענסטער פון האַטעל אָדער פאַרנדיק אויף די באַנען און די רעלסן רוישן און שטערן דעם שלאַף, נוץ איך אַט־די ביידע זאַכן.

געדענק איך דעם פאַלגענדיקן אינצידענט אין איינעם פון די רומע-נישע שטעטלעך וואו מאַנכע האַטעלן דאַרט זיינען ניט געבענשט מיט באַקוועמלעכקייטן, אפילו די טירן דאַרט זיינען ניט שטענדיק אין אָרדענונג. אין איינעם אַ האַטעל אַזאַ, האָב איך פאַרטאָג, אין שלאַף, אַרומגעוויקלט מיט די אַלע פריטשאַנדאַלן, דערפילט, אַז אויגן קוקן אויף מיר. איך האָב מיט אימפעט אַראָפּגעריסן דעם שילד פון מיינע אויגן און דערווען האַרט כיי מיין בעט שוואַרצע, שטעכיקע, פאַרוואַנדערטע אויגן. מיין קוויטש האָט מן הסתם געקענט דערהערט ווערן איבערן גאַנצן שטעטל. די שטעכיקע אויגן זיינען אַנטלאָפן. ווייס איך עד היום ניט פון וואָס אַט די מאַדנע שוואַכקייט מיינע האָט מיך דאָן געראַטעוועט. זיכער בין איך, אַז מיינע פאַרבוגדענע אויגן האָבן אים אָפגעשראַקן.

נאך מיין טור אין רומעניע האב איך זיך אָפגעשטעלט אין פאָרז צו שפילן עטלעכע וואָכן אין טעאַטער לאַנקרי.

וועל איך זיך ניט אָפּשטעלן צו-לאַנג אויף מיינע גאַסטראָלן דאָרט, כאָטש איך האָב געהאַט אַ קאָלאָסאַלן דערפאַלג, סיי מאַראַליש, סיי פינאַנציעל. איך וועל אייך בלוז ווי אַ סך-הכל געבן עטלעכע קורצע זאַצן פון דעם וואָס עס האָט אין פאָרז וועגן מיר געשריבן נ. פראַנק, אונטערן קעפל: „ווי צילי אַדלער לאַכט“: צילי אַדלער איז זייער שפּאַרזאַם אין טרערן. זי זוכט אין קעגנטייל וואָס מער לייכטער צו מאַכן די שווערע, פינצטערע דראַמע מיט איר פיינעם וואַרעמען טאָן, מיט אירע עכט-קינסטלערישע אינטאַנאַציעס, מיט איר רירנדיקער, איינפאַכער נאַטירלעכקייט, וואָס דער-גיט ביי איר אַזוי ווייט, אַזוי ווייט. די וועלכע וועלן גיט זען צילי אַדלער וועלן עס שטענדיק באַדויערן“.

וויל איך אייך דערציילן נאָך אַ פריילעכע נייעס וואָס איז מיר געשען זייענדיק אין אייראָפּע. מיין שוואַגער לודוויג זאָך האָט מיר געשריבן, אַז ער האָט געקויפט פאַר זיך אַ הויז אין סייגעייט און אַז געבן זיין הויז איז דאָ אַ צווייטע, וואָס ער וואַלט מיר געראַטן צו קויפן, מיין מאַמע האָט מיך צוגערעדט אַנצונעמען זאַצ'ס עצה. זי האָט מיר אפילו פאַרגעלייגט צו ווערן אַ שותפֿטע צו מיר. מיר האָבן טעלעגראַפירט זאַצ'ן, ער זאָל דורכפירן דעם מסחר, אַזוי אַז קומענדיק קיין ניו יאָרק אַרום אַקטאַבער האָב איך געהאַט מיין אייגן הויז אין סייגעייט. אַרום צען יאָר האָב איך געהאַט מיין שיינע היים, וואו איך האָב דורכגעלעבט אַ סך פריילעכע און אַנגענעמע מאַמענטן און אויך גיט ווייניק טרויעריקע. מיינע פאַרדינסטן אויפן טור זיינען מיר גוט צונאָך געקומען סיי ביים קויפן די הויז, סיי זי ווי געהעריק אויסצו-מעבעלירן.

דער אידישער טעאַטער סעזאָן איז שוין דאָן געווען אין פולן גאַנג. עס האָט זיך אַזוי געמאַכט, אַז לודוויג זאָך איז געווען פריי. ער האָט אַנגע-הויבן יענעם סעזאָן אין אַ נייעם אידישן טעאַטער אויף בראַדוועי, וואו רודאָלף שילדקרויט, באַריס טאַמאַשעפּסקי און ער זיינען אויפגעטראַטן אין קאַרטאַזשינסקי'ס אַ קאַמעדיע, „די דריי קליינע ביזנעסלייט“. מער ווי דריי וואָכן האָט עס גיט אויסגעהאַלטן. איז עס פונדעסטוועגן פאַר מיר ביז היינט אַ רעטעניש וואָס אַזעלכע דריי גרויסע שוישפילער זאָלן האָבן געהאַט אַזאָ דורכפאַל.

אַלפאַלס, זאָך איז געווען פריי, און ווען איך בין געקומען פון אייראָפּע, האָט עדווין רעלקין פאַרגעלייגט, אַז זאָך און איך זאָלן אַרויספאַרן אויף אַ פראַווינץ-טור. מיר איז גיט געווען צופיל צום האַרצן אַרויסצופאַרן אין

זאצ'ס דעמאָלסטיקן רעפערטואַר. מיר האָבן אָבער ניט געוואָלט און ניט געקענט אָפגעבן אַ סך צייט אויף צו זוכן אַ פיעסע מיט פאָסיקע ראָלן פאַר אונז ביידן. זיינען מיר דערווייל אַרויסגעפאַרן מיט זיינע צוויי פיעסן, „דער גולן“ און „דער משוגע'נער“, ספעציעל געשריבן פאַר זאצ'ן פון דעם עכט-פאָלקסטימלעכן, טאַלאַנטירטן דראַמאַטורג, הערי קאַלמאַנאוויטש.

דער טור איז געווען אַ גרויסער פינאַנציעלער דערפאַלג. מיר האָבן אין עטלעכע חדשים געמאַכט אַ סך מער ווי מיר וואָלטן פאַרדינט באַזונדער אַלס אַנגאַזשירטע אין וועלכן-עס-איז טעאַטער פאַרן גאַנצן סעזאָן. אונזער טרופע איז באַשטאַנען פון חנה און איזידאָר האַלענדער, לעאַן זיידמאַן, מאַדאַם גאַלדשטיין, יעטאַ בלאַק, פעפי לאַוויטץ און דער בוף-קאַמיקער דזשעק שאַרגעל.

געדענקט זיך מיר אַ געשעעניש אין באַסטאָן. זיצנדיק נאָך אַ פאַרשטע-לונג אין אַ אידישן רעסטאָראַן, האָבן מיר געקוקט מיט גרויס פאַרוואונ-דערונג, ווי ביי אַ צווייטן טישל פון אונז זיצט אַ גרופע פון עטלעכע מענער און רעדט רוסיש. דער וואונדער איז ניט געווען אין דעם געשפרעך, נאָר אין די אומגעהייערע פאַרציעס קרויט (קאַפּוסטאַ) וואָס איינער פון זיי האָט נאַכאַנאַנד פאַרשלונגען. עס איז ממש שווער געווען צו גלויבן, אַז איין מענטש-לעכער מאַגן קען אַזוי פיל פאַרדייען. עס האָט, פאַרשטייט זיך, אויף יענעם טיש אויך ניט געפעלט קיין משקה.

כ'האָב ענדלעך געמוזט צופרידנשטעלן מיין נייגעריקייט, און ווען דער באַלעבאָס פון רעסטאָראַן איז צוגעקומען צו אונזער טיש, האָב איך אים געפרעגט ווער דער רוסישער פרעסער איז. אַנשטאַט אַן ענטפער, איז דער באַלעבאָס צוגעגאַנגען צו יענעם טיש. ער האָט אים עפעס געזאָגט. דער גוי האָט מיט אַ ברייטן שמייכל אַרויסגענומען זיין פנים פון טעלער קרויט און דער באַלעבאָס האָט אים פאַר אונז פאַרגעשטעלטע: „דאָס איז דער וועלט-באַרימטער רוסישער באַס, פיאַדאָר איוואַנאוויטש שאַליאַפּין“.

מיר זיינען געווען איבעראַשט און אפילו זיך געפילט שלעכט איבער אונזער אינערלעכן אַפלאַכן פון אים מיט זיין עסן. אונזער געמוטשעטער „דאָסווידאַניע“ ביים געזעגענען זיך האָט ביי אים אַרויסגערופן אַ ברוסטיקן געלעכטער. ער האָט דורכן באַלעבאָס אונז איינגעלאָדן צו איינעם פון זיינע קאַנצערטן. וועל איך קיינמאַל ניט פאַרגעסן איינעם פון זיינע לידער וואָס ער האָט געזונגען וועגן אַ פלוי (בלאַכאַ). איך האָב ערשט דאָן פאַרשטאַנען פאַרוואָס זיין גאַמען האָט אַרויסגערופן אַזוי פיל באַגייסטערונג, און איך האָב פון גאַנצן האַרצן אים מוחל געווען פאַר זיין אויסערגעוויינלעכן אַפעטיט. איך האָב מיטגעפילט דעם ענטוויאַזם מיט וועלכן עס האָבן אויסגעדריקט

זייערע געפילן זיינע אידישע צוהערער, וואָס האָבן אויף די העכסטע קולות געקלאָפּט, אַפּלאַדירט און געשריגן: „גוואַלד, רבּונו של עולם, שאַליאַפּין!“ געענדיקט האָבן מיר אונזער לענגערן פּראָווינץ-טור מיט אַ פּאַר וואַכן אין פּראָספעקט טעאַטער, אין די בראַנקס. דעם לעצטן סוף-וואַך האָבן מיר אַנשטאַט אַ פּיעסע געשטעלט אַ פּראָגראַם פון פּאַרשידענע אַקטן אין איינצלנע נומערן. צווישן זיי איז געווען אַ שטאַרקער אַקט פון סיגעל'ס און שטיינבערג'ס באַרימטע מעלאָדראַמע „די פּאַרגעסע מאַמע“. דער אַקט באַשטייט פון אַ סצענע ווען דער יונגער דאַקטאָר, וואָס איז אין דער אמת'ן מיין אייגענער זון (מיר ביידע ווייסן דאָס ניט), געפינט מיך אין אַ משוגעים-הויז וואו ער איז דאַקטאָר. ער איבערצייגט זיך, אַז איך בין ניט משוגע און נעמט מיך פונם שפיטאַל אַרויס און ברענגט מיך צו זיך אין שטוב. דאָרט ערשט פּאַרליר איך מיין מורא און דערצייל אַלץ וואָס מיט מיר איז געשען. איך באַווייז אויך די בלויע צייכנט אויף מיין לייב פון די קלעפּ מיט וועלכע מ'פלעגט מיך שטראַפּן אין שפיטאַל.

איך האָב אינגאַנצן פּאַרגעסן, אַז מיין זעליק'ל, וואָס איז דאָן געווען אַ קינד פון זיבן יאָר, איז געזעסן מיט מיין פּייגע'ן אין דער לאַזשע. ווען איך בין אַראָפּ פון דער בינע נאָך יענעם אַקט, איז ער צוגעלאָפּן צו מיר אין אַ היסטערישן צושטאַנד און ער האָט קוים געקענט אַרויסשלוכצן די ווערטער: „פּאַרוואָס, מאַמע, פּאַרוואָס האָבן זיי דיך אַזוי געשלאָגן?“ ער איז צוגעפּאַלן צו מיין אַנטבלויזטער, מיט סיניאַקעס באַדעקטער ברוסט, און גענומען קושן די וואונדן.

איך האָב אים קוים באַרואיקט ווען איך האָב אים באַוויזן, אַז דאָס אַלץ איז טעאַטער-שפּיל און ווי גרינג די געמאַכטע סימנים ווערן אָפּגעווישט. איך בין ניט אינגאַנצן זיכער, אַז איך האָב אים איבערצייגט, אַדער אַז ער האָט ווירקלעך באַנומען דעם באַדייט פון טעאַטער-שפּיל. איך ווייס נאָר, אַז ביז היינט, ווען איך דערמאָן זיך אָן דער שרעק און דער פּאַרצווייפלונג וואָס איך האָב מיין קינד פּאַרשאַפּט מיט יענער סצענע, טוט מיר וויי דאָס האַרץ.

נאָך יענעם טור אונזערן האָבן אי זאָץ, אי איך מיט לייכטע געמיטער רואיק פּאַרבּראַכט און הנאה געהאַט פון אונזערע ליבע היימען בשכּנות אין סיגעיט. מיר האָבן זיך געקילט אין פּרעכטיקן ים און זיך געלאָזט ברענען אויפן זאַמד אונטער דער הייסער זון. דאָרט האָבן גע'זומערט אַ סך געסט פון דער טעאַטער און ליטעראַרישער משפּחה. מיר פּלעגן זיך אָפּט טרעפּן מיט דער פּריילעכער און שטענדיק אינטערעסאַנטער בעסי טאַמאַשעפּסקי, וועלכע

האָט דאָן געוואויגט אין העף־מון האָטעל אויפן באָארדוואַק, און אַ סך פּרעכטיקע אַוונטן האָבן מיר צוזאַמען פאַרבראַכט.

טאַקע אויפן זאַמד אין סיי־געייט יענעם זומער האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע טעאַטער־שותפות פון אַ פירמע וואָס האָט עטלעכע יאָר פאַרנומען אַן אָנגעזעענעם אַרט אויף דער טעאַטער־פּראָווינק, אַ שותפות וואָס איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן אינטימער פּריינטשאַפט פאַר אַ צאָל יאָרן.

דאָס איז די פירמע פון סעמיועל גאַלדענבורג און צילי אַדלער.

ביז יענעם זומער האָבן איך כמעט ניט געקענט סעמיועל גאַלדענבורג'ן. ערשט אין סיי־געייט, וואו ער האָט יענעם זומער פאַרבראַכט, האָבן מיר זיך געטראָפן און נעענטער באַקענט.

שוין אין אָנהויב זומער האָט ער מיר דערציילט וועגן אַ טעאַטער־געשעפט וואָס מייק טאַמאַשעפּסקי לעגט אים פאַר. מייק האָט אַ „ליס" אויפן גאַרדען טעאַטער אין פּילאַדעלפּיע. ער וויל אים פאַר אַ שותף. לעגט ער מיר פאַר, אַז איך זאָל צושטיין אַלס דריטער שותף. ער גלויבט זייער שטאַרק אין די מעגלעכקייטן אין פּילאַדעלפּיע. דער געשעפט וועט אַ סך זיכערער ווערן ווען איך מיט מיין פּאַפּולאַריטעט אין פּילאַדעלפּיע וועל צום געשעפט צושטיין. די פירמע „גאַלדענבורג און צילי אַדלער" איז, ווי מ'רופט עס אין אַמעריקאַנעם סלענג, „עי נעטשורעל".

מיינע דערפאַלגרייכע פאַרזוכן די לעצטע פאַר סעזאָנען אַלס אַן אַנער־קענטער „סטאַר" האָבן געהאַלפן אַז איך זאָל שנעל צושטימען און צושטיין צום געשעפט.

מיר האָבן זיך גענומען גרייטן צו עפענען דעם גאַרדן טעאַטער אין סעפטעמבער, אין פּילאַדעלפּיע.

טראַכט איך איצט פון יענעם סעזאָן אין גאַרדען טעאַטער, פּלאַנטערן זיך פאַרשידענע געדאַנקען. פאַר די פינף, זעקס סעזאָנען, וואָס מיר איז שוין ביז דאָן אין מייזן קאַריערע אויסגעקומען צו זיין פאַרבונדן מיט די אייגנטימער פון אַרטש סטריט טעאַטער, האָבן איך פאַר זייער באַהאַנדלען מיך געהאַט די וואַרעמסטע געפילן צו זיי. איך האָבן זיך קיינמאַל ניט פאַרגעשטעלט, אַז מיר זאָל אַמאַל אויסקומען זיי צו ערגערן, אַדער זיין זייערע אַ קאָנקורענטקע. ס'לייגן זיך אַבער אַמאַל אומשטענדן אַזוי צוזאַמען, בפרט ביים אידישן טעאַטער, וואו אַלץ איז מעגלעך.

געדענק איך, אַז איך האָבן שטילערהייט געוואונטשן, אַז אי מיר אין

גארדן טעאטער, אי זיי אין ארטש סטריט טעאטער זאלן דורכגיין דעם סעזאן מיט פינאנציעלן דערפאלג.

סע דערמאנט זיך מיר אויך א ניי געפיל, וואס איך האב איבערגעלעבט יענעם סעזאן — איך בין א באלעבאסטע — און עפעס מיט אן אנדער אינטערעס בין איך געגאנגען אין טעאטער. מיין ערשטער בליק, ווען איך בין געקומען אין טעאטער איז געווען צו דער קאסע — ווי קוקן אויס די געשעפטן היינט נאכט? ...

איך האב אין דער ערשטער פיעסע, די דערעפענונגס-פיעסע, רומ-שינסקי'ס אפערעטע „די גאלדענע כלה“, ניט געשפילט. איך האב זיך ניט גענומען דאס פארגעניגן, וואס איך וואלט זיך זיכער דערלויבט, ווען איך וואלט געווען בלויז אן אנגעשטעלטע, צו פארן אהיים קיין סיגעיט צו פארברענגען מיט מיין קינד. איך האב פייגע'ן און מיין זעליקל'ען אימ-פארטירט צו מיר קיין פילאדעלפיע אויף יענעם סוף וואך. כאטש איך האב ניט געשפילט, ניט געווען פארנומען מיט פראבען, האב איך דאך געווארט אויף דער דערעפענונג — וועט קומען אן עולם? ווי וועט פילאדעלפיע אויפנעמען אונזער נייעם טעאטער? מיין אמביציע — סיי געשעפטלעך, סיי אלס באלעבאסטע — האט מיך גערייצט צו זען מיט די אייגענע אויגן דעם אנהויב פון אונזער טעאטער. דערנאך בין איך כמעט יעדן זונטיק א צו-פרידענע אוועקגעפארן קיין סיגעיט. און אלע אין טעאטער האבן גע-שפאסט, ווען גאלדענבורג פלעגט רופן מייק'ן מאנטיק פרי: „קום, לאמיר גיין צום וואקזאל (סטעישאן) אפנעמען אונזער פרינצעסין“. און זיי פלעגן מיך פון סטעישאן ברענגען צו פראבע.

מיר האבן געהאט א גאר פיינע טרופע. חוץ גאלדענבורג און איך, האט זיך אונזער טרופע געלייענט: יודל דובינסקי, מר. און מרס. היימאן, מרס, ווייזענפריינד, ר. נעסטער, ז. צוקערבערג, לוי לעווין, אסתר נערעסלאווסקי, משה דארף, נחום סטוטשקאף, פאולא קליידא, פעני טאמאשעפסקי, אייב גראס און היימי דזשעיקאבסאן.

מיר האבן יענעם סעזאן אויפגעפירט אן א שיר פיעסן. געפין איך פאר נויטיק צו פארצייענען, אז ווי גוט אדער שלעכט די פיעסן זיינען געווען, האט גאלדענבורג שטענדיק מיטן גרעסטן ערנסט זיך אפגעגעבן מיט די אויפפירונגען. עס האבן אונז ניט געפעלט קיין פערזענלעכע שוישפיר-לערישע דערפאלגן. אזוי, למשל, האבן מיר אין דער „רומענישער קרעטש-מע“, פון קאלמאנאוויטש; דער „בוים פון ליבע“, פון ליבין; „דער וועג צום גליק“, פון קאלמאנאוויטש; „די קראפט פון געזעץ“, פון די שוועסטער

שמר — ביידע, סיי גאלדענבורג און סיי איך, באקומען האַרציקע לויבגעזאנגען פון דער פילאדעלפיער פרעסע.

וויל איך ביי דער געלעגנהייט אויסדריקן מיין טיפסטע דאנקבארקייט און העכסטע אַנערקענונג צו די אַלע טעאטער-רעצענזענטן און קריטיקער פון פילאדעלפיע, וועלכע האָבן מיט אַזוי פיל וואַרעמקייט און אמת'ער פריינטשאַפט מיניע אַלע סעזאָנען דאָרטן פאַרזיסט און פאַרשענערט. קען איך ליידער ניט געפינען די צייטונגען צו געבן אויסצוגן פון יעדן פון זיי. וועל איך כאַטש אין מיין בוך פאַרצייכענען די נעמען פון מ. קאַטץ, א. פּרומקין, מ. מלמד ז"ל און צו לאַנגע יאָר אהרן קאַניעווסקי און ס. רעגענס-בערג.

וועל איך דאָ אויך פאַרצייכענען, אַז יענעם סעזאָן איז געווען דאָס ערשטע מאָל וואָס מיר איז אויסגעקומען צו שפּילן מיטן זייער טאַלאַנט-טירטן כאַראַקטער-שווישפּילער, יודל דובינסקי. עס איז אויך געווען דער איינציקער סעזאָן אין מיין לאַנגע קאַריערע וואָס איך האָב געשפּילט און געטאַנצט און געזונגען מיט דעם קוועקזילבערדיקן, זייער געשיקטן און אויסערגעוויינלעך באַגאַבטן היימי דזשעיקאַבסאָן, דער פאַרלויפער פון דער דזשעיקאַבסאָן משפּחה. אַ שאַד וואָס אויך ער איז פון אונז אַזוי פּרי אַפּ-געריסן געוואָרן.

און טאַקע ער, היימי, האָט מיר אַ סך געהאַלפּן מיט זיין וואונדערלעכן מוזיקאַלישן טאַלאַנט צו באַזיגן אַ ראַלע וואָס איז געווען זייער ווייט פון מיין זשאַנער. און ווידער מוז איך דאָ אונטערשרייבן די אומשטענדן וואָס טרעפּן זיך אין אידישן טעאטער, אַז מיר זאָל אויסקומען, אַזוי צו זאָגן, קאַנקורירן אין אַ ראַלע וואָס מיין שוואַגער, לודוויג זאַץ, האָט באַרימט געמאַכט. איך מיין דאָ די ראַלע פון יונגן רבי'לע „שייקעניו“, פון גרשם באַדער'ס באַרימטער אַפּערעטע, „דעם רבי'נס ניגון“.

ס'האַט גאלדענבורג'ן גענומען אַ סך רייד און אַ סך געבעט ביו ער האָט גע'פּועל'ט ביי מיר, אַז איך זאָל זיך אונטערנעמען צו שפּילן יענע ראַלע. איך האָב שוין ביי אַ געלעגנהייט אין מיין דערציילן געזאָגט, אַז ביים שאַפּן אַ ראַלע, האָב איך קיינמאַל ניט געטראַכט זיך צו פאַרמעסטן מיט מעצען וואָס האָט זי פּריער געשפּילט. און אַוודאי איז מיר אין געדאַנק ניט געלעגן זיך צו פאַרמעסטן מיט לודוויג זאַץ אין יענער ראַלע.

לודוויג זאַץ איז אויך געווען אַ ליבלינג אין פילאדעלפיע. דער פּי-לאַדעלפיער עולם האָט אים פאַררעכנט פאַר אַ זייעריקן. ס'איז געווען אין פילאדעלפיע וואו לודוויג האָט געמאַכט זיינע ערשטע גרויסע טריט פון זיין שפּעטערדיקער באַרימטקייט. אין עס פאַרשטענדלעך, אַז דער פילאדעל-

פיער עולם איז געווען פאראינטערעסירט ווי אזוי צילי אדלער וועט זיך ארויסווייזן אין, פאר מיר, אזא טשיקאווער ראָלע ווי „שייקעניו“. איז כדי ניט געשטעלט צו ווערן אין דער לאַגע צו דאַרפן זאָגן מיין מיינונג וועגן מיין שפילן אין דער ראָלע, וועל איך געבן אַ קורצע ציטאַטע פון אַ רעצענזיע וועגן „דעם רבי'נס ניגון“:

„עס מוז דאָ גלייך באַמערקט ווערן, אַז דער צענטער פון אינטערעס אין „דעם רבי'נס ניגון“ איז די ראָלע שייקעניו, דעם קליינעם רבי'לע וואָס ווערט געשפילט פון דער טאַלאַנטפולער צילי אדלער... ביים אַרויס-גיין פון טעאַטער האָט מען פון קיין אַנדער זאָך ניט גערעדט ווי נאָר וועגן צילי אדלער. זיי האָבן געזען זאַצ'ן אין דער ראָלע, זיינען זיי איצט געקומען מיט דער גרעסטער נייגעריקייט זען צילי אדלער, און ווי זי פאַרגלייכט זיך מיט זאַצ'ן, פון די געשפּרעכן וואָס איך האָב געהערט צווישן עולם דאַרף זיך צילי פילן שטאַרק געשמייכלט. און, באמת, זי שאַפט אַן ערנסטע טראַגדי-קאַמישע פיגור פון אַ אינגל וועמען מען וויל מיט גוואַלד מאַכן פאַר אַ רבי'ן. זי זינגט דאָס לידל 'איך בענק אַהיים' מיט געפיל און מיט אַ סך חן. וויל איך דאָ נאָר צוגעבן, אַז „דעם רבי'נס ניגון“ האָט אונז געבראַכט זייער גוטע אייננאַמעס פאַר היפשע עטלעכע וואָכן.

די קאַמבינאַציע סעמיועל גאַלדענבורג און צילי אדלער האָט זיך אַרויס-געוויזן פאַר זייער דערפאַלגרייך.

איז ווידער כדאי צו אונטערשטרייכן ווי צופעליקייטן קענען אַמאָל פירן צו וויכטיקע קאַנסעקווענצן. געדענק איך, למשל, דעם פאַלגענדיקן צופאַל: ס'איז געווען ווייט אין צווייטן טייל פון יענעם סעזאָן, ווען מיד האָט פּלוצלונג אַפּגערוּפּן אויפן טעלעפּאָן מאָריס שוואַרץ. ער איז אין פּילאַדעלפּיע און ער וואָלט זיך וועלן זען מיט מיר. מיר האָבן אַפּגעמאַכט וואו זיך צו טרעפן.

ווען איך האָב דאָס דערציילט גאַלדענבורג'ן, איז ער געוואָרן אויסער זיך. ער וויל ניט איך זאָל גיין צו דער באַשטעלונג. ער איז זיכער אַז שוואַרץ איז אויסן מיד צו אַנגאַזשירן פאַרן קומענדיקן סעזאָן. איך טאָר דאָס ניט טאָן. מיר זיינען אַ דערפאַלגרייכע קאַמבינאַציע פאַר טעאַטער, און קיינער פון אונז טאָר ניט טראַכטן זיך צו אַנגאַזשירן אַליין ערגעץ אַנדערש.

איך האָב אים פאַרזיכערט, אַז שוואַרץ האָט אין זיין געשפּרעך מיט מיר ניט געגעבן קיין שום אַנצוהערעניש וועגן וועלן מיד אַנגאַזשירן. דאָס האָט אַבער ניט געהאַלפּן. גאַלדענבורג האָט זיך שטאַרק גע'כעס'ט און געפאַדערט מיר זאָלן תּיכּף גיין צו אַ לאַיער און אונטערשרייבן אַ לעגאַלן קאַנטראַקט, אַז מיר ווערן באַשטענדיקע טעאַטער-שותּפּים, אַז קיינער פון

געלדענבורג און איך אין „בוים פון ליבע“ (פון ז. ליבין)

גאלדענבורג און איך אין „די קראַפט פון געזעץ“ (פון די שמר-שוועסטער)

אונז טאָר ניט פאַרלאָזן די שותפות אָן דעם צווייטנס צושטימונג. ער האָט אויסגערעכנט אַ גאַנצע רייע פונקטן פאַר יעדן פון אונז, וואָס זאָל אונז געשעפטלעך צובינדן איינער צום צווייטן.

זיין אויפרעגונג איז אַלץ מער און מער געשטיגן. וועל איך זיך פאַר אייך מודה זיין, אַז מיר איז דאָס געפעלן. איך האָב אַליין שטאַרק גע- גלויבט אין דעם דויערהאַפטן דערפאַלג פון אונזער פירמע, און אפילו ניט גע'חלומ'ט זיך ערגעץ אַנדערש צו אַנגאַזשירן. אָבער מיך האָט געפרייט וואָס אין גאַלדענבורג'ס קאַכן זיך איז געלעגן מער ווי געשעפטלעכער אינטערעס. איך האָב דערפילט, אַז ער וויל מיך פון זיך ניט אַפלאָזן. טאַקע מיך אַליין, ניט דווקא די שוישפילערין צילי אַדלער. האָט עס מיך געשמייכלט און גערייצט. אַז מיין געפיל האָט מיך ניט אַפגענאַרט קענען עדות זאָגן די עטלעכע יאָר פון אונזער נאָענטער פריינטשאַפט.

ער האָט ענדלעך גע'פועל'ט ביי מיר איך זאָל אים דערלויבן מודיע זיין שוואַרצ'ן אָז ס'איז פאַר מיר ניט מעגלעך זיך מיט אים צו טרעפן. ער האָט מיך טאַקע תיכף געפירט צו אַ לאַיער און אַנגעגעבן די אַלע פונקט פאַרן קאַנטראַקט וואָס מיר האָבן ביידע אונטערגעשריבן.

עס איז פאַר אונז צוגעגרייט געוואָרן אַ גאַנץ פיינער פראָווינץ טור. מיר האָבן אויך גלייכצייטיק באַשלאָסן, אַז עס וואָלט געווען ראַטזאַם און צו גונסטן דעם געשעפט, אַז מיר זאָלן קומענדיקן סעזאָן קריגן אַ טעאַטער אין אַן אַנדער שטאָט. אונזער פראָווינץ-טור האָט אונז געבראַכט אין פראַספעקט טעאַטער. זייענדיק אין ניו יאָרק, האָט מען אונז פון אַ פאַר טעאַטערס געמאַכט פאַרשלאָגן פאַרן קומענדיקן סעזאָן. מיר האָבן אָבער ניט געוואָלט זיך אַנגאַזשירן ביי אַנדערע סטאַרס. מיר האָבן געוואָלט זיין אין אַ טעאַטער פאַר זיך אַליין, ווייטער פרוואון אונזער מזל אַלס טעאַטער-פירמע.

די אויגנבליק ברידער, סעם און פיליפ, האָבן געדונגען אַ טעאַטער אויף בעדפאָרד עוועניו, אין וויליאַמסבורג — אַמפעאַן טעאַטער — און געזוכט אַ טעאַטער-קאַמבינאַציע וואָס זאָל מעגלעך מאַכן אַ פינאַנציעלן דער-פאַלג אין יענער געגנט. די קאַמבינאַציע סעמיועל גאַלדענבורג און צילי אַדלער האָט זיי אימפּאַנירט. אונזער דערפאַלג אין פילאַדעלפיע און אין פראַספעקט טעאַטער האָט זיי איבערצייגט, אַז דאָס וואָלט געווען אַ גוטער צוציאונגס-כוח פאַר זייער טעאַטער. פיליפ אויגנבליק און זיין פרוי עני, זיינען געווען לאַנגיאַריקע פראָווינץ-אַקטיאָרן. סעם איז געווען אַ רייכער געשעפטסמאַן. ווען זיי האָבן אונז פאַרגעלייגט זייער גוטע באַדינגונגען,

האָבן מיר דעם פּאַרשלאַג אָנגענומען און אונטערגעשריבן אַ קאָנטראַקט אַלס די סטאַרס פון נייעם אַמפּעאַן טעאַטער פאַרן סעזאָן 1925-1926.

יענער סעזאָן אונזערער אין אַמפּעאַן טעאַטער איז געווען אַ שווערער. דאָס טעאַטער איז געווען ביים סאַמע אָנהויב פון וויליאַמסבורג, נאַענט צום „איסט ריווער“. איך האָב געוואוינט אַזש אין סיי־געייט. איז עס אַלעמען באַוואוסט, ספּעציעל ברוקלינער איינוואוינער, אַז פאַרן פון ברוקלין צו געוויסע אַנדערע געגנטן אין ברוקלין איז שווערער ווי צו פאַרן קיין ניו יאָרק. מ'מוז טאַקע פריער קומען קיין ניו יאָרק, און פון דאָרט ערשט זיך שלעפּן קיין וויליאַמסבורג. סידן מ'פאַרט מיט אַן אייגענעם אויטאָמאָביל אָדער מיט אַ טעקסי. קיין אויטאָמאָביל האָב איך ניט פאַרמאָגט, אויסגעבן אַ דרייסיק־פּערציק דאָלער אַ וואָך אויף טעקסיס האָב איך קיין כוח ניט גע־האַט. איז דאָס שלעפּן זיך פון סיי־געייט צום טעאַטער, און שפּעט ביינאַכט צוריק אַהיים. געווען אַן אַפּקומעניש.

אַ גליק איז געווען וואָס ניט ווייט פון טעאַטער האָבן געוואוינט מיינע ליבע פריינט, די טיקמאַנס. דאָרט פלעג איך פרייטיק און שבת־נאַכט איבערנעכטיקן. מלכה קאַרנשטיין און טיקמאַן האָבן מיך געפרוואוט מאַכן אַזוי באַקוועם ווי מעגלעך. זיי האָבן זיך אפילו געפילט שולדיק, וואָס זייער באַקוועמע דירה איז אַזש אויפן פינפטן שטאַק אַן אַן „עלעוועיטאָר“. איז זייער היים פאַר מיר יענעם סעזאָן געווען די גרעסטע ישועה. איך פלעג אַפט נאָך דער בייטאַגיקער פּראָבע, און פּראָבען זיינען געווען כמעט יעדן טאַג, זיך אַרויפכאַפן צו די טיקמאַנס זיך אַפצורוען ביז דער פאַרשטעלונג אין אַוונט. וועל איך זיי אייביק שולדיק בלייבן מיין האַרציקסטע דאַנקבאַרקייט.

אין גרויס־ניו־יאָרק האָבן דאָן געשפילט אַרום צוועלף־דרייצן טעאַטערס. אין ברוקלין אַליין האָבן געשפילט דריי טעאַטערס. איז די קאַנקורענץ געווען גרויס. מיר האָבן זייער אַפט געמוזט בייטן די פיעסן. אין די עט־לעכע און דרייסיק וואָכן, וואָס יענער סעזאָן האָט געדויערט, האָב איך אָנגע־ציילט מער ווי צוואַנציק פיעסן וואָס מיר האָבן געשפילט. קענט איר זיך פאַרשטעלן די שווערע אַרבעט וואָס מיר האָבן געהאַט.

די אויגנבליקס האָבן ניט געשפאַרט און צוזאַמענגעשטעלט אַ גאַנץ פיינע טרופּע. די מענער צו גאַלדענבורגן זיינען געווען עליע טענענהאַלץ, משה זילבערשטיין, פיליפּ אויגנבליק, זיגמונד צוקערבערג, אוירווינג דזשעי־קאַבסאָן, טאַקע דער איצטיקער סטאַרקאַמיקער, אייב גראַס, מאַריס דאָרף. די פרויען זיינען געווען צילי אַדלער; די יונגע, שיינע און שלאַנקע פריי־

מאַדאַנע עלאַ זיבעל, עני אויגנבליק, עני האַפּמאַן, מיס קיטלמאַן און עני שאַפּיראַ.

וויל איך דאָ צום קרעדיט פון דער טרופע זאַגן, אַז זיי האָבן מיטן גרעסטן ערנסט זיך אָפּגעגעבן מיט דער שווערער אַרבעט פונם סעזאָן. מיר האָבן טאַקע באַוווּזן אַרויסצוברענגען עטלעכע גאַר אינטערעסאַנטע אויפֿ-פּירונגען און האָבן אפילו מיט גאַר אַ היפּשן דערפאַלג געשטעלט דעם „דיבוק“.

רייצט מיך אייך צו דערציילן, אַז אין אַמפּעאַן טעאַטער אין וויליאַמס-כורג האָב איך פאַר מיין ערן-אַוונט אויסגעקליבן איינע פון די סאַמע באַרימטסטע פּיעסן אין ראָלן פון דער וועלט-ליטעראַטור, דיומאַס „די קאַמעליען דאַמע“, אַ ראָלע, וואָס יעדע אַקטריסע וואָס האָט זיך אין איר קאַריערע דערהויבן צו אַן אַנגעזעענער פּאַזיציע, וויל און זוכט זי צו באַזיגן. איך האָב די ראָלע לאַנג שטודירט. מיר איז, ליידער, ניט געלונגען צו געפינען אפילו איינע פון די עטלעכע פּיינע רעצענזיעס, וואָס זיינען געשריבן געוואָרן וועגן יענעם ערן-אַוונט מיינעם. וועט איר, און איך, זיך מוזן באַנוגענען מיט דעם וואָס איך וועל אייך פאַרזיכערן, אַז איך האָב דער „קאַמעליען דאַמע“ געגעבן אַזוי פיל פון זיך ווי איך האָב פאַרמאַגט. כדי איר זאָלט פאַרשטיין מיין ערנסטע באַציאונג צו יענער ראָלע, וועל איך דאָ בלויז פאַרזיכענען, אַז די קליידער האָבן מיר געקאַסט נאַענט צו טויזנט דאָלער. אַ גליק, וואָס די טעאַטער-גייער האָבן אַרויסגעוווּזן אַזוי פיל אינטערעס צו מיין אַוונט. די קאַסע-הכנסה איז געווען עפעס מער ווי פּופּצן הונדערט דאָלער ...

וויל איך דאָ בלויז, ווי אין אַן אַלגעמיינעם סך-הכל פון מיין סעזאָן אַרבעט אין אַמפּעאַן טעאַטער, בריינגען אַן אויסצוג פון איינעם פון די איצט גאַר אַנגעזעענע זשורנאַליסטן אין „פאַרווערטס“, וואָס האָט אַמאָל געזינדיקט מיט גאַענטער פאַרבינדונג מיטן בעסערן אידישן טעאַטער, מיין ליבער פּריינט לעאַן קרישטאַל. אונטער אַ קעפל „הויפטזעכלעך וועגן שוישפּילער“, האָט ער אין אַקטאָבער 1925 געשריבן וועגן אַ רייע שוישפּילער, וואָס זיינען גע-ווען אין געוויסע צייטן פאַרבונדן מיטן קונסט-טעאַטער און בעסערן טעאַטער בכלל, און זיינען איצט צעזיט און צעשפּרייט איבער אַלערליי טעאַטערס פון ניו יאָרק און ברוקלין. שרייבט ער וועגן זיינעם אַ שפּאַציר אין אַט די טעאַטערס, און אַט ווי ער גיט איבער זיינע איינדרוקן וועגן די פאַרשידענע פּיעסן אין יענע טעאַטערס:

„שאַטנס, פּוסטער בינע-רוים און ליכט-רינגען, דאָס שפּרייט זיך אין אייער זכרון ווען איר דערמאַנט זיך אין די פאַרשטעלונגען אין די דאָזיקע

טעאטערס. דאָרט וואו דער שוישפילער פילט ניט אויס די פוסטקייט מיט אייגענער פערזענלעכקייט, מיט זיין אייגענער קונסט, בלייבט אַ פינצטערער חלל. באַווייזט זיך אָבער אויף דער בינע אַ שוישפילער וואָס ברענגט מיט זיך עפעס אייגנס, וואָס איז אין זיך און פאַר זיך אַליין אַ קינסטלערישער ישׁ, איז ווי אַ ליכט־רינג וואָלט זיך צעשטראַלט און צעשפילט אין דער לופטן. דערמאָנט ער סעמיועל גאַלדענבורג, יודל דובינסקי, יחיאל גאַלדשמיט, מישא און לואי גערמאַן, עלי טענענהאַלץ, וועלכע שיינען אויף אַזאַ אופן אַרויס פון די פוסטע נאַרישע פיעסן, וואָס ווערן אין די פאַרשידענע טעאטערס אויפגעפירט. וויל איך זיך באַרימען, פאַרשטייט זיך, מיט זיין מיינונג וועגן מיר :

„נאַכפּאָלגנדיק צילי אַדלער'ס אַרטיסטישע קאַריערע, און טראַכט איך אַמאָל וועגן דער דאָזיקער מערקווירדיקער שוישפילערין, דערמאָן איך זיך באַלד אָן איר רבקה'לע אין שלום אַש'ס „אַ שנירל פערל“. זי האָט זיך מיט פייערדיקע אותיות איינגעקריצט, איינגעפרעסט אין מיין זכרון, צילי אַדלער אַלס טראַגעדיסטין, איר מייסטערהאַפט שפילן אין דימאָוו'ס „אייביקער וואַנדערער“, אין הירשביינ'ס „דאַרף מיידלעך“, איר קייטי אין הויפטמאַנ'ס „איינזאַמע מענטשן“ וואו זי האָט באַוויזן אַז זי קען זיין איינע פון די טיפסטע און פיינסטע דראַמאַטישע שוישפילעריןס אפילו אויף דער בעסטער בינע, אַז מען טרעפט זי אין אַמפּעאָן טעאטער נעמט אָן אַ פאַרדרוס, פאַרוואָס זי און אַנדערע חברים אירע וואַלגערן זיך אין אַזוינע טעאטערס, וואו זייער הויפט־אויפגאַבע איז כאַטש אַפצוהיטן דעם „ווי אַזוי אויב עס איז ניטאָ וואָס צו שפילן“.

וואָלט איך זיך בכלל ניט געהאַט צו באַקלאַגן אויף יענעם סעזאָן אין אַמפּעאָן טעאטער. שווערע אַרבעט אין טעאטער האָט מיך קיינמאָל ניט געשראַקן; אויב באַר עס זיינען ניט געווען קיין פאַרדרוסן און האַרצווייטיק, האָב איך די אַרבעט און אפילו די מידיקייט אַנגענומען פאַר ליב. צייט־נבֿוֹי, קומענדיק אַהעם שפעט ביינאַכט, האָט מיר שוין אויך געפעלט מיין ליבער פייגע'ס זאָרג וועגן מיר און איר באַדינען מיך, ווייל זייער אָפט יענעם סעזאָן האָט פייגע אונטערגעקערענקט. איך האָב קוים מיט צרות גע'פּוועל'ט ביי איר, זי זאָל ניט וואַרטן אויף מיין אהיימקומען, אַז זי זאָל ניט אויפשטיין פון בעט מיך צו באַדינען. ניט דער דאַקטאָר וואָס האָט זי באַהאַנדלט, ניט איך האָבן געהאַט די מינדסטע אַנונג, אַז פייגע וועט זיך אַזוי שנעל אָפגעזעגענען מיט אונז.

געדענק איך אַ פרי־מאָרגן ווען מיין זעליק האָט מיך זייער פרי געוועקט: — „איך בין הונגעריק, מאַמע“.

— „וואו איז פייגע?“

— „פייגע איז קראַנק...“

איך בין אַריין צו איר. זי האָט געפרואוּט זיך אויפהויבן; איך האָב זי ניט געלאָזט. איך האָב טעלעפּאָנירט נאָכן דאָקטאָר. דער דאָקטאָר איז געקומען. ער האָט מיך עטוואָס באַרואיקט. איך האָב אַריינגערופן מיין שוועסטער לילי, זי זאל אַכטונג געבן אויף פייגע'ן און איך האָב געמוזט לויפן צו פּראַבע.

פייגע איז שוין פון איר קראַנקן-בעט ניט אויפגעשטאַנען. זי איז שטילערהייט, קוקנדיק מיט אירע ליבע, צארטע בליקן אויף זעליק'לעך און מיר, זיך אָפגעזענגט אויף אייביק פון דער וועלט, וואָס האָט זי אַזוי שטיפ־קינדעריש באַהאַנדלט, און מיט אונז, וואָס זיינען געווען איר איינציקער פאַרמעגן. איר טויט, דעם 9טן מערץ 1926, האָט מיך שטאַרק צעטרייסלט. איך ווייס ניט, אין געוועב פון מיין משפּחה-פּלאַנטער, וואָס פייגע איז מיר באמת געווען. איך האָב נאָר געפילט, אַז מיט איר טויט איז אויך עפעס אין מיר אָפגעשטאַרבן. זי האָט ניט געהאַט קיין פאַראַדנע לוויה. זי איז אָבער צו קבורה געקומען ווי איינע פון דער טעאַטער-משפּחה אויף דעם בית עולם פון אידישן טעאַטער-פאַרבאַנד (דזשואיש טעאַטריקל עליענס).

איך וועל שטענדיק מיט דאָנקבאַרקייט טראַכטן פון דעם וואונדער-לעכן טעאַטראַל שלום פערלמוטער. זיין ליבע, זיין אינטערעס צו אידיש טעאַטער האָט ער אַרויסגעוויזן אין די פילע יאָרן פון זיין פאַרבינדונג מיטן טעאַטער אַלס סופּליאַר און פיעסן-שרייבער. זיין קרוין אַרבעט אָבער איז דער טעאַטער-אַרכיוו, וואָס ער האָט איבערגעלאָזן. אַן אמת'ער אוצר פון אינווער טעאַטער-געשיכטע איז מיט מי פון אים געקליבן געוואָרן. דער אַרכיוו געפינט זיך איצט אין „ייווא“.

ער האָט אַזוי האַרציק מיך מיטגעפילט. ער איז אויך געווען אַ סי-געיעט אינוואוינער. פּלעגט ער מיט מיר אָפט ריידן פון פייגע'ן, מיך טרייסטן, און ער האָט ווי אַרויסגעלייענט פון מיינע געפילן און אָנגעשריבן אַן עפּיטאָף פאַר איר מצבה. און זייער אָפט איצט ווען איך קום אויף יענעם בית-עולם, וואו איך האָב שוין אַ היפשע משפּחה, באַוויין איך איבעראַנייעס פייגע'ס טויט, ליענענדיק די אויסגעקריצטע שורות פון דעם מיטפילן-דיקן שלום פערלמוטער:

עלנד ביזטו געשטאַרבן — אַוועק דיין לעבן ווי אַ חוינד —

אויף דיין קבר גיסט זער רעגן — ניט קיין טרערן פון אַ קינד —

אַט דעם שטיין מיט דיין נאָמען — אויף דיין קבר איך שטעל אַצינד —

אויך דיין יאַרצייט וועל איך היטן — ווי איך וואָלט געווען דיין קינד.

די געשעפטן אין אמפעאן טעאטער זיינען אין דער צווייטער העלפט פון סעזאן געווארן שוואך. פארט איז דאס געווען א ווינקל-טעאטער. דאס צוקומען אהין איז ניט געווען זייער באקוועם. די קאנקורענץ פון די רייכע טעאטערס אויף סעקאנד עוועניו האט אונז אוודאי קיין גוטס ניט געטאן. עס איז געווען לייכט איינצוזען אז מען קען ניט דערווארטן אז דארטן זאל קענען עקזיסטירן א באשטענדיקער טעאטער. עס איז געווען אויסגעשלאסן דאס איבערנעמען איינעם פון די סטאבילע טעאטערס. סיי גאלדענבורג, סיי איך האבן ניט געוואלט פארן ערגעץ אויף דער פראווינץ פאר א סעזאן. מיר האבן ביידע דערפילט אז אונזער שותפות מוז דערווייל אויפגעלייזט ווערן.

פונקט דאן האט די אזוי-גערופענע ווינקל-פירמע, גאלדבערג און דזשייקאבס, איבערגענומען דעם גרויסן טאמאשעפסקי'ס נעשאנאל טעאטער. זיי האבן גאלדענבורג'ן געמאכט א זייער אנציענדיקן פארשלאג, וועלכן ער האט ניט געקענט צוריקווייזן. גלייכצייטיק האט זיך שווארץ געגרייט פאר דעם קומענדיקן סעזאן צו עפענען די נייע היים פון זיין קונסט-טעאטער אויף סעקאנד עוועניו און 12טע גאס, א נייער פאר אים ספעציעל-געבויטער טעאטער. האט ער זיך ווידער פארבענקט נאך מיר. איך, ווידער, האב זיך פארבענקט נאך דורכאויס-בעסערן טעאטער. ווי האט קרישטאל געזאגט: ס'האט זיך פארבענקט צו האבן אויך וואס צו שפילן.

האב איך געלייגט אויף דער וואגשאל די ערגערנישן און פארדרוסן וואס זיינען שטענדיק פארבונדן מיט מיין זיין מיט שווארצ'ן, קעגן דעם חשק ווידער צו קענען שאפן נייע ראָלן און פיעסן געשריבן פון שרייבער מיט קינסטלערישער וויזיע און שיינער ליטערארישער שפראך. דאס צווייטע האט געוואונען.

אזוי איז שוין געווען דער ביטערער מזל פון די בעסערע שוישפילער. ווען זיי האבן זיך פארבענקט נאך בעסער טעאטער, האבן זיי געמוזט אָנ-קומען צו שווארצ'ן.

איך האב זיך אונטערגענומען צו פרוואוון מיט אלע כוחות ניט צו דערלאזן צו פארדרוסן און ערגערניש, אָדער ווי ווייט מעגלעך זיי אויפ-נעמען ניט צו ערנסט, ניט צו טיף. איך האב זיך בשום אופן ניט איינגערעדט, אז שווארץ און איך וועלן מיט אמאל בעסער ווערן און אזוי צו זאגן האלטן פאסאן.

אבער, ווי געזאגט, ס'האט זיך געבענקט נאך א סעזאן אין ניו יארק אונטער די שאַרפע אויגן פון דער ניו יארקער פרעסע. אזוי איז עס געקומען.

אז איידער אונזער פראווינץ-טור נאכן סעזאן אין אמפעאן טעאטער האָט זיך אָנגעהויבן, זיינען מיר שוין ביידע, גאָלדענבורג און איך, געווען באַ-טעלט אין פאַרשידענע טעאטערס.

צום סוף פון יענעם סעזאן האָבן מיר אויך באַשלאָסן, אַז ס'וועט פּי-נאַנציעל אונז בעסער לוינען, אַז רעלקיין זאָל אונז געבן באַזונדערע פּראַ-ווינץ-טורס.

מיין טור איז מערסטנס באַשטאַנען פון דעטראַיט און עטלעכע שטעט אַרום. די שטאָט דעטראַיט האָט מיך וואונדערלעך אויפגענומען. איך האָב געהאַט אַ באַדייטנדיקן פינאַנציעלן און שוישפּילערישן דערפאַלג אין ליט-מאַנ'ס טעאטער אין דעטראַיט. פון יענע צייטן האָב איך זיך אָפגעשפאַרט עטלעכע האַרציקע און געטרייע פּריינט, ספּעציעל די צוויי ליבע מענטשן, ישעיה וויינבערג און זיין פּרוי ראָזאַ. איך האָלט, בכלל, אַז איך בין זייער מזל'דיק אויף דעם געביט פון פּריינטשאַפט. גראַד טרעף איך אָן אויף מענטשן אַזעלכע, וואָס האָבן דעם טאַלאַנט צו „געבן“ און „נעמען“ אמת'ע פּריינטשאַפט. אויב איר וועט עס ניט האַלטן פאַר אומבאַשיידן, מוז איך קומען צום אויספיר, אַז אויך איך פאַרמאָג עפס פון דעם טאַלאַנט. צייל איך אַ היפשע צאָל לאַנגיאַריקע איבערגעגעבענע פּריינט. ישעיה וויינבערג איז געווען דער שטאַט-רעדאַקטאָר פון „פאַרווערטס“ פאַר דעטראַיט און אומגעגנט. איז אַט קום איך אין דעטרויט, פאַרפאַר אין דעם שיינעם בוק-קאָדילאַק האַטעל. ווי נאָר איך פּרוביר זיך איינצואַרדענען אין מיין צימער, ערשט מ'קלאַפט אין טיר. עס קומט אַריין אַ יונגע, שיינע, חנ'עוודיקע דאַמע.

זי האָט זיך פאַר מיר פאַרגעשטעלט: ראָזאַ וויינבערג. זי האָט מיר דערמאַנט, אַז זי האָט מיך געזען אין לאַנדאָן מיט וואָסערע 17-18 יאָר צוריק. זי איז דאָן געווען אַ יונג מיידל, געוואוינט אין לאַנדאָן. זי האָט שטאַרק ליב געהאַט מיין מאַמע. דיינע פיינמאַן איז געווען, און אויף שטענדיק פאַרבליבן, איר גאָט. ווען איך האָב יענעם סעזאן געשפּילט אין פּאָויליאַן טעאטער, האָט זי מיך געזען, און זי געדענקט מיך. חוץ דעם האָט זי גע-קראָגן אַ בריוו פון סיאַמאָן (גאָלדענבורג), און ער בעט איר, אַז זיי זאָלן מיר אַרויסווייזן אַזוי פּיל פּריינטשאַפט וויפּיל זיי קענען. איז זי געקומען מיך נעמען צו זיך אַהיים.

איך האָב איר העפלעך באַדאַנקט און ווי ווייט מעגלעך איר פאַרזיכערט, אַז איך שאַץ שטאַרק אָפּ איר פאַרגעלייגטע גאַסטפּריינטשאַפט, אָבער איך וויל ניט בשום אופן זיי באַשווערן און ווערן זייער גאַסט פאַר דער צייט פון מיין זיין אין דעטראַיט. זי האָט אָבער בשום אופן ניט געוואָלט אָננעמען מיין אָפּזאָגן זיך. זי האָט גלייך אַרויפגערופן דעם האַטעל-באַדינער און

געהייסן אים אַראָפּנעמען מיין באַגאַזש און באַשטעלן אַ טעקסי. עס האָבן ניט געהאַלפּן מיינע טענות. זי האָט מיך געבראַכט אין איר שיינער, באַ-קוועמער היים.

ווייס איך ניט צי אַ מאַמע קען בעסער אָפּהיטן איר קליין, ליב קינד, ווי ראָזאַ וויינבערג האָט מיך אָפּגעהיט. מיך געקעכלט און מיך געפילנעוועט. ביז היינטיקן טאָג טראַכט איך מיט וואונדער ווי אַזוי, פאַר מיר דאָן כמעט אַ פּרעמדע, אַן אומבאַקאַנטע, — איך פאַר איר אויך — מיט וואָס פאַר אַ געטריישאַפט זי האָט מיך אויפגענומען. און פונקט אַזוי אויך איר מאַן, ישעיה, וואָס איז ליידער, ליידער פון איר אָפּגעריסן געוואָרן זייער פרי אין זייער לעבן.

איז מיר אָבער באַשערט געווען יענעם פּרילינג דורכצומאַכן נאָך אַ זייער שווערע איבערלעבונג. פּרייטיק, דעם 30טן אַפּריל, 1926, בין איך טיף גערירט געוואָרן פון אַ מעלדונג, אַז דזשעיקאָב פ. אַדלער איז געשטאַרבן. כאַטש איך האָב געוואוסט, אַז זיין געזונט-צושטאַנד איז שוין די לעצטע צוויי יאָר געווען גאַרניט קיין גוטער, האָט די מעלדונג אויף מיר געמאַכט אַ שווערן איינדרוק.

ערשט מיט עטלעכע חדשים פּריער ביי אונז אין אַמפּעאָן טעאַטער האָט מיין ברודער אייב אַדלער געבראַכט מיין טאַטן פאַר איינער פון זיינע יערלעכע בענעפיט-פאַרשטעלונגען, דער איינציקער קוואַל פון זיין הכנסה וואָס ער האָט געהאַט די לעצטע פאַר יאָר פון זיין לעבן. ער האָט געשפּילט דעם לעצטן אַקט פון גאַרדינ'ס „דער פּרעמדער“. מיין טאַטנס צושטאַנד דאָן האָט מיך ניט ווייניקער דערשיטערט, ווי די איצטיקע מעלדונג פון זיין טויט. ווייסן אפשר אַ סך פון אייך, אַז אין „פּרעמדן“, שטאַרבט נפּתלי הערץ אין לעצטן אַקט. איז שוין אָפּגערעדט, אַז מיין טאַטנס אימפּאַזאַנטע דער-שיינונג אויף דער בינע אין יענער ראַלע, האָט שטענדיק געמאַכט אַ גוואַלדיקן איינדרוק אויפן עולם.

אויך דאָס מאַל האָט דער עולם געהאַט די באַפּרידיקונג. זיי האָבן אָבער ניט געוואוסט, אַז ס'איז גאַרניט אַזוי גרינג געווען פאַר אונז אַט די אימפּאַזאַנטע פיגור פאַרן עולם צו ווייזן. איידער דער פאַרהאַנג איז אויפגעאַנגען, האָט מען אים אַוועקגעשטעלט פאַר זיין שטול, אים אויסגע-מושטירט, אַז זיין געהויבענער גרימירטער פנים און קאַפּ זאָלן מיט שטאַלץ בלייבן אויפגעהויבן.

ווען ס'איז געקומען די סצענע, ווען ער דאַרף זיך אַראָפּלאָזן אויפן בענקל און שטאַרבן, האָט ער עס ביט געטאָן. דער סופּליאַר האָט צו אים געשעפטשעט: „מר. אַדלער, איר דאַרפט שטאַרבן“. ער איז אַלץ געשטאַנען

און ווי וויינענדיק, אין אַ כמעט קינדערשן טאָן, עטלעכע מאָל ווידערהאַלט :
 „איך וויל ניט שטאַרבן, איך וויל ניט שטאַרבן...“

קען איך דערפֿאַר ניט זאָגן, אָן איך בין פֿון דער מעלדונג שטאַרק
 איבעראַשט געוואָרן. אָבער אויטאָמאַטיש האָבן אָנגעהויבן רינען טרערן
 פֿון מיינע אויגן. מיין ערשטער אימפּולס איז געווען צו פֿאַרן קיין ניו יאָרק
 צו דער לווייה, איז אָבער אַ שוישפּילער ניט שטענדיק ביי זיך אין די הענט.

אַט ווי די צייטונג האָט איבערגעגעבן די מעלדונג וועגן דעם :
 „שיר, שיר האָט עס געהאַלטן דערביי, אָן צילי אַדלער זאָל אונז
 פּלוצלונג פֿאַרלאָזן צוליב דעם טויט פֿון איר גרויסן טאַטן, יעקב פ. אַדלער.
 וועט איר לייענען אין היינטיקן „פֿאַרווערטס“ אַ דערקלערונג פֿון צילי אַדלער.“
 דאָס איז אַ טייל פֿון דער דערקלערונג :

„ערשט היינט האָב איך דערפּילט, ווי עס איז צום באַדויערן די לאַגע
 פֿונם שוישפּילער. זייענדיק אין דעטראַיט צו גאַסט־פֿאַרשטעלונגען, האָב
 איך זיך דערוואוסט פֿון מיין פֿאַטערס טויט. איך קען אים מער ניט זען.
 דעם טעאַטער קען מען ניט צומאַכן ; עס איז אַ ברויט־פֿראַגע פֿאַר דריי־
 סיק־פֿערציק משפּחות. בין איך אויף זייער בקשה אַוועק צום באַוואוסטן
 רב, ר' יוסף תּאומים, וועלכער האָט מיר דערקלערט, אָן אַזוי ווי עס איז
 יום־טוב, קיין שבעה טאָר מען ניט זיצן, און עס האַנדלט זיך אין פֿרנסה
 פֿון אַזוי פּיל מענטשן, זאָל איך פֿאַרזעצן צו שפּילן. און קומענדיקן מיטוואַך,
 אסרו־חג של פּסח, זאָל איך רייסן קריעה.

„טרויעריק אין אַזאַ אומגליקספֿאַל איז דער שיקזאַל פֿון אַ שוישפּילער.
 אין מיין האַרצן וועט אייביק לעבן דאָס הערלעכע געשטאַלט פֿון מיין גרויסן
 פֿאַטער.

„מיט דרײַ־אַרץ,

צילי אַדלער

דעטראַיט, מיט, אַפּריל 5טן, 1926.“

איך וויל אָנהויבן מיין דערציילן וועגן שוואַרצ'ס קונסט־טעאַטער אין
 סעזאָן 1926-1927 מיט אַן אויסדרוק וואָס איז מיר פֿון יענעם סעזאָן פֿאַר־
 בליבן אין זכּרון — „ס'האָט ניט געבליצט.“ מיר דוכט אָן די פֿראַזע דריקט
 באמת אויס דעם סך־הכל פֿון יענעם סעזאָן. געדאַרפט האָט עס זיין אַ באַנייאונג,
 אַ גייסטיקע דערהויבונג, אַ ברייטערער פֿאַרנעם אָנגעפּילט מיט יום־טוב.
 איז עס עפעס ווי אונטער די הענט צערונען געוואָרן.

ראשית, דאָס אַרײַנציען זיך אין אַ געביידע וואָס איז ספּעציעל געבויט געוואָרן פֿאַר שוואַרצ'ס קונסט־טעאַטער אין סאַמע האַרץ פֿון אידישן ניו יאָרק. די געביידע איז אָבער נישט געווען פֿאַרטיק צו דער דערעפּענונג פֿון סעזאָן. האָבן מיר, די אַזוי גערופּענע „קונסט־טעאַטער טרופּע“, עטלעכע וואָכן זיך געוואָלגערט אַזש אין אַמפּעאַן טעאַטער אין וויליאַמסבורג. דאָס אַליין האָט עפּעס ווי פֿאַרטונקלט דעם גלאַנץ און די פֿאַראַדנע דערעפּענונג פֿונם סעזאָן.

אויך האָט שוין די נייגער־קייט, דער אומגעדולד זיך ענדלעך אַרײַנצו־קלייבן אין דער נייער היים, געפירט דערצו, אַז כאָטש די דערעפּענונג איז ערשט פֿאַרגעקומען דעם 18טן נאָוועמבער, מער ווי צוויי חדשים שפּעטער ווי דער געוויינלעכער טעאַטער־סעזאָן דערעפּענונג, איז דאָס טעאַטער נאָך אַלץ נישט געווען פּולשטענדיק פֿאַרטיק. האָט די לאַנג־דערוואַרטעטע, פּיל־פּובליקירטע פרעמיערע פֿון גאַלדפּאַד'ס מאַדערניזירטע אָפּערעטע „לאַ תּחמוד“ (דאָס צענטע געבאַט), זיך געשלעפּט, געצויגן כּמעט ביז צוויי אַזיגער ביינאַכט, איז פֿאַרשטערט געוואָרן סיי דער געהויבענער יום־טובּ פֿון דערעפּענען די נייע היים, סיי די אויפּפירונג גופּא. אי דער עולם, אי די קריטיקער זיינען געוואָרן שטאַרק אויסגעמאַטערט. זייער געלונגען האָט עס באַשריבן דער רעצענזענט פֿון „קונדס“ אונטער אַ קעפל, „מ'קוילעט אַן אַ מעסער“, וואו ער האָט טענות למאי די קריטיק איז איינגעלאַדן געוואָרן צו אַ רוייער פֿאַרשטעלונג.

דערצו האָט שוואַרצ'ן פֿאַרוואַלט זיך אַ שפּיל צו טאָן מיט פּוטוריס־טישער רעזשי — קרומע מעבל, גרינע בערד, אומגעלומפּערטע געזער. האָט דאָס אַלץ אָפּגע'סך־הכל'ט איינער פֿון די קריטיקער אויף דעם אופּן: „די אויפּפירונג איז אַ וואַלד, מ'קען פֿאַרבלאָדזשען אין איר, מ'קען זי נישט אָננעמען ווי אַ גאַנצע אויפּפירונג, מ'מוז זי באַטראַכטן דער־וויל ווי אַ קאַלעקציע פֿון אויפּפירונגען“.

נעם איך זיך, חלילה, נישט אונטער אויסצודריקן אַ מיינונג וועגן דעם דאָזיקן סאַרט טעאַטער. איך ווייס נאָר, אַז איך בין גענויגט און צו מיר אָפעלירט שטאַרקער וואָס מ'רופּט רעאַליסטיש טעאַטער. איך שטעל מיר פֿאַר, אַז שוואַרץ האָט זיך ערנסט פֿאַרמאַסטן צו ברענגען עפּעס נייע „קרומע“ וועגן, וואָס האָבן אויפּגעשפּראַצט אין יענער צייט. ס'איז אָבער געווען אַ בלאַנדזשעניש. אונזער עולם האָט עס נישט אויפּגענומען. האָט דאָס אויך צוגעגעבן אַ חלק צו דעם נישט־בליציקן סעזאָן.

די טרופּע פֿון קונסט־טעאַטער יענעם סעזאָן איז באמת געווען אָנגעפּי־קעוועט מיט פֿאַרשידנאַרטיקן טאַלאַנט. רעכן איך זיי אויס לויטן א"ב:

בינע אַבראַמאָוויטש, צילי אַדלער, חנה אַפעל, בן-צבי באַראַטאָוו, יוסף בולאָוו, בערטאָ גערסטין, וואַלף גאַלדפאַדן, משה זילבערקאָסטן, אַברהם טייטלבוים, אַנאַ טייטלבוים, אברהם פישקינד, לאַזאַר פריד, ליובאַ קאַ-דיסאַן, איזידאַר קעשיר, מיכל ראָזנבערג, משה שטראַסבערג, מאָריס שוואַרץ, יוסף שוואַרצבערג.

חץ דער טרופע, די סאַמע סמעטענע פון אונזער שוישפילער-משפחה, איז די אויפפירונג פון „לא תחמוד“ באַרייכערט געוואָרן מיט יוסף אַהרונ'ס וואונדערלעכע מוזיק אונטער דער פיינער דיריגענץ פון לאַזאַר פריד.

טראַץ דער גרויסער אַנשטרענגונג, טראַץ דער קאָסטבאַרער, קאַלאַ-סאַלער אויפפירונג, האָט „לא תחמוד“ זיך קוים געהאַלטן אַרום פינף וואָכן. פון דאָן ביז ענדע סעזאָן איז געווען אַ לאַנגע פּעריאָדע פון אַרויף-און-אַראַפּ פּיעסן, צווישן זיי: „מענדל ספּיוואַק“, פון יושעוויטש; „יעקאַטע-רינאַ איוואַנאָוואַ“, פון אַנדרייעוו; „איר פאַרברעכן“, פון מ. אַלגין; „יאַשקע מוזיקאַנט“, פון דימאָוו; „דער קרייד צירקל“, פון קלאַבונד; „גאַט פון נקמה“, פון שלום אַש; „מענטשן-שטויב“, פון דימאָוו.

זיינען אין לויף פון סעזאָן געווען אַנגעזעענע דערגרייכונגען פון אַ צאָל שוישפילער, אַזוי, למשל, האָט יוסף בולאָוו, ווי אַ נייער פּרישער שוישפילער-כוח, אויסגענומען אין אַ פאַר ראַלן יענעם סעזאָן. אויך האָבן זיך אַנגעזען די צוויי פון פּריער עטאַבלירטע שוישפילער, זיילן פון קונסט-טעאַטער, בן-צבי באַראַטאָוו און איזידאַר קעשיר. בכלל אַבער, ווי געזאַגט, האָט יענער סעזאָן ניט געבליצט.

צײַט מיך באַרימען זיך דאָ, איבערצוגעבן צוויי מיינונגען פון רעצענזענטן וועגן מיין ראַלע אין „לא תחמוד“: „צילי אַדלער אַלס די פרומע צנועה... אַזאַ שיינע, טיף-דורכגענומענע און איידל-דורכגעפירטע פאַרשטעלונג פון אַ כשר'ער אידישער טאַכטער האָב איך נאָך ניט געזען. עס איז עפּעס אַזוינס וואָס קען געשעצט ווערן גאַר מיטן ריינעם געפיל. זי איז באמת געווען דאָס וואָס מ'רופט אויסטערליש. ווי אַ פאַרקער-פּערונג פון היינע'ס פּרינצעסן שבת', האָט זי אַרומגעשוועבט אויף דער בינע, אַ בילד פון אַן אַמאָליקער אידישער צנועה“.

שרייבט אַ צווייטער: „אין איר ראַלע, פרומע, ברענגט צילי אַדלער אַרויס דעם געשליפענסטן גראַטעסק פון איבערטריבענער צניעות און פרומ-קייט. אידישע ווייבערשע פרומקייט מיט איר גרויסער קדושה וואָס גייט איבער אין לעכערלעכקייט, האָט באַקומען אַ ממשות'דיקע געשטאַלט. וויפיל פייניקייט פון שניצעריי איז פאַראַן אין דעם דאָזיקן גראַטעסק אירן. צילי אַדלער האָט באַוויזן דעם פיינסטן חוש פון שוישפיל“.

וועט איר מיר שוין אויך מוזן מוחל זיין פאר מיין באַרימען זיך מיט אַב. קאהאַנס מיינונג וועגן מיין שפּילן אין דער צווייטער פּיעסע, „מענדל ספּיוואַק“: „צילי אַדלער אַלס די קימפּעטאַרין האָט איינגעטלעך ווייניק ווער-טער. עס איז אַבער אזאָ ראַלע וואָס קיין סך ווערטער זיינען ניט נויטיק. מ'קען שפּילן אָן רייד. און זי האָט געשפּילט וואונדערלעך, גוט געשפּילט. איר מימיק ווען זי איז געלעגן אין בעט, איר קרענקלעכער שמייכל, איר צערטלעכקייט, היסטערישע פּרייד און היסטערישע טרערן, איר אויסגעמאַ-טערטער בליק, איר צוהערן זיך צו די טענץ און דער מוזיק מיט אַ פאַר-ריסענעם קאַפּ און פאַרמאַכטע אויגן, אַ מידע, אַ שלאַפּע — אַלץ איז געווען קונסט פון אַ געבוירענער קינסטלערין. ווידער און ווידער האָב איך זיך געקלערט, ניט אומזיסט איז זי אַ טאַכטער פון דזשעיקאַב פ. אַדלער“.

וויל איך נאָך פאַרצייענען אַן אויסצוג וואָס אונזער חיים עהרנרייך האָט געשריבן צום שלוס פון יענעם סעזאָן: „געבן אַ סך־הכל פון דעם פאַרגאַנגענעם סעזאָן אין דעם אידישן טעאַטער איז גאַריט אזאָ לייכטער עסק. עס איז געווען אַ סעזאָן אָן אַ באַשטימטן פנים, אָן אַ באַשטימטער פאַרב, פון אויפּטואונגען אויף דער בינע און פון דער פּיעסע. איינער פון יענע סעזאָנען, וואָס וואָס־שנעלער מען פאַרגעסט פון זיי אַלץ גרינגער ווערט אויפן האַרצן“.

האַט עס שוין שיר־שיר געהאַלטן דערביי, אַז יענער סעזאָן צוזאַמען מיט דעם קומענדיקן, זאָלן פאַרבלייבן היסטאָריש אין גאַנג פון מיין קאַר-יערע. עס האָט שוין געהאַלטן דערביי, אַז איך זאָל זיך קענען באַרימען אַז איך האָב אויסגעהאַלטן אידישקייט מיט שוואַרצ'ן פאַר צוויי סעזאָנען נאַכאַנאַנד. דער פאַקט איז, אַרויספאַרנדיק אויפן פּראָוויגן טור פון קונסט־טעאַטער בין איך שוין געווען אַנגאַזשירט ביי שוואַרצ'ן פאַר דעם קומענ-דיקן סעזאָן. ווייס איך ניט צי איז עס מיין גוטער מזל אַדער שלעכטער מזל — עס איז ניט געשען. איך האָב ביי שוואַרצ'ן דעם קומענדיקן סעזאָן ניט געשפּילט. וואָס האָט פּאַסירט? בין איך זיך פאַר אייך מודה, אַז דער גאַנצער ענין איז מיר פון קאַפּ אַרויס, נאָר גריבלענדיק זיך איצט אין די צייטונגען פון יענער פּעריאָדע, האָב איך זיך אָנגעשטויסן אויף אַן אַרטיקל אין „פאַרווערטס“, דעם 9טן סעפטעמבער, 1927, אונטערן קעפל, „צילי אַדלער שרייבט צום „פאַרווערטס“ פאַרוואָס זי איז אַוועק פון שוואַרץ טע-אַטער“.

דער שרייבער דערציילט, אַז נאַכדעם ווי ער האָט פאַריקע וואָך אי-בערגעגעבן די גייס וועגן צילי אַדלער'ס אַוועקגיין צו די גוים און איך

צוריקקומען אהיים, האָט זי געהאַט אַ געשפרעך מיט אים און אויפגע-
קלערט די פאַקטן וואָס האָבן געפירט צו איר האַנדלונג.

דאָס האָט אויפגעפרישט דעם גאַנצן ענין אין מיין זכרון. איך האָב זיך
באַמיט אין לויף פון מיין דערציילן צו אונטערשטרייכן וואָס עס מיינט פאַר
אַ שוישפילער אַז זיין נאָמען זאָל ניט פאַרשוויגן ווערן און וואָס פאַר אַ וויר-
קונג אַנאַנסן האָבן אויפן גאַנג פון זיין קאַריערע.

שפילנדיק אין קונסט־טעאַטער יענעם סעזאָן איז מיין נאָמען כמעט
קיינמאָל ניט געווען אַנאַנסירט. איך האָב זיך באַקלאַנגט פאַר גוסקינ'ען. ער
האָט מיר דערקלערט אַז דער סעזאָן איז שוין פאַרפאַלן. קומענדיקן סעזאָן
וועט די פראַגע אויפגענומען ווערן.

פאַרן אַרויספאַרן אויפן פראָווינץ־טור, האָב איך מיט שוואַרצ'ן אָפּגע-
מאַכט אין גוסקינ'ס אַנוועזנהייט, אַז מיין נאָמען מוז געמאָלדן ווערן אין
אַלע אַנאַנסן.

קומענדיק קיין פּילאָדעלפיע, אַ שטאָט וואו מ'קען מיך, אַ שטאָט וואו
איך האָב אַ צאָל יאָרן פיגורירט אַלס הויפט־שוישפילערין אין אַ טעאַטער,
איז חוץ שוואַרצ'ס נאָמען אויף קיינעם פון די אַפּישן, קיין אַנדער נאָמען
ניט דערשינען. האָבן זיך אַלע געפילט געקרויודעט. איך בין אָבער געווען
די איינציקע וואָס האָב מיין קרויודע אַרויסגעזאָגט אין דער הויך.
צופעליק איז אויך מר. גוסקין דאָן געווען אין טעאַטער אין פּילאָדעלפיע,
ווען איך האָב מיינע טענות אַרויסגעזאָגט.

האָב איך פאַרקוקט אַלע אַנדערע ענטפערס וואָס שוואַרץ האָט גע-
געבן, למשל: „אָזוי וויל איך, איך בין דאָס פּערדל. איך אַליין דאַרף
ברענגען דעם עולם. איך וויל פון היינט אָן זיין אַ געבעל און אַ מאַלי
פיקאַן“ און נאָך אַזעלכע ענטפערס וואָס שטימען וואונדערלעך מיט פרינ-
ציפן פון אַ קונסט־טעאַטער... האָב איך, ווי געזאָגט, אויף די אַלע ענט-
פערס אויף מיין אופן רעאַגירט. אָבער ווען ער האָט ענדלעך אַרויסגעזאָגט:
„וועמען עס געפעלט ניט יענער זאָל גיין“ — דאָס האָב איך ניט געוואָלט
אַראַפּשלינגען, כאַטש גוסקין האָט אים דאָן געענטפערט: „מר. שוואַרץ, איך
האַלט אייך פאַרן וואַרט. איך קען אייך שוין אויפלעזן די גאַנצע טרופע.“
ס'איז געבליבן, אַז ווען מען וועט קומען קיין ניו יאָרק וועט מען איבער
דעם האַנדלען.

דער קלאַנג פון יענער פראַזע „וועמען ס'געפעלט ניט יענער זאָל גיין“,
האָט מיך אין געדאַנק באַפרייט פון מיין אָפּמאַך מיט שוואַרצ'ן פאַרן קור-
מענדיקן סעזאָן. איך האָב זיך גענומען אַרומקוקן, אין וועלכן אַנדערן אידישן

טעאטער איך קען נאך קריגן אן אָרט. די מערסטע טעאטערס, אָבער, האָבן שוין זייערע טרופעס פאַרפולט. האָב איך דערפאַר מיט פאַרגעניגן אָנגע-
נומען דעם פאַרשלאָג פון אַ בראָדוועיער מענעדזשער פאַר אַ פיעסע וואָס
ער האָט זיך געקליבן אויפצופירן. איך האָב עס אָנגענומען ביט ווייל איך
האָב געזוכט גליקן, נאָר ווייל איך האָב ניט געוואָלט באַליידיקט ווערן.

די ראַלע אין דער פיעסע וואָס איך האָב געלייענט איז מיר געפעלן.
דער מענעדזשער האָט מיר אָבער דערקלערט, אַז עס דאַרפן געמאַכט ווערן
ענדערונגען אין דער פיעסע.

נאָך עטלעכע וואָכן, ווען די גאַנצע טרופע איז צוזאַמענגערופן געוואָרן,
און איך האָב געהערט לייענען די פיעסע, איז מיין ראַלע געווען אינגאַנצן
אַנדערש — גאַרניט דער כאַראַקטער און דער אינהאַלט פון מיין פריערדיקער
ראַלע. איך האָב געפילט אַז די ראַלע איז ניט פאַר מיר, און איך האָב
געהאַט דעם מוט זיך פון דער ראַלע אָפצוזאָגן, ניט האָבנדיק קיין שום אויס-
זיכטן צו זיין באַשעפטיקט יענעם סעזאָן.

ווי איר זעט, בין איך ניט אַוועק צו די גויים און צוריקגעקומען. האָב
איך אין אָנהויב פון יענעם סעזאָן געשפילט עטלעכע גאַסטראָל פאַרשטע-
לונגען אין נייטן און ראַזע גאַלדבערג'ס פראַספעקט טעאטער.

אין דעם אוירווינג פלעיס טעאטער האָט מאַקס ווילנער פאַר יענעם
סעזאָן, אַלס סטאַר, געהאַט דעם שוישפילער מאַקס ראַזענטאַל. געדענק
איך ניט פינקטלעך ווי אַזוי עס איז געקומען דערצו, אָבער ווילנער האָט
מיך אָנגאַזשירט אַלס די „לידינג־לעידי“ צו מאַקס ראַזענטאַל.

בין איך געווען צופרידן, וואָס אין דער טרופע פון אוירווינג פלעיס
טעאטער האָט זיך געפונען מיין אינגסטע שוועסטער, סטעלאַ אַדלער.

קען איך ניט זאָגן אַז איך האָב געהאַט אַ סך נחת און שוישפילערישע
פרייד יענעם סעזאָן, כאַטש איך בין געווען זייער פראַמינענט אָנאַנסירט
ווי אַ „רעגעלער סטאַר“. מיך האָבן באמת ניט גערייצט די גרויסע אָנאַנסן.
איך האָב אָבער שטענדיק פראַטעסטירט, ווען מען האָט מיך געוואָלט איג-
נאַרירן און דערנידעריקן.

הפנים, אַז דער רעפערטואַר פון יענעם סעזאָן האָט מיר שטאַרק דער-
עסן, כאַטש איך געדענק עטלעכע פריידיקע פאַרשטעלונגען, צווישן וועלכע
עס איז אויך געווען „דעם שמידס טעכטער“, מיט מיין שוועסטער סטעלאַ
אַלס מיין צווילינג־שוועסטער. געדענקט זיך מיר אויך אַ מאַמענט יענעם
סעזאָן, וואָס האָט מיך צוריקגעפירט אין מיין געדעכעניש אויף אַ שאַק
מיט יאַרן צוריק.

יענעם סעזאָן האָט ווידער אַן אַדלער טאַכטער געדאַרפט דורכמאַכן

די ניט צו־אַנגענעמע פּראָצעדורע פון מאַכן פּראָבע פאַר דער אַקטיאָרן יוניאָן, כדי צו קריגן די באַרעכטיקונג צו שפּילן טעאַטער. דאָס איז געווען מיין שוועסטער סטעלאַ. זיצנדיק ביי יענער פּראָבע, האָט אין מיין זכרון אויפגעבליצט יענע צייט, ווען איך בין געווען אין איר לאַגע.

ס'איז שוין אַ סך מאָל געשריבן געוואָרן פון דער פּראָצעדורע אין דער יוניאָן, איך וויל דאָ בלויז ברענגען עטלעכע קורצע אויסצוגן פון חיים עהרנרייך'ס אַן אַרטיקל פון מאַרטש 1927, אונטערן קעפל „געלעכטער, טרערן און וויצן ביי די עקזאַמענס אין דער אַקטיאָרן־יוניאָן“. מיר געפעלט זייער זיין צוגאַנג און טיפּער, דורכדרינגענדיקער בליק, מיט וועלכן ער רעאַגירט אויף דעם ענין :

„די קאַנדידאַטקע ווערט דורכגענומען פון הונדערט און פופציק פאַר אויגן, וואָס שטעכן איר דורך. דאָס זיינען אַלערליי אויגן — אויגן, וואָס קוקן מיט ביטול, מיט סימפּאַטיע, מיט גלייכגילטיקייט, מיט איראַניע, מיט אַ שמייכל, מיט אינטערעס. איר זעט אויגן, וועלכע קוקן אָן אַ זייט, אַזוי ווי פאַרשולדיקט. דאָס זיינען די אויגן פון די ערלעכע אַקטיאָרן. זיי ווייסן אין פאַראַויס, אַז די קאַנדידאַטקע וועט ניט אַריינגיין, און זיי פייניקט אַביסל דער געוויסן, וואָס זי דאַרף דורכגיין אומזיסט דעם האַרצווייטיק, דעם בזיון פון אַ דורכפאַל. שטייט, למשל, אַ מענעדזשער און הערט זיך צו צו דער פּראָבע פון אַ יונגער אַקטריסע, וואָס שפּילט איצט ביי אים אין טעאַטער אויף אַ פּריווילעגיע. זי פירט דורך אַ שטאַרק־דראַמאַטישע סצענע. ס'גיסן זיך אים טרערן פון די אויגן. ערשט קעסטין רוימט מיר איין אין אויער: „איר ווייסט פאַרוואָס ער וויינט? ער וועט איר קומענ־דיקע וואָך שוין דאַרפן צאָלן יוניאָן־וועידושעס, מיט היפשע עטלעכע דאַלער מער ווי איצט“.

מיין שוועסטער סטעלאַ האָט צו איר פּראָבע געמאַכט אַ סצענע פון שעקספּיר'ס האַמלעט, „די משוגע'נע סצענע פון אפּיליאַ“. איר שלאַנקע פיגור, וואָס איז געווען אַזוי גראַציעז אין ווייסן קלייד, איר בלאַנדער קאַפּ האָר, איר שיינער בלאַסער פנים, האָבן דעם עולם ממש פּריטשמע־ליעט. אָבער, הפנים, אַז די גאַנצע פּראָצעדורע האָט אויף איר געהאַט אַ שווערע ווירקונג. צום סוף פון דער פּראָבע האָט זי אין דער אמת'ן אַוועק־גע'חלש'ט. איז ביז היינט שווער פעסטצושטעלן, וואָס ס'האַט מער געווירקט אַז זי זאָל מיט אַזאַ גרויסער מאַיאָריטעט, כמעט אינשטימיק, אויפגענומען ווערן אַלס מיטגליד — איר אויסזען, איר נאַמען, איר שפּילן, אַדער איר חלש'ן...

איך האָב יענעם סעזאָן אויפגעגעבן די מעגלעכקייט צו פאַרן אויף

א פראווינץ-טור. דער נאָרישער סעזאָן, מיט די נאָך נאָרישערע פּיעסן און ראָלן האָבן ביי מיר אַרויסגערופן אַ שטאַרקן ווידערווילן, אַ גייסטיקע און פיזישע מידקייט. איך האָב באַשלאָסן זיך לאָזן וואוילגיין, פאַרברענגען אין מיין שיינער היים אין סי-געייט און זיך אויסרוען ביים ים.

בין איך פּלוצלונג, אין איינעם פון יענע זומער-טעג איבעראַשט גע-וואָרן, ווען מיר האָט אַנגעקלונגען אויפן טעלעפּאָן דער פאַרוואַלטער פון אונזער טעאַטער-יוניאָן, ראובן גוסקין:

„מיס אַדלער, מאַריס שוואַרץ וויל איך אַנגאַזשירן פאַרן קומענדיקן סעזאָן. זייט אַזוי גוט און קומט צו מיר אין אָפּיס, וועלן מיר זיך דורכשמועסן.“ אין יענע צייטן פּלעגט גוסקין דורכפירן אַלע אַנגאַזשמאַס. איך האָב ממש מיינע אויערן ניט געגלויבט, און אויף אַ וויילע פאַרלוירן דאָס לשון. איך האָב אים אָבער געענטפּערט:

„מר. גוסקין, אויב שוואַרץ וויל מיך אַנגאַזשירן, זאָל ער אַזוי גוט זיין און ריידן מיט מיר פּערזענלעך.“
— „גוט, איך וועל אים זאָגן.“

אין דער שטימונג אין וועלכער איך האָב זיך געפונען נאָך יענעם טעאַטער-סעזאָן מיינעם, האָב איך זיך באמת געפרייט פון גוסקינ'ס ניס. איך האָב דערפאַר באַשלאָסן צו פאַרגעסן מיין ברוגו און זיך לאָזן צורייידן צו נאָך אַן אַנגאַזשמאַ ביי שוואַרצ'ן.

איך האָב צופיל צייט ניט געהאַט צו טראַכטן דערפון, ווייל ווידער האָט זיך מיין טעלעפּאָן צעקלונגען, און — הלוואי וואַלט מעגלעך געווען איבערצוגעבן קלאַנג און טאָן אין געשריבענע ווערטער!

אַ זייער טיפע באַסאָווע שטימע האָט געענטפּערט אויף מיין „העלאָ“. דאָס זיינען געווען שוואַרצ'ס נידעריקסטע ברוסט-טענער:

„העלאָ, דאָס רעדט שוואַרץ. איך... איך וויל מיט דיר עפעס ריידן.“

איך, ווידער, אויף מיינע העכסטע סאַפּראַנאַ טענער:

„אה, מיטן גרעסטן פאַרגעניגן...“

„ווען און וואו קענען מיר זיך טרעפן?“

„ווען און וואו נאָר דו ווילסט — אפשר דאָ, ביי מיר אין שטוב?“

„ניין, איך וועל צופאַרן מיט מיין קאַר, וועלן מיר פאַרנדיק זיך דורכריידן.“

שוואַרץ האָט אויך געוואוינט אין סי-געייט. האָב איך, מיט עטלעכע מינוט שפעטער, געזען צופאַרן זיין קאַר. איך בין אַרונטער. די טיר פון דער קאַר איז געווען פאַר מיר אָפּן. ער האָט מיך אָבער ניט באַגריסט און ניט געקוקט אויף מיר. איך בין אַ שמייכלענדיקע אַריין אין קאַר,

זיך אַוועקגעזעצט, אָן אַ „העלאַ“, און צוגעמאַכט די טיר. די קאַר האָט זיך געלאָזט אין וועג.

פאַרן מיר גאַס־איינ, גאַס־אויס. שוין אַרויס פון סיי־געייט, דורכגעפאַרן גאַנץ קאַני אַיילענד. מען רעדט ניט אַ וואָרט. דרייען מיר זיך פון גאַס צו גאַס. הפנים, ער האָט געוואָרט איך זאָל עפעס זאָגן. איך האָב אויך געוואָרט. ער איז מיד געוואָרן. ביים סאַמע סוף פון ברייטאַן, אָזש ביי מאַנהעטן ביטש, האָט ער צוגעפירט דעם אויטאָמאָביל ביזן ים־ברעג און זיך אָפגעשטעלט. לאַנגזאַם האָט ער אויסגעדרייט זיין קאַפּ צו מיר, און זיינע ערשטע ווערטער זייגען געווען:

„אוי, וואָלט איך דיך געוואָלט שלאָגן! וואָס שרייבסטו בריוועלעך, וואָס שרייבסטו?“

— „פון וואָס פאַר אַ בריוועלעך רעדסטו?“

— „דיין בריוועלע אין „פאַרווערטס“ וועגן פילאַדעלפיע. קענסט האָבן טענות צו מיר, אָבער אַז דו שרייבסט אין אַ צייטונג דאָס לייענען דאָך אַלע.“

עפעס ווי אַ שטיין איז אַראָפּ פון אונזערע הערצער און מיר האָבן זיך ביידע האַרציק פּאַנאַנדערגעלאַכט.

„איצטער וועט שוין ניט קענען קומען צו אַזעלכע טענות מער. איך בין שוין איצטער מער זיכער מיט זיך. איך פיל זיך פעסט אויף מיין פּאַזיציע. איך וויל איצט אַנגאַזשירן מער־ווייניק אַ שטענדיקע טרופע, וואָס זאָל מיט מיר שטיין יאָר נאָך יאָר. יעדער וועט האָבן זיין אָרט וואָס אים קומט. מיט איין וואָרט, עס וועט מער ניט זיין וואָס ס'איז געווען, האָט ער גערעדט.“

איך האָב געקוקט אויף אים און מיט אַלע כוחות זיך איינגעהאַלטן, אַז אויף מיין פנים זאָל זיך ניט ווייזן קיין שמייכל. אוי, ווי איך האָב אים געוואָלט גלויבן!

שוואַרצ'ס שכל הישר האָט אים אַלעמאַל דיקטירט גוטע זאַכן, און ער קען עס אַזוי שיינ אַרויסברענגען. די צרה איז נאָר געווען, וואָס דאָס האַרץ האָט אים ניט דערלאָזט.

האָב איך שטענדיק געהאַפט און געוואונטשן, אַז עס זאָל ענדלעך קומען די צייט, ווען זיין קאַפּ און זיין האַרץ זאָלן האַרמאָנירן.

וואָס פאַר אַ ברכה עס וואָלט געווען פאַר אים, פאַר אונז אַלע און פאַרן בעסערן טעאַטער בכלל!

רײס איך ניט צי האָט זיך די השגחה אין דעם אַרײנגעמישט אָדער ס׳איז בלויז אַ שפּיל פון צופאַל וואָס אין יעדן פון די פיר סעזאָנען וואָס מיר איז אויסגעקומען צו זײַן בײַ שוואַרצײן אין קונסט־טעאַטער האָבן מיר געעפנט אַ נײַע היים פאַרן טעאַטער. סײ אין אױרווינג פּלעיס, סײ אין גאַרדען, אויך אין דער 12טער גאַס און סעקאַנד עוועניו און איצט אין סײטי טעאַטער אויף דער 14טער גאַס, בין איך געווען די ערשטע אין זײַן טרופע. וויל איך זיך ניט אונטערנעמען אויסצוטייטשן דעם „פאַרוואָס“ און „פאַרווען“ פון אַט דעם צופאַל. ס׳האָט זיך אָבער, אַזוי צו זאָגן, אַרויס־געריסן פון מײן פּען דאָס צו פאַרצײכענען.

דעם 15טן סעפטעמבער איז געעפנט געוואָרן יענער סעזאָן אין סײטי טעאַטער מיט שלום אַשױס „קידוש השם“, שוואַרצײס אַ באַאַרבעטונג פון דעם היסטאָרישן ראָמאַן. איז אײדער איך טרעט צו צו דערצײלן פון דער פּיעסע און פון דעם סעזאָן, מוז איך מיט אײך טײלן אַ שווערע אויפטרײסלונג וואָס איך האָב איצט אײבערגעלעבט קוקנדיק אויף דער געדרוקטער פּראָג־ראַם פון דער דראַמע „קידוש השם“. גלייך אונטערן נאַמען זײנען אָפּגע־דרוקט די פּאָלגענדיקע שורות: „מיר שעמען זיך אַלץ אַרױסצושרײבן וואָס די קאָזאַקן און טאַטאַרן האָבן געטאָן מיט די אײדן, כּדי מיר זאָלן ניט פאַרשעמען דעם מײן מענטש וואָס איז געבוירן געוואָרן אין גאַטײס געשטאַלט (אײבערגעשריבן פון אַן אַלטן ספר).“

איך האָב אַ לאַנגע צײט צו זיך ניט געקענט קומען פון דער נשמה־אויפטרײסלונג ווען איך האָב אײבערגעלייענט די צײטרטע שורות... און צו דער אײביקער, מיט ווייטיק אָנגעפילטער און פון טרערן פאַרשטיקטער אײדישער פּראָגע „פאַרוואָס, פאַרוואָס?“, האָט מיר געעגערט מײן מוח, ווי וואָלט אַט דער אַלטער ספר אויסגעדריקט דאָס וואָס אונזער פּאָלק האָט אײבערגעלעבט אין לעצטן חורבן אין אײראָפּע... קענט איר פון די שורות פאַרשטיין וואָס די דראַמע „קידוש השם“ באַהאַנדלט.

עס איז געווען אַ רײזיקע אויפפירונג, אַ מאַסן־ספּעקטאַקל, 42 רײדנדיקע ראָלן זײנען פאַראַן אין דער פּיעסע, אין די מאַסן־סצענעס — אַמווינציגסטן אַרום 50 מענטשן. קענט איר זיך שוין פאַרשטעלן דעם רײזיקן פאַרנעם פון דער אויפפירונג. איז אין דעם אַרײנגעלייגט געוואָרן אַ מאַסע אַרבעט. חוץ שוואַרצײן האָבן צו דעם ספּעקטאַקל אַ סך צוגעגעבן דער קאַמפּאָזיטאָר יוסף אחרון, דער דעקאָראַטאָר ס. אַסטראָפּסקי און דער קאַריאַגראַף טשאַרלס אַדלער.

כאָטש עס זײנען, ווי געזאָגט, אין דער פּיעסע געווען 42 ראָלן, דאַרפט איר אַלײן פאַרשטיין, אַז נאָר אַ קלײנע צאָל זײנען געווען אָנגעזעענע ראָלן.

און זיי זיינען איינגעשטאנען אין גוטע הענט. איז אַרום און אַרום „קידוש השם“ געווען אַ גרויסער דערפאלג סיי קינסטלעריש, סיי פינאַנציעל. ווילט זיך מיר דאָ אַרויסזאָגן אפשר אַ געוואַגט-פאַרשייטן געדאַנק: נאָך מיין נאַרישן טעאַטער-שכל האָט דער דערפאַלג פון „קידוש השם“ דעם קונסט-טעאַטער אַ סך שאַדן געטאַן. שוואַרץ איז זינט דאָן געוואָרן אַ שקלאַף צו ספּעקטאַקלען און דעקאָראַציעס. ער האָט פאַרזען דעם הויפט-טרעגער פון טעאַטער-קונסט — דעם שוישפּילער. עס האָבן מער ניט פיגורירט די טעאַטער-פּיעסע, די פיין-געמאַלענע ראַלן וואָס גיבן דעם שוישפּילער אַ געלעגנהייט צו שאַפן. אפשר איז עס פאַרן עולם צייטנווייז אַ צוקער-לעקעכל צו זען אַ ספּעקטאַקל, הנאה האָבן פון אַ שיינער דעקאָראַציע. אָבער וואָס עס פאַרבינדט דעם עולם מיט טעאַטער, וואָס עס רופט ביי זיי אַרויס אַ נאָענטע קרובה/שאַפט צו טעאַטער, אַ זאך וואָס ווערט אַ טייל פון זיי, איז איבער אַלץ דער שוישפּילער. אַט דער עלעמענט איז מיט דער צייט אינגאַנצן פאַרשוואַנדן, און מיט אים — אַ גרויסער טייל פון עולם.

וויל איך דאָ ניט באַהויפטן, חלילה, אַז שוואַרץ'ס רעזשיסאַרישע אַמ-ביציעס האָבן אים דערצו געטריבן. אָבער, אַז ער איז פאַרפירט געוואָרן פון דעם געיעג נאָך ספּעקטאַקלען פון גרויסן פאַרנעם, אין דעם איז קיין שום צווייפל ניט. עס איז אַפילו דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז די דעקאָראַציעס האָבן ביי געוויסע אויפפירונגען ממש צוגענומען ביים שוישפּילער דעם שטח פון דער בינע וואָס דאַרף געהערן צו אים. מיר האָבן פשוט ניט געהאַט וואו צו שטיין און וואו זיך צו באַוועגן.

און נאָך עפּעס דיקטירט מיר מיין נאַרישער טעאַטער-שכל, כאַטש יאָס האָבן אַ סך טעאַטער און ליטעראַטור-קריטיקער פון צייט צו צייט אַרויסגעזאָגט. מ'דאַרף זיין ביז גאַר אַ גרויסער קינסטלער-שרייבער צו קענען פון אַ לענגערן ראַמאַן אָדער נאָוועלע שאַפן אַ טעאַטער-פּיעסע. דער דערפאַלג פון „קידוש השם“ האָט אויך אויף דעם געביט שוואַרצן פאַרפירט. זיינען יענעם סעזאָן געווען אַ היפשע צאָל אויפפירונגען, וואו ספּעקטאַקל און דעקאָראַציע האָבן פאַרנומען דאָס אָרט פון שוישפּילער.

ס'איז אויפגעפירט געוואָרן יענעם סעזאָן אַ פאַרשידנאַרטיקער אויס-וואַל פון אידישע און וועלטלעכע פּיעסן: „דער קאַרשן-גאַרטן“, פון אַנטאָן טשעכאַוו, רעזשיסירט פון לעאַ בולגאַקאָוו, לויט סטאַניסלאַווסקי'ס אויפ-פירונג אין מאַסקווער קונסט-טעאַטער; „גאַט, מענטש און טייוול“, פון יעקב גאַרדין, באַאַרבעט און רעזשיסירט פון מאַריס שוואַרץ; מאַרק שווייד'ס איבערזעצונג פון שעקספּיר'ס „אַטעלא“, רעזשיסירט פון באַריס גלאַגאָלין

מיט דער הילף פון אַנאַטאָל ווינאַגראַדאָוו; ה. סעקלער'ס אַמעריקאַנער אידישע קאָמעדיע „מאַיאָר נח“, רעזשיסירט פון מאָריס שוואַרץ; און שלום עליכמ'ס וואונדערלעך-ראַמאַנטישע נאָוועלע „סטעמפּעניו“, באַאַרבעט און רעזשיסירט פון מאָריס שוואַרץ.

האַבן די אַלע אויפפירונגען אַרויסגערופן פאַרשידענע מיינונגען אין דער אידישער פרעסע. ווי געוויינלעך, האָט מען געהאַט טענות. בכלל, אָבער, קען מען זאָגן, איז דאָס געווען אַ פּרוכטבאַרער סעזאָן פון קונסט-טעאַטער.

וויל איך בלויז אַרויסנעמען געציילטע שורות וואָס שטרייכן אונטער מיינע פּריער אַרויסגעזאָגטע פאַרשייטע מיינונגען. שרייבט, למשל, אַב. קאַהאַן: „מאָריס שוואַרץ האָט אַליין טאַלאַנט און ער האָט אַן אויסגעצייכנטע טרופּע, אָבער ער און זיינע שוישפּילער גויטיקן זיך אין אמת'ע ראָלן“.

„ציטיר איך פון רעצענזענט ב. י. גאַלדשטיין: „עס איז, דוכט זיך, דאָס ערשטע מאָל וואָס איך זע אַן אַנסאַמבאַל אויף דער בינע זאָל אַזוי ווייניק שפּילן, ווי דאָס איז דער פּאַל אין דעם אידישן קונסט-טעאַטער ביי דער שפּיל פון שלום עליכמ'ס „סטעמפּעניו“. נאָר געציילטע דריי-פיר אַקטיאָרן טוען טעאַטער-עבודה. די איבעריקע קומען אָפּ ווער מיט אַ צי פון אַקסל, ווער מיט אַ וואָרט אָדער ווערטל און ווער עס שאַרט זיך גלאַט אַריבער די ברעטער פון דער בינע“.

א. גלאַנץ שרייבט: „זעען מיר אַ רייע אַנגענעמע עפיזאָדן וואָס קייטלען זיך ניש'קשה'דיק און וואָס פּילן אָן אַן אַוונט מיט אַן עדה שלום עליכמ'-דיקע פאַרשוניגען. קיין דראַמע, אפילו קיין קאָמעדיע, איז ניט אַרויסגעקומען“.

אייניקע רעצענזענטן האָבן אפילו טענות געהאַט, אַז צוליב דער שפּע פון דעקאָראַציעס האָבן די שוישפּילער ניט וואו זיך צו באַוועגן. פּונ-דעסטוועגן איז צוגעטיילט געוואָרן אַ סך לויב צו איינצלע שוישפּילער.

וויל איך דאָ פאַרצייכענען, אַז דער באַרימטער אייראָפּעאישער שווי-שפּילער אברהם מאָרעווסקי האָט יענעם סעזאָן געמאַכט זיין אויפטריט ביי אונז אין אַמעריקע און אַרויסגערופן גרויס אַנזען.

און אַט עטלעכע מיינונגען וועגן מיין שפּילן יענעם סעזאָן:

„צילי אַדלער האָט אַזוי טיף פאַרשטאַנען רחל'ען, האָט אַזוי קינסט-לעריש געשילדערט שלום עליכמ'ס פאַרליבטע צנועה. זי איז אַ קינסטלעריש-אויסגעשניצטע פיגור פון מאַזעפּעווקער אַלבום. זי איז אַזוי נאָענט דעם פאַרשטענדיקן שלום עליכמ'ס לייענער, אַז ער האָט געמוזט פּילן איטלעכס וואָרט, יעדן ריר“.

וועגן מיין ראָלע אין טשעכאָוו'ס „קאַרשן-גראַטן“ שרייבט מען: „די

אומגליקלעכע, היימלאזע, צעדולטע אלטע מויד איז סתם א גראַטעסק כאַ-ראַקטער, און צילי אַדלער האָט מיט פלינקייט און מיט חוש פאַר מאַס באַלעבט אַט-דאָס שטיק גראַטעסק".

צו מיין ערן-אָונט יענעם סעזאָן האָב איך זיך דערלויבט אַ גרויסן לוקסוס. איך האָב פאַר זיך אַליין אויפגעלעבט די זיסע דעראַינערונגען פון פאַקטישן אָנהויב פון בעסערן אידישן טעאַטער. איך האָב געשטעלט פּרץ הירשביינ'ס „אַ פאַרוואַרפן ווינקל“, כמעט מיט דער אַריגינעלער טרופּע. דער איינציקער וואָס האָט געפעלט איז געווען יעקב בן-עמי, וועלכער איז דאָן ניט געווען אין אַמעריקע. מיין שוואַגער לודוויג זאָץ איז געקומען אויפטרעטן אין זיין העכסט-געלונגענער שאַפונג, די ראַלע פון טאַדרעס. לויט דעם אַפרוף פון עולם זעט אויס, אַז אויך זיי האָבן זיך אָפגעפּרישט מיט דער דעראַינערונג פון יענעם נס.

עס איז גאַנץ מעגלעך, אַז יענע פאַרשטעלונג פון „פאַרוואַרפן ווינקל“, ביי וועלכער עס איז ווי אויפגעלעבט געוואָרן דער גלאַררייכער אָנהויב, האָט אַרויסגערוּפן ביי מיר אַ דערמאָנונג וואָס איך גיי איצט איבערגעבן. ס'זיינען אין פעברואַר יענעם יאָר דערשינען אין „טאַג“ עטלעכע באַ-מערקונגען מיינע, וואָס איך וויל איצט דאָ זיי ציטירן:

„ווען איך טראַכט וועגן זיך און דעם עולם, מוזן מיינע געדאַנקען, אפילו ניט-וויילנדיק, צוריקגיין צום אָנהויב פון בעסערן אידישן טעאַטער. עס איז געווען אַ צייט פון שאַפן און דאָס פּובליקום האָט זיך פּונקט אַזוי באַטייליקט ווי מיר אַקטיאָרן; עס איז געווען אַ שאַפנדיקער עולם, ליב-שאַפט האָט פון די צושייער געשטראַמט צו אונז, ניט דווקא צו דעם אַדער יענעם אַקטיאָר. דער עולם האָט ליב געהאַט דאָס גאַנצע טעאַטער. עס איז באמת געווען אַ קונסט-פּובליקום.“

ווילט זיך איצט, אין פנים פון איצטיקער טרויעריקער ווירקלעכקייט אַרום אידיש טעאַטער, פאַרט גלויבן, אַז דאָס אַלץ קען ווידער אויפגעלעבט ווערן ... אַ חלום! ... אַ חלום! ...

דער סעזאָן וואָס איך האַלט איצט אין באַשרייבן איז געווען מיין לעצטער סעזאָן אין שוואַרצ'ס קונסט-טעאַטער, און ערגעץ טיף אין מיין אונטער-באוואוסטזיין פלאַנטערט זיך איצט ווי אַ צוגאַב, כמעט דער סוף פון מיין קאַריערע. וועט אייך אפשר אַט דער צוגאַב קלאַר מאַכן פאַרוואָס די גרעסטע טייל פון מיין דערציילן וועגן דער קאַריערע מיינער זינט 1918, ווען יענער

האָפענונגספולער אָנהויב איז געקומען צום לעבן, פאַרוואָס זינט דאָן איז מיין דערציילן אין גרעסטן טייל פאַרנומען מיט די סעזאָנען ווען איך האָב געשפילט אין שוואַרצ'ס קונסט־טעאַטער.

אָודאי איז מיין נאָמען, מיין סטאַזש אין דער אידישער טעאַטער־וועלט פעסטגעשטעלט געוואָרן נאָך פאַר 1918, ווען איך האָב געהאַט מיינע דער־פּאָלגן אין טאַמאַשעפּסקי'ס טעאַטערס, אין פּיעסן פון ליבין, דימאַוו, און אַנדערע, ווען עס האָבן מיך אַנערקענט אַלס הויפּט־שווישפּילערין אַזעלכע גרויסע און באַרימטע טאַלאַנטן ווי רודאַלף שילדקרויט און דוד קעסלער.

אַבער אינסטינקטיוו פיל איך מיט אַלע מיינע חושים, אַז מיין קאַריערע האָט דערגרייכט איר סאַמע הויכפונקט דורך יענע פאַר סעזאָנען ביי שוואַרצ'ן. ווייל חוץ די באַפרידיקונג פון אייגענע קינסטלערישע דערגרייכונגען, איז אויך צוגעקומען די פרייד, די האָפענונג, אַז אונזער אידיש טעאַטער אַלס גאַנצעס ווערט אויסגעלייטערט, ווערט דערהויבן צום מאַסשטאַב פון וועלט־לעכן טעאַטער־פאַרנעם, דערפאַר לייג איך אַזוי פיל געוויכט אין מיין דער־ציילן אויף יענע פיר סעזאָנען. דערפאַר געפין איך פאַר גויטיק פינקטלעך איבערצוגעבן די קלענסטע דעטאַלן פון יענע יאָרן. דערפאַר שמאַרצט אין מיר אַזוי דער ווייטיק פון יענע אַנטווישונגען, פון יענע צערונגענע האָפענונגען.

קענט איר שוין אַליין זען, דאָס דער געדאַנק, אַז מיט יענעם סעזאָן האָט זיך ווי געענדיקט מיין קאַריערע, איז ניט געווען גלאַט אַ פּראָזע. ווען איך טראַכט איצט וועגן די יאָרן אין מיין קאַריערע זינט יענעם סעזאָן אין 1929, קען איך באַשיינפּערלעך זען, אַז מיטן באַשלוס מער ניט צו שפּילן ביי שוואַרצ'ן, איז אויך אומבאַוואוסטזיניק געקומען אַ באַשטימ־טע ענדערונג אין מיין באַציאונג צום טעאַטער. דער ווייטערדיקער גאַנג פון מיין קאַריערע איז ווי פון זיך אַליין פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פּרנסה־פאַך. דאָס מיינט ניט, אַז מיין באַציאונג צו טעאַטער־שפּיל האָט זיך געענדערט. איך האָב אַלץ געגעבן מיין שפּילן, מיינע ראָלן, ווי נאַריש זיי זיינען געווען, אַלץ וואָס איך האָב פאַרמאַגט. איך האָב ביי אַ סך געלעגנהייטן געזוכט צו שפּילן אַ בעסערע פּיעסע, אַ פּיין־געמאַלענעם כאַ־ראַקטער. בכלל אַבער, איז דאָס טעאַטער פאַר מיר געוואָרן ניט מער ווי אַ פאַך. איך האָב דערפאַר סוף סעזאָן 29־1928 זייער גערן אויפגענומען דעם פאַרשלאַג פון פאַרטרעטער פון אַרטש סטריט טעאַטער אין פּילאַ־דעלפּיע, יעקב קאַז, צו ווערן דער סטאַר פון יענעם טעאַטער. ניט ער און ניט איך האָבן געהאַט די מינדסטע פאַרשטעלונג, אַז די טעאַטער־

פאַרבינדונג אונזערע וועט פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ 25-יאַריקן צוזאַמענ-
לעבן אַלס מאַן און פרוי.

עס איז מן הסתם אַ ריינער צופאַל, וואָס די שטאַט פּילאַדעלפּיע האָט
דירעקט און אומדירעקט געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע סיי אין מיין טעאַטער-
לעבן, סיי אין מיין פּערזענלעכן לעבן. ניט נאָר האָב איך דאָרט אַ צאָל יאָרן,
אונטער דער דירעקציע פון אַנשלאַ שאַר, געהאַט גרויס דערפאַלג אַלס הויפּט
שווישפּילערין, טראַגנדיק אַ טעאַטער אויף מיינע פּלייצעס, נאָר אויך אַ פּאָר
ליבע-פּלאַנטערס, און אפילו אַ שידוך, ווי איר זעט, האָט פּילאַדעלפּיע מיר
צוגעשטעלט.

דער באַלעבאַס יענעם סעזאָן איז געווען דזשאַש גרובער. ער האָט
זיך אָפּגעגעבן מיט דער געשעפּטלעכער זייט פון טעאַטער. די בינע-דירעקציע
און די זאָרג פאַר דער טרופּע זיינען געלעגן אין די הענט פון דעם באַקאַנטן
שווישפּילער און טעאַטער-דירעקטאָר, יעקב קאַן.

פאַרשטייט זיך, אַז יעקב קאַן איז מיר גיט געווען קיין פּרעמדער
מענטש. נאָך פון מיינע ערשטע טריט אויף דער בינע, אַלס צילי פּיינמאַן,
אַלס קינדער-ראַליסטקע, איז מיר אָפט אויסגעקומען צו שפּילן מיט אים.
קאַן איז שטענדיק געווען אַנגאַזשירט אין די דראַמאַטישע טעאַטערס פון
די ערשטע יאָרן פון אידישן טעאַטער אין אַמעריקע. ער האָט געשפּילט
מיט קעסלער'ן, אַדלער'ן, פּיינמאַנ'ען, מאַגולעסקאָ'ן, מאַשקאוויטש'ן און די
אַנדערע גאונים פון יענעם דור.

ווען מיר האָבן זיך געטראַפּן אין פּילאַדעלפּיע יענעם סעזאָן, אין
1929-1930, איז עס געווען דאָס ערשטע מאָל וואָס איך בין געקומען מיט
קאַנ'ען אין באַרירונג אַלס דערוואַקסענע שווישפּילערין. קאַן איז כמעט
קיינמאַל גיט געווען פאַרבונדן מיט דעם וואָס איך באַצייכן אַלס די צווייטע
גאַלדענע עפּאָכע פון אידישן טעאַטער. אָבער קאַן האָט געהאַט טעאַטער
אין זיין בלוט; קאַן האָט געלעבט און געאַטעמט מיטן אידישן טעאַטער.
קאַן האָט געהאַלטן אַז דאָס אידישע טעאַטער דאַרף צופּרידנשטעלן דעם
גרויסן, ברייטן עולם, ווייל אידיש טעאַטער איז אַ טייל פון זייער לעבן.

אין זיין קאַריערע אויף דער בינע האָט ער געשפּילט פון צייט צו
צייט הויפּט-ראַלן מיט די גרעסטע אידישע פּרויען-סטאַרס, ווי בערטאַ
קאַליש, קעני ליפּצין, סאַראַ אַדלער, און אַנדערע. ער האָט שטענדיק גע-
טריי און מיט גאָר אַ גרויסער מאַס דרך-אַרץ געדינט די פּרויען-סטאַרס,
מיט וועלכע ער האָט געשפּילט. ער האָט צו זיי געפּילט אַ סאָרט דאַנקבאַר-
קייט פאַר דעם וואָס זיי האָבן געבראַכט צום טעאַטער — זייער אויפריכ-

טיקן טאלאנט און שוישפילערישע דערהויבנקייט, אזוי ווי זיי וואלטן זיין טעאטער געדינט און געהאלפן. דורך די לאנגע יארן זיינע אויף דער בינע האט ער אָנגעקליבן היפשע דערפארונג, סיי אין דער פירערשאפט אויף דער בינע, סיי אין דער געשעפטלעכער פירערשאפט.

יענער סעזאן אין פילאדעלפיע איז ער געווען דער פאקטישער באַלע-באָס פון טעאטער. ער, טאָקע, האָט עס מיך אָנגאַזשירט. ערשט דאָרט האָב איך זיך נאָענט באַקענט מיט יעקב קאָן. אָט יענע געטריישאַפט און דרך-אָרץ זיינער צו מיר האָב איך דערפילט שוין אין די ערשטע וואָכן פון סעזאָן. ער האָט מיט דער צייט אַלע מיינע זאָרגן ביי מיר צוגענומען. איך האָב זיך ניט געפילט מער אַליין, אונטערגעוואָרפן צו די טעאטער פּאַלי-טיק און טעאטער רכילות. קאָן האָט מיך פון אַלץ אָפּגעהיט.

ער איז ניט געווען קיין ראָמאַנטישער ליבהאַבער. ער האָט מיט מיר קיין ליבע ניט געשפילט. איך האָב אָבער פּלוצלונג דערפילט, אַז אין מיין פּאַנזיע, אַלס פּרוי אַליין, איז ער דער פּאַסיקסטער מענטש, וועמען איך וואָלט מיין לעבן געקענט אַנטרויען. ערשט צום סוף פון יענעם סעזאָן איז ביי אונז, אַן ליבעס-דּרעקלערונגען, כּמעט גלייכצייטיק געקומען דער באַוואוסטזיין, אַז מיר ווילן זיך איינס דאָס אַנדערע.

איז עס ביז גאָר טשיקאָווע און אינטערעסאַנט, ווי אזוי דער שידוך אונזערער איז געשלאָסן געוואָרן.

צום סוף פון יענעם סעזאָן האָב איך פּלוצלונג געקראָגן אַ טעלעגראַ-מע פון בוענאָס איירעס, אין וועלכער מען האָט מיר געמאַכט אַ פּאַרשלאַג צו קומען אַהין גאַסטראָלירן אין עקסעלסיאָר טעאטער אין זייער ווינטער-סעזאָן. די קאָנדיציעס זיינען געווען זייער גוטע. אָבער אזוי ווי איך בין אַ שלעכטע פּאַרערקע, האָב איך קיין חשק ניט געהאַט דערצו. כּהאַב זיך אַן עצה געהאַלטן מיט קאָנען. און ווידער האָט קאָן באַוויזן וואָס הייסט טע-אַטער געשעפט:

„עס פּאַסט ניט, אַז דו זאָלסט אָפּזאָגן. מיר וועלן פּראַוון מאַכן אזוי,

אַז זיי זאָלן פּאַרלירן דעם חשק.“

עס איז אַוועק אַהין אַ טעלעגראַמע, אַז אַנשטאַט די צוואַנציק פּראָ-צענט וואָס זיי האָבן פּאַרגעשלאָגן פון דער ברוטאָ-איינגאַמע, וויל איך פינף און צוואַנציק. דאָס האָט ער געזאָגט, וועלן זיי ניט נאָכגעבן. איז טאָקע אויף צומאַרגנס צוריקגעקומען אַ טעלעגראַמע מיט איין וואָרט — „צו-פּרידן“...

בין איך ערשט געוואָרן פּאַרצווייפלט: „נו, חכם, וואָס טוט מען איצט?

ווי דרייט מען זיך אַרויס? איך וויל אויף קיין פּאַל ניט פּאַרן!“

האַט קאָן געזאָגט :

„זאָרג זיך ניט. זיי האָבן דיר פאַרגעלייגט רייזע־הוצאות פאַר איין וועג, וועסטו פּאָדערן פאַר ביידע וועגן, הין און צוריק. דאָס וועלן זיי זיכער ניט נאַכגעבן.“

אויף מאַרגן איז געקומען דער ענטפּער :

„באַצאָלן פאַר ביידע וועגן. אָבער מוזט זיין אויף דער שיף דעם באַ־ שטימטן טאָג.“

אַ דערשלאָגענע האָב איך געפרעגט :

„וואָס וועט זיין איצט ? ווי אזוי וועסטו זיך איצט אַרויסדרייען דערפון ?“
קוקט ער מיך אָן :

דו מיינסט טאַקע ערנסט אזא פאַרשלאָג אָפּצוזאָגן ? קיינער האָט נאָך אזעלכע קאַנדיציעס ניט געקראָגן. דו טאַרסט עס ניט אָפּזאָגן. נאָר, וואָדען ? אזוי ווי דו ביזט אַ שלעכטע פאַרערקע, און איך וויל ניט אַז דו זאָלסט אַליין פאַרן, איז, לאַמיר חתונה האָבן און מיר'ן פאַרן צוזאַמען...“
כאָטש ווייט פון אַ ראַמאַנטישן פאַרשלאָג, איז עס מיר אָבער געווען צום האַרצן. מיר האָבן חתונה געהאַט.

מיין זעליק'ל איז דאָן אַלט געווען דרייצן יאָר. איך האָב געוואוסט, אַז ער האָט זיך אָפּט אויסגעדריקט פאַר מיין שוועסטער לילי זאַצ'ס קינ־ דער, אַז ווען ער וועט גרויס ווערן, ווען ער וועט אַלט ווערן זעכצן יאָר, וועט ער זיך באַמיען, אַז זיין טאַטע און זיין מאַמע זאָלן ווידער זיין צוזאַמען. איך האָב דערפאַר מיט אַ ציטערדיק האַרץ זיך געגרייט אים צו דערציילן וועגן מיין חתונה מיט יעקב קאָן.

געדענק איך, דאָס איז געווען אַ פרייטיק, מיר האָבן נאָר־וואָס גע־ קראָגן חופּה וקדוּשין, און קומענדיק אַהיים האָב איך זיך געפונען מיט זעליק'ן אַליין אין שטוב. און איך האָב, עטוואָס אין פאַרלעגנהייט, אים געזאָגט :

„איך וויל אַז דו, זעליק'ל, זאָלסט זיין דער ערשטער צו וויסן אַז איך האָב חתונה געהאַט מיט יעקב קאָן.“

איך האָב געקענט אין זיינע אויגן אַרויסלייענען איבעראַשונג, פאַר־ וואונדערונג און אפילו סימנים פון אַנטווישונג. ער האָט לאַנג געקוקט אויף מיר, ניט זאָגנדיק אַ וואָרט. איך האָב פאַרשטאַנען וואָס אין זיין יונגן מוח'ל קומט פאַר. איך האָב פונדעסטוועגן זיך אָנגענומען מיט מוט און אים געפרעגט :

„האַסט מיר גאַרניט וואָס צו זאָגן ?“

ער איז מיר געפאלן אויפן האלז, מיך געקושט. איך האָב געפילט
 דאָס קלאַפן פון זיין הערצל, און ער האָט ענדלעך אַרויסגעזאָגט:
 „איך האָף, מאַמע, אַז דו וועסט זיין זייער גליקלעך. דו דאַרפסט זיין
 גליקלעך.“

תיכף נאָך אונזער חתונה האָבן מיר געמאַכט אַ טור אין די זיד-
 אַמעריקאַנער לענדער. אונזער פלאַן איז געווען: קומען צוריק קיין ניו יאָרק
 אַרום אָנהויב פון טעאַטער-סעזאָן, אַרום צוועלף אָדער פּינפּצן וואָכן שפּעטער.

האַבן מיר טיילווייז געהאַלטן וואָרט. מיר זיינען געקומען צוריק קיין ניו יאָרק פֿאַרן אָנהויב פֿון טעאַטער־סעזאָן, נאָר מיט גאַנצע צוויי יאָר שפּעטער. פֿאַרבינדונגען האָבן זיך אַזוי געשלאָסן, אַז נאָך אַ היפּשן לאַנגן טור אין זיד אַמעריקע, זיינען מיר אַוועקגעפֿאַרן קיין אייראָפּע, וואו מיר האָבן פֿאַרבראַכט קנאַפּע צוויי יאָר אין צענטראַל אייראָפּע, אין רומעניע און אין פּוילן.

וויל איך דערציילן אַן עפּיזאָד פֿון דער שיף און אונזער ערשטע דער־פֿאַרונג אַלס רייזנדע אין די שפּאַנישע אַמעריקאַנער לענדער.

אויף דער שיף האָט מיין דזשעק ניט געקענט פֿאַרטראָגן די מאַכלים זייערע. ער האָט די קנאַפּע דריי וואָכן אויף דער שיף געלעבט אויף פּרוכט און ברויט. צום סוף פֿון דער רייזע איז אונז אויסגעקומען זיך אָפּצושטעלן אין דער פֿאַרט־שטאָט סאַנטאַס. מיר האָבן דאָרט געדאַרפּט אויסלאָדן און אַנלאָדן געוויסע פּראַכט. מיין אויסגעהונגערטער דזשעק איז געווען זייער נייגעריק אָפּצועסן אַ גוטן אידישן מאָלצייט. האָבן מיר ביידע, צוזאַמען מיט אַ אידיש פֿאַרפּאַל, וואָס האָט מיט אונז געטיילט דעם טיש אין עס־צימער פֿון דער שיף, זאָלבעפּערט זיך אַרויסגעלאָזט איבער דער שטאָט זוכן אַ גוטן אידישן רעסטאָראַן.

זיינען מיר געגאַנגען ביז מיר זיינען געקומען אין סאַמע געשפּט־צענטער פֿון שטאָט. מיר האָבן געפּראוויט זוכן אַ אידישן נאַמען אויף איינעם פֿון די געשעפּטן. געזוכט, אָבער ניט געפונען. דאָס אויסזען פֿון די מענטשן דאָרט איז זייער ענלעך צו אידן. האָבן מיר געמאַכט אַ פֿאַר פֿאַרוזוכן צו פּרעגן. זיי האָבן אונז אָנגעקוקט, געמאַכט מיט די הענט — מיר האָבן זיך אָנגעשטויסן אַז זיי פֿאַרשטייען אונז ניט. האָט דזשעק פּרובירט אַן אַנדער פֿאַרטעל. זעענדיק אַ מענטשן ביי אַ געשעפּט, האָט ער הויך אַ זאָג געטאָן:

„אַלץ ניט קיין אידן?!"

דאָס האָט אויך ניט געהאַלפּן. הפּנים, אַז ס'זיינען טאַקע דאָרט ניט געווען קיין אידן. און אַט גייענדיק אין פּירן אין דער ברייט, האָבן מיר זיך כמעט ווי אָנגעשלאָגן אין אַ שיינער, יונגער, בלאַנדער דאַמע, פֿון עכט־אַרישן אויסזען. טוט קאָן אַ זאָג אַרויס: „אַט ווען זי וואָלט געווען אַ אידישע?!" ערשט צו אונזער אַלעמענס איבעראַשונג טוט זיך די פּרוי אַ דריי אויס צו אונז און זאָגט:

„איך בין אַ אידישע. וואָס־זשע, איר דאַרפּט עפּעס?!"

מיר האָבן זיך אַלע מיט איר אַרומגעכאַפּט, פּונקט ווי זי וואָלט געווען אַ נאָענטע קרובה. מיר האָבן זי אַזש געוואָלט קושן. זי האָט דערציילט אַז זי קומט פֿון לאַנדאָן און געדענקט מיט ליבע דיינע פּיינמאַן. ווען מיר

האָבן איר איבערגעגעבן וואָס מיר זוכן, האָט זי אונז געזאָגט וואו מיר קענען קריגן אַ גוטן מאָלצייט. זי האָט צוגערופן אַ טעקסי און געזאָגט דעם שאַפער וואוהין אונז צו פירן.

מיר האָבן זיך אָפגעשטעלט ביי אַ פּרעכטיק־שיינעם, עכט־מאָדערנעם האָטעל. אַריינקומענדיק אינעווייניק, זיינען מיר ממש פאַרכאַפט געוואָרן פון דעם לוקסוסדיקן אויסזען און די קאַלירפולע אוניפארמען פון די באַדי־גער. דער מאָלצייט איז געווען, חוץ געשמאַק, זייער רייך, פּרעכטיק סער־ווירט און אַלץ לרוב. ווען מיר האָבן געענדיקט האָט קאַן אַ זאָג געטאָן:

„פאַר אַזאַ מאָלצייט וועט מען זיך הייסן שייך באַצאָלן. אָבער וויפיל זיי זאָלן ניט רעכענען האָט עס די ווערט.“

ווען ער האָט געקראָגן דעם חשבון פאַר אונז צווייען, האָט ער בשום אופן ניט געקענט אויסשטודירן וויפיל דאָס באַטרעפט אויף אַמעריקאַנער געלט. ער האָט זיך איינגעשטעלט און געגעבן דעם קעלנער איין צען דאָלאַר ביל, באַהאַלטנדיק אין דער האַנט נאָך צוויי צענערלעך אויב נויטיק. עס איז אים אָביסל לייכטער געוואָרן אויפן האַרצן ווען דער קעלנער האָט אים געפרעגט אין זיין געמישטן ענגליש אויב ער וויל די רעשט אין אַמערי־קאַנער געלט.

מיר זיינען ממש געבליבן געפלעפט ווען ער האָט אונז צוריקגעבראַכט גאַנצע זיבן דאָלאַר מיט אַ היפש ביסל פון זייערע קליינגעלט. אַז ער האָט דעם קעלנער אַוועקגעגעבן דאָס קליינגעלט, האָט יענער ממש זיך געבוּיגן אין דרייען. איך קען ביז היינט ניט פאַרשטיין ווי אַזוי זיי קענען פאַר אַזאַ לוקסוס רעכענען אַזוי ווייניק.

איבער פיר חדשים גאַנצע האָבן מיר געשפילט אין די זיד־אַמעריקאַנער לענדער, מערסטנס אין דער הויפט־שטאָט פון אַרגענטינע, פאַרשטייט זיך, אין בוענאָס איירעס. מיר האָבן אויך ניט פאַרזען אַ היפשע צאָל פון די פּראַווינץ־שטעט — ראַזאַריאַ, קאַרדאַוואַ, מאָזעסוויל, באַסאַ וויל באַסאַ, קאַפּיזשאַ און אַנדערע.

ליגן פאַר מיר איצט, אָן אַ גוזמאַ, צענדילקער קאַלומס פון אַלערליי צייטונגען פון יענע מקומות מיט אָפּהאַנדלונגען גאַנצע, וועגן מיר און מיין שפּילן. אין די אַלע רעצענזיעס און אָפּהאַנדלונגען איז באַמט ניטאַ עפעס נייעס וואָס זאָל זיין אַנדערש פון די מיינונגען וואָס זיינען אַרויסגעזאָגט געוואָרן אין די ניו יאָרקער צייטונגען. דענק איך, אַז איך האָב זיך שוין גענוג באַרימט מיט לויב וואָס איז וועגן מיר געשריבן געוואָרן.

וועל איך פון דער גאַנצער מאַסע רעצענזיעס זיך אָפשטעלן און בריינ־

גען בלויז געציילטע ציטאטן, וואו דאָס געזאָגטע האָט אַ טשיקאָון צוגאַנג, עפעס וואָס האָט מיך שטאַרק צופרידגעשטעלט.

שרייבט, למשל, שמואל ראָזשאַנסקי אין דער „אידישער צייטונג“:

„מען איז געוואוינט אַז „סטאַרן“ זאָלן מאַכן אַ שטאַרקן עפעקט מיטן ערשטן אויפטריט אויף דער בינע. זיי קאָנצענטרירן זיך אויף דעם מאַמענט. דאָס איז פאַר זיי פון גרויסער באַדייטונג. צילי אַדלער געהערט ניט צו דעם מין. לאַמיר זיך אפילו מודה זיין און זאָגן, אַז צילי אַדלער'ס אויפטריט נעכטן אויף דער נאַכט האָט שיר'שיר ניט אַנטוישט. עפעס איז זי אויפגעטראַטן אַזוי געוויינלעך, אַן באַזונדערן אַנשטעל, ניט געמאַכט קיינע טעאַטראַלע פאַר-ראַדן. און דווקא אַט-די פשטות אירע איז אַזוי אויסגעוואַקסן דורך דער וואַכעדיקער נאַטירלעכקייט אין דער ניט-געהויבענער פּראָזע פון דער מע-לאַדראַמע, אַז מען האָט גאָר אינגאַנצן פאַרגעסן, אַז צילי אַדלער רעדט פון דער בינע אַראָפּ. עס האָט זיך אויסגעדאַכט, אַז דאָס גייט אַרום צווישן אונז אַ פרוי מיטן נאָמען „מאַשאַ“, וואָס איר גאַנץ לעבן מאַרשירט פאַרביי אונז דורך דריי אַקטן. וואָס פאַר אַ מערקווירדיקע נאַטירלעכקייט, ס'אַראַ וואונדערבאַרער רעאַליזם, עמאַציע פון די לויטערסטע קוואַלן, וואָס האָט געריט ביז טרערן פון קינסטלערישער פרייד. זי איז בלי שום ספק פון די איינציקע אין דעם אידישן טעאַטער פון אַלע לענדער וואו עס זיינען דאָ אידישע קינסטלער.“

שרייבט אַ צווייטער, אונטערגעשריבן „צ“: „צילי אַדלער קען מיט רעכט איבער'חזר'ן די ווערטער פון יוליוס צעזאַר: „איך בין בין געקומען, כ'האַב געזען און געזיגט.“ אַ קליינע ענדערונג בלויז — אירע ווערטער דאַרפן זיין: איך בין געקומען, מ'האַט מיך געזען און איך האָב געזיגט.“ זי מעג דאָס מיט שטאַלץ זאָגן. איז אַבער צילי אַדלער ניט שטאַלץ. זי איז די פשוט'סטע און האַרציקסטע פרוי וואָס איר קענט זיך נאָר פאַר-שטעלן. אַבער גאָר גרויס איז די קינסטלערין צילי אַדלער. איר קונסט איז אַזוי איידל, אַזוי ערלעך, אַז זי האָט ממש דערהויבן אַ מעלאַדראַמע צו אַ הויכער שטופע פון קונסט.“

איך וויל אויך פאַרצייכענען אַ קבלת-פנים וואָס איז מיר געגעבן געוואָרן פון דעם „נאַמבערג שרייבער-פאַראיין“. יענער אַוונט, אין אַ פּראָסטן מאָגן-טיק, האָט זיך אויף אייביק איינגעקריצט אין מיין זכרון. ראשית, דער גרויסער עולם וואָס איז ניט מיד געוואָרן צו זיצן ביז האַלב נאָך דריי פאַרטאַג, און ניט ווייניקער — די האַרציקע וואַרעמקייט פון די באַגריסונג-גען, פון וועלכע איך בין שטאַרק גערירט געוואָרן. אַט האָט, למשל, איינער פון די באַגריסער זיך אויסגעדריקט: „מיר נעמען אויף צילי אַדלער אויף

אַזא היימישן אופן, גלייך ווי מיר וואָלטן זי פון לאַנג שוין געקענט און געזען שפילן. איר נאָמען איז איר פאַראויסגעגאַנגען, ווייל דער נאָמען צילי אַדלער איז אין פאַרשידענע צייטן געווען פאַרבונדן מיט די בעסטע קינסטלערישע אויפטוען אויף דער אידישער בינע אין באַרד־אַמעריקע.

„צילי אַדלער“, האָט אַ צווייטער געזאַגט, „טראָגט אויף זיך דעם קרעדיט פון קינסטלערישן שאַפן, וואָס זי האָט דערוואַרבן אין פאַרשידענע יאָרן. זאָל די אויפנאַמע איר דינען ווי אַ סטימול אַנצוהאַלטן סיי איר דערהויבענעם שפיל, סיי דאָס דערהויבענע וואָרט, אַלס די אמת'ע יורש'־טע פון איר גרויסן טאַטן יעקב פ. אַדלער און איר גרויסער מאַמע דיינע פיינמאַן“.

אַ גרויסע איבעראַשונג איז פאַר מיר געווען ווען איך האָב צווישן די געסט דערזען מיינע צוויי קאָלעגן פון ניו יאָרק, יעקב בן־עמי און יעקב מעסטל. קורץ און האַרציק זיינען געווען די עטלעכע ווערטער פון יעקב מעסטל, ראַטנדיק אַלעמען צו קומען זען צילי אַדלער שפילן: „איר מעגט מיר גלויבן, אַז זי איז פון די בעסטע וואָס אונזער אידישע בינע פאַרמאַגט“.

מיין חבר און פריינט, יעקב בן־עמי, האָט דערציילט ווי אַפט מיר האָבן צוזאַמען זיך געריסן צום שענערן און בעסערן אידישן טעאַטער. חנ'עוודיק און וויציק האָט זיך אויסגעדריקט דער באַרימטער טעאַטער־דירעקטאָר יצחק דייטש: „איך האָב צילי אַדלער קיינמאַל ניט געזען שפילן. איך גלויב איר גרויסן נאָמען, פונקט ווי איך בין איבערצייגט אַז ניו יאָרק איז אַ גרויסע שטאַט, כאַטש איך האָב זי קיינמאַל ניט געזען“.

ווייל איך פאַרענדיקן מיין טור אין יענע מקומות מיט אַ פאַר טשיקאָווע עפיוזאָדן. דאָס איז געווען אַזש אין אין מאַנטעווידעאַ, אוראַגוואַי. שווימט עס טעענדיק אַרויס אין מיין זכרון מיט אַ שמייכל. צו מיינער אַ פאַרשטע־לונג דאָרט איז געקומען אַ גרופע אידישע יונגעלייט און מיידלעך פון איינער פון די אַרומיקע אידישע קאָלאָניעס. נאָך דער פאַרשטעלונג זיינען מיר געבליבן זיצן אין האַלב־פינצטערן טעאַטער. זיי האָבן גאַרניט געוואָלט אוועקגיין. אַלץ מער און מער זיינען זיי נייגעריק געווען צו הערן וועגן דער גרויסער אידישער וועלט, וועגן אידישן טעאַטער אין אַמעריקע, וועגן מיר אַליין: „גאָט וויסט, צי מיר וועלן נאָכאַמאַל האָבן די זכיה צו זען אַ צילי אַדלער און מיט איר אַזוי נאָענט ריידן און פאַרברענגען“.

איך האָב געקוקט אין זייערע ליכטיקע פנימ'ער, אין די ברענענדיקע אויגן וואָס האָבן פאַר מיר ווי באַלויכטן דעם האַלב־פינצטערן טעאַטער־זאַל, און איך האָב זיי געזאַגט: „אַז איר וועט לערנען אייערע קינדער אידיש, איז אי זיי וועלן זיך ניט שעמען מיט אייך, אי איר וועט אייער אידישקייט

ניט דארפן באהאלטן פון זיי, און איך וועל נאך האבן אין צוואנציק יאָר אַרום אַ אידיש פובליקום דאָ, צו וועמען צו קומען.

זייער אָפט איז מיר אויסגעקומען אויף מיין פראָווינג-טור דאָרט זיך צו טרעפן מיט אַ סך האַרציקע אידן. זאָלן זיי זיך נאָר מערן, רבונג-של-עולם — אַזעלכע פיינע, גוטע, כאַטש אַרעמע אידן.

איך בין בין גאָר אימפּאָנירט געוואָרן פון די צעוואַרפענע אידישע ישובים, קאָלאָניעס און קליינע דערפלעך, וואָס זיינען צעשאַטן מיילן ווייט פון די גרויסע שטעט. איבער אַ שטח פון הונדערטער מיילן געפינען זיך אַן אַ שיר אַזעלכע פונקטן. די אידן דאָרט זיינען שטאַרק אויסגע-הונג-גערט נאָך אַ אידיש וואָרט, נאָך אידיש טעאַטער. פון צייט צו צייט ריידן זיך צונויף עטלעכע צענדליק ישובים און שטרענגען זיך אָן אַראָפּצוברענגן גען אַ אידישע פּאַרשטעלונג. זיינען אויפגעבויט געוואָרן ספעציעלע שאַלאַשן אין צענטער-פונקטן אַזעלכע, און אַהין ווערט געבראַכט אַ אידישע פּאַר-שטעלונג.

וועגן אַט די צענטער-פונקטן וואָלט מען געקענט אַנשרייבן ביכער גאַנצע. די מערסטע פון זיי זיינען קליינע דערפלעך, וואו די איינוואוינער באַשטייען בלויז פון אַ צענדליק אַדער עפעס מער משפּחות.

אַן אַנגעזעענער באַלעבאַס פון אַזאַ דערפל איז דער הויפּט-פּאַרזאָרגער פּאַר אַזעלכע סאַרטן פּאַרשטעלונגען. האַלט ער עס פאַר זיין חוב צו באַ-זאָרגן די טרופּע מיט פּלאַץ איבערצונעכטיקן. אונזער טרופּע איז באַשטאַ-נען פון אַרום צען שוישפּילער און אויך צוויי בינע-טעכניקער. איז גאָרניט געווען קיין גרינגע זאַך אין אַזאַ קליין דערפל צוועלף גייע מענטשן באַ-זאָרגן.

די שטיבער דאָרט זיינען באַשטאַנען פון דריי, העכסטן פיר חדרים. מיר, אַלס דער הויפּט-שוישפּילערין, האָט דער פּאַרזאָרגער אָפּגעגעבן זיין שלאָף-צימער. ווען דזשעק און איך זיינען אינדערפרי אויפגעשטאַנען, האָבן מיר די גאַנצע משפּחה, וואָס איז באַשטאַנען פון מאַן און ווייב און אַ פינף-זעקס קינדער אין פּאַרשידענעם עלטער, געזען אויסגעצויגן אויף דער ערד.

עס זיינען אויך געווען אַ פּאַר צענטערס, וועלכע מ'האַט שוין געקענט אַנרופן אַ קליין שטעטל, און אין איינעם אַדער צוויי אַזעלכע איז שוין אפילו געווען עפעס וואָס האָט זיך גערופן האַטעל.

מזו איך אייך בעטן מיר צו גלויבן, אַז וואָס איך דערצייל אייך איצט, איז דער ריינער אמת. אין איינעם אַ האַטעל אַזאַ האַט דער פּאַרזאָרגער ביים באַלעבאַס פון האַטעל געפּאָדערט פאַר מיר מיט דזשעק'ן דעם בעסטן צימער. ער האָט איין צימער מיט אַ וואַנע, האָט דער באַלעבאַס געזאָגט.

מיר זיינען באַשטאַנען ער זאָל אונז דעם צימער אָפּגעבן. מיר זיינען גע-
קומען אַהין שפּעט נאַכמיטאַג. דזשעק איז אַוועק אין טעאַטער, צו זען אַז
אַלץ זאָל זיין אין אָרדנונג. איך האָב באַשלאָסן צו נעמען אַ וואַנע. ערשט
איך זוך אַ קראַן פון וואַנען דאָס וואַסער זאָל קומען, איך קען ניט געפינען.
איך רוף אַריין דעם באַלעבאַס און אַביסל פאַרשעמט זאָג איך אים, אַז איך
ווייס ניט וואו צו געפינען אַ קראַן פון וואַסער.

„וואַסער וואַסער?“ זאָגט ער. ניטאָ קיין קראַנען, ניטאָ קיין וואַסער.“

„ווי אַזוי־זשע נעמט מען אַ וואַנע?“

„דאָס איז ניט אויף זיך צו באַדן. איר האָט דאָך געוואָלט אַ צימער מיט

אַ וואַנע.“

„אַבער וואָס איז אַ וואַנע אָן וואַסער?“

ער האָט געענטפּערט זיינס: „איר האָט דאָך געוואָלט אַ צימער מיט

אַ וואַנע.“

„אַבער פאַרוואָס קומט אייך צוויי מאָל אַזוי פיל?“

זיין ענטפּער איז אַלץ דער זעלבער: „איר האָט דאָך געוואָלט...“

דער „קרוין“ עפיזאָד פון יענעם טור מיינעם אין די זיד־אַמעריקאַנער
לענדער איז געשען ביי אַ פאַרשטעלונג אין אַ ישוב אַזאַ מיטן נאָמען
„קאַפּוזשאַ“. דאָרט איז געשטאַנען אַ גרויסע בלעכענע געביידע, וואָס האָט
געדינט פאַר טעאַטער־פאַרשטעלונגען, פאַר אַלע ישובים פון יענער געגנט.
וועל איך דורכלאָזן די איינצלהייטן פון אונזער ריזע אין אַ גרויסן אָפּענעם
וואַגן. איר קענט אַליין פאַרשטיין, אַז טרייסלען זיך איבער ווייכע, ניט־גלאַטע
שליאַכן, אַ פאַר שעה אין אַזאַ וואַגן איז ניט קיין פאַרגעניגדיקע ריזע.
אַבער מיר זיינען בשלום געקומען קיין קאַפּוזשאַ. און אַט זיך איך ענדלעך
אין מיין גאַרדעראַב, מ״שטיינס געזאַגט, און מאַך זיך פאַרטיק פאַר מיין
ראַלע. ערשט ס׳קומט אַריין דער אַראַנזשירער פון דער פאַרשטעלונג, דער
סאַמע אַנגעזעענסטער איד אין קאַפּוזשאַ, און ווענדעט זיך צו מיר אומגעפער
מיט די ווערטער:

„זייט מיר מוחל, מאַדאַם אַדלער, וואָס איך שטער אייך. איך מוז אייך
אַבער באַקענען מיט אַ זייער מאַדנער סיטואַציע צו וועלכער מיר דאָ זיינען
אונטערוואַרפן. ווען די טירן פון טעאַטער ווערן געעפנט אַריינצולאָזן דעם
עולם, קומט אויך אַריין אַ ריזיק־גרויסער הונט. ער צעשפרייט זיך אין זיין
פילער לענג אין דעם מיטלסטן דורכגאַנג און פאַלגט נאָך וואָס ס׳קומט פאַר

אויף דער בינע. איר דאַרפט אייך אסור שרעקן מאַדאַם אַדלער. דער כלב וועט אייך ניט שטערן. ער ליגט זיך שטיל און רואיק. מעג מען אויף דער בינע זינגען, טאַנצן, לאַכן, קריגן זיך, אפילו זיך שלאָגן; ער ליגט זיך רואיק און לאַזט קיין פּיפּס ניט אַרויס. נאָר עפעס איז אַזוינס דאָ אין דעם כלב, וואָס ווען די הויפט-העלדין נעמט וויינען, וויינט ער מיט“.

אַ פאַרציטערטע בין איך געוואָרן: „וואָס רעדט איר, רב איד, איר ווייסט וואָס איר רעדט? איך בין אַ דראַמאַטישע שוישפּילעריין, איך שפּיל דאָ היינט אַ שטאַרקע דראַמע; איך שפּיל די ראָל פון אַן אומגליקלעכע פרוי. ביים קלימאַקס פון יעדן אַקט, וויין איך און ווער היסטעריש. איך בין שטאַלץ דערמיט וואָס דער עולם וויינט מיט מיר מיט. טייכן טרערן ווערן אין טעאַטער פאַרגאַסן. אויב דער עולם וועט דערהערן דעם הונט וויינען, וועט דאָך ווערן אַ געלעכטער. די בעסטע סצענעס מיינע, וועט ער מיר פּטרין; מיין גאַנצע פאַרשטעלונג וועט רואינירט ווערן. אַ, ניין, רב איד, אַכט טויזנט מייל האָב איך זיך געשלעפט פון ניו יאָרק צו קומען צו אייך און איך וועל ניט דערלאָזן אַז אייער כלב זאָל מיין גאַנצע רעפּוטאַציע צונישט מאַכן. איך וויל געפעלן אייער עולם. איך וויל זיי זאָלן פאַר מיין שפּילן מיך ליב האַבן, מיך געדענקען...“

דער איד איז געשטאַנען אַ פאַרשולדיקטער. ער האָט בלויו געזאָגט: „וואָס קען איך טאָן, מאַדאַם אַדלער?!“

„וואָס הייסט וואָס?“ האָב איך זיך צעשריען, „לאַזט היינט דעם הונט ניט אַריין אין טעאַטער!“

— „איר פאַרשטייט ניט, מאַדאַם אַדלער, מיר האָבן שוין דאָס אויך געפּראוואוט. דער כלב נעמט אַבער מיט זיינע ריזיקע לאַפעס קראַצן און קלאַפּן אין די ווענט. די געביידע איז פון בלעך... עס טויג ניט... עס איז אַ סך ערגער...“

— טאָ פאַרטרייבט אים ערגעץ, צו אַלדי שוואַרצע יאָר, פאַרשפּאַרט אים.“
דער איד האָט אַ טיפּן זיפּץ געטאַן: „דאָס רעדט זיך זייער גרינג, אַבער איר פאַרשטייט ניט, מיין טייערע, עס איז ניט מיין הונט. דער אייגנ-טימער פון דעם הונט איז אַ בייזער גוי, בכלל אַ מאַדנער פאַרשוין; גייט אַרום אַ שווייגנדיקער, מיט אַ פּיפּקע אין מויל, און אַ געלאַדענע ביקס אונטערן אַרעם. און ווי וועט זיין דעם וואָס וועט זיך פאַרטשעפען מיט זיין הונט. איך מיט מיין משפּחה דאַרפן דאָך דאָ בלייבן וואוינען. איר פאַרשטייט די לאַגע, מאַדאַם אַדלער?“

אָודאי האָב איך פאַרשטאַנען. און ווי גייט דאָס ווערטל — „די שפּיל מוז אַנגיין...“ קענט איר זיך שוין פאַרשטעלן מיט וואָס פאַר אַ געפּילן

איך בין ארויף אויף דער בינע שפילן, און מיט וואָס מיינע געדאַנקען זיינען געווען פאַרנומען. דער הונט איז מיר פאַר אַ מינוט פון קאַפּ ניט אַרויס.

צום סוף פון ערשטן אַקט פירט מען מיך צו דער חופּה. אָבער דווקא אין יענער מינוט האָט זיך דעם מחבר פון יענער פּיעסע פאַרוואַלט, אַז מיינ ליבע מאַמע, פאַר קיין מאַמע ניט געדאַכט, זאָל קריגן אַ האַרץ-שלאַג און שטאַרבן. פאַרשטייט זיך, אַז דאָ דאַרף איך דערלאַנגען דעם ריכטיקן שאַרפן קוויטש, און פאַרגיין אין אַ יאָמער-געוויין. אָבער איך האָב אין זינען דעם הונט. איך טאָר ניט וויינען; דער הונט וועט מיטוויינען, דער עולם וועט לאַכן, דער שלוס-אַקט וועט רואינירט ווערן. האָב איך געמוזט מיינ מאַמעס טויט אויפנעמען מיט אַ קאַלטן לונג-און-לעבער ...

געוויינלעך קריג איך נאָך דעם שלוס-אַקט גוואַלדיקע אַפּלאַדיסמענטן; דער פאַרהאַנג דאַרף זיך הויבן אַ סך, אַ סך מאָל. דאָ אָבער האָט דער עולם מיך אויפגענומען פונקט אַזוי קאַלט ווי איך האָב אויפגענומען מיינ מאַמעס טויט. קוים עטלעכע פעטשעלעך ... זיי האָבן זיכער געטראַכט: „אויך מיר אַן עקטערקע, עס שטאַרבט איר מאַמע אונטער דער חופּה, און זי — גאָר-ניט ...“ האָט עס מיך אַוודאי געערגערט. איך האָב זיך אָבער געטרייסט דערמיט וואָס מיר איז געלונגען ניט צו געבן דעם קלב די געלעגנהייט צו מאַכן דעם עולם לאַכן.

אַזוי בין איך מיט מאַטערניש בשלום דורכגעגאַנגען דעם צווייטן אַקט. מער אין זינען געהאַט דעם הונט ווי די דראַמע מיטן עולם ... אָבער אין לעצטן אַקט, דאַרט ווערט שוין די טראַגעדיע מיט סכּנות נפשות ... איך האָב געפראווט געבן אַ קליין וויינעלע, און אָנגעשפיצט מיינ אויער צום הונט. שאַ, שטיל, איך הער גאַרניט. האָב איך זיך שוין דערלויבט אַ שטאַר-קערן וויין. דער קלב, דאַנקען גאָט, שווייגט. האָב איך געקראָגן קוראָזש, און גענומען דערלאַנגען ווי ס'באַדאַרף צו זיין ... איך האָב דערשפּירט דעם עולם'ס מיטגעפיל, זיי וויינען מיט, ווייבער שלוכצן, מענער טראָגן פאַר'גאַנגענע די ווייסע טיכלעך צו די אויגן ... דאָס איז דער בעסטער סימן, אַז דאָס שפּילן נעמט אויס ...

אָבער דאָ האָט מיר גאָר גענומען ערגערן אַן אַנדער ענין. ס'טייטש, פאַרוואָס וויינט ניט דער הונט? ... מיט אַנדערע סטאַריכעס האָט ער מיטגעוויינט, פאַרוואָס-זשע וויינט ער ניט מיט מיר? ...! איז עס אפשר שווער צו פאַרשטיין, אָבער איך האָב פּלוצלונג דערפּילט, אַז מיך פאַר-דריסט למאי דעם הונט רירט ניט מיינ געוויין ... ס'האַט מיך גערייצט. איך קען ניט דערווייזן וואָס אַנדערע האָבן יאָ דערווייזן ... איז עס שוין ביי מיר אַריין אין אַן אַמביציע ... איך מוז מאַכן דעם הונט וויינען ...

האָב איך זיך צעלאָזן אויף אַלע כליים... פאַרגאַנגען אין היסטעריקעס אויף וואָס די וועלט שטייט... איך האָב אָפּגעגעבן אַלץ וואָס איך בין שולדיק געבליבן אין ערשטן און צווייטן אַקט.

ווען דער פאַרהאַנג איז ענדלעך געפאַלן, האָט דאָס טעאַטער זיך ממשי געטרייסלט פון די דונערנדיקע אַפלאַדיסמענטן און דאָס טופעניש פון די פיס. דער עולם דאָרט איז זייער אַ וואַרעמער, אַ שטורעמישער. די בראַוואַ געשרייען, די אויסרופן „צילי אַדלער!“ דאָס וואַרפן היטלען אין דער לופטן... די אַוואַציע האָט אָנגעהאַלטן אָן אַן אָפּשטעל...

איך בין געשטאַנען, זיך גענויגט פאַרן עולם. איך האָב אָבער ניט געפילט די טיפע פרייד וואָס אַזאַ אַוואַציע רופט ביי מיר געוויינלעך אַרויס. ס'איז מיר ניט איינגעגאַנגען די שטורעמישע אויפנאַמע. טיף אין האַרצן האָב איך געפילט אַ נאָגעניש, אַ פאַרדרוס... אין מוח האָט מיר געעגברעט, סטייטש און סטייטש?!... דער הונט איז געבליבן גלייכגילטיק. מיין שפילן האָט אויף אים ניט געווירקט. פאַרוואָס? פאַרוואָס?... מאַדנע, אַיאָ? די גוואַלדיקע באַגייסטערונג פון עולם האָט מיך ניט גענומען, ווייל דעם הונט בין איך ניט געפעלן... אים האָט מיין שפילן ניט גערירט...

כמעט אַ דערשלאָגענע בין איך געגאַנגען צו מיין גאַרדעראַב. דאָרט איז שוין געשטאַנען דער אַראַנזשירער פון דער פאַרשטעלונג מיט פאַר-וויינטע אויגן, אַ גליקלעכער, אַ צופרידענער: „אוי, אוי, מאַדאַם אַדלער! דער עולם איז פשוט משוגע פאַר אייער שפילן. אַלע זיינען אויסער זיך. ערשט איצט פאַרשטיי איך פאַרוואָס איר האָט אַזאַ נאַמען. מיר האָבן דאָ נאָך קיינמאַל ניט געהאַט אַזאַ גרויסן עולם. פון די ווייססטע ישובים זיינען זיי געקומען. מיר האָבן אַזאַ שפילן דאָ נאָך ניט געזען. זאָל איך טאַקע גאַט געבן כוחות און לאַנגע, לאַנגע יאָרן...“

איך האָב געמאַכט דעם אַנשטעל, אַז איך בין גערירט פון זיין לויב, פון זיין באַגייסטערונג. אין דער אמת'ן אָבער האָב איך אַלץ געטראַכט פון הונט. איך האָב זיך ענדלעך מער ניט געקענט איינהאַלטן, און כלומר'שט גלייכגילטיק אַ זאַג געטאַן:

„דער הונט האָט זיך געהאַלטן אין דער מעלה. — מיין שרעק איז געווען אומזיסט. זייט מיר מוחל וואָס איך האָב אַזוי געשריען אויף אייך...“ — „אַ, איך האָב זיך גאַר פאַרגעסן, מאַדאַם אַדלער. געווען אזוי פאַר-נומען צו באַזעצן דעם גרויסן עולם, אַז איך האָב קיין צייט ניט געהאַט צו קומען אייך זאָגן. צום ערשטן מאַל זינט דאָס טעאַטער שטייט דאָ, איז היינט דער הונט ניט געקומען צו דער פאַרשטעלונג...“

מיט ברייט-צעפענטע גליקלעכע אויגן, האָב איך אָגעקוקט דעם אידן.

מיין שוישפילערישער רייך האָט זיך איינגעשטילט... מיין כבוד, מיין נאָמען
איז געראַטעוועט...

אונזער טור איבער דער פראַווינץ פון די זיד-אַמעריקאַנער לענדער
האָט זיך פאַרצויגן לענגער ווי איך האָב דערוואַרט, אַזש ביז נאָוועמבער.
עס האָט קיין זין ניט געהאַט צו קומען צוריק קיין ניו יאָרק ווען אַלע
טעאַטערס זיינען שוין לאַנג אָפן. האָב איך זיך טאַקע געוואונדערט וואָס
מיין דזשעק, דער דערפאַרענער טעאַטער-געשעפטסמאַן, זאָל באַגיין אַזאַ
טעות. איך האָב אָבער צו מיין איבעראַשונג אויסגעפונען, אַז דאָס איז ניט
געווען קיין טעות פון דזשעקן. ער האָט ביי זיך באַשלאָסן פריער נאָך, אַז
מיר זאָלן דאָס יאָר ניט שפילן אין אַמעריקע. ער איז געווען נייגעריק אַז
מיר זאָלן מאַכן אַ לענגערן טור איבער אייראָפּע. איך האָב זיך אינגאַנצן
פאַרלאָזן אויף זיין טעאַטער-חוש.

די פּרעכטיקע, נייע, נאָר וואָס אויפגעבויטע פּראַנצויזישע שיף „אַט-
לאַנטיק“ האָט דאָן געמאַכט איר ערשטע רייזע פון פּראַנקרייך קיין אַרגענטינע.
האָט מען פאַר אונז באַשטעלט פּלאַץ אויף איר מאַרשרוט צוריק, פון ריאָ
דע זשענעיראַ, צו מאַכן אונזער רייזע קיין אייראָפּע. געהאַלפן אונז צו קריגן
פּלאַץ אויף דער שיף האָט דער הויפּט-ראַבינער פון בראַזיל, מיט וועמען
מיר זיינען געוואָרן נאָענט באַפריינדעט אויף אונזערע גאַסטראָלן אין יענעם
לאַנד. ער האָט אפילו באַוויזן פאַר אונז צו קריגן אַ פּרעכטיקע קאָיוטע
אין ערשטן קלאַס כאַטש באַצאָלט האָבן מיר בלויז ווי פאַר צווייטן קלאַס.
איז אונזער נסיעה באמת געווען אַ לוקסוסדיקע, אַ פאַרגעניגנדיקע.
ווייסט איר שוין פון פריער, אַז איך בין אַ שלעכטע פאַרערקע אויף
אַ שיף. איז דאָס געווען דאָס איינציקע מאָל אין מיין לעבן ווען די ים-
קראַנקייט האָט מיך אינגאַנצן ניט געטשעפעט. איך האָב קיין איין מאַלצייט
ניט פאַרפעלט און קיין איין מינוט אפילו ניט געליטן. איך האָב מיטגעמאַכט
אַלע פאַרגעניגנס און פאַרוויילונגען, וואָס די פּרעכטיק-לוקסוסדיקע שיף
האָט געהאַט לרוב.

געדענק איך ווי איך האָב ממש מיינע אויגן ניט געגלויבט אַרויס-
גייענדיק אויף דער ערשט-קלאַסיקער פּראַמענאַדע, וואָס האָט זיך געצויגן
כמעט איבער דער גאַנצער לענג פון שיף, ווען איך האָב זיך געפונען אין
אַ מין אַלייע, צווישן די שענסטע געשעפטן, כמעט ווי אויף אונזער פינפטער
עוועניו. אַלערליי סחורות, קליידער, שיך, היטעלעך, דימענטן, פון וואָס

איר קענט נאָר קלערן און טראַכטן. איך געדענק ניט נאָך אַ שיף, וואו איך האָב אַזוינס געזען. יעדן אָונט זיינען געווען וואונדערלעכע פֿאַרוויילונגען מיט אַ פֿרעכטיקן אַרקעסטער.

וויל איך זיך באַרימען ניט נאָר אַז איך האָב געטאַנצט, נאָר אַז אין אַ קאַנטעסט האָב איך געוואונען פֿאַר מיין טאַנצן דעם ערשטן פֿרייז. איז אפשר כדאי איר זאָלט וויסן, אַז כאַטש איך האָב געוואונען דעם ערשטן פֿרייז, האָב איך זיך געמוזט צופֿרידנשטעלן מיטן צווייטן פֿרייז. דער ערשטער פֿרייז איז באַשטאַנען פֿון אַ שיינעם גאַלדענעם מיט שטיינער-באַזעצטן צלם... בין איך געווען צופֿרידן וואָס דער געווינער פֿון צווייטן פֿרייז האָט יאָ געוואָלט דעם צלם; האָבן מיר זיך געביטן.

די באַן האָט אונז געבראַכט פֿון שערבורג קיין פֿאַריז שפעט נאָך האַלבער נאַכט. מיר האָבן נישט געהאַט קיין באַשטעלונג אין אַ האַטעל. האָט אונז אַ יונג פֿאַרפֿאַלק, וואָס איז מיט אונז געפֿאַרן פֿון ריאָ, פֿאַרגעלייגט צו פֿאַרן מיט זיי אין זעלבן האַטעל וואו זיי האָבן באַשטעלונגען. מיר האָבן זייער פֿאַרשלאַג אָנגענומען. זיינען מיר פֿאַרפֿאַרן אין אַ גאַנץ שיינעם, קליינעם אָבער ציכטיקן האַטעל, ווייט, ווייט פֿון צענטער פֿון פֿאַריז.

די זעקס־שעה־דיקע באַן־רייזע קיין פֿאַריז האָט מיך, הפנים, שטאַרק אויסגעמאַטערט, אַזוי אַז איך בין איינגעשלאָפֿן ווי אַ גע'הרג'טע. ווען איך האָב מיך אויפגעכאַפט אַרום ניין אַזייער אינדערפֿרי, בין איך געווען אַליין אין ציימער. אויפן טישל לעבן בעט איז געלעגן אַ געשריבן צעטעלע פֿון דזשעק'ן. ער איז אַוועק זוכן אַ פֿאַרבינדונג מיט אידיש טעאַטער. אויך איז שוין פֿאַר מיר באַשטעלט פֿרישטיק; «מען וועט עס דיר אַרויפטראַגן ווי נאָר דו וועסט אַנקלינגען».

דאַרף איך אייך ניט זאָגן ווי אָנגענעם איך האָב זיך דערפֿילט פֿון מיין דזשעק'ס באַזאָרגן מיך, איך זאָל זיך ניט פֿילן פֿאַרלוירן אַליין אין דער פֿרעמד. אַזעלכע און ענלעכע געטריישאַפטן האָט דזשעק מיר צוגעטיילט דורך די אַלע יאָרן פֿון אונזער צוזאַמענלעבן. עטלעכע שטונדן שפעטער האָב איך געהאַט די געלעגנהייט ערשט ריכטיק צו דערקענען און אַפּשאַצן זיינע פעאיקייטן בנוגע טעאַטער־געשעפטן. צום ערשטן מאַל אין פֿאַריז, אַן אַ שפּראַך, האָט ער בלויז אין אַ פֿאַר שעה דערגרייכט וואָס ער האָט געוואָלט. אַוודאי איז עס אים ניט גרינג אָנגעקומען. ער האָט קוים מיט צרות אַ פֿראַנצויזישן טעקסי־מאַן געגעבן צו פֿאַרשטיין ער זאָל אים פֿירן צו אַ אידישן רעסטאָראַן. ווען יענער האָט ענדלעך צעקייט וואָס דזשעק מיינט, האָט ער אים געבראַכט צו דעם סאַמע באַקאַנטסטן אידישן רעסטאָראַן אין פֿאַריז, פֿלאַמענבאַומ'ס.

דאָס איבעריקע איז שוין געווען גרינג. פון דאָרט האָט מען אים גע-
בראַכט צו דעם באַרימטן אייראָפּעאישן טעאַטער-דירעקטאָר, קאַמפּאַניען,
וועלכער האָט אין יענע יאָרן מיט זיין היפש-פאַרצווייגטער משפּחה אָנגעפירט
אידיש טעאַטער אין פּאַריז. ווען מיין דזשעק האָט אים געזאָגט מיט וועמען
ער איז געקומען, האָט עס לאַנג ניט גענומען און מען האָט אונטערגעשריבן
אַ קאָנטראַקט מיט די בעסטע באַדינגונגען, פאַר עטלעכע וואָכן, אין
טעאַטער לאַנקרי.

איז דזשעק איצטער אין אילעניש צוריקגעקומען אין האָטעל,
ווייל ער דאָרף נאָך היינט צוריקברענגען אַלע נויטיקע מאַטעריאַלן אויף
צו קענען באַשטעלן די אַפישן און באַזאָרגן די צייטונגס-אַנאַנסן.

איך האָב ממש מיינע אויגן ניט געגלויבט צו זען וואָס ער האָט באַוויזן
אויפצוטאָן אין די פאַר שעה. ניט נאָר האָט ער שוין אין קעשענע דעם
אונטערגעשריבענעם קאָנטראַקט, נאָר ער האָט שוין אויך באַזאָרגט אַ צימער
פאַר אונז אין איינעם פון די גאַר פיינסטע האָטעלן צו יענער צייט, דעם
בולוואַרד האוסמאַן האָטעל, אין סאַמע צענטער פון פּאַריז. דאַרפן מיר
זיך איצטער שנעל איינפאַקן, עס וואַרט שוין אונטן אַ טעקסי מיר זאָלן
זיך תיכף איבערקלייבן; ער מוז מיט אַ שעה שפּעטער זיין צוריק אין טע-
אַטער, ניט נאָר מיט „קאטס“ און בילדער, נאָר אויך מיט די אויסגעשריבענע
ראָלן פאַר דער טרופּע, ווייל שוין מאַרגן אינדערפרי איז באַשטעלט די
ערשטע פּראָבע פון קאַלאָנאַוויטש'ס זייער פיינע לעבנס-בילד, „זוי אַ מאַמע“.
איך האָב די פּיעסע מיט אַ סעזאָן פריער מיט גרויס דערפאַלג געשפּילט
אין האַפּקינסאָן טעאַטער אין בראַנזוויל; שוין פרייטיק וועט זיין די פּרע-
מיערע. עס איז שווער איבערצוגעבן, און אפשר נאָך שווערער פאַר מענטשן
אויסער דער פּראָפעסיע צו פאַרשטיין, וואָס עס מיינט ווען אַ געניטע האַנט
נעמט אַוועק די זאָרגן וואָס אַ הויפט-שווישפּילערין דאַרף געוויינלעך דורכ-
גיין כדי אַנצוהויבן גאַסטראָלן אין אַ פּרעמד לאַנד.

דורך אונזער גאַנצן טור פון קנאַפע צוויי יאָר איבער אייראָפּע האָט
דזשעק באַוויזן די אַלע זאַכן צו טאָן מיט אַזאַ לייכטקייט, אַז איך האָב גאָר
קיין זאָרגן ניט געהאַט וועגן די אויפפירונגען.

צום ערשטן מאָל האָב איך זיך דערפּילט אין זיכערע הענט. און כאָטש
אין אונזער 25-יאָריקן צוזאַמענלעבן האָבן מיר דורכגעמאַכט אַ סך שווערע
און ביטערע צייטן, איז מיין גלויבן אין דזשעק'ס טעאַטער-דערפאַרונג
קייןמאַל ניט געמינערט געוואָרן.

אונזערע גאַסטראָלן אין טעאַטער לאַנקרי זיינען געווען אומגעהייער
דערפאַלגרייך. וויל איך אייך ניט באַשווערן מיט דעם אַלעם וואָס איז

וועגן מיר געשריבן געוואָרן אין דער פראַנצויזישער, ווי אויך אין דער באַגרענעצטער אידישער פרעסע אין פאַריז. איך וויל אייך בלויז זאָגן, אַז די עטלעכע וואָכן דאָרט האָבן מיר זיך געפילט זייער דערהויבן, סיי פון די דערפאלגן, פינאַנציעל און קינסטלעריש, און איבערהויפט פון דעם קרייז אינטעליגענטע, וואַרעמע אידן, מיט וועמען ס'איז אונז אַפט אויסגע-קומען צו פאַרברענגען.

אגב, איז דאָ כדאי צו פאַרצייכענען, אַז די טעאַטער-פירונג אין פאַריז איז אַזאַ, אַז מ'שפילט ניט כסדר אין איין טעאַטער. די פאַריזער אידן זיינען צעוואָרפן אין פאַרשידענע געגנטן, אַזוי אַז דאָס טעאַטער ווערט געבראַכט צו זיי. קומט אויס דער זעלבער טרופע צו שפילן אין צוויי אַדער דריי טעאַטערס אין דער וואָך.

אַן אַנגענעמע איבעראַשונג האָבן מיר געהאַט ווען אין אַ שיינעם אינדערפרי האָט דער טעלעפאָן זיך צעקלונגען אין אונזער האַטעל-צימער. אויף מיין "העלאַ" איז געקומען דער פריילעכער ענטפער פון לודוויג זאַץ און דאַן מיין שוועסטער לילי. זיי זיינען פון לאַנדאָן אויפן וועג קיין וואַרשע. זיי האָבן זיך מיט אַ כיוון אָפגעשטעלט אין פאַריז מיט אונז צו פאַרברענגען עטלעכע וואָכן. דאָרף איך אייך שוין ניט זאָגן ווי פריילעך מיר האָבן פאַרבראַכט און דעם נחת וואָס איך האָב געהאַט פון מיינע דריי פלימענעטש-קעס — צירעלע, מירעלע און פייגעלע.

וועל איך פארענדיקן אונזערע גאסטראלן אין פאריז מיט אן עפיואד וואס וועט אייך ווידער דערמאנען אין צילי, דעם צעטראגאנעם מלאך. איר האט דאך געהערט פון דער „מעטרא“ אין פאריז. אויף אונזער אמעריקאנער אידיש איז עס פשוט די סאבוועי. ניט מער וואס די מעטרא איז עפעס אינגאנצן אנדערש פארצווייגט ווי אונזער סאבוועי. ווען איר קומט אראפ געפינט איר זיך פאר עטלעכע אראפגאנגען וואס פירן צו פארשידענע געגנטן פון שטאט, מיט אויפשריפטן פאר יעדן אראפגאנג פון די פארשידענע סטאנציעס וואס די באן מאכט. איך, דערזענדיק דעם אויפשריפט און דעם נאמען פון דער סטאנציע וואס מיר דארפן, בין אראפגעגאנגען פון די טרעפ, ניט קוקנדיק אויף צוריק אויב מיין דזשעק גייט מיר נאך. ער איז פארהאלטן געווארן א פאר מינוט ביים קויפן די בילעטן. ווען ער איז פארטיק געווארן, האט ער מיך ניט געזען. פלוצלונג האב איך אונטן דערהערט א מאדעם אויסגעשריי, וואס האט אין א סך ווידער-קולות אפגעקלונגען איבער דער גאנצער סטאנציע. איך האב דער-קענט מיין דזשעק'ס קול שרייענדיק: „רבובו של עולם, וואו ביזו?!“ אין א היסטערישן געלעכטער בין איך צוריק ארויף די טרעפ און אריינגע-פאלן אין זיינע ארעמס.

אונזער דערפאלג אין פאריז האט ביי מיין דזשעק'ן צעשפילט די אמביציע, און ער האט באשלאסן, איידער מיר פארן קיין רומעניע, זיך אפצושטעלן אין בערלין, דייטשלאנד. האבן מיר אין א גאר פיינער שטימונג פארלאזן פאריז. די גוטע שטימונג האט אויך אנגעהאלטן אויף דער אנגענעמער באן-רייזע דורך פראנקרייך, ביז מיר זיינען אריבערגעפארן די גרענעץ קיין דייטשלאנד. געווען איז דאס אין פעברואר, 1932, ווען די וועלט איז נאך ניט געווען שטארק באאומרואיקט וועגן די געשעענישן אין דייטשלאנד, כאטש דא און דארט איז שוין גערעדט און געשריבן געווארן וועגן דעם אנהויב פון היטלער, ימח שמו, און זיין נאצי-באוועגונג, מיט דער „סוואס-טיקא“. זיינען מיר ממש שאקירט געווארן ווען מיר האבן, אויפן וועג פון פראנקרייך קיין בערלין, דורכפארנדיק פארשידענע דייטשע שטעט, געזען פון יעדן פענסטער די סוואסטיקא-פאנען.

אין אונזערע הערצער האט אנגעהויבן וואקסן א מאדנער אומרואיקער געפיל. די אומרואיקייט איז כמעט אריבער אין שרעק, ווען אראפגייענדיק פון דער באן און ארויסגייענדיק פון באן-הויף אין דער שטאט בערלין

האָבן מיר כמעט אויף יעדן שריט און טריט אָנגעטראָפן שטורעם-טרופערס, וואָס האָבן מיט פרעכקייט און ביטערן-האַס געקלאַפּט מיט פּוּשקעס אויס-רופנדיק: „העלפט אונז שיקן די אידן נאָך פּאַלעסטינע.“ איך האָב ממש מיינע אויערן ניט געגלויבט. און אַט האָט איינער אונטערגעטראָגן זיין קלאַפּנדיקע פּוּשקע גלייך צו מיר, און ווי ער וואַלט דערקענט אַז איך בין אַ איד, האָט ער אַריינגעלייגט ספּעציעלע פּרעכקייט אין זיין אויסרוף. איך האָב אָנגעשטעלט מיינע אויגן אויף אים; איך האָב גענומען צו היילן מיין שוישפּילערישע דערפאַרונג און אַריינגעלייגט אין מיין בליק אַזוי פּיל פּאַראַכטונג וויפּיל איך האָב נאָר געפּילט און געקענט אויסדריקן. מיין בליק האָט געטראָפּן אין ציל. ער האָט דערפּילט וואָס איך האָב געוואַלט אַז ער זאָל פּילן, און ווי אַן ענטפּער, האָט ער מיט מער צערייצטקייט און מיט מער שנאה זיין אויסרוף ווידערהאַלט. מיר האָבן זיך פּאַרשטאַנען...

אין האַטעל אין בערלין האָט מען אונז זייער העפּלעך אויפגענומען. דזשעק האָט זיך גלייך געשטעלט אין פּאַרבינדונג מיט דעם טעאַטער-פאַרוואַלטער, וואָס האָט אונזערע גאַסטראָלן אין בערלין געדאַרפּט אַראַנזשירן. ער האָט אים אָפּנהאַרציק געזאָגט, אַז אין דער אַטמאָספּערע וואָס מיר האָבן באַגעגנט אין דייטשלאַנד, ווילן מיר דאָ ניט גאַסטראָלירן. דער פאַרוואַלטער האָט, חלילה, ניט געהאַט קיין טענות; פּאַרקערט, ער האָט דזשעק'ן שטאַרק קאַמפּלימענטירט פאַר זיין באַשלוס און אים געזאָגט, אַז עס שרעקט זיי די אחריות וואָס זיי נעמען אויף זיך איצט צו געבן שטאַרק-פּובליקירטע אידישע פּאַרשטעלונגען. עס זיינען שוין געווען פּאַלן פּון אָפּענע סקאַנדאַלן. מיט דער האַפּענונג, אַז די שווערע צייט ביי זיי וועט שנעל פּאַריבער, האָט ער אונז געוואונטשן אַ דערפּאַלגרייכן טור אין רומעניע און אין פּוילן. ער וועט מיט אונז שטיין אין פּאַרבינדונג.

מיט אַ שווער האַרץ האָבן מיר אויף מאַרגן פּרי פּאַרלאָזן בערלין, האַפּנדיק, ווי דער פאַרוואַלטער, אַז דאָס וועט גיך פּאַריבער ווי אַ שלעכטער חלום. עס האָט זיך אָבער, צו אונזער גרויסן אומגליק, אויסגעלאָזט גאַנץ אַנדערש.

איך גיי איצט צו מיט פּיינלעכע געפּילן צו דערציילן וועגן אונזער טור יענעם אין רומעניע און פּוילן. ציענדיק פּון מיינע זכּרונות פּון יענער צייט די פּריידיקע איבערלעבונגען אין די פּאַרשידענע שטעט און שטעטלעך, וואו עס איז אונז אויסגעקומען צו גאַסטראָלירן, באַפּאַלט מיר אַן אומעט און עס רייסט דאָס האַרץ טראַכטנדיק וואָס פּון דעם אַלעם איז איצט געוואָרן.

שטעט און שטעטלעך אָנגעפּיקעוועט מיט אידן און אידישן שטייגער-

לעבן, מיט אידישע טראדיציעס, דורות־לאַנגע איינגעפונדעוועטע אידישע אינסטיטוציעס — אַלץ איז אזוי גרויזאָם אָפּגעווישט געוואָרן. איר געדענקט מן הסתם, אַז אין מינע גאַסטראָלן אין רומעניע מיט עטלעכע יאָר פּריער, האָב איך געהאַט ניט ווייניק אומאַנגעמלעכקייטן פון פאַרוואַלטער, וואָס זיינען ניט געווען אָפּגעהיט מיט אונזערע פאַרדינסטן, פון פּאַליצייאישע געיעגן נאָך כאַבאַר, פון אומבאַקוועמע האַטעלן. פון די אַלע זאַכן האָב איך, אַ דאַנק דזשעק'ס דערפאַרונג, אויף דעם טור ניט געליטן. איך וואַלט אָבער מיט צופּרידנקייט דאָס אַלץ נאָך אַמאַל דורכ־געמאַכט. אַבי גאָר יענע שטעט און שטעטלעך און יענע אידן זאָלן נאָך זיין אויף זייערע ערטער.

אונזער צווייטער טור אין רומעניע איז אין יעדער הינזיכט געווען ניט ווייניקער דערפאַלגרייך ווי אונזערע גאַסטראָלן אין פּראַנקרייך. דזשעק האָט אויסגעפּלאַנט, אַז מיר זאָלן זיין אין וואַרשע אויף פּסח. האָבן מיר מיט גאָר אַ פּיינעם געפּיל דאָן פאַרלאָזט רומעניע. ווי גייט דער אויסדרוק: מיר האָבן דאָרט געהאַט „אי כבוד, אי געלט“. מוז איך דאָ אָבער פאַרצייכענען אַן אינצידענט אויף דער גרענעץ, וואָס האָט אונז אויף אַ וויילע פאַרשאַפט אי צרות, אי שפּאַס.

אַרויספאַרנדיק פון רומעניע, ביי דעם „קאַסטאַם־קאַנטראָל פון יענער גרענעץ, האָט דער באַאַמטער צעעפנט אונזער באַגאַזש און זיינע אויגן האָבן זיך ברייט צעעפנט ווען ער האָט דערזען אַ קלייד מיינס, אַ באַל־קלייד מיט אַ סך שיינענדיקע שטיינדלעך. זיי האָבן געבלישטשעט ווי אמת'ע דימענטן. דאָס קלייד האָט מיר געקאַסט אַ סך געלט. איר געדענקט דאָך, אַז מיין גאַרדעראַב פאַר „קאַמעליען דאַמע“ האָט מיך געקאַסט העכער טויזנט דאָלער. דאָס באַל־קלייד איז פון יענער גאַרדעראַב. די שטיינדלעך זיינען געווען אַ ביליקע באַפּוצונג. דער באַאַמטער איז עפעס ווי צעמישט געוואָרן. ער האָט צוגערופן נאָך עטלעכע באַאַמטער. יענע האָבן געבראַכט נייע און איידער מיר האָבן זיך אַרומגעקוקט זיינען מיר געווען אַרומגע־רינגלט פון צענדליקער רעגירונגס־מענטשן. זיי האָבן, הפּנים, פאַרדעכטיקט, אַז מיר זיינען דימענט־שמוגלער און זייער פּאַליצייאישער שכל האָט זיי זיך געלאָזט איינריידן, אַז אויף אַזאַ פּשוט'ן אופן שמוגלען מיר דימענטן. ס'איז דזשעק'ן און מיר אַנגעקומען גאַנץ שווער זיי צו איבערצייגן, אַז דאָס זיינען פּראַסטע „רהיין סטאַנס“. ס'איז אונז אָבער דאָך געלונגען ביי זיי אוועקצונעמען דעם פאַרדאַכט אַז מיר זיינען דימענטן־שמוגלער.

מיר זיינען אַ פאַר וואַכן פאַר פּסח אַנגעקומען אין דער אידישער

הארציק-ווארעמער, שיינער שטאָט וואַרשע. געדענקט איר אפשר, אַז איך בין געווען אויף אַ קורצן וויזיט אין וואַרשע אַרום 1916 מיט מיין מאַמען און שוועסטער לילי, פּאַרנדיק פון לאַדזש, נאָכן שטעלן די מצבה אויף זיגמונד פיינמאַנ'ס קבר, דאָן האָב איך בלוז געזען וואַרשע פון מיין האַטעל פענסטער. ווי אויף אַ יונג-אַמעריקאַנער מיידל, האָט דאָן אויף מיר איבערגעלאָזט אַ שווערן איינדרוק די איבערטריבענע אויפגעבלאָזענע דיסציפּלין פון די אונזערע מיליטער.

איצטער אַבער, אין יאָר 1932, האָב איך געהאַט די געלעגנהייט צו זען די אידישע וואַרשע, די שטאָט וואָס איז געווען אַזוי אָנגעפיקעוועט סיי מיט רעליגיעזער אידישקייט, סיי מיט ליטעראַריש-קולטורעלער און עכט-מאָדערנער אידישער אינטעליגענץ. וועל איך מיין גאַנץ לעבן שולדיק בלייבן מיין טיפּסטע דאַנקבאַרקייט די באמת-האַרציקע קאַלעגיאַל-פריינטלעכע און ביז גאָר טאַלאַנטירטע פּאַרל, אידאַ קאַמינסקאַ און זיגמונד טורקאָוו.

מיר זיינען איבערגעשלאָפן די ערשטע נאַכט אין וואַרשע, און תיכּף אינדערפרי זיינען מיר איבעראַשט געוואָרן ווען ס'האַט אונז גערופן טעלע-פּאָניש אידאַ קאַמינסקאַ. זי האָט אונז זייער וואַרעם באַגריסט און פאַרבעטן אין זייער היים אויף וואַרעמעס. מיר האָבן עס מיט פרייד אָנגענומען. אַ קורצע צייט שפעטער זיינען זיי נאָך אונז געקומען. מיר זיינען געוואָרן נאַענטע פריינט. אַ דאַנק זיי האָב איך געהאַט די געלעגנהייט זיך צו באַ-קענען מיט אַלץ וואָס איז ווערט געווען צו זען און קענען אין וואַרשע. זייער אָפט האָבן זיי אונז אַרומגעפירט איבערן שטאָט און איך האָב ממש געשטוינט זעענדיק שפּאַצירנדיקע אידישע משפּחות, מאַן, פרוי און קינדער, די מענער און די אינגלעך אָנגעטאַן אין עכט-רעליגיעזע אַלטמאָדישע בגדים; די מענער, פאַרשטייט זיך, מיט בערד און פּאות און אויך די אינגלעך מיט לאַנגע פּאה'קעס. די פרויען, אַבער, און אויך די מיידלעך זיינען געווען געקליידט עכט-מאָדערן, לויט די סאַמע לעצטע מאָדעס.

איך האָב מיין באַוואונדערונג אויסגעדריקט פאַר אידאַ קאַמינסקאַ, און זי האָט מיר פאַרטייטשט דעם דאָזיקן פענאַמען. זי איז, בכלל, חוץ אינטעליגענט, חוץ אַ גרויסע, באַגאַבטע שוישפּילערין, זייער אַ קלוגע, אַן אמת-אידישע חכמה. מ'האַט זי אין וואַרשע גערופן „נאַפּאַלעאַן אין אַ קליידל“. איך בין אויך אימפּאַנירט געוואָרן אויף איינעם פון מיינע וויזיטן מיט זיי אין וואַרשעווער אידישן אַרטיסטן-פאַראיין. דער נאָמען איז געווען פּולשטענדיק באַרעכטיקט. דאָרט האָבן זיך פאַרזאַמלט אַרטיסטן און קינסט-לער פון יעדן סאָרט: ליטעראַטן, שוישפּילער, מאָלער, מוזיקער — אַלץ

וואָס קונסט פאַרמאָגט. אידאָ און זיגמונד האָבן אונזער וויזיט אין וואַרשע, חוץ דעם שוישפּילער־ישן דערפּאָלג, געמאַכט ביז גאַר אַנגענעם און פּריידיק, איך האָב פּילע יאָרן געהאַפּט זיי צו קענען אַפּדאַנקען מיט גאַסט־פּריינטשאַפּט אויף זייערן אַ וויזיט אין אַמעריקע, ביז איצט איז מיין האָפּ־פּענונג ניט פאַרווירקלעכט געוואָרן.

מיט 24 יאָר שפּעטער, אין 1956, האָב איך זיך געטראָפּן מיט זיגמונד טורקאָוו, אויף מיין קורצן, און אויף מיין מזל ניט אין צייט אויסגעקליבענעם, וויזיט קיין ישראל, אידאָן אָבער האָב איך זינט דאָן ניט געזען. איך געדענק ווי אָפּט מיר פּלעגן זיך צוזאַמענריידן וועגן ראָלן, וואָס מיר ביידע האָבן געשפּילט, סיי קינדער־ראָלן און סיי דערוואַקסענע, אַ דאַנק איר מוטער, אסתר־רחל קאַמינסקי, וואָס האָט געשפּילט כמעט דעם גאַנצן גאַרדין רעפּערטואַר, איז איר, אידאָן, אויסגעקומען צו שפּילן די אַלע קינדער־ראָלן אין יענע פּיעסן, וואָס זיינען אויך געווען כמעט דער אָנהויב פון מיין קאַריערע.

גריבלענדיק זיך אין מייע זכרונות פון יענעם וויזיט אונזערן אין וואַרשע, לעבט פאַר מיר אויף דער קרייז פון וואַרשעווער אינטעליגענץ, פון די ליטעראַריש־קולטורעלע קרייזן מיט וועלכע מיר איז אָפּט אויס־געקומען צו פאַרברענגען אַ דאַנק אידאָ קאַמינסקאָ און זיגמונד טורקאָוו. ציט מיר פאַר אייך צו באַרימען זיך מיט נאָך אַ מעלה וואָס איז מיר צו־געשריבן געוואָרן אין יענע קרייזן. כמעט ביי יעדער באַגעגעניש מייער, האָבן זיי נאָכאַנאַנד געלויבט און באַוואונדערט מיין ריינעם, געשמאַקן אידישן לשון. זיי האָבן גאַרניט געוואָלט גלויבן, אַז איך בין אַ געבוירענע אין אַמעריקע. די אַלע אַמעריקאַנער אידישע שוישפּילער וואָס האָבן גאַסטראָלירט אין וואַרשע, אפילו איראַפּעאישע אידישע שוישפּילער וועלכע האָבן אַ לענגערע צייט געשפּילט אין אַמעריקע און זיינען דערנאָך געקומען צוריק, האָבן אין זייער אידיש גענוצט אַ סך אַמעריקאַניזמען. צום ערשטן מאַל, האָבן זיי גע'טענה'ט, זעען מיר אַן אַמעריקאַנער שוישפּילערין, אַ געבוירענע אין אַמעריקע, וואָס רעדט אַזאַ פּרעכטיק־שיינעם, ריינעם אידיש לשון.

פלעגן זיי מיר דערציילן פון אַ סך קוריאָנן וואָס פּלעגן פאַרקומען אויף דער בינע ווען דער אַמעריקאַנער גאַסט פּלעגט פּלוצלונג אַ זאָג טאָן: „אַט דאָ פּעלט אַ טשער“ (בענקל); זעט אַז דער „קוירטן“ (פאַרהאַנג) זאָל פּאַלן אַזוי און אַזוי...“

איז מיר, הייסט עס, צוגעקומען נאָך אַ מעלה פון וועלכער איך האָב גאַר קיינמאַל ניט געטראַכט. געדענק איך ווי די מעלה מייע האָט מיר

פארשאפט עגמת־נפש. דאָס איז געווען אין אַ רעסטאָראַן, ווען איך האָב פּלוצלונג באַשטעלט אַ „געבאַקטע פּאַטעיטע“. דער קעלנער האָט אויף מיר אַזוי מאַדנע געקוקט. ערשט דאַן האָב איך זיך געכאַפּט, אַז „פּאַטיטע“ איז ניט אידיש. איך האָב זיך אַרומגעקוקט צי קיינער פּון „יענע קרייזן“ האָט ניט געהערט. איך האָב מיין רעפּוטאַציע ניט געוואַלט פּאַרלירן.

געדענקט זיך מיר אויך נאָך אַ מאַדנער קוריאַז. אויף די גאַסן אין וואַרשע טרעפט מען אָן אַ שיר בעטלער. מיר דוכט, אַז דאָס איז אַ מכת־מדינה. אַ סך פּון זיי זיינען זייער צודרינגלעך. בפרט ווען זיי דערשמעקן — און זיי האָבן אַ ספעציעלן טאַלאַנט דערצו — אַז דער פּאַרבייגייער איז אַן אַמעריקאַנער איד. מיין דזשעק האָט געטראָגן אַ ליכטיקן אויבער־מאַנטל. דאָס גיט צו אַ באַלעבאַטישן, פּאַרמעגלעכן אויסזען. בפרט אַזא היפשע פיגור ווי מיין דזשעק האָט געהאַט.

זיינען אונז אויף שריט און טריט נאַכגעגאַנגען רייען גאַנצע פּון אַלערליי בעטלער. ניט בלויז אויסגעשטרעקט די האַנט, נאָר געפּאָדערט אַ באַשטימטע סומע, און געפּאָדערט ניט, חלילה, אַ גראַשן אָדער אַ זלאַטע. אַט איז די פּראַזע וואָס זיי האָבן נאַכאַנאַנד ווידערהאַלט: „גיט אַן אַרימען אידן אַ דאָלער, וואָס זעט עס זיך ביי איך אָן? ...“ אָבער, הפּנים, אַז אַזוי פיל דאָלאַרן אַוועקצוגעבן טאַג־איין, טאַג־אויס, וואַלט זיך ביי דזשעק'ן שטאַרק אָנגעזען. ער האָט בעסער באַשלאָסן ניט צו טראָגן מער דעם מאַנטל, וואָס איז צו רייך פאַר זיין קעשענע.

ווייס איך ניט צי איז עס געווען קלוג פּון מיין זייט אַנצוהויבן מיינע גאַסטראָלן אין וואַרשע מיט אַ מעלאַדראַמע. איך קען פּון מיין זכרון ניט אַרויסציען צי איז דאָס בכלל געווען אַן אויסגערעכנטע זאַך. עס איז געוואָרן ווי אַ רוטיין אין אונזער טור איבער פּאַרשידענע לענדער אַנצוהויבן מיט דער באַשטימטער פּיעסע. איז עס דערפאַר קיין וואונדער ניט וואָס אַ סך פּון די וואַרשעווער רעצענזענטן האָבן יעדער אויף זיין אופן אויסגעדריקט איבעראַשונג און אומצופּרידנקייט מיטן אויסוואַל. איך געדענק אָבער, אַז איך האָב דווקא אין דעם געפונען אַ געוויסע באַפּרידיקונג. די מיינונגען, די שבחים וואָס זיינען אַרויסגעזאַגט געוואָרן וועגן מיר און מיין שפּילן זיינען ביי מיר געווען מער אָנגעלעגט, ווייל די דערגרייכונג איז מער מיינע ווי דעם מחבר'ס.

איך געדענק אויך, אַז איך האָב זיך אַרומגעשפּילט מיט דעם געדאַנק ניט צו געבן דעם פּאַלשן איינדרוק, אַז איך שפּיל בלויז אין פּיעסן פּון ליטעראַרישן ווערט.

איך האָב דערפאַר זייער גוט פּאַרשטאַנען ווען אַלחנן צייטלין האָט

וועגן מיין ערשטן אויפטריט אין סקאלאַ טעאַטער, אין וואַרשע, געשריבן: „איך מוז מודה זיין, ווען איך האָב דערהערט, אַז די פּיעסע וואָס צילי אַדלער גרייט זיך שטעלן אין וואַרשע צו איר ערשטן אויפטריט רופט זיך „די אייביקע כלה“ האָט מיר עפּעס אַ שטאַך געטאָן אין האַרצן. אויך זי? אויך צילי אַדלער? אויך „אונזער צילי“, ווי מען רופט זי אין אַמעריקע מיט אַזוי פּיל ליבשאַפט און געטריישאַפט?“

ס'איז מיר אָבער דערפאַר געווען מער אָנגעלייגט ווען ער זאָגט אין זיין רעצענזיע: „צילי אַדלער פאַרמאָגט אַ גרויסן קערנדיקן טאַלאַנט, אמת טעאַטער-בלוט. דאָס זעט מען פון יעדער באַוועגונג אירער, פון יעדן וואָרט וואָס זי רעדט אַרויס אויף דער בינע. זי איז צאַרט, איידל, חנעוודיק און קלוג, טעמפּעראַמענטפול און ראַפּינירט. די איבערגאַנגען פון איין סיטואַציע אין דער צווייטער, פון איין שטימונג אין דער אַנדערער, ווערן פון איר דורכגעפירט אויף אַן אמת-מייסטערהאַפטן אופן.“

שרייבט יעקב פאַט: „איך האָב געזען צוויי שעה צייט צילי אַדלער אויף דער סצענע פון סקאלאַ, און איך האָב געהערט, געפילט די גאַנצע צייט אַ צעשמעטערנדיקע אַנקלאַגע פון אידישן אַרטיסט קעגן דער אידישער ליטעראַטור. דער אַרטיסט שטייט מיט הונדערט קעפּ העכער ווי זיין דראַמאַטורג, און וואָס דער אַרטיסט איז טאַלאַנטירטער, וואָס זיין כוח איז גרעסער, שרייט אַרויס אַלץ שטאַרקער אַן אַנקלאַגע קעגן דער ליטעראַטור.“

מוז איך מודה זיין אַז איך האָב ממש געשוועבט אין די הימלען ליענענדיק ווייטער אין זיין רעצענזיע, זיין מיינונג וועגן מיר דווקא אין דער מעלאַדראַמע: „צילי אַדלער איז אַ מייסטער, אַן אַרטיסט פון קאַפּ ביז די פּיס. יעדער קער און באַוועגונג, אין די נעגל פון די הענט, איר גאַנצער נפש, מויל און בליקן, הענט און גוף, געווייזן און געלעכטער, אַלץ אַלץ שפּילט. זי איז אַזוי ווי אַ זעלטענער מוזיקאַלישער אינסטרומענט, זי איז פול מיט האַרץ, טעמפּעראַמענט און חכמה, פיינע חכמה. זי איז אמת'דיק, פון איר שפּיל-נוסח, פון איר דיקציע און מימיק שלאָגט מיט קולטור, מיט ראַפּינירטן שווישפּיל, און ניט נאָר איר שפּילן איז עכט און ציכטיק, נאָר אויך איר שפּראַך. די ווערטער און זאַצן וואָס קומען פון איר מויל אַרויס זיינען ריין, קיילעכדיק, אין די זאַצן שפּילן די ווערטער, די אותיות, אפילו די אַפּגעריסענע, די ניט-דערזאָגטע ווערטער.“

איך האָב זייער האַרציק געלאַכט ווען י. פּערלע האָט באַמערקט אין זיין רעצענזיע: „לויט די פּלאַקאַטן וואָס הענגען אין די פענסטער, האָב איך מיר כּאָרגעשטעלט צילי אַדלער אַ גרויסע, אַ צעוואַקסענע...“ פאַר-

שטייט זיך אַז זעענדיק מיך אויף דער בינע, האָט זיך געענדערט זיין פאַר-
שטעלונג וועגן מיר און ער אויך טיילט מיר צו אַ היפשע פאַרציע לויב.
סיי די אַרויסגעזאָגטע מיינונגען וועגן מיר אין דער וואַרשעווער
פרעסע, סיי די ליטעראַריש־קולטורעלע קרייזן אין וועלכע מיר האָבן זיך
אָפֿט געפונען, האָבן אין מיר צעשפּילט דעם חשק זיך צו ווייזן אין עטלעכע
ראַלן מיינע פון בעסערן אידישן רעפּערטואַר. האָבן מיר פאַר דער צווייטער
אויפֿפירונג צוגעגרייט הירשבוינ'ס „גרינע פעלדער“. די צוזאַמענגעשטעלטע
טרופּע האָט מיט ערנסט שטודירט די שיינע אידיליע. אַ צאָל אַקטיאָרן
זיינען מיר געבליבן אין זכרון פון זייער פיינעם אַרויסברענגען די ראַלן
— יצחק ליפּמאַן, זיין פרוי, זייער טאַכטער עני ליטאַן, אייזיק ראַטמאַן,
חנה לעווין, הערמאַן פעניגשטיין, דוד לעדערמאַן, הענרי און סימיק ריבאַ.
ס'איז מיר אין ווייטערדיקן גאַנג פון מיין קאַריערע קיינמאַל ניט אויסגע-
קומען מער צו טרעפן זיך מיט זיי.

אַבער פאַר דער ראַלע פון מיין יונגן ברודערל אין דער פּיעסע, אברהם-
יעקב, די ראַלע וואָס לאַזאַר פּריד האָט דאָ געשפּילט, איז אויפגעטראָטן
אַ צאַרט, יונג בחור'ל, וואָס האָט זיך אין וואַרשע אַ נאַמען געמאַכט אין די
רעווי־טעאַטערס. ער איז נאָכדעם נאָך מער באַרימט געוואָרן אַלס דער
קאַנפּעראַנסיע פון אַ קליינער קונסט־טרופּע מיט דעם טשיקאָוון נאַמען „די
באַנדע“, וואָס איז אין די שפּעטע דרייסיקער יאָרן געקומען קיין אַמעריקע,
און אויך דאָ האָט זיך מנשה אָפענהיים געשאַפן אַן אַנגעזעענעם אַרט אין
אונזער טעאַטער־משפּחה. אין וואַרשע איז דאָס געווען זיין ערשטער אויפֿ-
טריט אין אַן ערנסטער ראַלע.

און אַט זיינען אַ פאַר קורצע אויסצוגן פון רעצענזיעס פון יענער
אויפֿפירונג פון „גרינע פעלדער“. שרייבט אלחנן צייטלין אין „אונזער
עקספרעס“: „מיט דער פּרישקייט און צאַפֿלדיקייט פון צילי אַדלער האָט
זיך אויך אַנגעשטעקט דער אַנסאַמבל פון סקאַלאַ טעאַטער, וואָס האָט מיט
איר מיטגעשפּילט. האַרציק האָט פרוי נאַטאַליאַ ליפּמאַן אָפּגעשפּילט די
ראַל פון דער מאַמען און מחיה'דיק איז געווען דער יונגער אָפענהיים אַלס
אברהם־יעקב.“

שרייבט יהושע פּערלע (אין „מאַמענט“ אַדער „היינט“): „שפּילט דאָך
אין די „גרינע פעלדער“ דער אַנסאַמבל גאַנץ אַנדערש ווי, להבדיל, אין
דער „אייביקער כלה“. ווער שמועסט נאָך דער יונגער אָפענהיים. ער גיט
אַ כאַראַקטער פון בלוט און פלייש. אַ באַגאַבטער מענטש דער דאָזיקער
אָפענהיים. און וועמען האָט מען דאָס אַליץ צו פאַרדאַנקען? פּרץ הירשבויין
און צילי אַדלער.“

איך וויל פארענדיקן די גאסטראָלן אין וואַרשע מיט מיינער אַ פריי-דיקער איבעראַשונג. אין די „ליטעראַרישע בלעטער“, רעדאָקטירט פון נחמן מייזל, האָט מען מיר געוויזן אַן אַרטיקל וועגן מיר וואָס איז געווען געדרוקט כמעט מיט אַ יאָר פריער. דער אַרטיקל, איז אַן אינטערוויו פון מיין ליב-האַרציקער קאַלעגין — וואָס האָט מיט מיר אין לויף פון מיין קאַריערע פאַרנומען דעם סאַמע אויבן-אָן אין בעסערן אידישן טעאַטער, די גאַר פיינע קינסטלערין בערטאַ גערסטין, וועלכע האָט אין יענער צייט גאַסטראַלירט אין וואַרשע.

פאַסירט עס באמת זייער זעלטן, אַז אַ שוישפילערין זאָל מיט אַזאַ וואַרעמקייט און טיפער אַפשאַצונג באַהאַנדלען אירע אַ „קאַנקורענטקע“. נחמן מייזל האָט אָנגעהויבן זיין רעצענזיע וועגן מיר מיט אַ פּראָזע, מיט וועלכער בערטאַ גערסטין האָט איר אַפשאַצונג געענדיקט: „וואָס איז דאָ פאַראַן פיל צו דערציילן — צילי אַדלער דאַרף מען זען שפּילן“.

און נאָכדעם ווי ער רופט אַלעמען גיין זען צילי אַדלער שפּילן, מאַכט ער אַ סך-הכל וועגן מיין שפּילן מיט די פאַלגענדיקע פּראָזן: „צילי אַדלער שפּילט ניט אַ ראַלע, זי לעבט אין דער ראַלע, פילט זי אַן מיט בלוט, מיט חיות, מיט שפרודלדיקן לעבן. אַלץ לעבט אין איר: די אויגן, הענט, פיס — איר גאַנצער קערפער. זי פאַרקערפערט אַמבעסטן דעם אויסדרוק — כל עצמותי תאמרנה“.

זיך וואַלט באמת געקענט אַנשרייבן עטלעכע קאַפיטלען וועגן אונזער דעמאָליטיקן טור אין אייראָפּע. ווי איר וועט שפּעטער זען, האָט זיך אונזער טור אויסגעצויגן אויף נאָך אַ יאָר. געדענק איך, אַז די לעצטע שטאַט אין פּוילן וואו מיר האָבן געשפּילט איז געווען ביאַליסטאַק. איז אַרום דעם דאָ אַ שטיקל סענטימענטאַלער אינצידענט. עס זיינען געקומען צו אונז צוויי מענעדזשערס פאַרצולייגן באַדינגונגען פאַר זייערע שטעט. איינער פון לעמבערג מיט זייער אַן אַנציענדיקן פאַרשלאַג; דער צווייטער פון ביאַליסטאַק. אויך מיט גוטע באַדינגונגען, מיטאַמאַל האָט מיך מיין דזשעק איבעראַשט, איבערלאָזנדיק צו מיר דעם אויסוואַל.

וויל איך, הפנים, באַרעכטיקן דאָס וואָס אַ סך האַלטן מיך פאַר אַ קלוגער, פאַר אַ חכמה. איך האָב זיך אָנגעשטויסן פאַרוואָס דזשעק האָט אַזוי געהאַנדלט. דזשעק איז געבוירן געוואָרן אין ביאַליסטאַק, און כאַטש ער האָט פאַרלאָזן זיין געבורטסשטאַט נאָך אַלט גאַר יונגער אינגל, כמעט

א קינד, פלעגט ער ניט זעלטן ריידן מיט בענקשאפט וועגן דער שטאָט און האָט געוואָרעמט די האַפּענונג אַמאָל דאָרט ווידער צו זיין. האָט ער, הפּנים, מורא געהאַט, אַז זיינע סענטימענטן וועלן אים ניט דערלאָזן די צוויי פּאַרשלאָגן באַטראַכטן פּראַקטיש און אומפּאַרטייאַיש. האָט ער עס געלאָזן צו מיר, פּאַרשטייט זיך אַז איך האָב אויסגעקליבן ביאַליסטאָק. וועל איך קיינמאָל ניט פּאַרגעסן ווי איבערוועלטיקט דזשעק איז געווען ווען ער האָט מיך צוגעפירט צו דער שטוב וואו ער איז געבוירן געוואָרן און זיינע ערשטע יאָרן פּאַרבּראַכט. אַזאַ שמאַל געסעלע איז דאָס געווען, קוים צוויי מענטשן האָבן געקענט דורכגיין. און דאָס הייל, אויך אַזוי קליין און אַרעם. ווען ער האָט פּאַרלאָזן ביאַליסטאָק איז ער אַוועק מיט דער גאַנצער משפּחה זיינער, אַזוי אַז ער האָט דאָרט קיינעם ניט געדאַרפט זוכן. דאָך האָבן פּונדעסטוועגן זיינע אַקסלען זיך אַ וויילע געטרייסלט שטייענדיק פאַר דעם הייזעלע.

ווייסן עס אַלע ביאַליסטאָקער, אַז צווישן די פּילע מעלות וואָס ביאַליסטאָק פּאַרמאַגט שיילט זיך אויס איבער אַלעס דער וואונדער פון ביאַליסטאָקער שטאָט־זייגער, אין סאַמע מיטן מאַרק פון שטאָט. עפּעס אַ כּוח איז אין דעם זייגער געלעגן, וואָס ביז היינט, ווען ביאַליסטאָקער קומען זיך צוזאַמען, רעדט מען וועגן שטאָט־זייגער.

דזשעק האָט מיר אַפּילו דערציילט, אַז אין געוויסע ביאַליסטאָקער אַרגאַניזאַציעס זיינען פּאַרגעקומען שטאַרקע מחלוקת'ן ווייל עמעצער האָט זיך אויסגעדריקט מיט עטוואָס ביטול וועגן דעם דאָזיקן זייגער.

האָט מיך דזשעק געפירט אויף אַ דראָזשקע צום מאַרק, מיר צו ווייזן דעם וואונדער פון ביאַליסטאָק, דעם גרויסן שטאָט זייגער. אויפן וועג, געדענק איך, האָט ער מיט אַזוי פּיל פּיעטעט גערעדט און דערציילט וועגן דעם דאָזיקן וואונדער, אַז מיר איז געקומען אין די געדאַנקען דער גרויסער זייגער איבער קופּער־יוניאַן, די זייגערס אויף די טורעמס פון דער עדיסאָן גאַז פּירמע, אויף דער 14טער גאַס; פון מעטראָפּאָליטען לאַיף־אינשורענס קאַמפּאַני, און די אַנדערע ריזיקע זייגערס וואָס זיינען דאָ אין ניו יאָרק לרוב. ס'איז מיר אויך געקומען אין געדאַנק דער באַרימטער לאַנדאַנער „ביג בען“. מיר האָט זיך פּאַרגעשטעלט, אַז ניט אַנדערש, אַז די אַלע זייגערס זיינען ווי שפּילכלעך לגבי דעם ביאַליסטאָקער שטאָט־זייגער.

און אַט האָט זיך די דראָזשקע אַפּגעשטעלט און דזשעק, עפּעס ווי אַנטווישט, האָט געזאָגט: „אַט־דאָס איז עס!...“

איך האָב אַ קוק געטאָן, איך האָב ממש מיינע אויגן ניט געגלויבט. די זייגערס אויף די סאָבוועי־סטאַנציעס אין ניו יאָרק זיינען, אויב ניט

גרעסער, זיכער ניט קלענער פון יענעם גרויסן וואונדער פון ביאליסטאק. ס'האט זיך אַרויסגעריסן קעגן מיין ווילן: אַט דאָס איז גאַר, דזשעק!?! ... צוליב דעם האָב איך זיך געדאַרפט העטשקען אויף דער דראַשקע?״

עפעס ווי אַ באַליידיקטער האָט דזשעק געקוקט אויף מיר און אויפן זייגער, און ווי פאַרשעמט אַרויסגעמורמלט: „ניט אַנדערש, דער זייגער איז איינגעדאַרט געוואָרן דורך די יאַרן...״ זאָלן מיר די ביאליסטאק טאַקער לאַנדסלייט מוחל זיין וואָס איך מאַך אַזוי צו נישט זייער גרויסן וואונדער.

דאָס אַלץ אָבער האָט מיר ניט געשטערט, אַז אונזערע גאַסטראָלן אין ביאליסטאק זאָלן זיך איינקריצן אין מיין זכרון. כאַטש איך בין אַזוי אַנ-טוישט געוואָרן אין דעם ביאליסטאקער שטאַט-זייגער, האָט מיך אָבער דערוואַרעמט און געגלעט די טיף-האַרציקע אידישקייט, וואָס האָט ממש פון יעדן הויז און פון די סאַמע שטיינער אין גאַס צו מיר אַרויסגעשרינגן. איך האָב מורא אַ טראַכט צו טאָן וואָס פון דעם אַלץ איז איצט געוואָרן. שוין מיין אַנקומען אין ביאליסטאק האָט מיר פאַרשאַפט אַן אַ שיר פרייד. ביים וואַקזאַל האָט מיך באַגעגנט אַ גרויסער עולם, וואָס האָט מיך אויפגענומען מיט אַ היפשער אַוואַציע. עס איז ספּעציעל געגרינדעט געוואָרן אַ געזעלשאַפטלעכער קאָמיטעט מיט פּסח קאַפּלאַן, דער רעדאַקטאָר פון דער ביאליסטאקער צייטונג, אין דער שפיץ.

אונזערע פאַרשטעלונגען אין פּאַלאַס טעאַטער זיינען געווען אַ קאַלאַ-סאַלער דערפאַלג. דער טעאַטער איז באמת געווען אַנגעפילט מיט דער האַרציקער וואַרעמקייט פון עולם צו אונז. ס'איז מיר זייער געפּעלן אַן אויס-דרוק אין איינער פון די רעצענזיעס דאָרט: „ווען צילי אַדלער לאַכט, לאַכט מיט איר מיט די וועלט, און ווען זי וויינט, איז עס אַ געווייזן פון אַ יתום.“

צווישן דער טרופּע זיינען געווען: יודל גרינהויז, די פּאַמיליע יוליאַ, הירש און זאַניאַ פּלוים, שולקעס, די ברידער מתתיהו און שעפּטל זאַק, יצחק גאַדפּריד און יעקב סוואַנאָוו.

צוויי אין דער טרופּע זיינען אַ סך פון אייך באַקאַנט: דער ליבהאַבער-זינגער יעקב סוואַנאָוו, וועלכן מיר האָבן געהאַלפּן קומען פון פּוילן קיין לאַנדאָן און פון דאָרט קיין אַמעריקע.

און דער מיט-דירעקטאָר פון „אונזער טעאַטער“ אין עדיוקיישאַנעל אַלי-ענס אין ניו יאָרק, דער איבערזעצער פון דער פיינער קאַמעדיע „די ערשטע שוואַלב“, דער גאַר פיינער אַקטיאָר שעפּטל זאַק, אין מיין פאַרשטעלונג דאָרט, אין „גרינע פעלדער“, האָט ער פיינ געשפּילט מיין עלטערן ברודער הירש-בער. אגב, האָב איך זיך דאָרט באַגעגנט מיט דעם רעזשיסאָר און מאַלער

י. רויטבוים, וואָס האָט מיך אָנגעטאָן דעם כבוד צו מאַלן מיין בילד. איך האָלט עס פאַר אַ זייער אָנגעלייגטער מתנה.

איך האָב שוין אַרום יענער צייט אָנגעהויבן טראַכטן וועגן פאַרן אַהיים. אָבער מיין דזשעק'ן האָט, הפנים, שטאַרק אימפּאַנירט סיי דער געזונטער צוגאַנג פון דעם אייראָפּעאישן אידישן טעאַטער-עולם, סיי מיין גרויסער קינסטלערישער דערפּאָלג. און ער האָט ביי זיך אָפּגעמאַכט צו פאַרוויילן אין אייראָפּע נאָך אַ יאָר. פּלעגט ער נאַכאַנאַנד קומען מיט נייע און נייע פאַרשלאַגן, און איידער מ'האַט זיך אומגעקוקט זיינען מיר שוין געווען דעם צווייטן ווינטער אין אייראָפּע און האָבן געשפּילט אין קאָזנע און ריגע. מיר האָבן, בכלל, דורכגעקרייצט גאַנץ אייראָפּע אין דער לענג און אין דער ברייט. ניט דורכגעלאָזן אפילו אַנטווערפן און ברוסעל אין בעלגיע, וואו מיר האָבן געשפּילט אין קעניגלעכן טעאַטער. איך האָב דאָס געפּיל, אַז וואָלטן זיך דאָן ניט אָנגעהויבן די אומרוען אין אייראָפּע, וואָלט אפשר דזשעק זיך ניט אונטערגעגעבן אַזוי שנעל און מיר וואָלטן געבליפן אין אייראָפּע לענגער. איך, אָבער, האָב אים שטאַרק דערקוטשעט, אַז איך בענק זייער נאָך מיין היים, נאָך מיין זון, נאָך מיין מאַמען, נאָך מייען חבר'טעס און פריינט און ערשט אין מיטן אויגוסט, 1933, זיינען מיר געקומען צוריק קיין אַמעריקע.

צוליב די געשעענישן אין דייטשלאַנד און די אידן-פאַרפּאָלגונגען, וואָס האָבן זיך היפּשלעך פאַרשטאַרקט, איז אונז גאַרניט געווען צום האַרצן, וואָס מען האָט אונז באַזאָרגט מיט אַ נסיעה אַהיים אויף אַ דייטשער שיף. און כאַטש די דייטשן אויף דער שיף, די מאַנשאַפּט און באַדינער, האָבן אַרויסגעוויזן אי-בערטריבענע העפּלעכקייט, איז אונז די רייזע גאַרניט איינגעגאַנגען. מיר האָבן אפילו געפרואוּט בייטן אויף אַ צווייטער שיף, גרייט געווען צו פאַרלירן עטלעכע צענדליק דאָלער, האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר אַן אוממעגלעכקייט, אַזוי געפאַקט זיינען געווען אַלע שיף-ליניעס.

אָבער ענדלעך האָבן מיר דערזען ניו יאָרק מיט די פרעכטיקע שפיץ מויערן, וואָס זיינען מיר געווען אַזוי באַקאַנט און אַזוי ליב. און אַט דער-נעענטערן מיר זיך צום ניו יאָרקער האַפן, וואו אַן אַ שיר מענטשן-קעפּ האָבן געוואַרט אויף זייערע ליבסטע און טייערסטע. איך קען ניט פאַרגעסן דעם ציטער וואָס איך האָב דערפּילט, ווען איך האָב פּלוצלונג דערהערט אַלערליי אויסרופן פון אַן אַ שיר מיילער, וואָס האָבן זיך פון האַפן געטראָגן צו אונזער שיף, און איך האָב צווישן אַלע אויסגעשרייען דערקענט מיין זעליק'ס קול שרייענדיק „מאָטהער“...

נאָך עפּעס געדענק איך פון מיין אַראַפּגיין פון שיף. איך האָב שוין

געזען צווישן עולם מיין זעליקן, מיין מאמען און אן א שיר פריינט און נאָענטע. מיין מאמע האָט אַכטונג געגעבן, אַז די ערשטע אַרעמס מיך אַרומצונעמען זאָלן זיין זעליק'ס. ווי מאַדנע איך האָב געפילט. אין דעם פאַרגעניגן, אים צו האַלטן אַרומגענומען, האָט די שטעכיקייט פון זיין וואַקסנדיקע באַרד, מיך דערמאָנט: ניט מער קיין אינגעלע — אַ גרויסער בחור שוין...

ס'איז אָבער ניט געווען קיין צייט צו טראַכטן. ס'איז אַ סך געשריבן געוואָרן וועגן די שווערע געפילן פון געזעגענען זיך, פון „זיי געזונט“. מיר דוכט אָבער, אַז די פרייד פון באַגעגענען ווידער נאָענטע און פריינט האָט צו זיך קיין גלייכן ניט. אַלנפאַלס האָב איך אַזוי געפילט יענעם טאָג. אין אויגוסט, 1933, ווען נאָך איבער צוויי יאָר וואַנדערן איבער דער וועלט בין איך געקומען אַהיים.

אַין מיין זכרון איז איינגעקריצט, אַז קומענדיק פון יענעם לאַנגן טור אונזערן איבער די זיד-אַמעריקאַנער לענדער און אייראָפּע, האָב איך זיך באמת געפילט דערפרישט און דערהויבן. דער גרויסער אינטערעס פון דעם טעאַטער-עולם אומעטום, ספּעציעל די האַרציקע, וואַרעמע באַציאונג, וואָס די אידן אין פּוילן ווייזן אַרויס צום טעאַטער און צום שוישפּילער. זייער באַגייסטערונג וואָס זיי דריקן אויס אַזוי דעמאָנסטראַטיוו און עפּנטלעך, די קולטורעלע סביבה אַרום טעאַטער — דאָס אַלץ האָט אין מיר דערוועקט אַ פרישן באַגער זיך ווידער אָפּצוגעבן צו ערנסטע פאַרזוכן, צו וויכטיקע אויפטוען אין אונזער טעאַטער.

דאָס אידישע טעאַטער אין אַמעריקע האָט נאָך דאָן אויסגעקוקט היפש-לעך איינגעפונדעוועט אין פאַרשפּרייט. כאַטש אַ געניט אויג האָט שוין דאָן געקענט מערקן קלאַרע סימנים פון געפאַרן, וואָס לוייערן און שניידן זיך אַריין אין דעם אידישן טעאַטער-וועזן, און פאַרצערן עס ביסלעכווייז, שטיפּענווייז. ס'זיינען אָבער קיין סך געניטע אויגן ניט געווען, ניט אין אונזער טעאַטער-וועלט, ניט אין אונזער שרייבעריש-קולטורעלער וועלט. אפשר האָט מען נאָך דאָן געקענט אָפּשטעלן די מגפּה... עס זעט אויס, אַז גאָר ווייניק פון אונז האָט אויף אַן אמת געאַרט די הפּרות, וואָס האָט זיך איינגעוואַרצלט אין אונזער טעאַטער-וועלט. ס'האָט געהאַט גרינגשעצונג, עס-האַרצות, ניבול-פּה, וואָס האָבן ממש געטריבן פון זיך ערנסטע טעאַטער-גייער און מענטשן מיט ערנסטע אַמביציעס אויף יעדן טעאַטער-געביט.

איז מיר דערפאר געווען זייער צום הארצן, וואָס גראַד דאָן, טוף זומער, 1933, ווען מיר זיינען צוריקגעקומען פון אונזער טור, האָט דווקא דאָס 2טע עוועניו טעאָטער, אַן אויסגעשרפּאַכענער אָפּערעטן-טעאָטער, זיך געגרייט אויפצופירן פּרץ הירשביינ'ס וואונדערלעך-שיינע פּאַלקלאַריסטישע מעשה'לע, „א מעשה פון אַמאָל“. דאָס טעאָטער האָט עס ווייט און ברייט פּובליקירט אַלס אַ גרויסן מוזיקאלישן ספּעקטאַקל, אַ קאַמבינאַציע פון ליטע-ראַטור און מוזיק, מיט לאַזאַר וויינער אַלס מוזיקער און אַסיפּ דימאָוו אַלס רעזשיסאָר, מיט אַ גאַר פּיינער און געהויבענער שוישפּילער-טרופּע — מענער: גאַלדענבורג, בולאָוו, ראָזענטאַל, בלייך, סקולער, פּעדער און אַנדערע; פּרויען: ליובאַ קאַדיסאַן, דזשוליע אַדלער, פּעני לובריצקי, און די מאַמע פון דער אידישער בינע, בינע אַבראַמאָוויטש, כאַטש די טרופּע איז שוין געווען פאַרפּולט, האָט מען מיר פאַרגעלייגט צו שפּילן די הויפּט-ראַל, וואָס איך האָב מיט פאַרגעניגן, אַן לאַנגע שהיות אַנגענומען.

אויף מייך דזשעק'ס עצה בין איך בלויז באַשטאַנען דערויף, אַז מייך פאַרבינדונג מיטן טעאָטער איז גאַר פאַר פּרץ הירשביינ'ס פּיעסע. איך האָב דאָס רעכט זיך צוריקציען ווען די פּיעסע וועט אַראַפּ. דזשעק האָט מיר געוואַלט פאַרהיטן פון ערגערניש וואָס מיר קען אויסקומען ביים זיין גע-צוואונגען אַריינצוגיין אין דעם רעפּערטואַר פון די סטאַרס פון יענעם טעאָטער. געדענק איך ווי ביי די פּראַבען האָט מיך געפּרייט די אַטמאָספּערע וואָס אַסיפּ דימאָוו, לאַזאַר וויינער און די צאָל בעסערע שוישפּילער האָבן געשאַפּן אין דער באַציאונג צו דער פּיעסע.

עס ליגט מיר אין זכרון אַ קלוגע טענה פון אונזער ליבער בינע אַבראַ-מאָוויטש צו איינעם פון די שוישפּילער אין דער טרופּע, אַ ברוגז'ער אַזאַ, אַן אַנגעבלאָזענער, פּלעגט ער אַריינקומען צו די פּראַבען, אַן אַ גוט-מאַרגן. האָט זי אים איינמאַל פאַרגעוואַרפּן: „איר זייט דאָך גאַרניט אַזאַ צעוואַר-פּענער, מען זאָגט אפילו אויף אייך אַז איר זייט אַ קאַרגער. און דאָ, שטעלט זיך פאַר, בלויז פאַר איין גוט-מאַרגן אייערן וואַלט איר דאָך פון אַזוי פיל מענטשן געקראַגן אַ גוט-יאַר...“

די פּיעסע האָט געהאַט אַ גאַר ניש'קשה'דיקן דערפּאַלג. דער פאַר-וואַלטער פון טעאָטער פּלעגט מיך יעדן מאָל באַגריסן מיט די ווערטער: „אַט גייט מייך סוקסעסלעע“. האָט אַבער די גוטע שטימונג אויף דער בינע לאַנג גיט אַנגעהאַלטן. די פּערזענלעכע יאַגענישן צו סטאַרעווען, צו פאַר-כאַפּן אַלץ פאַר זיך, האָבן מיך דערעסן. דאָס טעאָטער האָט מיר אַנגעהויבן נמאַס ווערן. האָב איך לויט מייך קאַנטראַקט זיך באַפּרייט ביי דער ערשטער געלעגנהייט.

מיין דזשעק האָט אָפגעמאַכט מיט אַ טעאַטער אין שיקאַגאָ וואו מיר זאָלן שפּילן ביז סוף סעזאָן. בין איך ווידער אַריין אין דער שווערער רוטינ פון אַ פּראָווינץ טעאַטער. איך האָב ווידער געסטאַרעוועט אין פּאַרשידענע מעלאָדראַמעס.

יענעם סעזאָן האָבן מיר פּאַרט עטוואָס אויפגערודערט די דאַרטיקע בעסערע טעאַטער־גייערס. מיר האָבן אויפגעפירט אַן ערנסטע פּיעסע פון אַן אָנגעזעענעם שריפטשטעלער, כאַטש אַ גרינעם אַלס דראַמאַטורג. איך מיין דאָ חיים ליבערמאַנס. „דער נדר“, אַ שטאַרקע דראַמע פון אַלטן אידיש־הסידי'שן לעבן. מיר איז אַוודאי געווען צום האַרצן די ראַלע פון רחל'ע, אַן עכט־טראַדיציאָנעל־אידישע צנועה וואָס לייטט נעבעך פאַר אַ זינד וואָס זי איז אין איר יוגנט באַגאַנגען. די פּיעסע האָט אין שיקאַגאָ געמאַכט אַ רושם, געהאַט אַ קאָלאָסאַלן דערפּאָלג. ציט עס מיך דאָ צו פּאַרצייכענען, אַז סיי חיים ליבערמאַן און ספּיציעל זיין פּרוי, סאַניאַ גורסקיאַ, האָבן פאַר מיר זינט דאָן קיין אַנדער נאַמעניט, ווי „רחל'ע“.

מישנדיק אין מיין מוח די זכרונות פון יענע יאָרן, וואָרפט זיך מיר שטאַרק אין די אויגן דער אַרויף און אַראָפּ אין מיין דאַמאָלטיקער טעאַטער־קאַריערע. אַט סטטאַרעווע איך מיט מיין שוואַגער לודוויג זאָץ אין אַ מעלאָ־דראַמע „דיצווייטע ליבע“, פון הערי קאַלמאַנאוויטש. איז כאַטש דר. מוקדוני און ב. לינדער שענקען מיר אַן אַ שיר קאַמפּלימענטן פאַר מיין שפּילן, געדענק איך אָבער קלאַר, אַז קיין סך פּרייד און שוישפּילערישע באַפּריי־קונג האָב איך פון דעם ניט געהאַט. און אַט פיל איך זיך ווידער דערהויבן פון אַ קאַמעדיע, געשריבן ספּעציעל פאַר מיר פון דעם גרויסן דראַמאַטורג און דיכטער דוד פּינסקי, „שיר אַ טראַגעדיע“. מיט דער פּיעסע בין איך מיט אַ גרופּע שוישפּילער, עני ליליען, באַנטשע בערנשטיין, מיין מאַן דזשעק קאָן און דער סופּליאַר קעניג, אַרויסגעפאַרן אויף איינעם פון די יערלעכע פּראָווינץ־טורן פון אידיש־נאַציאָנאַלן אַרבעטער־פּאַרבאַנד.

איז דאָ, אגב, כדאי צו פּאַרצייכענען, אַז אַט די פּראָווינץ־טורן, סיי פון פּאַרבאַנד, סיי פון אַרבעטער־רינג, זיינען פאַר לאַנגע יאָרן געוואָרן אַ גרויסער קולטורעלער בייטראַג פאַר די פּראָווינץ־שטעט איבער אַמע־ריקע און קענעדיע.

אַט גיי איך ווידער אַריין אין איינער פון מיינע שטאַרקסטע מעלאָ־דראַמאַטישע פּיעסן, „די פּאַרגעסענע מאַמע“. מען מאַכט פון דעם מיט מיר אַ פּילם אונטערן נאַמען „וואו איז מיין קינד?“, און איך טרעט אויף פּערזענלעך אין פּאַרשידענע מאַווי־הייזער, וואו דאָס בילד ווערט געוויזן. און אַט באַטייליק איך זיך אין דער שיינער אויפפירונג פון נחום

סטוטשקאו'ס „ביי טאַטע-מאַמעס טיש“, אין אורווינג פלעיס טעאַטער מיט אַ גרופע ערנסטע שוישפילער. מיט מיר אין אויבן-אָן זיינען: מיכל ראָזנבערג, יהודה בלייך און יודל דובינסקי, אפילו מיט אַ ספעציעלן רעזשי-סאַר, מיכאַאיל ראָזומני. די פיעסע, אַ פּיין בילד וואָס באַהאַנדלט אַ וויכטיקן פּראָבלעם אין אַמעריקאַנער אידישן לעבן, האָט געהאַט גאַר אַ היפּשן דערפאַלג.

אַט אין אַזעלכע זיג-זאַגן איז אין יענע יאָרן מיין קאַריערע געגאַנגען. דאַרף איך דאָ אויך פון יענער זיגזאַג-פּעריאָדע מיט גוטע דעראינערוב-גען דערמאַנען בן-עמי'ס פּיינע אויפפירונג פון „חבר נחמן“, אין נעשאַנאַל טעאַטער — אַ שטאַרקע דראַמע פון דעם יונג-פאַרשטאַרבּענעם גרויסן נאַוועליסט און דראַמאַטורג י. י. זינגער. אין יענער פיעסע האָב איך צום ערשטן מאַל געשפּילט מיט דעם זייער פּיינעם שוישפילער און זינגער, יעקב רעכטצייט. זיין ערנסטע באַציאונג, זיין גרינטלעכער צוגאַנג צו זיין ראַלע, האָט אויף מיר געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק, בין איך צופרידן ביי דער געלעגנהייט, מיט וואַרעמקייט צו דערמאַנען זיין יונגן ברודער, דעם באַגאַבטן און באַ'חט'ן זינגער און שוישפילער סימור רעכטצייט. איינער פון אונזערע פּאָפּולערסטע ראַדיאָ-סטאַרט. שפּעטער פּרעזידענט פון אונזער יוניאָן.

אגב, וויל איך דאָ אים קאָמפּלימענטירן ניט נאָר פאַר זיין פּערזענלעכן בייטראַג צום טעאַטער, נאָר אויך פאַר אויסקלייבן אַלס זיין לעבנס-באַגליי-טעריין, די ביז-גאַר טאַלאַנטירטע זינגערין און שוישפילערין, די האַרציקע מרים קרעסין. מיט איר אינטעליגענץ, אידישן חן און אַל-זייטיקע פעאַיקייטן, וואָלט זי ביי גינסטיקע אומשטענדן געקענט ווערן אַ וויכטיקער כוח ביים בעסערן אידישן טעאַטער. איר זאַפּטיקער אידיש האָט זי מיט רעכט דער-הויבן צו דער וויכטיקסטער פּרויען-פּערזענלעכקייט אין אונזער אידישער ראַדיאָ-וועלט.

ווייס איך ניט צי וועל איך מיט דעם אַנטדעקן אַ נייעס, צי אַנדערע וועלן זיך מיט מיר קרעגן דערפאַר, אָבער אין מיין באַוואוסטזיין האָב איך שוין דערפילט דעם אַנהויב פון דער ירידה פון אידישן טעאַטער, דעם „פּונם יאַריד“, סיי מיין אייגענעם, סיי פון אידישן טעאַטער בכלל, נאָך אין יענער צייט פון די מיטן-דרייסיקער יאָרן. און ווי מענטשן אויף דער עלטער דערגייען אַפט צו קינדישקייט, איז אויך אונזער טעאַטער דער-גאַנגען צו זיינע אַנהויב-יאָרן פון אויפטרעטן אין קעלערס, ווען אפילו אויסער-לעך פאַרשענערט, ווי דער „באַרשט סוירקיט“ און אַנדערע זומער און ווינטער האָטעלן. עס איז אָבער קלאַר, אַז דאָס אידישע טעאַטער, די פּראָפעסיע בכלל, איז שנעל געגאַנגען באַרג אַראָפּ.

די הויפט הכנסה פון א סך שוישפילער איז געווען באזירט אויף ארויס-טריטן ביי באנקעטן און ענלעכע שמחות. אנדערע זיינען אפילו אוועק אין שעפער ארבעטן. א קליינע צאל האט געהאט דאס גליק זיך צו פארבינדן מיט שטענדיקע פראגראמען אויף דער אידישער ראדיא; אנדערע, ווייניקער גליקלעכע, האבן זיך צופרידגעשטעלט מיט צייטווייליקע אויפטריטן אויף דער ראדיא. אין סך-הכל, איז אין לויף פון יענע יארן דאס אידישע טעאטער, אלס פראפעסיע, אלץ מער און מער געפאלן. די נאענט צו אנדערהאלבן צענדליק אידישע טעאטערס וואס האבן עקזיסטירט אין ניו יארק, זיינען יאר-איין, יאר-אויס, רעדוצירט געווארן ביז מיר זיינען געבליבן ביי צוויי אדער דריי פראפעסיונעלע טעאטערס, וואס עקזיסטירן מיט מאטערניש אין דעם לעצטן צענדליק יאר. די אמאליקע 40-וואכיקע סעזאנען זיינען איינגערומפט געווארן צו קוים 10 אדער 12 וואכן.

ס'זיינען געווען יארן, ווען דער גייסטיקער שיינדל פון א אידישן טעאטער-סעזאן אין ניו יארק איז באשטאנען אין די געלונגענע אויפפירונגען פון דער גרופע אידיאליסטישע טעאטער-ליבהאבער, פון דער „אידישער פאלקס-בינע“, אין אן ארימען, קלאגעדיקן טעאטער-זאל ערגעץ אויף סטענטאן סטריט, מיט א בינעלע ד' על ד'. קען איך ניט מיט ריינעם געוויסן אנווייזן אויף וועלכע ניט איז טעאטער-דערפאלגן וואס איך פערזענלעך האב דער-גרייכט אין די עפעס מער פון די לעצטע צוויי צענדיק יאר.

איך האב זיך אויך געשאפן א צאל קאנצערט-פראגראמען און געהאט אפטע אזעלכע אויפטריטן אין פארשידענע צענטערס איבערן לאנד, פון דענווער ביז פלארידא, ביז וויניפעג, אין דער ווייטער קענעדע. איך האב זיך אָנגעטראָפן אויף די רייזעס מיינע מיט פינע, אינטעליגענטע, ווארעמע אידן, וואס בענקען נאך אידיש טעאטער. מען האט מיר צוגעטיילט א סך כבוד, און, ווי זאגט מען עס, איך האב זיך אויסגעשלאָגן א פינעם לעבן. קיין טעאטער-באפרידיקונג איז עס ניט געווען.

ווי האט עס לעצטנס אָפּגע'סך'הכל'ט אָסיפ דימאָוו, רעדנדיק וועגן מיין קאריערע — „וויפיל פיעסן, וויפיל ראָלן, וויפיל קאנצערטן האט צילי דורכגעמאַכט! שטיל, באַשיידן האט די מיניאַטורנע דאַמע געקעמפט פאַר דער עקזיסטענץ פון אידישן טעאטער, קיינמאַל ניט ביליק געמאַכט די בינע“.

איך בין, הפנים, ניט געווען די איינציקע וואס האט אזוי געפילט וועגן דעם שנעלן גאלאָפּ באַרג-אַראָפּ פון אידישן טעאטער. דאָס האט אויך אנדערע באַאומראַיקט.

אַרום 1938 האט מיין שוואַגער יוסף שיינגאַלד, מיין שוועסטער פרענ-

ציס'עס מאן, וואָס איז אין אונזער טעאָטער־פּראָפּעסיע פאַררעכנט געוואָרן כמעט ווי אַן אַדלער, צוזאַמענגערופן די גאַנצע משפּחה מיט דער אויסנאַם פון מיין שוועסטער סטעלאַ, וועלכע איז דאָן געווען אויף אַ טור אין זיד־אַמעריקע. זיינען אַלע אַדלערס געקומען. ער האָט פאַר אונז פאַרגעלייגט אַ זייער וואונדערלעכן פּלאַן. איך וואָלט געזאָגט, אַ געניאַלער איינפאַל, אַ צווייענדיקע קאַמבינאַציע.

די וועלט־באַרימטע משפּחה ראַטשילד, איז אַ נאָמען וואָס איז יאָרן און דורות געווען אויף דער אידישער צונג, פון די פאַרוואַרפּנסטע שטעט און שטעטלעך ביז די גרעסטע אידישע ישובים. אַזוי פיל אַנעקדאָטן, מעשות און לעגענדעס זיינען פון און אַרום די ראַטשילדס געשאַפן געוואָרן אין פּאָלק. דער נאָמען איז אין דער אידישער ליטעראַטור געוואָרן אַ סינאָנים פון עשירות, פון וועלכער שלום עליכמ'ס „ווען איך בין ראַטשילד“ איז דער בעסטער ביישפּיל. וועגן אַט דער משפּחה איז געשאַפן געוואָרן מיט יאָרן צוריק אַ קאַמעדיע אונטערן נאָמען „די 5 פּראָקפורטערס“, ווייל דער שורש פון דער משפּחה האָט געוואוינט אין דער דייטשער שטאָט פּראָנקפורט.

שיינגאַלד האָט אונטערשטראַכן, אַז דער נאָמען אַדלער איז צווישן די אידישע טעאָטער־גייערס איבער דער וועלט, און ספּעציעל אין אַמעריקע, ניט ווייניקער באַקאַנט ווי דער נאָמען ראַטשילד. כאָטש דער הויפט פון דער אַדלער־משפּחה, דער וואָס האָט מער ווי אַלע געפירט צו דעם, אַז דער נאָמען אַדלער זאָל אַזוי באַרימט ווערן, דער נשר הגדול יעקב פ. אַדלער, איז שוין ניט מער מיט אונז, ווייסן מיר אָבער אַלע, אַז צווישן די לעבנגעבליבענע אַדלערס זיינען דאָ אַזעלכע, וואָס האָבן מיט כבוד פאַרגעזעצט און געטראָגן דעם גרויסן נאָמען פון דער אַדלער־דינאַסטיע. לייגט ער דערפאַר פאַר, אַז אַט די קאַמעדיע זאָל געשפּילט ווערן פון דער אַדלער־משפּחה. אין דער קאַמעדיע זיינען דאָ צען ראָלן — די צען ראָלן זאָלן געשפּילט ווערן פון צען אַדלערס.

דער געדאַנק האָט אונז אַלעמען אימפּאַנירט. אפילו די געשעפטסלייט פון אונזער משפּחה, מיין ברודער אייב און מיין מאַן דזשעק קאָן, האָבן אין דעם געזען גאָר גרויסע מעגלעכקייטן. שיינגאַלד האָט אונז געזאָגט, אַז ער איז אַזוי זיכער געווען אין אונזער צושטימונג, אַז ער האָט שוין באַ־שטעלט די איבערזעצונג. דער נאָמען אין אידיש וועט זיין „מיליאָנען“.

הפנים, אַז צייט און יאָרן גלייכן אויס אַ סך קרומקייטן, גלעטן אויס אַ סך קניישטן, אַזוי, אַז אין די שפּעטע, מיטעלע יאָרן מיינע, בין איך איינגעגלידערט געוואָרן אין דער גאַנצער אַדלער־משפּחה. אַלע זיינען אַזוי באַהערשט געוואָרן פון דעם איינפאַל און דעם אויפטו, אַז עס האָט באמת

געהערשט אַ קאַלעגיאַלע און משפּחה־דיקע שטימונג. ווען שיינגאַלד האָט פאַר אונז פאַרגעלייענט די קאַמעדיע און אַלס רעזשיסאָר איינגעטיילט די ראַלן, האָט זיך ביט געוויזן קיין שום קנאה, וואָס דווקא מיר איז צוגעטיילט געוואָרן די הויפּט־ראַלע, די באַרימטע ראַטשילד־מאַמע גדולה.

ס'איז דערביי צוגעקומען נאָך אַן עלעמענט וואָס האָט אונז אַלעמען נאָך מער צוגעזאָגט, אַז אונזער פאַרווך וועט זיין אַ גרויסער דערפאַלג. שיינגאַלד האָט אונז געמאָלדן, אַז דער באַרימטער ענגליש־אידישער קאַמיקער און זינגער דזשאָרדזש דזשעסעל זעט אַזוי פיל מעגלעכקייטן אין דער קאַמבינאַציע, אַז ער האָט זיך אונטערגענומען די אויפפירונג צו פינאַנסירן. האָט עס באמת אַראָפּגעשיינט פון קעפלעך אין די ענגלישע צייטונגען — "Ten Adlers Play 5 Frankfurters" (צען אַדלערס שפּילן 5 פּראַנקפורטערס), און ס'האָט אימפּאַנירט די פּראַגראַם וואָס האָט זיך געלייענט: גדולה — צילי אַדלער; דזשעיקאַב — לוטהער אַדלער; אַנשל — אַדאַלף אַדלער; קאַרל — אוירווינג אַדלער; שאַרלאַט — דזשוליאַ אַדלער; דיוק אַזו טאונות — טשאַרלס אַדלער; קאַונטעס — עוועלין פּערל אַדלער; דאָטשעס פון קלאָוסטאַן — מאַדאַם סאַראַ אַדלער; סאַלאַמאַן — דזשאָזעף שיינגאַלד.

געשפּילט האָבן מיר אין דעם טעאַטער ניו יאָרקער, אויף באַדוועי. איז דער אויפטו פון אַלעמען געלויבט געוואָרן, סיי אין דער אידישער, סיי אין דער ענגלישער פּרעסע. צו מיין באַדויערן מוז איך אָבער זאָגן, אַז דווקא די ענגלישע צייטונגען האָבן מיט מער סענטימענטן אונטערגע־שטראַכן די קאַמבינאַציע וואָס די גרויסע באַרימטע ראַטשילד־משפּחה ווערט אויפּגעלעבט אויף דער בינע פון דער גרויסער באַרימטער אַדלער־משפּחה.

ס'איז ביז היינט מיר שווער צו באַשטימען, פאַרוואָס די קאַמבינאַציע אין וועלכער אַלע אַן אויסנאַם האָבן געזען אַזוי פיל מעגלעכקייטן, אַז אַט די קאַמבינאַציע האָט גיט געהאַט דעם געהעריקן דערפאַלג. ס'קען זיין, אַז איך דאַרף זיך פּילן טיילווייז שולדיק קעגן די אַדלערס. ווען שיינגאַלד האָט אונז פאַרגעלייגט דעם פּלאַן, זיינען עטלעכע פון אונז געווען מיט דער מיינונג, אַז די פאַרשטעלונג זאָל געשפּילט ווערן אין ענגליש. עס איז אַ ברייטערער פּעלד, גרעסערע מעגלעכקייטן. איך בין באַשטאַנען, אַז מיר מוזן עס טאָן אין אידיש. מיין נאַטירלעכער אינסטינקט, האָב איך גע'טענה'ט, זאָגט מיר אונטער, אַז סיי די אַדלערס, סיי די ראַטשילדס זיינען אידישער אייגנטום. דער סענטימענט קען דערביי זיין נאָר אין דער אידישער שפּראַך. קען זיין, אַז מיין אינסטינקט האָט מיך און אונז אַלעמען אָפּגענאַרט. אַדער אַפּשר איז דער טעאַטער "ניו־יאָרקער" געווען צו־ווייט פאַר אידישע טעאַטער־

גייער פון יענער צייט, אזש אין די 50 קער גאסן און 8טע עוועניו. ס'זיינען ארויסגעזאגט געווארן א סך גוטע מיינונגען סיי וועגן אויפטו, סיי וועגן שפילן. אודאי האָב איך געקראָגן אַן אַ שיר וואָגיקע קאָמפּלימענטן. עס רייצט מיך אָבער ניט זיך איצט מיט זיי צו באַרימען.

מיט גאַנצע פינף יאָר שפּעטער האָט זיך ווידער באַוווּן אַ פּאַרזוך עפעס צו טאָן כדי אָפּצושטעלן די ירידה פון אונזער אידיש טעאַטער. מיין מאָן, דזשעק קאָן, פאַר וועמען, ווי איר ווייסט שוין, אידיש טעאַטער איז געווען אַ טייל פון זיין לעבן, האָט זיך אָנגעשלאָגן אויף אַ פּלאַן, ווי אזוי צו מאַכן אַ פּאַרזוך אויפצולעבן דעם אינטערעס פון אידישן עולם צו אידיש טעאַטער. דאָס איז געווען שוין כמעט סוף זומער פון 1943. ער האָט צו-זאַמענגערופן די פּאָלגענדיקע שוישפּילער: יעקב בן-עמי, בערשאַ גערסטין, פרענציס אַדלער, מישאַ און לואיס גערמאַן, מנחם רובין, מאַקס באַזשיק און מיר, און אונז פּאַרגעלייגט אַ פּלאַן. שוין דער פּאַקט אַליין, וואָס סוף זומער זיינען נאָך די אַלע שוישפּילער, מיך אַריינגערעכנט געווען פריי, ניט געווען אין ערגעץ אַנגאַזשירט — קיין טעאַטער האָט קיין אָרט ניט געהאַט, זיך ניט גענויטיקט אין אַזעלכע ריזיקע כוחות ווי איך האָב דאָ אויבן אויסגערעכנט, — אַט דער פּאַקט אַליין, דוכט מיר, זאָגט עדות וועגן דעם מורא'דיקן גאַלאַפּ מיט וועלכן דאָס אידישע טעאַטער איז געלאָפּן באַרג-אַראָפּ.

מיין דזשעק האָט אונז פּאַרגעלייגט, אַז מיר זאָלן אויף אַ קאָאָפּעראַטיוון אופן זיך אַרגאַניזירן, איינשטודירן גאַרדינ'ס „גאַט, מענטש און טייוול“ און פאַרן איבער אַמעריקע. זיין טעאַטער-אינסטיטוט האָט אים דיקטירט, אַז גראַדינ'ס שטאַרקע סאַציאַלע אידישע דראַמע, געשפּילט פון לויטער ערשט-קלאַסיקע שוישפּילער, כמעט די סאַמע סמעטענע פון דער אידישער טעאַטער-פּראַפעסיע, וועט מוזן אויפוועקן ביים עולם זיינע סענטימענטן. ער האָט שטאַרק געגלויבט, אַז אַמעריקע פאַרמאָגט נאָך זייער אַ סך אידן וועמען עס גייט אָן אמת-אידיש טעאַטער.

איז, הפנים, טיף אין די הערצער פון יעדן איינעם פון יענער אויסערגע-וויינלעכער גרופע שוישפּילער געלעגן די זאָרג פאַר דער טרויעריקער לאַגע פון אידישן טעאַטער. אַלע האָבן דערפּילט, אַז דער פּלאַן האָט גרויסע מעג-לעכקייטן, און דער גרויסער נס איז געשען. עס זיינען מיטאַמאַל ביי אַט די אַלע פּירנדיקע שוישפּילער אַוועקגעפּאַלן צוויי שוואַכקייטן מיט וועלכע סטאַר-שוישפּילער זיינען געווען געשטראַפּט: ערשטנס, די מיינונג, אַז גלייכע קאָאָפּעראַטיווע פּאַרדינסטן קענען זיי, חלילה, פינאַנציעל קרוודען; דאַן, די צווייטע, גרעסערע מורא, אַז ניט זיי וועט אָנקומען צו שפּילן די הויפּט-ראַל. אַלע האָבן מיט באַגייסטערונג זיך אַריינגעוואָרפּן אין דער אַרבעט.

די קאאפעראטיווע סרופע פון „נאט. מענטש און טייל“ מיט ראובן גוסקין — פארוואלטער פון דער יוניאן

דארף איך אייך ניט זאָגן, אַז יעדער איינער פון אונז איז געווען דורך-
און-דורך באַקאַנט מיט יעדן וואָרט פון דער פּיעסע, מיט יעדער ראַלע,
מיט יעדן כאַראַקטער. מיט אויסערגעוויינלעך-קאַלעגיאַלער און חבֿר'ישער
באַציאונג און גלייכצייטיק מיט אַ געוויסן דרך-אָרץ, איז איינשטימיק באַ-
שטימט געוואָרן בן-עמי אַלס רעזשיסאָר, ווי אויך דאָס איינטיילן פון די
ראַלן. איך האָב נאָך קיינמאַל אין מיין גאַנצער טעאַטער-קאַריערע ניט
געפילט אַזאַ אויפריכטיקע צופרידנקייט פון איינעם מיטן צווייטן.

גאַר אַן אַ שוועריקייטן זיינען די ראַלן באַשטימט געוואָרן: אַלס הער-
שעלע דובראַוונער — יעקב בן-עמי; פּעסעניו — בערטאַ גערסטין; פּרייעניו
— פּרענציס אַדלער; ציפּעניו — צילי אַדלער; לייזער בּדחן — מאַקס
באַזשיק; כאַצקל דראַכמע — מישאַ גערמאַן; דאַבע — לוי גערמאַן; אוריאל
מזיק — מנחם רובין. פאַר דער ראַלע פון מאַטעלע איז אָנגעשטעלט גע-
וואָרן דער טאַלאַנטירטער יונגער שוישפּילער, יצחק רויטבלום. האָבן מיר
מיט גרויס חשק און כּמעט מיט יום-טובֿ'דיקער שטימונג איינשטודירט
די פּיעסע. יעדער דעטאַל, יעדע באַוועגונג איז אָפּגעהיט געוואָרן מיט דער
גרעסטער פּינקטלעכקייט און מיט דער שטרענגסטער דיסציפּלין.

געדענק איך מיט וואָס פאַר אַ שווערע הערצער מיר זיינען געגאַנגען
פון אונזער האַטעל צום טעאַטער אין מאַנטרעאַל. די שטאַט איז געווען
באַגראָבן אין טיפּן שניי. מיר האָבן זיך ממש געהאַלטן ביי די הענט צו קענען
בשלום דורכבראַדיען די בערג שניי. קיין טעקסיס, קיין טראַמווייען זיינען
ניט געפאַרן. מיר זיינען געווען זיכער, אַז דאָס טעאַטער וועט זיין ליידיק.
איז אונז ביז היינט ניט פאַרשטענדלעך ווי אַזוי דער עולם איז געקומען.

דאָס טעאַטער איז בוכשטעבלעך געווען איבערגעפּאַקט. אונזער גאַנצער
טור פון 13-14 וואָכן איז געווען איין גרויסער טריאומף. מ'האַט ממש
געזען די אויפלעבונג, די גוואַלדיקע באַניאונג וואָס דער עולם האָט געפילט
אין טעאַטער. מיר האָבן געשעפּט כּבוד און געלט מיט דער פּולער האַנט.

בלייבט נאָך אַלץ די אַלטע קשיא: פאַרוואָס איז פון דעם אויך גאַרניט
געוואָרן? מען האָט זיך ניט געקענט פאַרשטענדיקן וועגן דעם אויסוואַל
פון אַ צווייטער פּיעסע, סיי פון אַלטן רעפּערטואַר, סיי פון די ניי-געשריבענע
פּיעסן. די גיסנטיקע צייט איז פאַרשפּילט געוואָרן. ווי גייט דער געלונגענער
אַמעריקאַנער אויסדרוק — „ווי מיסד דהי באַס!“ (מיר האָבן פאַרשעפּטיקט
דיבאַן).

איך ווייס ניט, צי יעדער איינער וואָס דערציילט זכרונות, וואָס גיט איבער די געשיכטע פון זיין לעבן, פילט אַזוי ווי איך פיל אַצינד. קומענדיק נאָענט צום סוף פון מיין דערציילן, ווער איך באַהערשט פון פיינלעכע געפילן, אַזוי ווי איך וואָלט זיך געשיידט מיט מיין אייגן לעבן. און אַודאי איז דאָך דאָס אַ געזעץ פון דער נאַטור, אַז דאָ מוזן איינגעפלאַכטן ווערן פאַרגאַנגענע לעבנס פון אייגענע, פון נאָענטסטע, פון ליבסטע. וועט איר מיר דערפאַר מוחל זיין וואָס אין אַט די לעצטע קאַפיטלען וועט זיך אַפט אַריינרייסן אַ געפיל פון טרויער.

נאָך דעם טריאומף-טור פון אונזער קאַאָפּעראַטיווער טרופע מיט „גאַט, מענטש און טייוול“, האָט מיך באַגעגנט אַ שווערע טראַגישע פּאַסירונג אין מיין קליינער ענגער משפּחה. אין אויגוסט, 1944, איז נאָך אַ שווערער קראַנקייט געשטאַרבן מיין שוואַגער, דער געניאַלער לודוויג זאַק, קוים אין 49טן יאָר פון זיין לעבן. זיין פּריציפּטיקער טויט האָט מיך שטאַרק צע־טרייסלט. זיין גאַנץ לעבן, זיין טעאַטער־לעבן, וואָס איז דורכגעאַנגען פאַר מיינע אויגן, האָט ביי מיר אַרויסגערופן אַ ים מיט אַלערליי געפילן. זאַק איז געווען געבענטשט מיט דעם אמת'ן פונק פון געניאַליטעט און דאָך האָט ער אים אַזוי אַפט צע־פּטר'ט אויף נישטיקע דערגרייכונגען. איך האָב אַפט געהאַט דעם געפיל, שפּילנדיק מיט אים, אַז ער שפּילט צו־להכעיס, קעגן זיך אַליין, קעגן זיין געניאַלן טאַלאַנט און קעגן אונז אַלעמען. ערגעץ, נאָך גאַר אין אַנהויבן פון זיין פּיל־צוואַנגנדיקער קאַריערע, האָט זיך צו אים צוגעקלעפט אַ געוויסער ציניזם פון וועלכן ער האָט ניט געקענט, און אפשר ניט געוואָלט, זיך באַפּרייען.

צוויי יאָר שפּעטער, אין פעברואַר 1946, האָב איך געליטן נאָך אַ גרע־סערן פאַרלוסט. מיין מאַמע, דיינע פיינמאַן, איז געשטאַרבן. איז דאָס אויך אַ רעטעניש וואָס איז שווער צו פאַרטייטשן מיט דער געזונטער לאַגיק. דער טויט פון אַזעלכע נאָענטע, מעג ער קומען אין טיפן עלטער, מעג ער באַפּרייען פון לאַנגע, שווערע פיזישע יסורים און ליידן, צעטרייסלט אונז. מיר ווערן דערשיטערט פון עצם טויט. מיין מאַמע איז, חוץ מיין קינד זעליק'ל, געווען דער ליבסטער מענטש וואָס איך האָב אין מיין לעבן געהאַט. אפשר האָט איר דאָס פון מיין דערציילן שוין אַליין אַרויס־גענומען. איר גרויסקייט אַלס שוישפּילערין, איר איידעלעך, פיינער כאַ־ראַקטער, איר אַפענער, קלאַרער בליק אויפן לעבן, איר גרויסע, טראַגישע ליבע צו מיין טאַטן, יעקב פ. אַדלער — דאָס אַלץ צוזאַמען, האָט מיין מאַמעס פּערזענלעכקייט טיף אַריינגעוואַרצלט אין מיין באַוואוסטזיין, אין

מיין לעבן, אין מיין טראַכטן, אין מיין אַטעמען. די לעצטע צוויי־דריי יאָר פון איר לעבן, זיינען פאַר איר געווען אַ שווערע משא. אויסגעוועפט האָט זיך דער שאַרפער מוח אירער, זי האָט אָפט אַרויסגעוויזן כמעט קינדישע געדאַנקען. איך פלעג אַזוי מורא'דיק ליידן זעענדיק ווי מיין גרויסע מאַמע ווערט־ניט, פאַרשווינדט. און דאָך האָט דער עצם טויט אירער מיך מורא'דיק צעטרייסלט.

איך האָב טיילווייז געפילט אַ געוויסע טרייסט פון דעם ווי מיין מאַמעס טויט איז אויפגענומען געוואָרן אין דער עפנטלעכקייט. איך זאָג עס דערפאַר, ווייל מיין מאַמע האָט אַ צאָל יאָרן פאַר איר טויט אין אַמעריקאַנער אידישן טעאַטער ניט געשיינט. זי האָט יענע יאָרן געקיניגט אין לאַנדאָן. און מיר ווייסן זייער גוט ווי שנעל אַ שוישפילער ווערט פאַרגעסן. האָב איך, ווי געזאָגט, דערפאַר געהאַט די גרויסע טרייסט וואָס אין דער פּרעסע דאָ האָט איר טויט אַרויסגערופן אַ סך אויסדרוק, צופעליק זיינען אין יענע וואָכן געשטאַרבן צוויי גאָר גרויסע, וועלט־באַרימטע טעאַטער־קינסט־לער, דער ענגלישער שוישפילער דזשאָדזש אַרליס און איוואַן מאַסוווין, דער גרויסער רוסישער שוישפילער. זיינען אין די אַפּשאַצונגען געמאַכט געוואָרן פאַרגלייכן. הוץ אירע גרויסע פאַרדינסטן אַלס שוישפילערין, איז אין די בעקראַלאַגן אונטערשטראַכן געוואָרן איר איידעלע פּערזענלעכקייט און געזונטע לאַגיק.

עס איז טיילווייז צוליב מיין מאַמישער שוואַכקייט און אפּשר אויך באַוואונדערונג פאַר מיין מאַמען, וואָס איך וויל דאָ פאַרצייענען פאַלגענ־דיקן עפיזאָד:

דאָס איז געווען ווען זי האָט געקראָגן איר ערשטע האַרץ־אַטאַקע, מער ווי אַ יאָר פאַר איר טויט. מיין זעליק'ל איז דאָן געווען אַן „אינטוירן" אין בית־ישראל האַספּיטאַל. ער האָט פון איר וואוינונג אין די בראַנקס זי גענומען אין אַן אַמבולאַנס צו זיך אין שפּיטאַל. פון יענער רייע אין אַמ־בולאַנס האָבן מיר דערציילט ביידע, סיי די מאַמע, סיי זעליק.

די מאַמע האָט מיר געזאָגט: „אוי, צילי, ווען איך בין געלעגן אין אַמבולאַנס און זעליק'ל איז געזעסן לעבן מיר אין זיין ווייסן יוניפּאָרם און געהאַלטן מיין האַנט, איז קוקנדיק אויף אים, מיר ממש צוגעקומען אַ שטיק געזונט — מיין אייניקל ראַטעוועט מיך“.

זעליק האָט מיר געזאָגט: „זי האָט אין אַמבולאַנס אויף מיר געקוקט מיט אויגן וואָס האָבן אויסגעדריקט אַזוי פּיל נחת, אַזוי פּיל באַפּרידיקונג, אַז אויב איך וועל אין מיין גאַנצער דאַקטאַרשער קאַריערע מער גאַרניט דערגרייכן, וועט אַט יענער מאַמענט וואָס האָט מיין ליבער באַבען געגעבן

אזוי פיל צופרידנקייט מיר שוין האָבן באַצאָלט פאַר מיין אַרבעט צו ווערן אַ דאָקטאָר.

אין מיין דערציילן האָט מיין משפּחה־פּלאַנטער פּאַרנומען אַ היפּשן אָרט, און כמעט שטענדיק אַרויסגערוּפּן ניט ווייניק טרויער און גאַנץ אָפט טרערן. וויל איך דאָ, כמעט צום סוף פון מיין דערציילן, אויך פאַרציילענען אַ פאַר פּריילעכע מאַמענטן, וועלכע זיינען אַ דירעקטער רעזולטאַט פון דעם משפּחה־פּלאַנטער מיינעם.

מיין זון איז געבוירן געוואָרן, געוואַקסן און געמאַכט אַלע זיינע דער־גרייכונגען אַלס זעליק פּריד. ווייסן עס זייער ווייניק מענטשן אויסער דער פּראָפּעסיע, אַז דר. סעלווין פּריד איז מיין זון. זיינען אַרום דעם דאָ עטלעכע זייער טשיקאַווע, כמעט אומגלויבלעכע געשעענישן. אַ געוויסע צייט אין אָנהויב פון זיין מעדיצינישער קאַריערע, איז ער געווען דער דאָקטאָר פאַר אַלע אָנגעשטעלטע אין גימבעל'ס דעפּאַרטמענט־סטאָר. האָט זיך אזוי געמאַכט, אַז איינער פון די יונגע בחורים האָט געדאַרפט אָפּערירט ווערן. ווען יענער האָט עס דערציילט זיין מאַמען, אַ אידישע פּרוי אין בראַנזוויל, איז זי געוואָרן אַ פאַרציטערטע — סטייטש, שוין אַן אָפּעראַציע? ווער האָט עס באַשלאָסן? ווער איז דער דאָקטאָר? דער זון האָט איר געזאָגט אַז דער דאָקטאָר הייסט פּריד.

זי האָט זיך גלייך טעלעפּאָניש געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט דעם הויפט פון איר זונס אָפּטיילונג און אים באַוואַרפן מיט אַלערליי פּראַגן. ערשט באַך אַ לאַנגן טעלעפּאָן־געשפּרעך, האָט זי אים געלאָזט וויסן, אַז זי וויל זיך מיט אים דורכריידן פּערזענלעך. זי איז געקומען. זי האָט פאַר אים אויסגעגאַסן איר גאַנצע מאַמישע געטריישאַפט און זאָרג. זי מוז וויסן ווער איז דער דאָקטאָר, צי איז ער גרויס גענוג, אַז זי זאָל אים געטרויען איר אויג אין קאַפּ, וואָס פאַר אַ רעפּוטאַציע האָט ער אַלס דאָקטאָר. יענער האָט זיך געפונען פאַרלוירן פון די אַלע פּראַגן. ער ווייסט נאָר, אַז ער איז אַ יונגער דאָקטאָר מיט אַ גוטער רעפּוטאַציע. פאַר דער ציטערדיקער מאַמע איז עס, הפּנים, ניט געווען גענוג. זי האָט אַלץ גערעדט, גע'טענה'ט און געפּאָדערט. אין די אומגעדולדיקע עטנפּערס פון דעם פאַרוואַלטער, אַ אידישער מיטליאַריקער מענטש, איז אַרויסגעקומען, אַז דער דר. סעלווין פּריד איז דער זון פון צילי אַדלער. דער מוטערס אויגן האָבן ממש אויפ־געלויכטן און אַ גליקלעכע, אַ טריאומפּירנדיקע איז זי ערשט באַפּאַלן דעם פאַרוואַלטער: „פאַרוואָס האָט איר עס מיר באַלד ניט געזאָגט? איר וואַלט דאָך מיר פאַרשפּאַרט דאָס שלעפּן זיך אַזש פון בראַנזוויל צו אייך. אַז צילי אַדלער איז זיין מאַמע, קען איך אים געטרויען מיין קינד“.

און כדי איר זאלט ניט מיינען, אז אזא געפיל קען בלויז זיין ביי א מאמען אין בראנזוויל, מוז איך אייך דערציילן נאך א געשעעניש:

דער הויפט־ספעציאליסט אין דער יוראלאגישער אפטיילונג אין בית־ ישראל האָספיטאַל איז געווען דער באַרימטער פראַפעסאָר ווילהעלם. מיין זעליק איז געווען זיין וויכטיקסטער געהילף און זייער אָפט אים פאַרטראַטן אפילו אין גאָר קאָמפּליצירטע אָפּעראַציעס. האָט זיך אזוי געמאַכט, אז אַן עלטערער איד איז געלעגן אין שפיטאַל דאָרט, וואָרטנדיק אויף אַן אָפּעראַציע וואָס ווילהעלם האָט געדאַרפט דורכפירן. און ס'איז געשען, אז דער דר. ווילהעלם איז אַליין פּלוצלונג קראַנק געוואָרן און האָט געמוזט אוועקפאַרן קיין פּלאַרידאָ, און אויף זעליק'לען איז אַרויפגעלייגט געוואָרן דאָס דורכפירן פון דער אָפּעראַציע. זעליק האָט געפונען פאַר נויטיק דעם פאַציענט צו מעלדן וואָס ס'איז געשען און פאַרזיכערט דעם אידן, אז אויב ער האָט ניט דעם נויטיקן צוטרוי צו אים, וועט ער זיך ניט פילן, חלילה, באַליידיקט, אויב ער וויל אַן אַנדער ספעציאליסט אויף ווילהעלם'ס אָרט. דער איד איז געוואָרן שטאַרק באַאומרואיקט פון די נייעס. ער האָט פאַר־לוירן געקוקט אויף זעליק'לען: „ניט איך קען אייך, ניט איך האָב געהערט פון אייך, און אוודאי בין איך זייער פאַרצווייפלט פון דער סיטואַציע“.

אים צו באַרואיקן האָט זעליק געזאָגט: „איר האָט צייט ביז מאַרגן. טראַכט זיך דורך. רעדט זיך דורך מיט אייער משפּחה און פריינט. איר וועט מיר מאַרגן געבן אייער באַשלוס“.

ווען זעליק איז אויף מאַרגן פרי אַריינגעקומען צום אידן אין צימער, האָט דער איד אַ שמייכלענדיקער מיט פאַרשנדיקע בליקן געקוקט אויף אים: „איר זייט ציילי אַדלער'ס זון, דאָס איז פאַר מיר די בעסטע גאַראַנטיע. איך האָב צו אייך דעם גרעסטן צוטרוי“.

אַזעלכע עפיזאָדן זיינען דאָ אַ סך.

ווען זעליק האָט עס מיר דערציילט, האָט ער מיר געזאָגט: „מיר דאַכט, מאַמע, אז חוץ מיט דיינע אַלע קינסטלערישע דערגרייכונגען, דאַרפסטו זיך פילן גליקלעך וואָס מענטשן האָבן צו דיר אזאָ אויסערגעוויינלעכן צוטרוי. אַט שטעל זיך פאַר: בלויז דיין נאָמען האָט פאַר געוויסע מענטשן מער ווערט ווי אַלע מיינע אוניווערזיטעטן, אַלע מיינע דערפאַרונגען און דערגרייכונגען אין מאַאונט סיני און בית־ישראל שפיטאַלן. בלויז דאָס וואָס איך בין דיין זון, איז ביי מענטשן גענוג זיך איבערצוגעבן אין מיינע הענט אַלס כירורג. דו טאַרסט, מאַמע, קיינמאַל ניט באַקלאַגן זיך אויף דיין ביטערן מזל אַלס שווישפּילעריין. איך וועל זיך שעצן גליקלעך אויב איך וועל קע־

נען מיינע קינדער איבערלאָזן אַזאָ רעפּוטאַציע, אַזאָ נאָמען, אַזאָ ירושה. זייער אָפט אין אַזעלכע פּאַלן טו איך שטילערהייט תפילה איך זאָל קיינמאַל ניט געשטעלט ווערן אין דער לאַגע, אַז איך זאָל, חלילה, מיט מיינע מעדי-צינישע דערגרייכונגען פאַרשעמען מיין רעפּוטאַציע און דעם צוטרוי וואָס מענטשן האָבן צו דיין נאָמען".

איך וועל דאָ פאַרצייענען נאָך איין דערפאַרונג מיינע אין מיין קאַריערע. דעם סעזאָן 1945-1946 בין איך אַרומגעפאַרן אין די אַמעריקאַנער מיליטע-רישע קעמפּס, געשיקט אַהינצו דורך דער „אידישער וועלפּעיר באַאַרד". מיין פּראָגראַם איז געווען אַ געמישטע, פון אידישע און ענגלישע נומערן. דערמאָן איך דאַס ניט ווייל איך וויל זיך באַרימען מיט מיינע דערפאַלגן פאַר אידישע אַמעריקאַנער סאַלדאַטן, איך וויל דאָ אָבער פאַרצייענען אַ קוריאָו.

מיר איז אויסגעקומען אויפצוטרעטן אין אַ קעמפּ ניט ווייט פון אַ גרויסער שטאָט. יענער קעמפּ האָט געהאַט גאַר אַ היפשע צאָל אידישע סאַלדאַטן. אָבער דווקא פאַר יענעם אַוונט פון מיין אויפטריט האָבן אַ סך אידישע סאַלדאַטן געקראָגן סוף-וואָך אורלויב און זיינען אַוועק אין דער גרויסער שטאָט, אַזוי אַז מיינע צושויער זיינען געווען מער ווי 90 פּראָצענט גוי'אישע סאַלדאַטן. דער טשעפּליין האָט מיך געראַטן, איך זאָל אין מיין פּראָגראַם געבן בלויז ענגלישע נומערן. מיך האָט אָבער גערייצט סיי די באַרעכטיקונג ווי אַ שליח פון דער אידישער וועלפּעיר באַאַרד, סיי ווי איינע וואָס האָט ליב אידיש, צו געבן כאַטש איין אידישן נומער, און אַלס דעם לעצטן נומער האָבן איך אַנאַנסירט מאַני לייב'ס „דער פרעמדער".

איך האָב זיי אין ענגליש פּריער פאַרטייטשט און אויפגעקלערט דעם אינהאַלט פון דער פּאָעמע און דעם געדאַנק פון אליהו הנביא. האָבן זיך די שקצים געמאַכט זייער באַקוועם אויף זייערע ערטער און זיך צוגעגרייט „איבערצוקומען" דעם נומער. איך, פון מיין זייט, בין גרייט געווען אַז אַ סך, אפשר די מערסטע, אויב ניט אַלע, וועלן פאַרלאָזן דעם זאָל אין מיטן דעם נומער. געשען איז אָבער גאַר עפעס אַנדערש. זיי האָבן מיט אינטערעס נאָכגעפּאַלגט מיינע רייד און באַוועגונגען, ביסלעכווייז האָבן זיי זיך פון זייערע לויזע און צעשפּרייטע פּאַזיציעס אויסגעגלייכט און זייער אויפ-מערקזאַם זיך צוגעהערט.

קען איך אייך זאָגן זייער אויפריכטיק, אַז איך געדענק ניט ווען איך האָב געקראָגן אַזאָ שטורעמישע אַוואַציע נאָך מאַני לייב'ס „דער פרעמדער". איך האָב מיין ציל דערגרייכט.

באטש איך האלט ערשט ביי 1946. גאנצע דרייצן יאָר צוריק, איז אָבער וואָס שייך מיין קאַריערע דאָן געווען דער לעצטער וויכטיקער עטאַפּ. יענעם זומער 1946 האָב איך פאַרבראַכט אין מאַנטיסעלאָ, ביי דוד און ראַיאַ מעדאַף אין זייער זומער־פּלאַץ. איך האָב זיך, אַזוי צו זאָגן, אויסגערוט פון מיין טור אין די מיליטערישע קעמפּס איבער דער ברייט און לענג פון אַמעריקע. מיין טעאַטער־פּונק האָט נאָך אַלץ געצאַנקט אין מיר, און איך האָב מיט פאַרצווייפלונג געהאַפּט, אַז קאַנצערטן וועלן ניט בלייבן דער הויך־פּונקט פון מיין ווייטערדיקער קאַריערע. האָב איך מיט מיין דזשעק'ן זיך ווי ווייט מעגלעך געלאָזט וואוילגיין און הנאה געהאַט פון דער שיינער נאַטור אין די קעטסקיל בערג, און די אַלע „אַנציענדיקע באַקוועמלעכקייטן פון אַ „קאָך־אַליין“ וואַקאַציע...“

אָבער פון דער העלער הויט איז געשען עפּעס, וואָס נאָר אַ דיכטערישע פּאַנטאַזיע האָט געקענט אויסטראַכטן. אָבער אַזוי איז דאָס געשען. אין אַ פּרימאַרגן אַזאַ האָט מען פּלוצלונג מיך גערופן צום טעלעפּאָן. ווען איך האָב געענטפּערט, הער איך פון טעלעפּאָן־רערל: „איז דאָס צילי אַדלער? דאָס רעדט בען העכט“.

— „וועלכער בען העכט?“

— „בען העכט דער שרייבער“.

איך בין זיכער געווען אַז עמעצער שפּילט מיט מיר אַ שפּיצל. זאָג איך זיך גאַנץ געמיטלעך:

„אַ, דאָס איז הייסט עס, דער בען העכט? ... אויב אַזוי, רעדט צו אייך

סאַראַ בערנהאַרדט אַליין!...“

אַ ברוסטיקער געלעכטער האָט זיך דערהערט פון רערל:

„שפּאַס אָן אַ זייט, איך בין בען העכט. הערט, צילי אַדלער, מיר קלייבן

זיך מיט מיינער אָן אויפּפירונג אויף בראַדוועי מיט פּאָול מוני. ער וויל אייך אַלס זיין מיטשפּילערין. אָט איז פּאָול, ער וויל צו אייך ריידין“.

און איידער איך בין צו זיך געקומען פון איבעראַשונג, דערהער איך פּאָול מוני'ס וואַרעמען „העלאָ, צילי!...“ און עפּעס ווי אין חלום הער איך אים ריידין פון דער געפּלאַנטער אויפּפירונג פון בען העכט'ס „עי פּלעג איז באַרן“ (אַ פּאָן איז אויפּגעקומען), און צי איז מעגלעך אַז איך זאָל מאַרגן איינס אַזייגער, קומען קיין ניו יאָרק, זיך טרעפּן מיט זיי, איך האָב געענטפּערט אַז איך וועל דאָרט זיין, אָבער איך פאַרזיכער אייך, אַז ווען איך האָב שוין אויפּגעהאַנגען דאָס רערל, בין איך נאָך אַלץ צו זיך ניט געקומען, און ווי אַ צעמישטע געשטאַנען ביים טעלעפּאָן. די עטלעכע שוכנים מעדאַפּ'ס האָבן מיר אַרומגערינגלט און ווען זיי האָבן זיך איבערציגט, אַז דאָס האָט

טאקע פאָל מוני גערעדט צו מיר, איז איינע מיט שייגענדיקע אויגן צו-
געלאָפן און געקושט דעם טעלעפאָן דורך וועלכן מוני'ס קול איז גאַר-וואָס
דורכגעגאַנגען. אָט די סצענע, אפשר מער ווי אַלץ, האָט מיך אויפגעוועקט
פון מיין צעמישעניש.

אויף מאָרגן, צו דער באַשטימטער צייט, האָב איך זיך באַגעגנט מיט
פאָל מוני, בען העכט, מאַרלאַן ברענדאָ קווענטין רעינאָלדס און מיין ברודער
לוטהער אַדלער. בען העכט'ס ערשטע ווערטער זיינען געווען: „האָב טענות
צו פאָל מוני. מיר האָבן אים געגעבן אַ צעטל פון די גרעסטע סטאַרס פון
בראַדוועי און האַליוואוד, איז ער באַשטאַנען אָז ער וויל דיך“.

מיר האָבן אָנגעהויבן ליינענען פון טעקסט. ווען עס איז געקומען צו
מיינער אַ סצענע וואָס באַשטייט מער אין מימיק ווי אין ווערטער. ס'איז
אַ סצענע וואָס שפילט זיך אָפּ מער אין דער פאַנטאַזיע, אין זכרון פון דער
אַלטער פרוי, דערמאָנענדיק זיך ווי זי באַגעגנט אירע קינדער און פריינט
וואָס קומען צו איר פרייטיק צו נאַכטס אויף וועטשערע. אין די פאַר מינוט
וואָס איך האָב געלייענט איז בען העכט אויף אַ מינוט ניט רואיק געבליבן.
אין זיין קוקן אויף מוני'ן האָט מען דייטלעך געקענט זען, אָז ער שטימט-
אין מיט זיין אויסוואָל.

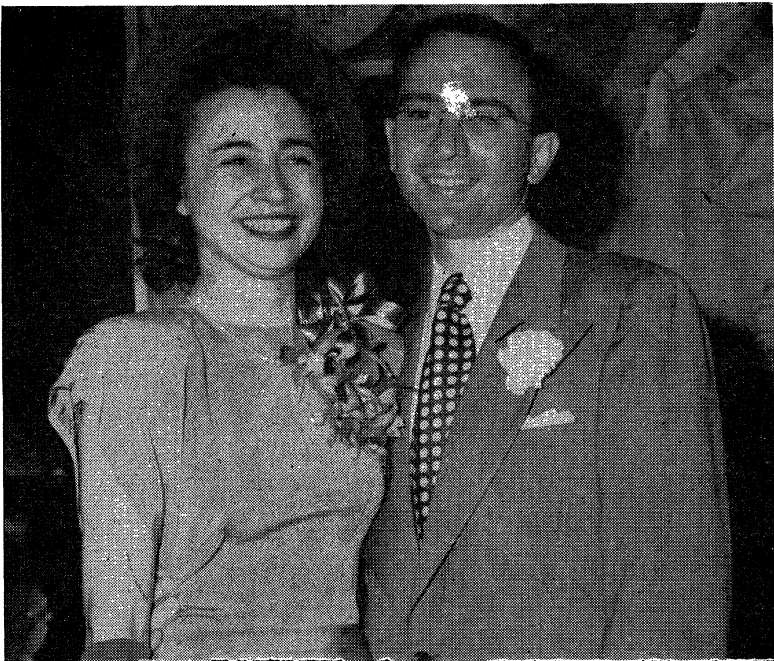
עס האָבן זיך אָנגעהויבן די פראָבען אונטער דער רעזשי פון מיין
ברודער לוטהער. די אויפפירונג איז געפלאַנט געוואָרן בלויז פאַר פיר וואָכן.
אַבער הפנים אָז דער גורל האָט אַזוי געוואָלט, אָז דער לעצטער עטאַפּ פון
מיין לאַנג-יאַריקער קאַריערע זאָל פאַרבלייבן איינער פון מיינע ליכטיקסטע
קאַפיטלעך. דער דערפאַלג האָט זיך געצויגן אַ סך לענגער ווי די פיר וואָכן
וואָס פאָל מוני האָט צייט געהאַט דער אויפפירונג אַוועקצוגעבן. דאָן האָט
מיין ברודער לוטהער איבערגענומען מוני'ס ראָלע. אויך זיין און מאַרלאַן
ברענדאָ'ס צייט איז געווען באַגרענעצט, און יעקב בן-עמי מיט סידיני לומעט
האָבן איבערגענומען זייערע ראָלן. דאָ, אין ניו יאָרק, מיט אַ טור איבער
די גרויסע אידישע צענטערס איבערן לאַנד, האָבן מיר עס געשפילט קנאַפע
דרייסיק וואָכן. איך האָב געהאַט אָן אַ שיר שוישפילערישע פרייד און לויב-
געזאַנגען פון די וויכטיקסטע טעאַטער-קריטיקער פון אַמעריקע. וועל איך
זיך ניט אַריינלאָזן ציטירן וואָס עס איז וועגן מיר געשריבן געוואָרן. איך
קען אייך בלויז זאָגן, אָז איך האָב זיך אָנגעזעטיקט מיט קאַמפלימענטן
איבערן קאַפּ. צו קריגן אַזוי פיל אַנזען אין דער ענגלישער פרעסע אין ניו
יאָרק, שפילנדיק וויז-אָווי דעם גערסטן ליבלינג פון בראַדוועי, פאָל מוני,
איז ביי מיר געווען ביז גאַר אָנגעלעגט.

איך מוז דאָ ציטירן אַ פאַר פראַזן פון אַ בריװעלע, װאָס בען העכט האָט דורך יענע פאַרשטעלונגען מיר צוגעשיקט:

„בלויז װי אַן אויסדרוק פון מיין גרויסער דאַנקבאַרקייט צו איך, פאַר אייער װאונדערלעכער שאַפונג, גיב איך איך דאָס רעכט צו נוצן אַלץ װאָס איך געפעלט פון מיינע שריפטן. איך װעל עס האַלטן פאַר אַ כבוד װען איר װעט אין מיינע שאַפונגען געפינען אויסדרוק פאַר אייער טאַלאַנט, בען העכט“.

אַלס רעזולטאַט פון יענער ראַלע מיינער, האָב איך אַנטייל גענומען אין אַ באַרימטער מואווי צו יענער צייט, „דהי בעיקעד סיטי“ (די נאַקעטע שטאַט), אין װעלכער איך האָב אויך שטאַרק אויסגענומען.

טרעפט עס אָפט, אַז גוטס, װי חלילה שלעכטס, קומט צו מענטשן אין גרויסע פאַרציעס. האָט דער גורל יענעם יאָר, 1947, מיר אויך צוגעטיילט אַ גאַר גרויסע פּערזענלעכע פרייד — מיין זעליק'ס חתונה. דאַרף איך ניט זאָגן, אַז דערלעבן דעם איינציקן זונס חתונה איז פאַר אַ מאַמען אַ גרויסער נחת. געדענק איך, אַז אַ סך פון די חתונה־געסט, אייגענע, פריינט און קאַלעגן, האָבן באַמערקט אַז זעליק האָט אויסגעקליבן פאַר זיין אויסדערוויילטער איינע װאָס איז אין אויסזען ענלעך צו מיר. איך װויס נאָר, אַז איך בין גאַר

גליקלעך וואָס איך בין מיטאַמאַל באַגליקט געוואָרן מיט אַזאַ האַרציקער, געטרייער טאַכטער ווי עס איז מיין שנור אייריס.

און, ווי געוויינלעך אידישע שמחות, האָט אויך מיין גרעסטע שמחה אין מיר דערוועקט געפילן פון טרויער און באַדויער וואָס אַזוי פיל נאַענטע און ליבסטע, מיין זונס און מיינע, האָבן די פרייד ניט דערלעבט.

וויל איך שוין, אגב, אין דעם טרויער־טאָן דערמאָנען די לעצטע צוויי טראַגישע פאַרלוסטן פון אונזער טעאַטער־פּראָפּעסיע. אין מיין קאַריערע איז מיר קיינמאַל ניט אויסגעקומען צו שפילן מיט זיי. זייער טויט אָבער האָט מיך טיף גערירט. איז אָפּגעריסן געוואָרן אין סאַמע בלי פון זיין קאַר־יערע איינער פון די געציילטע זיילן פון בעסערן אידישן טעאַטער, דער פיינער שוישפילער און האַרציקער קאַלעגע און מענטש, גוסטאַוו בערגער. פאַרן איצטיקן אידישן טעאַטער איז דאָס אַ מוראַדיקער פאַרלוסט.

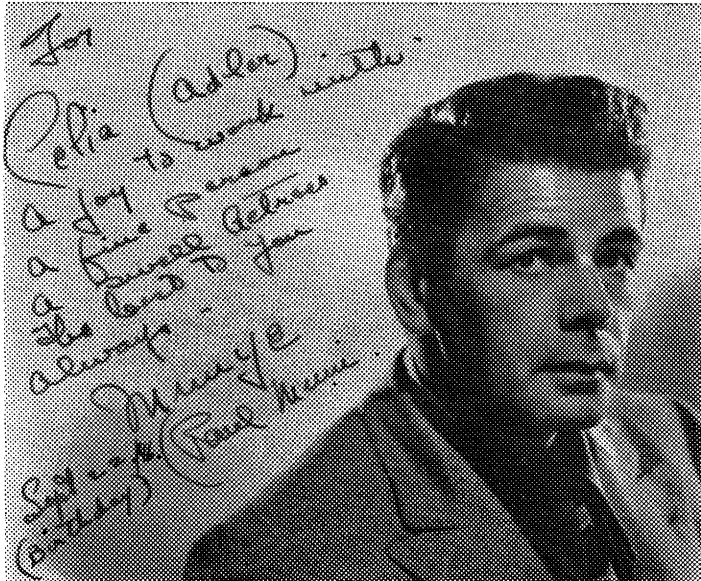
אויך איז פון אונז אַוועק דער קרעפטיקער און באַגאַבטער שוישפילער און ראַדיאָ־אַרטיסט, וויקטאָר פעקער, וואָס האָט כסדר געזוכט אויף זיין אופן צו פאַרטיפן און פאַרשענערן אידיש טעאַטער. מוז איך דאָ פאַרצייענען אַ סצענע ביי וויקטאָר פעקער'ס לוויה, וואָס האָט זיך שטאַרק אינגעקריצט אין מיין זכרון.

זיצנדיק אין אַ זייטיקן חדר'ל פון דעם „טשעפעל“, צוזאַמען מיט מיינע צוויי גוטע פריינט, מדרכי ירדני און חנה'לע סטראַמבערג, זע איך ווי עס קומט אַריין אַן עלטערער מאַן, ער בלייבט שטיין, קוקט אויף מיר אַ ווילע, און מיטאַמאַל גיט ער זיך אַ לאַז אַראָפּ אויף די קני, כאַפט אָן מיינע ביידע הענט און נעמט זיי קושן, און אַ טיף־געריטער דאַנקט ער מיר וואָס מיט מיינע זכרונות האָבן איך אין אים דערוועקט און אויפגעלעבט אַ גרויסן טייל פון זיינע אינגערע יאָרן און זיין ליבע צום טעאַטער. אַ פאַרלוירענע האָבן איך מיט אַ טרערן־פאַרשטיקט קול אַרויסגעשעפטשעט צו חנה'לען און ירדני'ן:

„גאַטעניו, וואָס פאַר אַ טייערע אידן, האַרציקע פאַלקס־מענטשן מיר פאַרמאָגן, מיט אַזוי פיל ליבע צום אידישן טעאַטער, איז ווי אַזוי־זשע איז עס מעגלעך אַז אונזער טעאַטער זאָל דערגיין צו אַזאַ ירידה?“

זינט יענעם דערפאַלג מיינעם אין 1947, אין „עי פלעג איז באַרן“, קען איך זיך ניט באַרימען אפילו מיט נאָך איין שוישפילערישער דערגרייכונג. בין איך אין מיינע קאַנצערטן־אַרויסטרעטונגען אַזש דערגאַנגען צום באַרימטן בראַדוועיער וואַדעוויל הויז, פאַלאַס טעאַטער. האָבן איך אויך געשפילט אין אַן „אַף־בראַדוועי“ טעאַטער מאַסענזאַנס באַרימטע פּיעסע, „זאַמדן פון נגב“, אונטער דער דירעקציע פון באַקאַנטן טעאַטער־אונטערנעמער ב. ראַטמאַן.

דאָס אַלץ אָבער איז בלויז געווען ווי די לעצטע אַטעם-צוגן פון מיין לאַנגער קאַריערע....

דער לויף פון לעבן, דער געיעג פון יאָרן וואָס זאָמלען זיך און לייגן זיך אָפּט שווער אויף אונזערע פלייצעס, לערנען אונז אויפצונעמען שווער-קייטן און אַנטווישונגען אין גאַנג פון די שפּעטערדיקע יאָרן. דזשעק און איך האָבן זיך אויך ביסלעכווייז צוגעוואוינט צו באַגעגענען אומפאַרמייד-לעכקייטן אַזעלכע, וואָס ווערן אַ נאַטירלעכע דערשיינונג אין לעבן פון באַיאָרנטע מענטשן, ספּעציעל שוישפילער.

האַט זיך מיין דזשעק אפילו שטאַרק געווערט... פאַר אים איז זיין צילי אַדלער גאָך אַלץ געווען די סאַמע גרעסטע, די סאַמע בעסטע, אָבער זיין קראַנקייט האָט אים ביסלעכווייז פאַרצערט, און אין מאַי, 1956, האָט ער זיך אָפּגעזעגנט מיט דער צערודערטער וועלט...

ווייסט איר שוין, אַז איך היט זיך אין מיין דערציילן פון מעלאָדראַמאַ-טישע אויסברוכן — איז עס באַמת גאָר ניט מעגלעך איבערצוגעבן דעם געפיל פון עלנד, פון הילפלעזיקייט וואָס האָט מיך באַהערשט. עפעס אַזאָ ליידיקייט, אַ שרעק צו זיין אַליין...

וויל איך דאָ ווידער אונטערשטרייכן, אַז טראַץ מיינע ביזע טענות און ביטערע קריוודעס, וואָס האָבן זיך ביי מיר אָנגעקליבן אין שווערן גאַנג פון מיין לעבן, סיי אַ דאַנק מיין משפּחה-פּלאַנטער, סיי פון די בייזוויליקע שטרויכלונגען אויפן וועג צו מיין קאַריערע, בין איך געווען מזל'דיק אַפֿ-צושפּאַרן אמת'ע און געטרייע גוטע פּריינט.

האַט זיך אַזוי געמאַכט, אַז ניט לאַנג נאָך מיין דזשעק'ס טויט, האָט מיינע אַ גוטע חבר'טע, פעני סעמעלסאָן, זיך געגרייט פאַר אַ לאַנגער רייזע קיין אייראָפע און ישראל. האָט זי זיך צוזאַמענגערעדט מיט עטלעכע פּריינט מיינע, און זיי האָבן באַשלאָסן, אַז ס'וואַלט פאַר מיר גוט געווען צו מאַכן די רייזע צוזאַמען מיט איר. פעני האָט עס מיר פאַרגעלייגט. האָב איך מיט דאַנק אין איר פאַרשלאָג זיך אָנגעכאַפט. מיין זון און שוור האָבן מיר דערצו צוגערעדט, און כּדי ביי מיר צונעמען די זאַרג פון דער גאַר היפּשער הוצאה, זיינען די קינדער באַשטאַנען צו דעקן אַלע קאַסטן.

האַט אַוודאי דער בלויזער געדאַנק פון זען דעם פאַרווירקלעכטן חלום פון דורות מיך געמונטערט און אָנגעפילט מיט שפּאַנונג. ס'האַט מיך אָבער אויך גערייצט מיין שווישפּילערישע אַמביציע אויפצוטערען און אויסנעמען ביים עולם אין ישראל. איז מיר, הפּנים, ניט געווען באַשערט אַלץ צו דער-גרייכן...

האַב איך געהאַט די גרויסע זכּיה, איבערצולעבן און דורכפּיבערן די אויסערגעוויינלעכע פּרייד צו באַטרעטן די ישראל-ערד... צו זען, צו באַ-וואונדערן מיט מיינע אייגענע אויגן, דאָס ווידערגעבורט פון אַ פּאַלק... דעם פּראַצעס פון אויפבוין פון דער מדינה, וואָס האָט ניט צו זיך קיין גלייכן אין דער געשיכטע פון פעלקער.

איך האָב אָבער געמוזט אָננעמען באהבה די צעשטערטע חלומות מיינע פון אַ שווישפּילערישן דערפאַלג אין ישראל, וואָס האָט זיך אָנגעשטויסן אָן דער נסימ'דיקער סיני-אַקציע, וואָס איז פאַר ישראל געווען אַ לעבנס-נויטיקייט. יענער נצחון אירער איז באַוואונדערט געוואָרן פון דער גאַרער וועלט. באַקלאַג איך זיך ניט אפילו וואָס דער קינסטלערישער דערפאַלג מיינער פון דער איינציקער פאַרשטעלונג וואָס איך האָב געגעבן אין „אוהל" טעאַטער, אין תל-אביב, איז צוגישט געוואָרן דורך מיין כּמעט-געצוואונגענעם אַפּפּאַר פון ישראל. האָף איך נאָך צו דערלעבן אַט דעם שאַדן מיינעם אין ישראל, מיט כּבוד פאַרגיטיקן...

אַ 5-6 חדשים נאָך מיין צוריקקומען פון ישראל האָב איך זיך געגרייט אויפצודעקן די מצבה אויפן קבר פון מיין מאַן יעקב קאַן. האָט זיך פאַר-

קליבן אַ געפיל פון אומרויאקייט אין מיר, וואָס האָט מיך אינגאַנצן באַהערשט. איז עס ביז גאַר מאַדע, כמעט אומפאַרשטענדלעך, וואָס אין אַ מענטשלעכן מוח קען זיך אויסוועבן אין מאַמענטן אַזעלכע... וויל איך זיך טיילן מיט אייך מיט אַן איבערלעבונג מיינער פון יענע טרויעריקע טעג.

דאָס איז געשען פרייטיק אינדערפרי פאַר יענעם זונטיק פון דער מצבה־אויפדעקונג. ס'איז געווען אַ מילדער טאָג אין דרויסן. דורך די אָפענע פענסטער פון מיין שלאַפֿצמער האָט דאָס געזאַנג פון די פייגעלעך מיך אויפגעוועקט פון מיין אומרויאקן שלאַף. האָט זיך מיר געדאַכט, אַז בעענטער ווי שטענדיק הער איך דאָס פישטשען פון אַ פויגעלע. איך נעם זיך אַרומ־קוקן, ערשט נאַענט צו מיין צוקאַפנס שטייט זיך גאַר אַ פיצעלע פויגעלע, מיטן שנאַבעלע פאַרריסן צו מיר — פיעט, פיעט, פיעט... איך לאַז אַראָפּ מיין האַנט צום אָרט וואו ס'איז געשטאַנען און נעם רעדן צו דעם: „וואָס טוסטו דאָ? פון וואַנען קומסטו?...“ שפּרינגט עס אַן מורא אַרויף אויף מיין אָפענער האַנט, און פישטשעט אַזוי שוואַך און רחמנות'דיק גלייך מיר אין פנים אַריין, ווי ס'וואַלט מיר געענטפערט. — „וואָס, וואָס, נאַריש פויגעלע? וואָס זאָל איך טאָן מיט דיר? ביזט אַוודאי הונגעריק. איך ווייס דאָך ניט וואָס דיר צו געבן עסן...“ איך נעם זיין שנאַבעלע אַריין צו מיר אין מויל. דאָס דינע, שוואַכע פישטשען האַלט אָן. איך בין מיטן פויגעלע אין האַנט אַראָפּ פון בעט, צעקרישלט אַ שטיקל ברויט, אַ בלעטל סאַלאַטע. עס עסט ניט. אַ שרעק איז מיך באַפאַלן. דאָס פויגעלע קען נאָך דאָ ביי מיר שטאַרבן. האָב איך עס אַוועקגעשטעלט אויף דער דרויסנדיקער זייט פון פענסטער, אפשר וועט די מאַמע אירע קומען נאָך איר, אַדער ס'וועט אַליין אַוועקפליען. מיין טעלעפאָן האָט זיך צעקלונגען. איך בין געלאָפּן ענטפערן. ווען איך בין צוריקגעקומען איז שוין דאָס פויגעלע ניט געווען. מיר איז עפעס אומעטיק געוואָרן, און באַנג...

איך האָב גראַד יענעם טאָג זיך געגריבלט אין אַנ־סקי'ס „דיבוק“, וואָס איך האָב געדאַרפט פאַר מיין „צילי אַדלער דערציילט“. די מיסטישע רייד וועגן „נשמות פון געשטאַרבענע וואָס קערן זיך אום צוריק אויף דער וועלט דורך חיות און עופות“, האָבן מיר צערודערט... יענע נאַכט האָב איך לאַנג ניט געקענט אַינישלאָפּן. אין מיינע טרויעריקע געדאַנקען, האָט דאָס שוואַ־כינקע פויגעלע מיט דעם דינינקן „פיעט, פיעט, פיעט“, מיט דער מאַדנער באַנעמונג, גענומען קריגן עפעס אַ ניט־געוויינלעכע באַדייטונג... מיט אַ ציטערדיקער דערוואַרטונג אויפן פרימאַרגן, בין איך ענדלעך איינגעשלאָפּן. דער שבת'דיקער פרימאַרגן האָט מיך ניט אַנטוישט; דאָס פויגעלע איז ווידער

געשטאנען ביי מיין בעט... נײַט־טראַכטנדיק האָב איך צום פּוּיגעלע גענומען רייִדן מיט די צערטלעכקייטן און ליבעס־נעמען ווי איך פלעג רייִדן צו מיין דזשעק'ן... דאָס דינינקע פּישטשען האָט מיר אַזוי היימיש, אַזוי אַנגענעם געקלונגען... אַ פּאַר שעה האָב איך אַזוי פּאַרבראַכט מיטן פּוּיגעלע. ס'האַט מיך פּאַרדראָסן וואָס איך האָב געמוזט דעם נאַכמיטאַג און אַוונט זיין אַוועק פּון הויז. מיט שרעקעדיקער דערוואַרטונג האָב איך שפּעט אין אַוונט געעפּנט מיין טיר. דאָס פּוּיגעלע האָט געוואַרט ביי מיין בעט. ערשט זונטיק אינדערפּרי, ווען איך בין שוין גרייט געווען צו גיין צו בית־עולם, איז דאָס פּוּיגעלע, מיט אַ לעצטן „פּיעט, פּיעט, פּיעט“ אַרויסגעפּלויגן פּון פענסטער... .

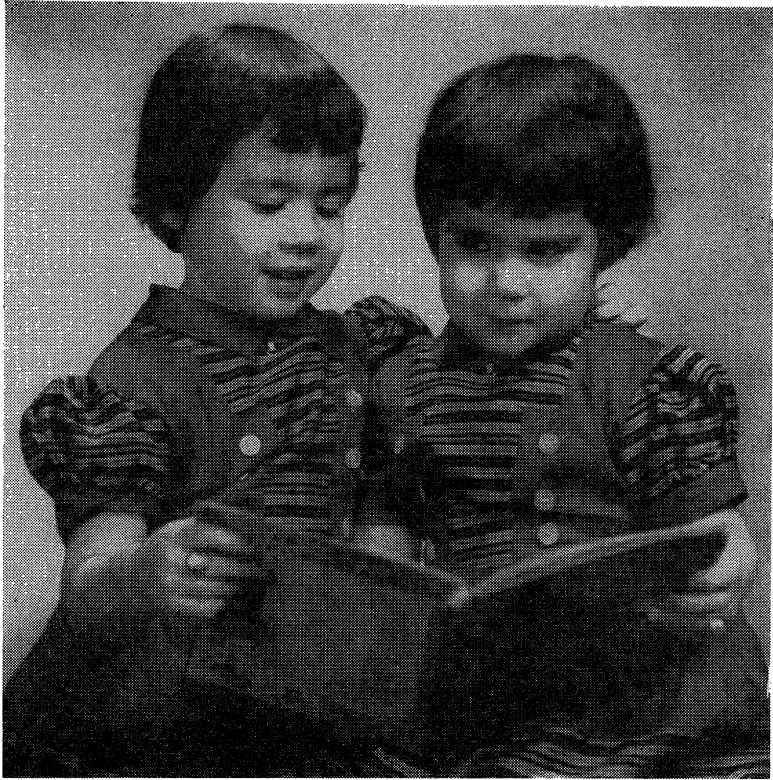
זייער אַפּט דערמאַן איך זיך מיט בענקשאַפּט אָן דעם טשיקאַוון פּוּי־געלע...

אַיצט, אין בין־השמשות פּון מיין קאַריערע, קומט מיר אויס זייער ווייניק זיך אַפּצוגעבן מיט שטודירן ראָלן.

אַנשטאַט ראָלן פּאַרטראַכטע, געשאַפּן פּון שרייבער און דיכטער, האָב איך איבערגענומען און קוויק זיך די לעצטע עטלעכע יאָר מיט אַ ראָלע וואָס דאָס לעבן האָט מיר צוגעטיילט און וואָס איז מיר זייער ליב און טייער — אַ ראָלע וואָס גיט מיר בלויו נחת און פּרייד אָן עין הרע, כּמעט אָן אַ ברעקל האַרצווייטיק — מיין ראָלע אַלס צילי אַדלער די באַבע, מיט צוויי ליבע, זיסע אייניקלעך מיט וועלכע מיין זון און זיין באַשערטע האָבן מיך באַגליקט. אָן אַנשטרענגונג דערפּיל איך אַט די ראָלע מיינע מיט מיין גאַנצן באַבעשן טאַלאַנט.

זיינען שוין דאָ אָן אַ שיר וויצן און אַנעקדאַטן וועגן באַבע־זיידע און זייער באַגייסטערונג פּאַר די אייניקלעך. בין איך מן הסתם נײַט קיין אויסנאַם. קען איך זיך טאַקע נײַט צוריקהאַלטן פּון דערציילן כאַטש איין חכמה'לע; — צוויי אייניקלעך — צוויי חכמה'לעך...

לואיזע־דיינע, די עלטערע, שוין אַ מויד אין די יאָרן, גאַנצע 9 יאָר, ביז 120, פּירט זי מיט מיר אַנומעלטן אַזאַ געשפּרעך: „איך וויל דיר עפּעס פּרעגן, באַבע צילי: ווען איך וועל גיין אין קאַלעדזש, און דער טיטשער וועט רייִדן פּון טעאַטער און באַרימטע אַקטיאָרן, און וועט אַוודאי דערמאַנען צילי אַדלער, מעג איך זיך אויפשטעלן און

זאָגן, אַז די באַרימטע צילי אַדלער איז מיין באַבע?״ זי זעט עס שוין אַזוי קלאַר פאַר די אויגן...

די אינגערע, דבורה'לע (דעבאָראַ), האָט ביי אַ פייערונג אין איר פּאַלק־שול פון דזשאָרדזש וואַשינגטאָנס געבורטסטאָג, אַנטייל גענומען אין אַ טעאַטער שפּיל. זי האָט געוואוסט אַז וואַשינגטאָן איז זייער באַרימט און דער־פאַר פרייען מיר זיך יעדן יאָר מיט זיין געבורטסטאָג. כדי צו דערמוטיקן איר שפּילן, האָט איר די לערערין געזאָגט: ״איך האָף אַז דו וועסט אַמאָל זיין אַזאַ גרויסע שוישפּילערין ווי דיין באַרימטע באַבע, צילי אַדלער״.

דערציילנדיק דאָס איר טאַטע־מאַמע, האָט די ״גרויסע מויד״, באַלד 8 יאָר, זיך שטאַרק פאַראינטערעסירט: ״איז באַבע טאַקע אַזוי באַרימט?״ און מיט בלישטשענדיקע אויגעלעך האָט זי געפרעגט: ״וועט מען איר געבורטסטאָג אויך פייערן יעדן יאָר ווי דזשאָרדזש וואַשינגטאָנס? ס'וועלן אומעטום זיין סטאַטוען פון באַבע צילי?...״

קען איך אודאי מיינע אייניקלעך ניט פארזיכערן אז זייערע קינדערשע
רייכע השגות וועלן מקוים ווערן — אבער איך וויל האבן דעם פאר-
געניגן צו ענדיקן „מיין דערציילן“ מיט זייערע חכמה'לעך...

זוכצעטל פון נעמען

284, 285, 286, 288, 394, 395,

396, 397, 579, 625, 660

אַדלער, סטעלאַ, 77, 92, 94, 334, 376,

616, 617, 659

אַדלער, סעם, 510

אַדלער, עוועלין פערל, 660

אַדלער, פרענציס (ניוויאַ), 44, 47, 77,

78, 79, 89, 90, 96, 113, 117, 141,

169, 196, 285, 334, 335, 377,

378, 379, 380, 382, 395, 661, 663

אויגנבליק, סעם, 603, 604

אויגנבליק, עני, 603, 604, 605

אויגנבליק, פיליפ, 603, 604

אויערבאַך, סעם, 63, 64

אחרון, יוסף, 613, 620

איבסען, 490, 492, 511, 527, 546, 594

אידישע פּאַלקס־בינע, 658

איידלשטיין, איזידאָר, זע: עדלשטיין,

איזידאָר

איידלשטיין יוסף, זע: עדלשטיין, יוסף

אייניקאָוויטש, גייטן, 196

אימבער, נפתלי הערץ, 99

אַלגין, מ., 613

אַנדריעווע, לעאַניד, 511, 292, 613

אַנ־סקי, ש., 558, 564, 565, 569, 570,

572, 675

אַסטראָפּסקי, מ., 620

אַסתר (דינסט־מיידל), 47, 48

אַפעל, חנה, 191, 381, 433, 463, 490,

512, 581, 613

אַפענהיים, מנשה, 649

אַקסעלבלאַנק, הערמאַן (חיים), 462

אַרליס, דושאַרדווע, 665

אַרנשטיין, מאַרק, 217

אַש, שלום, 416, 426, 504, 527, 551,

580, 606, 613, 620

אַשעראָוויטש, מ., 171, 172, 483, 484,

485

ב

באַדער, גרשם, 524, 601

באַזשיק, מאַקס, 661, 663

ג

גאַבערלענדער, אַלעקסאַנדער, 75

גאַבערלענדער, סאַפּיע, 75, 83

גאַראַמאַוויטש, בינאַ, 148, 149, 178, 191,

302, 316, 318, 324, 340, 347, 352,

357, 369, 509, 513, 515, 567,

613, 655

גאַראַמאַוויטש, טעסי, 177, 178

גאַראַמאַוויטש, ראַוו, 177, 178

גאַדלער, אוירווינג, 660

גאַדלער, אייב (אַדאַלף), 75, 76, 82, 83,

84, 86, 374, 377, 394, 399, 411,

610, 659, 660

גאַדלער, דושוליאַ, 47, 77, 91, 94, 334,

374, 468, 655, 600

גאַדלער, דושוליוס, 562

גאַדלער, דושעיקאַב פ., אַדלער, זע: אַדלער,

יעקב פ.

גאַדלער, טשאַרלס, 83, 84, 279, 402,

620, 660

גאַדלער, יעקב פ., 3, 6, 7, 9, 16, 17,

18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27,

29, 30, 31, 37, 38, 39, 40, 41,

42, 43, 44, 47, 52, 68, 72, 73,

74, 75, 76, 80, 83, 85, 88, 89,

94, 96, 98, 106, 107, 113, 133,

137, 139, 141, 156, 165, 172, 178,

189, 193, 201, 204, 205, 219,

222, 240, 244, 264, 265, 269, 270,

284, 286, 288, 290, 303, 305, 309,

311, 312, 331, 332, 340, 346, 367,

371, 374, 375, 376, 393, 394, 395,

396, 397, 398, 399, 400, 401,

402, 403, 405, 406, 423, 424,

425, 430, 431, 455, 456, 457,

468, 473, 503, 528, 541, 576,

610, 611, 614, 624, 632, 659, 664

גאַדלער, לוטשער, 79, 660, 670

גאַדלער, סאַראַ, 43, 44, 47, 72, 77, 78,

79, 84, 85, 86, 89, 90, 91, 98,

139, 141, 165, 166, 219, 232,

237, 240, 241, 244, 249, 251

גאגנאל, 484	באטוויגיק, בערל, 494, 510
גאדפריד, יצחק, 652	באראטאוו, בן-צבי, 613
גאזנאווסקי, מארקוס, 126, 127, 196	באראנאוו, מ. (פארווערטס), 312, 315
גאטליב, לואיס, 111	באראנדעס, יוסף, 137
גאלד, לייבוש, 302, 303	באראץ, דוד, 142, 267, 384, 385, 396, 408
גאלדבערג, אברהם, 562	בארימאר, דושאן, 89
גאלדבערג, לואי (פארוואלטער), 294, 295, 296, 325, 421	בארוכאוו, ב., 460
גאלדבערג (מאן פון קלארא ראפאלא), 267	בוזעט, איזידאר, 588
גאלדבערג, מאקס, 395	בולאוו, יוסף, 592, 593, 613, 655
גאלדבערג, מאריס, 554	בולאנדרא, טאני, 594
גאלדבערג, מרים, 567	בולגאקאוו, לעא, 621
גאלדבערג, נייטן, 608, 616	בימקא, פישל, 581
גאלדבערג, ראזע, 616	בירנבוים, לואיס, 376
גאלדמאן, נייטן, 587	בלאק, יעטא, 597
גאלדנבורג, סעמיועל, 200, 201, 218, 219, 578, 599, 600, 601, 602, 603, 605, 608, 609, 655	בלאנק, לעאן, 72, 165, 176, 292, 316
גאלדפאדן, אברהם, 16, 128, 165, 209, 214, 282, 347, 546, 612	בלייך, יהודה, 561, 566, 655, 657
גאלדשטיין, וואלף, 613	בלעי, העלען, 520
גאלדשטיין, ב. י., 622	בן-אבי, דר. אברהם, 381
גאלדשטיין, בעקי, 195, 196	בן-עמי, יעקב, 191, 217, 219, 347, 357, 358, 362, 416, 417, 431, 442, 443, 444, 445, 448, 449, 450, 454, 455, 456, 459, 463, 464, 465, 490, 491, 494, 503, 504, 505, 507, 509, 510, 511, 513, 515, 517, 530, 531, 532, 623, 632, 657, 661, 663, 670
גאלדשטיין, דושעני, 113, 114, 394	בעיקער, בעל, 308
גאלדשטיין, דושעק, 196	בעלאסקא, דוד, 78, 400, 549
גאלדשטיין, שארלאט, 247	בעלזער, חזן ניסן, 367
גאלדשמיד, יחיאל, 60, 61, 65, 66, 67, 191, 422, 433, 442, 443, 444, 445, 448, 456, 459, 463, 464, 465, 478, 481, 482, 499, 500, 501, 503, 504, 505, 507, 509, 513, 517, 575, 581, 588, 606	בעלזער, יודעלע, 64, 396
גארדאן, יהושע, 506	בערגער, גוסטאוו, 672
גארדין, יעקב, 72, 77, 88, 101, 107, 133, 139, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 164, 165, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 176, 189, 191, 195, 196, 202, 205, 209, 210, 211, 213, 232, 250, 253, 261, 262, 263, 264, 270, 277, 308, 309, 318, 321, 395, 396, 397, 399, 403, 418, 419, 523, 524, 610, 621, 646, 661	בערגער, לעאן, 287
גארין, אסקאר, 569, 568	בערגריין, יעקב, 561, 573
גארין, ב., 263, 363, 459, 526	בערלין, אוירווינג, 308
גארלאנד, ראבערט, 548	בערמאן, הער, 345
גודינסקי, בעלא (פריילין), 72	בערנהארטס, סארא, 25, 252, 669
	בערנשטיין, בערל, (בערנארד), 107, 108, 109, 110, 111, 117, 147, 178, 421, 109
	בערנשטיין, בראנטשע, 567, 568, 656
	בערנשטיין, פרעדי, 177, 178
	בערקאוויטש, 574, 575
	בראוויטש, קאזימיר, 88
	בראנט, מאטעלע, 581
	ברענדא, מארטאן, 670
	ברי, אנדושע, 214
	ברי, רושע, 214

- גולאָש, 399, 400
 גולדין, אַלפרעד, 424
 גוסקין, ראובן, 615, 618
 גוצקאָוו, 442
 גורסקאַיאַ, סאַניאַ, 191, 554, 575, 656
 גיבסאָן, מיכל, 87
 גינבורג, 72
 גלאַגאַלין, באַריס, 621
 גלאַנץ, א., 622
 גליקמאַן, עליאַס, 241, 278
 געביל, מאַקס, 394, 583, 615
 געבעל (זע געביל, מאַקס)
 געסט, מאַריס, 78, 400
 גערמאַן, לוס, 142, 143, 234, 252, 254, 255, 256, 257, 384, 396, 510, 661, 663, 606
 גערמאַן, מישאַ, 142, 143, 227, 233, 235, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 384, 385, 396, 510, 606, 661, 663
 גערסטין, בערטאַ, 430, 433, 436, 490, 493, 494, 497, 556, 574, 613, 650, 661, 663
 גראַדנער, אַנעט, 17, 28, 29, 30
 גראַדנערס, די, 18, 19, 20, 21
 גראַדנער, ישראל, 16, 17
 גראַס, אייבי, 600, 604
 גראַס, דעיוו, 554
 גראַסמאַן, שלמה, 510
 גראַף, פיטער, 376
 גרובער, דושאַש, 227, 393, 553, 625
 גרובער, מירעלע, 227
 גרים, מ., 467, 468, 471, 472, 477, 526
 גרין, אַסקאַר, 586
 גרינבערג, צעזאַר, 397
 גרינהויז, יודל, 652
- ה**
- האַאַו, פיליפּ, 101, 112, 113, 114, 117
 האַלענדער, איינזאַר, 597
 האַלענדער, חנה, 481, 597
 האַמבורגער, 196
 האַמעריזשאַקלין, שרה, 568
 האַפמאַן, עני, 605
 האַפקינס, אַרטור, 491
 האַרוויץ, דאַראַ, 100, 101, 105, 113, 117, 535
 הויפטמאַן, געהאַרד, 512, 515, 554, 606
 הורוויטש, משה (פּראַפּ.), 163
 היימאַן, מר., 600
 היימאַן, מרס., 600
 היינע, היינריך, 458
 הייערמאַן, הערמאַן, 218
 הירש, לואיס, 439
 הירשביין, פּרין, 216, 217, 219, 358, 363, 426, 442, 443, 444, 445, 448, 449, 450, 451, 453, 454, 455, 458, 459, 460, 463, 464, 476, 477, 478, 479, 482, 486, 488, 489, 494, 502, 511, 512, 521, 521, 530, 531, 545, 551, 553, 565, 565, 580, 588, 606, 623, 649, 655
 העכט, בען, 485, 669, 670, 671
 העלד, אַנאָ, 18, 22, 123
 העריס, אַל, 565
 הערמאַן, דוד, 558, 570
 הערצל, דר. טעאַדאָר, 319
- ו**
- האַנאָ, 400
 האַנאָ, 424
 האַנאָ, 618
 האַנאָ, 442
 האַנאָ, 191, 554, 575, 656
 האַנאָ, 87
 האַנאָ, 72
 האַנאָ, 621
 האַנאָ, 622
 האַנאָ, 278
 האַנאָ, 615, 583, 394
 האַנאָ (זע געביל, מאַקס)
 האַנאָ, 78, 400
 האַנאָ, 254, 252, 234, 143, 142, 255, 256, 257, 384, 396, 510, 661, 663, 606
 האַנאָ, 233, 227, 143, 142, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 384, 385, 396, 510, 606, 661, 663
 האַנאָ, 490, 436, 433, 430, 493, 494, 497, 556, 574, 613, 650, 661, 663
 האַנאָ, 30, 29, 28, 17
 האַנאָ, 21, 20, 19, 18
 האַנאָ, 17
 האַנאָ, 604
 האַנאָ, 554
 האַנאָ, 510
 האַנאָ, 376
 האַנאָ, 625, 553, 393, 227, 227
 האַנאָ, 526, 477, 472, 471, 468, 467
 האַנאָ, 586
 האַנאָ, 397
 האַנאָ, 652
- ז**
- זאַנאָ, 124
 זובינסקי, דוד, 537
 זובינסקי, יודל, 504, 600, 601, 606, 657
 זושיקאַבס, 608
 זושיקאַבסאָן, הענריעטאַ, 459
 זושיקאַבסאָן, היימי, 601, 600, 604
 זושעסעל, דושאַרדוש, 660
 זיומאַ, אַלעקסאַנדער, 320, 605
 זיוק אָו ווינזאָר, 224

- זאָענטאַל, אַדאַלף, 25
- זאַץ, לודוויג, 114, 142, 343, 363, 372, 374, 385, 384, 383, 376, 375, 386, 387, 386, 403, 402, 396, 393, 404, 404, 433, 431, 430, 406, 405, 404, 435, 436, 437, 438, 433, 453, 456, 457, 459, 463, 464, 469, 478, 479, 490, 491, 492, 493, 494, 498, 497, 496, 495, 499, 500, 524, 525, 557, 560, 596, 597, 598, 601, 602, 623, 641, 656, 664
- זאַץ, לילי : זע פיינמאַן, לילי
זאַץ, מירעלע, 132, 641
זאַץ, פייגעלע, 641
זאַץ, צירעלע, 132, 142, 143, 227, 375, 376, 641
- זאַקי, שעפטל, 652
- זודערמאַן, הערמאַן, 181, 465, 474, 512, 347, 345, 344, 605
- זיבעל, עלאַ, 214
- זיבעל, פרידאָ, 196, 214
- זיגפעלד, פ. פ., 18
- זיידמאַן, לעאַן, 597
- זילבערט, יעקב, 252, 254, 255
- זילבערקאַסטן, משה, 613
- זילבערשטיין, משה, 396, 404, 405, 409, 604
- זינגער, י. י., 657
- זעליק, מייזן זון : זע פריד, דר. סאלוויץ
- ז
- זאָלד, אַסקאַר, 490, 493, 511
- זאָכטאַנאַוו, י. ב., 558, 561, 570
- זאָלער, דושעני, 578, 579
- זאָלערשטיין, מאַדאַם אַסתר, 128, 199
- זאָלקאוויטש (מאַלער), 509
- זאָקסמאַן, אַסתר, 396, 553, 554
- זאָרטמאַן, דר., 414, 439, 459
- זאָרפילד, דעיוויד, 91
- זויזנפריינד, מונע : זע מוני, פאָל
זויזנפריינד, מרס. (זע זויזנפריינד, סאַלטשע)
- זויזנפריינד, סאַלטשע, 482, 554, 600
- זויזנפריינד, פיליפ, 482
- זוינבלאַט, סאַבינאַ, 72, 144
- זוינבערג, ישעיה, 609, 610
- זוינבערג, ראָזאַ, 609, 610
- זויזנרויב, זיגמונד, 320, 321, 322, 339, 347, 357
- זויזנרויב, מאַדאַם, 316, 336, 347, 357
- זוינער, באָריס, 561
- זוינער, לאַזאַר, 655
- זויסבערג, לואיס, 504, 506, 509
- זויסמאַן, בעטי, 17
- זויסמאַן, דאָראַ, 17, 546, 554
- זויסמאַן, מאַדאַם מאָריס, 554
- זויסמאַן, מאָריס, 554
- זויסמאַן, ראובן, 17
- זויצמאַן, חיים, 291
- זוילהעלם, פראַפּ, 667
- זוילנער, מאַקס, (מעקסי), 443
- זוילנער, מאַקס, ר. 332, 346, 420, 421, 422, 423, 426, 435, 444, 445, 446, 447, 530, 616
- זוילענסקי, ווילי, 177
- זוילענסקי, מערי, 72, 140, 147, 150
- זוינאַגראַדאַוו, אַנאַטאַל, 622
- זולאַדעקי, ב., 537
- זועסטלי, העלען, 547
- ז
- זאָלאַטאַראַוו, דר. פ. פ., 521, 522, 527, 532
- זאָלאַטאַרעווסקי, איזידאָר, 64, 376, 415, 552, 584
- זאַנגוויל, איזראַעל, 565
- זאַנדבערג, יוליאַ (פרוי פון לאַדזשער טעאַטער-דירעקטאָר), 280, 282
- זאַנדבערג, יצחק, 282
- זאַנענטאַל, אַדאַלף, 25
- זאַץ, לודוויג, 114, 142, 343, 363, 372, 374, 385, 384, 383, 376, 375, 386, 387, 386, 403, 402, 396, 393, 404, 404, 433, 431, 430, 406, 405, 404, 435, 436, 437, 438, 433, 453, 456, 457, 459, 463, 464, 469, 478, 479, 490, 491, 492, 493, 494, 498, 497, 496, 495, 499, 500, 524, 525, 557, 560, 596, 597, 598, 601, 602, 623, 641, 656, 664
- זאַץ, לילי : זע פיינמאַן, לילי
זאַץ, מירעלע, 132, 641
זאַץ, פייגעלע, 641
זאַץ, צירעלע, 132, 142, 143, 227, 375, 376, 641
- זאַקי, שעפטל, 652
- זודערמאַן, הערמאַן, 181, 465, 474, 512, 347, 345, 344, 605
- זיבעל, עלאַ, 214
- זיבעל, פרידאָ, 196, 214
- זיגפעלד, פ. פ., 18
- זיידמאַן, לעאַן, 597
- זילבערט, יעקב, 252, 254, 255
- זילבערקאַסטן, משה, 613
- זילבערשטיין, משה, 396, 404, 405, 409, 604
- זינגער, י. י., 657
- זעליק, מייזן זון : זע פריד, דר. סאלוויץ
- ז
- זאָלד, אַסקאַר, 490, 493, 511
- זאָכטאַנאַוו, י. ב., 558, 561, 570
- זאָלער, דושעני, 578, 579
- זאָלערשטיין, מאַדאַם אַסתר, 128, 199
- זאָלקאוויטש (מאַלער), 509
- זאָקסמאַן, אַסתר, 396, 553, 554
- זאָרטמאַן, דר., 414, 439, 459
- זאָרפילד, דעיוויד, 91
- זויזנפריינד, מונע : זע מוני, פאָל
זויזנפריינד, מרס. (זע זויזנפריינד, סאַלטשע)
- זויזנפריינד, סאַלטשע, 482, 554, 600
- זויזנפריינד, פיליפ, 482
- זוינבלאַט, סאַבינאַ, 72, 144
- זוינבערג, ישעיה, 609, 610
- זוינבערג, ראָזאַ, 609, 610
- זויזנרויב, זיגמונד, 320, 321, 322, 339, 347, 357
- זויזנרויב, מאַדאַם, 316, 336, 347, 357
- זוינער, באָריס, 561
- זוינער, לאַזאַר, 655
- זויסבערג, לואיס, 504, 506, 509
- זויסמאַן, בעטי, 17
- זויסמאַן, דאָראַ, 17, 546, 554
- זויסמאַן, מאַדאַם מאָריס, 554
- זויסמאַן, מאָריס, 554
- זויסמאַן, ראובן, 17
- זויצמאַן, חיים, 291
- זוילהעלם, פראַפּ, 667
- זוילנער, מאַקס, (מעקסי), 443
- זוילנער, מאַקס, ר. 332, 346, 420, 421, 422, 423, 426, 435, 444, 445, 446, 447, 530, 616
- זוילענסקי, ווילי, 177
- זוילענסקי, מערי, 72, 140, 147, 150
- זוינאַגראַדאַוו, אַנאַטאַל, 622
- זולאַדעקי, ב., 537
- זועסטלי, העלען, 547
- ז
- זאָלאַטאַראַוו, דר. פ. פ., 521, 522, 527, 532
- זאָלאַטאַרעווסקי, איזידאָר, 64, 376, 415, 552, 584
- זאַנגוויל, איזראַעל, 565
- זאַנדבערג, יוליאַ (פרוי פון לאַדזשער טעאַטער-דירעקטאָר), 280, 282
- זאַנדבערג, יצחק, 282

לאטינער, מרס, 493	337, 336, 332, 331, 326, 325
לאנדוי, זישא, 526	346, 344, 343, 342, 341, 340
לאנגע, סווען, 527, 490	353, 352, 351, 350, 348, 347
לואיס, יאשא (ברודער פון סארא אדלער), 249	360, 359, 357, 356, 355, 354
241, 249, 237, 232, 86	367, 366, 365, 364, 362, 361
לואיס, מרס, 249, 233, 232, 234, 235, 250, 251	421, 412, 409, 394, 371, 368
לואיסאן, לודוויג, 461	576, 503, 430, 425, 423, 422
לובער, משה'לע, 393	624, 608, 596
לובריצקי, אייזיק-יאנקל, 196	טאמאשעפסקי, בעסי, 72, 98, 166, 203
לובריצקי, גאלדע, 196	292, 291, 288, 264, 244, 204
לובריצקי, דייוו, 196	314, 313, 310, 306, 295, 294
לובריצקי, פעני, 196, 341, 341, 655	333, 332, 320, 319, 316, 315
לומינוס, י, 473	598, 579, 422, 395, 336
לומעט, סידיני, 670	טאמאשעפסקי, הערי, 365
לוצקי, א, 567	טאמאשעפסקי, מא'יק, 267, 266, 393
ליבין, ז, 107, 108, 133, 203, 204	600, 599, 421, 396, 394
208, 209, 210, 268, 269, 284, 291	טאמאשעפסקי, עני, 324, 347
310, 315, 318, 319, 336, 348	טאמאשעפסקי, פעני, 600
349, 350, 351, 387, 389, 319	טאנצמאן, בערטא, 72
336, 348, 349, 350, 351, 387	טארנבערג, סעמיועל, 72, 150, 151, 165
398, 404, 406, 418, 436, 437	176
438, 439, 440, 446, 600, 624	טויבער, חיים, 588
ליבערט, הער, 345	טורקאוו, זיגמונד, 645, 646
ליבערמאן, חיים, 656	טייטלבוים, אברהם, 613
ליטוין, 609	טייטלבוים, אגא, 613
לייב, מא'ני, 668	טיקמאן, יעקב, 466, 465, 509, 517
ליטאן, עני, 649	604
לייוויק, ה, 577, 581	טענענהאלק, אליהו, 433, 465, 469, 470
ליליען, עני, 656	473, 499, 500, 501, 504, 566
לינדער, ב, 656	606, 604
ליפמאן, יצחק, 649	טשאפלין, טשארלי, 581
ליפמאן, נאטאליא, 649	טשעכאוו, אנטאן, 621, 622
ליפסקי, לואיס, 460, 528	טשערניאפסקי, יוסף, 573, 577
ליפצין, קעני, 18, 21, 72, 98, 133	
134, 150, 165, 166, 191, 192	
244, 288, 399, 414, 579, 625	יאנעווער, קלמן, 155, 156
ליפשיץ, פריילין, 218	יאנג, בווען, 272, 274, 276
לעדערמאן, דור, 649	יאנג, קלארא, 272, 274, 276
לעווין, לואיס, 600	יהואש, 449
לעויט (מאלער), 509	יוליא, די פאמיליע, 652
לעווין, חנה, 649	יושקעוויטש, 613
לענקיעל, ה, 579	ירדני, מרדכי, 672
לענקסער, קלארא, 504, 506, 567	ישראל דער יעוקי, 459, 526

ל

מאגולעסקא, בעסי, 316	לאבעל, מאלווינא, 271, 272, 288
מאגולעסקא, זיגמונד, 51, 52, 72, 107	418
	לאוויטן, פעפי, 597

- 144, 145, 165, 176, 367, 397, 625, 625, 625
 מאהאראדושא וואדיא, 123
 מאנענטאל, דר. בן ציון, 206
 מאמע, די: זע דיינע פיינמאן
 מאנדעלקערן, 78
 מאנטעפיאר, סער פרענציס, 216
 מאסקוין, איוואן, 665
 מארגאשעס, ש., 537
 מאריסטאן, מאריס, 176, 177, 250, 272, 320, 321, 322, 413
 מארעווסקי, אברהם, 622
 מארקאוויטש, יאָזעף, 195, 196, 202, 203
 מאַשקאוויטש, מאַריס, 72, 150, 165, 170, 176, 219, 288, 343, 403, 414, 625
 בונג, פאָאול, 131, 171, 481, 482, 483, 484, 485, 557, 669, 670
 מוקדוני, דר., 484, 656
 מויק, אוריאל, 438, 442, 526
 מיטניק, 103
 מייל, היימאן, 72, 274, 275, 276, 509
 מייל, נחמן, 650
 מייועל, בעלא, 274
 מייער, מאַריס, 80
 „מייער“, פון די שוואַרער, 565
 מילער, לואי (רעדאקטאר פון וואַרהייט), 312, 360, 361, 505
 מינין, מאַיקל, 244
 מלמד, מ., 584, 601
 מעדאָף, דוד, 669
 מעדאָף, ראַיא, 669
 מעדוועריווע, מאַרק, 216
 מעלצער, אַדאָלף, 214, 585
 מעלצער, עני, 433
 מענדעלע מוכר ספרים, 99
 מענטל, בוירוס, 547
 מעסטל, יעקב, 554, 555, 632
 מעקאווען, קורייער, 541
 משה'לע (פיינמאנס פאַטריאַט), 137, 240
 מתתיהו, די ברייער, 652
- נ**
- נאָבעל, מיס, 100
 נאדאסקי, סאַניאַ, 72, 433, 456
 נאָדיר, משה, 577, 578
 נאַטאַנאָאָן, טשאַרלס, 112, 357
 נאכבוש, נח, 562
- ניוניאַ: זע פראַנציס אַדלער
 נייטעהן, דושאַרוש דושיין, 461
 נעמי, לאה, 218
 נעסטער, ר., 600
 נעראַסלאַוסקאַיאַ, אסתר, 345, 347, 600
- ס**
- סאַבעל, דושעק, 561
 סוואַנאָו, יעקב, 652
 סטאַניסלאַווסקי, 570, 621
 סטוטשקאָף, נחום, 600, 657
 סטראַמבערג, חנה'לע, 672
 סטרינדבערג, א., 219
 סיגעל, וויליאַם, 551, 552, 548, 585, 598
 סימאוויטש, היימי, 153, 154, 159, 160, 161, 162, 177
 סימאָנאָף, אייבי, 153, 154, 159, 160, 161, 177
 סימאָנאָף, בעטי, 153
 סימאָנאָף, משה, 153, 154, 158
 סימפסאָן, וואַלי, 234
 סעמעלסאָן, פעני, 673
 סעקונדאַ, שלום, 584, 585
 סעקלער, ה., 622
 סערעבראַוו, מוני, 593
 ספיוואַק, בעלא, 548
 ספיוואַק, סעמיועל, 461, 548
 ספיווער, מאַריס, 583
 ספעקטאַר, חנה, 568, 569
 סקולער, צבי, 561, 567, 655
 סקורניק, מאַקס, 396
- ט**
- עבראַמס, אַדאָלף, 509
 עדלשטיין, איזידאַר, 298
 עדלשטיין, יוסף, 294, 295, 301, 302, 303, 308, 325, 332, 346, 367, 375, 377, 394, 407, 463
 עדלשטיין, פאָרלינאַ, 72, 397
 עהרנרייך, חיים, 614, 617
 עטינגער, 591
 עלגאַרד, איזידאַר, 509
 ענטיין, יואל, 61, 165, 264, 451, 457, 474, 488, 504, 509, 511, 526
 עפטימאַ, וויקטאָר, 594
 עפשטיין, אַלטער, 438
 עפשטיין, (טאַמאַשעפסקייס שוואַגער), 316, 347, 348, 352, 353

- 113, 121, 134, 136, 137, 138, 347, 163, 150, 72, מערי, 352, 348
 139, 140, 141, 142, 240, 351, עפשטיין, פעני, וואַדיאַ, 123, 196
 364, 372, 373, 375, 395, 396, ערבער, דזשוליוס, 443, 444, 491, 501
 409, 412, 413, 535, 557, 558, 600, 606, 607
פ
 פּינסקי, דוד, 263, 442, 490, 491, 492, 504, 506, 527, 542, 545, 547
 582, 584, 656
 פּינקעל, אייבי, 131
 פּינקעל, בעלאַ, 131, 557
 פּינקעל, לויס, 131
 פּינקעל, מאָריס, 72, 111, 130, 131, 148
 פּינקעל, עמאַ, 130, 131, 132, 557
 „פּיף־פּאַף“, 460
 פּיקאַן, מאַלי, 396, 407, 592, 615
 פּישמאַן, יעקב, 290, 291, 395
 פּישקינד, אברהם, 613
 פּלויס, הירש, 652
 פּלויס, זאַניאַ, 652
 פּעדער, 655
 פּעלדמאַן, אידאַ, 509
 פּעניקשטיין, הערמאַן, 649
 פּעקער, וויקטאָר, 672
 פּערלמוטער, שלום, 607
 פּערלע, יהושע, 648, 649
 פּראַגער, רעגינאַ, 146, 147, 155
 פּראַגרעסיוו דראַמאַטיק קלאַב, 61, 442, 451, 465, 504
 פּראַנק, נ. 596
 פּרוּמקין, א., 410, 412, 554, 601
 פּריד, אייריס, 672
 פּריד, דבורה־לע, 677
 פּריד, לאַזאַר, 124, 142, 191, 344, 345, 357, 362, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 383, 384, 385, 391, 392, 393, 396, 410, 412, 509, 533, 534, 538, 539, 540, 541, 558, 649
 פּריד, לואיזע־דיינע, 676
 פּריד, דר. סאלווינ (אשר זעליקיל), 34, 35, 87, 91, 92, 132, 167, 372, 381, 392, 408, 411, 413, 425, 539, 558, 542, 541, 540, 539, 600, 606, 600, 653, 654, 671, 667, 666, 665, 664
 פּריימאַן, ל., 551, 545, 579
 פּרילוצקי, נח, 124, 263
- פּאַט, יעקב, 648
 פּאַפּער, דעיוו, 554
 פּיינ, מאַקס, 191
 פּיינער, געברודער, 196, 197, 198, 201, 200
 פּיינער, העריס, 197, 198, 201
 פּיינער, יאַשקע, 197, 198, 199, 201
 פּיינמאַן, בעקי, 53
 פּיינמאַן, דיינע (דינה), 3, 32, 42, 43, 46, 51, 54, 72, 80, 81, 103, 111, 135, 136, 145, 150, 166, 171, 172, 174, 176, 178, 207, 208, 218, 223, 224, 225, 226, 227, 232, 270, 290, 309, 371, 393, 396, 397, 399, 403, 468, 473, 528, 542, 554, 555, 609, 629, 632, 664
 פּיינמאַן, דזשאַן, 53, 177, 178
 פּיינמאַן, זיגמונד, 7, 16, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 72, 73, 74, 75, 78, 92, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 110, 111, 112, 117, 118, 119, 120, 124, 125, 136, 137, 138, 144, 145, 153, 178, 193, 194, 195, 199, 210, 203, 197, 216, 215, 214, 242, 240, 225, 216, 215, 214, 270, 274, 282, 283, 397, 408, 645, 624
 פּיינמאַן, לילי (לאה), 4, 34, 49, 50, 51, 52, 73, 98, 99, 112, 113, 114, 115, 118, 125, 133, 134, 135, 136, 142, 144, 178, 193, 208, 219, 240, 242, 243, 279, 274, 280, 280, 309, 324, 341, 332, 343, 372, 374, 375, 376, 384, 386, 393, 396, 403, 404, 412, 468, 512, 557, 606, 645, 627
 פּיינמאַן, פּאַפּאַ: זע פּיינמאַן, זיגמונד
 פּיינמאַן, שיינדל, 224, 225, 226, 227, 229
 פּייגע (שיינע־פּייגע), 34, 35, 37, 41, 44, 45, 52, 53, 77, 98, 106

קאפלאן, פסח, 652
 קארטאזשינסקי, 596
 קראגשטיין, מלכה (טיקמאן), 89, 504
 604, 568, 567, 506
 קארפ, סאפיע, 11, 166
 קוגען, דזשעקי, 581
 „קונסטרינג“, 561, 566, 567, 573
 קיטלמאן, מיס, 605
 קידיש, דר., 49
 קייזער, דזשעני, 83, 123
 קלאבונג, 613
 קליידא, פאולא, 600
 קלמן, 87
 קעניג, 656
 קעסטיין, סעם, 220, 221, 324, 347, 546,
 617, 554

קעסלער, איידר, 178
 קעסלער, דוד, 54, 56, 57, 60, 61, 68,
 69, 70, 72, 89, 98, 103, 107,
 108, 109, 110, 146, 149, 150,
 151, 156, 157, 158, 165, 171,
 176, 177, 178, 187, 189, 190,
 191, 192, 198, 199, 200, 235,
 236, 265, 268, 276, 288,
 290, 311, 311, 332, 338, 340,
 341, 346, 347, 348, 349, 352,
 353, 367, 394, 397, 412, 414,
 415, 416, 417, 418, 419, 420,
 421, 422, 423, 424, 429, 483,
 503, 530, 576, 625
 קעסלער, דזשעני, 342, 403, 587
 קעשיר, אוינדאר, 394, 396, 398, 400,
 401, 402, 613
 קרישטאל, לעאן, 462, 555, 605, 608
 קרעסין, מרים, 657

ך

ראגאן, הלל, 314, 437, 440, 441, 488,
 527, 526
 ראוינא, חנה, 561
 ראזומוני, מיכאל, 657
 ראזנבערג, מיכל, 613, 657
 ראזנטאל, באָריס, 196, 396, 433, 443,
 497, 492, 456
 ראזנטאל, סאבינא, 267
 ראזנטאל, קלאַראַ, 433
 ראזנפעלד, יונה, 580, 581
 ראזנפעלד, מאָריס, 378, 379, 382
 ראזענשטיין, סעמיועל, 416

פרינץ אָו וועלס, 223, 224, 225
 פרישמאן, דוד, 124
 פרענק, יעקב, 205, 267
 פּרץ, י. ל., 432, 504, 505
 פשיבשעווסקי, 451

צ

צווערלינג, יעטא, 585
 צוקערבערג, הערשל, 421
 צוקערבערג, זיגמונד, 214, 600, 604
 צוקערבערג, רעגיאַ, 214, 357
 צוקערמאן, לייזער, 367
 צייטלין, אלחנן, 647, 649

ק

קאַברין, לעאָן, 69, 107, 133, 281,
 408, 580
 קאַדיסאָן, ליובאַ, 613, 655
 קאַהאַן, אַב, 263, 313, 314, 360, 361,
 364, 452, 453, 456, 457, 516,
 523, 524, 525, 530, 531, 532,
 577, 580, 581, 614, 622
 קאַטין, מ., 601
 קאַלין, יעקב, 407, 592
 קאַליש, בערטאַ, 54, 72, 98, 159, 160,
 163, 164, 165, 166, 167, 168,
 176, 177, 178, 181, 182, 183,
 184, 185, 186, 187, 193, 235,
 236, 244, 244, 264, 396, 399, 414,
 549, 579, 625
 קאַלמאַנאַוויטש, הערי, 432, 597, 600,
 640, 656
 קאַמינסקאַ, אידאַ, 645, 647
 קאַמינסקי, אסטרייחל, 133, 236, 262,
 646
 קאַמיסאַרושעווסקאַיאַ, 465
 קאַמפאַניעץ, 640
 קאַן, דזשעק (יעקב), 4, 72, 204, 205,
 380, 536, 538, 539, 541, 540,
 624, 625, 626, 627, 629, 630,
 638, 639, 640, 642, 643, 644,
 650, 651, 652, 653, 655, 656,
 659, 661, 669, 673, 674, 675
 קאַן, טשאַרלי (טשאַרלס), 162
 קאַניעווסקי, אהרן, 601
 קאַסקי, הערי, 81, 82, 222, 223, 224,
 279
 קאַסקי, עני, 81, 279, 280

383, 384, 385, 392, 393, 394	ראָזענטאַל, מאַקס, 72, 144, 267, 616
395, 396, 397, 398, 404, 405	655
406, 407, 421, 533, 542, 544	ראָזענטאַל, מרס, 433
545, 546, 547, 550, 553, 554	ראָזשאַנסקי, שמואל, 631
556, 583, 625	ראָטשטיין, אייזיק, 649
שאַרגעל, דושעק, 597	ראָטשאַן, ב., 672
שוואַרץ, אַנאַ, 497	ראָטשטיין, עליאַס, 72, 277, 278, 279
שוואַרץ, ז. (אַנדערטעיקער), 367	ראָטשילד, משפּחה, 659, 660
שוואַרץ, מאַריס, 188, 189, 190, 267	ראַסקין, שאול, 349, 368, 442
268, 269, 271, 272, 273, 274	ראַפּאַלאַ, אייוואַ, 283, 288
276, 277, 279, 283, 287, 288	ראַפּאַלאַ, קלאַראַ, 421, 267
323, 323, 363, 383, 393, 418, 421	רובין, גרשון, 191, 357, 504, 505, 506
422, 423, 424, 425, 426, 427	507, 508, 509, 515
429, 430, 431, 432, 433, 434	רובין, מנחם, 661, 663
435, 436, 437, 438, 439, 442	רויטבוים, י., 653
443, 444, 445, 446, 447, 452	רויטבלום, יצחק, 663
453, 454, 455, 456, 457, 459	רומשינסקי, 600
462, 463, 464, 465, 466, 469	רחל, 77, 395, 397
470, 471, 472, 473, 476, 477	ריבא, הענרי, 649
478, 479, 481, 483, 484, 485	ריבא, סימוק, 649
489, 490, 493, 495, 498, 499	רייזען, אברהם, 504
500, 501, 502, 503, 505, 510	רייכער, העדוויק, 506
511, 519, 526, 532, 534, 555	רייכער, עמאַנועל, 191, 506, 508, 509
556, 557, 558, 559, 561, 562	510, 512, 513, 514, 515, 517
564, 565, 573, 574, 576, 577	518, 519, 520, 521, 522, 543
578, 579, 580, 581, 582, 583	545, 547
592, 602, 603, 608, 611, 612	ריינהאַרדט, מאַקס, 506
613, 614, 615, 618, 619, 620	רייס, עלמער, 89
621, 622, 623, 624	ריכטער, משה, 414
שוואַרצבערג, יוסף, 613	רעגענסבערג, ס., 601
שווייד, מאַרק, 577, 621	רענאַלדס, קוועטין, 670
שולקעס, 652	רעכטצייט, יעקב, 657
שומיאַטשער, אסתר, 450	רעכטצייט, סימור, 657
שטיינבערג, שלמה, 421, 598	רעלקין, עדווין אי., 288, 394, 585
שטעטין, דינה, 11, 123	586, 596, 609
שטעטין, ר' יוסף חיים, 8, 9, 10, 11	
22, 25, 26, 106, 108, 110	
שטעטין, צירל (צירעלע), 8, 22, 32	
111, 224	
שטראַסבערג, משה, 561, 573, 613	
שיינדל: זע פיינמאַן, שיינדל	
שיינגאַלד, בעני, 196	
שיינגאַלד, יוסף, 63, 196, 273, 274, 377	
395, 509, 513, 658, 659, 660	
שיינגאַלד, ליאַליטשקע, 377	
שיינגאַלד, פּערעלע, 377	
שיינגאַלד, פּרענציס (נוניע): זע אַדלער, פּרענציס	
שיינפעלד, אה, 592, 593, 594, 595	
	שאַא, בערנאַרד, 442, 490, 511, 550
	שאַכט, גוסטאַוו, 84, 394, 396, 402, 506
	שאַכט, הענרי, 506
	שאַכט, עמילי, 84, 402
	שאַליאַפּין, פּיאַדאַר אייוואַנאָוויטש, 597
	598
	שאַמער, 294, 305, 440
	שאַפּיראַ, גאַלדע, 316
	שאַפּיראַ, הענריעטאַ, 504
	שאַפּיראַ, עני, 247, 605
	שאַר, אַנשלי, 64, 65, 142, 166, 167
	168, 169, 227, 347, 375, 376

י

שניצלער, אַרטור, 490	שילדקרויט, יוסף (יאָזעף), 304, 305, 306
שניצער, הענריעטאַ, 191, 450, 504, 505	שילדקרויט, מאַדאַם, 296
519, 516, 509, 506	שילדקרויט, רוודאַלף, 208, 209, 220, 221
שניצער, לואיס, 450, 463, 504, 505	289, 290, 291, 294, 295, 296
526, 517, 516, 509, 506	297, 298, 299, 300, 301, 302
שעקספיר, וויליאַם, 617, 621	304, 305, 310, 319, 354, 358
שערמאַן, 196, 561	573, 596, 624
שפּאַכנער, לילי, 182	שילינג, מאַרק, 214
שפּאַכנער, לעאָפּאַלד, 72, 181, 183, 185	442
244, 186	שלום עליכום, 88, 99, 116, 426, 484
	504, 537, 551, 556, 623, 659
	שמר, שוועסטער, 601
	„די שנאַרער“, 564, 565
ת	שנייער, סעמיועל, 316, 339, 348, 349
תאומים, ר' יוסף, 611	

